

STAATKUNDIG

EN

STAATHUISHOUDKUNDIG

JAARBOEKJE

VOOR

1874.

UITGEGEVEN DOOR

DE VEREENIGING VOOR DE STATISTIEK IN NEDERLAND.

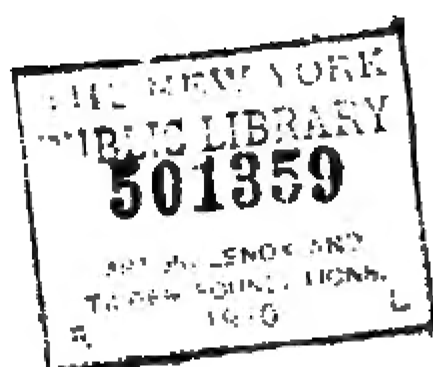
ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG.

(6e Serie, 1e Jaargang).

AMSTERDAM,

BIJ E. S. WITKAMP.

AAN HET BUREAU DER REDACTIE OP HET KONINGSPLEIN.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

INHOUD.

AFDEELING I.

AFDEELING II.

ALGEMEEN STATISTISCH OVERZICHT MET AANWIJZING DER BRONNEN, OPGEMAAKT IN DE EERSTE HELFT VAN 1874.

I. Het Rijk binnen Europa.

II. Het Rijk buiten Europa.

AFDEELING III.

MENGELWERK.

AFDEELING IV.

VOORBERICHT.

Ik heb hier slechts een enkel woord mede te deelen met verwijzing naar hetgeen in de Bestuursvergadering omtrent den gewijzigden vorm der mededeelingen is besloten, waarop ik de aandacht gevestigd heb, deels bij de opening der algemeene vergadering (zie Verslag der werkzaamheden, bl. 1), deels in het opstel, waarmede ik het Mengelwerk *in dezen jaargang geopend heb.*

Strenge critiek, die niet alleen afbreekt maar ook opbouwt door de verbeteringen, die mogelijk zijn, aan de hand te geven, zal nu moeten beslissen of deze proeve voor volgende jaren als grondslag zal worden behouden, en, zoo ja, welke verbeteringen daarin zullen worden ingevoerd. Op het verlangen van het Bestuur en ook volgens mijnen wensch, is de thans gevolgde wijze van inrichting van het algemeen verslag geheel als eene proeve *te beschouwen.*

Door de tegenwoordige inrichting, waarbij de verslagen der Gedeputeerde Staten niet meer als hoofdbron der bewerking worden gebruikt, vervalt nu de algemeene critiek, die jaarlijks over die verslagen bij het opmaken van het algemeen verslag meestal werd uitgesproken. Die critiek mag echter niet ontbreken en behoort voortaan in het Mengelwerk *tehuis, evenzeer als de behandeling van enkele punten, die in de provinciale verslagen gedeeltelijk voorkomen, zooals het Archiefwezen, enz.*

Ik vestig zeer de aandacht der Leden op deze punten en dring bij hen aan, dat zij hunne aandacht daarop gevestigd houden.

Het Jaarboekje verschijnt thans vier maanden vroeger in het licht. Ik hoop, dat in het volgende jaar dit nog met een paar maanden vervroegd zal worden. Vroeger is niet wenschelijk, omdat alsdan in den loopenden jaargang niet zouden kunnen opgenomen worden het verslag van onze vergadering in April en de onderscheidene regeeringsverslagen, die in die maand en in het begin van Mei gewoonlijk in het licht verschijnen.

In het Mengelwerk *heb ik dit jaar meerdere bijdragen geleverd, dan mij lief was. Behoort het* Algemeen Overzicht *tot het werk van den Secretaris, onder leiding van den Voorzitter, de Leden der Vereeniging zijn inzonderheid geroepen om het* Mengelwerk *belangrijk te maken. Heeft al een Jaarboekje in den regel het nadeel, dat het daarin geplaatste opstel niet spoedig onder de aandacht van het publiek wordt gebracht, ons* Jaarboekje, *waarvan de jaargangen bewaard en voortdurend geraadpleegd worden, biedt het voorrecht aan, dat de onderwerpen onder de aandacht blijven. Daarenboven heeft de redactie geene zwarigheid, ook vóór de uitgave van het Jaarboekje, afdrukken te geven, wanneer zulks in een speciaal geval verlangd wordt.*

Aan belangrijke onderwerpen ter behandeling voor het Mengelwerk *ontbreekt het niet aan stof. Ik vestig daarbij inzonderheid de aandacht op vergelijkingen van buitenlandsche Statistieken met inlandsche toestanden. Zoo vindt men, om een enkel onderwerp als voorbeeld aan te halen, in den tweeden jaargang van* MEIJER's Jahrbuch *belangrijke mededeelingen omtrent werkstakingen en werkmansvereenigingen, die naar mijne meening belangrijke stof aanbieden om ze in vergelijking te brengen met onze toestanden.*

Voor hen, die belangstellen in maatschappelijke toestanden, is er veel te doen in ons Vaderland. Hebben de onverschilligen veel tijd over, — voor hen, die het algemeene welzijn liefhebben, ontbreekt veelal de tijd om al datgeen te verrichten, wat zij gaarne zouden doen. Tot hen inzonderheid mag ik het verzoek richten, dat men gedachtig zij, dat een half jaar zeer snel voorbijgaat. Hoe spoediger artikelen voor het Mengelwerk *voor het* Jaarboekje *van* 1875 *worden toegezonden, des te aangenamer zal het mij zijn. De lijst der Leden van onze Vereeniging is een waarborg, dat de inhoud van het* Mengelwerk *belangrijk zijn kan.*

De Voorzitter van de Vereeniging
voor de Statistiek,

J. DE BOSCH KEMPER.

AMSTERDAM,
20 Juli 1874.

LEDEN

DER

VEREENIGING VOOR DE STATISTIEK IN NEDERLAND.

BESTUUR.

			BENOEMD.
Jhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER, *Voorzitter*...	te	Amsterdam	1849.
Mr. J. T. BUYS, ...	〃	Leiden	1854.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, ...	〃	's Gravenhage	1851.
Mr. H. JACOBI, ...	〃	Haarlem	1862.
Mr. J. L. DE BRUYN KOPS, ...	〃	's Gravenhage	1851.
F. N. MULLER, ...	〃	Amsterdam	1857.
Mr. S. VISSERING, ...	〃	Leiden	1850.

LEDEN.

Dr. L. ALI COHEN, ...	te	Groningen	1856.
Dr. A. W. ALINGS, ...	〃	〃	1863.
Dr. G. A. N. ALLEBÉ, ...	〃	Amsterdam	1866.
Mr. F. W. ALSTORPHIUS GREVELINK, ...	〃	Dieren	1850.
Mr. J. P. AMERSFOORDT, ...	〃	Haarlemmerm^r	1869.
Dr. J. ANDREA, ...	〃	Wageningen	1870.
Mr. H. AMESHOFF, ...	〃	Utrecht	1854.
Mr. T. M. C. ASSER, ...	〃	Amsterdam	1863.
Mr. E. ATTEMA, ...	〃	Leeuwarden	1859.
Mr. E. D. BAART DE LA FAILLE, ...	〃	Heerenveen.	1868.
Dr. J. BAART DE LA FAILLE, ...	〃	Groningen	1868.
TH. J. BACHIENE, ...	〃	's Gravenhage	1858.
Mr. J. F. B. BAERT, ...	〃	Utrecht	1858.
Mr. M. M. VON BAUMHAUER, ...	〃	's Gravenhage	1851.
Jhr. Mr. G. J. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND, .	〃	〃	1869.
Jhr. J. VAN BERESTEIJN, ...	〃	Weesp	1863.
N. P. VAN DEN BERG, ...	〃	Batavia	1863.
M. H. PH. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA, ..	〃	's Gravenhage	1869.
Dr. A. J. BERGSMA, ...	〃	Arnhem	1866.
Mr. E. BERGSMA, ...	〃	Rotterdam	1863.
Mr. W. A. BERGSMA, ...	〃	Menaldumadl	1873.
Mr. F. H. J. Bⁿ. DE BIEBERSTEIN ROGALLA ZAWADSKY, ...	〃	Eindhoven	1866.
Mr. J. BIERUMA OOSTING, ...	〃	Leeuwarden	18..

BENOEMD.

Jhr. Mr. L. F. W. E. VAN BINCKHORST VAN DEN BINCKHORST, ... te Eindhoven 1866.
Mr. I. J. BLAUPOT TEN CATE, ... 〃 Groningen 1863.
S. BLAUPOT TEN CATE, ... 〃 〃 1860.
Dr. P. BLEEKER, ... 〃 's Gravenhage 1862.
J. C. BLOEM, ... 〃 〃 1866.
Mr. A. BLOEMBERGEN, ... 〃 Leeuwarden 1867.
F. W. C. BLOM, ... 〃 's Gravenhage 1863.
Mr. P. L. F. BLUSSÉ. .... 〃 's Gravenhage 1874.
Mr. P. BLUSSÉ VAN OUD-ALBLAS, ... 〃 〃 1869.
Dr. H. T. BLOM COSTER, ... 〃 〃 1863.
H. J. BOELEN, ... 〃 Amsterdam 1871.
Mr. W. R. BOER, ... 〃 Utrecht 1851.
Dr. E. A. P. VAN DEN BOGAERT, ... 〃 's Hertogenb. 1867.
G. M. BOISSEVAIN, ... 〃 Amsterdam 1872.
J. BOISSEVAIN, ... 〃 〃 1863.
Dr. J. A. BOOGAARD, ... 〃 Leiden 1866.
Mr. R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, ... 〃 〃 1863.
H. J. BOOL, ... 〃 Batavia 1863.
J. P. DE BORDES, ... 〃 's Gravenhage 1858.
T. BORGESIUS, ... 〃 Oude-Pekela 1868.
Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMPER, ... 〃 Amsterdam 1865.
Jhr. Mr. G. DE BOSCH KEMPER, ... 〃 Haarlem 1866.
Mr. P. P. VAN BOSSE, ... 〃 's Gravenhage 1856.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW JR., ... 〃 〃 1867.
F. C. DE BRIEDER, ... 〃 Amsterdam 1872.
A. C. BROEKMAN .... 〃 Vlissingen 1874.
P. BROUWER B^z., ... 〃 Deventer 1870.
Mr. P. A. BRUGMANS, ... 〃 Amsterdam 1866.
J. J. BRUINSMA, ... 〃 Leeuwarden 1866.
G. F. DE BRUYN KOPS, ... 〃 Batavia 1863.
Mr. L. BUCHLER, ... 〃 Zwolle 1868.
Dr. E. C. BUCHNER, ... 〃 Amsterdam 1860.
Mr. M. BUCHNER, ... 〃 Edam 1870.
Dr. C. H. D. BUYS BALLOT, ... 〃 Utrecht 1866.
Mr. C. J. E. VAN BYLANDT, ... 〃 's Gravenhage 1863.
Mr. F. GRAAF VAN BYLANDT, ... 〃 Berlijn 1873.
Mr. H. J. J. BYLEVELD, ... 〃 's Gravenhage 1866.
Dr. H. VAN CAPPELLE, ... 〃 〃 1859.
Mr. H. H. VAN CAPPELLE, ... 〃 Arnhem 1871.
Dr. B. CARSTEN, ... 〃 's Gravenhage 1866.
Mr. C. A. CHAIS VAN BUREN, ... 〃 Amsterdam 1871.
Mr. J. A. VAN DER CHIJS, ... 〃 Batavia 1863.

			BENOEMD.
. E. DE CLERCQ,	te	Haarlem	1866.
DE CLERCQ JZ.,	〃	Leiden	1863.
Mr. N. G. CNOOP KOOPMANS,	〃	Haarlem	1866.
r. S. J. COHEN,	〃	Leeuwarden	1868.
r. L. COHEN STUART,	〃	Delft	1867.
COHEN STUART,	〃	Alkmaar	1868.
. A. COOLEN,	〃	's Hertogenb.	1872.
E. CORNELISSEN,	〃	Utrecht	1870.
r. S. S[R] CORONEL,	〃	Leeuwarden	1863.
r. C. A. CROMMELIN,	〃	Amsterdam	1865.
r. A. E. CROOCKEWIT,	〃	Noordwijk	1867.
. VAN DAM THZN.,	〃	Woerden	1865.
LEX DANIËLS,	〃	Amsterdam	1873.
. J. P. DAY,	〃	Tilburg	1871.
r. W. K. B[n]. VAN DEDEM	〃	's Gravenhage	1874.
Ir. A. VAN DELDEN,	〃	's Gravenhage	1873.
. VAN DEVENTER H.AZN.,	〃	Zwolle	1858.
VAN DEVENTER	〃	Passaroean	1867.
r. P. J. G. VAN DIGGELEN,	〃	Zwolle	1869.
r. C. DIEMONT,	〃	Gorinchem	1865.
. DIRKS,	〃	Amsterdam	1870.
. J. DIRKSEN,	〃	Middelburg	1859.
Ir. G. F. VAN DOMMELEN,	〃	's Gravenhage	1866.
Ir. N. B. DONKERSLOOT,	〃	Dordrecht	1866.
H. DOYER JZN.,	〃	Woerden	1867.
r. G. J. DOZY	〃	Deventer	1874.
. DROOGLEVER FORTUIJN,	〃	Rotterdam	1871.
. DUPARC,	〃	Leeuwarden	1865.
Ir. H. M. DUPARC	〃	Amsterdam	1874.
Mr. A. J. DUIJMAER VAN TWIST,	〃	Diepenveen	1863.
Mr. H. J. DIJCKMEESTER	〃	's Gravenhage	1874.
A. VAN ECK,	〃	Hoorn	1870.
r. L. J. EGELING,	〃	's Gravenhage	1860.
SUA VAN EIK,	〃	Amsterdam	1869.
r. JOSUA VAN EIK JZN.,	〃	〃	1866.
r. C. W. EIKENDAL,	〃	's Gravenhage	1868.
r. Mr. D. O. ENGELEN	〃	Leeuwarden	1874.
. T. S. ESSER,	〃	Venray	1870.
Ir. J. C. G. EVERS,	〃	's Gravenhage	1866.
R EVERWIJN,	〃	Nijmegen	1869.
Mr. E. J. EVERWIJN LANGE,	〃	Amsterdam	1861.
Mr. A. P. TH. EYSSELL,	〃	's Gravenhage	1868.
Mr. A. J. W. FARNCOMBE SANDERS,	〃	Breda	1

			BENOEMD.
Ir. G. F. H. HENNY,	te	's Gravenhage	1873.
CILLE HERINGA,	"	Utrecht	1863.
H. C. VAN HEUKELOM,	"	's Gravenhage	1866.
VAN HEUKELOM, JR.,	"	Leiden	1863.
Ir. W. VAN HEUKELOM,	"	Amsterdam	1863.
Ir. T. VAN HETTINGA TROMP,	"	Leeuwarden	1865.
Ir. C. E. HEYNSIUS,	"	Amsterdam	1866.
Ir. S. J. HINGST,	"	"	1871.
C. R. HOETINK,	"	Zutphen	1873.
Ir. F. H. G. VAN DER HOEVEN,	"	Hoorn	1872.
P. HOFSTEDE,	"	's Gravenhage	1863.
Mr. H. Graaf VAN HOGENDORP,	"	"	1871.
Ir. J. G. N. DE HOOP SCHEFFER,	"	Amsterdam	1873.
Ir. S. VAN HOUTEN,	"	's Gravenhage	1863.
Mr. U. H. HUBER,	"	Leeuwarden	1868.
Dr. H. F. R. HUBRECHT,	"	Amsterdam	1867.
Mr. P. F. HUBRECHT,	"	's Gravenhage	1858.
W. H. HUBRECHT,	"	"	1871.
HUET,	"	Delft	1871.
Mr. J. B. Ba. VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAAUW,	"	's Hertogenb.	1863.
Mr. B. HULSHOFF OZ.,	"	Tiel	1871.
Jhr. Mr. J. F. VAN HUMALDA VAN EYSINGA.	"	Leeuwarden	1869.
Mr. A. W. JACOBSON,	"	's Gravenhage	1869.
Mr. W. JAGER GERLINGS,	"	Zaandam	1872.
Mr. A. E. J. JOLLES,	"	Gorinchem	1867.
Mr. J. A. JOLLES.	"	's Gravenhage	1868.
Mr. M. W. JOLLES,	"	Amsterdam	1871.
Jhr. Mr. J. J. F. DE JONG VAN BEEK EN DONK,	"	Zwolle	1863.
A. C. JOOSTEN.	"	Amsterdam	1873.
Mr. M. G. L. JORISSEN,	"	Veendam	1869.
Dr. H. T. KARSTEN,	"	Rotterdam	1871.
P. J. VAN DE KASTEELE.	"	's Gravenhage	1874.
S. KATZ.	"	Amsterdam	1874.
Mr. H. KEER,	"	Zurich	1863.
J. B. M. H. W. KELLENAARS,	"	Meerlo	1866.
E. VAN KEMPEN,	"	Amsterdam	1871.
Mr. A. KERDIJK.	"	's Gravenhage	1874.
Jhr. Mr. E. W. A. KERENS DE WOLFRATH,	"	Maastricht	1866.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS	"	Batavia	1867.
Mr. P. DER KINDEREN,	"	Haarlem	1873.
Mr. T. H. DER KINDEREN JZN.,	"	Batavia	1863.
W. J. KNOOP,	"	's Gravenhage	1866.

		BENOEMD.
Mr. H. J. KOENEN,	te Amsterdam	1863.
Mr. F. W. C. KOKER,	〃 Wageningen	1871.
J. P. KOSTER,	〃 Groningen	1868.
Dr. T. T. KROON,	〃 Arnhem	1872.
Dr. F. W. C. KRECKE,	〃 Utrecht	1866.
G. H. KUIPER,	〃 Amsterdam	1871.
J. KUIJPER HZN.,	〃 's Gravenhage	1867.
Jhr. Mr. S. LAMAN TRIP,	〃 Hoorn	1869.
W. J. M. LANDRÉ.	〃 Middelburg	1874.
Mr. A. P. DE LANGE,	〃 Alkmaar	1869.
A. J. VAN LANSCHOT,	〃 's Hertogenb.	1867.
Mr. F. A. J. VAN LANSCHOT,	〃 〃	1859.
Mr. W. W. VAN LENNEP,	〃 Amsterdam	1869.
Mr. L. ED. LENTING,	〃 Zutphen	1861.
Mr. E. VAN LIER,	〃 Amsterdam	1869.
Mr. L. VAN LIER,	〃 Utrecht	1873.
Dr. M. VAN LIER,	〃 Groningen	1867.
Mr. H. Graaf VAN LIMBURG STIRUM,	〃 Noordwijkerhout	1873.
Dr. M. P. LINDO,	〃 's Gravenhage	1869.
Mr. P. A. VAN DER LITH,	〃 Leiden.	1873.
S. LOCKERT DE BRUIJN.	〃 Brouwershaven	1869.
Mr. M. C. L. LOTSY,	〃 Amsterdam	1870.
Dr. D. LUBACH,	〃 Kampen	1866.
C. A. LUDEWIG,	〃 Maastricht	1873.
Mr. A. M. MAAS GEESTERANUS,	〃 's Gravenhage	1865.
Mr. A. E. B^n^. MACKAY,	〃 Zutphen	1870.
Mr. D. J. B^n^. MACKAY,	〃 Ophemert	1863.
E. C. MACKAY,	〃 Amsterdam	1870.
Dr. J. C. DE MAN,	〃 Middelburg	1856.
Mr. H. VAN MANEN.	〃 Hoorn	1874.
Mr. E. DU MARCHIE VAN VOORTHUYSEN.	〃 Utrecht	1854.
J. B. MAXWILS,	〃 's Gravenhage	1873.
Mr. J. J. VAN MEERBEKE,	〃 〃	1860.
Mr. G. MEES AZ.,	〃 Rotterdam	1867.
Mr. M. MEES,	〃 〃	1866.
Mr. W. C. MEES,	〃 Amsterdam	1850.
Jhr. Mr. P. M. T. VAN MEEUWEN,	〃 's Hertogenb.	1866.
Mr. C. R. MERKUS,	〃 Utrecht	1866.
Dr. A. MEURSINGE,	〃 Leeuwarden	1871.
R. N. L. MIRANDOLLE,	〃 Rotterdam	1863.
Mr. A. E. J. MODDERMAN,	〃 Leiden	1863.
Mr. H. E. MOLTZER,	〃 Groningen	1863.

			BENOEMD.
Mr. D. J. MOM VISCH,	te	Arnhem	1868.
LODEWIJK MULDER,	〃	Utrecht	1862.
FRED. MULLER,	〃	Amsterdam	1873.
HEND. MULLER,	〃	Rotterdam	1857.
Mr. A. VAN NAAMEN VAN EEMNES	〃	Zwolle	1869.
P. NAGTGLAS,	〃	Middelburg	1866.
Mr. G. A. NAHUIJS,	〃	Zutphen	1871.
M. T. C. T. N. NAHUIJS,	〃	Heidelberg	1860.
Mr. P. S. VAN NIEROP,	〃	Amsterdam	1871.
N. H. NIERSTRASZ,	〃	's Hertogenb.	1871.
Mr. R. C. NIEUWENHUYS	〃	Deventer	1874.
Mr. J. DOMELA NIEUWENHUIS,	〃	Amsterdam	1871.
J. NIJHOUT VAN DER VEEN,	〃	Alkmaar	1867.
J. M. OBREEN	〃	's Gravenhage	1859.
Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA,	〃	Assen	1865.
Mr. P. A. VAN OOSTERWIJK BRUYN,	〃	Amsterdam	1868.
W. VAN OORDT,	〃	's Gravenhage	1868.
Mr. JACQUES OPPENHEIM,	〃	Groningen	1873.
A. VAN OTTERLOO,	〃	Amsterdam	1869.
Jhr. Mr. J. E. VAN PANHUYS,	〃	Leeuwarden	1868.
Mr. A. M. PAREAU,	〃	Amsterdam	1863.
Mr. B. H. PEKELHARING,	〃	Delft	1863.
Dr. J. PENN,	〃	Watergraafsmr	1866.
Mr. R. G. PHILIPSON,	〃	Zwolle	1871.
H. PIERSON,	〃	's Hertogenb.	1866.
N. G. PIERSON,	〃	Amsterdam	1862.
M. HENRIQUEZ PIMENTEL,	〃	's Gravenhage	1866.
Mr. C. J. PIEPERS,	〃	〃	1869.
A. PLATE FJZN.,	〃	Rotterdam	1872.
Jhr. J. W PLOOS VAN AMSTEL,	〃	Melbourne	1872.
Mr. A. POLAK,	〃	Amsterdam	1873.
Jhr. Mr. J. J. POMPE VAN MEERDERVOORT	〃	Goes	1874.
Dr. C. P. POUS KOOLHAAS,	〃	's Gravenhage	1866.
W. H. PYLS,	〃	Maastricht	1866.
Mr. M. J. PIJNAPPEL,	〃	Amsterdam	1863.
Mr. H. P. G. QUACK,	〃	Utrecht	1862.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD,	〃	's Gravenhage	1857.
Mr. E. E. VAN RAALTE,	〃	Rotterdam	1867.
Mr. I. J. RAHUSEN,	〃	Amsterdam	1857.
Mr. S. M. S. DE RANITZ,	〃	Zutphen	1863.
Mr. G. W. Graaf VAN RECHTEREN VAN APPELTERN,	〃	Renkum	1871.
Mr. J. H. VAN REENEN,	〃	's Gravenhage	1873.
Dr. C. G. VAN REEKEN,	〃	Haarlem	1872.

			BENOEMD.
Mr. J. C. REEPMAKER,	te	Rotterdam	1856.
O. VAN REES,	"	Batavia	1873.
A. S. VAN REESEMA,	"	Rotterdam	1873.
Mr. W. A. REIGER,	"	Groningen	1865.
Mr. T. G. REITSMA,	"	"	1871.
Dr. H. J. RINK.	"	Delft	1874.
Mr. W. F. ROCHUSSEN,	"	Brussel	1866.
C. D. ROËLL	"	Roermond	1874.
Mr. J. ROESSINGH,	"	Assen	1859.
J. A. ROESSINGH VAN ITTERSON,	"	Luik	1870.
Mr. T. M. ROEST VAN LIMBURG,	"	Rome	1866.
Mr. J. ROMBACH,	"	Rotterdam	1873.
Mr. G. ROYAARDS,	"	's Gravenhage	1871.
Mr. C. RUEB,	"	"	1873.
Mr. D. DE RUITER ZYLKER,	"	Winschoten	1868.
Jhr. Mr. G. L. M. H. RUYS VAN BEERENBROEK,	"	Roermond	1868.
Mr. F. P. J. DE SAIN,	"	Maastricht	1871.
G. SALOMONSON,	"	Almelo	1867.
A. P. T. SASSEN,	"	Breda	1870.
Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT,	"	Amsterdam	1865.
Mr. W. H. SAVORNIN LOHMAN,	"	Groningen	1868.
Dr. L. SCHELTEMA BEDUIN,	"	Amsterdam	1871.
D. W. SCHIFF,	"	Batavia	1865.
J. SCHILTHUIS UGZN,	"	Groningen	1873.
H. J. SCHIMMEL,	"	Amsterdam	1867.
A. B^n^. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE,	"	Arnhem	1873.
Jhr. Mr. J. W. M. SCHORER,	"	Middelburg	1868.
U. B^n^. THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANDSBERG	"	Utrecht	1872.
Mr. F. N. SICKENGA,	"	Dordrecht	1864.
Mr. C. J. SICKESZ,	"	Laren bij Logchem	1866.
Mr. J. A. SILLEM,	"	Amsterdam	1864.
J. E. N. B^n^. SIRTEMA VAN GROVESTINS,	"	's Gravenhage	1866.
Mr. L. U. DE SITTER	"	Sneek	1874.
Mr. W. DE SITTER,	"	Dieren	1858.
Jhr. Mr. W. SIX,	"	's Gravenhage	1856.
Mr. B. W. A. E. B^n^. SLOET TOT OLDHUIS,	"	Zwolle	1856.
Mr. L. A. J. W. B^n^. SLOET VAN DEN BEELE,	"	Arnhem	1851.
Mr. L. E. A. B^n^. SLOET TOT OLDHUIS,	"	Haarlem	1871.
Mr. H. J. SMIDT,	"	Assen	1860.
Mr. F. W. SMIT,	"	Zaandam	1872.
J. P. SPRENGER VAN EYK,	"	Enschedé	1871.

			BENOEMD.
Mr. J. W. TH. SWATERS VAN SCHAUMBURG,..	te	Middelburg	1869.
Dr. H. SNELLEN,.........................	〃	Utrecht	1866.
Dr. C. J. SNIJDERS,.....................	〃	's Gravesande	1867.
J. A. SNIJDERS,.........................	〃	's Gravenhage	1870.
Mr. J. SPEKHAM DUYVIS,..................	〃	Rotterdam	1874.
Mr. E. STAR BUSMAN,.....................	〃	Groningen	1868.
Mr. O. W. STAR NUMAN,...................	〃	's Gravenhage	1871.
C. A. STARING,..........................	〃	〃	1873.
Dr. W. C. H. STARING, ...	〃	bij Zutphen	1856.
F. STEMLER..............................	〃	Amsterdam	1874.
Dr. D. J. STEIJN PARVÉ,.................	〃	's Gravenhage	1863.
J. STIELTJES,...........................	〃	Rotterdam	1865.
Mr. A. J. B. STOFFELS,..................	〃	Roermond	1868.
Dr. B. J. STOKVIS,......................	〃	Amsterdam	1866.
Mr. G. N. DE STOPPELAAR,................	〃	Middelburg	1872.
A. P. VAN STOLK,........................	〃	Rotterdam	1866.
C. T. STORK,............................	〃	Oldenzaal	1866.
J. B. STORY VAN BLOKLAND,...............	〃	Utrecht	1870.
Jhr. Mr. A. L. E. DE STUERS.............	〃	Brussel	1874.
Jhr. Mr. E. J. B. C. DE STUERS,.........	〃	Maastricht	1867.
Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS...............	〃	's Gravenhage	1874.
Dr. SWAVING,............................	〃	Soerabaja	1867.
Jhr. Mr. J. H. F. K. VAN SWINDEREN,.....	〃	Balk	1869.
Jhr. Mr. P. J. VAN SWINDEREN,...........	〃	Groningen	1873.
Mr. J. P. R. TAK,.......................	〃	's Gravenhage	1864.
Mr. J. J. TAVENRAAT,....................	〃	〃	1873.
Jhr. Mr. A. W. TEDING VAN BERKHOUT......	〃	Utrecht	1874.
Dr. J. TEIXEIRA DE MATTOS...............	〃	Amsterdam	1868.
J. M. TELDERS,..........................	〃	Arnhem	1872.
Mr. B. D. H. TELLEGEN,..................	〃	Groningen	1854.
P. H. TESTAS,...........................	〃	Amsterdam	1871.
Jhr. G. F. VAN TETS,....................	〃	Vogelenzang	1871.
Jhr. Mr. H. B. VAN TETS,................	〃	Zutphen	1872.
Mr. N. J. DEN TEX,......................	〃	Amsterdam	1864.
J. P. L. THIEL,.........................	〃	Maastricht	1859.
Mr. A. W. THÖNE.........................	〃	Haarlem	1874.
Mr. G. VAN TIENHOVEN,...................	〃	Amsterdam	1871.
E. A. VAN TONDEREN......................	〃	Haarlem.	1874.
A. J. H. VAN DER TOORN,.................	〃	's Gravenhage	1863.
J. VAN DER TOORN,.......................	〃	Zwolle	1864.
Mr. W. M. Bn. DU TOUR VAN BELLINCHAVE,...	〃	's Gravenhage	1864.
Mr. A. UYTTENHOVEN,.....................	〃	〃	1863.
Mr. J. J. UYTWERFF STERLING,............	〃	Utrecht	1871.

HET NEDERLANDSCHE MINISTERIE

onderging sedert de vorige opgave (zie *Jaarb.* 1873, bl. XX) de volgende verandering:

De Heer L. G. BROCX, Minister van Marine, werd, bij Kon. Besluit van 17 Dec. 1873, op verzoek eervol ontslagen. In zijne plaats werd tijdelijk benoemd, met ingang van 18 Dec., de Heer J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Minister van Koloniën. Bij Kon. Besluit van 9 Mei 1874 werd laatstgenoemde ontheven van de tijdelijke waarneming, en benoemd de Heer W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, oud-zeeofficier, gepensioneerd inspecteur over de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen in Ned. Indië.

Het Ministerie is thans (31 Juli 1874) aldus samengesteld:

		BENOEMD.
Buitenl. Zaken:	Mr. J. L. H. A. B^n. GERICKE VAN HERWIJNEN	3 Jan. 1871.
Justitie:	Mr. G. DE VRIES AZ	6 Juli 1872.
Binnenl. Zaken:	Mr. J. H. GEERTSEMA CZ	" "
Marine:	W. F. VAN ERP TAALMAN KIP	9 Mei 1874.
Financiën:	Mr. A. VAN DELDEN	6 Juli 1872.
Oorlog:	A. W. P. WEITZEL	4 Oct. 1873.
Koloniën:	J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE	6 Juli 1872.

In de hierna volgende bladzijden wordt medegedeeld een overzicht van de gelijktijdige leden van het Nederlandsch Ministerie sedert 25 Maart 1848 tot 30 Juni 1874.

…NL. ZAKEN.	JUSTITIE.	BINNENL. ZAKEN.	HERV. EEREDIENST
…nmelpenninck …d.	Donker Curtius *tijd.*	Luzac *tijd.*	Luzac *tijd.*
…inck *tijd.* Mei.	Donker Curtius	de Kempenaer *tijd.* 13 Mei.	v. Heemstra *tijd.* 30 Juni.
…tenvelt.	Donker Curtius. Wichers 31 Mei 1849.	de Kempenaer.	van Heemstra.
Sonsbeeck.	van Rosenthal.	Thorbecke.	van Rosenthal *a.-i.*
…v. Zuyl. v. Nyv. Oct. 1852.	Strens 10 Juli 1852.		van Bosse *a.-i.* 10 Juli 1852.
Hall.	Donker Curtius.	van Reenen.	van Doorn *a.-i.*
			van Rappard 12 Jan. 1854.
…rs v. Endeg.	van der Brugghen.	Simons.	van Rappard.
		van Rappard 11 Dec. 1856.	Wierdi Beckman. 18 Jan. 1857.
Goltstein.	Boot.	van Tets.	Boot *a.-i.*
			Bosscha 3 April 1859.
Hall *a.-i.*	Godefroi.	van Heemstra.	Bosscha.
…A. v. Zuyl. v. N. Maart 1860. Goes v. D. Jan. 1861.			
P. v. Zuyl. v. N. …s *a.-i.* Mei 1861.	Godefroi.	van Heemstra.	Jolles.

,htenvelt.	Rijk.	Ossewaerdemm. 13 Mei.	Voet *tijd.* 16 Mei.	Rijk.
		van Bosse *tijd.* 3 Juni.		
.tssers.	Rijk.	van Bosse.	Voet.	G. L. Baud.
	van den Bosch 15 Sept. 1849.			van den Bosch. 18 Juni 1849.
Sonsbeeck *a.-i.*	Lucas.	van Bosse.	van Spengler,	Pahud.
	v. Spengler *a.-i.* 11 April 1850.			
	Enslie 19 Oct. 1851.			
rens *a.-i.* 16 Oct. 1852.			Forstner van D. 10 Juli 1852.	
;htenvelt.	Enslie.	van Doorn.	Forstner van D.	Pahud.
Lutsaers 28 Dec. 1853.				
	Forstner v. D. *a.-i.* 16 Dec. 1854.	van Hall *a.-i.* 12 Jan. 1854.		
		Vrolik. 31 Maart 1854.		
	Smit v. d. Broeke 3 Febr. 1855.			Mijer 21 Dec. 1855.
an Romunde.	Lotsy.	Vrolik.	Forstner van D.	Mijer.
			van Meurs. 26 Dec. 1857.	
an Romunde.	Lotsy.	van Bosse.	van Meurs.	Rochussen.
			de Casembroot 5 Aug. 1859.	
Lotsaers.	Lotsy.	van Hall.	de Casembroot.	Rochussen.
		Lotsy *a.-i.* 23 Febr. 1861.		Cornets de Groot. 9 Jan. 1861.
...ns.	Huyssen v. Katt.	van Tets.	de Casembroot.	Loudon.

JAN

1868 4 Juni.	v. Mulken *a.-i* Roest v. Limburg. 8 Juni *tijd.* 15 Aug. *def.* v. Mulken *a.-i.* 9 Dec. 1870.	2 Jan. 1868. v. Lilaar.	Fock.	15 Jan. 1868 van Bosse. Bij K. B. v 29 als afzonder
1871 3 Jan.	Gericke.	Jolles.	Thorbecke. van Bosse *a.-i.* 4 Juni 1872.	
1872 6 Jan.	Gericke.	de Vries.	Geertsema.	

…EREDIENST.	MARINE.	FINANCIËN.	OORLOG.	KOLONIËN.
…eussen.	Huyssen v. Katt.	Bets.	Blanken.	Uhlenbeck.
…d. Maesen de S. 21 April 1862.				
				Betz *a.-i.* 3 Jan. 1863.
…yssen v. K. *a.-i.* 2 Jan. 1864.				Fransen v. d. P. 2 Febr. 1863.
…remers. 15 Maart 1864.				
		Olivier *a.-i.* 27 Nov. 1865.		
	Blanken 5 Feb. 1866.			
…remers.	Blanken *a.-i.*	van Bosse.	Blanken.	Fransen v. d. P.
…orret.	Pels Rijcken.	Schimmelpenn.	van den Bosch.	Mijer.
				Trakranen 15 Sept. 1866.
				Hasselman 20 Juni 1867.
…emskerk. 9 Nov. 1867.				
…ybon 15 Jan. 1868.				
…Lilaar.	Brocx.	van Bosse.	van Mulken.	de Waal.
…70 opgeheven. …ministratiën.				
				Brocx *a.-i.* 15 Nov. 1870.
	Brocx.	Blussé.	Booms.	van Bosse.
			Engelvaart 26 Jan. 1871.	
			Brocx *a.-i.* 23 Dec. 1871.	
			Delprat. 5 Febr. 1872.	
	Brocx.	van Delden.	van Stirum.	Fransen van de Putte.
			Brocx *a.-i.* 14 Sept. 1873.	
			Weitzel 4 Oct. 1873.	
	Fr. v. d. Putte *a.-i.* 17 Dec. 1873.			
	van Erp Taalman 9 Mei 1874.			

DE STATEN-GENERAAL.

EERSTE KAMER.

In de Eerste Kamer had sedert de vorige opgave geene andere verandering plaats dan dat de Heer Mr. W Baron VAN GOLTSTEIN, in Juli 1874 gekozen tot lid der Tweede Kamer, werd vervangen door Mr. E. DU MARCHIE VAN VOORTHUYSEN, die nog geen zitting heeft genomen.

31 Juli 1874 was de EERSTE KAMER aldus samengesteld:

	J. v. Benoem.	J. v. Aftr.
NOORD-BRABANT.		
Jhr. L. J. B. van Sasse van Ysselt	1849	1883.
Mr. J. B. Hengst	1863	1883.
H. E. Verschoor	1864	1877.
Mr. C. J. A. van Rijckevorsel	1871	1880.
Mr. A. Vos de Wael	1871	1880.
GELDERLAND.		
H. W. Bn. van Aylva van Pallandt van Waardenburg en Neerijnen	1849	1880.
Mr. C. H. Bn. van Rhemen van Rhemenshuizen	1850	1877.
Mr. C. J. R. Nobel	1862	1880.
Jhr. H. A. D. Coenen	1871	1877.
Mr. J. 't Hooft	1873	1883.
ZUID-HOLLAND.		
T. P. Viruly	1862	1877.
Joost van Vollenhoven	1863	1883.
J. W. Hein	1865	1880.
Mr. A. J. Duijmaer van Twist	1865	1883.
Mr. E. J. A. Graaf van Bylandt (*Voorz.*)	1868	1877.
Mr. G. A. de Raadt	1871	1880.
L. Pincoffs	1872	1883.
NOORD-HOLLAND.		
Jhr. C. Hartsen	1859	1877.
Mr. H. J. Smit	1864	1883.
H. Rahusen	1866	1880.
Jhr. D. C. de Dieu Fontein Verschuir van Heilo	1866	1880.
Adr. Prins	1871	1880.
Dr. E. C. Buchner	1873	1877.
ZEELAND.		
J. Fransen van de Putte	1859	1877.
Mr. W. C. Borsius	1871	1880.
UTRECHT.		
Jhr. Mr. J. Huydecoper van Maarsseveen	1858	1877.
Mr. E. du Marchie van Voorthuysen	1874	1883.
FRIESLAND.		
Jhr. G. R. G. van Swinderen	1849	1880.
Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga	1850	1877.
Mr. G. Schot	1865	1874.
OVERIJSSEL.		
Mr. J. A. G. Bn. de Vos van Steenwijk	1853	1883.
C. T. Stork	1867	1877.
Mr. G. Dumbar	1873	1880.
GRONINGEN.		
Mr. J. J. Cremers	1850	1877.
C. Geertsema	1864	1880.
DRENTHE.		
Mr. W. J. Tonckens	1849	1883.
LIMBURG.		
L. F. H. Beerenbroek	1849	1883.
Jhr. L. L. G. M. de Villers de Pité	1850	1880.
Jhr. Mr. F. B. H. Michiels van Kessenich	1859	1877.

Griffier: Jhr. Mr. J. A. SINGENDONCK sedert 1850. — *Commies-Griffier:* Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE sedert 1858.

TWEEDE KAMER.

In de Tweede Kamer hebben sedert ultimo November 1873 de volgende veranderingen plaats gehad:

Kiesdistrict Gouda. De Heer Mr. A. F. H. HOFFMANN bedankte 8 December 1873. Bij de verkiezing op 7 Januari d. a. v. werden uitgebracht 2317 geldige stemmen, waarvan 957 op Mr. H. C. VERNIERS V. D. LOEFF en 767 op Dr. A. KUYPER. Bij de herstemming op 21 Januari werd gekozen Dr. A. KUYPER met 1504 van de 2766 geldige stemmen, die 20 Maart 1874 zitting nam.

De Heer Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW overleed 17 Januari 1874. Bij de verkiezing op 14 Februari werden uitgebracht 2589 geldige stemmen, waarvan 985 op Mr. H. C. VERNIERS VAN DER LOEFF en 911 op Mr. M. BICHON VAN IJSSELMONDE; bij de herstemming op 28 Februari werd gekozen Mr. M. BICHON VAN IJSSELMONDE met 1845 (*) van de 2666 uitgebrachte geldige stemmen, die 4 Maart zitting nam.

Kiesdistrict Breda. De Heer Mr. A. F. X. LUYBEN nam 9 Dec. 1873 bij zijne benoeming tot kantonrechter zijn ontslag. Bij de verkiezing van 6 Januari herkozen met 1595 van de 2479 geldige stemmen, nam hij weder zitting 26 Februari.

Kiesdistrict Appingadam. De Heer Dr. R. WESTERHOFF overleden 25 Maart 1874. Bij de verkiezing op 22 April werd gekozen de Heer J. SCHEPEL met 1253 van de 1981 geldige stemmen, die 29 April zitting nam.

Kiesdistrict Amersfoort. De Heer Mr. F. L. BN. VAN HARDENBROEK VAN LOCKHORST nam 1 Juni 1874 zijn ontslag. Bij de verkiezing op 23 Juni werden uitgebracht 1906 geldige stemmen, waarvan 909 op Jhr. Mr. M. M. VAN ASCH VAN WIJK en 823 op den Heer Mr. W. BN. VAN GOLTSTEIN. Bij de herstemming op den 7den Juli werd laatstgenoemde gekozen met 1282 van 2458 uitgebrachte geldige stemmen, doch heeft nog geen zitting genomen.

De TWEEDE KAMER was 31 Juli 1874 aldus samengesteld:

KIESDISTRICT.	LEDEN.	Jaren van Benoeming.		Jaren van Aftreding.
Groningen....	Mr. S. van Houten..................	1869	—	1875.
Zuidhorn.....	Mr. E. J. J. B. Cremers............	1869	—	1877.
Appingadam..	J. Schepel........................	1874	—	1877.
" ..	Mr. D. de Ruiter Zylker............	1868	—	1875.

(*) Volgens de *Handelingen der Tweede Kamer*; — volgens de *Staatsc.* van 1 Maart, 1845.

KIESDISTRICT.	LEDEN.	Datum van Benoeming.		Jaren van Aftreding.
Middelburg	Mr. J. P. R. Tak	1870	—	1875.
Goes	Mr. P. H. Snaijsens Vader	1869	—	1875.
Zierikzee	J. J. van Kerkwijk	1869	—	1877.
Breda	Mr. A. P. X. Leyten	1869	—	1877.
"	Mr. C. van Nispen	1871	—	1875.
Tilburg	Mr. J. B. A. J. M. Verheijen	1866	—	1877.
"	F. H. H. Borret	1865	—	1875.
Eindhoven	Mr. A. J. H. van Baar	1872	—	1877.
"	Mr. P. J. A. Smits	1868	—	1875.
Maastricht	Mr. W. E. Kerens de Wylre	1875	—	1877.
"	C. A. Bn. de Bieberstein Rogalla Zawadsky	1856	—	1875.
Roermond	Mr. J. Lambrechts	1873	—	1877.
"	J. H. Arnoldts	1871	—	1875.
Bergen op Zoom	Mr. J. H. L. Haffmans	1866	—	1877.
"	Mr. P. van den Heuvel	1871	—	1875.
's Bosch	Mr. F. J. E. van Zinnicq Bergmann	1868	—	1877.
"	Mr. J. M. R. J. van der Does de Willebois	1868	—	1875.

Griffier: D. VERGUNST sedert 1847. — *Commies-Griffier:* Mr. O. W. STAR NUMAN sedert Dec. 1870.

OPGAVE

VAN DE

LAATST VERSCHENEN JAARLIJKSCHE REGEERINGS-VERSLAGEN

TOT ULTIMO JUNI 1874.

(*die met * geteekend zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.*)

Akademie van beeldende kunsten. Verslag over 1873. Ingediend aan de Staten-gener. 17 Maart 1874.
Akademie van wetenschappen. Verslag over 1873. *Staatsc.* 26 Mei 1874.
Archief. (Rijks-) Verslag over 1873. *Staatsc.* 15 April 1874.
Armwezen. Verslag over 1871. Ingediend aan de Staten-gener. 19 Sept. 1873.
**Bevolking.* Uitkomsten van de 5de tienjarige volkstelling in 1869. 1e stuk. Dec. 1873.
*Loop der bevolking in 1860—1869. Juni 1874.
* " " " " 1871. 1873.
*Sterfte naar de oorzaken van den dood in 1870. 1873.
Briefposterij. Verslag over 1873. Ingediend aan de Staten-gener. 29 April 1874.
Domeinen. Opgaaf van den verkoop van domeinen enz. over 1873. Ingediend aan de Staten-gener. April 1874.
Verslag van den toestand van het kroondomein over 1873. Ingediend aan de Staten-gener. 2 Maart 1874.
Geldmiddelen. (Rijks-) Staatsrekening over 1868. Ingediend aan de Staten-gener. 18 Sept. 1873.
Verslag der Algem. Rekenkamer over 1871. Ingediend 26 April 1873.
Opbrengt der rijks-geldmiddelen in 1873. *Staatsc.* 14 Jan. 1874. (Zie mede *Kadaster*).
**Geneeskundig staatstoezicht.* Verslag van de bevindingen en handelingen over 1872. 1873.
**Gerechtelijke statistiek* over 1870. 1873.
**Gevangeniswezen.* Statistiek over 1871. 1873.
**Handel en scheepvaart.* Verslag over 1872. 2e ged. Dec. 1873.
*Maandstaten van in-, uit- en doorvoer in 1874 tot en met April.
Vergelijkende staat over den toestand der koopvaardijvloot op 31 Dec. 1872 en 31 Dec. 1873. *Staatsc.* 9 Jan. 1874.
Vergelijkende opgaven der schepen, waarvoor in 1872 en 1873 voor de eerste maal zeebrieven zijn uitgereikt. *Staatsc.* 9 Jan. 1874.

Staat van in- en uitgeklaarde zeeschepen gedurende 1831 tot met 1873. *Staatsc.* 4 Maart 1874.
Herbarium. ('s Rijks) Verslag over 1873. *Staatsc.* 20 Maart 1874.
Kadaster. Belastbare opbrengst der gebouwde en ongebouwde eigendommen 1872 en 1873. *Staatsc.* 9 Jan. 1874.
**Krankzinnigengestichten.* Verslag over 1864 1868. 1873.
**Landbouw.* Verslag over 1871.
Landverhuizing. Statistiek over 1873. *Staatsc.* 11 April 1874.
Marine. Kon. Ned. Marine op 1 Jan. 1874.
Meteorologie. Verslag betreffende de werkzaamheden van het Meteorologisch instituut over 1872/3. *Staatsc.* 13 Juli 1873.
Militie. (Nationale) Verslag over 1873. *Staatsc.* 1 April 1874.
Monumenten van geschiedenis en kunst. Eerste verslag der Rijksadviseurs, benoemd bij K. B. van Maart 1873. *Staatsc.* 16 Juni 1874.
Museum van oudheden en ethnographisch museum. ('s Rijks) Verslag over 1873. *Staatsc.* 24 April 1874.
Muziekschool. (Kon.) Verslag over 1873 *Staatsc.* 2 Mei 1874.
Onderwijs. Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1871/2. Ingediend aan de Staten-gener. 19 Sept. 1873.
Verslag van den staat der rijksinstelling van onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden over 1872/3. *Staatsc.* 6 Nov. 1873.
**Openbare werken.* Verslag over 1872. 1873.
Penningkabinet en van gegraveerde steenen. Verslag over 1872. *Staatsc.* 10 Aug. 1873.
Rijnvaart. Statistiek over 1872. *Staatsc.* 21 Juli 1873.
Schutterij. Algemeene numerieke staat van de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterijen op 1 Jan. 1873. *Staatsc.* 14 Juni 1873.
Spoorwegen. Verslag omtrent de exploitatie der staatsspoorwegen over 1869. *Staatsc.* 7/8 Juni 1874.
Verslag van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten over 1873. *Staatsc.* 12 Juni 1874.
Spoorwegfonds. Rekening over 1872. Ingediend 20 Juni 1873.
**Telegrafie.* Verslag over 1872. 1873.
Verkeer en opbrengst van den Rijkstelegraaf in 1873. *Staatsc.* 29 Jan. 1874.
Tienden. Staat van afkoop van tienden, waarvan de acten zijn overgeschreven in de openbare registers gedurende 1872. *Staatsc.* 11 Juli 1873
**Veeartsenijkundig staatstoezicht.* Verslag over 1873. Juni 1874.
Wees- en momboirkamers. Verslag aangaande den toestand over 1872. Ingediend aan de Staten-gener. 15 Dec. 1873.
Verslag der algemeene commissie van liquidatie enz. op 31 Dec. 1873. Ingediend aan de Tweede Kamer April 1874.
**Zeevisscherijen.* Verslag over 1872. 1873

Overzeesche bezittingen.
Koloniaal verslag van 1873. Ingediend 19 Sept. 1873.
*Verslag van den handel en scheepvaart op Java en Mad
over 1872.
Idem Overzicht van 1872. *Staatsc.* 22 Aug. 1873.
*Verslag van het onderwijs aan Europeanen en daarmede
lijkgestelden over 1870.
*Verslag van het Inlandsch onderwijs over 1870.
Statistiek der belastingen, verpachtingen enz. over 1873. *Staa*
1874, N°. 87.
Indische spoorwegen. Verslag over 1872. *Staatsc.* 24 Juli 18

delijk redacteur, die verplicht kon worden voor eene tijdige afwerking en uitgave te zorgen, terwijl aan de andere zijde in het Mengelwerk volledige ruimte kon gelaten worden aan critische opstellen.

De leden van het bestuur hebben zich in het algemeen met die zienswijze vereenigd, en gemeend, dat de president en de tegenwoordige amanuensis, als bezoldigd secretaris, de aangewezen personen waren.

De president heeft daarop in de bestuursvergadering verklaard, dat hij, geholpen door zijnen vriend en trouwe hulp, den heer Witkamp, zijne betrekking zou blijven waarnemen, in de hoop dat de algemeene vergadering daaraan hare goedkeuring zou hechten.

De vergadering juicht algemeen dit besluit toe.

Voorzitter dankt de vergadering voor hare goedkeuring en verklaart, dat hij hierbij rekent op de medewerking van de onderscheidene leden.

Verder deelt de voorzitter mede, dat op één enkele na, al de in de vorige vergadering benoemde leden zich die benoeming hebben laten welgevallen, dat vijf leden hebben bedankt en een lid Dr. E. J. Kiehl, is overleden. Spreker brengt aan diens nagedachtenis een warme hulde.

De Vereeniging telt thans alzoo 381 leden.

Als nieuwe leden zijn voorgedragen en worden met algemeene stemmen benoemd de heeren:

Dr. H. M. Duparc, doctor in de genees- en verloskunde	*te*	*Amsterdam.*
S. Katz, hoofdredacteur van *de Telegraaf*,	»	»
C. F. Stemler, boekhandelaar	»	»
Jhr. Mr. Victor de Stuers,	»	*'s Gravenhage.*
Mr. H. J. Dijckmeester,	»	»
Mr. A. Kerdijk, schoolopziener	»	»
Mr. W. K. Bn. van Dedem, advocaat	»	»
Mr. P. L. F. Blussé, »	»	»
P. J. van de Kasteele, ambtenaar bij het min. v. financiën	»	»
Jhr. Mr. P. H. Gevers Deynoot, advocaat	»	»
Mr. J. Spekham Duyvis, redacteur der N. Rott. courant	»	*Rotterdam.*
D. Hartevelt,	»	*Leiden.*

Dr. H. J. Rink, leeraar aan de hoogere burgerschool *te Delft.*
Mr. A. W. Thöne, advocaat » *Haarlem.*
E. A. van Tonderen, contrôleur van het kadaster » »
Mr. H. van Manen, subs. offic. v. justitie. » *Hoorn.*
W. J. M. Landré, letterkundige » *Middelburg.*
A. C. Broekman, ingenieur » *Vlissingen.*
Jhr. Mr. J. J. Pompe van Meerdervoort, rechter in de arrond. rechtbank » *Goes.*
Jan J. Wissekerhoff, koopman » *Utrecht.*
Jhr. A. W. Teding van Berkhout, secret. der afd. van de Maatsch. van Nijverheid. » »
Jhr. Mr. D. O. Engelen, adj. commies 1e kl. ter prov. griffie » *Leeuwarden.*
Mr. L. U. de Sitter, rechter in de arrond. rechtbank » *Sneek.*
Dr. G. J. Dozy, leeraar aan de hoogere burgerschool » *Deventer.*
Mr. R. C. Nieuwenhuys, procureur en schoolopziener » »
C. D. Roëll, hypotheekbewaarder » *Roermond.*
Jhr. Mr. A. L. F. de Stuers, raad van legatie. » *Brussel.*

Wat betreft het debiet van het Jaarboekje door den boekhandel, voor 1873 is dit nog niet volledig op te maken; in 1872 is het geweest, met inbegrip van 32 vroegere jaargangen, 269 exemplaren tegen 259 in 1871, 272 in 1870 enz.

Het getal present-exemplaren of die in ruiling bedroeg 41, behalve eenige jaargangen ter completeering aan de academische bibliotheek te Leiden.

Van de Algemeene Statistiek van Nederland (voor leden der Vereeniging tegen den halven prijs verkrijgbaar, zonder verhooging voor kaarten) worden aan leden geleverd 148 exemplaren.

De bibliotheek werd weder vermeerderd, door aankoop met het werk *Situation de la classe ouvrière en Angleterre*, par le Comte de Paris, en vervolgwerken als: de *Staats-courant*, *de Economist*, de *Staats-almanak*, de *Gotha-almanak*, de *Annuaire de l'economie politique;* door ruiling met de regeerings-verslagen, die der provinciën enz. ter-

daartoe is nog in overvloed voorhanden en het door u te onzer beschikking gestelde krediet laat nog de uitgave van verscheidene reeksen van 16 kaartjes toe, dank zij den zeer matigen prijs, waarvoor zij verkregen kunnen worden.

Wij achten het een aangenamen plicht, hier onzen dank te betuigen aan den heer C. F. Stemler, uitgever te Amsterdam, die zich, gedreven door warme belangstelling in de zaak, veel moeite getroost heeft, om eene methode van bewerking in druk te vinden, die tegen geringe kosten eene nette uitvoering verzekerde.

Onze medearbeiders, die de bewerking der eerste hoofdstukken van het IIIe deel (de volksnijverheid) op zich hebben genomen, hebben ons de spoedige inzending hunner bijdragen toegezegd. Zoodra wij genoeg kopij verzameld hebben om met het drukken onafgebroken voort te kunnen gaan, zullen wij met de uitgave van het IIIe deel beginnen.

De Commissie voornoemd,

Maart 1874.

S. VISSERING, *Voorzitter.*
J. L. DE BRUYN KOPS.
M. M. VON BAUMHAUER.
L. A. J. W. SLOET.

Voorzitter dankt den heer Vissering voor het uitgebrachte Verslag en stelt nu aan de orde het rapport der Commissie in de vorige vergadering benoemd over de Statistiek der grondeigendommen.

De heer Vissering brengt, als Voorzitter der Commissie, het volgende rapport uit.

Mijne Heeren!

In uwe vergadering van 19 April 1873 is ingekomen en behandeld een gemotiveerd voorstel van den heer Dr. W. C. H. Staring, strekkende, dat de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland zich wende tot de Regeering met het tweeledig verzoek:

»1°. Dat de grootte der verschillende soorten van grond»eigendommen, gemeente-gewijs opgemaakt tijdens de in»voering van het kadaster omstreeks 1833, moge worden

Op voorstel van den heer Bachiene werd de heer Vissering belast met de leiding der gedachtenwisseling tusschen de leden der Commissie.

Die gedachtenwisseling heeft niet anders dan schriftelijk plaats gehad. — De heer Staring, door ongesteldheid aan zijne woning gebonden, zou eene samenkomst van de leden der Commissie niet hebben kunnen bijwonen. Hierdoor werd mondeling overleg tusschen den voorsteller en de heeren, die afwijkende gevoelens verdedigden, onmogelijk. Eene samenkomst der overige leden, buiten den voorsteller, zou eerst dan vruchtbaar hebben kunnen zijn, wanneer uit de schriftelijke debatten aanvankelijk van eene neiging tot overeenstemming in de hoofdzaak ware gebleken. De heeren van Eck en Volkmaars verklaarden dan ook, in hunne schriftelijke adviezen, dat eene bijeenkomst der Commissie huns inziens doelloos zoude wezen.

Er bleef dus voor de Commissie niet anders over, dan in haar rapport dezen loop der zaak te vermelden en de individueele gevoelens van hare leden nogmaals aan uwe vergadering voor te leggen.

De heer Staring bleef het wenschelijk en mogelijk achten, dat eene Statistiek van den grondeigendom worde samengesteld op de door hem voorgestelde beperkte schaal, aantoonende: *a* de gesteldheid en bestemming der gronden in 1874, *b* de classificatie der eigenaren naar de grootte van hunnen eigendom; beide volgens eenen door hem overgelegden en hierbij gevoegden modelstaat. Hij achtte deze opgaven vooreerst voldoende en was, op grond van den arbeid door den heer C. A. Ludewig voor Limburg geleverd en van een paar proefstaten op zijn verzoek aan twee kantoren van bewaring opgemaakt, van oordeel, dat dit werk noch zeer tijdroovend noch bijzonder kostbaar zou kunnen zijn.

De heer Bachiene bleef er op aandringen, dat, zoo het vervaardigen van eene Statistiek van den grondeigendom ter hand wordt genomen, deze Statistiek zoo volledig mogelijk worde gemaakt, en wel in overeenstemming met de modellen, die door het Statistisch Congres van 1869 zijn goedgekeurd. Hij was van oordeel, dat ook zelfs deze uitgebreidere Statistiek niet behoeft af te stuiten op het bezwaar van de beweerde gebrekkige uitkomsten der kadas-

... van omslachtigen
... wat de kennis
... ervaring door hem
... aan het Ministerie
... hij overigens niet
... sedert de invoe-

... aan de meening, dat
... moeite daaraan
... de werkelijke toe-
... bestemming der gron-
... te kennen is, ver-
... in meerdere of min-
... eene andere bestemming
... in de kadastrale leg-

... hebben zonder nadere
... gesproken gevoelen vol-

... in deze schriftelijke dis-
... Ten slotte de verschillende
... deze conclusiën gekomen:
... groot belang, zoowel voor de
... wetenschap zoude zijn, indien
... den grondeigendom kon

... ondernomen, eene volledige
... van den heer Bachiene de
... de beperkte door den heer

... aan het verschil tus-
... bestemmingen en den werkelijken
... gesteldheid en bestemming der
... verdient.
... gevaar is tegen de classificatie
... grootte van hunnen eigendom,
... voordoet dat dezelfde per-
... of ook van aaneenliggende
... verschillende kadastrale gemeenten
... verschillende kantoren van bewaring
... deze classificatie licht gevaar
... werkelijkheid overeen te stemmen.

5°. Dat het overwegen van deze bezwaren van groot nut kan zijn, omdat bij de uitvoering van het denkbeeld op hun grooter of geringer gewicht zal moeten worden gelet en er wellicht vooraf maatregelen zullen moeten worden genomen om ze op te heffen.

6°. Dat evenwel deze en andere bezwaren, die zich nog kunnen voordoen, niet mogen weerhouden van eene poging om iets goeds en wenschelijks tot stand te brengen.

7°. Dat het bezwaar van den omslachtigen arbeid en de groote kosten veilig aan de waardeering der Regeering kan worden overgelaten.

Op grond van deze overwegingen meent de heer Vissering te moeten aanbevelen, dat uwe vergadering aan de Regeering, onder mededeeling van een afschrift van dit rapport, een beknopt adres richte, waarin verzocht wordt, dat zij maatregelen gelieve te nemen om eene volledige Statistiek van de grondeigendommen te doen bewerken of althans aan eenige kantoren van bewaring, naar hare keuze, de bewerking van zulke Statistiek opdrage, als eene proefneming, uit wier uitkomsten een oordeel kan worden gevormd over de mogelijkheid en bruikbaarheid van het werk over het geheele Rijk.

Ten slotte worde hier nog medegedeeld, dat aan het eerste deel van het voorstel van den heer Staring thans in zooverre voldaan is, dat de uitkomsten van het kadaster van 1833 over alle Provinciën te zijner beschikking zijn gesteld. »Alleen blijft nog over zijn wensch, nader aldus geformuleerd: dat uwe vergadering zich tot de Regeering wende met het verzoek, dat deze uitkomsten, met de reeds bekende in systematisch verband vereenigd, op haren last worden gedrukt."

De slotsom van dit Rapport is alzoo deze:

Dat de leden uwer Commissie, ofschoon zij zich in het algemeen wel met de strekking der conclusiën van den heer Vissering kunnen vereenigen, er evenwel niet toe hebben kunnen komen om 't zij eenstemmig of bij meerderheid van stemmen een bepaald voorstel te formuleeren, waarvan zij u de goedkeuring zouden mogen aanbevelen.

Dat de Commissie het derhalve aan uwe vergadering moet overlaten om na de verstrekte mededeelingen een of ander der voorstellen van hare individueele leden in overweging te nemen.

9. **Tuinen.**
a. Warmoezerijgrond.
b. Tuinen.
10. **Boomgaarden.**
a. Boomgaarden.
b. Boomkweekerijen.
11. **Bosch.**
a. Opgaand hout, beplante grond in Zeeland.
b. Dennebosch.
c. Akkermaal, eikenhout.
d. Hakhout, kreupelhout, elzen, struweelen.
e. Rijs- of twijgwaarden, wisselbosschen Zeeland, wischhout Limburg.
12. **Grootte der geheele gemeente.**
13. **Belastbare opbrengst,**
a. der bebouwde (gebouwde) gronden.
b. der nietbebouwde (ongebouwde) gronden.
14. **Aantal eigenaars.**
a. Van minder dan één decare.
b. » één tot beneden tien decare.
c. » één » » tien hectare.
d. » tien » » twintig hectare.
e. » twintig tot beneden vijftig hectare.
f. » vijftig tot beneden honderd hectare.
g. » honderd hectare en meer.

De heer Vissering resumeert, na de lezing van het rapport, dat alzoo drie voorstellen aanhangig zijn:

1°. het tweede gedeelte van het oorspronkelijke voorstel van Dr. Staring: dat de tegenwoordige grootte der verschillende grondeigendommen uit de kadastrale leggers gemeente-gewijze moge worden bijeengebracht;

2°. dat voorstel, gewijzigd door den heer Bachiene: dat die statistiek zooveel mogelijk volledig worde opgemaakt en ingericht in den vorm, zooals in het Compte-rendu van het Statistisch Congres te 's Gravenhage is aangegeven, en

3°. om de Regeering te verzoeken eene proefneming te nemen aan enkele kantoren, in hoeverre aan het verlangen der Vereeniging kan worden voldaan; terwijl dan nog daarbij in aanmerking komt het nader geformuleerd voorstel van den heer Staring betreffende het »drukken

gronden, doordien sedert de invoering van het kadaster b. v. bosschen zijn uitgeroeid, weiland tot bouwland is bestemd of omgekeerd. enz., ook wegens de gebrekkige toepassing van de wet van 1840, waardoor een aantal perceelen eenvoudig als »ontgonnen grond" op de leggers zijn vermeld, anderen, bij verzuimde aangiften, nog als heide te boek staan, die sedert lang tot bouw-, weiland of bosch zijn aangelegd, — doch er is iets anders waarop men, om eene betrouwbare statistiek te verkrijgen, wel het oog mag houden. Eene bijzonderheid uit mijne vroegere ondervinding als gemeente-secretaris, bij het opmaken der landbouw-statistiek verkregen, zal dit kunnen bevestigen. Om eene ware statistiek te verkrijgen, waarvan ik toen reeds het groote belang inzag, werd met een wethouder, als practisch landbouwer met de cultuur bijzonder bekend, overlegd om bij alle boeren te laten opnemen hoeveel land zij met verschillende gewassen bezaaid hadden en het beschot, om daaruit het gemiddelde te zoeken. En wat was nu het geval? we kregen veel minder bunders ('t waren toen nog geen hectaren) dan het kadaster, met inbegrip der ontginningen, als bouwland aangaf. Ik twijfelde reeds aan de juistheid mijner herleiding van lopensen tot roeden en bunders, maar mijn vriend de wethouder loste onmiddellijk het raadsel op. De boeren zeide hij, geven de bezaaide oppervlakte op in overeenstemming met het uitgezaaide graan; we moeten dus de kanten en sloten van de kadastrale maat aftrekken. Die groote groeskanten zijn bij sommige perceelen grooter dan de bezaaide grond van het perceel als bouwland. Bij toeneming van den veestapel, 't gevolg der hooge prijzen van boter en vleesch, was dat veranderen van bestemming zeer natuurlijk in streken waar weinig weiland is, het getuigt tevens van een schrander economisch beleid van den landbouwer, ook omdat hij die groeskanten in 't jaar als de heggen gekapt zijn kan scheuren, om er vlas op te telen, dat in andere jaren even als het graan schade zou lijden door de schaduw der heggen. 't Is een der middelen tot toepassing van den wisselbouw, doch met aanmerkelijke vermindering der graanproductie, — vermeerdering daarentegen van de teelt der voedergewassen voor het vee en uitbreiding van den vlasbouw.

Het komt mij voor mijnheer de Voorzitter, dat men de uitkomsten op het kantoor van bewaring uit de kadastrale

Naar aanleiding van het gesprokene door den heer van Gorkom in de vorige vergadering over de wenschelijkheid van eene vervroegde uitgaven der landbouw-statistiek, deelt voorzitter mede, dat het Bestuur dat voorstel in overweging genomen, maar geen genoegzame gronden gevonden heeft om zich daaromtrent tot de Regeering te wenden.

Voorzitter, thans overgaande tot de bespreking van de voorgestelde vraagpunten, merkt daarbij op, dat van eene geachte zijde hem de opmerking is gemaakt, dat het wenschelijk zou zijn, dat de besprekingen geëindigd werden met een besluit, bij meerderheid van stemmen opgemaakt. Voorzitter acht zulks niet overeenkomstig den aard onzer Vereeniging. Tot een gezond volksleven behoort, dat elke vergadering zich beperkt tot haren eigenen werkkring. Het vertegenwoordigend stelsel lost zich op in een chaos van verwarring, wanneer elke vergadering zich constitueert alsof zij eene volksvertegenwoordigende vergadering in het klein was, die besluiten neemt over belastingen, over openbare werken, over muntstelsel enz. Zelfs de zeer democratische staatsregeling van 1798 begreep zulks, en om het volksvertegenwoordigend stelsel uitsluitend bij het vertegenwoordigend lichaam te bewaren, verbood zij in artikel XIII, dat in gezelschappen, opgericht ter onderlinge voorlichting, besluiten bij stemming zouden genomen worden. Vooral bij eene vereeniging ter beoefening der wetenschap moet dit juiste beginsel steeds opgevolgd worden. De politiek moet geheel vreemd blijven aan onze vergaderingen. Juist door ons te beperken tot zaken van wetenschappelijken aard, tot beschouwingen van feiten, door onderling elkander voor te lichten en door de openbaarheid van onze besprekingen, kunnen wij een heilzamen invloed naar buiten uitoefenen.

Na deze opmerking opent de president de bespreking over de drie voorgestelde vraagpunten, voorstellende eerst dat van den heer van Eck, daarna dat over de muntvraag en ten slotte dat van den heer Coohen te behandelen, waarmede de vergadering zich vereenigt. Vervolgens geeft voorzitter het woord aan den heer van Eck tot toelichting zijner stelling:

met die denkbeelden en weinig geneigd hunne privilegiën te offeren op het altaar des Vaderlands.

Behoort de regeling, gelijk ik haar voorsta, tot de z. g. vrome wenschen, d. i. tot dezulke, welker vervulling vooreerst nog niet te verwachten is, het kan toch zijn nut hebben en 't is, in elk geval, eene verluchting voor het bezwaard gemoed die inzichten mede te deelen op plaatsen, waar de vrije uiting der gedachte vergund is, in den wetenschappelijken kring bovenal! Doet ieder onzer dat naar de krachten hem gegeven, wij zijn dan althans in zedelijken zin niet aansprakelijk voor de bestendiging van 't geen verkeerd en onrecht is in onze oogen.

Ter zake. 't Is, door alle tijden heen, nooit de vraag geweest, welke belastingen het meest de volkswelvaart en de volksontwikkeling drukten, welken invloed zij oefenden op de zedelijkheid, welke behoefte personen en bezittingen hadden aan bescherming, aan rechtsveiligheid, om ook, naar de kosten daarvoor ten hunnen behoeve aangewend, de stoffelijke vergelding deswege aan de maatschappij te bepalen, dan wel, waar het meest voor den fiscus te halen viel en waar zich de minste gelegenheid opdeed om de betaling te ontduiken. En bij die gezindheid en dat streven is het geen wonder, dat het onroerend kapitaal, het grondbezit, oneindig zwaarder getroffen werd dan het roerend kapitaal, dat (in Nederland althans) zoo goed als geheel is vrijgesteld.

Het eenige middel om te komen, niet tot geheele gelijkstelling (mijn moed is niet groot genoeg om die voor te stellen bij den bestaanden toestand) maar althans tot eene meer billijke verhouding zou bestaan in de invoering eener inkomsten-belasting, een nog veel meer betwist terrein, 't welk ik, heden althans, niet wil betreden. Slechts dit dus, ik zie in de grondbelasting geene vaste grondrente, tegen welke meening ook strijdt de verhooging, welke zij bij de invoering der kadastrale schatting heeft ondergaan. Die nu mocht willen beweren, dat zij niet vatbaar zou zijn voor verhooging, dient een wettelijke bepaling aan te toonen genomen na 1832 of 1833, het tijdstip waarop zij werkelijk verhoogd is. Ik voor mij erken ten volle de bevoegdheid van den Staat bij grootere behoeften ook hooger eischen te stellen mede aan den grondeigenaar, maar ik meen, dat het niet opgaat (en vrees te dien aanzien wel geen tegenspraak van de staathuishoudkundigen) die lasten

slorpt. En bij de voorafgaande berekening is nog niet eens gelet op de kosten der hypothecaire geldleening, welke vooral als een ander dan de verkooper de geldschieter is, op zooveel meer komt te staan, weder nog eens geheel daargelaten de belooning van den openbaren ambtenaar en de provisie van den geldbezorger, welke naar men zegt, wel eens tot het onredelijke wordt opgedreven. En kan ik geene statistiek mededeelen van de verwisseling van schuldeischer, naar mijne nu 22jarige ondervinding als hypotheek-bewaarder durf ik echter gerustelijk verklaren, dat die verwisseling vooral in mijn tegenwoordig arrondissement veelvuldig is en zich zeker daar gemiddeld om de 6 à 7 jaren voordoet. Het is dus een groote en telkens terugkeerende last.

En zeker die laatste lasten maar ook ongetwijfeld de rechten op den overgang drukken inzonderheid den kleinen man. Zoo deze, bezwaard door schulden, moet verkoopen, zal, wanneer dat ondershands en vooral wanneer dat aan een vermogend man geschiedt, de prijs altijd zoo bepaald worden, dat de rechten feitelijk worden gedragen door den verkooper; is hij niet in zulke moeielijke omstandigheden dan is het een ander geval.

Maar dat eens daargelaten, de groote grondeigenaar betaalt de rechten van overgang gedurende onderscheidene menschengeslachten slechts éénmaal; het is gewoonlijk slechts uit een gril, als hij het verkregen vast goed weder van de hand doet, en ook na zijn overlijden laat zijn boedel in den regel toe, dat al het vast goed aan den nieuwen eigenaar overgaat zonder betaling van eenige rechten. Die grondeigenaren, die door hun groot vermogen het best den last zouden kunnen dragen, betalen te dier zake dus niets. In kleinere boedels, waar overbedeeling veelal niet kan vermeden worden, als men het bedrijf of de kostwinning in stand wil houden, wordt men door die rechten zeer gedrukt. Als dat, ten aanzien van de meervermogenden, geen ergerlijk privilegie is, gewraakt bij art. 172 Gr. W. zou ik niet weten, waar dat te moeten zoeken.

Over moeielijkheden, welke men met het bestuur van de Registratie kan hebben over de aangifte van den prijs en over vrij wat meer, wensch ik niet te spreken.

Het is zeer te bejammeren, dat er geene herziening van de kadastrale huurwaarde ook van de ongebouwde eigendommen te wachten is; vele onrechtvaardig- en on-

ik de oorzaken ken; in 't arrondissement Hoorn wordt dan, gelijk ik zei, het grondbezit nog meer verdeeld, al laat zich zeker de druk van die rechten op den overgang nergens zwaarder gevoelen dan daar, waar de natuurlijke rijkdom van den grond, de ijver en bekwaamheid zoo van de polderbesturen als van de èigenaren-gebruikers, die streek hebben weten te maken tot eene der vruchtbaarste van Nederland, zoo niet van geheel Europa.

Ik wensch tot staving mijner bewering eenige cijfers mede te deelen.

Tot recht verstand ga de mededeeling vooraf, dat zich in het arrondissement Hoorn slechts hoogst zeldzaam het geval voordoet, dat de rechten aan eene andere bewaring ontvangen worden, en mede zeer zeldzaam, dat die rechten daar gekweten worden van goederen elders gelegen. Men mag dus die cijfers aannemen, als vrij nauwkeurig aanwijzende de beweging in dat arrondissement. Voor 't gemak reken ik ook maar, dat van alles het gewone recht van 4 pCt. betaald is. Konde ik b. v. de ruilingen ook in aanmerking nemen, het totaal van den omzet zou nog hooger klimmen. En niettemin kom ik tot de slotsom, dat 't recht van den overgang te Hoorn is betaald, in 1872 over een bedrag van zes millioen vijf en drie kwart ton, in 1873 over bijna vijf en een half millioen. 't Recht van inschrijving werd aldaar betaald, in 1872 over twee millioen zeven en een halve ton, in 1873 over bijna twee millioen acht en een halve ton. Maar, om een bewijs te geven, dat de bevolking aldaar niet zoo rijk is, als velen toeschijnt, neem ik op, dat de doorgehaalde inschrijvingen in die twee jaren het navolgend bedrag aanwezen, t. w. in 1872, nog niet ten volle een millioen zeven en een halve ton, in 1873 slechts een millioen drie en een kwart ton. De hypothecaire schuld in dat arrondissement is derhalve vermeerderd in 1872 met ruim een millioen, in 1873 met ruim anderhalf millioen. Zeker is de waarde van den grond in die twee jaren ook gestegen, maar toch wel niet tot het bedrag van twee en een half millioen. Nog verdient opmerking, dat verreweg het meest verstrekt geld van buiten het arrondissement komt.

Men zegt, en ik gaf reeds in deze toelichting blijk dat te beamen, dat de veehouders in die streek, op welke

lingen, die, op door hem aangevoerde gronden, bij de belastingwet gunstiger moesten worden behandeld. De afdeeling Medemblik deed daaromtrent een voorstel in de laatste vergadering der Holl. Maatschappij van Landbouw. Dat voorstel kwam niet in behandeling; 't gaf echter den Heer Amersfoordt aanleiding tot het uiten der meening, dat zulke overeenkomsten zonder betaling van evenredig recht tot stand kunnen komen. Zij, die even als ik, gaarne willen leeren, zien zeker met mij belangstellend uit naar de ontwikkeling der gronden, waarop dat gevoelen rust. Maar zonder nu de wenschelijkheid tegen te spreken, dat ook het altijd nog zware recht op ruilingen zou vervallen, staat het vast, dat dit recht aanzienlijk minder is dan dat op verkoopingen en er niettemin zeer weinig ruilingen voorkomen. En dat schijnt mij toe daaruit voort te spruiten, dat de overdreven waarde, welke de houder gewoonlijk aan zijne eigen bezitting toekent, die overeenkomst nog minder gemakkelijk tot stand doet komen dan die van een gewonen verkoop. In het laatste geval is slechts ééne prijsbepaling, bij ruilingen zijn er twee noodig. Mag ik mij dus van de belangrijke vermeerdering der ruilingen, bij vermindering of opheffing der rechten, geene groote illusie vormen, de verwezenlijking van mijne wenschen behelst de geheele opheffing van die en soortgelijke rechten, door wettelijke regeling, zonder smokkelarij, welke, al gelukt zij eens een enkele keer en is er dan de verkrijger mede gebaat, toch nimmer uit een zedelijk oogpunt mag worden aangeraden.

Men zou, als men table rase had, licht mogelijk een nog beter equivalent kunnen vinden, doch bij de groote bezwaren, die elken gewichtigen maatregel en zeker ook den voorgestelden in den weg staan, schijnt het geene zaak die te vermeerderen door de ontheffing van den grondbezitter.

Zeker is de grondbelasting hoog, vooral als men let op de bevoorrechting van het roerend kapitaal, maar toch niet zoo hoog als men denkt. Wel wordt er in het arrondissement Hoorn over 't jaar 1874 betaald van de gebouwde eigendommen bijna 19 pCt., van de ongebouwde eigendommen bijna 18 pCt. van de huurwaarde, dan men houde in het oog, dat die huurwaarde voor 40 jaren bepaald, en sinds dien tijd voor ongebouwde eigendommen wel minstens verdriedubbeld is.

Er is zeker door de verhooging der grondbelasting eene tijdelijke waarde-vermindering te wachten, dan zij zal worden opgewogen, ja op den duur meer dan worden opgewogen door de gelegenheid tot onbelemmerde overdracht. Dat moet na eenigen tijd zoo gunstig werken, dat er licht mogelijk volkomen compensatie zal zijn ook voor de werkelijke en feitelijke doode hand, die nu niets aan de rechten van overgang betalen en, naar mijn stelsel, ook daardoor zouden getroffen worden. De meeste belanghebbenden zouden dus winnen, niemand verliezen. Men zal wel niet van mij vergen, dat ik thans reeds ga onderzoeken, of er zich ook, wat nu, zegt men, in het buitenland vooral reeds ten aanzien van bouwterrein wordt opgemerkt, overdreven speculatiezucht zou kunnen vertoonen. Die zich over mogelijke bezwaren, die in geen geval tegen 't goede opwegen, niet kan heen zetten, is geen man van een krachtig initiatief en dat is altijd zoo noodig, dubbel in den tijd dien wij beleven, nu er zoo veel te vergeefs reikhalzend naar hervorming uitziet.

Dus zoude, behalve het geschetst groot economisch voordeel, het privilegie ophouden; het privilegie ten behoeve van hen die het best kunnen betalen, de feitelijke en werkelijke doode hand. De laatst afgetreden Minister van Financiën dacht vrij luchtig over de doode hand, de tegenwoordige ziet dat wel wat ernstiger in; ik herinner mij gelezen te hebben, niet in een apocrief, maar in het officieëel bijblad (dan ik geraakte in den doolhof verward en kon later de plaats niet terugvinden) dat Z. E. zeer bereid was de belasting op de doode hand in overweging te nemen. Velen van ons zullen dat voornemen in beginsel toejuichen, maar er zullen zeker al zeer weinig personen zijn, die niet alleen om den onzekeren duur van een ministeriëel leven maar ook om vele anderen redenen zich durven vleien met de verwezenlijking. Verbeeldt u in den tegenwoordigen tijd, zoo diep noodlottig voor uitkomsten op wetgevend gebied, een ontwerp lijnrecht indruischende tegen de belangen uitsluitend van kerkgenootschappen! De eenige lieden, die door dat ontwerp zouden gebaat worden, zouden zijn de papierfabriekanten en de letterzetters. Ook ik zelf, die er in zou zien een privilegie der feitelijke doode hand, zou er niet door bevredigd zijn. Mijn veel verder strekkend voorstel slaat op allen en alles.

En, al is dat van niet zooveel gewicht als het reeds genoemde, wensch ik toch op te nemen, dat hoe minder kostbaar het gebruik is der z. g. openbare registers, het gebruik te ruimer en te menigvuldiger zal wezen. Geen zaakkundige nu zal mij wel willen tegenspreken, dat daardoor en door eene meerdere volledigheid der openbare registers het algemeen belang zou gebaat zijn. Ten allen overvloede neem ik hier op, dat ook al was de laatste termijn verstreken en het recht dus geheel afgeschaft, ik toch den dienst, welken de Staat het publiek door die instelling verschaft, zou wenschen vergolden te zien; eenvoudige vergoeding van de kosten echter, niets meer.

Maar hoezeer door langdurige waarneming en overdenking ook gestemd voor de verwezenlijking mijner inzichten, begrijp ik zelf zeer wel, dat het onmogelijk is daar i n e e n s uitvoering aan te geven; de verhooging der grondbelasting met $\frac{2}{3}$ van het tegenwoordig bedrag zou een veel te groote schok zijn, die door de staathuishoudkunde ongetwijfeld zou moeten worden veroordeeld. Ik heb hier voornamelijk het oog op kleine eigenaren, die hunne inkomsten ten volle noodig hebben. Wel behoeft, daar het onmogelijk is eenig stelsel van belasting uit te denken, dat in ieder voorkomend geval billijk werkt, deze overweging ons niet terug te houden, maar zij doe ons althans naar een geleidelijken overgang trachten. Die kleine eigenaren hebben zich dikwijls bekrompen, om het erfgoed hunner voorvaderen te behouden, terwijl vele anderen niet alleen door de meer kostbaar geworden levensbehoeften, maar ook om te kunnen voldoen aan de steeds toenemende weelde, de meest insolide beleggingen gedaan hebben, hun fortuin dikwijls te gronde hebben zien gaan. Welke soort van menschen verdient nu wel de meeste begunstiging?

De verhooging der grondbelasting geschiede dan in vier termijnen, die van elkander ieder 5, des noods nog meer, jaren verwijderd zijn. Bij de toevoeging van elk vierde, zou ik de evenredige rechten op den overgang en het hypothecair verband van vast goed, telkens met een gelijk bedrag willen verminderd zien. En om nu billijk te wezen, want ik wensch de lasten van den grondbezitter, die, ook dikwijls geheel slapende, zijn kapitaal zoo zeer heeft zien toenemen, niet te verminderen, wil ik nog wel het uitzicht geopend hebben, dat na die geheele opneming der

bewuste rechten bij de grondbelasting, de wetgever bevoegd zij, bij een 5den termijn eene nieuwe verhooging op te leggen, als aequivalent der nu steeds vermeerderende opbrengst van de rechten op den overgang. Èn door de rijzing in waarde van het vast goed, èn door den ontzaglijken aanbouw in grootere plaatsen èn door depreciatie eindelijk van het edel metaal is het cijfer van die opbrengst het dubbele, vergeleken bij 25 à 30 jaren vroeger. Eene nieuwe verhooging, en wel tot het voorgesteld matig bedrag na een tijdvak van 25 of meer jaren beveelt zich dus aan door de billijkheid.

Ik meen, aan het einde van mijn betoog, nog te moeten zeggen, dat ik mij opzettelijk onthouden heb van ingewikkelde becijferingen en redeneeringen. Het geldt hier een volksbelang en ik achtte het wenschelijk dat zoodanig uiteen te zetten, dat het door den eenvoudigsten burger konde worden begrepen.

Het eigenbelang der meervermogenden verzet zich zoodanig tegen de verwezenlijking mijner denkbeelden, dat de hulp van velen, een strijd van jaren waarschijnlijk noodig zal zijn om de overwinning te behalen. Maar zij die gelooven, haasten zich niet. Ik acht de zege dier beginselen op den langen duur zeker en hunne toepassing zoo zeer in het belang der maatschappij, dat ook, al mocht het mij niet vergund zijn die te aanschouwen, ik mij toch van harte zou verheugen daartoe een steen te hebben mogen aanbrengen.

Voorzitter dankt den heer van Eck voor zijn belangrijke voordracht en geeft daarna het woord aan den heer Bachiene.

De heer Bachiene zegt: Het wekt mijne bevreemding, dat de wensch naar grondige hervorming van het Nederlandsch belastingstelsel voortdurend wordt geüit, alsof er sedert 1848 niet reeds zeer veel op het gebied van belastingen was herzien en verbeterd en alsof niet reeds herhaaldelijk te vergeefs was beproefd eene directe heffing op de inkomsten in te voeren. Toch is de Nederlandsche volksaard niet wispelturig, en men zal ook niet ten eenemale willen ontkennen, dat onze belastingen eenige goede eigenschappen hebben, die althans door andere natiën, welke nagenoeg gelijksoortige belastingen heffen, worden erkend. In België en Frankrijk, wáár in en sedert

1848 veel is veranderd, komen de bestaande belastingen minder ter sprake, en schijnt men niet van gevoelen, dat Engeland door zijne income-tax een eldorado, wat rijksbelastingen betreft, is geworden. Inderdaad zij, die nog bij iedere gelegenheid op radicale belastingherziening aandringen, schijnen uit het oog te verliezen wat al sedert 1848 is gedaan, evenzeer als den gunstigen staat, dien de Nederlandsche financiën aan DE TEGENWOORDIGE BELASTINGEN hebben te danken.

Wij hebben van regeeringswege statistische overzichten sedert 1831, waaruit blijkt, dat zijn afgeschaft: 1°. de rechten van doorvoer en uitvoer, 2°. de rechten op de granen, die in het laatste jaar van heffing (1847) over negen maanden bedroegen ƒ 555,461, 3°. het patentrecht op schepen en vaartuigen, 4°. de scheepvaartrechten en watertollen, die in 1863 opbrachten ƒ 552,846, 5°. het tonnegeld der zeeschepen, in 1855 bedragende ƒ 611,388, 6°. de accijns op het gemaal, in het laatste jaar van heffing (1855) ƒ 3,187,705, behalve de opcenten, 7°. de accijns op de steenkolen, in 1863 beloopende ƒ 1,539,337, 8°. de accijns op de turf in hetzelfde jaar ƒ 1,523,093, 9°. de griffierechten in 1856, behalve de opcenten ad. ƒ 29,611, 10°. de accijns op het geslacht van schapen en varkens in 1851, 11°. het zegelrecht op drukwerken, in de zitting der Tweede Kamer van 12 December 1873 geschat op ƒ 774,740, en 12°. het registratierecht van in het buitenland gebouwde schepen ad ƒ 18,000 [1]), alles onverminderd de afschaffing van de gemeente-accijnsen. Ter vergoeding van deze laatsten staat het Rijk jaarlijks af aan de gemeenten ⁴/₅ van de opbrengst der belasting op het personeel, en de opcenten op de grondbelasting op de gebouwde eigendommen [2]).

Ondanks het gemis van zoo vele millioenen zijn de Staatsinkomsten jaarlijks toegenomen, ofschoon de afgeschafte belastingen slechts gedeeltelijk zijn vervangen door verhooging van eenige andere middelen.

De accijns op de suiker, naar de wet van 23 December

---

1) Zie Bijblad, blz. 694.

2) Zou het niet verkieslijker zijn, de geheele grondbelasting op de gebouwen aan de gemeenten over te laten, en daarentegen de ⁴/₅ van het personeel weder bij het Rijk terug te brengen, als onmisbaar voor het Rijk, ook in tijde van nood, en waarvan de jaarlijks meer nauwkeurige beschrijving niet mag te loor geraken?

1833 (Staatsblad N°. 71) *f* 13.60 per 100 kilogr. ruwe suiker bedragende, beloopt sedert 1 Januari 1866 *f* 27 van droge witte broodsuiker. De accijns op den wijn, vroeger in hoofdsom *f* 11.25 per hectoliter, bedraagt sedert 1 Januari 1860 en thans *f* 20, volgens tractaat met Frankrijk niet meer vatbaar voor opcenten of verhooging. De accijnsen op binnenlandsch en buitenlandsch gedistilleerd bedroegen van 1831 tot en met 1859 *f* 12 en *f* 20 per hectoliter, in hoofdsom, voor 10° bij 55° Fahrenheit. Door samensmelting met de opcenten werd dit *f* 22 en *f* 35, sedert 1863 voor 50 pCt. alcohol, bij 15° Celsius. Beide accijnsen bedragen, volgens de wetten van 1865 N°. 80 en 1869 N°. 62, *f* 53 per hectoliter. De belasting op de gouden en zilveren werken bedroeg tot 1 Januari 1853 20 francs en 1 franc per hectogr. goud en zilver met 10 pCt. verhooging. Sedert 1 Januari 1860 bedraagt de belasting *f* 15 en 75 cent per hectogram.

Ziedaar in een kort bestek een tal van feiten, die de min of meer onstuimige belastinghervormers schijnen te vergeten.

Een beknopt overzicht van de opbrengst der vroegere en tegenwoordige belastingen is door mij ontworpen, waaruit blijkt, dat de belastingen in 1831 opbrachten *f* 35,711,540, in 1851 *f* 52,193,440, in 1871 *f* 71,450,898 en in 1873 *f* 78,865,164 (zie overstaande tabel) grootendeels ten gevolge van meerdere welvaart.

Het komt mij voor te zijn een groot voorrecht, dat de bestaande, bij allen sedert ieders meerderjarigheid reeds bekende belastingen, waarnaar allerlei belangen zich van lieverlede hebben gevoegd, gedurende eene reeks van jaren krachtig hebben bijgedragen, om in zeer aanzienlijke uitgaven te voorzien en de Nederlandsche financiën in gunstigen toestand te brengen.

Onze belastingen kenmerken zich door hare drie soorten, als: *a.* directe, jaarlijks door alle belastingschuldigen op te brengen na voorafgaande beschrijving, aanslag en herziening, *b.* indirecte, voor te schieten door eenige handelaars en fabrikanten, met verhaal op de verbruikers, en *c.* andere (ook indirecte belastingen veelal genoemd) geheven van zekere handelingen en gebeurtenissen, in verband staande met eigendomsverkrijging en rechtszekerheid voor schriftelijke bewijzen. Dat stelsel heeft vele voordeelen boven het beginsel van ééne enkele be-

Zie hier eene meer in bijzonderheden vervatte opgave van de [illegible]

	1831.	1841.	1851.	1861.	1871.	1873. [1]
Directe Belastingen	*f* 14,993,145	*f* 17,559,672	*f* 19,144,595	*f* 20,458,297	*f* 21,668,870	*f* 22,850,673
Accijnsen	8,831,389	17,669,137	20,319,409	18,434,279	28,147,189	31,975,488
Indirecte Belastingen	5 434,343	8,052,734	9,929,530	12,084,766	15,965,680	17,812,626
In- en Uitvoerrechten	2,986,979	4,695,273	4,684,851	5,355,153	5,837,158	5,774,931
Waarb. en bel. op goud en zilv. werken	79,440	145,930	159,689	258,579	295,758	862,816
Opbrengst der Staatsloterij	334,469	532,628	413,467	412,445	413,294	414,090
Jacht- en Vischacten.	66,159	108,842	97,289	111,278	120,860	185,664
Recht op de mijnen.	—	—	—	1,296	2,194	3,962
Opcenten, Amortisatie-Syndicaat. .	2,985,616	3,428,114	—	—	—	—
Belastingen.	*f* 35,711,540	*f* 52,198,440	*f* 54,748,830	*f* 57,116,088	*f* 71,950,898	*f* 78,865,164
Bevolking	2,454,176 (zonder Limburg)	2,930,950	3,119,160	3,373,043	3,637,583	3,674,402

Onze belastingen zijn een gevolg van het bij de wet van 12 Juli 1821 (Staatsblad N°. 9) aangenomen stelsel, waarin de bovenvermelde wijzigingen en nog andere zijn aangebracht, naarmate van de behoeften en de opheffing van het in 1821 nog gehandhaafde beschermend stelsel. Naar de opbrengst van 1873 bedragen de directe belastingen met het recht op de mijnen . . . . 28.89 pCt.
de accijnsen en inkomende rechten . . . . 48.82 „
de overige indirecte belastingen (loterij en jachtacten er in begrepen) 23.29 „ van het geheel.

Om dit overzicht nog aan te vullen tot een overzicht der gewone Rijksmiddelen, diene het volgende:

	1861.	1871.	1873.	
Belastingen	*f* 57,116,088	*f* 71,950,898	*f* 78,875,164	opbrengst volgens Staatscourant.
Domeinen, Wegen en Vaarten	1,258,781	1,451,252	1,421,027	
Posterijen	2,001,068	2,402,864	2,798,188	
Rijks-Telegrafen	836,465	655,830	691,855	
Loodsgelden	772,931	1,081,240	1,025,132	
Huurprijs der Staats-Spoorwegen	—	871,371	1,027,000	Raming.
Verschillende Ontvangsten en toevallige Baten	1,775,388	2,890,851	2,711,681	
Totaal der gewone middelen (behalve de gewone bijdrage van Indië, doorgaans aanvankelijk op ruim 10 mill. geraamd)	*f* 63,260,716	*f* 81,303,306	*f* 88,520,147	

[1] Volgens Staatscourant van 14 Januari 1874, N°. 12.

der **bestaande** belastingen vooral niet prijs te geven, wanneer slechts bespiegeling daartoe drijft, en de druk, aan alle belastingen eigen, zeer wordt overdreven. De belastingschuldigen zelve wenschen wel verlichting ieder voor zich, maar groote drang tot verlegging der bronnen van inkomst wordt men van de zijde der belastingschuldigen niet gewaar.

En zoo komen wij als van zelve tot de vraag: of het voorstel van den heer van Eck tot vervanging van de eene belasting door de andere niet strekt, om een ontijdigen greep in onze belastingen te doen, zonder daaraan evenredig nut? [1])

De heer van Eck wil alle rechten op den overgang en het hypothecair verband van onroerend goed vervangen (bij termijnen) door eene verhooging der grondbelasting. Waarschijnlijk bedoelt de verdediger der geopperde stelling alleen de rechten op overgang **onder de levenden**, en ziet hij geen bezwaar in rechten op overgang **bij overlijden**. De stelling zondert de laatsten niet uit, en gewaagt van **alle** rechten, doch ik zal mij houden bij mijne tegenspraak, aan de veronderstelde bedoeling.

Laten wij eerst zien, waarmede wij te doen hebben. In zaken van belasting komt het vooral aan op de totale opbrengst. Ik heb een overzicht gemaakt, waaruit blijkt dat de rechten van registratie en die van in- en overschrijving, in 1831 bedragende *ƒ* 2.330,790, zonder andere wetsverandering dan de geringe wijziging van 16 Juni 1832, in 1873 hebben beloopen *ƒ* 10.591,151. Voorts schijnen de rechten van overgang enz. ongeveer 73 pCt. te beloopen van de geheele opbrengst der registratierechten. Naar die gegevens (Zie pag. 35) zouden de rechten van overgang thans beloopen ongeveer 8 millioen, en met dat bedrag wil men de grondbelasting verhoogen!

---

[1]) Het door den heer A. van Eck voorgestane denkbeeld is reeds meermalen geopperd, o. a. in het verslag van de Commissie van rapporteurs der Tweede Kamer op het door den Minister Betz in Septembee 1863 ingediende wetsontwerp op de registratierechten. Naar wij meenen, is de heer Mr. G. M. van der Linden een der eersten geweest, die de vervanging der overgangsrechten door verhoogde grondbelasting in openbare zitting heeft ter sprake gebracht. Het voorloopig verslag is vastgesteld den 8sten September 1864 door de heeren Geertsema, Heemskerk Az., van der Linden, Kappeijne van de Coppello en Luyben.

1831	*f* 2,331,515	en	*f* 149,275	1861	*f* 5,076,402 en	*f* 456,754
1841	3,482,842		283,475	1871	5,846,095 a)	528,780 a)
1851	4,378,842		872,602	1873	9,055,970 b)	985,181 b)

a) Volgens memorie van toel. bij de wet op de middelen voor 1874.
b) Zie Staatscourant van 14 Januari 1874.

Wanneer men daarbij vergelijkt de gedetailleerde Staten der registratierechten over 1856, 1861 en 1868 (de drie eenige die sedert 35 jaren zijn opgemaakt) dan ontwaart men dat de vaste rechten van registratie hebben bedragen met de 38 opcenten in

	1856.		1861.		1868.	
		f 805,276		*f* 294,978		*f* 338,219
de evenredige rechten op schuldbekentenissen, akkoorden, borgtocht, kwijtingen en bodemerij met 38 opcenten ±	*f* 325,000		*f* 582,000		*f* 801,000	
die op overgang van vastgoed ± . . .	3,565,000	5,729,827	3,477,400	5,409,841	4,600,000	6,711,424
die op overgang van roerend goed ± .	1,035,800		1,140,300		1,006,200	
andere evenr. rechten ±	804,027		210,141		304,224	
		f 6,035,103		*f* 5,704,819		*f* 7,049,643
de rechten van overgang van vast goed en die op hypothecaire leeningen, borgtochten, kwijtingen enz. te zamen ±		4,390,000		4,059,400		5,401,000
Zoo zouden de registratierechten opbrengen voor roerende zaken en bovendien vaste rechten		*f* 1,645,103		*f* 1,645,419		*f* 1,648,643

Naar die gegevens bedragen de rechten van overgang enz. ongeveer 78 pCt. van de geheele opbrengst.

Over 1873 zou zulks beloopen *f* 7,048,858, worden daarbij
gevoegd de hypotheekrechten ad. 985,181 dan maakt zulks
te zamen de som van. . . . . *f* 7,984,039, of ongeveer 8 millioen en meer, want bij de rijzende markt, den
aanbouw van huizen en fabrieken, en de aanwinst [illegible] ok nog klimmende.
Met dat bedrag en meer zal ten slotte naar h[illegible]n verhoogd. Deze zal
alzoo van *f* [illegible] rde[illegible]lkomen equivalent te
vormen, zal [illegible], ki[illegible]lijke vermeerderden.
Mocht de w[illegible] aanmerkelijk dalen, dan zou het niet onbillijk zijn, dat ook het
equivalent de[illegible] naar de wijze, om het bedrag dier vermindering alsdan te bepalen,
zou schier niet zijn te vinden.

om zijnen minder rente opleverenden grondeigendom te verwisselen, althans voor een gedeelte, in die minder soliede waarden. Dat wijders zeer vermogenden met meer gemak eene erfenis verdeelen, en dat middelmatige fortuinen veelal niet kunnen worden verdeeld, zonder voorafgaande tegeldmaking van nagelaten goederen, althans niet zonder overbedeeling en geldopneming, ligt in den aard der zaak, en zijn natuurlijke gevolgen van grooten en minderen rijkdom. Dat de zeer drukkende evenredige registratierechten op schuldbekentenis, borgtocht, kwijting enz. sedert lang hadden behooren te verdwijnen, heeft spreker reeds erkend in 1859 in het aangehaalde artikel van *Themis*. De overgangsrechten echter kunnen niet worden gemist, en treffen gelijkelijk (niet progressief) alle overgangen onder de levenden. Zij belemmeren eenigzins de speculatie in huizen en landen, maar toch is de omzet daarvan verbazend. Tegenover het geopperde bezwaar van de belemmering, beroep ik mij op de feiten, door den heer van Eck zelven medegedeeld en uit de opbrengst blijkbaar.

Ik kan die feiten staven door meerdere voorbeelden, die het vermoeden wettigen, dat hierbij factors aanwezig zijn, die de bestrijders van overgangsrechten voorbij zien. Dezer dagen vernam ik nog toevallig van een huis te Amsterdam op een erf van 65 centiare, in 1826 gekocht, in 1848 geërfd, in 1868 publiek verkocht voor *f* 4700, in 1870 voor *f* 4800, den 3en Juli 1873 uit de hand voor *f* 6900 en den 3en Maart 1874 voor *f* 7000. Een ander huis en erf groot 54 centiare, te Amsterdam, werd in 1857 verkocht voor *f* 1500, in 1862 voor *f* 2000, in 1866 voor *f* 2200, in 1868 voor *f* 2300 en in 1874 voor *f* 5300. Ter zake van het eerstgemelde huis zal sedert 1868, en van het laatstgemelde sedert 1857, ongeveer zijn betaald voor overgangsrechten *f* 1370 en *f* 825, inderdaad verbazende sommen, en toch heeft geene der verkoopers zich beklaagd, want ieder heeft meer koopprijs bedongen, dan hij zelf heeft besteed. De koopers hebben daarbij evenzeer hunne gading gevonden. Beide partijen achten te hebben gewonnen, en uit de winst werden de rechten van overgang betaald. Ondanks de hooge opbrengst voor de schatkist heeft niemand geklaagd. Is dat niet eene gunstige zijde van de heffing van overgangsrechten? Een eisch der financiekunst is toch een maximum van geld te doen betalen,

ren zouden bij dien ruil van belasting niet worden gebaat en het zal toch te doen zijn, om dezen te gerijven.

In 1834 is de grondbelasting (buiten Limburg) in hoofdsom bepaald op *f* 8.426,177 en voor 1835 en vervolgens op *f* 7.983,236. 's Rijksschatkist heeft dus opgeofferd nagenoeg 5 ton (eigenlijk *f* 442.941. [1])

De grondbelasting is geene vaste grondrente, maar in Nederland staat de hoofdsom nu reeds sedert 1834 vast, en de heffing dier hoofdsom werkt als eene grondrente, bij gelegenheid van den aankoop der goederen. »Wordt de »grondbelasting verhoogd, dan wordt niet alleen de eige»naar bezwaard met een nieuwen last, waarop hij niet had »gerekend, maar dan komt die last geheel en uitsluitend »te zijnen nadeele, zonder dat hij het meerder bezwaar »zijnerzijds op zijne opvolgers in den eigendom zal kun»nen overdragen.

»Is de nieuwe eigenaar degeen, die voortaan de ver»hoogde belasting betaalt, hij heeft de schade daarvan »teruggeworpen op den vorigen, door hem geringeren »koopprijs toe te staan, dan hij anders gereedelijk gege»ven had." [2])

Zóó is het. Het voorstel om de rechten van overgang enz. ad *f* 8.000,000 te vervangen door verhoogde grondbelasting, is eene vermindering van de koopwaarde der vaste goederen van ongeveer 30 maal dat bedrag, dus met 240 millioen ten nadeele van de TEGENWOORDIGE EIGENAREN. De toekomstige eigenaren zullen bij den aankoop of toebedeeling op de verhoogde belasting rekenen, en hunne koopprijzen en schattingen daarnaar regelen. ZIJ zullen alsdan het genot hebben van den geheel vrijen omzet hunner goederen. Voor hen kan het voorstel voordeelig zijn, hoezeer eene zóó aanzienlijke verhooging der grondbelasting op zich zelve bedenkelijk blijft. De draagkracht wordt telken jare zwaar beproefd, bij zoo hooge opvoering van eene reeds bestaande belasting.

Voor de tegenwoordige eigenaren zal de voorgestelde conversie eener casueele belasting, die van oudsher bekend is, als in eene vaste jaarlijksche grondrente, tot equivalerend bedrag, niet begeerlijk zijn.

---

[1]) Zie wetten van 1833, No. 77 en 1834 No. 34.

[2]) Vissering. Handboek Pr. Staath. No. 840, deel 2 bl. 100 en 101.

De eigenaar heeft aan den vorigen betaald voor kooprijs ongeveer ƒ 8830 en bijna 13½ pCt. daarenboven, dus ongeveer ƒ 585 voor kosten van adverteeren, zegels, inzetpremie, veiling, notaris en ± ƒ 585 voor registratierecht en dat van overschrijving, te zamen ƒ 10,000. Nu zal die koopwaarde wel zijn verdubbeld. Bij openbare veiling zou hij wel ƒ 17,860 bedingen, onverminderd 12 pCt. voor kosten van verkoop ad ƒ 2143, waaronder zouden zijn begrepen ƒ 1165 voor rechten van overgang.

Naar het voorstel om die rechten, benevens de registratierechten van 1 pCt. en ½ pCt., door grondbelasting te vervangen, zou men de grondbelasting nu met ongeveer 80 pCt. moeten verhoogen, dus de voorschreven ƒ 50,09 zou worden ƒ 90 's jaars, wanneer geen equivalent wordt genomen voor het gemis van de jaarlijksche verhooging der overgangsrechten, tengevolge van de rijzende waarde der vaste goederen.

Men zegt in een voorloopig verslag van de Tweede Kamer van 1864, dat de landerijen gemiddeld om de 20 jaren van eigenaar veranderen. In dat geval zou de eigenaar der bedoelde hoeve binnen 20 jaren nagenoeg hetzelfde bedrag hebben betaald als voorschreven ƒ 1165, wanneer namelijk van iedere ƒ 40 hoogere grondbelasting rente op rente à 5 pCt. 's jaars wordt gerekend.

2°. Bovendien wanneer hij nu eenen koopprijs van ƒ 17,860 heeft bedongen of met de kosten en rechten ƒ 20,000 voor een hoefje, dat na aftrek van ƒ 50,09 grondlasten en na aftrek van polderlasten, waterpenningen, onderhoud en premie van verzekering, zuiver opbrengt ƒ 665, dan zou hij, na eene verhooging der grondlasten met ƒ 40, slechts hebben bedongen ƒ 17,770, onverminderd de onkosten (6½ pCt. minder dan nu) ad 5½ pCt. ad ± ƒ 1030,— daar de kapitaal- of koopwaarde, door die jaarlijksche verhooging, van ƒ 20,000 onmiddellijk zou dalen tot ƒ 18,800. De eigenaren zouden alzoo in vele gevallen niet winnen door de voorgestelde conversie en de schatkist zou beduidend verliezen. Men kan de berekening wel zoodanig maken, dat de conversie voor de eigenaren voordeelig uitkomt; maar dan wordt al te zeer van de tegenwoordige werkelijke koopprijzen en van de werkelijke grondbelasting afgeweken.

3°. Stelt men bijv. eene zuivere pachtwaarde van ƒ 1000

Wil men dus billijk te werk gaan bij de voorgestelde conversie, dàn zou men moeten nasporen, hoeveel ongeveer de gebouwen, en hoeveel de landerijen thans dragen in de af te schaffen registratie en hypotheekrechten.

Volgens de Staatscourant van 9 Januari 1874 No. 8, bedraagt het belastbaar inkomen der gebouwde eigendommen op 20 October 1873 *f* 30.827,715, en dat der ongebouwde *f* 45.425,356. De grondbelasting over 1874 bedraagt voor de gebouwen. . . . . . *f* 3.791.502,97

en voor den grond . .	*f* 5.414.044,30	
21½ opcenten . . .	» 1.164.019,52	
		» 6.578.063,82
		f 10.369.566,79
waarvan af voor ontheffingen enz. . .		» 45.066,79
opbrengst 1874		*f* 10.324.500,00

Het zou niet verwonderen, dat moesten de 8 millioen rechten van overgang enz. bovendien worden omgeslagen over de vaste eigendommen, de grondbelasting der gebouwde eigendommen meer dan verdubbelen zou, en die der ongebouwde verhoogd met 65 à 70 pCt.! Dat zou alzoo eene plotselinge daling in de koopwaarde der vaste goederen veroorzaken, terwijl de niet verkoopende eigenaren den dadelijken jaarlijkschen last der verhooging zouden hebben te torschen.

Men stelle eens dat iemand vast goed voor *f* 10,000 gekocht, 20 jaren later voor *f* 15,000 kan verkoopen, en alsdan 6⅕ pCt. heeft te betalen, of *f* 930 voor overgangsrechten, dat is dus, berekend over den vroegeren prijs van aankoop, *f* 9,30 van de *f* 100.

Vraagt men nu, hoeveel zoodanig eigenaar 's jaars zou hebben te betalen, om dien lateren last van 9.3 pCt. af te koopen (de rente van het geld gerekend op 5 pCt. 's jaars) dan zal het antwoord zijn: 44 cent per *f* 100 's jaars. Wordt beweerd, dat de huizen op zich zelve binnen korter tijdvak van eigenaar veranderen dan de landerijen, bijv. gemiddeld om de 15 of 10 jaren, dan zou in het gestelde geval eene som van *f* 9.30 betaalbaar aan het einde van zoodanig tijdvak, zijn af te koopen, met 59 of 88 cents 's jaars.

De eigenaren zouden in zekeren zin bij zoodanige con-

In het Jaarboekje van 1859, blz. 357, vindt men eene opgave van Januari 1859, van de bezittingen in de doode hand. Het belastbaar inkomen bedraagt ƒ 3,824,618, van 506,445 hectares. Stel eens, dat de grondbelasting jegens het Rijk ƒ 450,000 beloopt, dan zou de zeer zware verhooging van 80 pCt. beloopen ƒ 360,000. Ziedaar alles, want de inschrijvingen in de grootboeken der nationale schuld ad. ruim 119⅓ millioen, zouden even onbelast blijven als de overige roerende kapitalen der doode hand. Dat onderwerp eischt afzonderlijke regeling en doet hier niets ter zake.

Bovendien, wanneer de rechten van overgang op vaste goederen en de evenredige registratierechten op geldleeningen, borgtochten, kwitantiën enz. worden afgeschaft, dan zullen de overige, evenredige registratierechten op verkoopingen van roerende goederen enz. bezwaarlijk meer zijn te handhaven. Deze bedragen nog ruim 13 ton, waarvoor dan ook een equivalent zou noodig wezen. Vallen echter ook weg de evenredige registratierechten op akten van verkoop en schenking van roerende goederen, dan worden deze nog meer bevoorrecht tegenover de onroerende, dan nu reeds het geval is, en wat inderdaad niet billijk voorkomt.

De voorgestelde maatregel is alzoo nadeelig voor 's lands financiën, niet voordeelig voor de tegenwoordige eigenaren, en buitendien niet onbedenkelijk op zichzelven. Spreker beschouwt de door den heer van Eck geopperde stelling in verband met Nederland en de aldaar bestaande belastingen, en acht haar alsdan verwerpelijk.

De heer von Baumhauer kan zich niet vereenigen met het gevoelen van den heer Bachiene. De geachte spreker heeft, bij zijne vergelijking van de vermeerdering van de opbrengst van de rechten op de overgang, in de eerste plaats uit het oog verloren, dat de opgaven vóór 1840 zich bepalen tot 10 provinciën, of tot het Rijk zonder Limburg; dat in de tweede plaats de opcenten

---

stand gehouden overeenkomstig K. B. van 27 Maart 1825 No. 126 en van 30 September 1828 No. 115 (gedrukte circulaire No. 439) tot Januari 1841, als wanneer bij gedrukte circulaire No. 652 de toenmalige Minister Rochussen die onwettigheid heeft ingetrokken. De 10 pCt. wordt thans geheven volgens art. 59 der wet van den 13en Mei 1859 (Staatsblad No. 36) en de wet van 1869. No. 95.

sedert 1830 verhoogd zijn en dat eindelijk de vermeerdering van opbrengst grootendeels het gevolg is van de toenemende waarde der grondeigendommen, in verreweg de meeste streken verdubbeld, in enkele verdrievoudigd en meer sedert 1840. Het overgangsrecht is, als proportioneel recht, in gelijke mate met die vermeerderde waarde geklommen. Spreker vereenigt zich met de stelling van den heer van Eck, vooral uit een oeconomisch of staathuishoudkundig oogpunt. Al wie vrijheid van ruiling van het roerend goed of vrijheid van handel wenschelijk acht, moet ook het beginsel van vrijheid van ruiling van onroerend goed, of de afschaffing der rechten op den overgang van dit goed in de handen van een nieuwen eigenaar, voorstaan. Spreker zou door voorbeelden kunnen staven, dat het recht van overgang slechts aanleiding geeft tot meineeden en onzedelijkheid of tot aangiften verre beneden den werkelijken verkoopprijs. Op die gronden vereenigt hij zich met de stelling, zonder te willen treden in de vraag, of in de leemte door verhooging der grondbelasting moet worden voorzien.

De heer Vissering vereenigt zich in beginsel met de stelling van den heer van Eck. Ook hij acht het recht van registratie, voor zoover het is een belasting op den overgang van kapitalen en bezittingen, vooral van onroerende goederen, eene slechte belasting, vooral ook omdat zij wel niet w e t t e l ij k maar toch f e i t e l ij k een privilege bevat ten voordeele der groote fortuinen. Immers de bezitters dezer groote fortuinen komen zelden in de noodzakelijkheid om hunne goederen te verkoopen. Valt hier eene nalatenschap open, het vaste goed behoeft niet verkocht te worden, om tot scheiding en verdeeling des boedels te komen. Meestal zal hier ook geen recht van overbedeeling geheven worden. Doch de vaste goederen aan minder vermogenden toebehoorende m o e t e n dikwijls verkocht worden, 't zij ten behoeve eener scheiding of om andere redenen. En spr. meent, in tegenstelling met hetgeen door den heer Bachiene is opgemerkt, dat bij lange na niet altijd zulk een verkoop geschiedt omdat er winst te behalen zou zijn. In tegendeel; juist bij deze klasse van eigenaren komen dikwijls g e d w o n g e n verkoopen, zelfs met verlies, voor; en dan komt het overgangsrecht nog dit

verlies vergrooten. Voorts doet ook spr. opmerken, dat met name de goederen in de doode hand uit hunnen aard aan deze belasting geheel onttrokken blijven en alzoo een feitelijk privilege genieten boven die, welke in het verkeer zijn. Hij acht het op deze gronden alleen reeds (van andere wil hij niet spreken) wenschelijk, dat de evenredige registratie-rechten door eene andere billijker en gelijkmatiger drukkende belasting vervangen worden.

Wat nu betreft het equivalent, daarvoor in de plaats te stellen, veroorlooft hij zich op te merken, dat het bedrag daarvan door den heer van Eck en den heer Bachiene beide wel wat te hoog is geraamd. De laatste voerde het op tot 8 millioen gulden en beweerde, dat alzoo de grondlasten, om dit equivalent te vinden met 80 pCt. verhoogd moesten worden. Spreker heeft vóór zich eene berekening van de opbrengst der evenredige registratie-rechten in 1868, ontleend aan de Statistische bescheiden, in 1869 door den Minister van Financiën uitgegeven. Volgens deze berekening, (waarvan hij hier slechts eenige cijfers zal mededeelen [1]) werd in 1868 aan evenredige rechten wegens handelingen in verband staande met den grondeigendom in hoofdsom betaald bijna 3¼ millioen gulden, of, met de 38 opcenten, in 't geheel ruim 4¼ millioen, of zoo men de hypotheekrechten (tegen welke trouwens dezelfde bezwaren zijn aan te voeren) er bijvoegt, *f* 5.370,000. Het equivalent zal dus niet zoo afschrikkend hoog behoeven te zijn als het door den heer Bachiene is voorgesteld.

Maar ten opzichte van den aard van dit equivalent moet de heer Vissering van den geachten voorsteller, den heer van Eck, verschillen. Terecht is door den heer Ba-

---

[1]) Aan die berekening, die om de menigte der cijfers niet wel in de mondelinge voordracht kon worden opgenomen, mag hier een plaats worden gegund.

Er is in 1868 betaald:

Aan registratie-rechten (hoofdsom)		
Vaste rechten	*f*	245,086.
Evenredige rechten	„	4,863,350.
„ Hypotheek-rechten (hoofdsom)	„	450,242.
te zamen „	*f*	5,558,678.
Verhoogd met 38 opcenten	„	2,112,229.
	f	7,670,907.

chiene aangevoerd dat een der voordeelen van de evenredige rechten is, dat deze eene elastieke belasting zijn. Spr. stemt den heer Bachiene toe, dat het voor den Staat voordeelig is, naast de belastingen, die elk jaar nagenoeg hetzelfde volle bedrag opleveren (zooals de grondbelasting), elastieke belastingen te hebben, waarvan de opbrengst kan toenemen tegelijk met de rijzing van de prijzen der goederen door meerdere welvaart of door vermindering van de waarde van het geld. De Staat heeft zijne vaste en zijne zich uitzettende uitgaven; hij moet daartegenover ook eenerzijds zijne vaste, anderzijds zijne voor uitzetting vatbare inkomsten hebben. Ook voor den belastingschuldige kan eene elastieke belasting voordeelig zijn. In allen gevalle zal zij voor hem niet onbillijk wezen. Blijft de koop- en huurprijs der onroerende goederen stijgen, de eigenaar zal zonder bezwaar van de meerdere waarde méér belasting kunnen betalen. Maar stel nu eens het geval, dat door eene of andere oorzaak de waarde der goederen weder daalde, dan zou eene conversie der evenredige rechten in eene vaste grondbelasting, in verhouding tot de tegenwoordige waarde berekend, voor de eigenaren zeer bezwarend kunnen worden. Daarom zou de heer Vissering het equivalent niet willen zoeken in eene verhooging der bestaande grondbelasting, maar hij zou naast de grondbelasting eene tweede belasting willen ingevoerd zien op de inkomsten

---

Van de evenredige rechten werd betaald wegens handelingen in verband staande met den grondeigendom (hoofdsom)

Verkoop van onroerende goederen	ƒ 2,880,483.
Liquidatie van onverdeelde aandeelen id. id.	„ 53,297.
Uitgifte, overdracht en afstand van beklemming . .	„ 121,696.
Uitgifte en overdracht van erfpacht en opstal . . .	„ 10,527.
Aangaan, overdracht en afstand van huur	„ 73,535.
Overbedeeling bij scheiding in onroerende goederen .	„ 162,314.
Ruiling van onroerende zaken	„ 14,552.
Schenking „ „	„ 11,918.
Vestiging en overdracht van tiendrechten	„ 2,598.
Verkoop van hakhout, boomen en veldvruchten . .	„ 110,643.
	ƒ 3,441,565.
Voeg hierbij de Hypotheek-rechten	„ 450,242.
	ƒ 3.891,807.
Verhoogd met 38 opcenten	„ 1,478,879.
Totaal	ƒ 5,370,686.

van den grondeigendom, van gelijken aard als b. v. de belasting volgens de huurwaarde in het personeel. Dan zou de belastingschuldige meer of minder hebben te betalen naarmate hij zelf meer of minder aan inkomsten ontving.

De heer van Eck, voor de tweede keer het woord bekomen hebbende, zegt in hoofdzaak het navolgende:

Is mijne taak, mijnheer de voorzitter, tegenover de bestrijding van den heer Bachiene, mijn veeljarigen vriend, van wien ik gaarne erken in vroeger dagen veel geleerd te hebben, gemakkelijk gemaakt door de welwillende en krachtige ondersteuning van de h.h von Baumhauer en Vissering, ik mag toch niet geheel het stilzwijgen bewaren.

De eerste reden is van geheel persoonlijken aard; ik las toch, gelijk de vergadering wel zal bemerkt hebben, een gesteld stuk voor, dat reeds gedrukt is en in de eerste aflevering van de Economist het licht zal zien. Is de quaestie daarmede, naar ik mij vlei, wel voldoende toegelicht, 't zou niet pleiten voor de vastheid mijner overtuiging, indien ik geen repliek gaf op de bestrijding en alzoo den schijn op mij laadde of ik al mijn kruit had verschoten.

Vooraf een woord van dank, aan de vergadering voor haar groote aandacht, aan de verdedigers voor hun krachtige ondersteuning, aan den opposant zelfs voor de welwillendheid zijner bestrijding, niet het minst vooral, omdat ik door hem in staat gesteld ben geworden, bij de nadere uiteenzetting mijner denkbeelden, tevens een paar onjuistheden te verbeteren.

Ter zake. De grondbelasting zou, volgens den heer Bachiene, in 1834 niet verhoogd, integendeel verlaagd zijn met wel 5 ton; ik wist dat niet, hij zou dat echter zeker niet beweren, zoo hij er geene stellige gegevens voor had en ik neem dat feit dus gaarne op zijn getuigenis aan. Die vermindering zal dan wel voornamelijk moeten gezocht worden in Gelderland.

Groot is de pressie indertijd door den Gelderschen adel op Koning Willem I uitgeoefend; curieuse bijzonderheden zouden daaromtrent kunnen worden medegedeeld. In de meeste streken is, meen ik, de grondbelasting in 1834, bij de toepassing van de uitkomsten der kadastrale schatting, wel verhoogd. Om van Limburg te zwijgen, staat het

en niet te donker gekleurd te hebben; ik heb nu minder lust tot matiging en verklaar dat men, naar mijne overtuiging, hoegenaamd geen recht heeft om te spreken van een belastingstelsel. Een stelsel moet berusten op een beginsel, op eene leidende gedachte. Zoek die maar eens in onze belasting-wetten, het bijbelsch woord zal niet bewaarheid worden. Wij hebben niets anders dan eene gedrochtelijke samenkoppeling van verschillende heffingen en ontdekken nergens eenigen kommer omtrent den invloed op stoffelijke welvaart, op zedelijkheid, op intellectueele ontwikkeling. Nog altijd hebben wij belastingen op de eerste levensbehoeften, op het geslacht, die werkt als eene praemie op den uitvoer, op de zeep, [1]) op het zout, op het bier. (Met dien laatsten accijns staat in verband die op den azijn.) Geeft niet ieder toe, dat de belasting dubbel nadeelig is, waar zij een invloed oefent (dien men kan temperen maar niet wegnemen) op de vrijheid van werken. En waar zij in den weg staat de opneming van het bier als volksdrank, bestendigt zij ja de rijke bron van inkomsten, die de Staat trekt van het gedistilleerd, dan zij werkt daardoor tevens mede tot den bloei van den grootsten der Volksgoden van Nederland, zeer zeker tot ongeluk van dat arme volk. Zal ik op het personeel wijzen met zijne verschillende grondslagen; behoef ik het aan te toonen, dat die belasting onbillijk is voor huurders en zwaar drukt op talrijke gezinnen; is het geene inconsequentie, dat waar de brandstof vrijgesteld is, de plaats belast is, waar zij gebezigd wordt? En, om van den 2en grondslag te zwijgen, weet men niet, wat den last nog veel onaangenamer maakt, welke schandelijke ontduiking op groote schaal ten aanzien van den derden grondslag in een gewest van ons vaderland oogluikend wordt toegelaten?

Men kwam op tegen mijne bewering, dat de geheele waarde van het vast goed bij den 14en overgang geheel door den fiscus zou zijn opgeslorpt. Ik weet natuurlijk zelf ook wel, dat het recht telkens door een ander betaald wordt; de geëerde bestrijder heeft verzuimd te letten op 't geen ik er bijvoegde, (Zie boven bladz. 20: »indien de

---

[1]) De voornemens der Regeering waren op 11 April ll. nog niet officieel bekend.

over de oorzaken van de waardevermeerdering; is die te danken aan openbare werken, aang legd door den Staat, zoo is er uit dien hoofde, al geschiedde het werk dan ook niet ten behoeve van den grondeigenaar, recht tot het vragen van een grooter offer; geenszins is dat het geval, als de waardevermeerdering te danken is aan den ijver en de bekwaamheid van den eigenaar of gebruiker.

Maar, zegt men, ondanks het bezwarende der rechten door u zoo breed uitgemeten, zijn ook in uwe streek de overgangen menigvuldiger en de koopprijzen hooger; ik wil mijn stelsel niet doordrijven ten koste der waarheid en ik heb dan ook beide verschijnselen in mijn eersten termijn erkend, dan zij zijn toe te schrijven aan den aanwas der bevolking en aan eene zoo aanzienlijke prijsvermeerdering van het product mijner streek, de kaas. In de laatste 40 jaren is de prijs van dat art. verviervdubbeld. Dat komt door een toenemende vraag uit alle werelddeelen; de veehouder is zeker nu in Noord-Holland nog van betere conditie dan voorheen bij de zooveel geringer lasten maar ook geringer prijzen van zijn product; dan, werd het export eens tijdelijk gestaakt, 't zou dadelijk groot ongerief geven en, bij eenige aanhouding, velen brengen tot den bedelstaf. De opheffing der bewuste rechten zal zeker den ondergang van 't meerendeel niet kunnen voorkomen, dan de gelegenheid tot onbelemmerde overdracht zal gunstig werken op den prijs van het vast goed en alzoo het kwaad temperen.

De lasten worden nu gedragen door eenigen; bij de verwezenlijking mijner denkbeelden zullen zij drukken op allen, ook op de doode hand, zoowel op de feitelijke als op de werkelijke. Deze betaalt die rechten slechts eenmaal, ook bij de feitelijke doode hand; de zeer vermogenden betalen dat nu slechts éénmaal gedurende onderscheidene geslachten.

Dat er tijdelijk prijsvermindering van het vast goed zou plaats vinden, schoon op verre na niet zooveel, als de heer Bachiene schijnt te vreezen, erken ik gereedelijk, dan dat zal zich op den duur herstellen, ja de nieuwe last zal rijkelijk worden vergoed door de gelegenheid tot onbelemmerde overdracht. De nu betalenden zouden dus veel winnen; zij die nu zijn vrijgesteld, zouden na verloop van eenige jaren het nadeel volkomen zien vergoed.

blijft meer dan problematiek. Landerijen althans zijn geene effecten, waarin beursspel is te drijven. Dat moge nog het geval wezen in landen als Noord-Amerika, waar nog tal van onontgonnen gronden voorhanden zijn; in dicht bevolkte landen, zooals Nederland, is dagelijksche speculatie in gronden niet te verwachten, niet eigenaardig en voor de goede exploitatie der gronden zelfs niet wenschelijk. De tegenwoordige eigenaren beginnen naar den voorgestelden maatregel met 240 millioen in kapitaalwaarde te verliezen, en al heeft er, bij geheel vrijen omzet, eenige meerdere omzet plaats, tengevolge van meer speculatie bijv. in huizen, dan zullen de tegenwoordige eigenaren toch niet oud genoeg worden, en ook hunne kinderen niet, om het bedoelde verlies, alleen door de vermeerdering van speculanten, vergoed te zien.

Ten aanzien eener belasting op goederen van instellingen van de doode hand, heeft spreker reeds zijne meening gezegd. Dat onderwerp kan toch afzonderlijk worden geregeld, al worden de rechten van overgang behouden.

Over de trapsgewijze conversie (bij termijnen) behoeft niet te worden uitgeweid. Een tijdvak van overgang van 20 jaren, zooals de heer van Eck aangeeft, is vrij lang, om in het genot van het begeerde te komen, en dat transitoire tijdvak zal al de bezwaren van beide soorten van belastingen ondervinden.

Dat de Heer Vissering het niet met spreker eens is, doet hem leed; maar hij heeft dit voorzien, aangezien hij heeft kennis genomen van het gevoelen, des hoogleeraars in zijn Handb. van pract. staath. No. 857 (deel II, bl. 111—113). De geachte hoogleeraar heeft gezegd, dat de overgangsrechten VOOREERST NIET KUNNEN WORDEN ONTBEERD, om het aanzienlijk bedrag dat zij jaarlijks den Staat opleveren. »Men zal alzoo moeten voortgaan ze te heffen, totdat »onze vermogende lieden tot het inzicht gekomen zullen zijn, »dat eene belasting op de omzettingen van het vermogen »hunne wezenlijke belangen veel meer schaadt dan eene »geregelde, proportioneele belasting op het vermogen zelf."

De spreker erkent, dat het grootste argument ten voordeele van de zegel- en registratierechten en van menige andere belasting is, dat zij niet kunnen worden ontbeerd, maar schroomt niet te verklaren, al behoort hij niet tot de vermogende lieden, dat hij vooralsnog niet deelt in het

voormelde inzicht, naar zijne meening niet van practischen maar van theoretischen aard. Dat inzicht des hoogleeraars kan bij vele belastingen worden te pas gebracht, en zou alsdan van lieverlede leiden, al wordt dit ook door den heer Vissering niet beoogd, tot eene algemeene inkomstenbelasting, min of meer als impot unique, derhalve tot een vérbazend hoog bedrag. Spreker blijft hechten aan verscheidenheid van belastingen, aan vele belastingen van niet te hoog bedrag.

Ook is het bezwaar der overgangsrechten weder te breed uitgemeten. De omzet is immers levendiger dan misschien ooit is beleefd. Hoe kan men dan daarover klagen? Bovendien is de speculatie in vaste goederen, indien daarin het toppunt der economische belangen is gelegen, nog te bevorderen, door de overgangsrechten van 6¹/₅ pCt. te verminderen tot 2 pCt., ten aanzien van alle goederen, die binnen het jaar op nieuw overgaan, zooals de heer Betz reeds in 1863 heeft voorgesteld. In allen geval is eene verhooging der grondbelasting met 8 millioen, ook geen gering bezwaar. De heer Vissering heeft wel gezegd, dat de verhooging slechts 6 millioen zou bedragen, maar dat is gegrond op eene statistiek van 1868. Ik heb die in verband gebracht met de jongste opgaven, namelijk over 1873. De overgangsrechten zijn in de twee laatste jaren op verrassende wijze geklommen. Het cijfer van 8 millioen zal juist zijn, waarmede men de reeds bestaande grondbelasting van ruim 10 millioen wil verhoogen.

De heer Vissering hecht bovendien aan elasticiteit van belasting en zou in plaats van eene verhooging der grondbelasting, deze onaangeroerd willen laten, doch daarnaast wenschen ingevoerd te zien eene belasting op de inkomsten van den grondeigendom, rijzende en dalende met die inkomsten. Spreker kan zich vooralsnog met dat equivalent nog minder vereenigen dan met eene verhoogde grondbelasting. Deze heeft althans eene vaste basis, doch hoe de inkomsten van ieder grondperceel jaarlijks te ramen? Alle gronden worden niet verpacht. De belasting op het personeel kent eene onzuivere huurwaarde van gebouwen. God dank! er zijn nog grondeigenaren in Nederland, die zelve den landbouw uitoefenen. Velen daarvan zijn echter buiten staat, de bruto-opbrengst van elk perceel op te geven, en hoe zullen zij dan de netto-opbrengst

De algemeene waarheden zijn aan al de leden der Vereeniging bekend. Bij de openbaarheid, die aan onze besprekingen gegeven wordt is het echter niet overbodig, de overtuiging uit spreken, dat van alle staathuishoudkundige vragen er bijna geene is, die zoo diep in het volksleven ingrijpt als juist de muntvraag.

Elke verandering in het muntwezen komt in aanraking met de gewoonten, met het huishouden van alle burgers. Men weet hoeveel tegenkanting de invoering ondervindt van eene verbeterde wetgeving omtrent de maten en gewichten; nog veel meer grijpt eene verandering van het muntwezen in het volksleven. De el is slechts een maatstaf van lengte, het gewicht van zwaarte, de munt is de meter van alle waarde.

Maar de munt is niet alleen een waardemeter, maar de munt is ook de meest algemeene koopwaar, het algemeene ruilmiddel.

De staathuishoudkundige geschiedenis heeft dan ook met de meest treffende voorbeelden aangewezen, hoe verkeerde veranderingen in de munt noodlottige gevolgen hebben op den toestand van het volk, op den toestand van de loonen en den prijs der goederen. En wat de uitwerking betreft zijn die gevolgen dezelfde, zonder onderscheid of zij hunne oorzaak hebben gehad òf in onrecht, òf in natuurlijke oorzaken, in snelle vermeerdering van de edele metalen, òf wel in gebrek aan voorzorg bij de regeeringen.

Langzame waardevermeerdering of waardevermindering van het muntmetaal bevatten voor het maatschappelijk leven slechts kleine nadeelen in vergelijking van verstoring van alle ruilingen, wanneer het metaal, waaruit de munt is samengesteld, aan spoedige en gedurige afwisseling onderworpen geraakt. Dan heeft men te vreezen, bij rijzing, het spoedig wegvloeien van al de muntspeciën, die tot metaal versmolten worden, of wel, bij daling, een snelle vermeerdering van muntspeciën, waardoor alles duurder wordt.

Maar zou er dan geen andere waardemeter in te voeren zijn, een meter, die geen andere innerlijke waarde had dan het papier? Scherpzinnige theoristen en socialistische schrijvers hebben dit aanbevolen, maar alle bedachtzame beoefenaars der wetenschap, die ook op de ervaring acht geven, zijn tot de overtuiging gekomen, dat een papier met aanwijzing van waarde, waarop de

Of men goud of zilver als standpenning moet aannemen hangt geheel van feitelijke omstandigheden af.

Dat bij verandering van muntwetgeving de wet niet willekeurig de waarde van de munt mag vaststellen, maar gebonden is aan vroegere toestanden is duidelijk. Onze Staat b. v. is aan zijne crediteuren vele millioenen renten in guldens van een bepaalden inhoud fijn zilver schuldig; hij mag zich niet verrijken door een gulden van minder inhoud in betaling te geven en omgekeerd mag hij in het vooruitzicht van een belangrijke daling van het zilver, waardoor de Staat als debiteur zou gebaat worden, den zilveren standaard niet in een gouden verwisselen, om hierdoor de renthoffers te bevoordeelen. Bij den overgang van den eenen standaard in den anderen moet met de meeste nauwgezetheid de overgangskoers bepaald worden.

Dit zijn algemeene waarheden, waaromtrent bijna alle staathuishoudkundigen eenstemmig zijn en waaromtrent ook geene verandering bij hen heeft plaats gehad. Maar de geheele staathuishoudkundige wetenschap wijst, inzonderheid bij de muntkwestie, op feiten, op statistieke gegevens, en die veranderen. De beantwoording der vraag of men beide edele metalen, goud en zilver, gelijkelijk als muntstandaard kan aannemen, hangt af van de feitelijke waardeverhouding. Bij de vraag of men zilver dan wel goud zal aannemen hangt men niet alleen af van de waarschijnlijkheid of de natuur meer in overvloed goud en zilver zal opleveren, maar ook van de feitelijke omstandigheid, welke van die twee metalen in het maatschappelijk leven de meeste stabiliteit van waarde zal hebben, van de feitelijke vraag, welk metaal voor de standmunt algemeen wordt aangenomen. Een klein land van koophandel kan daarin niet geheel geïsoleerd blijven van hetgeen in andere landen geschiedt. De wetenschap gebiedt hier op de veranderde toestanden te letten.

Elke wetenschap heeft twee zijden: eene algemeene theoretische, die op juiste redeneering en eene, die op natuurkundige waarneming rust. De grootste moeielijkheid van staathuishoudkundige vragen heerscht bij de toepassing op den actueelen toestand te midden van allerlei feitelijke gegevens.

Om tot een klare overtuiging omtrent de muntvraag te komen moet men niet alleen weten de feitelijke waardeverhouding van gouden en zilveren metalen gedurende de

tractementen en levensbehoeften en op onzen internationalen handel en credietmarkt?

2°. Aangenomen, dat dat behoud nadeelig is, welke zijn de financiëele nadeelen, die verbonden zijn aan een uitstel?

3°. Kunnen zonder groote ongelegenheid onze tegenwoordige muntspeciën hier te lande behouden worden als teekenmunt bij een gouden standaard en in onze Oost-Indische bezittingen als standpenningen met vrije aanmunting?

4°. Zijn er voordeelen of nadeelen verbonden aan gouden standpenningen, die geheel overeenkomen met de standpenningen van andere landen?

De heer W. C. Mees wil gaarne zijn gevoelen mededeelen over de door den Voorzitter gestelde vragen.

I. De eerste vraag is: welken invloed zal het behoud van zilver hebben op de goederenprijzen, loonen en tractementen, alsook op den buitenlandschen handel en credietmarkt?

Na eenige algemeene beginselen omtrent den muntstandaard herinnerd te hebben, merkt spreker op, dat het niet twijfelachtig kan zijn, of de afschaffing van het zilver als muntstandaard in Duitschland, in de Scandinavische rijken, en feitelijk ook in de onderscheidene landen der Latijnsche Munt-Unie, heeft de strekking om de waarde van het zilver, en dus ook van het geld, in de landen waar het zilver muntstandaard is, te doen dalen tegenover de waarde van het goud, en dus ook van het geld in de landen waar het goud muntstandaard is.

Werkelijk hebben wij dan ook reeds, hoezeer Duitschland nog nauwelijks aangevangen is met den verkoop van zijn zilver, dat metaal als handelsartikel aanmerkelijk tegenover het goud in waarde zien dalen.

Dat onze zilveren munt nog niet met het zilver als handelsartikel mede gedaald is, is alleen mogelijk geweest door de tijdelijke schorsing van aanmunting. Na eenigen tijd zal echter de waarde onzer munt in haar normaal verband met de waarde van zilver als handelsartikel terugkeeren. Dan zal ook ons geld tegenover het geld der overige landen van westelijk Europa, in waarde dalen. Onze wisselkoersen op die landen zullen gemiddeld hooger worden, en tevens zullen de goederenprijzen hier te lande, in vergelijking met de buitenlandsche prijzen, stijgen.

Of de lagere waarde van het zilver tegenover het goud

van het behoud van zilver op onzen buitenlandschen handel en op onze credietmarkt ter sprake gebracht.

Te dien opzichte is niet de hoogte of laagte maar de vastheid van waarde der munt van belang; en in verband daarmede zijn ernstige en duurzame nadeelen van het geïsoleerd behoud van zilver als muntstandaard hier te lande te verwachten.

De Europeesche markt van zilver als handelsartikel zal op den duur veel bewegelijker, veel meer aan afwisselingen van schaarschte en overvloed onderhevig blijven, en die bewegingen zullen zich aan ons ruilmiddel mededeelen.

Onze wisselkoersen op alle omliggende landen zullen aan sterke stijgingen en dalingen blootgesteld zijn, en dat terwijl wij, door ook hier het goud in te voeren, juist de gelegenheid hadden om aan de koersen op al die landen vastheid te verschaffen. En het behoeft niet opgemerkt te worden, hoe nadeelig die op ons verkeer met het buitenland werken moet.

En ook onze credietmarkt zal de wrange vruchten van ons isolement in den muntstandaard ondervinden.

Met het zilver als handelsartikel zal ook ons ruilmiddel en met ons ruilmiddel ook onze credietmarkt, meer bepaaldelijk onze markt van kort crediet, aan veelvuldige en sterke afwisselingen van schaarschte en overvloed onderhevig zijn.

De in de eerste plaats te verwachten invloed, wanneer veel zilver toestroomt, zal wel is waar overvloed zijn, en sommigen verheugen zich in dat vooruitzicht. Zeer ten onrechte. Abnormale overvloed op de credietmarkt is in de gevolgen niet minder nadeelig dan abnormale schaarschte. Het onderscheid is slechts dat in het eerste geval de nadeelen wat verder verwijderd liggen en minder in het oog vallen.

II. De beantwoording der tweede vraag, betreffende de financiëele nadeelen, welke aan een uitstel van den overgang tot het goud als muntstandaard zullen verbonden zijn, kan geene moeielijkheden opleveren.

Zoo lang zilver de muntstandaard is, behoort ook de aanmunting van zilveren munt vrijgelaten te worden. Nu zal onder de tegenwoordige omstandigheden zeer veel gemunt worden, en de Staat zal dus, bij lateren overgang tot het goud, veel meer zilver te ontmunten hebben,

Eenheid van munt te handhaven tusschen landen, van welke het eene het goud, het andere het zilver, tot muntstandaard heeft, is niet mogelijk.

IV. De vierde vraag eindelijk luidt: welke voor- en nadeelen zijn aan aansluiting bij andere muntstelsels verbonden?

Veel is daarover te zeggen. Spr. wil slechts enkele punten aanroeren en vooral op de bezwaren de aandacht vestigen.

Om tot zekere eenheid van muntstelsel met onze naburen te komen is de gelegenheid thans gunstiger dan vroeger; namelijk tot eenheid van standaardstelsel. Vroeger waren wij omringd door drieërlei stelsel: dat van den enkelen gouden, dat van den enkelen zilveren en dat van den dubbelen standaard. Thans zouden wij door het goud als standaard aan te nemen, hetzelfde stelsel met al onze naburen gemeen hebben. En die eenheid zou belangrijk zijn.

Verder te gaan mag, naar sprekers oordeel, bedenkelijk heeten.

Het voorbeeld der Latijnsche is verre van in alle opzichten uitlokkend te zijn. Wanneer men eenmaal vreemde muntspeciën in den omloop heeft opgenomen, is het moeilijk daarop terug te komen. En indien dan de Staat, van wien die speciën afkomstig zijn, in het beheer van het muntwezen stof tot ontevredenheid aan de bondgenooten geeft, ondervindt men de ongelegenheid dat er geen centrale markt is, die rechtsdwang over den geheelen bond kan uitoefenen.

Daarbij komt dat, als wij ons volledig aan het muntstelsel van een onzer naburen wilden aansluiten, wij ook onze van ouds gebruikelijke rekeningsmunt zouden moeten vervangen door een andere tot welke zij in geen eenvoudige verhouding staat. De last hierdoor aan de geheele bevolking veroorzaakt zou zeer groot zijn. Aan spr. is geen voorbeeld bekend van een land dat, in het bezit van een goed geordend muntwezen, vrijwillig tot zoodanigen maatregel is overgegaan.

En dan zouden wij, tot loon van die opoffering, toch nog slechts met één onzer drie naburen tot eenheid van munt gekomen zijn. Men heeft voorgesteld om, als toenadering tot eene aansluiting, in plaats van stukken van *f* 10 en *f* 5, stukken van *f* 12 en *f* 6 te slaan en het

fijngewicht dier munten zoo te regelen dat het ƒ 12 stuk overeen kwam, hetzij met den Engelschen sovereign, hetzij met het Duitsche twintig Mark stuk, hetzij met vijf gouden stukken van 5 francs der Latijnsche Munt-Unie.

Spr. zou groot bezwaar zien in het verlaten van het stelsel van tientallige verdeeling in onze muntspeciën. In het dagelijksch verkeer zou dat veel last veroorzaken.

Men zou echter ook met stukken van ƒ 10 en ƒ 5 het fijn gewicht dier munten zoo kunnen maken, dat ƒ 12 gelijke hoeveelheid fijn goud uitdrukten, òf als £ 1, òf als Mark 20, òf als fr. 25 en er dus een eenvoudiger verhouding van onze rekeningsmunt tot die van een onzer naburen ontstond, dan met onze vroegere gouden munt het geval was.

Tegen het gelijk maken van ƒ 12 met £ 1 of met M 20 zou echter het bezwaar bestaan, dat wij daartoe onze gouden munt, in het eerste geval ¾ pCt. zwaarder, in het tweede omstreeks 1¼ pCt. lichter, zouden moeten maken, dan onze vroegere gouden munt was.

Dit bezwaar zou niet bestaan tegen het gelijkmaken van ƒ 12 met fr. 25, waarbij het verschil met onze vroegere munt slechts $\frac{1}{10}$ pCt. zou bedragen. En wanneer dan, naar veler voorstelling, in die landen der Latijnsche Munt-Unie een munt van fr. 25 mocht ingevoerd worden en die munt in geheel Europa tot internationale munt in gebruik mocht komen, dan zouden ook wij haar, nevens onze stukken van ƒ 10 en ƒ 5, op een koers van ƒ 12 in onzen omloop kunnen opnemen.

Maar de verwezenlijking dezer voorstelling is bij uitstek onzeker; en overigens zou de verhouding van fr. 25 = ƒ 12 en dus fr. 1 = ƒ 0.48 en ƒ 1 = fr. 2.03^{33}, niet zoo eenvoudig zijn, dat zij bij herleidingen groot gemak zou geven.

Veel gewicht kan spr. daarom ook aan deze kleine voorbereiding tot eventuëele eenheid van munt niet hechten.

Voorzitter dankt den heer Mees voor zijne zeer belangrijk antwoord op de gedane vragen.

De heer Bachiene merkt op, dat in Groot-Brittanje de enkele gouden en in Engelsch-Indië de enkele zilveren standaard bestaat, zonder dat dit hinder oplevert. Zal dit dan tusschen Nederland en Indië niet kunnen?

De heer Mees antwoordt, dat hij geenszins bedoeld heeft, dat Nederlandsch Indië geen zilveren standaardmunten zou kunnen hebben en Nederland zilveren pasmunten nevens gouden standaard-munten. Zijn bezwaar gold het gebruik van dezelfde zilveren specie als standaard-munten in Indië en als pasmunten alhier. De Engelsche zilveren pasmunt bestaat uit geheel andere munt-speciën, dan de zilveren munt van Britsch-Indië.

De heer P. N. Muller zegt, met bevreemding van enkele leden der Tweede Kamer de bewering gehoord te hebben dat de voorgedragen Muntwet niet moest aangenomen worden, eer ook het muntwezen voor Indië vast geregeld was. Spreker zou in dat gevoelen deelen, indien er sprake ware om een verschil te brengen tusschen de rekenmunt van Moederland en Koloniën. Nu dat echter niet het geval is acht hij dien eisch overdreven, omdat de wankelende wisselkoers immers toch voortdurend een wisselende verhouding der geldwaarde tusschen beide landen veroorzaakt.

Hij meent evenwel dat de vorige spreker de voordeelen der eenheid, zij 't dan ook maar van een deel der munt, te laag stelt voor ons land, indien hij die alleen erkent in het gemak voor reizigers. Een land toch als het onze, meer van uitvoer dan van invoer, met een uitgebreid internationaal verkeer, en toch te klein om in den vreemde de wetten te stellen, moet zijne producten veel in het buitenland slijten. Maar dat buitenland, vooral Engeland en ook Frankrijk reeds, koopt alleen tot prijzen die in zijn eigen geldswaarde zijn uitgedrukt. En nu zou 't voor den handel een groot gemak opleveren, indien wij ook maar één enkel goudstuk hadden hetwelk òf met het p. st. òf met vijf en twintig franken gelijk stond, zoodat men oogenblikkelijk elke wisseling van prijzen aan den vreemdeling kon opgeven en alleen het percentsgewijze koersverschil behoefde in aanmerking te nemen. Alleen deze kleine bedenkingen wilde hij in 't midden brengen.

De heer Mees miskent de voordeelen niet, die aan munteenheid verbonden zijn. Indien hij meer op de bezwaren gewezen heeft, is het, omdat de voordeelen van zelve in het oog vallen.

veroorzaken, die schokken komen in geene vergelijking met die, waaraan wij blootgesteld zullen zijn, indien wij — geheel alleen in het Westelijk deel van Europa — het zilver als standaardmetaal behouden.

Spreker wijst nog ten slotte, ten betoog dezer laatste stelling, op de belangrijkheid der Bank-Statistiek voor een recht begrip der muntkwestie. Om de beteekenis van Duitschlands maatregelen te verkleinen, heeft men in de Tweede Kamer aan het betrekkelijk gering bedrag van Duitschlands zilveraanmuntingen herinnerd. Maar de statistiek der aanmuntingen geeft slechts den omvang van het blijvend débouché te kennen, dat het zilver in Duitschland vindt. Om te weten in welke mate het zilver er een tijdelijke plaatsing vond, in welke mate dus de omstand gheid, dat Duitschland dit metaal als standpenning gebruikt, tot zijn waardevastheid bijdroeg, moet men de Bank-Statistieken, bepaaldelijk de Statistiek der Bankkassen, raadplegen. Daaruit blijkt eerst recht, welk een belangrijk terrein het zilver heeft verloren, waarheen het in tijden van overvloed kon afstroomen en dat in tijden van schaarschte een grooten voorraad bezat.

Niemand meer het woord over deze vraag verlangende sluit Voorzitter de discussie en stelt aan de orde de derde stelling, in te leiden door den heer W. A. Coolen:

Wat ten gemeenen nutte bestaat moet op gemeene kosten worden onderhouden

Niet slechts wordt dit door de billijkheid gevorderd en voorgeschreven door de economische wet der arbeidsverdeeling, maar is vooral in het belang eener ongestoorde ontwikkeling van beschaving en vrijheid plichtmatig.

De Voorzitter maakt de opmerking dat bij het ver gevorderd uur, de heer Coolen, wegens de prioriteit, met zijne instemming, aan de behandeling der muntkwestie gegeven, wellicht de voorkeur zal geven aan eene behandeling van het door hem in te leiden onderwerp in eene volgende vergadering, waarvan het alsdan als eerste punt aan de orde konde gesteld worden.

De heer Coolen zegt: Ik laat dit geheel aan uw beleid Mijnheer de Voorzitter, wat mij betreft, zoo de vergadering niet te zeer vermoeid is, heb ik echter geen bedenking tegen de

luidt het casuistisch betoog verder, in art. 230 der Gemeentewet wordt gesproken van wateren en vaarten, maar van rivieren en waterleidingen geen woord.

Niet ten openbaren dienst bestemd? maar zijn dan de waterleidingen niet evenzeer publiek domein als de wegen? vormen zij niet door de natuurlijke helling van den bodem als 't ware de aders, waardoor een geregelden waterafvoer in 't algemeen belang wordt verkregen, even noodzakelijk voor de gezondheid des bodems als de bloedsomloop voor die van het dierlijk lichaam?

Door die bekrompen opvatting wordt eene flinke stelselmatige verbetering van den waterafvoer tegengehouden; het oog blijft op de deelen gevestigd en wordt van het geheel afgetrokken; vandaar de bestendiging van een aantal abnormale toestanden, de instandhouding van historische maar zeer onnatuurlijke grenzen, waardoor op dit gebied het voordeel onzer staatseenheid verloren gaat.

Ik zou daaromtrent curieuse bijzonderheden kunnen verhalen; hoe b. v. op plaatsen die 17 meter + AP en op korten afstand liggen van een boezem aan den invloed van eb en vloed onderworpen, tot den zomer toe het land onder water blijft; hoe elders eerst een lokalen burgeroorlog en later processen zijn gevoerd op grond van oude traktaten tusschen een Keurvorst en een Graaf gesloten, alwaar door vereeniging van belangen, vanwege de natuurlijke helling des bodems onschatbare voordeelen zijn te verkrijgen, zoowel door regelmatige waterloozing als door irrigatie met het vette Maas-water, waardoor het onzen Belgischen naburen gelukt is heide in vruchtbaar weiland te herscheppen. Hier en daar genomen proeven hebben aangetoond, dat navolging op groote schaal van dat voorbeeld zeer wel mogelijk is. Maar om daartoe te geraken is noodig dat men zich losmake van de oude toestanden, ook daarom, wijl die niet meer met de tegenwoordige geologische gesteldheid overeenstemmen. De waterverdeeling mag niet langer een strijd van belangen opwekken. Men moet in de eerste plaats, gelijk in Groningen met zooveel succès is geschied, het wegnemen der oorzaken van het waterbezwaar, door kanalisatie, hand in hand doen gaan met de verbetering der middelen van vervoer te water; en het water nu veelal een vijand, zal een vriend kunnen worden.

ALGEMEEN STATISTISCH OVERZICHT

MET AANWIJZING DER BRONNEN.

I. HET RIJK IN EUROPA.

I. Grondgebied.

A. DE BODEM, UITGESTREKTHEID enz. De uitkomsten van het kadaster het laatst door de regeering bekend gemaakt in 1833. — Wetenschappelijke bearbeiding in de *Algemeene Statistiek van Nederland, uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland:* Geographische plaatsbepaling, door J. H. A. KUIPER. — De Bodem, door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN. — Hoogtemetingen van den bodem, door J. H. A. KUIPER. — De wateren, de waterkeeringen tegen de zee en de groote rivieren, de eilanden en geologie, door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN. — De Flora, door de HH. HUGO DE VRIES, Dr. C. M. VAN DER SANDE LA COSTE en Prof. W. F. R. SURINGAR. — Fauna, door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN, deel I, bl. 1—306.

Bij de regeering worden ter uitgave voorbereid de algemeene uitkomsten van het kadaster op den tegenwoordigen tijd. Zoodra zij openbaar zullen zijn gemaakt, zullen wij de algemeene uitkomsten in het Jaarboekje ter aanvulling van de tabel op bl. 11 der *Algemeene statistiek* voorkomende, opnemen.

Volgens die tabel was in 1860 de oppervlakte van het Rijk 3,283,998 hectaren of 589.^{610} vierk. geogr. mijlen, ongerekend de Zuiderzee, Wadden en het Nederlandsche gedeelte van den Dollard, te zamen ongeveer 534,552 hectaren beslaande.

Een statistiek der *landaanwinningen* door indijking en droogmaking sedert de helft der 16de eeuw tot 1872 is medegedeeld in het officiëele *Verslag van den landbouw over* 1871, bl. 426, volgens welke de totale aanwinst van land in die eeuwen zoude hebben bedragen 281,776 hect. door indijking en 87,942 hect. door droogmaking. In afd. VII van het *Verslag over de openbare werken* worden jaarlijks mededeelingen gevonden omtrent nieuwe droogmakerijen en inpolderingen.

B. METEOROLOGIE. *Bronnen: Meteorologisch Jaarboek, uitgegeven door het Kon. Nederl. Meteor. Instituut.* Zie verder het artikel *Meteorologie* in de *Algeemeene Statistiek*, Dl. I, bl. 307—340, loopende tot 1868, bewerkt door Prof. BUIJS BALLOT, en zijne artikelen over de volgende jaren in het Jaarboekje.

Van dezelfde hand is ook de volgende mededeeling:

STATISTIEK VAN DE WEERSGESTELDHEID IN 1873.

Het jaar 1873 ving aan met een warmen winter reeds in November 1872. De twee volgende maanden waren nog ver boven hare gemiddelde temperatuur, zoodat, hoe zacht de winter van 1874 ook tot nog toe is, hij toch moeielijk dien van dat jaar zal kunnen overtreffen. Februari was een weinig te koud, maar in Maart vergaten wij dit weder, en verheugden wij ons in een vroeg voorjaar, om door April, en vooral door Mei, bitter daarin teleurgesteld te worden.

De overige maanden waren, met uitzondering van September, warm, zoodat wij in het geheele jaar gemiddeld 0.61 per maand overhielden.

De barometer, reeds in 1872 elf maanden achtereen te laag, was ook in December en Januari zeer laag, en met uitzondering van Februari, April en Juli, tot aan het einde des jaars, te laag; zoodat wij bijna anderhalven millimeter voor elken dag tekort kwamen. Men ziet dit uit de verschillen, die de waargenomen standen met de Normalen hebben opgeleverd.

In het Mengelwerk hoop ik een overzicht te geven van de laatste 25 jaren.

(Zie Tabel I).

Regen viel er te veel in December, Mei en September; maar in geen maand het dubbele of de helft van de gewone hoeveelheid; over het geheel 22.5 millimeter minder dan gewoonlijk.

(Zie Tabel II).

De noordelijke en oostelijke winden komen vooral in Februari, Maart en April voor. In Mei waren het westelijke en noordwestelijke winden, die de afkoelende regens brachten. In September kwamen meer noordelijke winden voor dan anders. Zij zijn in het jaar 1873 meer dan gewoonlijk waargenomen. Van bijzondere stormen zijn wij ook weder verschoond gebleven. De sterkste kwam voor den 9den December 1872, voorts den 1sten en 3den Januari 1873 en dan omstreeks den 21sten October en den 23sten November.

(Zie Tabel III).

Het aantal onweders was minder dan in 1872, namelijk 25. In de warme maanden Juni, Juli en Augustus kwamen er 18 van voor, soms meer dan een afzonderlijke bui per dag.

(Zie Tabel IV).

Tab. I. GEMIDDELDE THERMOMETER- EN BAROMETERSTANDEN EN AFWIJKINGEN TE UTRECHT IN 1873.

MAAND.	THERMOMETER Cs.			BAROMETER BIJ 0°.		
	NORMAAL.	STAND 1873.	VERSCHIL.	NORMAAL.	STAND 1873.	VERSCHIL.
December 1872.	2.10	5.18	**3.07**	759.96	752.03	7.93
Januari 1873...	1.18	4.59	**3.51**	60.67	56.60	4.07
Februari.......	2.40	1.27	1.11	60.39	62.74	**2.34**
Maart..........	4.56	6.85	**2.29**	61.04	57.52	3.52
April..........	9.37	9.02	0.35	59.14	59.45	**0.31**
Mei............	13.40	11.25	2.15	60.12	59.73	0.39
Juni...........	17.28	17.79	**0.51**	60.85	60.52	0.33
Juli...........	18.67	20.16	**1.49**	60.38	60.96	**0.58**
Augustus.......	18.40	18.53	**0.13**	60.67	60.13	0.54
September......	14.99	13.75	1.24	61.07	60.19	0.88
October........	10.42	10.51	**0.09**	59.90	58.18	1.72
November.......	5.04	6.15	**1.11**	59.13	58.63	0.50
Jaar...........	9.82	10.43	**0.61**	760.27	758.89	1.38

II. REGENHOEVEELHEDEN.

MAAND.	25 JAREN.	1873.	AFWIJKING VAN 1873 MET 25 JAREN.
December 1872...	61.6	106.9	**45.3**
Januari 1873.....	48.9	35.4	13.5
Februari.........	44.1	31.4	12.7
Maart............	40.6	20.1	20.5
April............	42.6	38.6	4.0
Mei..............	47.7	75.2	**27.5**
Juni.............	53.7	53.0	0.7
Juli.............	76.4	36.3	40.1
Augustus.........	82.9	70.5	12.4
September........	65.6	105.5	**39.9**
October..........	73.0	69.3	3.7
November.........	54.5	26.9	27.6
Som........	691.6	669.1	22.5
Verschil......			
Gemidd. per maand.	57.6	55.8	1.8

III. WINDRICHTINGEN.

MAAND.	Z.—N.	ZW.—NO.	W.—O.	NW.—ZO.	STILTEN.
Decemb. 1872	29— 8	18— 5	3—13	1— 16	31
Januari 1873	48— 0	35— 4	1—19	1— 5	7
Februari....	12— 7	8— 22	13—10	13— 11	24
Maart.......	9— 11	21— 23	3—25	5— 10	13
April.......	3— 20	8— 33	17— 4	23— 4	8
Mei.........	6— 4	23— 9	25— 2	29— 3	23
Juni........	4— 9	22— 4	28— 5	9— 6	33
Juli........	5— 0	50— 3	19— 2	3— 9	33
Augustus....	23— 0	45— 4	27— 0	1— 5	19
September...	16— 10	40— 2	19— 2	3— 10	18
October.....	23— 5	37— 2	6— 0	3— 0	48
November...	22— 0	15— 9	16—13	8— 8	29
Jaar........	200— 74	322—120	177—95	99— 87	286

IV. AANTAL ONWEDERS IN 1873.

Tijd van den dag.	Dec.	Jan.	Febr.	Maart.	April	Mei.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Jaar.
van 12—14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 14—16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
〃 16—18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 18—20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 20—22	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
〃 22— 0	—	—	—	—	—	—	—	3	—	1	—	—	4
〃 0— 2	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—	—	4
〃 2— 4	—	—	—	—	—	—	2	—	1	1	—	—	4
〃 4— 6	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	3
〃 6— 8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 8—10	—	—	—	—	—	1	1	2	1	—	—	—	5
〃 10—12	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	3
Som	—	—	—	—	—	2	4	10	4	3	2	—	25

Naar de bevolkingsregisters.

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
31 Dec. 1869	1,766,571	1,817,399	3,583,970
〃 〃 1870	1,785,855	1,832,468	3,618,323
〃 〃 1871	1,795,929	1,841,350	3,637,279
〃 〃 1872	1,814,641	1,859,761	3,674,402

Voor de verschillende provinciën heeft men de volgende cijfers:

Provinciën.	Volkstelling 1 Dec. 1869.	Bevolkingsregister 31 Dec. 1871.	Bevolkingsregister 31 Dec. 1872.
Noord-Brabant	428,872	435,141	438,769
Gelderland	432,693	436,029	437,778
Zuid-Holland	688,204	700,318	710,753
Noord-Holland	577,436	591,338	602,539
Zeeland	177,569	181,531	181,650
Utrecht	173,556	175,037	176,524
Friesland	292,354	300,257	304,106
Overijssel	254,051	256,681	258,590
Groningen	225,336	228,882	230,357
Drenthe	105,637	106,713	107,634
Limburg	223,821	225,352	225,702
Het Rijk	3,579,529	3,637,279	3,674,402

Dichtheid der bevolking.

	Telling 1859. Aantal zielen per 1000 hectaren.	Telling 1869. Aantal zielen per 1000 hectaren.	Telling 1869. □ geogr. mijl.
Noord-Brabant	795	836	4,603
Gelderland	794	851	4,684
Zuid-Holland	2,071	2,281	12,558
Noord-Holland	1,917	2,126	11,705
Zeeland	942	1,006	5,540
Utrecht	1,157	1,254	6,904
Friesland	838	893	4,915
Overijssel	678	760	4,184
Groningen	906	983	5,412
Drenthe	358	397	2,185
Limburg	978	1,015	5,591
Het Rijk	1,008	1,089	5,995

Indeeling naar het geslacht. Op 1000 mannen gaven de volkstellingen van:

1829	1,045	vrouwen.
1839	1,042	〃
1849	1,040	〃
1859	1,031	〃
1869	1,028	〃

	Huwelijken.	Geboorten.	Sterfgevallen.
1865	29,806	126,794	91,074
1866	29,620	125,253	101,854
1867	29,935	126,504	84,767
1868	27,680	126,059	89,944
1869	27,796	123,789	82,553
1870	28,632	129,997	93,066
1871	28,991	128,305	106,978

De levenloos aangegevenen zijn onder de vorenstaande cijfers van geboorten en sterfgevallen niet begrepen.

Het getal huwelijken stond tot de gemiddelde bevolking van het Rijk in:

1865 als	1 : 118	1869 als	1 : 131
1866 〃	1 : 120	1870 〃	1 : 126
1867 〃	1 : 119	1871 〃	1 : 125
1868 〃	1 : 130		

De percentsgewijze verhouding van de huwelijken naar den burgerlijken staat was als volgt, tusschen:

	Jongmans en jonge dochters.	Jongmans en weduwen.	Weduwnaars en jonge dochters.	Weduwnaars en weduwen.
1865	79.69	4.75	10.93	4.64
1866	80.05	5.20	11.24	4.51
1867	77.71	4.69	12.10	5.50
1868	79.72	4.73	10.70	4.85
1869	79.70	4.69	10.83	4.78
1870	79.54	4.56	11.04	4.86
1871	79.11	4.57	77.40	4.98

Naar den ouderdom liet bij de huwelijken elke kunne zich splitsen op de volgende wijze:

(Reden tot 1000).

..or de mannen.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.
beneden 21 jaren	17.01	16.58	15.30	14.52	18.20	19.21	20.11
van 21—24 〃	198.89	198.61	193.58	200.29	189.70	186.37	195.96
〃 25—29 〃	351.11	350.47	352.66	357.12	352.83	361.16	345.42
〃 30—34 〃	190.77	192.24	193.45	194.83	202.66	199.84	199.89
〃 35—39 〃	100.45	98.45	99.25	93.24	93.75	94.65	97.66
〃 40—44 〃	61.83	63.13	61.67	57.19	57.24	54.69	57.05
〃 45—49 〃	35.96	36.02	37.65	38.26	37.70	37.41	35.36
〃 50—54 〃	21.17	20.70	21.61	20.59	21.66	21.34	22.83
〃 55—59 〃	11.81	11.82	12 63	12.28	13.67	13.45	13.83
〃 60—64 〃	6.94	6.89	7.32	7.05	7.34	6.74	6.76
〃 65—69 〃	3.29	3.31	3.34	3.14	3.74	3.53	3.69
〃 70—74 〃	1.07	1.08	1.20	1.05	1.04	1.43	1.21
〃 75—79 〃	0.17	0.40	0.30	0.33	0.43	0.18	0.17
〃 80 en meer 〃	0.03	—	0.04	0.11	0.04	—	0.07

voor de vrouwen.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.
beneden 21 jaren.	74.82	70.19	70.35	78.32	87.75	91.65	93.65
van 21—24 〃	284.70	293.14	284.22	286.59	273.20	276.37	281.91
〃 25—29 〃	324.87	321.18	323.96	324.38	325.84	320.55	312.03
〃 30—34 〃	149.03	155.90	157.67	153.83	156.21	156.05	152.66
〃 35—39 〃	77.94	72.65	73.86	70.27	69.90	70.31	75.40
〃 40—44 〃	46.03	45.48	44.66	42.56	42.27	39.19	39.67
〃 45—49 〃	23.42	22.76	26.02	25.83	25.26	25.43	26.40
〃 50—54 〃	11.44	11.78	11.73	10.69	12.16	12.36	11.73
〃 55—59 〃	4.53	4.19	4.61	4.23	4.53	5.13	5.42
〃 60—64 〃	2.28	1.69	2.01	2.10	1.76	1.88	2.1
〃 65—69 〃	0.70	0.95	0.74	0.98	0.97	0.80	0.6
〃 70—74 〃	0.24	0.10	0.17	0.22	0.11	0.28	0.1
〃 75—79 〃	〃	0.04	〃	〃	0.04	〃	〃
〃 80 en meer 〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃

	Scheidingen van tafel en bed.	Echtscheidingen.
1865	31	107
1866	32	114
1867	20	130
1868	23	111
1869	28	97
1870	36	120
1871	30	121

Geboorten.	Wettig.			Onecht.			Te zamen.		
	m.	v.	tot.	m.	v.	tot.	mann.	vrouw.	totaal
1865	62,477	59,359	121,836	2,534	2,424	4,958	65,011	61,783	126,79
1866	61,834	58,724	120,558	2,400	2,295	4,695	64,234	61,019	125,25
1867	62,777	59,144	121,921	2,288	2,295	4,583	65,065	61,439	126,50
1868	62,395	59,150	121,545	2,306	2,208	4,514	64,701	61,358	126,05
1869	61,124	58.246	119,370	2,234	2,185	4,419	63,358	60,431	123,78
1870	64,510	60,935	125.445	2,259	2,293	4,552	66,769	63,228	129,99
1871	63,121	60,778	123.899	2,270	2,136	4,406	65,391	62,914	128,30

Met inbegrip van de levenloos aangegevenen, stonden de onecht geborenen tot de geborenen in 't algemeen als 1 tot:

	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.
N.-Brabant	39.93	36.—	37.84	40.89	37 38	40.89	44.38
Gelderland	27.52	29.82	29.55	28.22	28.11	31.48	30.04
Z.-Holland	19.21	20.82	21.27	21.27	20.98	22.24	22.73
N.-Holland	22.50	23.13	24.75	26.31	24.43	24.95	24.23
Zeeland	23.43	24.60	27.10	26.59	26.—	25.89	26.30
Utrecht	18.20	20.71	21.09	21.36	22.91	20.62	21.43
Friesland	40.84	41.11	40.33	40.33	43.31	41.26	36.24
Overijssel	34.—	37.16	35.98	39.93	39.48	37.73	45.07
Groningen	19.53	23.06	19.56	19.58	22.18	21.56	22.54
Drenthe	29.80	26.88	30.21	28.88	30.23	31.72	32.03
Limburg	33.24	37.11	38.06	33.86	41.93	37.58	37.44
	24.77	25.82	26.79	27.04	27.12	27.70	27.90

Erkenning en wettiging van natuurlijke kinderen.

	Erkende kinderen. (Art. 32 en 38 B.W.)	Van deze tevens gewettigd.	Van deze erkend vóór de wettiging, doch in den loop van het jaar.	Op 1000 kinderen onecht levend gebor. zijn erkend.
1865	1,956	1,746	134	395
1866	1,762	1,665	171	375
1867	1,899	1,695	125	241
1868	1,780	1,555	147	394
1869	1,909	1,637	176	432
1870	2,089	1,904	207	459
1871	1,705	1,519	114	387

	Gewettigde kinderen.	Van deze gewettigd bij het huwelijk. (Art. 327 B.W.)	Van deze gewettigd bij briev. van wettiging. (Art. 329 B.W.)	Op 1000 kinderen onecht levend geb. zijn gewettigd.
1865	1,776	1,750	26	358
1866	1,695	1,672	23	361
1867	1,746	1,727	19	262
1868	1,602	1,581	21	355
1869	1,665	1,648	17	377
1870	1,943	1,914	29	427
1871	1,545	1,509	36	351

De volgende staat geeft op 100 erkende en gewettigde kinderen het betrekkelijk aandeel van elk levenstijdperk naar den ouderdom der kinderen bij de erkenning of wettiging:

	Binnen 8 dagen na de geb. of bij de aangifte.	Binnen 8 maanden na de geb.	Van 8 maanden tot beneden 1 jaar na de geb.	Van 1 tot 2 jaren na de geb.	Van 2—5 jaren na de geb.	Van 5—10 jaren na de geb.	Van 10—15 jaren na de geb.	Van 15 en meer jar. na de geb.
Erkenning.								
1865	1.94	18.05	19.99	15.85	22.34	11.91	3.38	6.54
1866	1.08	18.67	19.30	16.40	24.40	10.61	3.92	5.62
1867	1.53	18.43	19.85	16.80	25.20	10.69	2.95	4.47
1868	1.01	19.61	19.83	17.14	22.58	10.84	3.54	5.45
1869	1.26	18.12	19.54	16.13	23.21	11.84	3.72	6.18
1870	0.91	18.62	21.78	17.23	21.73	11.83	3.54	4.36
1871	1.12	18.18	22.29	15.95	22.05	11.38	3.40	5.63
Wettiging.								
1865	1.30	17.00	20.33	17.85	23.54	11.99	3.43	4.56
1866	0.83	17.94	20.94	17.40	25.43	10.92	3.89	2.65
1867	0.86	18.50	20.73	17.81	26.46	11.17	2.81	1.66
1868	0.37	18.92	21.16	18.92	23.97	10.92	3.18	2.56
1869	0.30	17.00	21.26	17.84	24.63	12.19	3.72	3.06
1870	0.41	17.86	23.01	18.89	22.49	11.94	3.34	2.06
1871	0.65	17.80	23.95	17.67	23.36	11.59	3.10	1.88

Vruchtbaarheid der huwelijken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 100.

Sterfte. Zie voor de jaren 1840—1865 *Alg. Stat.* II, bl. 102 tot 120 en *Stat. bescheiden* 1865—1871, le st. Het aantal sterfgevallen was, zonder de levenloos aangegevenen, in:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
1865	46,231	44,843	91,074
1866	51,738	50,116	101,854
1867	43,118	41,649	84,767
1868	45,745	44,199	89,944
1869	41,751	40,802	82,553
1870	47 175	45,891	93,066
1871	54,303	52,675	106,978

Naar den burgerlijken staat was de sterfte aldus verdeeld:

	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwenstaat.		Gescheiden van echt.		Burg. staat. Onbekend.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
1865	31,337	27,657	10,409	9.799	4,476	7,376	9	11	—	—
1866	32,503	28,566	14,222	12,760	5,000	8,772	11	18	2	—
1867	28,313	24,936	10,194	9,197	4,597	7,505	12	11	2	—
1868	30,348	27,200	10,584	9,366	4,799	7,625	13	8	1	—
1869	26,049	22.992	10.846	9,830	4,836	7,964	6	15	14	1
1870	30,515	26,952	11,427	10,467	5,210	8,452	10	20	13	—
1871	35,935	32,519	12,977	11,570	5,371	8,553	14	33	6	—

De breedvoerige staten in de *Statistieke bescheiden* 1865—1871, le dl., omtrent den ouderdom der overledenen, geven de volgende uitkomsten. Van 1000 overledenen stierven:

	beneden het jaar.	van 1 tot 15 jaren.	van 16 tot 49 jaren.	van 50 en meer jaren.	onbekend.
1865	305.8	219.7	198.6	275.6	0.3
1866	233.4	238.4	239 6	288.4	0.2
1867	293.7	210.2	195.6	300.1	0.4
1868	313.2	208.9	186 1	291.4	0.4
1869	273.4	192.4	203.6	330.1	0.5
1870	292.6	200.5	194.9	311.7	0.3
1871	270.3	242.1	207.4	280.0	0.2

Vergelijking tusschen geboorte en sterfte. Het algemeen bedrag der geborenen en der sterfgevallen stond tot de gemiddelde bevolking des Rijks als 1 tot:

	voor de geborenen.	voor de sterfgevallen.	Totale vermeerdering der werkelijke bevolking.
1865	27.69	38.55	37,244
1866	28.27	34.76	23,468
1867	28.24	42.14	39,840
1868	28.64	40.14	36,052
1869	29.41	44.10	23,602
1870	27.70	38.70	34,353
1871	28.27	33.91	18,956

Levenloos aangegevenen.

	totaal.	1 levenloos aangegeven op geborenen in 't algemeen.	1 levenloos aangegeven op overledenen in 't algemeen.
1865	7,060	18.96	13.90
1866	6,934	19.06	15.68
1867	6,444	20.64	14.16
1868	6,570	20.19	14.69
1869	6,647	19.62	13.42
1870	7,011	19.54	14.27
1871	7,306	18.56	15.64

Levens- en sterftewet. Zie *Algem. Statistiek* II, bl. 121—126, alsmede *Bevolkingstafelen, twaalfjarige staten der levendgeborenen en sterfgevallen, levens- en sterftewet voor het Kon. der Nederlanden.* 's Hage, Landsdrukkerij 1856.

Verandering van woonplaats.

Ingekomen personen in de gemeenten

	uit eene andere gem. in de prov.	uit eene andere provincie.	uit de Overz. bezitt.	uit den vreemde.	totaal.
1865	126,128	48,947	1,875	5,072	181,022
1866	129,121	50,310	1,154	5,150	185,735
1867	128,378	55,438	1,732	5,084	190,632
1868	128 530	62,369	1,978	5,388	198,265
1869	140,656	56,349	1,466	6,056	204,527
1870	130,055	54,427	2,063	5,692	192,237
1871	129,836	53,363	1,628	5,327	190,154

Vertrokken personen uit de gemeenten

	naar eene gem. binnen de prov.	naar eene andere provincie.	naar de Overz. bezitt.	naar den vreemde.	plaats der vestiging onbekend.	totaal.
1865	123,700	48,580	537	7,816	18	180,651
1866	126,173	49,514	892	9,536	45	186,160
1867	126 335	55,036	584	10,459	19	192,433
1868	126,918	61,648	572	9,258	21	198,417
1869	147,683	59,576	1,615	13,157	80	222,111
1870	130,333	55,527	615	7,913	67	194,455
1871	127,149	53,241	1,110	10,637	25	192,162

De buitengewone overmaat der vertrokken boven de ingekomen personen in 1869 moet, volgens de *Stat. bescheid.* 1869, I, enkel aan eene strenge herziening der bevolkingsregisters worden toegeschreven.

Landverhuizing. Volgens de jaarlijksche opgaven in de *Staatscourant* (zie voor 1873 het N°. van 11 April 1874), zijn als landverhuizers uit Nederland vertrokken in:

	Hoofden van huisgezinnen en vrijgezellen.	Met de vorenstaande personen zijn vertrokken: vrouwen.	kinderen.	dienstboden.	te zamen.
1865	598	345	622	2	1,567
1866	1,202	526	1,556	11	3,295
1867	1,432	683	2,049	23	4,187
1868	1,010	447	1,506	9	2,972
1869	1,197	522	1,708	9	3,436
1870	606	254	774	10	1,644
1871	742	328	970	29	2,069
1872	1,209	523	1,735	19	3,486
1873	1,293	637	1,926	11	3,867

Besmettelijke en epidemische ziekten enz. Van 1000 inwoners stierven aan:

	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
Pokken	0.15	0.03	0.01	0.19	4.3	1.2
Roodvonk	0.15	0.09	0.07	0.07	0.18	0.2
Mazelen	0.21	0.4	0.3	0.5	0.3	0.6
Typhus	0.91	1.—	0.9	0.9	1.31	0.7
Kwaadaardige keelziekte	0.15	0.1	0.17	0.19	0.15	0.1
Croup	—	0.2	0.3	0.36	0.31	0.2
Kinkhoest	—	0.3	0.29	0.31	0.28	0.6
Cholera	0.44	0.04	0.01	0.04	0.05	0.04
Diarrhoea	—	1.06	0.59	0.8	0.8	1.—
Levenszwakte en uittering (10—14 jaren)	—	2.3	1.24	2.5	2.6	2.7
Tering (14—65 jaren)	—	1.3	0.33	0.2	0.2	0.3
Marasmus senilis (boven 65 jaren)	—	1.5	1.42	1.5	1.7	1.5
Acute ziekten der ademhalingswerktuigen	—	1.3	1.8	2.1	2.—	1.9
Chron. ziekten der ademh.-werktuig., met inbegrip van longtering	—	1.5	3.4	3.9	4.—	3.6
Ziekten van het kraambed	—	0.17	0.19	0.18	0.1	0.1
Kanker	—	0.35	0.42	0.45	0.4	0.4
Verdrinking	—	0.22	0.22	0.21	0.2	0.2
Verbranding	—	0.03	0.03	0.03	0.3	0.02

Krankzinnigen-verpleging. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 167 volg., loopende tot 1868, tot wanneer het officiëele *Verslag van den staat der gestichten voor krankzinnigen* is verschenen. Voor de latere jaren worden in de *Verslagen der provinciën*, waar krankzinnigengestichten gevestigd zijn, in Hoofdst. IV breede opgaven medegedeeld. Zie ook in *Staatk. Jaarb.* 1872, bl. 340, en 1873, bl. 387, de aan officiëele bron ontleende *Overzichten van de beweging in de Nederlandsche gestichten voor krankzinnigen* in 1871 en 1872.

Verpleging van Idioten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 191 volg. *Bronnen:* Verslag van het *Geneeskundig gesticht, uitsluitend voor minderjarige idioten*, te 's Gravenhage en Prov. Verslag van Zuid-Holland. In 1872 werden er verpleegd 31 jongens en 21 meisjes, te zamen 52, van welke 11 overleden. Aan de school, aan deze inrichting verbonden, genoten 19 kinderen onderwijs. (Zie verder Prov. Verslag over 1872, H. IV, bl. 32).

Doofstommen, blinden en lijders aan oogziekten enz. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 196 volg. *Bronnen: Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen* over 1871/2. (*Bijblad der Nederl. Staatscourant* 1873—74, bijl. 14.², bl. 45). Voorts de *Provinciale Verslagen* en die der gestichten zelve.

Volgens het *Verslag over de scholen* telde 31 Dec. 1871:

het doofstommen-instituut te Groningen..........168 leerlingen.
de inrichting van doofstommen onderwijs te Rotterdam. 92 〃
het gesticht voor doofstommen te St. Michielsgestel...119 〃

Bronnen: Regeeringsverslagen, het laatste over 1871, in het *Bijblad* 1873—1874, bijl. 14, en de *Prov. Verslagen.*

BEKNOPT OVERZICHT VAN DE STATISTIEK VAN HET LAGER ONDERWIJS OVER DE JAREN 1861—1871.

OPENBARE SCHOLEN.[1]

	AANTAL SCHOLEN OP 31 DEC.	LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1861..	2,501	Jan. 162,463	121,977	284,440	5,586	149	5,735
		Jul. 145,698	118,909	264,607			
1862..	2,535	Jan. 183,215	140,193	323,408	5,997	185	6,182
		Jul. 156,161	128,747	284,908			
1863..	2,549	Jan. 189,102	145,727	334,829	6,346	233	6,579
		Jul. 160,664	132,812	293,476			
1864..	2,558	Jan. 188,213	145,694	333,907	6,541	296	6,837
		Jul. 165,815	136,765	302,580			
1865..	2,565	Jan. 193,865	149,140	343,005	6,380	258	6,638
		Jul. 167,348	137,403	304,751			
1866..	2,572	Jan. 195,418	149,768	345,186	6,373	284	6,657
		Jul. 167,632	136,703	304,335			
1867..	2,584	Jan. 192,919	147,931	340,850	6,470	365	6,835
		Jul. 168,355	187,621	305,976			
1868..	2,590	Jan. 192,995	148,156	341,151	6,315	371	6,686
		Jul. 169,440	139,119	308,559			
1869..	2,596	Jan. 197,912	153,398	351,310	6,428	457	6,885
		Jul. 175,193	144,227	319,420			
1870..	2,608	Jan. 202,851	157,323	360,174	6,539	477	7,016
		Jul. 180,996	149,443	330,439			
1871..	2,625	Jan. 205,006	159,388	364,394	6,484	535	7,019
		Jul. 184,276	153,190	337,466			

BIJZONDERE SCHOLEN.

JAREN.	AANTAL SCHOLEN. GESUBSIDIËERDE.	NIET GESUBSIDIËERDE.	TOTAAL.	AANTAL LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1861	106	967	1,073	Jan. 38,028	43,244	81,272	2,106	1,187	3,293
				Jul. 38,390	43,044	81,434			
1862	126	946	1,072	Jan. 40,857	46,094	86,951	2,185	1,276	3,461
				Jul. 39,358	44,852	84,210			
1863	125	934	1,059	Jan. 40,387	47,141	87,528	2,273	1,303	3,576
				Jul. 38,979	46,443	85,422			

[1] Zoowel in dezen staat als in de volgenden worden alleen de cijfers, die op de dagscholen betrekking hebben, medegedeeld.

BIJZONDERE SCHOLEN (*Vervolg*).

	AANTAL SCHOLEN.			AANTAL LEERLINGEN.			ONDERWIJZEND PERSONEEL.		
							MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
JAREN.	GESUBSIDIEERDE.	NIET GESUBSIDIEERDE.	TOTAAL.	JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.			
1864	151	905	1,056	Jan. 40,549	47,737	88,286	2,230	1,298	3,528
				Jul. 38,716	46,399	85,115			
1865	152	906	1,058	Jan. 40,363	49,015	89,378	2,254	1,298	3,552
				Jul. 39,328	47,504	86,832			
1866	150	917	1,067	Jan. 41,470	50,603	92,073	2,212	1,396	3,608
				Jul. 39,831	49,559	89,390			
1867	155	916	1,071	Jan. 41,379	51,926	93,305	2,141	1,400	3,541
				Jul. 40,794	51,444	92,238			
1868	154	931	1,085	Jan. 42,471	53,689	96,160	2,265	1,424	3,689
				Jul. 41,922	52,813	94,735			
1869	174	954	1,128	Jan. 44,136	55,908	100,044	2,307	1,541	3,848
				Jul. 43,964	55,903	99,867			
1870	176	943	1,119	Jan. 47,075	59,530	106,605	2,332	1,565	3,897
				Jul. 47,149	59,053	106,202			
1871	165	944	1,109	Jan. 49,077	60,977	110,054	2,278	1,620	3,898
				Jul. 47,899	59,342	107,241			

ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.

	AANTAL SCHOLEN.	AANTAL LEERLINGEN.			ONDERWIJZEND PERSONEEL.		
JAREN.		JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
1861..	3,574	Jan. 200,491	165,221	365,712	7,692	1,336	9,028
		Jul. 184,088	161,953	346,041			
1862..	3,607	Jan. 224,072	186,287	410,359	8,182	1,461	9,643
		Jul. 195,519	173,599	369,118			
1863..	3,608	Jan. 229,489	192,868	422,357	8,619	1,536	10,155
		Jul. 199,643	179,255	378,898			
1864..	3,614	Jan. 228,762	193,431	422,193	8,771	1,594	10,365
		Jul. 204,531	183,164	387,695			
1865..	3,623	Jan. 234,229	198,155	432,384	8,674	1,556	10,230
		Jul. 206,376	184,907	391,283			
1866..	3,639	Jan. 236,891	200,371	437,262	8,585	1,680	10,265
		Jul. 207,463	186,262	393,725			
1867..	3,655	Jan. 234,299	199,857	434,156	8,672	1,763	10,435
		Jul. 209,149	189,065	398,214			
1868..	3,675	Jan. 235,466	201,845	437,311	8,580	1,795	10,375
		Jul. 211,362	191,932	403,294			
1869..	3,724	Jan. 242,048	209,306	451,354	8,735	1,998	10,733
		Jul. 219,157	200,130	419,287			
1870..	3,727	Jan. 249,926	216,853	466,779	8,871	2,042	10,913
		Jul. 228,145	208,496	436,641			
1871..	3,734	Jan. 254,083	220,365	474,448	8,762	2,155	10,917
		Jul. 232,175	212,532	444,707			

Uitgaven van het Rijk, de Provinciën en de Gemeenten, ten behoeve van het Lager Onderwijs, sedert de invoering der Wet van 1587.

De inkomsten, in de 2de kolom bedoeld, zijn: van het Rijk het batig slot der examengelden, de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, de opbrengst der schoolgelden op de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen; voorts, wat de gemeenten betreft, de opbrengst der schoolgelden (in 't 10jarig overzicht van af '59 medegedeeld, zonder opgave van het door de onderwijzers geheven schoolgeld, — van daar het groote verschil tusschen de cijfers der 2de kolom in '58 en in '59), de bijdragen van 't Rijk, van de andere gemeenten of van de provincie, rentelooze voorschotten van de provinciën en de opbrengst van bijzondere fondsen:

	Totaal der uitgaven.	Inkomsten van Rijk en gemeenten.	Zuiver bedrag der uitgaven.
1858....	ƒ 2,380,080	ƒ 1,102,086	ƒ 1,278,894
1859....	" 2,080,191	" 369,090	" 1,711,101
1860....	" 2,720,887	" 461,152	" 2,259,735
1861....	" 4,330,028	" 948 942	" 3,381,084
1862....	" 4,646,974	" 1,134,495	" 3,512,478
1863....	" 4,476,869	" 1,089,984	" 3,386,885
1864....	" 4,486,226	" 1,122,254	" 3,363,971
1865....	" 4,760,039	" 1,183,451	" 3 576,587
1866....	" 4,754,792	" 1,116,644	" 3,638,148
1867....	" 4,690,822	" 1,064,028	" 3,626,794
1868....	" 4,888,859	" 1,116,847	" 3,772,012
1869....	" 4,905,615	" 1,106,460	" 3,799,154
1870....	" 4,988,114	" 974,800	" 4,013,313
1871....	" 5,318,047	" 975,787	" 4,342,259

Scholen van bijzonderen aard en strekking.

Bewaarscholen. Zie voor de jaren tot 1868 *Alg. Stat.* II, bl. 272; voor de volgende jaren tot 1871 het *Regeeringsverslag.* Ongerekend ongeveer 191 scholen of bewaarplaatsen te Amsterdam waren er in 277 gemeenten in:

1871....80 openb. sch.	met 383	onderwijz. person.	en 13,911	leerl.
594 bijz. "	" 1,631	" "	" 51,928	"
674	2,014		65,839	
1870...666	2,041		64,321	

Scholen voor volwassenen. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 275 en *Regeeringsverslag.*

	Scholen.	Onderwijz. personeel.	Leerlingen. m.	v.	Totaal.
openbare....	86	187	2,805	709	3,514
bijzondere..	205	481	5,841	4,337	10,178
1871.......	291	668	8,646	5,046	13,692
1870.......	290	643	8,537	5,813	14,350

II. *Middelbaar onderwijs.* Zie voor de jaren tot 1868 *Alg. Stat.* II, bl. 300 volg., bewerkt door Dr. D. J. STEYN PARVE; voor de volgende jaren tot 1871 de Regeeringsverslagen.

Te Rotterdam kwamen in 1871 de plannen tot oprichting eener school met 9 onderwijzers en onderwijzeressen tot stand; zij zou met 1872 geopend worden.

Hetzelfde had plaats te Dordrecht, aan welke school 9 onderwijzers en onderwijzeressen werden aangesteld.

De in 1857 te Haarlem opgerichte school, met een onderwijzend personeel van 10 personen, telde in den cursus 1871/72 194 leerlingen tegen 92 in 1870/71.

De *Industrieschool voor de vrouwelijke jeugd* te Amsterdam is reeds boven vermeld.

De ontvangsten en uitgaven van alle inrichtingen van middelbaar onderwijs, waaronder ook zijn begrepen de rijksinstellingen voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden en Delft, subsidiën aan gestichten voor doofstommen enz., bedroegen in 1871:

	Ontvangst.	Uitgaaf.
het Rijk..........	*f* 81,423.76	*f* 772,867.89
de provinciën......	" —	" 16,605.—
" gemeenten......	" 149,721.94½	" 668,967.14½
	f 231,145.70½	*f* 1,458,440.03½

III. *Hooger onderwijs.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 346 volg., loopende tot het jaar 1868/9, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER, en voor de latere jaren tot 1871/2 de *Regeeringsverslagen* in het *Bijblad* en de *Prov. Verslagen.*

Aan de drie *hoogescholen* waren in 1871 verbonden 79 hoogleeraren, van welke 3 buitengewoon, als: 10 in de godgeleerdheid, 13 rechtsgeleerdheid, 18 geneeskunde, 19 wijsbegeerte en letteren en 18 wis- en natuurkunde.

Het aantal studenten aan de drie hoogescholen, hetzij *aldaar*, hetzij *elders*, studeerende, was 31 Dec.:

	godgeleerdheid.		rechtsgeleerdheid.		geneeskunde.		wis- en natuurk.		wijsbeg. en letteren.		Totaal.	
	a.	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*
1865..	298	21	552	41	205	8	90	6	60	16	1,205	92
1866..	275	17	558	34	194	28	122	12	63	23	1,212	114
1867..	285	13	548	35	288	10	127	3	83	13	1,331	74
1868..	255	22	512	35	215	17	141	6	94	22	1,217	102
1869..	271	29	526	33	219	13	156	1	102	15	1,278	91
1870..	256	27	501	39	228	15	149	3	106	15	1,240	99
1871..	283	29	557	38	231	18	174	3	112	15	1,357	108

Van het geheel aantal studenten waren in 1871 te Leiden 725 aldaar en 89 elders studeerenden, te Utrecht 481 en 14, te Groningen 151 aldaar en geene elders studeerenden.

Atheneae. Zie, behalve de bovengenoemde bronnen, de gedrukte gemeenteverslagen van Amsterdam en Deventer.

Het *Athenaeum te Amsterdam*, met 18 hoogleeraren, als: 1 in godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis, 3 in rechtsgeleerdheid, 9 in geneeskunde, 3 in wijsbegeerte en letteren en 2 in wis- en natuurkunde, telde het volgende aantal studenten:

b. Instellingen voor de fraaie kunsten. Zie *Alg. Stat* II, bl. 433.
de *Koninklijke Akademie van beeldende kunsten* met één hoogleeraar-directeur en 5 hoogleeraren en 31 Dec. 1873 41 leerlingen, tegen 28 op 31 Dec. 1872. Zie het Verslag over 1873 in het *Bijblad tot de Staatsc.* 1873—4.
de *Koninklijke Muziekschool* met circa 200 leerlingen in 1872, Zie het Verslag over 1873 in de *Staatsc.* van 2 Mei 1874. Zij opende den cursus in Aug. met 182 leerlingen.
c. Verzamelingen en bibliotheken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 441.
's Rijks archief. Zie het Verslag over 1873 in de *Staatscour.* van 15 April 1874.
Provinciale en gemeente-archieven. In de *Provinciale Verslagen* worden dienaangaande onderscheidene opgaven medegedeeld. In het *Mengelwerk* komen wij misschien op beide terug.
Bibliotheken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 448 en verder de jaarverslagen van de aanwinsten der *Kon. bibliotheek*, laatstelijk over 1872 in de *Staatsc.* 1873, n°. 83 en de *Provinciale bibliotheken* en derg. in de Prov. Verslagen.
Verzamelingen van beeldende kunsten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 452. Omtrent het Rijks Museum van schilderijen en Prentkabinet te Amsterdam, het Kon. Kabinet van schilderijen te 's Hage en de Verzameling van kunstwerken van levende meesters te Haarlem, worden geene verslagen medegedeeld. In de *Provinciale Verslagen* worden enkele mededeelingen aangetroffen over gemeentelijke verzamelingen.
Verzamelingen van oudheden, penningen en munten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 452.
's Rijks museum van oudheden en het *Rijks ethnographisch museum te Leiden.* Zie het Verslag over 1873 in de *Staatsc.* van 24 April 1874.
Kon. kabinet van penningen en gegraveerde steenen. Als boven *Staatsc.* van 10 Aug. 1873.
Over provinciale verzamelingen zie men de *Prov. Verslagen.*
Verzamelingen ter bevordering der kennis van de Natuur. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 454 en onderscheidene mededeelingen omtrent de aan de hoogescholen verbonden musea enz. in het *Regeeringsverslag over de scholen* en in het *Verslag over den landbouw;* voorts de *Prov. Verslagen.* Omtrent *'s Rijks herbarium* te Leiden wordt jaarlijks verslag gegeven in de *Staatscourant;* het laatst over 1873 in de *Staatsc.* van 20 Mei 1874.
Instellingen voor Volksvlijt. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 455, en enkele mededeelingen in de *Prov. Verslagen.*

F. VOORTBRENGSELEN DER DRUKPERS. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 458, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER. Uit officieele bronnen is dienaangaande niets mede te deelen dan het volgende:

2

Waarde van den in- en uitvoer van boeken.

	Invoer tot verbruik.	Uitvoer uit het vrije verkeer.
1865	*f* 886,119	*f* 519,716
1866	〃 838,537	〃 537,386
1867	〃 919,908	〃 452,573
1868	〃 1,014,612	〃 570,852
1869	〃 1,025,117	〃 696,192
1870	〃 1,239,742	〃 1,004,645
1871	〃 1,154,908	〃 811,880
1872	〃 1,141,236	〃 727,560

Zie verder de *Statistiek van handel en scheepvaart.* **Een andere** maatstaf geeft de *Statistiek der briefposterij*, volgens **welke zijn** verzonden:

	Dag- en weekbladen à 1 ct. port.	à ½ ct. port.	Te zamen.	Andere gedrukte stukken.
1870	11,987,553	—	11,987,553	**3,012,289**
1871	7,476,286	9,892,066	17,368,332	**4,698,189**
1872	7,518,041	10,918,904	18,436,945	**4,852,187**
1873	7,957,386	12,109,457	20,066,843	**5,584,822**

G. KERKELIJK LEVEN.

Zie *Alg. Stat.* II, bl. 466 volg., bewerkt door wijlen Mr. O. VAN REES, Mr. T. M. C. ASSER en Mr. S. VISSERING. Latere officiëele bronnen zijn: *Uitkomsten der volkstelling in* 1869, 1e deel, *Bijlagen tot de Concept-staatsbegrooting*, Hoofdst. VII, en de *Provinciale Verslagen.* Verder de *Staatsalmanak* en de verslagen van de handelingen der synoden, kerkelijke jaarboeken enz.

Volgens de *Uitkomsten der volkstelling in* 1869, **Deel I, bl. 374** volg., was alstoen de *bevolking* naar de *kerkgenootschappen*, **aldus** verdeeld:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Ned. Hervormden	960,259	996,593	**1,956,852**
Waalsch 〃	4,887	5,371	**10,258**
Engelsche-Presbyterianen	192	225	**417**
Remonstranten	2,505	2,981	**5,486**
Christ. Gereformeerden	53,314	53,809	**107,123**
Doopsgezinden	22,146	22,081	**44,227**
Evangelisch Lutherschen	28,672	28,873	**57,545**
Hersteld 〃	5,058	5,464	**10,522**
Hernhutters	127	184	**311**
Anglikaansch-Episcopalen	159	297	**456**
Schotsche gemeente	34	50	**84**
Roomsch-Katholieken	648,163	659,602	**1,307,765**
Oud Roomschen	2,569	2,718	**5,287**
Grieken	20	12	**32**
Ned. Israëlieten	31,521	32,957	**64,478**
Portug. 〃	1,659	1,866	**3,525**
Onbekend	2,833	2,328	**5,161**
	1,764,118	1,815,411	**3,579,529**

Bij de twee eerste tellingen werd de bevolking naar de kerkgenootschappen ingedeeld in Protestanten, Roomsch-Katholieken, waarbij de Oud-Roomschen geteld werden, Israëlieten en Onbekend, waaronder de Grieken en Armeniërs waren begrepen. Naar die indeeling volgt thans, naar de opgaven in de *Bevolkingsstatistiek*, Dl. I, bl. XVIII, eene vergelijking der 5 tellingen, met bijvoeging der betrekkelijke reden op 10,000 zielen:

	Protestanten.		R.-Katholieken.		Israëlieten.		Onbekend.	
	getal.	reden.	getal.	reden.	getal.	reden.	getal.	reden.
1829.....	1,544,887	5,911	1,019,109	3,899	46.408	178	3,083	12
1839.....	1,704,275	5,958	1,100,616	3,848	52,245	183	3,314	11
1849.....	1,824,860	5,969	1,171,924	3,834	58,626	192	1,469	5
1859.....	2,007,026	6,065	1,234,486	3,730	63,790	193	3,826	12
1869.....	2,193,281	6,127	1,313,052	3,668	68,003	190	5,193	15

Volgens den *Staatsalmanak* voor 1874, bl. 576 volg., telde in 1873:

de Nederl. Herv. kerk 11 provinciale ressorten, benevens het ressort der Waalsche Commissie, 44 klassen, 139 ringen, 1,338 gemeenten en 1,596 predikanten;

de Remonstrantsche broederschap 20 kerkelijke gemeenten en 22 plaatselijke dienstdoende predikanten;

het Christelijk gereformeerd kerkgenootschap ongeveer 340 gemeenten met 240 leeraars;

het Evangelisch-luthersch kerkgenootschap 7 ringen, 50 gemeenten en 9 filiaalgemeenten, met 62 dienstdoende predikanten;

het Hersteld Evang.-luthersch kerkgenootschap 8 gemeenten met 11 dienstdoende predikanten;

de Doopsgezinde gemeenten, 126 in getal, met 112 dienstdoende leeraren;

de Evangelische broedergemeenten 2 gemeenten met 2 predikanten en 1 hulpprediker;

de Duitsch-Evangelische gemeente te 's Gravenhage 1 predikant;

het Anglikaansch kerkgenootschap in 4 gemeenten 4 dienstdoende predikanten;

de Apostolische gemeente te 's Gravenhage 1 opziener, 6 priesters en 3 evangelisten;

het Roomsch-Katholiek kerkgenootschap 5 diocesen, 973 kerkelijke gemeenten (parochiën en rectoraten) en 2,023 geestelijken;

het kerkgenootschap der Oud-bisschoppelijke klerezy 25 kerkelijke gemeenten en 26 dienstdoende geestelijken,

het Nederl.-Israëlietisch kerkgenootschap omvat in 12 kiesdistricten 166 gemeenten;

het Portugeesch-Israëlietisch kerkgenootschap 2 gemeenten.

Omtrent het aantal kerken, de schenkingen enz., zie men de *Provinciale Verslagen* en omtrent de rijksuitgaven ten behoeve der verschillende kerkgenootschappen Bijlage n°. 59 der Concept-staatsbegrooting voor 1874, volgens welke die uitgaven bedroegen in 1872: in totaal *f* 2,048,306, ongerekend circa *f* 297,400 pensioenen.

H. Statistiek der misdrijven. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 490 volg.

a. Statistiek van het politiewezen over 1851—1863, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMPER in de *Alg. Statistiek* II, bl. 493. Latere opgaven zijn niet gepubliceerd; enkele komen voor in de *Prov. Verslagen.*

b. Gerechtelijke statistiek in strafzaken over 1847—1868, bewerkt in de *Algem. Statistiek*, Dl. II, bl. 500 en volg., door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMPER. Voor de jaren 1869 en 1870, vergelijke men de *Gerechtelijke statistiek.*

c. Gevangeniswezen over 1847—1868, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Mr. A. P. T. EIJSSELL in de *Alg. Stat.* II, bl. 549 volg. Vergelijk over de latere jaren de *Statistiek over het Gevangeniswezen* 1869—1871 en de onderscheidene mededeelingen in de *Prov. Verslagen*, alsmede *Verslag van de werking van het stelsel van afzonderlijke opsluiting der gevangenen*, in het *Bijblad Staatsc.* 1873—4, bijlagen tot de Concept-staatsbegrooting.

Evenals vroeger vindt hier eene plaats een tienjarig overzicht van de *Gerechtelijke Statistiek* met verwijzing naar het *Mengelwerk*, en van het *Gevangeniswezen.*

BEKNOPT OVERZICHT VAN DE GERECHTELIJKE STATISTIEK, GEDURENDE DE JAREN 1861—1870.

Strafzaken.

I. BIJ DEN BURGERLIJKEN RECHTER.

N°. 1. HOOGE RAAD.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Aard der werkzaamheden:										
Hangende Zaken op 1 Jan.	45	51	43	32	57	56	109	49	44	56
Aangebrachte Zaken	276	289	278	258	256	296	257	219	251	187
Afgedane Zaken	249	286	274	225	239	236	308	221	231	211
Zaken waarin afstand der voorziening is gedaan	21	11	15	8	18	7	9	3	8	3
Wijze van afdoening:										
Rechterl. uitspraak vernietigd	105	96	96	93	92	77	72	72	76	67
Eisch in cassatie verworpen	134	179	166	121	137	144	197	138	143	135
〃 〃 〃 niet ontvank.	10	10	11	10	10	15	33	9	10	8
Arresten in eersten aanleg	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—
〃 van rechtsregeling	—	1	1	1	—	—	—	1	1	1
Verzoeken om gratie	276	280	422	268	306	284	343	344	376	316

N°. 2. PROVINCIALE GERECHTSHOVEN.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Akten van beschuldiging........	577	641	479	502	442	455	571	549	487	458
Beschuldigden.................	786	880	662	670	641	628	818	734	644	588
Wegens misdaden tegen:										
de algemeene zaak..........	93	76	73	41	85	53	73	97	112	88
〃 personen..............	63	95	92	96	50	57	66	74	59	59
〃 eigendommen..........	630	709	497	533	506	518	679	563	473	441
Eén Beschuldigde op een zielental van..................	4,245	3,833	5,164	5,156	5,450	5,619	4,343	4,894	5,634	6,221
Van de beschuldigden waren:										
Mannen..................	619	684	514	537	528	519	664	618	529	493
Vrouwen.................	167	196	148	133	113	109	154	116	115	95
Minder dan 16 jaar.........	24	23	29	35	51	23	18	23	15	20
Veroordeeld werden............	682	858	584	600	505	497	622	537	506	494
tot de Doodstraf.............	6	9	13	10	5	7	9	8	11	5
waarv. die straf ondergingen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen
tot Tuchthuisstraf..........	169	171	114	111	106	116	146	151	164	76
〃 Correctioneele Gevangenisstraf............	506	638	457	475	444	436	540	504	458	404
waarvan Cellulair...	206	249	165	214	190	213	308	282	228	230
Recidivisten..................	70	75	65	62	70	74	68	98	90	65
Arresten in hooger beroep.. ...	561	598	685	636	488	639	572	474	523	423

N°. 3. ARRONDISSEMENTS-RECHTBANKEN.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Aantal Zaken	12,065	11,873	11,504	10,633	10,646	10,962	11,543	10,725	10,345	9,588
〃 Beklaagden	14,955	14,683	14,303	13,415	13,335	13,737	14,513	13,229	12,753	11,617
Wegens Wanbedrijven:										
tegen de Algemeene Zaak	6,560	5,656	5,286	5,195	4,972	4,603	4,985	4,768	4,894	4,119
〃 〃 Personen	4,308	4,567	5,133	4,567	4,772	4,438	4,187	4,483	4,809	4,288
〃 〃 Eigendommen	4,087	4,460	3,884	3,653	3,591	4,696	5,341	3,978	3,550	3,210
Eén Beklaagde op een zielental van	223	229	239	258	262	256	244	271	284	314
Van de Beklaagden waren:										
Mannen	11,678	11,448	13,473	10,828	10,872	11,397	11,870	10,519	10,394	9,554
Vrouwen	3,277	3,235	2,830	2,587	2,463	2,340	2,643	2,710	2,359	2,063
Minder dan 16 jaar oud	983	976	899	868	848	791	880	800	632	540
Veroordeeld werden	12,651	12,422	12 093	11,402	12,093	11,505	12,387	11,377	10,833	9,904
tot Correct. Gevangenisstraf.	9,366	9,220	2,845	7,555	7,338	7,143	7,968	7,567	7,016	6,429
waarvan Cellulair	1,905	1,992	2,369	2,346	2,457	2,567	2,741	2,347	2,652	2,601
〃 Geldboeten	3,137	3,038	2,718	2,643	2,900	2,941	2,602	2,246	2,161	1,813
〃 Policiestraffen	108	154	48	56	56	45	91	53	42	43
Recidivisten	3 pCt.	3 pCt.	3 pCt.	2½ pCt.	3 pCt.	3 pCt.	4 pCt.	4 pCt.	5 pCt.	7 pCt.
Vonnissen in hooger beroep	400	399	388	365	336	300	252	287	217	197

N°. 4. KANTONGERECHTEN.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Aantal Zaken	32,008	32,202	30,617	30,736	30,202	33,168	32,025	35,102	29,384	25,539
Aantal Beklaagden	37,561	37,963	36,315	37,061	35,437	38,532	37,892	40,963	34,459	30,181
Daarvan waren: Mannen	31,292	31,359	30,487	31,106	30,179	33,261	32,112	34,885	29,469	26,049
Vrouwen	6,269	6,604	5,828	5,955	5,258	5,271	5,780	6,078	4,990	4,132
Minder dan 16 jaar oud	2,354	2,637	2,594	2,873	2,415	2,407	2,309	2,539	2,071	2,018
Eén Beklaagde op een zielental van	88	88	94	93	98	91	93	87	105	121
Betaalden vrijwillig het maximum der kosten	7,449	7,280	6,579	6,818	6,256	7,015	6,912	7,381	5,598	4,386
Veroordeeld werden	27,533	28 112	27,216	27,758	26 698	28,919	28,357	31,035	26,412	23,660
tot Gevangenisstraf	5,734	6,205	5 915	5,881	6 754	4 167	3,916	4,103	3,662	3,002
„ Geldboeten	21,799	21 907	21,265	21,877	19,944	24,289	23,664	26,116	22,164	20,132
Recidivisten	1,474	1,299	991	980	661	905	855	867	928	766

II. BIJ DEN MILITAIREN RECHTER.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Hoog Militair Gerechtshof:										
Getal arresten in hooger beroep	71	89	88	90	87	91	75	63	72	98
Het getal zaken van de Krijgsraden opgezond. ter approb., was	263	312	288	337	318	278	307	324	339	372
Daarvan werden geapprobeerd	84 pCt.	84 pCt.	83 pCt.	82½ pCt.	91 pCt.	82 pCt.	88 pCt.	88 pCt.	86 pCt.	89 pCt.
Bekrachtigde doodvonnissen	geen	2	1	1	geen	geen	geen	geen	geen	geen
waarvan werden uitgevoerd		geen	geen	geen						

Krijgsraden:

Burgerlijke Zaken.

N°. 1. HOOGE RAAD.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Cassatie:										
Hangende Zaken	39	39	44	40	26	27	28	33	26	30
Aangebrachte Zaken	50	45	54	40	47	45	43	46	38	41
Afgedane 〃	50	37	52	51	42	42	38	51	51	46
Rechterl. uitspr. vernietigd.	8	7	10	6	2	2	9	12	3	10
Eisch verworpen	37	30	41	43	39	31	29	38	31	36
〃 niet ontvankelijk	5	—	1	2	1	9	—	—	—	—
Hooger Beroep van de Arresten door de Hoven van Justitie in de Koloniën:										
Hangende Zaken	42	41	54	60	69	79	99	93	85	79
Aangebrachte Zaken	6	18	8	15	20	26	3	10	6	7
Afgedane 〃	6	4	3	5	8	6	9	18	2	11
Rechterl. uitspr. bekrachtigd.	1	4	1	5	2	4	2	1	1	4
〃 〃 vernietigd	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Eisch niet ontvankelijk	—	—	—	—	—	—	2	—	1	3
Revisie:										
Hangende Zaken op 1°. Jan.	1	1	2	1	1	2	2	2	3	4
Aangebrachte Zaken	1	2	—	—	1	—	—	1	2	2
Afgedane 〃	1	2	1	—	1	—	—	—	1	1
Eerste Aanleg:										
* Hangende Zaken op 1°. Jan.	10	10	10	9	8	10	9	9	8	13
Aangebrachte Zaken	4	3	6	3	6	3	6	3	7	13
Afgedane 〃	4	7	5	6	4	3	6	6	7	8
Verzoekschriften	176	199	182	208	198	188	169	199	210	210

N°. 2. PROVINCIALE GERECHTSHOVEN.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Hangende Zaken op 1°. Jan. [1]	318	321	333	355	320	326	329	351	360	383
Aangebrachte Zaken	209	203	225	206	198	194	229	222	243	241
Afgedane Zaken bij eindarrest:										
en wel in Hooger Beroep	164	152	172	172	150	138	172	165	172	180
waarvan tot bekrachtiging	53 pCt.	55 pCt.	55 pGt.	55 pCt.	60 pCt.	53 pCt.	51 pCt.	64 pCt.	58 pCt.	60pCt.
〃 〃 vernietiging	41 〃	41 〃	39 〃	40 〃	37 〃	42 〃	43 〃	33 〃	87 〃	32 〃
niet ontvankelijk	6 〃	4 〃	6 〃	5 〃	2 〃	4 〃	5 〃	2 〃	4 〃	7 〃
in Eersten Aanleg	10	12	10	8	14	12	12	6	14	22
Interl., Incid. en Praepar. Arresten	54	45	41	41	41	42	48	38	29	52

[1] Onder deze cijfers zijn evenwel een groot aantal zaken begrepen (in 1870 192), die reeds sedert drie of meer jaren aanhangig waren en door partijen verlaten geacht kunnen worden.

N°. 3. ARRONDISSEMENTS-REGHTBANKEN.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Hangende Zaken op 1 Jan. [1]	2,244	2,354	2,496	2,674	2,477	2,774	3,017	2,983	3,182	3,463
Aangebrachte Zaken.............	3,202	3,211	3,357	3,388	3,753	4,006	4,044	4,298	4,247	4,050
Afgedane Zaken bij Eindvonnis:	2,363	2,388	2,957	2,550	2,791	2,950	3,194	3,154	3,254	3,150
en wel in Hooger beroep.....	52	50	61	37	48	50	38	46	55	67
waarvan tot bekrachtiging....	44 pCt.	52 pCt.	44 pCt.	43 pCt.	50 pCt.	44 pCt.	48 pCt.	50 pCt.	47 pCt.	33 pCt.
〃 〃 vernietiging.	46 〃	46 〃	47 〃	56 〃	50 〃	50 〃	48 〃	48 〃	49 〃	62½ 〃
niet ontvankelijk.....	9 〃	2 〃	8 〃	—	—	6 〃	4 〃	2 〃	4 〃	4½ 〃
in Eersten Aanleg...........	2,311	2,338	2,896	2,513	2,743	2,900	3,156	3,108	3,198	3,083
Uitspraken in Z. van Koophandel..	582	578	547	582	609	756	852	852	827	755
〃 〃 〃 〃 Faillissement.	190	222	194	192	240	308	349	373	303	303
Echtscheidingen.....	93	96	102	106	119	109	110	109	107	116
Incid., Interl. en Praepar. Vonnissen.	846	796	898	874	999	991	926	923	901	889

N°. 4. KANTONGERECHTEN.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.
Hangende Zaken op 1 Jan.......	548	646	611	639	655	650	769	779	729	718
Aangebrachte Zaken..............	8,306	8,297	8,044	8,115	8,405	8,874	9,452	9,878	8,926	8,752
Afgedaan bij Eindvonnis..........	6,717	6,872	6,558	6,675	6,974	7,309	7,745	8,213	7,373	7,573
Incid., Interl. en Praepar. Vonnissen.	1,079	1,080	1,010	1,077	1,165	1,171	1,155	1,152	1,101	1,046

[1] Onder dit cijfer zijn vele zaken begrepen, sedert meer dan vijf jaren aanhangig, die door partijen verlaten geacht kunnen worden.

BEKNOPT OVERZICHT DER STATISTIEK VAN HET GEVANGENISWEZEN, GEDURENDE DE JAREN 1862—1871.

GEVANGENEN.

JAREN.	AARD DER GEVANGENISSEN.	Tot. aanwezig op 31 Dec.	BIJ AFWISSELING OPGENOMEN. 1 Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Verhoud. tot de bevolk. op 1,000 zielen.	Onder 16 jaar.	Konden lezen en schrijven.	Konden niet lezen en schrijven.	Bij herhaling veroordeeld.	KOSTEN V. ONDERHO DER GEVANGEN EN GEBOUWE
1862..	Strafgevangeniss.	2,286	2,665	385	3,050	....	305	2,250	800	781	ƒ 418,54
	H. v. Verzekering.	1,256	6,831	1,804	8,635	....	513	5,027	3,608	2,311	" 246,5
	H. v. Arrest......	532	6,041	1,842	7,883	....	674	3,937	3,946	1,672	" 295,05
	H. v. Bewaring...	143	19,444	4,482	23,926	....	...	.....	.....	.....	....
	Totaal......	4,217	34,981	8,513	43,494	12.7	1,492	11,214	8,354	4,764	ƒ 960,13
1863..	Strafgevangeniss.	2,149	2,524	377	2,901	....	319	2,119	782	750	ƒ 449,60
	H. v. Verzekering	1,175	6,648	1,654	8,302	....	470	5,211	3,091	2,846	" 214,61
	H. v. Arrest......	565	5,879	1,628	7,507	....	675	4,003	3,504	1,658	" 153,81
	H. v. Bewaring...	143	19,281	4,263	23,544	....	...	.....	.....	.....	....
	Totaal......	4,032	34,332	7,922	42,254	12.2	1,464	11,333	7,377	4,754	ƒ 818,11
1864..	Strafgevangeniss.	2,034	2,418	371	2,789	....	455	2,056	733	1,002	ƒ 399,06
	H. v. Verzekering.	1,106	5,848	1,377	7,225	....	391	4,782	2,443	1,976	" 228,0
	H. v. Arrest......	465	5,873	1,457	7,330	....	678	4,061	3,269	1,510	" 194,05
	H. v. Bewaring...	108	19,204	4,274	23,478	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,713	33,343	7,479	40,822	11.6	1,524	10,899	6,445	4,488	ƒ 821,80
1865..	Strafgevangeniss.	1,928	2,335	345	2,680	....	460	1,944	736	980	ƒ 384,66
	H. v. Verzekering.	1,082	6,293	1,318	7,611	....	408	5,036	2,575	2,085	" 211,55
	H. v. Arrest......	558	6,268	1,567	7,835	....	584	4,278	3,557	1,838	" 146,04
	H. v. Bewaring...	128	20,225	3,637	23,862	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,696	35,121	6,867	41,988	11.8	1,452	11,258	6,868	4,853	ƒ 742,25
1866..	Strafgevangeniss.	1,889	2,245	310	2,555	....	423	1,912	643	917	ƒ 465,54
	H. v. Verzekering.	1,025	6,119	1,250	7,369	....	324	5,014	2,355	1,940	" 218,0
	H. v. Arrest.... .	505	6,493	1,255	7,748	....	542	4,517	3,231	1,882	" 153,20
	H. v. Bewaring...	116	23,290	4,043	27,333	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,535	38,147	6,858	45,005	12.6	1,289	11,443	6,229	4,739	ƒ 836,8
1867..	Strafgevangeniss.	1,942	2,269	317	2,586	....	304	1,923	663	938	ƒ 436,14
	H. v. Verzekering.	1,129	6,656	1,316	7,972	....	324	5,060	2,912	1,822	" 226,6
	H. v. Arrest......	622	7,134	1,632	8,766	....	582	5,059	3,707	1,785	" 178,33
	H. v. Bewaring...	147	24,208	4,645	28,853	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,840	40,267	7,910	48,177	13.4	1,210	12,042	7,282	4,545	ƒ 841,0
1868..	Strafgevangeniss.	1,980	2,261	345	2,606	....	334	1,957	649	944	ƒ 620,22
	H. v. Verzekering.	1,068	6,513	1,476	7,989	....	323	5,363	2,626	2,176	" 309,4
	H. v. Arrest... ..	527	6,455	1,521	7,976	....	563	4,678	3,298	1,580	" 195,49
	H. v. Bewaring...	115	23,962	4,684	28,646	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,690	39,191	8,026	47,217	13.0	1,219	11,998	6,573	4,700	ƒ1,125,18
1869..	Strafgevangeniss.	1,939	2,255	355	2,600	....	308	1,953	647	973	ƒ 681,25
	H. v. Verzekering.	1,123	6,326	1,306	7,632	....	267	5,400	2,232	2,047	" 242,2
	H. v. Arrest......	517	6,095	1,301	7,396	....	318	4,323	3,073	1,375	" 156,79
	H. v. Bewaring...	122	23,051	4,119	27,170	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,701	37,727	7,081	44,798	12.2	893	11,676	5,952	4,395	ƒ1,082,31
1870..	Strafgevangeniss.	1,776	2,111	296	2,407	....	270	1,811	596	922	ƒ 720,49
	H. v. Verzekering.	1,163	6,180	1,116	7,296	....	210	5,234	2,062	1,868	" 228,57
	H. v. Arrest......	459	5,743	1,083	6,828	....	275	4,537	2,289	1,480	" 146,64
	H. v. Bewaring...	105	20,224	3,429	23,653	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,503	34,258	5,924	40,182	10.8	755	11,582	4,947	4,270	ƒ1,095,51
1871..	Strafgevangeniss.	1,794	2,165	258	2,423	....	291	1,885	538	887	ƒ 507,28
	H. v. Verzekering.	987	6,332	1,249	7,581	....	203	5,770	1,811	2,268	" 447,84
	H. v. Arrest......	442	5,512	1,095	6,607	....	294	4,351	2,256	1,347	" 156,17
	H. v. Bewaring...	87	19,523	3,000	22,523	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,310	33,532	5,602	39,134	10.7	788	12,006	4,605	4,502	ƒ1,111,30

1 Hieronder zijn de doortrekkende gevangenen begrepen, die in elk huis van bewaring dat zij p seeren worden ingeschreven en dus herhaaldelijk voorkomen. Hun getal bedroeg 5,200 in 18 4,632 in 1863, 4,763 in 1864, 3,588 in 1865, 3,589 in 1866, 4,055 in 1867, 3,466 in 1868, 2,645 in 18 ... in 1870 en 1,890 in 1871.

Prov. Verslagen, Hoofdst. XI: *Waterstaat*, bijeenverzameld in het *Verslag* over de *openbare werken*, wat betreft de droogmaking van veenpolders, en Hoofdst. XV: *Nijverheid* enz., waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken. Voor enkele provinciën, zooals Drenthe en Overijssel, is de meerdere of mindere productie op te maken uit de scheepvaartbeweging op de kanalen, in genoemd elfde Hoofdstuk der *Prov. Verslagen*. Verg. mede de *Algem. Statistiek*, Dl. I, bl. 105 en volg.: *Geologie*.

De invoer van turf bedroeg in 1872 3,362,612 kilo, alles uit Pruissen; de uitvoer 642,708 kilo hoofdzakelijk naar Pruissen en België.

3. *Visscherij en jacht*. De *bronnen* zijn: voor de *zeevisscherijen* het *Verslag over de Zeevisscherijen*, *uitgebracht door de Commissie, benoemd bij K. B. van 9 Febr.* 1854, 's Grav. 1854, en de daarop gevolgde uitvoerige jaarverslagen, het laatste over 1872; — voor de *visscherij op de binnenwateren en de jacht* leveren de *Prov. Verslagen* in Hoofdst. XIV, en de cijfers van de opbrengst der jacht- en visscherijacten bij de *Concept staatsbegrooting* de bronnen.

De *zoutharingvisscherij* gaf in 1868 tot 1872 de volgende uitkomsten:

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
Getal schepen.....	91	107	120	122	108
Aangebr. lasten....	2,751	2,135	5,063	5,564	4,317
Lasten per schip..	30	20¼	42	45½	40
Opbr. der jagerij...ƒ	28,846 ƒ	20,197 ƒ	24,939 ƒ	33,865 ƒ	29,344
Totale opbrengst..″	799,000 ″	643,870 ″	1,146,400 ″	1,429,600 ″	1,112,780
Waarde per reis..″	4,559 ″	3,235 ″	3,771 ″	3,971 ″	3,660
″ ″ schip.″	8,568 ″	6,191 ″	9,553 ″	11,718 ″	10,303

Het bovenstaande totaalcijfer van de schepen, die de haringvloot uitmaakten, bestond uit:

	1869.	1870.	1871.	1872.
hoekers, buizen en sloepen..	79	69	58	44
loggers en kotters.........	28	51	64	64

De cijfers der *verschharingvisscherij* in de Noordzee waren als volgt:

	1868.	1869.	1879.	1871.	1872.
get. schuiten	202	192	189	200	208
″ haring..	74,043,900	27,323,300	59,025,321	84,699,800	39,350,800
waarde.......ƒ	681,812	ƒ 472,687	ƒ 679,127	ƒ 764,613	ƒ 632,253

Hieronder is niet begrepen de geschonden haring en die voor eigen consumtie voor het scheepsvolk en de aanvoer door enkele loggers en kotters van de groote visscherij aangebracht, in 1872 1,655,200 stuks, en de niet gesteurde, maar tot pekelharing bereide haring in 1870 4,130 ton, in 1871 21,544 ton, in 1872 22,248 ton of 17,798,400 stuks.

De juiste opbrengst van de *panharingvisscherij* in de Zuiderzee is niet bekend. Zooverre de opgaven strekten werden aangevoerd te Monnickendam, Enkhuizen, Harderwijk, Vollenhoven, Elburg, Bunschoten en Huizen, in:

1871.......50,208,000 stuks.
1872.......18,142,200 〃

De groote hoeveelheid, te Amsterdam aangebracht, is onbekend.

Andere *zeevisscherijen*.

De pogingen, een vijftal jaren geleden, om de *walvischvangst* op de kusten van IJsland te doen herleven, zijn mislukt.

Ook de *beug- en kolvaart* naar kabeljauw in die streken heeft opgehouden; die op de Doggersbank is daarentegen toegenomen. De 15 loggers en kotters, alle te Maassluis behoorende, besomden in 1872 *f* 39,890.

Ter beoordeeling van de hoeveelheden en de waarde van de uit de Noordzee aangevoerde visch dient het volgende overzicht:

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
	TON.	TON.	TON.	TON.	TON.
kabeljauw.........	19,416	21,380	24,894	21,960	22,703
leng..............	4,756	4,883	5,043	4,083	3,261
schelvisch.........	4,098	2,839	3,998	2,185	2,089
kibbelen..........	2,326	2,516	2,769	2,562	2,567
bot en kolvisch ...	918	762	737	836	1,153
keelen en lippen...	495	535¼	626	555	569
versche visch.....	*f* 16,874	*f* 26,756	*f* 37,885	*f* 25,740	*f* 21,026

De *zomerbeugvisscherij* met 17 sloepen, te Middelharnis gedreven, bracht op in:

1871....4,087 ton gezouten visch en 593 ton leng.
1872....3,950 〃 〃 〃 〃 545 〃 〃

De *schrobnetvisscherij* te Scheveningen, Katwijk en Noordwijk leverde de volgende uitkomsten:

	1870.	1871.	1872.
vaartuigen.............	189	208	219
totale opbrengst.......	*f* 437,189	*f* 475,165	*f* 446,120
opbrengst per schuit...	〃 2,175	〃 2,283	〃 2,097

Ongerekend de opbrengst van zeesterren à *f* 25,100 in 1872.

De garnalenvisscherij in die gemeenten bracht op in:

1867.....	*f* 4,587	1870.....	*f* 5,925
1868.....	〃 5,266	1871.....	〃 4,200
1869.....	〃 4,235	1872.....	〃 4,500

Wat de *zeevisscherijen in de Noordzee* in Noord-Holland, Zeeland, Friesland en Groningen betreft, het volgende:

Het aantal vaartuigen en hunne bemanning bedroeg in 1872 te Zandvoort 12 pinken; Egmond-aan-Zee 19 schuiten voor de visscherij met het schrobnet en voor de beugvisscherij en 14 booten

voor de kleine beugvisscherij; te Arnemuiden 9 vaartuigen bemand ruim 50 koppen; op Ameland 8 vaartuigen ieder met 5 koppen; in Westdongeradeel werd die visscherij door 145 personen uitgeoefend; te Zoltkamp waren 22 schuiten, bemand met 60 koppen; te Delfzijl 1 vaartuig.

De waarde van den aanvoer was, zoover de opgaven strekken, te:

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
Zandvoort.....ƒ	25,000	33,000	34,800	32,600	43,000
Egmond......"	60,420	75,000	62,700	64,600	89,179
Nieuwediep....."	51,000	74,092	93,424	147,381	111,614
Ameland......"	10,200	10,300	10,000	8,670	12,900
Zoltkamp....."	23,648	37,594	34,500	29,058	40,475
Delfzijl........	—	—	—	2,921	2,001

De waarde van den aanvoer in Westdongeradeel wordt niet opgegeven, wel de hoeveelheid visch, als:

	1870.	1871.	1872.
schelvisch.....stuks.	400,000	712,000	857,000
kabeljauw..... "	2,080	6,720	6,800
schol (groote).. "	91,600	14,600	16,900

Omtrent de *visscherij in de zoute binnenwateren*, de Schelde en Zeeuwsche stroomen, de Zuiderzee en de Dollard, het volgende:

Voor de visscherij op de Zeeuwsche stroomen, vooral van garnalen en enkele malen van bot, schol en rog, werden in 1872 een dertigtal hoogaartsen gebezigd. Het getal consenten voor de uitoefening van de visscherij op de Schelde en Zeeuwsche stroomen was in 1871 712, in 1872 756; voorts in 1871 en 1872 187 consenten voor het rapen van kreukels en het vangen van garnalen, kreeften, krabben enz.

Omtrent de visscherij in de Zuiderzee zijn de opgaven zeer onvolledig. Te Enkhuizen telt men 44 botters; te Lemmer 12 botaken, bemand ieder met 5 koppen; van de andere gemeenten, aan de Zuiderzee gelegen, is dit niet bekend. Doordat een groot deel van den gevangen visch naar Amsterdam en elders gevoerd wordt, waarvan de hoeveelheid niet bekend is, is de hoegrootheid der vangst niet bekend. Te Enkhuizen werd in 1872 voor ƒ 23,070 visch ter markt gebracht. Aan bot werden te Harderwijk, Vollenhoven, Bunschoten, Elburg en Huizen in 1871 3,495,100 stuks, in 1872 3,719,720 stuks, en aan aal en paling in die gemeenten, behalve Huizen, in 1871 210,400, in 1872 263,035 kilo. Te Lemmer werd in 1871 ƒ 1,400, in 1872 ƒ 800 visch aan den afslag verkocht. Omtrent den garnalen-vangst worden geene cijfers genoemd.

De visscherij in den Dollard onder Finsterwolde, door 8 schuiten in 1872 uitgeoefend, bracht op aan bot, garnalen, aal en zalm in 1870 ƒ 5,413, in 1871 ƒ 8,910, in 1872 ƒ 7,464.

Ansjovisvangst. Te Bergen-op-Zoom, Tholen en Kanter werden ingezouten in:

1871......239 ton en 18 ankers.
1872.......63 " " 9½ "

Omtrent den uitslag dier visscherij in de Zuiderzee heeft men de volgende cijfers:

	VANGST. Anker.	HOOGSTE PRIJS.	LAAGSTE PRIJS.	IN VOORRAAD OP ULT° DECEMBER. Anker.
1866	65,000	*f* 20.—	*f* 8.—	16,770
1867	10,000	" 18.—	" 12.—	13,550
1868	1,000	" 29.—	" 25.—	11,450
1869	75,000	" 15.—	" 11.—	32,300
1870	4,000	" 17.—	" 15.—	27,400
1871	7,000	" 23.50	" 13.—	20,100
1872	9,000	" 25.75	" 21.—	14,200

Eene belangrijke bijdrage voor de toenemende productie van visch is de volgende opgave van de hoeveelheid zout in Zuid- en Noord-Holland ten behoeve van de producten der zeevisscherijen gebezigd:

1865	4,321,035 kilo.	1869	4,288,223 kilo.
1866	4,166,460 "	1870	7,281,249 "
1867	4,107,571 "	1871	8,177,150 "
1868	5,743,124 "	1872	7,096,607 "

Omtrent de *Oestervangst* worden in het *Regeeringsverslag* onderscheidene mededeelingen gevonden, inzonderheid met betrekking tot de kunstmatige oesterteelt.

De opbrengst dezer visscherij in Zeeland is niet bekend. Uit de bewaarplaats te Nieuwediep werden afgeleverd in 1871 ongeveer 50,000 stuks groote en 350,000 stuks kleine, in 1872 200,000 stuks groote en middelbare, de groote en middelbare tegen *f* 50, de kleine tegen *f* 40 per 1000. De oesterbanken op Brakzand en Schilknoopen werden in 1872 niet geëxploiteerd. Daarentegen verkeeren de nieuwe oesterbanken onder de Friesche kust bij het Dockumerdiep en oostwaarts van Ostmahorn in goeden staat. In 1872 werden van daar verkocht 132,500 stuks, waaronder 10,000 op de plaats zelve geteeld, tegen *f* 31 à *f* 40 per duizend.

Omtrent de *Mosselbanken* in Zeeland, die op de Westerschelde in ongunstigen, doch op de Oosterschelde in gunstigen staat verkeeren, worden in het Verslag over 1872 geene cijfers medegedeeld.

Robbenvangst wordt slechts uitgeoefend door visschers van Wester-Nieland en Rottumeroog. Zij sloegen in 1871 116, in 1872 223 robben. De opbrengst van traan en vel beliepen in 1870 *f* 450, in 1871 *f* 580, in 1872 *f* 1,365.

Zoetwater-visscherij en jacht. De *Prov. Verslagen* bevatten in Hoofdst. XIV onderscheiden opgaven omtrent de hoeveelheid ge-

B. Cultuur van den bodem. *Bronnen: Verslag van den landbouw in Nederland over* 1871, *opgemaakt op last van den Minister van binnenlandsche zaken* (door Dr. W. C. H. Staring). 's Gravenhage 1873: voor later de *Prov. Verslagen.*

a. Grootte der gronden. Zie bl. 12—21 van het *Verslag van den landbouw*, waar de grootte aldus wordt opgegeven:

Grootte in hectaren geraamd in 1871.	Woeste grond.	Wateren of moerassen.	Dijken en wegen.	Onbelastbare gronden.	Bebouwde en lustgronden.	Bouwland.	Wei- en hooiland.	Warmoezerijen en tuinen.	Boomgaarden en boomkweekerijen.	Bosch.	Geheele grootte.
Groningen......	33,000	2,200	"	5,041	2,000	131,220	52,744	2,236		650	229,491
Friesland.......	34,000	14,900	1,800	20,395	2,500	52,200	196,000	1,500	1,100	6,100	330,495
Drenthe........	100,000	"	"	2,100	600	34,000	124,000	Bij het bouwland.		5,500	226,200
Overijssel......	101,500	3,400	600	4,200	1,500	65,500	140,000	Idem.		15,600	332,300
Gelderland......	128,274	3,821	3,536	19,111	4,424	127,429	141,001	5,477	4,576	71,010	508,659
Utrecht........	15,000	2,400	4,200	2,300	1,700	28,000	68,300	535	1,251	15,914	139,600
Noord-Holland .	28,242	27,846	500	16,054	4,106	33,765	151,071	2,059	992	6,880	271,515
Zuid-Holland...	13,000	21,300	6,400	13,600	4,600	75,000	146,000	4,000	3,000	15,000	301,900
Zeeland........	12,400	7,000	5,600	6,900	2,100	96,000	39,000	1,300	1,900	4,300	176,500
Noord-Brabant..	144,000	7,700	"	31,000	6,100	148,000	116,000	4,000	1,000	60,000	512,800
Limburg........	57,658	8,562	529	9,994	1,228	88,156	21,772	1,919	6,339	24,318	220,476
Nederland.....	667,074	99,129	23,165	130,695	30,858	874,270	1,195,888	43,584		225,279	3,289,936

GROOTTE ten 100 van de geheele grootte.	Woeste grond.	Wateren of moerassen.	Dijken en wegen.	Onbelastbare gronden.	Bebouwde en lustgronden.	Bouwland.	Wei- en hooiland.	Warmoezerijen en tuinen.	Boomgaarden en boomkweekerijen.	Bosch.
Groningen........	14.4	0.9	″	2.2	0.8	57.2	1.1		23.0	0.3
Friesland.........	10.3	4.5	0.5	6.2	0.8	15.8	0.5	0.3	59.3	1.8
Drenthe	37.6	″	″	0.8	0.2		12.8		46.6	2.1
Overijssel.........	30.5	1.	0.2	1.3	0.4		19.7		42.1	4.7
Gelderland........	25.2	0.8	0.7	3.7	0.9	25.1	1.1	0.9	27.7	13.9
Utrecht...........	10.7	1.7	3.	1.6	1.2	20.1	0.4	0.9	48.9	11.4
Noord-Holland ...	10.4	10.2	0.2	5.9	1.1	12.4	0.8	0.4	55.6	2.5
Zuid-Holland......	4.3	7.1	2.1	4.5	1.5	24.8	1.8	1.	48.3	4.9
Zeeland	7.	4.	3.2	3.9	1.2	54.4	0.7	1.1	22.1	2.4
Noord-Brabant....	28.1	1.5	″	6.	1.2	27.9	0.8	0.2	22.6	11.7
Limburg	23.9	3.9	9.2	4.6	0.6	40.4	0.9	2.9	15.1	11.1
Nederland.......	20.1	3.	0.7	4.	0.9	26.6	1.3		36.5	6.8

b. Landbouwstelsels. Zie *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 22—32.

c. Landbouwbevolking. Als boven, bl. 33—35. De verhouding van de stedelijke tot de landelijke bevolking wordt aldaar opgegeven als 1 : 1.6; het aantal hoofden op elk 100tal heetaren: voor het geheele Rijk 111, voor het platte laud 68.3, beide volgens de telling in 1869. Het in bewerking zijnde 2de deel van de *Uitkomsten* dier telling: de bevolking naar de bedrijven, zal hieromtrent vollediger opgaven bevatten.

d. Prijzen van het landgoed. Zie het 10jarig overzicht in het *Verslag van den landbouw van* 1870, bl. 132 volg. en 1871, bl. 41, alsmede de onderscheidene opgaven in de *Prov. Verslagen.*

e. Handel in producten van den landbouw, veeteelt enz. Zie de uitvoerige opgaven in het *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 42—95, omtrent de prijzen, markten enz., inzonderheid het overzicht over 1862—1871 van den bnitenlandschen handel. Voor 1872 verg. men de *Handelsstatistiek.* Doordat in die Statistiek voor vele artikelen in plaats van de maat of waarde het gewicht wordt opgegeven (zie K. B. van 26 Maart 1872, *St.* n°. 19), is voor die artikelen de vergelijking tusschen 1872 en voorafgaande jaren moeielijk. Aan het *Verslag van den landbouw* ontleenen wij de volgende opgave van den uitvoer (*a*) en invoer (*b*) van producten van landbouw en veeteelt, waarvan meer is uit- dan ingevoerd:

Duizendtallen.			1867.	1868.	1869.	1870.	1871.
Mest............	kilo.	a.	4,387	6,286	4,512	8,076	7,139
	"	b.	2,650	10,232	17,138	6,367	5,257
Beer............	tonn.	a.	9	31	7	7	6
		b.	—	—	—	—	—
Asch............	"	a.	28	30	39	315	34
		b.	—	35	—	—	—
Haver............	hect.	a.	589	994	1,020	753	946
		b.	68	253	269	166	423
Kanariezaad......	"	a.	13	20	14	9	18
		b.	1	0.7	1	1	0.5
Boonen..........	"	a.	55	55	60	62	62
		b.	40	33	29	45	86
Aardappelen......	"	a.	327	703	545	455	360
		b.	236	197	184	97	54
Zemelen.........	kilo.	a.	2,917	7,430	9,924	8,929	8,734
		b.	1,208	460	689	961	708
Olie en oliezaad..	"	a.	13,738	17,714	20,402	19,637	17,854
		b.	2,398	5,509	7,210	7,091	6,083
Mosterdzaad......	hect.	a.	27	36	30	39	53
		b.	2	3	6	4	4
Meekrap..........	kilo.	a.	4,086	5,562	2,761	2,157	3,115
		b.	940	257	139	80	2,351
Garancine........	*f*	a.	4,273	6,366	4,435	3,656	4,884
		b.	524	394	417	352	1,395
Cichorei.........	kilo.	a.	6,750	6,335	5,275	4,099	5,318
		b.	139	315	342	230	252
Ongehekeld vlas..	"	a.	13,500	15,100	19,653	23,756	23,986
		b.	1,109	1,113	1,511	1,164	2,923
Gehekeld "	"	a.	203	206	410	118	217
		b.	43	3	27	92	60
Hooi............	"	a.	2,716	28,211	25,310	20,763	13,944
		b.	949	1,515	1,187	2,221	1,261
Bloembollen enz..	*f*	a.	1,006	1,151	1,215	1,264	1,413
		b.	75	83	87	88	109
Groenten.........	"	a.	1,199	1,431	1,335	1,729	1,608
		b.	25	30	72	37	44
Boomvruchten....	"	a.	1,768	2,126	1,960	1,449	1,303
		b.	1,138	1,169	1,384	1,125	1,448
Schors...........	"	a.	160	199	174	270	202
		b.	100	119	171	117	199
Hoepen enz......	"	a.	940	1,223	1,261	1,127	902
		b.	35	20	31	32	28

Grootte ten 100 van de geheele grootte.	Woeste grond.	Wateren of moerassen.	Dijken en wegen.	Onbelastbare gronden.	Bebouwde en lustgronden.	Bouwland.	Wei- en hooiland.	Warmoezerijen en tuinen.	Boomgaarden en boomkwekerijen.	[illegible]
Groningen	14.4	0.9	"	2.2	0.8	37.2	1.1		23.0	[illegible]
Friesland	10.3	4.5	0.5	6.2	0.8	15.8	0.5	0.3	59.3	[illegible]
Drenthe	37.6	"	"	0.8	0.2		12.8		46.6	[illegible]
Overijssel	30.5	1.	0.2	1.3	0.4		19.7		42.1	[illegible]
Gelderland	25.2	0.8	0.7	3.7	0.9	25.1	1.1	0.9	27.7	[illegible]
Utrecht	10.7	1.7	3.	1.6	1.2	20.1	0.4	0.9	48.9	[illegible]
Noord-Holland	10.4	10.2	0.2	5.9	1.1	12.4	0.8	0.4	55.6	[illegible]
Zuid-Holland	4.3	7.1	2.1	4.5	1.5	24.8	1.3	1.	48.3	[illegible]
Zeeland	7.	4.	3.2	3.9	1.2	54.4	0.7	1.1	22.1	[illegible]
Noord-Brabant	28.1	1.5	"	6.	1.2	27.9	0.8	0.2	22.6	[illegible]
Limburg	23.9	3.9	9.2	4.6	0.6	40.4	0.9	2.9	15.1	[illegible]
Nederland	20.1	3.	0.7	4.	0.9	26.6	1.3		36.5	[illegible]

b. Landbouwstelsels. Zie *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 22—32.

c. Landbouwbevolking. Als boven, bl. 33—35. De verhouding van de stedelijke tot de landelijke bevolking wordt aldaar opgegeven als 1 : 1.6; het aantal hoofden op elk 100tal heetaren: voor het geheele Rijk 111, voor het platte laud 68.3, beide volgens de telling in 1869. Het in bewerking zijnde 2de deel van de *Uitkomsten* dier telling: de bevolking naar de bedrijven, zal hieromtrent vollediger opgaven bevatten.

d. Prijzen van het landgoed. Zie het 10jarig overzicht in het *Verslag van den landbouw van* 1870, bl. 132 volg. en 1871, bl. 41, alsmede de onderscheidene opgaven in de *Prov. Verslagen.*

e. Handel in producten van den landbouw, veeteelt enz. Zie de uitvoerige opgaven in het *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 42—95, omtrent de prijzen, markten enz., inzonderheid het overzicht over 1862—1871 van den buitenlandschen handel. Voor 1872 verg. men de *Handelsstatistiek.* Doordat in die Statistiek voor vele artikelen in plaats van de maat of waarde het gewicht wordt opgegeven (zie K. B. van 26 Maart 1872, *St.* n°. 19), is voor die artikelen de vergelijking tusschen 1872 en voorafgaande jaren moeielijk. Aan het *Verslag van den landbouw* ontleenen wij de volgende opgave van den uitvoer (*a*) en invoer (*b*) van producten van landbouw en veeteelt, waarvan meer is uit- dan ingevoerd:

landbouw drukt, van *f* 21,000 in Gelderland, *f* 125,000 in Zuid-Holland en *f* 3,237,000 in Noord-Brabant. In het laatste tiental jaren is gemiddeld jaarlijks *f* 68,020 afgekocht.

Omtrent de verbetering van land- en waterwegen, later.

Wat de verbetering der waterloozing door stoomgemalen betreft, waren er in:

1861	22	stoomgemalen met	2,431	paardenkracht.
1865	50	〃 〃	3,400	〃
1871	96	〃 〃	5,699	〃

Zie mede het *Mengelwerk.*

g. Verbetering van den grond en de bouwwijze, door droogleggen, kleidelven en bemesten. Zie *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 114 volg.

h. Verbeterde teelt en nieuwe gewassen. Als boven, bl. 122.

i. Verbetering van werktuigen. Als boven, bl. 124 volg. De aldaar, bl. 134 volg. medegedeelde opgave van het aantal aanwezige stoomtuigen voor den landbouw of daarmede in betrekking staande fabrieken vindt eene plaats in het *Mengelwerk.* De totaalcijfers voor Nederland zijn: aanwezige stoomtuigen:

	Op bouwerijen.	In fabrieken.
1861....	5 met 27 paardenkracht.	70 met 852 paardenkracht.
1865....	16 〃 73 〃	139 〃 1,186 〃
1871....	56 〃 242 〃	368 〃 4,334 〃

j. Instellingen ter bevordering van den landbouw. Zie *Verslag van den landbouw*, bl. 137 volg.

De Rijkstoelagen zoo voor onderwijs als aan jaarwedden en reiskosten enz. van veeartsen en kosten tot afwering bij besmettelijke ziekten, waren volgens de begrooting:

		of zuiver na aftrek der baten	waarvan voor onteigening bij longziekte
1871....	*f* 268,480	*f* 258,780	*f* 183,231
1872....	〃 481,980	〃 471,980	〃 354,185
1873....	〃 460,900	〃 449,900	〃 —

Onderwijs. Zie *Verslag van den landbouw*, bl. 138 volg. en *Verslag van den staat der scholen.*

Veeartsen. Als boven, bl. 141 volg. en het *Verslag van het veeartsenijkundig Staatstoezicht over* 1872. 's Grav. 1873.

Vereenigingen en tentoonstellingen. Zie de zeer uitvoerige opgaven in het *Landbouwverslag* 1871, bl. 148—222.

k. Inrichtingen tot onderstand door den landbouw. In het *Landbouwverslag* worden van bl. 222 tot 239 besproken: de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, Nederlandsch Mettray en de Rijks bedelaarsgestichten.

l. Vereeniging tot levering van mest, hypotheekbanken. Zie bl. 240 van het *Landbouwverslag* 1871.

″ alleen..	4,315	3,947	—	—	—	1,520 kilo
Cichorei............	1,408	1,556	1,453	—	16,567	18,100 ″
Vlas...............	13,230	21,293	20,542	—	—	429 ″ vl
				—	—	7.6 h.l.
Hennep............	1,556	1,460	1,155	—	—	699 kil.
				—	—	13.4 h. za
Tabak..............	1,760	1,716	1,538	—	—	2,150 kilo
Samen met veen-boekweit.........659,867		717,114	739,120			
Veevoeder:						
Wortelgewassen....	—	—	21,338			
Klaver en kunst-weiden..........	—	—	47,546			
Braak..............	—	—	21,180			
Samen zonder veenboekweit.............818,422						
2de gewas van voedergewassen.......... 62,920						

(a) Voor de jaren 1866—1870.

Tarwe	1,190,520	hect.	Koolzaad	131,877	hect.
Spelt	4,121	″	Zomeroliezaad..ca.	67,000	″
Rogge	2,453,365	″	Kanariezaad	30,560	″
Garst	2,038,428	″	Meekrap	5,247,816	kilo.
Haver	5,697,330	″	Cichorei	28,336,790	″
Boekweit	1,366,925	″	Vlas	9,136,622	″
Boonen	932,564	″	Lijnzaad	155,923	hect.
Erwten	565,294	″	Hennep (lint)	601,763	kilo.
Stamboontjes	41,580	″	″ zaad	15,527	hect.
Aardappelen	13,291,443	″	Tabak	3,311,064	kilo.
Suikerbiet	330,874,030	kilo.			

De handelswaarde van den oogst in 1871 wordt als volgt opgegeven:

	duizendtallen.		duizendtallen.
Tarwe en stroo	*f* 18,390	Koolzaad	*f* 2,044
Rogge ″ ″	″ 33,427	Zomeroliezaad	″ 1,477
Garst ″ ″	″ 18,511	Kanariezaad	″ 306
Haver ″ ″	″ 47,607	Meekrap	″ 2,808
Boekweit ″ ″	″ 12,006	Cichorei	″ 632
Veenboekweit	″ 1,001	Vlas	″ 6,852
Boonen ″ ″	″ 9,841	Lijnzaad	″ 2,105
Erwten ″ ″	″ 7,609	Hennep	″ 277
Stamboontjes	″ 582	″ zaad	″ 148
Aardappelen	″ 38,279	Tabak	″ 1,391
Suikerbiet	″ 3,640	Verschill. gewassen	?

Eene totale som gevende van *f* 208,931,682, tegen
″ 190,447,000 in 1870.
″ 189,326,000 ″ 1869.
″ 196,990,000 ″ 1868.
″ 177,605,000 ″ 1867.

C. Veestapel. Zie *Verslag van den landbouw* over 1871, bl. 349—403. De voorhanden veestapel en de marktwaarde daarvan in December 1871, wordt op bl. 396 aldus opgegeven:

Belastbare paarden	37,575	per stuk	*f* 420	*f* 15,781,500
Werkpaarden	171,908	″	″ 160	″ 27,505,280
Jonge paarden	42,776	″	″ 110	″ 4,705,360
	252,259			*f* 47,992,140
Ezels en muilezels	3,254	″	″ 40	″ 130,160
Mestvee	59,967	″	″ 200	″ 11,993,400
Melkkoeien	909,026	″	″ 180	″ 163,624,680
Stieren en jong vee	397,151	″	″ 90	″ 35,743,590
Trekossen	9,884	″	″ 120	″ 1,186,080
	1,276,028			*f* 212,547,750

Schapen, groote rassen	583,018	per stuk	*f* 18	*f*	10,494,324
〃 kleine 〃	285,000	〃	〃 9	〃	2,565,000
	868,018			*f*	13,059,324
Geiten	135,156	〃	〃 7	〃	946,092
Varkens	318,638	〃	〃 25	〃	7,965,900

Voorts wordt de waarde van het pluimvee geschat op *f* 1,761,150 en die van 206,900 bijenkorven op *f* 724,150, en alzoo de totale waarde op *f* 285,126,700, tegen
〃 265,047,900 in 1870
〃 247,785,700 〃 1869
〃 188,784,200 〃 1868.

Volgens de tabel op bl. 397 telde de veestapel in:

	paarden.	runderen.	schapen.	geiten.	varkens.
1840	217,300	1,065,800	781,200	〃	〃
1850	233,000	1,243,700	811,600	〃	269.700
1860	243,500	1,287,000	865,800	114,900	270,600
1870	252,200	1,410,800	900.200	136,900	329,100
1871	252,300	1,376,000	868,000	135,200	318,600

Omtrent de verliezen, door veeziekten geleden, zie men, behalve het *Verslag van den landbouw*, het *Verslag van de bevindingen en handelingen van het veeartsenijkundig Staatstoezicht.*

Uit de verschillende opgaven in het *Verslag van den landbouw*, omtrent de productie van boter, kaas, wol, de zijdeteelt, den tuinbouw, de ooft- en houtteelt, zijn geene algemeene cijfers op te maken. De productie van riet en biezen is vermeld op bl. 37 van dit Overzicht; de opgaven omtrent de aanwinst van land door indijking enz. op bl. 1.

D. Fabrieks-, ambachts- en handwerksnijverheid. De *bronnen* voor deze Statistiek zijn de *Provinciale Verslagen*, Hoofdst. XV, waarin eene menigte opgaven voorkomen, die echter moeielijk tot een algemeen vertrouwbaar overzicht kunnen gebracht worden. Tot 1864 zijn zij verzameld in het *Statistisch Jaarboek*, uitgegeven door het dep. van binnenl. zaken, 1868, terwijl in het *Tijdschrift van Nijverheid* mede daaruit overzichten voorkomen.

Een zeer breede opgave van de verschillende beroepen, volgens de aanslagen voor het patentrecht over 1850/51 en 1860/61, vindt men bl. 108 en volg. van de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 2e stuk, 1869, waar bl. 367 volg. wordt opgegeven het aantal branderijen, distilleerderijen, bierbrouwerijen, azijnmakerijen, zeep- en beetwortelfabrieken, suikerraffinaderijen en zoutziederijen, in 1860—1868 in werking geweest. Verder bevat het *Verslag omtrent den arbeid van kinderen in fabrieken* onderscheidene opgaven. Omtrent de aanwending der stoomkracht bij de nijverheid, zie men het *Mengelwerk*.

E. Handel en scheepvaart. *Bronnen: Statistiek van den Handel en Scheepvaart*, verschenen sedert 1846, en de *Maandelijk-*

sche opgaven, beide uitgegeven door het dep. van financiën; *Verzameling van consulaire berichten*, enz., uitgegeven door het dep. van buitenl. zaken, en de onderscheidene berichten omtrent den Rijnhandel en Rijnvaart, de koopvaardijvloot, de in- en uitgeklaarde schepen, enz., in de *Staatscourant;* voorts de Verslagen van de Kamers van koophandel en de *Prov. Verslagen.*

Met verwijzing naar het *Mengelwerk* en de in de vorige jaargangen van dit *Jaarboekje* voorkomende artikelen over den buitenlandschen handel en scheepvaart, door de Heeren S. VISSERING, P. N. MULLER, N. J. DEN TEX en Dr. H. F. R. HUBRECHT, vinde hier een plaats en overzicht van de officiëele waarde van den in-, uit- en doorvoer over 1846—1870 gemiddeld per jaar en in 1871 en 1872:

IN MILLIOENEN GULDENS.

	Algemeene invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit het vrije verkeer.	Doorvoer.
1846—1850	266	—	212	—	—
1851—1855	329½	221	283	173½	109
1856—1860	419	302½	351½	236½	115
1861—1865	486½	360	406	301	105
1866—1870	578	460½	481½	367	114
1871	765	687	649	460	189
1872	—	617	—	485	—

De waarde van den algemeenen in-, uit- en doorvoer is voor 1872 niet op te geven, ten gevolge van het Kon. besluit van 26 Maart 1826 (*St.* n°. 19), houdende bepalingen tot vereenvoudiging van de formaliteiten, in acht te nemen bij den in-, uit- en doorvoer, volgens welke de hoeveelheden in bruto-gewicht worden opgegeven, en dan heeft men in 1872 voor den:

Algemeenen invoer	6,451,446,555	kilogram.
〃 uitvoer	2,955,926,447	〃
doorvoer met overlading	460,174 299	〃
〃 zonder 〃	425,507,742	〃

Omtrent den *Rijnhandel* zie men de opgaven in de *Staatscourant*, de laatste over 1872, in het Nommer van 21 Juni 1873, en de artikelen van Mr. H. AMESHOFF en Mr. I. J. RAHUSEN in de vorige jaargangen, loopende over de jaren 1832 tot 1872.

Omtrent den *binnenlandschen goederen-handel* en de *beweging op de hoofdmarkten* leveren de *Prov. Verslagen*, die van de Kamers van koophandel, van landbouw, de zeevisscherijen enz. onderscheidene bronnen, waaruit echter moeielijk een geheel kan worden opgemaakt.

Geld-, wissel- en effecten-handel. Zie voor de jaren 1848 tot 1872 de jaarlijksche opgaven in dit Jaarboekje en de belangrijke overzichten in het *Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam* over 1873, waarin o. a. voorkomen de dividenden van verschillende maatschappijen, prijzen der Amerikaansche spoorwegwaarden, eene afzonderlijke opgave van de koersen van staatsfondsen en van eenige bank- en industriëele waarden enz. Aan het *Amsterdamsche Effectenblad* ontleenen wij de volgende opgave:

JUN.	JULY.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.
56½	56	57¾	57½	57	56½
56¾	57¾	58¼	58½	57¾	58¾
66½	67	63	68¾	68¾	68½
67½	[illegible]	69¾	69¾	69¼	69¼
89	[illegible]	91½	91¾	91½	90¾
90½	91	92¾	92¼	92¼	92¾
85½	85	85½	86¼	86¾	86½
87	[illegible]	86½	87¾	87	87½
300	303	304	320	324	323½
[illegible]	307½	303	325	325	332
140½	135	135½	134	130¾	129¾
142½	[illegible]	137	135¼	134¾	135½
298	298	292¼	297	299	295
300	292	300	299	304	304
[illegible]	[illegible]	106½	107	—	110
—	[illegible]	107	—	—	112
105	[illegible]	105½	106¼	104½	104
106	[illegible]	106¼	108	105½	105½
81½	34	37	44	47½	43
86½	37	48½	48	57¾	49½
85½	82	94½	93	92	93½
97	96¾	100	96¾	100	96½
79½	80	81	80½	80¾	81
80	83	81½	81	81	83½
87	87	87	87¾	85¾	85¾
83½	88¾	88	89	89	87
60	59	68½	—	—	57
—	—	—	—	—	—
[illegible]	100	100	100	99¼	99½
101½	[illegible]	101	100¼	100½	100¾
76	[illegible]	77	76¾	74¾	74
[illegible]	[illegible]	77¼	77½	76¾	75¼
[illegible]	[illegible]	74¾	75	75¼	74¾
[illegible]	[illegible]	75¾	76½	76¼	76¼
[illegible]	[illegible]	87¼	87	87	86¼
[illegible]	[illegible]	89½	89¼	89¼	88½
[illegible]	[illegible]	95¾	96	95¾	94
[illegible]	95	96¾	96½	96½	96¾
[illegible]	99¾	98¾	99	97½	98
[illegible]	99¾	100	99¾	100	99¾
[illegible]	96	96¾	96½	95½	96¾
[illegible]	96¾	97¼	98	98	97¾
[illegible]	98¾	98½	99	97¼	98
[illegible]	99¾	99¾	99¾	100	99¾
[illegible]	96	96¼	96½	97½	96¾
—	—	97	97¼	—	97

RUSLAND.	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.
Aandeel a Z. R. 100. 5 pc. *f*	248	247½	250	250
	253	250	[illegible]	151½
〃 2de leening . . 5 〃 〃	244	253	[illegible]	244½
	251½	256	257½	247
Oblig. te Londen 1e 1. 4½ 〃	90¼	91⅛	91¼	91⅝
	91¼	—	91⅝	—
〃 bij *Hope* & C°. 1860. 4½ 〃	88¾	88¾	89½	89½
	90¼	90½	90½	90¼
Cert. 〃 1e 〃 4 〃	73¼	73¾	74¼	74⅝
	73¾	75¼	76½	75½
Inscript. 2e a 4e 〃 4 〃	73	73¼	74⅛	75
	74½	75¼	75½	75⅝
Obl. Nicol.-Spw. 1867/9. 4 〃	74¼	74⅝	76¼	76
	75	77	77⅞	77⅞
〃 te Londen en Berl. 3 〃	64½	65¾	67	66
	63¾	67⅛	67½	66⅜
Cert. van inschrijving 6 〃	48	48	48¼	48⅝
	49¼	[illegible]	49	48⅞
Aand. Gr. Russ. Spw.-Mij. . *f*	224½	225½	227	225
	[illegible]	228¼	229	228¾
Oblig. Jelez Spw-Mij. . 5 pc. 〃	220⅜	223½	220¼	220⅜
	225	229	222½	224¼
〃 spw. Poti-Tiflis. . . 5 〃	93	92¾	[illegible]	92¾
	94½	94¼	94¼	94⅝
〃 〃 Jelez-Orel. . . 5 〃	92¾	92¾	93⅜	92½
	94	93¾	94¼	94
〃 〃 Kursk-Chark. 5 〃	92½	92¾	93½	92¼
	93¾	93⅛	94⅜	93¾
〃 〃 Mosc.-Jarosl. 5 〃	—	—	91¾	91
	—	—	93	93
〃 〃 Chark.-Azow. 5 〃	91	90¾	91⅞	91⅞
	92¾	91⅞	92¾	92⅜
〃 〃 Mosc.-Smol. . 5 〃	92⅜	[illegible]	93⅜	92½
	93¼	93½	94⅜	93⅜
〃 〃 〃	[illegible]	96	96½	96
	96	96½	98	97
〃 〃 〃	80¾	80	79½	79¾
	82½	82¾	84	80½
〃 〃 Kursk. Ch.-Az. 5 〃	90⅜	90¼	90⅜	90¾
	92	91⅜	91½	91½
Baltische Spoorweg . . . . *f*	128¾	129¼	[illegible]	128½
	134¼	131½	132	131¾
Kiew-Brest 〃 . . . . 〃	[illegible]	186	[illegible]	181
	192½	190	188	187
POLEN. Schatk.-Oblig. 4 pc.	71⅜	72½	73⅜	73¾
	73	74⅜	74⅞	74¼
Aand. a Fl. 500. . . . . *f*	182¼	183¾	184¼	185½
	186	184¼	186	189
PRUISSEN.				
Aand. a Th. 100 . . . . . 3½ pc. *f*	225	231	229	227
	226¾	—	235	229¾

[illegible]	29	1030	1003	910	945	1020
[illegible]	56	1050	1040	1020	1026	1057
[illegible]	42	143	142	139½	140	144
[illegible]	47	150	146½	145½	145	149
[illegible]	74½	177½	184	167½	168	176
[illegible]	84	193	189	183	179	181
57½	57½	56	58	53	51½	55½
58	58	59	58½	57½	56½	56
[illegible]	14½	15½	15½	15	13½	12
13½	16½	15½	15½	16½	15½	14½
17	18½	19	19	17½	15½	15½
17	20½	19½	19½	21½	18½	17½
21	41½	41½	41½	41	39	42½
[illegible]	42½	41½	42½	42½	42½	42½
40½	51	48½	48½	45½	40½	42½
41½	52½	51½	50½	49	46½	45
[illegible]	71	70	69½	54½	53	51
[illegible]	76	73½	71	67	60	57½
51	96½	98	97½	97½	97	98
52½	98	98½	98½	99	99	99½
[illegible]	99½	100½	99	100	99½	100½
[illegible]	100½	101	101½	101½	101	101½
[illegible]	91½	90	86	86½	84½	89½
[illegible]	95½	92½	92½	92½	91	91
[illegible]	80	84	84½	89	90	90
[illegible]	84½	85½	86½	89½	90½	—
[illegible]	74	74½	76	74	65	66½
[illegible]	78½	77	78	76	72½	68½
[illegible]	27½	29½	24	19½	17½	16
[illegible]	31	36½	31½	27	23½	20½
[illegible]	69½	69½	55½	55½	45	58½
[illegible]	73½	71½	69½	63½	62	6[illegible]
[illegible]	49	50½	44½	41½	33	39
[illegible]	53½	52½	52½	46½	41½	42½

[redacted]

OOSTENRIJK.	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.
..conv.obl. papier Mei.5 pc.	60¼	61½	64	63½
	61¼	64⅞	65⅞	64⅝
„ „ zilver Jan.5 „	64⅛	65¾	66¼	65¼
	65½	67⅝	68⅛	67
.. 1839 Fl 250......f	824	845	840	—
	865	870	865	—
1854 „ 250..4 pc.„	266¼	269½	276½	261
	271	277½	280	268½
1860 „ 500..5 „ „	564	567	577	571½
	575	583	585¼	578
1864 „ 100.......„	156¼	161	159½	154¾
	160	163	162½	160½
... Nationale Bank..3 pc.„	1041	1052	1038	1025
	1070	1100	1082	1055
... Spw. bij *Hope & C⁰*.3 „ „	142	144	139½	141
	145	146	143	143½
..diet-Inst. aand. Fl. 100..„	200	200½	200	198
	202	205	208	202
ITALIE.				
..scriptiën..........5 pc.	61¼	61¾	61⅞	58¼
	63	62¾	62⅜	62
SPANJE.				
... Binnenl. f 6250.3 „	22⅞	20¼	17⅞	16½
	24¾	23½	20⅞	18⅜
Buitl. 1870 à 71.3 „	26¼	23⅞	22¼	20⅜
	28⅜	27⅛	24⅞	22¾
PORTUGAL.				
... 1858 à 69....3 „	41⅛	36½	38¾	39⅜
	41⅞	41¾	39⅞	40¾
TURKIJE.				
... algem. schuld.5 pc.	51⅝	51⅞	52⅞	52⅜
	52½	53⅜	54½	53⅞
... met loting..3 „ f	84¾	85	84¾	79¼
	86½	86¼	86	83¼
NOORD-AMERIKA.				
... Ver. Stat. 1871..5 pc.	96	97½	97⅜	96
	98¼	98¼	98½	98¼
1885.6 „	98⅜	98½	99¼	99¼
	99⅜	99½	99¾	100
... Centr. Spw.	108	104	100¼	96½
	111½	108	109	102¼
... „ 7 „	91	90¾	91¼	89
	92	91½	91½	90
... W Spw. (Ohio)7 „	76½	76	75	76
	77	76½	77½	77⅛
... Pac 1869.7 „	59½	61¼	55⅜	36
	66⅛	64½	62¼	57¼
... N.W.Spw.	75	76¼	74½	72½
	77¾	80	77⅜	74¾
... Spoorweg.	51¼	54½	53½	54¼
	57¼	59⅜	58¼	56

UNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1873.
95¼	95½	97¼	96	95¾	94⅜	96⅝	94¼
96⅛	97¾	98	97½	96⅞	97	97½	98
73½	70⅛	68½	68¼	60⅝	54	56⅞	54
725	74	70⅝	70⅜	69¼	64¼	63⅞	77
62¾	58	55⅞	54⅞	50	45	48	45
65⅛	64	60	57⅝	56¾	54¼	53⅛	70¼
13½	14⅝	15	14⅜	14⅛	13⅝	14½	13⅝
17¼	15¾	15⅞	15⅞	15⅛	14¾	15⅝	18¾
5⅞	7⅛	7⅛	7	5⅝	5⅝	6¾	5⅝
7	7⅜	7⅞	7⅞	7⅛	7	8¼	9¼
17¼	16½	17⅝	16⅝	15⅝	15	17	15
19⅛	18⅛	18¼	18¼	17⅝	17⅝	17½	21⅜
8½	8¼	8½	8⅛	7⅝	7⅜	8⅝	7⅜
9½	8⅞	9⅛	9⅛	8½	8¾	8⅝	10⅝
10	10⅞	10¾	10⅝	10⅝	10½	10	9¾
11½	11½	11⅛	11⅛	11½	11¾	10⅝	12⅞
4⅞	5⅜	5⅜	5¼	5¼	5⅛	5⅛	4½
5⅛	6	5⅛	5⅛	5¾	5¾	5⅜	6⅛
4½	4½	4½	—	4½	5	4½	4½
—	—	—	—	—	—	5	5½
4½	5	4½	4½	4	4	4	4
5	—	5	6	6	6	6	7
92½	92⅛	92⅝	92⅜	92¼	91⅞	91⅞	91⅞
92⅜	92¾	92⅞	92⅝	92⅝	93⅜	92	93⅞
55½	55¾	56⅛	56¾	57	56⅛	57¾	53¼
57	56⅛	53	58⅛	58½	59	59	59

De volgende Staat is overgenomen uit het *Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam* over 1873, bl. 121:

LAAGSTE EN HOOGSTE WISSELKOERSEN.

	Kort.		3 Maanden.		Kort.		2 Maanden.		3 Maanden.		3 Maanden.		6 Weken.		HAMBURG. Kort.	
	L.	H	L.	H.	L.	H.	L.	H.	L.	H.	L.	H.	L.	H.	L.	H.
Januari	11.96	12.—	11.87	11.93	56⅛	56⅝	—	—	41⅛	—	1.56	—	106	107	56⅛	59¼
Februari	11.99	12.05½	11.92	11.96	56½	56⅞	—	—	41½	41⅞	1.56	1.60	106½	107	59.—	59.35
Maart	12.03	12.06	11.96	11.98	56¾	57	—	—	41½	41⅞	1.60	—	107½	107¾	59.25	59.45
April	12.01	12.05	11.91	11.95	56⅛	56⅝	—	—	40	41	1.57	1.58½	107	107½	59.45	—
Mei	11.97	12.07	11.89	11.95	56⅛	56⅝	—	—	39¾	40½	1.57	—	103	106½	59.45	59.95
Juni	12.01	12.11	11.90	11.97	56⅛	57	—	—	40½	41½	1.57	1.57½	102½	106	59.60	59.75
Juli	11.99	12.09	11.89	11.98	56¼	56¾	55½	—	40½	41½	1.56½	1.56½	103½	106	59.20	59.55
Augustus	11.97½	12.—	11.90	11.93	56¼	56¾	55½	—	40½	40¾	1.56½	1.59	104½	106	59.—	59.40
September	11.99	12.01	11.91	11.94	56½	56¾	55½	56	40½	—	1.58	1.59½	102½	104½	59.10	59.30
October	11.90	12.05	11.86	11.91	56⅛	56⅝	56	56½	39½	40½	1.56	1.57½	103	103	59.—	59.40
November	11.98	12.04	11.82	11.86	56⅛	56⅝	56½	56	39	40	1.55	1.57	100	101½	58.30	58.75
December	11.99	12.01	11.82	11.90	55⅝	56¾	55½	56½	39¾	40½	1.55½	1.56½	101	102½	58.55	59.—
Het geh. Jaar 1873.	11.92	12.11	11.82	11.96	56⅛	56	55½	56½	39	41½	1.55	1.59½	100	107½	58.30	59.95
" " " 1872.	11.83½	12.16	11.76	12.—	56¼	56¾	—	—	41½	43½	1.57	1.60	99	108	35.—	35⅝

Bij de behandeling van het wetsontwerp tot regeling van het Nederlandsche muntwezen is door de Regeering medegedeeld eene opgave van den gemiddelden stand van den wissel op Engeland van 1840—1873 (*Bijbl. Staatsc.* 1873/4, N°. 65, 14), waaruit het volgende:

	hoogste stand.	laagste stand.		hoogste stand.	laagste stand.		hoogste stand.	laagste stand.
40....f	12.02½	11.92½	1851....f	11.95	11.75	1862....f	11.82½	11.64¼
41....″	″	11.87½	1852....″	12.05	11.77½	1863....″	11.90	11.68¾
42....″	12.25	12.07½	1853....″	11.85	11.65	1864....″	11.93¾	11.68¾
43....″	12.22½	12.62½	1854....″	11.77½	11.60	1865....″	11.98¾	11.67½
44....″	12.20	12.02½	1855....″	11.90	11.75	1866....″	11.90	11.65
45....″	12.32½	12.17½	1856....″	11.97½	11.60	1867....″	11.96	11.77½
46....″	″	11.97½	1857....″	11.92½	11.62½	1868....″	11.98	11.84
47....″	12.30	11.95	1858....″	11.82½	11.67½	1869....″	12.13	11.86
48....″	12.12½	11.80	1859....″	11.77½	11 60	1870....″	11.95	11.71
49....″	″	11 97½	1860....″	11 75	11.62½	1871....″	11.99½	11.82½
185[illegible] ....″	12.10	11.67½	1861....″	11.95	11.72½	1872....″	12.16	11.85
						1873....″	12.11	11.93

Zeevaart. Zie, behalve het *Verslag van den Handel en scheepvaart*, de jaarlijksche opgaven in de *Staatscourant*, laatstelijk van 4 Maart 1874, van de in- en uitgeklaarde zeeschepen sedert 1831, waaruit het volgende:

Ingeklaarde zeeschepen.

NED. VLAG.		ANDERE VLAGGEN.		TOTAAL.		BOVENDIEN IN BALLAST.	
schepen.	duizendtallen. tonnen.	schep.	duizendt. tonn.	schep.	duizendt. tonn.	schep.	duizendt. tonn.
1..1.995	229	2,545	315	4,510	544	403	26
6..2,321	273	2,481	345	4,802	618	373	24
1..2,608	363	3,101	511	5.709	874	385	21
6..3,238	437	4,316	714	7,552	1,151	492	58
1..3,101	461	3,345	629	6,449	1,090	509	74
6..3,611	611	4,366	798	7,977	1.410	537	69
1..3,831	671	4,768	1,009	8,599	1,680	470	66
6..3,151	584	4,791	1 240	7,942	1,824	526	90
1..3,051	715	6,561	2,012	9,567	2,727	480	79
2..2,829	760	5,742	1,930	8,571	2,691	498	59
3..2,506	727	5,920	2,170	8,426	2,897	336	71

Uitgeklaarde zeeschepen.

31..1.091	140	1,769	192	2.860	333	2,109	243
36..1,532	210	1 882	240	3,414	450	1,831	217
41..1,869	277	1.851	273	3,720	551	2,469	366
46..2,008	290	2,218	353	4,226	643	3,829	575
51..2,168	332	2,171	423	4,339	755	2,943	463
56..2,524	474	2,282	479	4,806	952	3,409	613
61..2,451	489	2 208	542	4,659	1,032	4,472	740
66..1,989	412	2,725	820	4,714	1,232	3,702	717
71..1,967	491	2,935	1,010	4,902	1,501	5,185	1,370
72..1,981	517	2,979	1.041	4,960	1,558	4,152	1,226
73..1,755	521	2,726	1,081	4,481	1,602	4,284	1,428

in het *Verslag van den Handel en scheepvaart*, het volgende aantal zeil- en stoomschepen:

31 Dec.	zeilschepen.	lasten.	stoomschepen.	lasten.	Totaal schepen.	Totaal lasten.
1850	1,781	196,626	12	1,836	1 793	198,462
1855	2,210	272,993	20	2 934	2,230	275,927
1860	2,318	287,513	42	6,873	2,361	294,386
1865	2,161	261 802	42	7,534	2,203	269,338
1870	1,937	254,083	48	10,256	1,985	264,289
1871	1,846	245,168	56	15,381	1,902	260,549
1872	1,793	240,940	63	20,244	1,856	261,184
1873	1,735	234,758	70	27,352	1,805	262,110

Naar de soort der schepen waren er 31 Dec. 1873:

	schepen.	lasten.		schepen.	lasten.
Clippers	16	6,000	Galjooten	215	13,025
id. met stoomverm.	2	1,878	Koffen	284	17,674
Fregatten	131	69,422	Tjalken	185	6,015
id. met stoomverm.	1	1,063	Bom- en pinkschepen	97	1,424
Barken	205	63,586	Overige schepen	73	2,638
Brikken	209	24,870	Stoombooten	70	27,352
Schooners	317	27,162	Totaal	1,805	262,110

Het aantal *in de vaart gebrachte nieuwe schepen* was in:

	In Nederland gebouwd		Elders gebouwd		Te zamen	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1852—1856	850	107,447	97	12,097	947	119,544
1857—1861	628	63,784	59	6,786	687	70,570
1862—1866	488	52,618	69	12,669	557	65,287
1867—1871	303	38,209	75	21,443	378	59,652
1872	39	5,002	16	7,172	55	12,174
1873	39	3,273	21	11,225	60	14,498
Tot. 1852-73	2,347	270,333	337	71,392	2,684	341,725

Zie mede de zeer uitvoerige statistieken omtrent de Nederlandsche koopvaardijvloot, den scheepsbouw enz., in het *Bijbl. Staatsc.* 1873/4, bijl. N°. 52, bl. 5, behoorende bij het voorstel van den Heer TAK en 5 andere leden der Tweede Kamer tot het houden van een enquête omtrent de Nederl. koopvaardijvloot.

Het aantal *zeil- en stoomschepen voor de buitenlandsche riviervaart en de binnenlandsche vaart* is niet volledig bekend. In het *Verslag van de Rijnvaart* (*Staatk. Jaarb.* 1855 volg.) en de *Prov. Verslagen* vindt men dienaangaande eenige opgaven. Volgens de uitkomsten der volkstelling waren er 1 Dec. 1869 9,076 bewoonde schepen. Volgens de opgaven omtrent het recht van patent in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, 's Grav. 1869, bl. 200 volg., waren er in:

DE LAND- EN WATERWEGEN IN NEDERLAND IN 1864—72.

	RIVIEREN.	VAARTEN.	SPOORWEGEN.		KUNSTWEGEN.			OP 100 HECTAREN KOMEN METERS						OP 100 INWONERS KOMEN METERS					
LAND- EN WATERWEGEN DEN 31sten DECEMBER 1872 AANWEZIG.	Lengte in kilometers.			Aantal stations en halten.	Rijkswegen.	Provinciale wegen.	Gemeente- en buurtwegen.	Waterweg.		Spoorweg.		Kunstweg.		Waterweg.		Spoorweg.		Kunstweg.	
					Lengte in kilometers.			1800											
								64.	72.	64.	72.	64.	72.	64.	72.	64.	72.	64.	72.
Groningen..........	32	604	88,3	12	34	344	491	277	277	〃	36	230	379	286	276	〃	36	260	377
Friesland..........	147	551	103,5	17	145	26	810	211	211	8	31	200	295	244	229	9	34	240	321
Drenthe............	30	191	75	9	68	20	240	82	82	〃	28	70	189	221	203	〃	69	210	444
Overijssel..........	278	276	162,5	24	210	53	545	166	167	1	49	230	243	223	215	12	63	330	312
Gelderland.........	430	52	200,5	30	424	27	1,6[illegible]0	95	95	44	39	300	403	114	110	56	46	410	469
Utrecht............	66	78	121	14	149	76	295	104	104	68	87	360	378	84	81	60	69	310	295
Noord-Holland.....	〃	285	124,5	19	124	8	1,338	104	105	18	46	460	541	50	47	8	21	280	243
Zuid-Holland.....	375	218	104,5	19	59	5	1,605	196	196	35	35	470	553	89	83	18	15	230	235
Zeeland............	211	32	48	10	71	62	212	138	138	〃	27	120	190	140	134	〃	26	155	184
Noord-Brabant.....	123	112	236,5	28	250	700	181	46	46	16	46	160	219	56	53	20	54	200	256
Limburg...........	136	84	138	21	206	194	525	86	86	19	63	230	415	86	84	20	57	230	410
Nederland.........	1,828	2,453	1,397	195	1,740	1,515	7,842	130	130	19	42	260	338	172	117	17	38	260	302

Zie mede de jaarlijksche mededeelingen omtrent de verbetering en uitbreiding der wegen in het *Verslag over de Openbare werken.*

Spoorwegen. De *bronnen* zijn de periodieke Verslagen in de *Staatscourant* omtrent den aanleg der Staatsspoorwegen, het laatst loopende over het tweede halfjaar 1873, in de *Staatscourant* van 10 Oct. 1874, — omtrent de exploitatie der Staatsspoorwegen, het laatst over 1869, in de *Staatscourant* van 7/8 Juni 1874, — dat van den Raad van toezicht over de spoorwegdiensten, het laatst over 1872, in de *Staatscourant* van 20 en 21 April 1873, en voorts de Verslagen der verschillende maatschappijen, gedeeltelijk overgenomen in de *Prov. Verslagen* en die der Kamers van koophandel. Zie de uit die verschillende bronnen samengestelde Overzichten van af de openstelling tot 1872, bewerkt door Mr. J. L. DE BRUIJN KOPS, Mr. N. J. DEN TEX en de redactie, in het *Jaarboekje* 1850 en volg., alsmede de breede Statistische opgaven in een artikel van den Heer J. P. DE BORDES: *Beschouwingen over spoorwegen in Nederland*, in *de Economist*, April 1874.

Bij het einde van 1873 waren de volgende spoorweglijnen in exploitatie:

	Lengte op Nederl. gebied kilometers.
Staatsspoorwegen	868.5
Hollandsche spoorwegmaatschappij	173.5
Nederl. Rijn- "	203.8
" Centraal "	101.
Rotterdam—Antwerpen	77.5
Boxtel—Goch	—
Terneuzen—Gent	15.5
Hulst—St. Nicolaas	19.
Aken—Maastricht—Hasselt	31.7
Luik— "	10.3
Nijmegen—Kleef—Zevenaar	15.2.

Bij het afdrukken dezes (ultimo Mei 1874) verwacht men zeer spoedig de opening van den spoorweg Amsterdam—Hilversum—Amersfoort—Utrecht, terwijl de lijn Amersfoort—Zutphen in aanleg is. Deze exploitatie geschiedt voor rekening der Hollandsche spoorwegmaatschappij.

Ziehier een overzicht van de exploitatie der voornaamste spoorwegen sedert hunne oprichting:

Lengte in kilometers.	Duizendtallen. Reizigers.	duizendt. Tonnen bestel- en koopmansg.	duizendt. Opbrengst rijtuigen, vee, enz.	duizendt. Totale opbrengst.	duizendt. Opbrengst per kilom.	Percent exploitatie-kost. van de bruto-opbr
..l. spoorweg:						
0....16.9	350	0.4	—	169	9.8	70.15
0....84.5	953	8.	127	1,034	12.3	63.69
0.... ″	1,309	11.5	187	1,259	14.8	49.07
70 (a) 102.5	2,936	71.2	435	1,898	18.5	45.18
71				267	3.8	86.80
71....102 5	3,065	137	596	2 027	19.8	46.14
71				329	4.6	82.32
72....102 5	3,354	96	503	2,095	20.4	45.19
71				307	4.3	87.43
73....102.5	—	—	—	2,224	21.7	46
71				345	4.8	83
..nspoorweg:						
46-47...93	—	—	—	652	7.0	—
50-51...93	—	—	104	664	7.1	—
60-61..175	990	155	701	2,237	12.8	38.42
70-71..179	1,746	770	2,286	4,801	22.7	38.91
71-72..211	1,910	788	2,306	5,140	24.3	36.45
72-73.. ″	2,060	897	2,340	5,399	25.6	36.80
..n—Maastricht:						
54......36	102	56	59	112	3.1	115
60......93	341	144	207	395	4.2	65
66......93	391	330	309	549	5.9	84

De opbrengst van den spoorweg Aken—Maastricht—Hasselt, nadat hij in 1867 door den *Grand Central* overgenomen was:

1870......65	—	—	—	445	6.8	—
1871...... ″	—	—	—	580	8.9	—
1872...... ″	—	—	—	607	9.4	—
..tterdam—Antwerpen:						
1856......81	254	21	103	348	4.2	64
1860...... ″	264	69	192	450	5.5	58
1863...... ″	335	164	286	610	7.5	48

De opbrengst voor de latere jaren is niet afzonderlijk op te geven. Zij is begrepen in die van den *Grand Central*, welke in 1864 de exploitatie heeft overgenomen.

L..ik—Maastricht:						
1862......30	355	47	43	162	5.4	97
1870...... ″	521	224	151	321	10.7	76
1871...... ″	547	270	181	366	12.2	62
1872...... ″	577	306	201	408	13.5	56

(a) De eerste der dubbele getallen sedert 1870 hebben betrekking op de wegen van de Maatschappij, de andere op den Staatsspoorweg in Noord-Holland.

Lengte in kilometers.	Duizendtallen. Reizigers.	duizendt. Tonnen bestel- en koopmansg.	duizendt. Opbrengst rijtuigen, vee, enz.	duizendt. Totale opbrengst.	duizendt. Opbrengst per kilom.	Percent exploitatie-kost. van de bruto-opbr
Nederl. Centraalspoorw.:						
1864....86.25	198	9.1	57	269	3.3	71
1870.....101	304	28	136	478	4.7	68
1871...... 〃	297	31	186	543	5.4	64
1872...... 〃	329	23	147	566	5.6	87
Staatsspoorwegen:						
1864......61	281	42	51	178	3.2	112.1
1870.....903	2,873	1,039	1,633	4,084	4.5	54.7
1871.....933	2,877	1,206	2,124	4,882	5.2	51.6
1872.....967.5	3,173	1,217	2,157	5,351	5.5	51

Andere middelen van vervoer. Zie de verschillende opgaven in de *Prov. Verslagen*, waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken.

Tollen op de wegen. Zie, wat de tollen op de rijkswegen betreft, de uitvoerige staten in het *Bijblad Staatsc.* 1873—74, in de *bijlagen* tot de Concept-staatsbegrooting 1874 A, bl. 111 volg., omtrent de pachtprijzen en de zuivere opbrengst van het gegaarde in 1872 op de verschillende wegen in de onderscheidene provinciën, waarvan de totaalcijfers zijn:

opbrengst......................*f* 334,185.—
kosten van onderhoud...........〃 633,378.76

Voor de provinciale, gemeentewegen en die van vereenigingen of particulieren leveren de *Prov. Verslagen* eenige bronnen.

Posterij. De algemeene bron voor dit onderwerp is het jaarlijksch Verslag van den minister van financiën, het laatst over 1873, in het *Bijblad Staatsc.*, bijl. bl. 171. In het *Jaarboekje voor de posterijen*, door den Heer S. GILLE HERINGA, waarvan in 1871 den 16den tot den 23sten jaargang is verschenen, worden de officiëele cijfers tot 1869 en 1870 medegedeeld. De Verslagen over 1871 en 1872 zijn in hun geheel met eenige critische opmerkingen opgenomen in het *Jaarb.* 1872 en 1873. Zie mede den officiëelen *Postgids*.

Het totaalcijfer der portbetalende brieven was in:

1848...... 6,157,846 }
1849...... 6,078,360 } vóór de wet van 1 Sept. 1850.
1850...... 7,449,614 }

1851......10,791,245 }
1855......14,793,575 }
1860......19,057,326 } ná de wet van 1 Sept. 1850, gewijzigd in 1856.
1865......23,627,197 }
1870......33,796,646 }

1871......36,679,981 }
1872......38,969,773 } ná de wet van 22 Juli 1870.
1873......42,204,571 }

Dat der briefkaarten, met 1871 ingevoerd, was:

	Binnenland enkele.	Binnenland met betaald antwoord.	Buitenland.
1871	4,094,153	—	16,768
1872	4,422,660	77,369	20,478
1873	5,366,672	55,188	28,077

Het totaalcijfer der brieven stond tot de bevolking als:
2.41 brieven per hoofd in 1850.
5.76 " " " " 1860.
9 " " " " 1870.

De verhouding van de binnens- tot de buitenslandsche brieven was in:

	binnenslands.	buitenslands.	te zamen.
1851	8,522,786	2,268,459	10,791,245
1870	26,854,339	6,942,307	33,796,646
1871	28,834,542	7,845,439	36,679,981
1872	30,595 609	8,374,170	38,969,779
1873	32,810,221	9,394,350	42,204,571

De gefrankeerde brieven stonden tot de ongefrankeerde in:

	gefrankeerd.	ongefrankeerd.	Totaal.
1853	1,887,074	11,462,779	13,349,853
1863	4,493,325	16,618,515	21,111,840
1873	41,168,448	1,036,123	4,2204,571

	gefrankeerd.	ongefrankeerd.
Van de binnenslandsche brieven waren in 1873	32,137,001	673,220
" " buitenslandsche " " " "	9,031,447	362,903

Dienstbrieven.	1870.	1871.	1872.
binnenslands	3,919,697	3,933,441	4,240,054
buitenslands	23,625	21,395	24,865

Aangeteek. stukk. binnensland in 1873 677,944 of 6.4 pct. meer dan in 1872.
" " buitensland " " 343,411 " 15 " " " " "

Aangeteekende brieven met aangegeven geldswaarden in 1873:
binnenslands...12,037 met eene waarde van *f* 5,983,343.38½
buitenslands...36,104 " " " " " 18,047,346.06½

f 24,030,689.45 tegen
" 20,710,753.29½ in 1872.
" 13,443,807.73½ " 1871.
" 3,209,830.78 " 1870.

Dag- en weekbladen en verdere gedrukte stukken. Er werden verzonden:

	Binnenslands. Nieuwspapieren à 1 cent.	Nieuwspapieren à ½ cent.	Te zamen.	Verdere gedrukte werken.	Buitenl. gezam. drukwerken.
1860	5,107,710	—	5,107,710	988,915	1,852,985
1870	11,987,553	—	11,987,553	3,012,289	3,013,736
1871	7,476,266	9,892,066	17,368,332	4,698,189	3,117,702
1872	7,518,041	10,918,904	18 436,904	4,852,187	4,593,541
1873	7,957,386	12,109,457	20,066,843	5,584,822	5,143,247

Monsters en stalen van koopwaren verzonden in 1871 592,880, in 1872 717,441, in 1873 866,241.

Geldverzendingen per postwissels. Binnenslands:

	wissels.	totaal bedrag.		wissels.	totaal bedrag.
1850	25,738	*f* 88,007	1870	404,777	*f* 3.032,045
1855	98,318	" 422,132	1871	397,058	" 4,872,425
1860	188,523	" 1,517,705	1872	465,170	" 6,832,466
1865	242,414	" 2,210,967	1873	526,685	" 8,395,914

Het gemiddeld bedrag per postwissel was in 1850 *f* 3.41; in 1855 *f* 4.29; in 1860 *f* 8.05; in 1865 *f* 9.17; in 1870 *f* 7.49; in 1871 *f* 12.27; in 1872 *f* 14.69 en in 1873 *f* 15.94.

Buitenslands.

Verzonden:	1870.	1871.	1872.	1873.
getal	13,511	16,519	13,272	15,523
bedrag	*f* 185,021	*f* 241,744	*f* 278,622	*f* 364,343
middelsom per wissel	" 13.69½	" 14.63	" 20.98	" 23.47
Ontvangen:				
getal	8,500	10,618	17,246	15,474
bedrag	*f* 188,502	*f* 250,838	*f* 321,322	*f* 314,108
middelsom per wissel	" 22.17½	" 23.62½	" 18.63	" 20.09

Invordering van gelden op quitantiën:

	Aangeboden quitantiën.	Onbetaald gebleven.	Voldane quitantiën.	Ter waarde van:
1871	74,662	9,291	65,371	*f* 255.639
1872	126,507	14,335	112,172	" 429,676
1873	155,252	16,273	138,979	" 520,763

Telegrammen per post verzonden: 1871 1,021, 1872 1,161, 1873 3,031.

Verstrekte Postzegels aan de directeuren der postkantoren:

	getal.	waarde.
1872	56,690,020	*f* 2,497,223
1873	58,445,180	" 2,510,131.

De ontvangsten bedroegen in 1873 *f* 2,751,289, de uitgaven *f* 1,818,858; het batig saldo is geraamd op *f* 950,667, tegen *f* 853,148 in 1872.

De netto-ontvangst was in:

1849	*f* 871,431	1866	*f* 1,062,951
1850	" 631,430	1869	" 1,304,431
1851	" 647,705	1870	" 1,309,837
1861	" 925,361	1871	" 862,613
1864	" 1,028,188	1872	" 853,148

Het personeel der postadministratie bestond ult°. Dec. 1873 uit 3,026 personen, of 118 meer dan in 1872, ongerekend de surnumerairs en geagreëerde klerken. De afstanden tot het vervoer der brievenmalen klom tot 43,289.2 kilometer, of 362.8 meer dan in 1872.

Telegrafie. De *bronnen* voor dit onderwerp zijn de jaarlijksche *Verslagen over den toestand der telegrafen* 1852—1872, en de opgaven van het aantal betaalde berichten en de opbrengst der verschillende kantoren in 1873, de *Staatscourant* van 29 Jan. 1874.

Ziehier een overzicht sedert de opening der eerste kantoren, 1 Dec. 1852:

	kilometers.		kantoren.		berichten.	ontvangst.	uitgaaf.
	lijnen.	draden.	Rijks.	bijz.maatsch.	duizendt.	duizendt.	guldens.
1852....	—	—	5	9	1.3	2.4	146.6
1853.....	336	557	3	9	45.7	51.9	213.3
1855.....	997	1,757	13	16	140	157.4	200.3
1860....	1,512	3,526	43	17	413	303.1	379.5
1865....	1,972	5,488	64	40	966	518.3	592.9
1870....	2,989	10,140	119	115	1,838	621.2	963.3
1871....	3,121	10,779	129	132	2,038	673.4	946.5
1872....	3,289	11,276	145	137	2,019	641.7	1,031.1

Op 100 gewisselde telegrammen waren:

	1870.	1871.	1872.
binnenslandsche..	60.16	57.90	60.62
voor Nederland met 't buitenland gewisseld........	28.08	28.81	30.61
doorgezonden......	11.76	13.29	8.77

Op 100 gewisselde binnenlandsche telegrammen waren:

	1870.	1871.	1872.
Regeeringszaken....	0.74	0 83	0.42
Effecten..........	10.22	9.54	11.53
Handel en scheepv.	48.94	51.97	51.08
Dagbladnieuws.....	4 01	3.22	2.69
Diversen.........	36.09	34.44	34.28

Het personeel op de kantoren bestond 1 Jan. 1873 uit: 9 lijninspecteurs, 114 directeuren van kantoren, 9 kantoorhouders, 33 onderdirecteuren, 296 telegrafisten, 111 klerken, 11 vaste en 2 tijdelijke opzichters, 1 tijdelijk en 3 leerlingen-telegrafist, 54 adsistenten, 11 lijnwachters, 235 vaste bestellers en 16 werklieden en bedienden aan de herstellingswerkplaats, te zamen 905 personen, ongerekend nog 41 klerken voor den toestelldienst beschikbaar.

Volgens de opgaven in de *Staatscourant* van 29 Jan. 1874, zijn in 1873 het volgende aantal betaalde berichten:

Naar en van	Verzonden	Ontvangen
binnenlandsche kantoren.......	1,309,013	1,309,013
Belgische, Duitsche en Engelsche lijnen..................	281,766	318,101
	1,590,779	1,627,114
Ontvangst.................*f*	406,878	224,798

Met de opbrengst van 155,358 doorgezonden berichten was de totale ontvangst *f* 667,965.

b. Circulatie-middelen.

Muntwezen. *Bronnen: Staten der oude zilveren provinciale en generaliteitsmunten van* 1 *April* 1845 tot 1 *April* 1849 *hermunt, der gouden muntspeciën alsmede der zilveren voor Nederlandsch-Indië bestemde stukken, geslagen na de invoering der wet van* 22 *Maart*

1839; *en der zilveren en koperen muntstukken sedert* 1839 *geslagen*, medegedeeld in *Jaarb.* 1851, bl. 365 volg.; voorts Dr. A. VROLIK, *Verslag van al het verrichte tot herstel van het Ned. Muntwezen, van het jaar* 1842 *tot en met* 1851, uitgegeven ingevolge K. B. van 29 Dec. 1852, N°. 77, Utrecht 1853; de jaarlijksche *Verslagen omtrent de Muntwerkzaamheden* tot 1873, in het *Bijblad Staatscourant* en verkort in de *Staatscourant*, over 1873 in het nommer van 26 Febr. 1874; *Statistiek der zilveren muntspeciën van* 1840 *tot en met* 1873 *geslagen*, in het *Bijblad Staatsc.* 1873—74, *bijl.* N°. 65, bl. 48 volg., alsmede *Verslag en Nader verslag aan den Koning omtrent het Muntwezen, uitgebracht door de Staatscommissie*, benoemd bij K. B. van 30 Oct. 1872, 's Hage 1873, en *Rapport van het Muntcollegie over de kopercirculatie*, in het *Bijbl. Staatsc.* 1871/72, bijlagen bl. 1133,

Volgens de opgaven in het *Bijbl. Staatsc.* 1873—74, bijl. N°. 65, zijn de volgende zilveren muntspeciën van 1840 tot 1873 geslagen:

Standpenningen

	voor den handel	voor den Staat	Te zamen	waarv. door den Staat voor de koloniën
2½ guldens.	*f* 253,356,000	*f* 60.722,910	*f* 314,078,910	*f* 77,952.50
guldens...	" 49,028,506	" 40,873 853	" 89,902,359	" 14,197,000
½ guldens.	" 15,589,359.50	" 9,673,500	" 25,262,859.50	" 7,100,000
	f 317,973,865.50	*f* 111,270,263	*f* 429,244,128.50	*f* 21,374 952.50

Pasmunt voor Nederland.

25 cents stukken......	*f* 5.004,720.25	
10 " "	" 2,416,318.20	
5 " "	" 285,148.95	
		" 7,706.187.40

Tot. zilver. munt, na aftrek van *f* 21,374,952.50 voor de koloniën *f* 415,575,353.40

Volgens het rapport van Mei 1872, omtrent de kopercirculatie, *Bijblad Staatsc.* 1871/72, bijl. bl. 1133, waren sedert 1820 gemunt: 162,613,000 centen en 110,848,420 halve centen, van welke bij de scheiding tusschen Noord en Zuid te Brussel tot centimes hermunt waren 53,857,657 centen en 8,622,969 halve centen, zoodat overbleven 108,755,443 centen of *f* 1,087,554.43 en 102 225.451 halve centen of *f* 511,127.25½, te zamen aan kopergeld *f* 1,598,681.68½. Aan de munt waren nog gereed of in bewerking 2,000,000 stuks centen; terwijl in 1873 zijn geslagen 3,026,000 centen en 2,026,000 halve centen.

c. Credietinstellingen.

Nederlandsche Bank. Bronnen: Verslag van den President en Verslag van de Commissarissen uitgebracht in de algemeene vergadering van stemgerechtigde aandeelhouders 1865/6—1873/74 en de verschillende officiëele mededeelingen over 1814 tot en met 1872 3 in dit *Jaarboekje* 1850 en volg.; inzonderheid jaarg. 1850, bl. 264, jaarg. 1864, bl. 293 en de vijfjarige overzichten van Mr. J. F. B. BAERT, aan wien wij ook de volgende opgaven danken:

Het aantal der gedisconteerde stukken bedroeg:

Wisselbrieven en ander handelspapier...	19,871	meer	21,587
Schuldbrieven en rentebewijzen.........	5	minder	80

De beweging der BELEENINGEN was naar de maanden:

nieuw gesloten:

April............	ƒ 4,727,900	meer	ƒ 2,006,900
Mei..............	〃 4,529,600	minder	〃 436,000
Juni.............	〃 1,990,400	〃	〃 1,213,900
Juli.............	〃 5,392,400	meer	〃 821,300
Augustus.........	〃 2,310,100	minder	〃 1,713,900
September........	〃 1,928,800	〃	〃 2,771,100
October..........	〃 3,282,700	〃	〃 1,514,600
November.........	〃 4,119,500	meer	〃 1,007,800
December.........	〃 2,423,075	minder	〃 1,755,625
Januari..........	〃 1,563,100	〃	〃 1,170,100
Februari.........	〃 3,250,200	meer	〃 678,200
Maart............	〃 3,502,800	minder	〃 253,900
1873/74....	ƒ 39,020,575	〃	ƒ 6,314,925

geprolongeerd:

April............	ƒ 9,325,295	minder	ƒ 169,535
Mei..............	〃 9,143,430	〃	〃 76,675
Juni.............	〃 9,403,645	meer	〃 2,036,585
Juli.............	〃 11,110,350	〃	〃 1,331,165
Augustus.........	〃 9,473,610	minder	〃 542,785
September........	〃 7,940,541	〃	〃 695,899
October..........	〃 10,891,500	meer	〃 223,540
November.........	〃 9,022,720	minder	〃 2,380,450
December.........	〃 7,541,680	〃	〃 1,978,617
Januari..........	〃 8,100,850	〃	〃 3,634,935
Februari.........	〃 7,744,210	〃	〃 2,836,630
Maart............	〃 6,421,675	〃	〃 2,695,865
1873/74...	ƒ 106,119,506	〃	〃 11,420,101

afgelost:

April............	ƒ 2,844,279	meer	ƒ 506,759
Mei..............	〃 5,012,406	〃	〃 2,454,436
Juni.............	〃 3,063,210	minder	〃 103,240
Juli.............	〃 3,199,355	〃	〃 82,055
Augustus.........	〃 4,217,233	meer	〃 1,080,888
September........	〃 3,159,322	〃	〃 975,057
October..........	〃 3,970,150	〃	〃 1,555,460
November.........	〃 3,648,235	〃	〃 351,754
December.........	〃 4,145,385	minder	〃 492,143
Januari..........	〃 5,427,705	meer	〃 937,405
Februari.........	〃 4,206,030	minder	〃 2,271,295
Maart............	〃 3,510,200	〃	〃 362,671
1873/74....	ƒ 46,403,510	meer	ƒ 4,550,355

... was gemiddeld *f* 29,835,703, *f* 20,510,472 lager dan in het vorige jaar.

De beweging van het MUNTMATERIAAL was in kilo's metaal fijn als volgt:

Zilver:

verkocht..........	18,774	minder	210,970
vermunt...........	4,772	"	341,511
	23,546	"	552,481
gekocht...........	nihil.	"	62
vermindering.......	23,546		

Goud:

verkocht.............	152	meer	151,386
gekocht............	17,406		
vermeerdering......	17,254	"	17,406

Er werden:

Posten.				
bewar. gegev. 143	meer 58, aangegev. voor	*f* 16,470,800	meer	*f* 9,513,[illegible]
...genomen....99	" 34, een waarde van	" 10,251,200	"	" 5,200,[illegible]
...vermeerdering...44	vermeerdering	*f* 6,219,600		

Op 31 Maart 1874 waren in bewaring 102 posten aangegeven voor een waarde van *f* 11,224,000.

De WINST- EN VERLIESREKENING gaf de volgende uitkomsten:

... van disconteeringen...	*f* 3,779,445.52½	meer	*f* 1,722,222.45
... beleeningen......	" 1,703,920.62	"	" 103,235.63½
... provisiën van rek.-courant-houders, voor incasseeringen, van bankassignatiën, bewaarloon.....	" 41,150.80	"	" 7,788.69½
... van het reservefonds...	" 185,051.46	"	" 4,988.24
... op muntmateriaal......	" nihil.	minder	" 162,482.80½
... winst van 't vorige boekjaar.............	" 14,937.52	meer	" 7,785.72
Totaal.......	*f* 5,724,505.92½	"	" 1,683,537.93½

... aftrek van:

....	*f* 117,146.23	meer	*f* 35,225.60
... aan den Staat, (... 1871, nº. 75)....	" 100,000	gelijk 't vor. boekjaar.	
... kosten............	" 498,025.73½	meer	" 35,754.81½
... ingeschreven....	" 183,480.66½	"	" 155,330.20
... Statuten.........	" 240,654.94½	"	" 86,966.49
Totaal........	*f* 1,139,307.57½	"	*f* 313,277.10½
....	*f* 4,585,198.35	"	*f* 1,370,260.83
... aandeelhouders, of	" 286.—	"	" 86.—

... van *f* 1000 beschikbaar.

Hulpbanken. Het *regeeringsverslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over* 1871 (*Bijblad Staatsc.* 1873—4, bijl. N°. 84) vermeldt in 1866 37, in 1871 42 hulpbanken. In laatstgemeld jaar werden verleend 8,558 voorschotten aan 7,014 personen tot een gezamenlijk bedrag van *f* 682,819.

Banken van leening. De *bron* voor dit onderwerp is het *Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur* 1871 (*Bijbl. Staatsc.* 1873/4, bijl. N°. 84) met overzichten over de jaren 1861—1870, waarbij men vergelijke het Statistisch Overzicht over 1847—1866, door den Heer C. J. VAN HEEL, in dit *Jaarboekje* 1871, bl. 220 volg.

	gemeentebanken.		partic. banken.	
	1867.	1871.	1867.	1871.
getal	33	34	43	41
kapitalen, waarmede zij werkten	*f* 2,596,838	*f* 2,628,699	—	—
interest der panden	7½-16 pct.	7½-16 pct.	6-16 pct.	6-16 pct.
beleende panden	2,664,968	2,604,617	362,798	324,657
geloste "	2,556,579	2,561,487	310,963	295,587
verkochte "	63,975	60,570	9,307	8,378
geschoten gelden	*f* 7,512,211	*f* 7,556,250	*f* 818,233	*f* 723,667
geloste "	" 7,282,119	" 7,485,681	" 763,714	" 671,071
ontvangsten	" 7,876,256	" 8,068,876	" 831,304	" 733,582
uitgaven	" 7,819,399	" 7,925,766	" 842,089	" 728,707
winst	" 29,179	" 13,491	—	—
verlies	" 2,162	" 7,842	—	—

D. Maatschappijen ter bevordering des handels.

De Nederlandsche Handelmaatschappij. Zie in dit *Jaarboekje* 1850 en volgende jaren de officiëele opgaven van het aantal bevrachte schepen, betaalde vrachten, verkochte producten enz. over 1824 tot 1872. Ook in het *Verslag der Kamer van koophandel te Amsterdam* wordt die statistiek medegedeeld.

Voor 1873 heeft men de volgende cijfers:

	1870.	1871.	1872.	1873.
Bevrachte schepen	86	36	27	37
gemeten lasten	40,733	20,144	14,191	15,927
vracht per last	*f* 68.67—82.99	71.47—79	71.98—88.90	75.90—90
Betaalde vrachten voor retourladingen uit N.-Indië	*f* 3,754,748	5,125,945	3,462,724	4,914,754
uit andere landen	" 345,190	156,181	52.579	26,900
Totaal	*f* 4,099,937	5,282,126	3,515,303	4,941,654

Voor rekening of aan de consignatie der Handelmaatschappij werden in 1873 aangevoerd:

De hoeveelheid en de middenprijzen der in veiling aangebrachte koffie, suiker en indigo waren in 1873 als volgt:

Koffie....762,298 balen, middenprijs: opklimmend van 52^{95} tot 61^{96} cts.
Suiker.....67,908 kanass., " dalend van *f* 30.93 tot *f* 25 24.
" Surin. 202 vaten.
Indigo. Java 543 kisten, " *f* 285 tot *f* 550, *f* 160 tot *f* 655.
" Beng. 149 "

De bruto-opbrengst der in 1873 door de Ned. Handelmaatschappij verkochte goederen was, van:

Koffie...........	*f* 51,058,527.56	*f* 68,247,158.82.
Suiker............"	5,424,915.86	
Indigo............"	961,588.20	
Tin..............."	6,752,543.65	
Diverse goederen."	4,049,583.55	

Kamers van koophandel en fabrieken. Haar aantal bedroeg in Dec. 1873 63, als in: N.-Brabant 8, Gelderland 8, Z.-Holland 10, N.-Holland 5, Zeeland 3, Utrecht 2, Friesland 5, Overijssel 12, Groningen 4, Drenthe 2, Limburg 4, (*Staatsalmanak* 1874, bl. 390 volg.) met ongeveer 530 leden (*Jaarb.* 1873, bl. 90). Uit de opgaven in de *Prov. Verslagen* omtrent de verkiezingen van leden der Kamers is geen algemeen overzicht op te maken. Het belangrijk Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam bevat, behalve uitvoerige statistische opgaven, ook een extract uit de handelingen der Kamer.

Entrepôts zijn gevestigd te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Schiedam en Middelburg. Omtrent de geëntreposeerde en in- en uitgevoerde goederen zie men de Verslagen der Kamers van koophandel.

Loodswezen. In de toelichting op art. 10 der Conceptstaatsbegrooting, Hoofdst. VI, Marine (Aandeel in de loodsgelden enz. van de bemanning der loods-, inspectie- en peilingsvaartuigen, wordt het personeel als volgt opgegeven: 8 schippers 1e kl. (kanaaldienst), 18 idem (kustdienst), 25 idem 2e kl., 202 zeeloodsen, 9 loodsen naar zee, 11 loodsen op in geregelde beurt varende stoomschepen, 151 binnenloodsen, 18 idem op het Noordhollandsch Kanaal, hulploodsen, 23 kweekelingen 1e en 25 2e kl., 2 kwartiermeesters, 8 roeiers, 127 matrozen en 3 lichtmatrozen.

De opbrengst der loodsgelden was (*bijl. Conceptstaatsbegroot.*) in:

1850......	*f* 745,442	1871......	*f* 1,081,241
1855......	" 736,587	1872......	" 972,678
1870......	" 878,364		

Maatschappijen tot bevordering van nijverheid, landbouw enz. Zie de opgaven in den *Staatsalmanak*, het *Verslag van den landbouw* en de *Prov. Verslagen.*

IV. Omvang en verdeeling van het stoffelijk vermogen des volks.

A. Aanleg van het vermogen in vaste goederen.

Aan een officiëelen *Staat van het getal perceelen*, *het getal zielen* (telling 1869) *en het getal artikelen van den legger*, *nagenoeg overeenkomende met het getal eigenaren*, *de grootte en de belastbare opbrengst* (*na aftrek van dijk- en polderlasten*) *der ongebouwde en gebouwde eigendommen*, *per kadastrale gemeente*, *op het tijdstip van de afsluiting der kadastrale leggers van het dienstjaar* 1871, ontleenen wij het volgende: (*a*)

PROVINCIEN.	AANTAL ZIELEN.	GETAL ART. VAN DEN KAD. LEGGER.	GETAL PERCEELEN	GROOTTE Hect.	BELASTBARE OPBRENGST. Guldens.		
					Ongeb.	Gebouwd.	TOTAAL.
Noord-Brabant......	428,872	111,026	705,774	512,774	6,073,152	1,917,513	7,990,66[illegible]
Gelderland...........	432,693	83,144	589,039	508,048	5,491,812	2,266,315	7,758,12[illegible]
Zuid-Holland........	688,204	66,223	561,033	301,756	7,065,095	8,741,770	15,806,8[illegible]
Noord-Holland.......	577,436	61,721	321,999	271,636	4,344,196	8,287,034	12,631,2[illegible]
Zeeland.............	177,569	32,605	195,937	176,500	3,710,226	1,180,101	4,890,32[illegible]
Utrecht.............	173,556	20,013	183,872	136,429	2,383,580	1,690,386	4,073,9[illegible]
Friesland...........	292,354	49,803	309,426	327,494	5.525,[illegible]50	1,771,858	7,297,2[illegible]
Overijssel...........	254,051	53,697	403,303	334,305	2,482,486	1,165,678	3,648,1[illegible]
Groningen (*b*).......	225,336	38,490	242,465	229,268	4,271,688	1,369,013	5,641,3[illegible]
Drenthe.............	105,637	27,601	232,986	266,262	831,012	335,551	1,166,56[illegible]
Limburg.............	223,821	91,611	519,302	220,414	3,079,332	1,011,915	4,091,247
Totaal.........	3,579,529	630,864	4,265,136	3,287,488	45,257,932	20,737,734	74,995,[illegible]

(*a*) De onderdeelen der hectaren en guldens zijn weggelaten.
(*b*) Onder de in dezen staat voorkomende bedragen van de belastbare opbrengst (on-

Voor de jaren 1846 tot 1868 zie men de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, stuk I en II. 's Hage 1861 en 1869.

Volgens de uitkomsten der kadastrale leggers (*Staatscourant* van 9 Jan. 1874), was de belastbare opbrengst der:

	20 Oct. 1872.	20 Oct. 1873.
gebouwde eigendommen	ƒ 30,432,555	ƒ 30,827,715
ongebouwde "	" 45,377,642	" 45,425,356

De opbrengst der grondbelasting was in hoofdsom, zonder de opcenten op de gebouwde eigendommen:

1841....	ƒ 8,232,187	1865....	ƒ 8,640,268
1845....	" 8,306,386	1870....	" 9,018,115
1850....	" 8,368,705	1871....	" 9,061,169
1855....	" 8,436,560	1872....	" 9,100,057
1860....	" 8,528,650	1873....	" 9,152,181

Zie breeder voor de jaren 1830 tot 1868 *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, voor de latere de toelichting bij de Concept-staatsbegrootingen.

Opbrengst van het registratierecht bij overgang van goed. Zie voor de jaren 1856, 1861 en 1868 de verschillende opgaven in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen* en de cijfers, boven medegedeeld in het Verslag van de vergadering der *Vereeniging voor Statistiek.*

Koop- en huurwaarde der landerijen. Het *Verslag van den landbouw* en de *Prov. Verslagen* bevatten daarvoor een aantal bronnen.

Verhouding der hoogstaangeslagenen in de grondbelasting. De *bronnen* daarvoor zijn de jaarlijksche lijsten der hoogstaangeslagenen in de directe belastingen, verkiesbaar voor de Eerste Kamer der Staten-generaal. Zie voor 1874 de bijvoegsels tot de *Staatscourant* van 29 Mei 1874.

B. STATISTIEK DER HYPOTHEKEN. Zie de breede officiëele statistische mededeelingen in het artikel van den Heer PH. J. BACHIENE: *Eigendom van onroerend goed en hypotheek. Grondcrediet*, in *Jaarboekje* 1873, bl. 241 volg.; voorts de cijfers in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, de toelichtingen op de Conceptstaatsbegrootingen en de Verslagen van hypotheekbanken. (Zie in het *Mengelwerk* dat van de *Nationale hypotheekbank.*)

C. INSCHRIJVINGEN OP DE GROOTBOEKEN DER STAATSSCHULD. Hiervan bestaan, zoover ons bekend is, geene andere opgaven dan die jaarlijks bij de Staatsbegrooting, Hoofdst. VII A, worden medegedeeld van het totaal bedrag der Staatsschuld.

---

gebouwd en gebouwd) der provincie Groningen is niet begrepen eene som van ƒ60,498.43, welke in der tijd van de belastbare opbrengst dier provincie is afgetrokken, wegens kosten van onderhoud der zeeweringen.

D. Schulden van provinciën, gemeenten, waterschappen. *Bronnen: Statistische bescheiden* II, 2e stuk, *enkel provinciale en huishoudelijke rekeningen* en *gemeenterekeningen over* 1865 en 1866, 's Grav. 1870 en de *Prov. Verslagen*, uit welke laatste echter geen juist overzicht kan opgemaakt worden, wat het nominaal bedrag der provinciale en gemeenteschulden betreft. (Zie *Jaarb.* 1873. bl. 100.) Wat betreft de schulden der waterschappen: voor Overijssel heeft men de zeer belangrijke *Memorie betreffende de dijk- en polderdistricten*, door J. VAN DEVENTER H.Azn. en Jhr. W. T. SANDBERG, in 1858 gedrukt volgens resolutie der Prov. Staten; voor Noord-Holland het werk van Mr. G. DE VRIES Az., destijds griffier der Staten van dat gewest: *de zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, 1864.

E. Naamlooze vennootschappen en erkende maatschappijen. In den *Staatsalmanak* wordt jaarlijks een lijst medegedeeld van de in het afgeloopen jaar opgerichte vennootschappen of hare gewijzigde statuten enz. In *de Economist* worden bij die opgaven gevoegd het getal en de hoegrootheid der aandeelen en het maatschappelijk kapitaal. In het *Verslag der Kamer van koophandel te Amsterdam* worden van onderscheidene maatschappijen de dividenden medegedeeld. Zie het *Mengelwerk*.

F. Waarde van de omloopende kapitalen. Zie de boven bl. 52 medegedeelde effecten-koersen en bl. 73 Nederl. Bank.

G. Statistiek van het successierecht en van het recht van overgang. Zie in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* I en II, de breede opgaven omtrent de opbrengst der rechten van successie en van overgang, alsmede van het recht op de schenkingen in de doode hand in 1846—1867 incl., en omtrent de waarde van de bestanddeelen van de aan dat recht onderworpen nalatenschappen. Voor de latere jaren heeft men in de bijlagen tot de Concept-staatsbegrootingen de opgaven omtrent het bedrag der rechten; het was in:

	1870.	1871.	1872.
Recht van successie.........ƒ	3,607,522	ƒ 3,497,614	ƒ 4,354,100
Recht van overgang bij overlijden op effecten enz......"	250,602	" 249,205	" 283,644
Idem op onroerende zaken...."	88,912	" 64,874	" 77,092
10 pct. op schenkingen in de doode hand..............."	20,557	" 4,182	" 1,729

H. Opbrengst der belasting op het personeel als kenmerk van welstand. De *bronnen* hiervoor zijn de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, I en II, loopende over de jaren 1846/7—1867/8, en voor later de *Prov. Verslagen*, inzonderheid de opgaven omtrent de elementen der personeele belasting. Zie o. a. *Staatk. Jaarb.* 1854, bl. 35, 1856, bl. 232, 1860, bl. 165, 1862, bl. 194 en 1868,

bl. 206' De opbrengst der personeele belasting, zonder aftrek voor kwade posten, was in hoofdsom, in:

1868/69........	*f* 6,850,337
1869/70........	" 7,016,984
1870/71........	" 7,090,575
1871/72........	" 7,185,131
1872/73........	" 7,329,325

I. Waarde van den arbeid. De *Prov. Verslagen* en die der Kamers van koophandel leveren hiervoor onderscheidene opgaven. Men vergelijke mede in de bestekken van aanbesteding de bepalingen omtrent bijwerk. In de bijlagen tot de Concept-staatsbegrooting, Hoofdst. VI, Marine, wordt een staat medegedeeld van de dagloonen der werklieden aan 's Rijks maritime-werven.

J. Prijzen der levensmiddelen. De *Provinc. Verslagen*, het *Verslag van den landbouw* en het *Verslag van de zeevisscherijen* bevatten een groot aantal berichten omtrent de marktprijzen van levensmiddelen. Het *Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam* deelt jaarlijks een staat mede van de hoogste en laagste prijzen der voornaamste handelsartikelen.

In *de Economist* van 1872, bl. 216, komt een staat voor van de waarde van het geslachte rundvee van 1846 tot 1870, volgens de jaarlijksche opgaven in de *Statistiek van den handel en scheepvaart*, die wij voor 1871 en 72 vervolgd hebben:

	per stuk.		per stuk.		per stuk.
1846....	*f* 52.	1855....	*f* 68.	1864...	*f* 74.
1847....	" 54.	1856....	" 72.	1865...	" 80.
1848....	" 56.	1857....	" 71.	1866...	" 90.
1849....	" 55.	1858....	" 59.	1867...	" 95.
1850....	" 48.	1859....	" 64.	1868...	" 94.
1851....	" 49.	1860....	" 89.	1869...	" 103.
1852....	" 54.	1861....	" 87.	1870...	" 102.
1853....	" 62.	1862....	" 84.	1871...	" 105.
1854....	" 71.	1863....	" 77.	1872...	" 127.

Deze prijzen kunnen alleen gelden voor zeer licht vee van 200 kilogr. zwaarte en stellen daarenboven alleen voor de waarde door den fiscus aangenomen, maar niet de gemiddelde verkoopswaarde. In het tijdschrift *De Volksvlijt*, 1874, bl. 1 volg., deelt Mr. J. A. van Eyk, voorzitter-commissaris der Amsterdamsche *Maatschappij voor vleeschhouwerij*, de volgende cijfers mede:

Prijzen van het slachtvee (rundvee) *te Amsterdam.*

1853....	*f* 140—170	1860....	*f* 228—256	1867....	*f* 250—280
1854....	" 185—195	1861....	" 220—245	1868....	" 250—295
1855....	" 180—195	1862....	" 226—248	1869....	" 240—280
1856....	" 210—236	1863....	" 230—245	1870....	" 240—270
1857....	" 230—240	1864....	" 235—254	1871....	" 238—275
1858....	" 230—260	1865....	" 240—265	1872	" 265—285
1859....	" 210—224	1866....	" 240—260	1873....	" 285—330

	Gebuild brood.	Ongebuild brood.	Roggebrood.
Utrecht	24.47	16.71	10.86
Groningen	33	—	9.50
Leeuwarden	33	—	9.50
Dordrecht	33	17.50	12
Bergen-op-Zoom	32	21	13
Goes	34	18	12.50
Middelburg	35	19	12

K. BINNENLANDSCH VERBRUIK VAN SOMMIGE ARTIKELEN. De *bronnen* om dit te berekenen zijn de opgaven omtrent de veraccijnsingen in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen* I en II, in het *Verslag van den handel en scheepvaart* en in het *Verslag van den landbouw.* Zie ook onderscheidene mededeelingen in de 25 eerste jaargangen van dit Jaarboekje (register daarop: *Levensmiddelen.*)

L. VERZEKERING VAN MIDDELEN VAN BESTAAN EN TEGEN SCHADE DOOR RAMPEN. Omtrent de maatschappijen van levensverzekering en lijfrenten, waarborggenootschappen tegen brand, zeegevaar en andere rampen, bestaan geene of bijna geene gepubliceerde opgaven. In het *Verslag van den landbouw* 1871 wordt, bl. 379, eene statistiek medegedeeld der veeverzekeringsfondsen in Noord-Holland en Friesland. Wat de pensioenfondsen betreft, worden, zooveel aangaat de staatsfondsen voor militaire officieren en burgerlijke ambtenaren, jaarlijks aan de Staten-generaal verslagen ingediend. De zieken- en begrafenisbussen worden behandeld in het *Regeeringsverslag aangaande het armbestuur.* In het Verslag over 1871, *Bijblad Staatsc.* 1873/4, bijl. N°. 84, worden opgegeven 378 zieken- en begrafenisbussen; van 92 waren geene of onvolledige opgaven ontvangen. Zoover de opgaven strekten telden zij 510,510 deelnemers, van welke 57,287 onderstand genoten. De uitgaven bedroegen *f* 1,600,513, de ontvangsten *f* 1,732,089.

M. GESTICHTEN EN INRICHTINGEN TOT VERPLEGING. — LENIGING EN BESTRIJDING DER ARMOEDE. *Bronnen*: de jaarlijksche *Verslagen over de verrichtingen aangaande het Armbestuur*, het laatst, over 1871, in het *Bijblad Staatsc.* 1873—74, bijl. N°. 84, het *Verslag omtrent de Krankzinnigengestichten*, het laatst over 1868, de *Prov. Verslagen*, de speciale verslagen der verschillende inrichtingen enz. Evenals in vorige jaargangen volgt hier een

Beknopt overzicht van de Statistiek van het Armwezen gedurende de jaren 1854, 1864 en 1871.

Sedert het in werking treden der Armenwet van 28 Juni 1854 (*Stsbl.* N°. 100), heeft het aantal der instellingen van liefdadigheid, waarop die wet van toepassing is, de volgende veranderingen ondergaan:

De uitgaven tot onderstand van alle *instellingen van liefdadigheid*, met uitzondering van die voor werkverschaffing en van de Maatschappij van Weldadigheid, door gemeentebesturen en de onderscheidene instellingen, bedroegen:

in 1854....*f* 9,136,544	in 1860....*f* 8,795,721	in 1866....*f* 9,448,646
„ 1855....„ 9,088,560	„ 1861....„ 9,029,697	„ 1867....„ 10,047,410
„ 1856....„ 8,800,182	„ 1862....„ 9,084,648	„ 1868....„ 10,877,289
„ 1857....„ 8,517,893	„ 1863....„ 8,907,909	„ 1869....„ 10,812,303
„ 1858....„ 8,480,745	„ 1864....„ 8,970,436	„ 1870....„ 10,696,656
„ 1859....„ 8,563,257	„ 1865....„ 8,941,478	„ 1871....„ 10,508,092

Tot het jaar 1866 werd in de Verslagen het aantal *personen* door de besturen voor huiszittende en door de genootschappen voor schamele armen bedeeld opgegeven, later het aantal *gezinnen* en *eenloopende personen*, als meer betrouwbaar. Ook de cijfers der uitgaven hebben sedert 1867 eene andere beteekenis dan vroeger: in de verslagen over 1854—1866 werden de uitgaven medegedeeld, *in den loop van 't jaar* ten behoeve van 't armbestuur gedaan. De twee laatste jaarverslagen daarentegen geven de cijfers der uitgaven, welke *betrekking hebben op elk dienstjaar*, onverschillig wanneer de betaling heeft plaats gehad. Met verwijzing naar de opgaven voor de jaren 1854 tot 1866 in Jaarb. 1867, 1868, 1869 en 1872, volgen hier overzichten van de bedeeling door de Besturen voor huiszittende en die voor schamele armen, waarbij nog is op te merken, dat de door de gemeentebesturen rechtstreeks ondersteunden bij de rubriek *a* en *d* zijn gevoegd, ofschoon zij in de Verslagen gesplitst zijn.

STAAT, AANWIJZENDE HET AANTAL BEDEELDEN EN DE UITGAVEN VOOR ONDERSTAND BIJ DE BESTUREN VOOR HUISZITT. ARMEN IN 1867—1871.

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.		BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Onafgebroken. Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Tijdelijk. Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1867.	*a* en *d*.	1,292	22,244	18.757	59.440	14,469	114,910	*f* 2,165,580
	b.	2,588	32,752	23,551	40,949	18,811	116,063	„ 3,151,743
	c.	89	759	563	2,294	992	4,608	„ 87,027
Totaal...		3,969	55,755	42,871	102,683	34,272	235,581	*f* 5,404,350
1868.	*a* en *d*.	1 231	22.513	18,652	39,001*	15,253	95,419	*f* 2,285,590
	b.	2,612	32,393	23,835	38,952	18,169	113,349	„ 3,137,644
	c.	89	875	569	2,392	813	4,649	„ 85,756
Totaal...		3,932	55,781	43,056	80,345	34,235	213,417	*f* 5,508,990

* De aanmerkelijke vermeerdering van dit cijfer in het Verslag van 1868, vergeleken bij het vorige, is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de Vereeniging van den H. Vincentius er prijs op stelt hare instellingen onder letter *b* te doen opnemen, aan welken wensch sedert 1867 is voldaan.

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1869.	*a* en *d.* 1,233	23,262	19,211	37,477	14,759	94,709	*f* 2,252,723
	b. 2,697	23,997	23,153	39,189	18,961	114,300	" 3,052,939
	c. 89	954	646	2,182	829	4,611	" 88,951
Totaal...	3,950	57,213	43,010	78,848	34,549	213,620	*f* 5,394,613
1870.	*a* en *d.* 1,232	28,850	20,792	32,297	13,567	95,506	*f* 2,196,534
	b. 2,661	32,901	24,658	39,851	18,035	115,445	" 3,166,957
	c. 90	822	594	2,515	707	4,638	" 89,625
Totaal...	3,983	62,573	46,044	74,663	32,309	215,589	*f* 5,453,116
1871.	*a* en *d.* 1,227	17,450	16,112	33,928	12,849	80,339	*f* 2,102,643
	b. 2,669	33,543	22,776	40,718	17,336	114,373	" 3,290,030
	c. 91	870	598	2,727	712	4,907	" 93,793
Totaal...	3,987	51,863	39,486	77,373	30,897	199,619	*f* 5,486,466

STAAT, AANWIJZENDE HET AANTAL BEDEELDEN EN DE UITGAVEN VOOR ONDERSTAND BIJ DE GENOOTSCHAPPEN TOT ONDERSTEUNING VAN SCHAMELE ARMEN.

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1867.	*a* en *d.* 1	30	26	14	9	79	*f* 1,676
	*b**. 119	1,756	496	6,388	1,808	10,448	" 138,267
	c. 63	392	207	3,816	670	5,085	" 44,453
Totaal.....	183	2,178	729	10,218	2,487	15,612	*f* 184,396
1868.	*a* en *d.* 1	28	27	15	8	78	*f* 1,507
	b. 121	1,958	520	6,197	2,206	10,881	" 142,180
	c. 64	266	218	4,267	739	5,490	" 48,208
Totaal.....	186	2,252	765	10,479	2,953	16,449	*f* 191,895
1869.	*a* en *d.* 1	29	28	13	10	80	*f* 1,658
	b. 122	1,757	575	6,136	2,062	10,530	" 139,417
	c. 69	318	266	4,637	589	5,810	" 50,463
Totaal.....	192	2,104	869	10,786	2,661	16,420	*f* 191,538
1870.	*a* en *d.* 1	28	26	14	11	79	*f* 1,482
	b. 125	1,872	1,000	6,675	2,270	11,817	" 153,778
	c. 71	348	142	4,897	622	6,009	" 53,405
Totaal.....	197	2,248	1,168	11,586	2,903	17,905	*f* 208,665
1871.	*a* en *d.* 1	26	29	12	15	82	*f* 1,360
	b. 128	1,842	474	6,732	2,260	11,308	" 169,929
	c. 72	616	156	4,717	816	6,305	" 58,281
Totaal.....	201	2,484	659	11,461	3,091	17,695	*f* 229,570

RECAPITULATIE DER BEIDE STATEN.

JAREN.	AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloopende person.	Tijdelijk. Hoofden van huisgez.	Eenloopende person.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1867	4,152	57,933	43,600	112,901	36,759	251,193	*f* 5,588,746
1868	4,118	58,033	43,821	90,824	37,188	229,866	" 5,700,885
1869	4,142	59,317	43,879	89,634	37,210	230,040	" 5,586,151
1870	4,180	64,821	47,212	86,249	35,212	233,494	" 5,661,781
1871	4,188	54,347	40,145	88,834	33,988	217,314	" 5,716,036

N. GOEDEREN EN BEZITTINGEN IN DE DOODE HAND. Zoover ons bekend is, zijn de eenige dienaangaande door de Regeering gepubliceerde cijfers die over 1858, welke in dit *Jaarboekje* 1859, blz. 357, in hun geheel zijn opgenomen. Wij herhalen daarvan hier de totaal cijfers:

Goederen.

Grootte hectaren............506,445.4795.

Belastbaar inkomen, ongebouwd	*f*	2,992,277
" " gebouwd	"	832,341
	f	3,824,618

Nominaal kapitaal inschrijvingen op het Grootboek.

2½ pCt.	*f*	107,586,900
3 "	"	4,718,750
4 "	"	7,081,600
	f	119,387,250

Zie mede in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, I en II, en voor later in de bijlagen tot de concept-staatsbegrootingen, Hoofdst. Middelen, de opbrengst van de 10½ pCt. rechten op schenkingen in de doode hand. (Zie boven, bl. 84.)

V. Inrichting en huishouding van den Staat.

A. STAATSBESTUUR. De algemeene *bronnen* voor de kennis van de indeeling en vertakkingen van het algemeen bestuur in den Staat zijn de *Staatsalmanak* en de *Staatsbegrootingen*.

B. VERTEGENWOORDIGING. STAATSRECHTELIJKE ONDERSCHEIDINGEN DES VOLKS.

Eerste Kamer der Staten-generaal. Zie den *Staatsalmanak*, de *Prov. Verslagen* en de jaarlijksche lijsten der hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen, verkiesbaar tot lid der Eerste Kamer van de Staten-generaal in de *Staatscourant*, laatstelijk die van 29 Mei 1874, waaruit het volgende:

27.	Rotterdam	134,817	2,586	3	5	6,481
28.	Brielle	43,119	1,204	1	26	39,301
29.	's Gravenhage	95,478	2,166	2	3	7,355
30.	Dordrecht	89,265	2,148	2	29	53,247
31.	Gorinchem	86,334	3,162	2	64	82,917
32.	Middelburg	101,055	2,806	2	56	94,622
33.	Goes	53,570	1,494	1	39	59,609
34.	Zierikzee	45,541	1,384	1	31	44,462
35.	Breda	97,578	3,969	2	26	110,543
36.	Tilburg	93,059	3,414	2	29	108,030
37.	Eindhoven	85,572	2,336	2	60	14,325
38.	Maastricht	89,287	2,446	2	47	47,530
39.	Roermond	87,289	1,978	2	59	89,647
40.	Boxmeer	87,324	2,467	2	42	141,442
41.	's Bosch	87,606	2,722	2	37	65,765
		3,579,529	105,452	60	1134	3,287,426

Provinciale Vertegenwoordiging. Zie in de *Uitkomsten der Volkstelling* 1869, I, bl, 438, het getal leden der Prov. Staten, het getal gemeenten, de bevolking en de oppervlakte der verschillende hoofdkiesdistricten, voorts in de bijlagen tot de concept-*Staatsbegrooting*, Hoofdst. V: Kosten van het bestuur der provinciën, en de *Prov. Verslagen*, alsmede de *Kieswet*, waaruit het volgende:

Provinciën.	Hoofdkiesdistricten.	Kiezers 1879.	Te kiezen leden.	Kosten van best., Rijksbestuur, begrooting 1874.
N.-Brabant	9	14,687	64	*f* 54,000
Gelderland	16	13,535	62	„ 67,555
Z.-Holland	17	17,664	80	„ 71,537
N.-Holland	12	15,214	72	„ 68,265
Zeeland	6	5,065	42	„ 54,620
Utrecht	5	5,701	41	„ 42,930
Friesland	5	9,329	50	„ 53,560
Overijssel	12	7,344	47	„ 73,535
Groningen	7	7,325	45	„ 50,525
Drenthe	2	2,680	35	„ 35,375
Limburg	9	5,569	45	„ 49,010
	100	104,113	583	*f* 610.912

Verhooging van salaris der ambtenaren ter prov. griffiën . „ 17,000

tot 1874 . . . . . . *f* 627,912
1873 . . . . „ 600,753
1872 . . . . „ 582,906
1871 . . . . „ 610,820

De statistiek van het personeel der ambtenaren ter provinciale griffiën is uit de *Prov. Verslagen* over 1872, de eenigste bron, niet volledig op te maken.

Gemeenteraden. De eenigste *bronnen* voor dit onderwerp zijn de *Prov. Verslagen.* Uit die over 1872 is echter geen ander algemeen overzicht samen te stellen dan het volgende:

	Gemeenten.	Kiezers.		Gemeenten.	Kiezers.
N.-Brabant	185	24,773	Friesland	43	16,164
Gelderland	116	22,194	Overijssel	61	12,284
Z.-Holland	193	30,200	Groningen	57	12,321
N.-Holland	134	25,283	Drenthe	33	2,687
Zeeland	112	8,921	Limburg	125	9,902
Utrecht	72	8,628	Nederland	1131	173,357

C. Buitenlandsche betrekkingen. *Bronnen*: *Staatsalmanak*, Hoofdstuk V: Dep. van buitenlandsche zaken; de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. III en de lijst der Nederlandsche consulaten in de door het Dep. van buitenl. zaken uitgegeven *Consulaire Verslagen.*

D Rechtsbedeeling. *Bronnen*: *Gerechtelijke statistiek* (zie boven, bl. 29 volg.), *Staatsbegrooting*, Hoofdst. IV: Dep. van justitie, de *Staatsalmanak* en in de *Uitkomsten der Volkstelling*, 1869, 1e Stuk, bl. 436 volg. de *Statistiek der administratieve en gerechtelijke kantons*, met opgave van de bevolking, de grootte enz.

E. Waterstaat. *Bronnen*: de *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 8, de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. V, het *Verslag over de openbare werken* en de *Prov. Verslagen.* Omtrent de inkomsten en uitgaven der waterschappen, zie boven bl. 84.

F. 's Lands verdediging.

Zeemacht. Bronnen: *Staatsalmanak*, Hoofdst. VIII, Marine, *Staatsbegrooting*, Hoofdst. VI, Marine, het *Jaarboekje der Kon. Ned. Marine*, uitgegeven door het dep. van Marine, en de officiëele Statistiek van Neêrlands oorlogsmarine van 1815 tot 1869 in dit *Jaarboekje*, jaarg. 1856, bl. 283, en 1869, bl. 180 volg.

Uit het *Algemeen overzicht der schepen en vaartuigen van oorlog* op 1 Aug. 1873, in bijl. A, N°. 34 van Hoofdst. VI der Conceptstaatsbegrooting 1874 is moeielijk een kort overzicht op te maken. De voorgenomen sterkte der zeemacht in 1874 heeft tot totaalcijfers:

In Oost-Indië	29	schepen	met	3,350	koppen.
" West- "	2	"	"	165	"
" Nederland voor binnenlandschen dienst en kruistochten	12	"	"	2,128	"
	43	"	"	5,643	"

Volgens de bepaalde sterkte waren er 2 officieren overcompleet en ontbraken 351 manschappen.

Landmacht. Bronnen: Staatsalmanak, Hoofdst. X, *Staatsbegrooting*, Hoofdst. VIII. *De staat der effectieve sterkte van het leger op den 1sten Juli* 1873, *met aanwijzing van de militairen die zich op dat tijdstip werkelijk onder de wapenen en met groot verlof bevonden, mitsgaders van het incompleet in iederen rang* (bijl. N°. 76 der Concept-staatsbegrooting 1874), heeft de volgende totaalcijfers:

	Staven, administratie en geneesk. dienst.	Infanterie.	Cavallerie.	Artillerie.	Genie.	Totaal.
Staven.						
Officieren	169	298	75	147	81	770
Troepen	—	261	49	120	47	477
Kader.						
Officieren	—	732	100	229	14	1,075
Onderofficieren	—	1,660	225	509	50	2,444
Korporaals en apointés	—	1,188	326	404	50	1,968
Tamboers, hoornblazers en trompetters	—	500	78	112	10	700
Werklieden	—	"	40	43	"	83
Soldaten.						
Vrijwilligers	—	1,711	1,245	1,198	235	4,389
Miliciens	—	35,844	1,856	6,216	501	46,417
Totaal.						
Officieren	169	1,030	175	376	95	1,845
Troepen	—	41,164	3,819	10,602	893	56,478
Paarden van:						
officieren	67	79	314	181	5	646
troepen	"	—	2,279	1,588	—	3,867

Van de miliciens, boven vermeld, waren onder de wapens 17,423,
met groot verlof 28,994.

Het totaal vrijwillige soldaten was. 4,389,
dat der vrijwilligers-onderofficieren, korporaals, tamboers enz. 5,586.

Volgens de formatie was 1 Juli 1873 het incompleet bij de corpsen bij de:

	Officieren.	Manschappen.	Paarden. officieren.	Paarden. troepen.
Infanterie	75	2,366	8	—
Cavallerie	16	499	7	79
Artillerie	47	9	—	91
Genie	10	141	12	—
	148	3,015	27	170

Overcompleet waren 9 officierspaarden bij de artillerie.

Nationale militie. Bronnen: Ligting voor de Nationale militie 1863—1867 (*Stat. bescheiden* 1868, Dl. I, st. 2). voor latere jaren de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. VI, en de jaarlijksche verslagen in de *Staatscourant* van den afloop der lichting, laatstelijk over 1873, in de *Staatsc.* van 1 April 1874. In de *Uitkomsten der volkstelling van* 1869, I, bl. 440, komt voor eene statistiek van de indeeling der militiedistricten met hunne bevolking en grootte. Zie mede den *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 4, de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. V (Binnenl. zaken), en wat betreft de ingedeelde miliciens bij de marine, Hoofdst. VI. Aan de verslagen in de *Staatscourant* is het volgende ontleend:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Bedrag der lichting	11,000	11,000	11,000	11,000	11,000
Waarvan voor den zeedienst	600	600	600	600	600
Ingeschrevenen	32,620	32,805	32,420	32,407	31,190
Ingelijfden	10,943	10,930	10,907	10,919	10,875
Ontbrekenden	57	70	93	91	125
Ingelijfd bij den zeedienst	600	600	600	600	597
Zich voor den zeedienst aangegeven hebbenden	—	1,305	1,325	1,498	1,588
Ingelijfde plaatsvervangers	1,409	1,496	1,581	1,669	1,774
" nommerverwisselaars	755	685	661	682	617
Vrijgestelden als beneden de maat	1,981	1,935	1,860	1,826	1,717
" om lichaamsgebreken enz.	1,952	2,013	2,168	2,157	2,179
" eenige wettige zoons	4,289	4,349	4,316	4,473	4,356
" wegens milit. dienst of dien van broeders	8,845	9,013	9,012	9,149	8,641
Totaal vrijgestelden	17,136	17,317	17,425	17,685	16,952

Schutterij. Bronnen: de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. VI, de jaarlijksche in de *Staatscourant* gepubliceerde *Algemeene numerieke Staat van de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterij* op 1 Januari, laatstelijk die over 1873 in het nommer van 14 Juni 1873, en de *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 5. In de *Prov. Verslagen* over 1872 wordt de sterkte der schutterijen aldus opgegeven:

	DIENSTDOENDE.		RUSTENDE.		
	actief.	reserve.	actief.	reserve.	Totaal.
Noord-Brabant	1,947	1,325	6,120	4,911	14,303
Gelderland	1,861	1,269	6,171	4,587	13,888
Zuid-Holland	6,933	5,136	5,376	3,973	21,418
Noord-Holland	6,970	5,357	3,418	2,800	18,545
Zeeland	757	470	2,528	2,129	5,884
Utrecht	1,274	691	1,837	1,273	5,075
Friesland	1,335	1,225	4,078	3,183	9,821
Overijssel	1,464	1,170	3,486	2,470	8,590
Groningen	1,387	880	3,059	1,817	7,143
Drenthe	454	378	1,467	1,011	3,310
Limburg	958	474	3,437	2,133	7,002
Nederland	25,340	18,375	40,977	30,287	114,979

De werkelijke sterkte van den eersten ban der dienstdoende en rustende schutterijen in 1872 wordt als volgt opgegeven:

N.-Brabant	11,528	Zeeland	3,266	Groningen	4,851
Gelderland	10,383	Utrecht	5,021	Drenthe	2,197
Z.-Holland	19,658	Friesland	5,592	Limburg	6,718
N.-Holland	17,781	Overijssel	5,808	Nederland	92,803

Volgens de *Staatscourant* van 14 Juni 1873, omtrent de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterijen, waren er 1 Januari van dat jaar in 88 gemeenten dienstdoende schutterijen. Amsterdam telde 5, Rotterdam 3, 's Gravenhage 2 en 12 andere gemeenten ieder 1 bataillon, te zamen 22. Het gezamenlijk getal compagniën was 211. De gezamenlijke sterkte was:

	Zonder kinderen.	Met kinderen.	Te zamen.
Officieren	454	161	615
Onderofficieren	767	335	1,102
Korporaals	853	358	1,211
Tamboers	105	87	192
Schutters, actief	14,441	6 009	20,450
〃 reserve	6,938	9,210	16,148
Totaal	23,558	15,219	38,777
van welke vroeger bij het leger gediend hadden	6,098	3,137	9,235

Vereenigingen tot bevordering van 's lands weerbaarheid. Zie de onderscheidene mededeelingen in de *Prov. Verslagen*, waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken.

Omtrent de opleiding voor de zee- en landmacht zie men boven bl. 22 volg.

Vorming van het koloniale leger. In het *Staatk. Jaarb.* 1850, 1851 en 1863, zijn door wijlen Mr. G. A. DE MEESTER, burgemeester van Harderwijk, breede statistische opgaven medegedeeld van de personen naar den verschillenden landaard, die zich van 1843 tot 1862 verbonden hadden voor den landdienst in onze koloniën en derwaarts waren vertrokken. Latere opgaven vindt men, doch

alleen wat Oost-Indië betreft, in het *Koloniaal Verslag*, echter alleen onderscheiden in Nederlanders, Vreemdelingen en Afrikanen, en zoover betreft de in Indië ingedeelde manschappen. In dat Verslag over 1873 worden de volgende cijfers medegedeeld:

1868	geheel	ingedeeld	2.156,	waarvan Nederlanders	1,651	of 76.6	pct.
1869	"	"	2,024,	" "	1,347	" 78.3	"
1870	"	"	1,395,	" "	792	" 60.7	"
1871	"	"	1,102,	" "	1,017	" 92.3	"
1872	"	"	1,004,	" "	904	" 98.2	"

KERKELIJKE ZAKEN. Zie boven bl. 26.

DOMEINEN EN BEZITTINGEN VAN DEN STAAT. Omtrent de Staats- en Kroondomeinen worden jaarlijks uitvoerige verslagen aan de Staten-generaal medegedeeld. De kosten en de opbrengst der Staatsdomeinen worden gevonden in de bijlagen tot de Concept-staatsbegrootingen, Hoofdst. VII B (Financiën) en de wet op de Middelen. In het *Staatk. Jaarb.* 1863 is een gespecificeerd overzicht daarvan opgenomen over 1842 tot 1861, alsmede een opgave van de sedert de wet van 29 Aug. 1848 tot 1861 verkochte vaste goederen, afgekochte tienden enz.

De opbrengst was in 1872:

gewone domeinen, tienden enz.	*f* 553,089	*f* 1,468,279.
domein van oorlog	" 90,416	
groote wegen	" 283,521	
vaarten, veren, havens	" 541,253	

tegen *f* 1,475,000 in 1871, *f* 1,090,000 in 1870, *f* 1,335,000 in 1869, *f* 1.345.000 in 1868 enz. Onder de Staatsontvangsten van 1852 tot 1872 komen de bijdragen uit het fonds der koopprijzen van domeinen voor tot een totaal bedrag van *f* 14,628,862.50. Zie Concept-staatsbegrooting 1874, N°. 1.

STAATSONTVANGSTEN EN STAATSUITGAVEN. *Bronnen: Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 1e en 2e stuk. 's Grav. 1861 en 1869, bevattende overzichten van de opbrengst der directe en indirecte belastingen 1846—1859 en 1860—1868, het laatste met een algemeen overzicht over 1831—1868; de bijlagen tot de *Concept-staatsbegrootingen* en de *Staatsrekeningen.* Voor de opbrengst der belastingen in de verschillende provinciën, zie men de *Prov. Verslagen.*

Met verwijzing naar de uitvoerige opgaven van de *Staatsinkomsten en uitgaven* in 1831—1872, in den vorigen jaargang van dit *Jaarboekje*, volgt hier een tienjarig overzicht:

ONTVANGSTEN.

	Gewone middelen.	Bijdragen van Ned.-Indië.	Batige sloten van vorige diensten.	Koopprijzen van domeinen.	Andere ontvangsten.	Totaal.
1863........	ƒ 65,103,007	40,449,166	6,094,620	300,000	5,713,880	117,660,673
1864........	〃 67,788,868	32,482,447	5,000,000	450,000	6,341,001	112,065,317
1865........	〃 67,132,108	34,038,758	7,600,000	—	3,809,253	112,580,120
1866........	〃 71,596,967	32,690,964	—	—	3,809,253	108,097,185
1867........	〃 74,331,230	14,856,334	26,325,767	—	1,023,249	116,536,582
1868........	〃 74,099,015	10,771,359	17,799,109	—	—	95,669,484
1869........	〃 77,233,507	13,475,000	4,548,825	1,000,000	—	96,257,333
1870........	〃 78,587,123	13,007,749	—	350,000	2,500,000	94,444,872
1871........	〃 81,367,363	10,671,685	1,832,463	130,000	—	94,001,513
1872........	〃 86,548,263	20,395,586	—	300,000	—	107,238,819

UITGAVEN.

	Algemeene dienst.	Rentebetaling.	Amortisatie en aflossing van schuld.	Staats-spoorwegen.	Andere uitgaven.	Totaal.
1863........	ƒ 45,158,267	28,906,611	13,648,184	10,000,000	1,224,480	98,937,543
1864........	〃 44,954,684	28,161,578	11,800,233	15,500,000	—	100,416,496
1865........	〃 45,223,019	27,692,412	11,508,597	14,500,000	329,301	99,253,330
1866........	〃 51,018,539	27,223,379	8,433,919	13,500,000	5,349,027	105,524,866
1867........	〃 60,328,021	27,101,588	432,177	10,000,000	14,125,968	111,987,756
1868........	〃 54,845,617	27,094,295	431,323	12,000,000	1,760,211	96,131,448
1869........	〃 55,134,049	27,056,664	496,291	10,000,000	1,737,864	94,424,869
1870........	〃 55,478,813	27,033,307	429,090	10,000,000	6,166,538	99,107,750
1871........	〃 56,578,930	27,017,459	300,126	8,000,000	2,563,523	94,460,038
1872........	〃 58,565,657	26,728,478	10,353,692	8,000,000	5,583,834	109,231,662

De cijfers van 1871 en 1872 kunnen nog eenige wijziging ondergaan.

AANMERKINGEN OP DE VOORGAANDE BLADZIJDE,

INKOMSTEN.

De *batige sloten* zijn gelden, die bij de wet aan de middelen der diensten, nevens welke zij zijn uitgetrokken, uit de beschikbare middelen van vroegere diensten worden toegevoegd. Het bedrag dier batige sloten is mitsdien tweemalen onder de totale ontvangsten opgenomen.

Andere ontvangsten. Deze waren:

1863....*f* 5,713,888 afkoop van den Scheldetol.
1864....″ 3,809,253 ″ ″ ″ ″ en *f* 2,584,748 saldo der rekeningen wegens herstel van het muntwezen in Ned. Indië.
1865....″ 3,809,253 ″ ″ ″ ″
1866....″ 3,809,253 ″ ″ ″ ″
1867....″ 1,082,249 aandeel van Nederland in de eerste helft der ten jare 1864 van het Gouvernement van Japan bedongen schadevergoeding, ter zake der expeditie naar Simonoseki.
1870....″ 2,500,000 aflossing der in 1866 aan de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen geleende som.

UITGAVEN.

Algemeene dienst. Onder de som van ruim *f* 51 millioen van 1866 is voor het eerst begrepen de uitkeering aan gemeenten van 4/5 gedeelten der opbrengst van de rijksbelasting op het personeel over de 8 laatste maanden van dat jaar ad *f* 4,278,949, en onder de som van ruim *f* 60 millioen voor 1867 een bedrag van *f* 6,467,028 ter zelfder zake over de 12 maanden van 1867. Eindelijk is onder de som van *f* 55½ millioen voor 1870 begrepen *f* 656,581 wegens onkosten van het auxiliair eskader der zeemacht in Indië, gedurende het jaar 1869, en onder de som van *f* 56¾ millioen voor 1871 *f* 1,157,961 wegens gelijke onkosten gedurende 1870.

Andere uitgaven. Deze waren de volgende:

1863 en 1865. Uitgaven voortvloeiende uit de opheffing der slavernij in W.-I.
1866. Vergoeding aan gemeenten wegens gemis van den plaatselijken accijns op den wijn over de 4 eerste maanden van 1866 *f* 155,222, leening aan de Maatschappij tot exploitatie der staatsspoorwegen *f* 2,500,000, uitgaven tot bestrijding der veeziekte *f* 2,327,441, en voor de opheffing der slavernij in W.-I. *f* 866,363.

Voor 1867 tot en met 1872 (duizendtallen guldens):

	Slavernij W.-I.	Veeziekte.	Oorlog en marine.	Voorschot Noordzeekanaal.
1867	10,028	2,847	1,235	—
1868	67	97	1,596	—
1869	47	9	1,681	—
1870	13	8	5,644	500
1871	17	182	1,363	1,000
1872	15	440	1,628	2,500

OVERZICHT DER STAATSBEGROOTING 1874 *tegenover de werkelijke inkomsten en uitgaven in* 1872 (zie *Staatsblad* 1873, N°. 194—196, en 1874, N°. 1—3 en 8—13).

I. *Inkomsten.*

	BEGROOTING 1874.	INKOMSTEN 1872.
Directe belastingen.		
Grondbelasting	*f* 10,308,730	*f* 10,240,236.53
Personeele belasting	" 8,430,000	" 8,270,705.05
Patenten	" 3,494,400	" 3,453,974.39
Totaal Dir. belast.	*f* 22,233,130	*f* 21,964,915.97
Accijnsen.		
Suiker	*f* 4,700,000	*f* 4,789,285.28½
Wijn	" 1,750,000	" 1,736,050.78½
Gedistilleerd	" 15,800,000	" 16,197,954.37½
Zout	" 2,800,000	" 2,835,424.96½
Zeep	" 1,350,000	" 1,443,673.59½
Bieren en azijnen	" 850,000	" 842,805.14
Geslacht	" 2,100,000	" 2,215,192.52½
Totaal Accijnsen.	*f* 29,350,000	*f* 30,060,366.67
Indirecte belastingen.		
Zegelrechten	*f* 1,400,000	*f* 1,436,551.06
Registratierechten	" 5,900,000	" 6,596,622.41
Hypotheekrechten	" 510,000	" 636,142.80½
Successierechten en die van overgang bij overlijden	" 3,663,000	" 4,716,565.46
38 opcent. op de indir. belastingen.	" 4,359,740	" 5,085,495.72½
Totaal Indir. belast.	*f* 15,832,740	*f* 18,471,377.46
In- en uitvoerrechten.		
Rechten op den in- en uitvoer	*f* 4,900,000	*f* 4,946,521.35½
Vuur-, ton- en bakengelden	" 475,000	" 485,005.04
Formaatzegel met 38 opcenten	" 13,210	" 13,515.60
Totaal In- en uitvoer.	*f* 5,388,210	*f* 5,445,041.99½
Waarborg en belasting der gouden en zilveren werken	*f* 301,200	*f* 329,199.95
Domeinen	" 1,485,000	" 1,468,278.68
Posterijen	" 2,600,000	" 2,499,207.99
Rijkstelegrafen	" 704,000	" 641,710.—
Staatsloterij	" 410,000	" 413,906.50
Jacht en visscherij	" 118,000	" 128,369.50
Loodswezen	" 910,000	" 972,678.13
Recht op de mijnen	" 3,931.85	" 2,686.89
Staatsspoorwegen	" 1,157,800	" 1,030,723.53

	BEGROOTING 1874.	INKOMSTEN 1872.
Verschillende ontvangsten en toevallige baten...............ƒ	2,678,553	ƒ 2,714,800.06
Onvervreemdbare rente ten laste van België...............〃	25,000	〃 400,000.—
Bijdragen van Nederl-Indië.....〃	10,544,579	〃 20,395.586.—
Koopprijzen van Domeinen......〃	—	〃 300,000.—
Totaal.....ƒ	93,742,143.85	ƒ107,238,849.32½

II. *Uitgaven.*

HOOFDSTUK.		BEGROOTING 1874.	WERKELIJKE UITGAVEN 1872.
I.	*Huis des Konings*...................ƒ	750,000	ƒ 750,000.—
II.	*Hooge Collegiën van Staat en Kabinet des Konings.*		
1.	De Staten-generaal..................ƒ	277,130	ƒ 267,723.76
2.	〃 Raad van State..................〃	100,315	〃 89,858.90
3.	〃 Algemeene Rekenkamer..........〃	104,250	〃 103,790.55
4.	〃 Kanselarij der beide Orden.......〃	32,200	〃 31,363.15
5.	Het Kabinet des Konings...........〃	30,070	〃 29,630.41½
6.	Pensioenen en wachtgelden..........〃	38,869	〃 37,738.97
7.	Onvoorziene uitgaven...............〃	5,500	〃 338.50
	Totaal Hoofdst. II ƒ	588,334	ƒ 560,444.24½
III.	*Dep. van Buitenlandsche Zaken.*		
1.	Kosten van het Departement.........〃	64,150	〃 64,698.24
2.	Buitenl. zendingen en consulaten.....〃	398,000	〃 356,999.59
3.	Verschillende uitgaven...............〃	21,200	〃 14,016.73
4.	Pensioenen en wachtgelden..........〃	51,778	〃 51,471.25
5.	Onvoorziene uitgaven...............〃	10,000	〃 59.50
	Totaal Hoofdst. III ƒ	545,128	ƒ 487,245.31
IV.	*Departement van Justitie.*		
1.	Kosten van het Departement..........ƒ	109,675	ƒ 111,449.93
2.	〃 〃 de Rechterlijke macht....〃	1,155,700	〃 1,130,988.57
3.	Hoog Militair Gerechtshof en de auditiën in de milit. afdeelingen.......〃	52,000	〃 51,200.—
4.	Gerechtskosten en Raad van Tucht...〃	205,500	〃 188,943.53
5.	Algemeene of rijkspolitie en in zake van jacht en visscherij............〃	348,575	〃 314,103.38½
6.	Kosten der gevangenissen............〃	753,019	〃 708,841.33½
7.	Gebouwen..........................〃	394,026	〃 599,702.13
8.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën enz............................〃	171,862	〃 143,464.70
9.	Onvoorziene uitgaven...............〃	20,000	〃 2,718.67
	Totaal Hoofdst. IV ƒ	3,210,357	ƒ3,251,412.25

4.	Medische politie...................〃	498,200	〃 601,234.01½
5.	Verder binnenl. bestuur............〃	10,670	〃 10,566.90½
6	Waterstaat en publieke werken......〃	13,653,812	〃 18,855,572.86½
7.	Onderwijs..........................〃	2,457,097.40	〃 1,795,117.00½
8.	Kunsten en wetenschappen...........〃	208,965	〃 161,592.96
9.	Armwezen...........................〃	458,300	〃 476,226.40
10.	Ned. Staatscourant en Staatsblad....〃	74,530	〃 73,909.94
11.	Nijverheid.........................〃	152,925	〃 219,345.61
12.	Pensioenen, toelagen, gratificatiën en wachtgelden................〃	357,710	〃 332,295.40
13.	Onvoorziene uitgaven...............〃	64,000	〃 6,456.74
	Totaal Hoofdst. V	ƒ 18,828,547.40	ƒ 23,364,232.93
VI.	*Departement van Marine* (*).		
1.	Kosten van Administratie...........ƒ	276,165	ƒ 259,327.90½
2.	Loodswezen, betonning, bebakening, verlichting, quarantainedienst enz.〃	1,128,008	〃 1,063,678.94½
3.	Materieel der zeemacht en van 's Rijks werven..........................〃	5,111,873.50	〃 3,788,662.00
4.	Personeel der zeemacht.............〃	3,471,673.11	〃 2,923,219.45
5.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën en onderstanden.............〃	646,777	〃 619,895.44½
6.	Onvoorziene uitgaven...............〃	60,000	〃 2,526.46½
	Totaal Hoofdst. VI	ƒ 10,694,496.61	ƒ 8,657,310.21
VII A.	*Nationale Schuld.*		
1.	Interesten, lijfrenten, tontines enz..ƒ	26,627,870.18½	ƒ 26,728,478.25
2.	Amortisatie en aflossing...........〃	473,000	〃 10,353,692.36½
	Totaal Hoofdst. VII A	ƒ 27,100,870.18½	ƒ 37,082,170.61½
VII B.	*Departement van Financiën.*		
1.	Kosten van het Departement.......ƒ	376,990	ƒ 386,165.19
2.	Grootboek der Nat. schuld, de rentebetaling en het Agentschap te Amsterdam.......................〃	74,425	〃 71,023.83
3.	De publieke Schatkist..............〃	94,500	〃 99,436.25
4.	Muntwezen..........................〃	33,875	〃 34,453.32½
5.	Administratie der Dir. belast., in- en uitg recht. en accijns. en waarborg der bel. op goud. en zilv. werken .〃	3,973,310	〃 3,478,624.21
6.	Uitkeering der 4/5 van de opbrengst der personeele belasting aan de gemeenten......................〃	7,268,000	〃 6,987,418.17
	Transporteere....ƒ	11,821,100	ƒ 11,057,109.97½

(*) Voorloopige voorziening.

Hoofdst.		Begrooting 1874.	Werkelijke uitgaven 1872.
	Per transport....	ƒ11,821,100	ƒ11,067,109.97½
7.	Administratie van het zegel, de registrat., hypothek., het successier., domein., het geldel. beheer der groote weg., vaart. en ver., de staatsloterij en de bewar. van het kadaster.....	" 975,042	" 937,448.22
8.	Administratie der posterijen.........	" 1,871,700	" 1,641,472.80½
9.	Expeditie, onderhoud en aanleg der telegraaflijnen en kantoren........	" 1,182,850	" 1,034,870.49
10.	Eeredienaten, Protestanten...........	" 1,427,599	" 1,417,365.02½
	" R.-Katholieken.........	" 586,275.29	" 585,802.55½
	" Oud Bissch. Klerezy....	" 11,900	" 11,100.—
	" Israëlieten............	" 35,600	" 34,038.75
11.	Landsadvocaten.....................	" 1,200	" 1,200.—
12.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën, toelagen en restitutiën......	" 1,504,178.33	" 1,487,955.54
13.	Onvoorziene uitgaven.............	" 54,500	" 3,735.62½
	Totaal Hoofdst. VII *B*	ƒ19,471,944.62	ƒ18,212,098.98½
VIII.	*Departement van Oorlog.*		
1.	Kosten van het Departement.......	ƒ 93,731	ƒ 90,630.95½
2.	Tractement., bureaukost., toelag. en fouragegeld. voor paarden van den grooten staf, den generalen staf (de kosten voor het bij dien staf te geven militair onderwijs daaronder begrepen), de administr. der armée en de provinciale en plaatselijke staven..........................	" 278,203	" 267,496.99½
3.	Tractementen, soldijen, fouragegeld. en verdere kosten van de verschillende wapencorpsen, daaronder begrepen die van de officieren van gezondheid en der paardenartsen en der instructeurs bij de schutterijen en vereeniging. tot vrijwillige oefening in den wapenhandel, alsmede gratificatiën en kosten van het vervoer naar Ned.-Indië van officieren bij het leger aldaar te detacheeren, gratificatiën aan de met lichaamsgebreken ontslagen onderofficieren en manschappen, en begrafeniskosten van onvermogende militairen beneden den rang van officier; voorts schadeloosstelling voor schutterlijke diensten bij gemis van garnizoen..........................	" 10,038,262	" 9,409,947.38
4.	Remonte..........................	" 324,000	" 276,245.—
5.	Koninkl. Militaire Academie........	" 128,650	" 79,292.03
	Transporteere....	ƒ10,862,846	ƒ10,123,612.36

	der restitutiën van uitschotten, ten dienste van het Rijk gedaan......″	36,000	″ 35,885.96½
7.	Geneeskundige dienst...............″	465,290	″ 433,418.54
8.	Vuur en licht in de wachten.......″	20,000	″ 16,967.59
9.	Scheeps- en wagenvrachten en overvaartgeld., vergoeding voor geleden schade uit het contract wegens de transporten te water voortkomende.″	60,000	″ 60,638.15
10.	Materieel der artillerie en draagbare wapenen met den aankleve van dien onder het beheer der artillerie staande....................″	873,226	″ 682,216.28
11.	Materieel der genie met den aankleve van dien..................″	253,050	″ 309,644.02
12.	Kazerneering en al hetgeen gerekend wordt daartoe te behooren........″	469,050	″ 306,812.28½
13.	Verschillende uitgaven..............″	277,600	″ 244,120.01½
14.	Tractementen, soldijen, huisvesting en verdere kosten van het wapen der maréchaussée, gratificatiën enz.″	249,300	″ 234,300.—
15.	Overcomplete officieren, pensioenen, gagementen, onderstanden, lijfrenten en wachtgelden..............″	1,505,250	″ 1,500,139.78½
16.	Onvoorziene uitgaven..............″	57,468	″ . 1,113.59½
17.	Buitengewone uitgaven.............″	2,068,187	″ 1,628,240.—
	Totaal Hoofdst. VIII	ƒ 17,197,267	ƒ 16,577,109.58½
X.	*Departement van Koloniën.*		
1.	Kosten van het Departement.......ƒ	167,275	ƒ 147,745.61½
2	Uitgaven ten behoeve van Suriname.″	731,663.25	″ 697,932.00½
3.	″ ″ ″ ″ Curaçao ..″	327,153.57½	″ 324,530.29½
4.	″ voortvloeiende uit de opheffing der slavernij in de W.-I. koloniën...........................″	231,875	″ 13,124.93
5.	Pensioenen, wachtgelden, onderstanden en gagementen van gewezen landeigenaren in de voormalige Ned. bezitting. ter Kuste van Guinea en hunne nagelaten betrekkingen ...″	48,829.04	″ 54,210.20
6.	Pensioenen, wachtgelden en verloftractementen...................″	18,143	″ 18,897.51
7.	Onvoorziene uitgaven...............″	40,000	″ 2,640.—
	Totaal Hoofdst. IX	ƒ 1,549,938.86½	ƒ 1,259,080.55½
X.	Onvoorziene uitgaven...............ƒ	50,000	ƒ 30,558.72

RECAPITULATIE.

	BEGROOTING 1874.	WERKELIJKE UITGAVEN 1872.
Huis des Konings	*f* 750,000	*f* 750,000. —
Hooge Collegiën en Kabinet des Konings	" 588,334	" 560,444.24½
Buitenlandsche Zaken	" 545,128	" 487,245.31½
Justitie	" 3,210,357	" 3,251,412.25
Binnenlandsche Zaken	" 18,828,547.40	" 23,364,232.93
Marine	" 10,694,496.61	" 8,657,310.21
Nationale Schuld	" 27,100,870.18½	" 37,082,170.61½
Financiën	" 19,471,944.62	" 18,212,098.98½
Oorlog	" 17,197,267	" 15,577,108.58½
Koloniën	" 1,549,938.86½	" 1,259,080.55½
Onvoorziene uitgaven	" 50,000	" 30,558.72
Totaal	*f* 99,986,883.68	*f* 109,231,662.41

NEDERLANDSCHE STAATSSCHULD,

OVER 1874 IN VERG. MET 1850 EN VOLG. JAREN.

In Hoofdst. VII *A* der Staatsbegrooting 1874 (Wet van 25 Dec. 1873, *Staatsblad* N°. 195), zijn de volgende sommen uitgetrokken:

Interesten, lijfrenten, tontines enz.

AARD DER SCHULDEN.		NOMINAAL KAPITAAL.	TE BETALEN INTERESTEN.
Nationale Schuld....2½	pCt.	*f* 638,987,902.—	*f* 15,974,697.55
" " 3	"	" 92,632,474.45	" 2,780,614.24½
Amortisat.-Syndicaat.3½	"	" 12,421,000.—	" 426,860.
Nationale Schuld...4	"	" 183,278,700.—	" 7,331,543.11
Schatkistbiljetten...		—	*Memorie.*
Interest. v. borgtocht.4	"	—	" 236.—
Gewone lijfrenten			" 9,500.—
Lijfrenten ten laste der domeinen			" 500.—
Nijmeegsche tontinaire lijfrenten			" 4,200.—
Geldleen. voor wegen à 3 pCt.		*f* 3,976.—	" 119.28
Renten, vaste lasten en uitkeeringen, klevende op 's Rijks domeinen, de groote wegen en vaarten			" 84,600.—
Renten van vrijwillige en gerechtelijke consignatiën			" 15,000.—
Totaal			*f* 26,627,870.18½

Voor *amortisatie en aflossing van rentegevende schuld*, daaronder begrepen den afkoop van tot het domein behoorende renten, vaste lasten en uitkeeringen is uitgetrokken.................. *f* 473,000.—

De te betalen renten zijn op de begrooting voor 1873 uitgetrokken ad..................... „ 27,054,133.36
en op die voor 1874.. „ .... „ 26,627,870.18½

Alzoo minder........ *f* 426,263.17½

Aan staat 55 van de bijlagen der Concept-Staatsbegrooting 1874 ontleenen wij het volgende:

Overzicht van de wijzigingen, welke de Nationale Schuld gedurende 1 *Januari* 1850 *tot en met den* 19den *Mei* 1873 *heeft ondergaan.*

Vermindering van nominaal kapitaal door:

inkoop tot amortisatie uit daartoe bij begrootingswetten aangewezen gelden.................	*f* 255,361,077.36
idem uit de renten der kapitalen tot verzekering der verzilvering van de muntbiljetten...	„ 9,042,000.—
uitloting en aflossing.........................	„ 18,710,000.—
andere oorzaken..............................	„ 7,648,135.50
	f 290,761,212.86

Hierdoor is aan rente bespaard............. *f* 8,982,306.10½

Voor de inkoopen, uitlotingen enz. is besteed eene som van *f* 215,068,337.71½, welke som is gevonden uit:

de staats-inkomsten en middelen 1850—1873....	*f* 62,663,837.96½
„ voordeelige sloten 1850—1861 en 1863......	„ 116,801,836.65
het Fonds voortspruitende uit koopprijzen van domeinen 1851—1872 incl..................	„ 17,295,078.56
het Fonds tot onderpand van de geldleening ter voorziening in de kosten van bedijking en droogmaking van het Haarlemmermeer.......	„ 911,323.16½
aan den Staat vervallen baten der voormalige wees- en momboirkamers 1862—1873 incl...	„ 254,621.37½
de afkoopsom van den Scheldetol............	„ 17,141,640.—
	f 215,068,337.71½

De huishouding der provinciën. *Bronnen:* In 1870 is verschenen *Statistische bescheiden enz.*, IIe deel, 2e stuk, waarvan het 1ste gedeelte bevat *de provinciale huishoudelijke rekeningen over* 1865 en 1866. Voor de latere jaren zijn de eenigste bronnen de *Prov. Verslagen.* Door ongelijke opgaven is het moeielijk om daaruit een juist geheel op te maken. Met verwijzing naar den vorigen jaargang van het Jaarboekje, deelen wij hier alleen mede de totaalcijfers der afgesloten rekeningen over 1867/71, zoover die uit de Verslagen zijn op te maken:

Het bedrag der provinciale schulden was 1 Jan. 1872 in Noord-Holland *f* 45,000 à 5 pct. en *f* 25,000 à 4 pct.

Limburg *f* 105,500 à 5 pct.

Gelderland en Utrecht hadden geene schulden; voor de andere provinciën is het bedrag daarvan in de verslagen over 1872 niet vermeld.

DE HUISHOUDING DER GEMEENTEN. *Bronnen: Stat. bescheiden* 1870, IIe deel, 2e stuk, 2e ged.: *Gemeente-rekeningen* over 1865 en 1866; voor latere jaren de *Provinciale Verslagen.* Aan laatstgenoemde, over 1872, ontleenen wij de volgende opgaven omtrent de ontvangsten en uitgaven in 1871, volgens de afgesloten rekeningen:

ONTVANGSTEN.

PROVINCIËN.	Batige sloten.	Opcenten op 's Rijks directe belastingen.	Hoofdelijke omslagen.	Belasting op honden.	Belasting op publieke vermakelijkheden.
N.-Brabant. . *f*	242,528	249,005	263,772	11,495	498
Gelderland. . *"*	391,179	252,749	384,316	12,394	"
Z.-Holland. . *"*	857,332	1,274,547	1,355,471	31,495	7,245
N.-Holland. . *"*	812,061	1,319,441	1,312,285	10,556	24,150
Zeeland. . . . *"*	75,304	176,319	240,605	4,804	271
Utrecht. . . . . *"*	101,761	203,554	174,315	8,280	41
Friesland. . . *"*	184,885	162,197	974,060	15,803	199
Overijssel. . . *"*	126,303	135,367	211,034	6,656	"
Groningen . . *"*	190,900	142,476	358 326	7,075	"
Drenthe . . . . *"*	23,794	58,709	144,100	4,542	"
Limburg. . . . *"*	230,034	85,346	78,276	6,162	139
Totaal 1871 *f*	3,236,081	4,059,710	5,496,560	119,262	32,543
" 1870 "	3,427,190	4,137,162	5,527,739	117,608	42,670

PROVINCIËN.	Belasting op voorwerpen van verbruik.	Aandeel in 's Rijks personeele belasting.	Geldleeningen.	Alle andere ontvangsten.	Totaal.
N.-Brabant. . *f*	"	527,812	531,308	952,801	2,779,219
Gelderland. . *"*	16,627	726,842	366,340	907,336	3,057,883
Z.-Holland . . *"*	110,341	1,800,588	592,231	3,633,383	9,662,633
N.-Holland. . *"*	150,612	1,546,144	2,710,017	1,737,883	9,623,149
Zeeland . . . . *"*	101,868	328,869	79,894	284,128	1,392,062
Utrecht. . . . . *"*	"	441,354	97,300	561,714	1,588,319
Friesland. . . *"*	2,474	493,825	625,597	1,145,011	3,604,051
Overijssel . . . *"*	2,191	308,752	199,348	1,065,539	2,054,190
Groningen. . *"*	"	411,797	237,400	991,767	2,339,741
Drenthe . . . . *"*	"	97,859	123,275	157,474	609,753
Limburg. . . . *"*	"	195,648	59,811	495,900	1,151,316
Totaal 1871 *f*	384,113	6,879,490	5,622,521	11,932,936	37,862,316
" 1870 "	433,031	6,740,295	2,479,733	11,310,952	34,216,380

De circa *f* 12 millioen andere ontvangsten bestaan in circa *f* 4½ millioen inkomsten van bezittingen, huren, pachten enz.;

circa *f* 2 millioen rechten, loonen; *f* 1½ millioen schoolgelden; *f* 1 millioen rijks- en provinciale subsidiën voor scholen, wegen enz.; *f* 1 millioen verkochte eigendommen; *f* 1¼ millioen restitutiën enz.

UITGAVEN.

	Nadeelige sloten.	Renten van gemeenteschuld.	Schuld-aflossing.	Andere uitgaven.	Totaal.
Noord-Brabant.... *f*	9,268	155,527	246,183	2,105,696	2,516,674
Gelderland....... "	3,934	120,491	217,936	2,306,003	2,648,364
Zuid-Holland. .... "	1,373	184 416	217,353	8,410,400	8,813,542
Noord-Holland.... "	1,221	934,965	1,067,507	5,350,902	7,354,595
Zeeland.......... "	5,183	38,929	64,911	1,185,129	1,294,152
Utrecht.......... "	—	92,860	84,401	1,288,961	1,466 222
Friesland. .... "	743	228,093	505,924	2,680,580	3,415,340
Overijssel......... "	3,559	108,877	179,193	1,603,019	1,894 648
Groningen........ "	—	100,642	94,708	1,218,513	1,413 863
Drenthe.......... "	1,082	53,870	50,584	468,293	573,829
Limburg.......... "	1,784	70,469	21,760	791,575	885 588
Totaal 1870.... *f*	28,147	2,089,139	2,750,460	27,409,071	32,276,817
" 1871.... "	47,163	2,038,085	2,179,114	26,364,185	30,648,627

Bij de zeer ongelijkmatige opgaven is het moeielijk, zoo niet onmogelijk, van de andere uitgaven een juist overzicht te maken.

De hoegrootheid der gemeenteschulden in 1872 wordt in de *Prov. Verslagen* niet medegedeeld.

De algemeene bronnen voor de kennis der Nederlandsche bezittingen zijn de *Koloniale Verslagen*, sedert 1850 jaarlijks aan de Staten-generaal ingediend. Het laatste, bij missive van 18 Augustus 1873 ingezonden, bevat het jaar 1872, en, wat de gebeurtenissen en de regeeringsdaden aangaat, ook het eerste halfjaar 1873.

A. Nederlandsche oost-indiën.

1. Grondgebied. Hierin vielen in 1872 geene veranderingen voor.

2. Bevolking (zonder de Europ. milit. macht) op 31 Dec.

a. *Java en Madura.*	1869.	1870.	1871.	1872.
Europeanen	29,139	27,585	28,003	28.926
Chineezen	172,280	174,540	181,732	185,768
Arabieren en and. vreemde Oosterlingen	16,860	16,943	19,955	22,032
Inlanders	16,010,114	16,452,168	16,891,068	17,061,484

b. *Buitenbezittingen* 31 Dec. 1872.

	Europeanen.	Inlanders, Chineezen enz.	Totaal.
Sumatra's Westkust	2,146	1,618,833	1,620,979
Benkoelen	185	139,941	140,126
Lampongsche districten	99	112,172	112,271
Palembang	224	573,473	578,697
Banka	152	62,368	62,216
Billiton	51	26,109	26,160
Riouw	206	76,666	76,872
Westerafdeeling v. Borneo	123	365,758	365,881
Zuid en Oosterafd. " "	334	869,429	869,763
Celebes en onderhoorigh.	1,188	348,568	349,756
Menado	777	504,572	505,349
Amboina	1,742	231,516	233,258
Ternate	295	97,107	97,402
Timor	222	?	?
Bali	19	95,340	95,359

Het aantal Europeanen in Gorontalo (Menado) en een deel van Ternate is niet bekend. Onder de totale bevolking komen voor 6,000 zielen in Benkoelen, 76,000 in Palembang, 110,000 in Menado, 125,000 in Amboina, 87,000 in Bali, die er naar gissing meer waren dan was opgegeven.

92 aan Europeanen, van welke 53 Nederlanders, en 1570 aan Chineezen enz. De hoogste gewestelijke gezaghebbers zouden verleend hebben 3 vergunningen aan Nederlanders, 9 aan andere Europeanen en 2136 aan Chineezen enz.

Ten slotte wordt medegedeeld eene opgave van de ter kennis van het bestuur gekomen ongelukken, die, hoewel de opgaven voor Samarang, Sumatra's Westkust en Bali daaraan ontbreken, toch niet onbelangrijk zijn. Er zouden met die uitzonderingen, zoowel op Java als de Buitenbezittingen, in 1872 omgekomen zijn 3498 menschen, als: 251 door den bliksem getroffen, 1117 verdronken, doodgevallen 615, door wilde dieren gedood 346, door zelfmoord 171, door andere ongelukken 989.

3. Opperbestuur. In het personeel van den Raad van Indië vielen in 1872 drie veranderingen voor door: de ontslagneming van den heer O. VAN REES, het overlijden van den heer E. C. F. HAPPÉ en de ontslagneming van Mr. W. RAPPARD. Zij werden vervangen door Mr. T. H. DER KINDEREN, Mr. G. G. VAN HARENCARSPEL en S. VAN DEVENTER Jszn.

4. Mededeelingen van algemeenen aard. Bl. 2—28 van het *Verslag* wordt melding gemaakt van de betrekkingen met Engeland ten opzichte van den oorlog met Atjeh [1] en in Deli, het bezoek van den Grootvorst van Rusland ALEXIS met een eskader in Augustus 1872, aan Java, de hulp verleend tot opsporing van een Russischen en twee Italiaansche geleerden in Nieuw-Guinea, de gesloten consulaire verdragen en het handelstractaat met Spanje enz. Daarna wordt verslag gegeven van den toestand der verschillende residentiën en Buitenbezittingen, waarin gewag wordt gemaakt van de mislukking van den padioogst in Demak, waardoor groot gebrek aan levensmiddelen ontstond en eenigen den hongerdood stierven; geweldige overstroomingen in Djocjocarta, die echter geene menschenlevens kostten; de voortdurende rooverijen door grootere en kleinere benden in Soerakarta en de uitbarstingen van den Merapi in April en December 1872; veelvuldige diefstallen, vooral van vee, en brandstichtingen in Kedirie enz.

In de mededeelingen omtrent de Buitenbezittingen namen die omtrent den oorlog met Atjeh de voornaamste plaats in.

5. Landmacht. Bij K. B. van 1 Jan. 1873, werd op verzoek en op de meest eervolle wijze den luitenant-generaal W. E. KROESEN ontslag verleend als opperbevelhebber van het O.-I. leger en in zijne plaats benoemd de generaal-majoor N. H. W. S. WHITTON.

---

[1] Steeds genoemd *Atchin*. Dit is de Engelsche benaming. In de oude reisbeschrijvingen door Nederlanders wordt het steeds genoemd Atjih, of Atjeh.

De sterkte van het leger was 31 Dec. 1872:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Nederlanders buiten Ned.-Indië geboren...	1,040	8,170
Belgen....................................	1	257
Duitschers................................	53	915
Zwitsers..................................	1	1,144
Andere Europeanen en met dien gelijkgestelden.	3	172
Blanken in Ned.-Indië geboren (Kreolen)....	80	230
Kleurlingen...............................	28	808
Afrikanen en inlanders....................	7	14,750
	1,213	26,446

Het leger was als volgt ingedeeld:

	Staven en diensten.	Wapens.				Totaal
		Infanterie.	Cavallerie.	Artillerie.	Mineurs en sappeurs.	
Luitenant-generaals....	1	"	"	"	"	1
generaals-majoor......	2	"	"	"	"	2
kolonels..............	8	"	"	"	"	8
luitenant-kolonels....	15	7	1	1	"	24
majoors...............	26	18	2	1	1	48
kapiteins.............	102	150	8	21	2	283
1ste luitenants.......	201	276	13	30	2	522
2de "	53	234	12	26	"	325
	408	685	36	79	5	1,213
Onderofficieren en manschappen....	2 452	20,401	600	2.774	219	26,446
paarden..........	—	—	516	488	—	1,004
muildieren.......	—	—	—	12	—	12
Het corps pupillen.	—	—	—	—	—	361

Het verlies der troepen Europeanen en Inlanders en Afrikanen was in:

		1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
gesneuveld.......	E......	16	"	4	"	4
	I........	1	"	"	"	2
overleden........	E....	810	556	358	343	319
	I.....	468	509	326	307	278
gepasporteerd....	E....	432	304	468	622	644
	I.....	335	298	331	301	323
gegageerd........	E....	231	302	254	296	316
	I.....	340	281	298	376	482
tot offic. bevorderd.	E......	25	55	51	58	43
gevonnisd........	E......	40	27	29	60	48
	I......	70	59	67	55	46
voor memorie gebracht.........	E......	20	23	23	35	27
	I......	"	"	2	4	6
gedeserteerd enz..	E......	34	27	55	88	131
	I.....	446	486	409	461	528

Verder sneuvelden in 1868 2 en in 1872 1 officier. Onder de 319 in 1872 overledenen waren 8 overleden aan in gevechten bekomen wonden.

De zeer breedvoerige ziekte- en sterftestaten hebben de volgende totaalcijfers:

	Java en Madura.			Buitenbezittingen.		
	behandelden.	herstelden.	overledenen.	behandelden.	herstelden.	overledenen.
1868	30,394	27,735	911	23,756	22,687	293
1869	36,150	34,018	718	25,530	24,505	312
1870	36,182	34,200	419	22,691	21,743	225
1871	36,858	34,794	470	21,625	20,804	227
1872	42,452	40,421	367	17,275	16,421	181

Voor de Buitenbezittingen zijn hieronder niet begrepen in 1871 Marabahan en Goenoeng Sitoli, in 1872 Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

De percentsgewijze verhouding der overledenen was tot de:

		1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
behandelden.	Java en Madura	3	1.98	1.15	1.27	0 86
	Buitenbezitt...	1.23	1.22	0.99	1.05	1.06
legersterkte..	Java en Madura	6.25	4.3t	2.52	2.6	2.24
	Buitenbezitt...	2.95	2.88	2.05	2.16	1.92

Zeer verschillend is de sterfteverhouding op plaatsen aan de kust en plaatsen binnenslands. Die verhouding was als 1:

	Europeanen.		Afrikanen.		Inlanders.	
	Plaatsen aan de kust.	Plaatsen binnenslands.	Plaatsen aan de kust.	Plaatsen binnenslands.	Plaatsen aan de kust.	Plaatsen binnenslands.
1868	9.68	17.3	4.8	31.4	19.8	37.7
1869	14.46	31.42	2.16	30.8	19.26	68.93
1870	34.54	35.74	—	114	38.98	70.6
1871	30.99	41.08	15	69.14	33.77	62.2
1872	29.9	61.1	4	122	34.1	97

In de § *Inrichtingen en bijzonderheden* (bl. 39 volg. van het Verslag), vindt men onderscheidene mededeelingen omtrent de maatregelen tot het tegengaan van dronkenschap onder de militairen; — den topografischen dienst, waaruit blijkt, dat van de 22 residentiën op Java 10 nog topografisch moeten worden opgenomen; — de militaireschool te *Meester Cornelis*, aan welke in 1872 33 élèves met goed gevolg het officiersexamen aflegden en die bij het einde des jaars 69 élèves telde; — het *corps pupillen*, sterk 359 man, zonder het kader.

In § 4, *Krijgsverrichtingen enz.* (bl. 46 volg.), worden in de eerste plaats de expeditiën in 1873 tegen Atjeh behandeld tot Aug. 1873. De eerste expeditie, die 22 Maart 1873, onder bevel van den generaal-majoor J. H. R. KÖHLER van Java vertrok, telde 169 officieren en 3249 minderen, en 165 paarden. Van deze waren 141 Europeesche en 28 inlandsche officieren, en 1130 Europeesche

Van het *Recht van gratie* werd door den Gouverneur-generaal in 1872 het volgende gebruik gemaakt:

		Verzoeken toegestaan.	Verzoeken afgewezen.
Doodstraf	Europeanen	33	1
	Inlanders enz.	78	36
Tuchthuis-, gevangenis-, detentie, kruiwagenstraf enz.	Europeanen	76	63
	Inlanders enz.	293	216
Verbanning, boeten enz.	Europeanen	12	26
	Inlanders enz.	20	91
		512	433

De tot de doodstraf veroordeelde Europeanen waren 32 militairen en 1 burgerpersoon, welke laatste, wegens moord en diefstal veroordeeld, die straf onderging.

Omtrent het *Recht van verblijf* zijn reeds boven, bl. 112, de cijfers medegedeeld.

Wegens *drukpers-delicten* werden aangebracht 7 vervolgingen, terwijl nog 8 van 1871 aanhangig waren. Van deze 15 vervolgingen waren 3 ambtshalve, 12 door de beleedigde partij. Afgedaan werden 3, waarvan 2 veroordeelingen en 1 vrijspraak; 1 werd niet verder vervolgd.

Het aantal *advocaten* en *procureurs* vermeerderde met 2 en bedroeg ult°. Dec. 1872 30.

Omtrent de *Wees- en boedelkamers* nemen wij uit de breede tabel op bl. 84 en 85 van het Verslag het volgende over:

	Onder beheer zijnd kapitaal ulto. Dec. 1872.	Getal pupillen.
Weeskamer te Batavia	*f* 2,535,156	1,915
Boedelkamer " "	" 2,059,304	1,668
Wees- en boedelkamer te Samarang	" 1,434,678	771
waaronder van het Chineesch hospitaal en het bedelaarsgesticht	" 95,254	—
Wees- en boedelkamer te Soerabaja	" 1,844,303	1,599
" " " " Padang	" 323,938	525
" " " " Samarang	" 135,087	65

Van de wees- en boedelkamers te Menado, Amboina, Banda en Ternate ontbreken de opgaven.

8. Algemeene rekenkamer en comptabiliteit (Bladz. 86 en 87 van het Verslag). Hieromtrent worden geene statistische cijfers medegedeeld.

9. Algemeen burgerlijk beheer (Bladz. 87 en 88 van het Verslag). Als boven.

10. Departement van binnenlandsch bestuur (*Kolon. Verslag*, bl. 88—110). De 1ste afd. van dit hoofdstuk bevatten de administratieve maatregelen in het belang van het *gewestelijk algemeen*

bestuur en de politie, waarin geene andere statistische gegevens voorkomen dan omtrent de gasverlichting te Batavia: buiten de straatverlichting werd er in 1871 voor *f* 199,817 en in 1872 (voor 592,376 kub. meter gas) *f* 237,332 aan gas gedebiteerd.

De 2de afd. *Persoonlijke diensten* bevat (bl. 93—96) en in bijl. K. zeer breede opgaven omtrent de heerediensten, waaruit blijkt, dat de opgegeven totalen, herleid naar den maatstaf van volle heeredienstplichtigheid, gedurende 1872 52 dagen arbeid kon gevorderd worden van 1,992,642 en gedurende 1871 van 1,897,480 personen, en het getal verschuldigde dagdiensten beliep 99,977,384 en 98,669,007. In elk dier jaren werd echter nog niet over ½ gedeelte dier diensten beschikt. Deze cijfers hebben alleen betrekking op de gouvernements-residentiën van Java en de afdeeling Pamakassan op Madura.

De 3de afd. *Landelijke inkomsten en bedrijfsbelasting* bevat in de eerste plaats de volgende statistiek van den aanslag der eigenlijke *landrente* op Java en Madura, zoomede van den aanslag der tuinen en nipa-bosschen, met uitzondering van het domein Bloeboer, en van de in 1872 nog in de Preanger-regentschappen geheven belasting op de rijstcultuur, doch met inbegrip van den aanslag in die belasting ad circa *f* 5300 à *f* 5500 der zoutwellen te Samarang en *f* 3083.34 landrente door den huurder van het land Simbang in Pekalongan.

LANDRENTE.

	Aanslag.	Onder ult°. Dec. achterstallig.	Tuinen en nipabosschen.
1868......	*f* 12,078,494	*f* 119,770	*f* 25,583
1869......	" 12,648,935	" 282,927	" 24,754
1870......	" 13,188,911	" 304,068	" 25,337
1871......	" 13,391,468	" 436,002	" 25,318
1872......	" 12,950,439	" 229,949	" 24,610

Voor de velden, door de bevolking voor eigen cultuur beplant, beliep de aanslag der landrente in 1871 *f* 12,930,582, in 1872 *f* 12,939,516, zonder de Preanger-regentschappen en Bloeboer.

Tabel L., bevattende eene berekening voor elk gewest van de verhouding van het gemiddeld landrentecijfer per bouw tot de berekende geldswaarde van een bouw padi, doet zien dat de betaling per bouw het hoogst was in Pasoeroean *f* 10.77, het laagst in Madura *f* 2.62½. In verhouding tot de veronderstelde waarde der geoogste padi was de aanslag het hoogst in Bantam 14.62 pct., het laagst in Madioen 3.81 pct.

De belasting op de rijstcultuur en eerste gewassen in de Preanger-regentschappen, op *f* 1,400,000 geraamd, bracht slechts *f* 941,454 op. Met 1873 is om verschillende bezwaren daar het landrentestelsel ingevoerd.

De belasting op het rijstgewas op het domein Bloeboer bracht van 1867—1871 op minstens *f* 9783, hoogstens *f* 16,938; voor 1872 was de aanslag *f* 11,628.

niet het visschersbedrijf uitoefent) waren aangeslagen 407,369 personen, waarvan ruim 6.6 vreemde Oosterlingen, voor welke laatsten de gezamenlijke aanslag beliep *f* 177,074, of circa 15.5 pct. van het geheel. Naar gelang van den aard der bedrijven werd het meest tot de belasting bijgedragen door kleinhandelaren 34.5 pct. en door visschers; vervolgens door ambachts- en handwerkslieden ruim 16.1, nijverheidsondernemers in 't klein circa 6, groothandelaren circa 3, personen die hun bestaan vinden in scheepsbouw en scheepvaart ruim 2.9, idem in de veehouderij circa ½, nijverheidsondernemers in 't groot circa 1 en diversen voor ruim 14 pct.

Uit de desbetreffende breedvoerige tabel M. in het *Verslag* nemen wij de totalen over als eene niet onbelangrijke bijdrage voor de kennis van de nijverheid op Java en Madura, met bovengemelde uitzonderingen, en met de opmerking, dat het bovenste cijfer het getal aangeslagenen, het onderste het bedrag van den aanslag in 1872 aanwijst.

		Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.
Handelaren in 't groot		810	1,256	37	2,103
	f	8,041	25,397	1,049	34,488
〃 〃 〃 klein		164,932	10,362	2,242	177,536
	f	314,866	65,252	10,180	390,228
Nijverheidsondernem. in 't groot		31	107	4	142
	f	343	8,928	1,200	10,471
〃 〃 〃 klein		30,281	920	85	31,286
	f	58,926	8,033	240	67,198
Ambachts- en handwerkslieden		65,338	3,929	563	69,830
	f	166,017	19,586	899	186,502
Scheepsbouw		197	1	〃	198
	f	470	5	〃	475
Scheepvaart		8,807	436	699	9,912
	f	30,310	1,503	1,592	33,405
Vischvangst		49,359	54	66	49,479
	f	272,976	1,158	183	274,317
Veehouderij		1,575	70	〃	1,645
	f	2,934	331	〃	3,265
Diversen		58,973	5,817	418	65,208
	f	121,255	30,638	900	152,793
Totaal		380,303	22,952	4,114	407,369
	f	976,137	160,832	16,243	1,153,211

De 4de afd. *Afstand van grond* (bl. 101—105), wijst aan, dat in 1872 aan Europeanen, inlanders en vreemde Oosterlingen in eigendom werden afgestaan in:

18	gewesten	op Java	786,962.14	vierk. meters	ad *f* 47,244.
6	〃	in de Buitenbez.	181,435.21	〃 〃	〃 〃 11,197.
24	〃	tot 1872	968,397.35	〃 〃	ad *f* 58,441.
		〃 1871	127,962	〃 〃	〃 〃 9,113.

De cijfers over de laatste jaren kunnen wellicht nog eenige verandering ondergaan.

De primitieve *begrootingswetten* 1873 wijzen de volgende totalen aan:

Middelen in Nederland	*f* 53,589,489	Uitgaven in Nederland	*f* 27,471,669
" " Indië.....	" 74,213,374	" " Indië.....	" 89,903 499
	f 127,802,863		*f* 117,375,168

Bij de wetten van 27 Nov. 1873 (*Staatsblad* N°. 176—179) zijn de begrootingen voor 1874 aldus vastgesteld:

Ontvangsten in Nederland.

Verkoop van koffie, 750,000 pikols.............	*f* 39,362,265
" " kina, 13,000 kilo..................	" 33,800
" " Banka-tin, 66,000 pikols...........	" 5,972,752
" " tin, in natura als pachtschat te voldoen door de Billiton-maatschappij, 1600 pikols.....	" 144,794
Uitkeeringen van spoorwegen.....................	" 462,750
Kortingen ten behoeve van de burgerlijke pensioenen.	" 10,000
Andere ontvangsten tegenover uitgaafposten van civielen of algemeenen aard....................	" 68,195
Ontvangsten tegenover de uitgaven voor het dep. van Oorlog in Ned. Indië....................	" 35,050
Idem id. voor het dep. van Marine in Ned.-Indië. .	" 449,361
Batig slot....................................	" 2,420,000
	f 48,958,967

Ontvangsten in Ned.-Indië.

Regeering en hooge Collegiën: door de Algemeene rekenkamer opgelegde boeten...................*f* 1,500.

Departement van justitie: Gerechtelijke boeten en consignatiën *f* 130,000, belasting op civiele processen *f* 6750, wees- en boedelkamers *f* 344,500, registratierecht van pandelingen op Borneo en Celebes *f* 2700; te zamen *f* 473,950.

Departement van financiën: Verpachte middelen: *f* 11,766,000 verkoop en verstrekkingen van opium, *f* 857,500 slachten van vee en verkoop van varkensvleesch, *f* 370,000 licentiën op de pho- en tophospelen, *f* 127,000 verkoop van sterken drank, *f* 146,000 belastingen op neringen en bedrijven van inlanders, Chineezen enz., *f* 155,600 Javasche en Chineesche tabak, *f* 119,700 tolbruggen, sluisgelden enz., *f* 72,500 vogelnestklippen, *f* 75,000 belasting op peper te Riouw, *f* 101,400 aan een tiental minder opbrengende en *f* 115,000 aan gezamenlijk verpacht wordende middelen; totaal *f* 13,205,600. — In- en uitvoerrechten en accijnsen *f* 7,000,000 en pakhuishuur *f* 191,500, te zamen *f* 7,191,500. — Consumptierecht van tabak bij vervoer over zee *f* 146,500. — Verponding *f* 1,067,000. — Openbare verkoopingen *f* 610,150. — Klein zegel

Dep. van Oorlog. Officieren in buitengewonen dienst *f* 9361. Militaire verlofstractementen *f* 240.000. Opleiding tot officier *f* 142,248. Uit- en terugzending van militairen *f* 1,092,567. Oprichting van een corps militairen, geschikt en gereed om, wanneer noodig, naar de koloniën en overzeesche bezittingen gezonden te worden *f* 300,000. Militaire veroordeelden *f* 15,000. Nalatenschappen *f* 500. Materiëel *f* 1,734,000. Onvoorziene *f* 50,000. Totaal *f* 3,583,676.

Dep. van Marine. Etablissementen en magazijnen *f* 2000. Personeel der zeemacht *f* 1,457,952. Materiëel der zeemacht *f* 2,116,500. Onvoorziene *f* 50,000. Totaal *f* 3,626,452.

Bijdragen van Ned.-Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks schatkist voor 1874 *f* 10,544,579.

Algemeen Totaal der uitgaven in Nederland f 28,501,501.

Uitgaven in Nederl.-Indië.

Regeering en Hooge Collegiën. Gouverneur-generaal *f* 160,000. Staf van idem *f* 24,000. Tuinen en inventaris van zijne verblijven *f* 54,300. Raad van Ned-Indië *f* 151,200. Algemeene secretarie en secretarie van den Raad van N.-I. *f* 330,308. Algemeene Rekenkamer *f* 369,540. Reis- en verblijfkosten en tafelgelden *f* 13,000. Onderzoek van den toestand en de verbetering van het financiëel beheer *f* 5000. Onvoorziene *f* 1500. Totaal *f* 1,109,358.

Dep. van Justitie. Departement *f* 78,440. Hoog-gerechtshof en hoog militair gerechtshof *f* 298,564. Raden van justitie *f* 387,006. Rechtbanken van omgang *f* 70,420. Landraden, residentieraden en andere rechtbanken *f* 748,956. Verdere kosten van het rechtswezen *f* 422,665. Wees- en boedelkamers *f* 316,871. Renten op borgtochten ten gevolge van het reglement op de drukwerken *f* 250. Pandelingen *f* 1850. Gevangenen, kettinggangers en bannelingen *f* 1,818,549. Invoering van een nieuw stelsel van dwangarbeid. *Memorie.* Onvoorziene *f* 100,000. Totaal *f* 4,243,071.

Dep. van Financiën. Departement *f* 252,620. Algemeene kassen *f* 350,341. Verpachte middelen *f* 1,376,940. In- en uitvoerrechten en accijnsen *f* 651,309. Verponding *f* 4840. Openbare verkoopingen *f* 213,869. Klein zegel *f* 32,220. Andere belastingen *f* 98,780. Pensioenen, verlofstractementen enz. *f* 1,574,500. Voorschotten op tractementen *f* 225,000. Soldijen en toelagen aan eereteekens verbonden *f* 18,900. Bestellingen van het Minist. van koloniën *f* 2500. Onvoorziene *f* 150,000. Totaal *f* 4,951,819.

Dep. van binnenlandsch bestuur. Departement *f* 191,896. Europeesch gewest. bestuur *f* 4,588,407. Inlandsch bestuur *f* 4,587,542. Vorsten, grooten, staatsgevangenen enz. *f* 2,096,263. Publieke feesten *f* 21,066. Gewestelijke politievaartuigen *f* 56,206. Gewapende corpsen *f* 337,256. Uitroeiing van tijgers en krokodillen *f* 50,000. Andere uitgaven in het belang van orde en veiligheid *f* 22,226. Landbouw en veeteelt in 't algemeen *f* 348,235. Landelijke inkomsten en andere grondlasten *f* 1,522,719. Kadaster

Andere bronnen van inkomst. Zie het *Koloniaal Verslag* bl. 173 tot 192 en de daarbij behoorende uitvoerige bijlagen U, V, W, X en IJ, inzonderheid de breedvoerige mededeelingen aangaande de opiumpacht. Omtrent deze laatste zijn ook aan de Staten-generaal in April 1872 en Januari 1873 zeer breede opgaven gedaan.

Ten einde den sluikhandel in opium tegen te gaan werd met 1873 de onbeperkte verstrekking van opium ingetrokken en het maximum der verstrekking bepaald op 117,360 katti's, tegenover een verstrekking in 1870—1872 respectivelijk van 126,325, 208,363 en 266,489 katti's.

De uitkomsten van die pacht op Java en Madura waren in de laatste jaren (waarbij die voor 1873 de vermoedelijke) als volgt:

	Verstrekte opium.	Pachtschat.	Winst op tiban.	Totaal.
1870.......	129,639 katties.	*f* 5,300,160	*f* 4,140,480	*f* 9,440,640
1871.......	222,045 〃	〃 2,401,500	〃 6,586,200	〃 9,987,700
1872.......	270,540 〃	〃 862,980	〃 6,180,000	〃 7,042,980
1873.......	117,360 〃	〃 6,128,880	〃 1,412,900	〃 7,541,780

Het aantal verkoopplaatsen of kitten was van 1870—1873 respectievelijk 681, 714, 683 en 684.

Op de Buitenbezittingen bedroeg de pachtschat gezamenlijk in die jaren *f* 1,138,877, *f* 1,008,392, *f* 1,039,415, *f* 1,089,462.

Van de andere verpachte middelen als rundvleesch, dobbelspelen, vogelnestklippen enz. was de gezamenlijke opbrengst op

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1870.......	*f* 1,734,924	*f* 571,068	*f* 2,305,922
1871.......	〃 1,734,653	〃 594,804	〃 2,329,457
1872.......	〃 1,679,374	〃 640,601	〃 2,319,975
1873.......	〃 1,700,454	〃 669,266	〃 2,369,720

De opbrengst der inkomende en uitgaande rechten was, na aftrek der fictieve rechten, in de laatste zes jaren als volgt:

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
1866.........	*f* 7,120,313	*f* 880,092
1867.........	〃 6,805,079	〃 863,983
1868.........	〃 5,345,391	〃 878,201
1869.........	〃 5,027,577	〃 790,051
1870.........	〃 5,181,253	〃 699,549
1871.........	〃 6,110,815	〃 931,715
1872.........	〃 7,304,335	〃 747,482

Het consumtierecht op tabak steeg van 1868 tot 1872 op Java en Madura van *f* 80,402 tot *f* 101,669, in de Buitenbezittingen van *f* 18,148 tot *f* 36,526.

Onder de verdere bronnen van inkomsten verdienen vermelding: de verponding, opbrengst der vendukantoren, klein zegel, recht van overschrijving van vaste goederen en belasting op paarden en rijtuigen, waarvan wij hier een achtjarig overzicht laten volgen:

te wenschen over, waaraan men dan ook de vele misgewassen toeschrijft.

Ook omtrent de indigo-cultuur zijn de opgaven hoogst onvolledig.

Gouvernementscultures. Het jaar 1872 was voor de koffiecultuur zeer gunstig, zooals uit de volgende opgave blijkt.

	Vruchtdrag. boomen.	Opbrengst in pikols.	Netto prijs per pikol in Nederl. geveild.
1868	234,051,454	588,616	*f* 36.67
1869	231,009,460	962,800	" 38.76
1870	214,553,997	986,038	" 36.73½
1871	225,819,430	446,304	" 39.34½
1872	226,927,481	985,951	" 48.36½

Zie verder het *Verslag*, bl. 206—213 en de breede bijlagen BB en CC, alsmede de verzameling van stukken in 1869—1873 door de regeering aan de Staten-generaal medegedeeld omtrent het onderzoek naar de koffiecultuur op Java.

Aan de zeer uitvoerige mededeelingen in het *Verslag* bl. 214—219 en de daarbij behoorende bijlagen DD tot HH, omtrent de suikercultuur in 1872 op Java en Madura ontleenen wij het volgende: Het aantal suikerondernemingen was 94, dat der suikerrietplantende huisgezinnen 211,463, de uitgestrektheid van den aanplant 39,674 bouws, de opbrengst 2,562,661 pikols van 61.76 kilogram of per bouw 64.43½ kilogram.

De kina-cultuur ging in 1872, ondanks het zeer ongunstige weder, krachtig vooruit. In den loop van het jaar bereikte het totaal cijfer der boomen en planten het door de regeering voorloopig aangenomen maximum van twee millioen. Sedert 1864, toen aan de kina-cultuur eene andere richting is gegeven, is het aantal boomen in den vollen grond successievelijk geklommen van 11,260 tot 1,705,542. De oogst van 1872 heeft ongeveer 18,000 kilogram men droog product bedragen; voor 1873 werd hij geschat op 20,000 à 30,000 kilogram droog product. De hier te lande in 1872 geveilde 11,320 kilogram brachten naar gelang der verschillende soorten op *f* 1.10 tot *f* 5.02 per half kilo, gemiddeld *f* 1.42[27]. Zie verder *Verslag*, bl. 220—222 en bijl. HH*bis*, JJ en KK.

Landbouw op woeste gronden, door het gouvernement verkuurd. Het aantal verhuurde perceelen was onder ult. Dec. 1872 106, verhuurd aan 75 ondernemers, waarvan de uitgestrektheid was 42,503 bouws van 500 □ Rijnl. roeden; de verschuldigde huurschat over 1872/73 *f* 262,695, welke zou klimmen tot *f* 299,748, wanneer deze reeds bij al de perceelen over de volle uitgestrektheid ware verschuldigd. Zelfs bij ruwe raming kan de geheele productie niet worden opgemaakt. Zie *Verslag*, blz. 222—227 en bijl. LL.

Landbouw op landen van particulieren. Uit de mededeelingen in het *Verslag*, bl. 227—230 is geen volledig overzicht op te maken vermits daaraan de opgaven voor Batavia ontbreken.

Landbouw op verhuurde landen in Soeracarta en Djocdjocarta. Zie bl. 230—232 van het *Verslag* en bijl. MM en NN, waaruit echter geen juist kort overzicht is op te maken.

Boschwezen. De wanordelijke toestand, waarin tot voor weinige jaren het boschwezen op Java verkeerde, en die ten gevolge heeft gehad, dat vele gewesten, vroeger rijk aan goede djatibosschen, daarvan nog slechts de overblijfselen hadden behouden, heeft sedert de nieuwe bepalingen op het boschbeheer een einde genomen. Een volledige opgave van het gekapte hout, de aanplantingen enz. kan uit het *Verslag*, bl. 232—239 en bijl. OO niet worden opgemaakt.

Veeteelt. Volgens het *Verslag*, bl. 239 en bijl. PP, telde de veestapel op het einde van 1872, ongerekend die in de Vorstenlanden en Madura, behalve het regentschap Pamakassan, 2,514,100 buffels, van welke 1,002,700 mannetjes en 1,511,400 wijfjes, 541,300 stieren, 741,100 koeien, 298,000 hengsten en 304,600 merries, eene niet onbelangrijke vermeerdering in vergelijking met 1871 aantoonende.

2. In de Buitenbezittingen.

In het *gouvernement van Sumatra's westkust* bedroeg, echter volgens niet zeer betrouwbare cijfers, in 1872 de productie van padi 5,268,000 pikols à *f* 4—9.50 per pikol of 680,600 pikols meer dan in 1871. Meest naar schatting waren er 125,906,262 vruchtdragende, 6,072,482 oude en 57,531,026 jonge niet vruchtdragende koffieboomen, terwijl de oogst 90,819 pikols of 65,729 minder dan in 1871 bedroeg. Van de overige artikelen: klappers, de meest geliefde cultuur, tabak, muscaatnoten enz. is de productie niet opgegeven, maar slechts enkele opgaven worden medegedeeld omtrent den uitvoer, als van: muscaatnoten 1953 pikols en foelie 403 pikols, tegen respectievelijk 187 en 40 pikols in 1871; van indigo 6018 pikols tegen een gemiddelden prijs van *f* 8 à *f* 9 per pikol. De veestapel herstelde zich geheel weder van de in 1867 en 1868 geleden verliezen.

In *Benkoelen* blijft de landbouw op een lagen trap van ontwikkeling. Geen andere statistische gegevens worden in het *Verslag* gevonden dan dat er werden uitgevoerd 176 pikols muscaatnoten, tegen 122½ in 1871, en dat de veestapel telde 175 paarden, 1538 koeien en 15,527 buffels, tegen respectievelijk 259, 1545 en 17,377 in 1871.

In de *Lampongsche districten* ging de paditeelt vooruit. Van peper werden uitgevoerd 20,507 pikols tegen 14,000 in 1871, waarvan de waarde bedroeg *f* 513,400 of *f* 191,000 meer dan in 1871. De uitvoer van koffie was 2294 pikols tegen 1963 in 1871, van klappers 95 pikols, van katoen over zee 3002 pikols tegen 1799 in 1871, van kapoeloga of wilde kardemom 128¾ pikols à *f* 120 per pikol; voorts, voor zooverre kon worden nagegaan: 173 pikols gomelas-

zig waren, en dat de uitvoerwaarde in 1872 bedroeg ruim *f* 104,000; dat van Macassar uitgevoerd werden 62,434 pikols koffie, waardig *f* 2,529,129, van suiker 1369 pikols, waardig *f* 22,373, en de veestapel telde 13,529 paarden, 42,703 buffels en 589 koeien, tegen respectivelijk 14,901, 45,211 en 1129 in 1871 enz.

Menado. Ofschoon in de Minahassa groote uitgestrektheden grond in vruchtbare sawahs werden herschapen, was de rijstoogst door de felle hitte in 1872 slechts 625,800 pikols, of 65,300 minder dan in 1871. In Gorontale echter werden 148,700 pikols tegen 119,500 in 1871 verkregen. De miloe-cultuur gaf goede uitkomsten. In de Minahassa gaven in 1872 1,512.840 planten 355 millioen vruchten, in 1871 1,462,860 planten 352 millioen vruchten. De prijzen liepen van *f* 1.50 tot *f* 4 de 1000. In Gorontale werden in 1871 27½ millioen vruchten, in 1872 circa 40 millioen vruchten van 2,316,500 planten geoogst. Het getal sagoboomen vermeerderde in de Minahassa tot 347,600, in Gorontalo tot 45,400. Het aantal koffieheesters in geregelde tuinen vermeerderde in de Minahassa met 52,300 en klom daardoor tot 3,683,300 boomen, waarvan 3,277,100 vruchtdragende. Van de bosch- en paggerboomen waren in Dec. 1872 nog 7,154,100 aanwezig. Door de ongunstige weêrsgesteldheid en weinige zorg was de productie slechts 6580 pikols, tegen 7936 in 1871 en 13,458 in 1870. Het getal koffieplantende huisgezinnen bedroeg in 1872 21,708, aan welke ruim *f* 85,500, en aan de inlandsche hoofden, wegens koffieprocenten, *f* 7900 te goed werd gedaan. Voor de afdeeling Gorontalo worden opgegeven 618,600 koffieboomen tegen 633,100 in 1871. Het ongunstige weder had vele boomen doen sterven. De uitvoer beliep slechts 625 pikols. Terwijl in de Minahassa de cacaoteelt zeer verminderde, de aanplant tot 322,800 stammen werd teruggebracht en de oogst slechts 35 pikols bedroeg, viel die oogst in Gorontalo zeer gunstig uit, ofschoon het aantal boomen van 103,000 tot 75,500 verminderde. In de Tominilanden werd het aantal geschat op meer dan 250,000. De uitvoer was in 1871 1130, in 1872 2065 pikols, tegen den prijs van *f* 45 tot *f* 55. Het getal klapperboomen vermeerderde in de Minahassa van 601,600 tot 603,000, doch verminderde in Gorontalo van 269,000 tot 227,700. In de Tominilanden en den Togian-archipel schatte men den aanplant op 200,000 boomen. Bij den hoogen prijs der muscaatnoten verdubbelde het aantal boomen in de Minahassa van 39,600 tot 81,400; in Gorontalo waren er slechts 517. De koffieteelt, in Gorontalo geheel verlaten, ging ook weder achteruit in de Minahassa; tegen 14,500 boomen in 1871 waren er in 1872 slechts 6500 over. Van Tondano wordt gemeld, dat door afstammelingen van Javaansche bannelingen, die zich met de cultuur van preangerboonen bezig houden, daarvan 150 pikols tegen 184 in 1871 aan het marinedepartement werden geleverd. De kina-aanplant scheen in de Minahassa goed te zullen slagen; in Gorontalo was die mislukt; een tweede genomen proef beloofde betere uitkomst. Het getal aange-

kweekte tabaksplanten bedroeg in Gorontalo 112,200, tegen 72,000 in 1871; uit de Tomini-landen, waar veel tabak wordt geteeld, werden 335 pikols tegen 304 in 1871 verscheept. Aan katoen werd uit Gorontalo verscheept voor eene waarde van *f* 14,050, tegen *f* 18,070 in 1871. De veestapel in de Minahassa telde 3822 paarden, 16,970 runderen en 195,543 varkens, tegen respectievelijk 3848, 15,552 en 185,715 in 1871; in Gorontalo verminderde hij door veeziekten van 8069 karbouwen, 8538 paarden, 355 runderen, 30 varkens en 16,969 schapen en geiten in 1871 tot 7950 karbouwen, 7033 paarden, 423 runderen, 25 varkens en 13,273 schapen. De uitvoer van paarden beliep slechts 48 stuks, tegen 116 in 1871.

Amboina. De kruidnagelteelt scheen meer en meer tot den vroegeren bloei terug te keeren. De nageloogst werd in 1872 geschat op 3200 pikols, waarvoor *f* 50,000 à *f* 60,000 in de eerste hand zou zijn verkregen. Bij ordonnantie van 22 Januari 1873, werden met ingang van 1 October op de Bandasche-eilanden de bepalingen op de verplichte teelt en levering van specerijen ingetrokken.

Ternate zou in 1872 opgeleverd hebben 108 pikols koffie en het aantal koffieboomen op Ternate, Tidore en Batjan gezamenlijk tot 192,000 of 60,000 meer dan in 1871 geklommen zijn. Het aantal muscaatnoten-, cacao- en kruidnagelboomen bedroeg respectievelijk circa 70,200, 23,500 en 8400, tegen 84,600, 23,300 en 8400 in 1871. De veestapel telde 1302 runderen, 15 paarden, 105 varkens en 1545 schapen en geiten, tegen 1698, 17, 57 en 1768 in 1872. De opbrengst van sago, het hoofdvoedsel, rijst, tabak enz., wordt niet opgegeven.

Omtrent *Timor* worden geene statistische cijfers medegedeeld.

25. Mijnbouw. Banka leverde in 1872 op 67,390.[55] pikols, tegen 68,147.[68] in 1871. In het laatste tienjarig tijdvak was de hoogste levering in 1863, namelijk 95,981 pikols. Het getal mijnwerkers was in 1871 en 1872, in de gouvernementsmijnen 6617 en 6865; in de particuliere mijnen 1109 en 1099. Het bedrag der schulden van de gouvernementsmijnen ult°. Dec. 1871 *f* 382,642, was een jaar later *f* 427,355. Ter aanvulling van de jaarlijks naar China terugkeerende of zich aan de nijverheid onttrekkende Chineezen, werden in 1871 1141, in 1872 1214 Chineesche nieuwelingen aangebracht.

Op Billiton bedroeg de opbrengst der 113 mijnen in 1872/3 54,371.[69] pikols, tegen 32,970, 30,316, 36,166 en 49,850 in de jaren 1867/8—1871/2. Tegen 4014 mijnwerkers in Februari 1872 waren er een jaar later 4440. Uit China kwamen 836 nieuwelingen tegen 705 in het vorige jaar.

De opbrengst van steenkolen op Borneo was in de mijn *Oranje-Nassau* te Pengaron in 1872 slechts 5811 ton, tegen 10,000, 9817 en 4538 ton in 1869—1871; van de mijn *Pelarang* (Koetei) 950 ton. De laatste werd in het einde des jaars verlaten, als te wei-

	Notenmuscaat. kilo's.		waarde.	Foelie. kilo's.		waarde.
1868	151,226	*f*	172,528	44,118	*f*	37,708
1869	65,090	"	86,658	113,162	"	141,157
1870	241,612	"	329,220	58,599	"	122,254
1871	274,576	"	572,237	64,801	"	160,037
1872	302,452	"	605,741	63,994	"	142,764

	Kruidnagelen. kilo's.		waarde.	Huiden en vellen (onbereide). stuks.		waarde.
1868	2,890	*f*	1,182	278,225	*f*	577,937
1869	2,865	"	1,140	338,675	"	808,327
1870	50,417	"	20,360	451,996	"	1,013,673
1871	11,434	"	5,887	549,082	"	1,464,402
1872	23,413	"	11,039	631,559	"	1,627,301

Voor rekening van het Gouvernement werden door de Nederlandsche Handelmaatschappij in consignatie naar Nederland uitgevoerd de volgende hoeveelheden tot de daarnevens vermelde waarde:

	Koffie. kilo's.		waarde.	Suiker (in poeder). kilo's.		waarde.
1868	44,064,294	*f*	25,504,029	43,874,138	*f*	10,030,502
1869	44,611,800	"	25,786,000	39,108,320	"	9,964,870
1870	60,713,018	"	31,201,786	36,097,720	"	8,742,248
1871	39,721,432	"	20,632,834	46,459,476	"	10,809,914
1872	42,704,710	"	26,699,883	9,925,678	"	2,532,172

	Tin. kilo's.		waarde.	Notenmuscaat. kilo's.		waarde.
1868	3,750,581	*f*	4,299,253	55,587	*f*	65,253
1869	6,179,782	"	6,242,300	42,926	"	79,620
1870	4,583,093	"	4,865,092	"		"
1871	3,186,329	"	3,457,205	14,180	"	22,688
1872	5,571,306	"	6,733,306	197,568	"	395,180

	Foelie. kilo's.		waarde.	Kruidnagelen. kilo's.		waarde.
1868	33,968	*f*	35,750	"		"
1869	"	"	"	"		"
1870	"	"	"	46,444	*f*	18,800
1871	16,245	"	44,185	"		"
1872	18,503	"	44,406	"		"

De scheepvaartbeweging was in de laatste vijf jaren als volgt:

AANGEKOMEN SCHEPEN.

	Nederlandsche vlag. schepen.	lasten.	Vreemde vlag. schepen.	lasten.	Te zamen. schepen.	lasten.
1868	3,041	164,105	209	54,555	3,250	218,660
1869	3,104	176,084	226	55,522	3,330	231,606
1870	3,116	168,030	276	58,872	3,392	226,902
1871	3,060	162,871	345	67,138	3,405	230,009
1872	2,872	159,821	345	70,326	3,217	230,147

VERTROKKEN SCHEPEN.

	Nederlandsche vlag.		Vreemde vlag.		Te zamen.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1868	3,176	235,648	260	70,610	3,436	306,258
1869	3,431	258,548	350	104,351	3,781	362,899
1870	3,586	237,829	331	88,033	3,917	325,862
1871	3,361	227,809	411	90,603	3,772	318.412
1872	3,366	220,319	463	105,271	3,829	325,590

Van de bovenstaande aangekomen en vertrokken schepen waren in ballast:

	AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1869	405	27,946	416	5,511
1870	387	30,914	448	17,199
1871	328	28,634	396	8,488
1872	251	19,332	435	9,088

De waarde van den particulieren in- en uitvoer van de *Buitenbezittingen* te zamen wordt aldus opgegeven:

	INVOER.		UITVOER.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
1867	*f* 28,822,914	*f* 2,037,779	*f* 23,147,726	*f* 1,739,079
1868	" 24,656,812	" 2,653,306	" 25,067,171	" 2,167,627
1869	" 25,919,975	" 3,517,287	" 26,704,537	" 2,518,144
1870	" 27,360,614	" 4,596,990	" 26,433,631	" 2,366,613
1871	" 31,851,436	" 4,096,024	" 34,087,370	" 2,056,300

Onder de invoeren is bij uitzondering begrepen aan gouvernements-invoer (zout en opium) voor *f* 257,600 in 1868, *f* 441,200 in 1869, *f* 190,000 in 1870 en *f* 521,200 in 1871; en onder de uitvoeren aan gouvernements-uitvoer in 1868 *f* 342,100, 1869 *f* 1,410,737, 1870 *f* 487,330 en 1871 *f* 405,000 aan Menado-koffie.

Voor de scheepvaartbeweging in de gezamenlijke Buitenbezittingen heeft men de volgende cijfers:

	AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1867	5,274	163,452	5,222	161,242
1868	5,491	182,742	5,477	180,052
1869	5,594	177,465	5,794	176,834
1870	4,935	184,041	4.925	189,018
1871	4,687	199,071	4,917	194,575

In 1870 en 1871 waren onder de aangekomen schepen in ballast 349 schepen met 15,494 lasten en 176 met 6659 lasten; en onder de vertrokken schepen in ballast in 1870 345 met 11,779 lasten, in 1871 278 met 9118 lasten. Voor de vroegere jaren is dit niet opgegeven.

De Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot onderging in de laatste vijf jaren de volgende veranderingen. Wij vinden in:

	Stoomschepen.		Barken, brikken, schoeners enz.		Wankang-toops en andere vaartuigen.	
	aantal.	lasten.	aantal.	lasten.	aantal.	lasten.
1868....	29	3,747	285	25,564	59	858
1869....	26	3,277	286	26,201	48	868
1870....	25	3,559	315	27,012	540	8,402
1871....	28	4,392	299	25,899	565	9,290
1872....	28	4,360	274	25,310	518	8,705

Van deze laatste cijfers komen voor Java en Madura:

24	4,187	146	17,202	256	4,023

De volgende opgaven betreffen den scheepsbouw en de eerste zeebrieven in de laatste vijf jaren aan Europeesch getuigde vaartuigen verleend voor de vaart binnen Nederl.-Indie:

GEBOUWD IN

	Indië.		Nederland		Elders.		Totaal.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1868....	10	266	4	937	10	1.572	24	2,775
1869....	18	561	"	"	14	2,171	32	2,732
1870....	16	418	3	786	15	2,218	34	3.422
1871....	23	576	1	370	20	2.840	44	3,786
1872....	10	310	1	322	7	1,225	18	1,857

Van de uitgereikte zeebrieven werden verleend aan:

	Europeanen.		Vreemde Oosterlingen.		Inlanders.	
	getal.	lasten.	getal.	lasten.	getal.	lasten.
1868.....	8	1,657	13	1,010	3	108
1869.....	2	559	19	1,688	11	485
1870.....	6	1,115	25	2,179	3	128
1871.....	6	1,659	21	1,564	17	563
1872.....	1	529	8	996	9	332

28. ANDERE ONDERWERPEN BETREFFENDE DEN HANDEL, NIJVERHEID ENZ.

Binnenlandsche handel; markten (Passers). Uit de verschillende mededeelingen der onderscheidene deelen van Indië mag men opmaken, dat de binnenlandsche handel vrij algemeen vooruitgaat. Van Bantam wordt gemeld, dat het aantal marskramers uit Batavia, die tot het binnenste van het land koopmanschap drijven, steeds aangroeit en zij de Chineezen meer en meer verdringen. In Batavia worden 63 passers gehouden, waarvan 25 op landen van eigenaars, waarvoor in 1872 *f* 80,112 marktgeld werd betaald, tegen *f* 78,812 in 1871. In de Preanger-regentschappen werden op 78 plaatsen paggers aangetroffen, terwijl er het getal warongs 8418, of 200 meer dan in 1871 beliep. In Probolingo zijn 15 groote, druk bezochte marktplaatsen, enz. (zie verder *Verslag*, bl. 277).

Ook de mededeelingen omtrent de *Visscherijen* luiden vrij algemeen gunstig. De eenigste statistische opgaven in het *Verslag*, bl. 277 en 279 medegedeeld, betreffen den vischhandel in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden. De invoer van tripang bedroeg er in 1872 228,728 kilo's, vertegenwoordigende

eene waarde van *f* 235,125, en de uitvoer 537,682 kilo's ad *f* 383,921. Aan agar-agar werd uitgevoerd voor *f* 4906; terwijl de vangst van vliegenden visch wordt geschat op *f* 5740.

Hoewel de mededeelingen zeer onvolledig zijn, schijnt men toch uit het *Verslag*, bl. 278, te mogen opmaken, dat de *katoen-industrie* toeneemt. De invoer van garens, voor het grootste gedeelte katoenen garens, bedroeg op Java en Madura van 1867 tot 1871 respectievelijk *f* 1,087,757, *f* 1,152,919, *f* 1,105,693 en *f* 1,463,462. In Pekalongan werd die industrie uitgeoefend in 17 dessa's door 105 inlanders, die jaarlijks gemiddeld bezigen 6356 rollen katoen, ter vervaardiging van 29,159 kains (kleedjes). In Soerakarta drukken 330 inlanders jaarlijks ruim 50,000 blokken (rollen?) Europeesch wit katoen. Ter hoofdplaats Soerabaja wordt het katoendrukken uitgeoefend door 23 inlanders met 51 knechts, en 14 Chineezen met 23 knechts. Voorts zijn er 7 inlanders die tehuis drukken, en 6 inlanders en 2 Chineezen, die de stempels vervaardigen. Voor het drukken wordt alleen wit Europeesch katoen gebruikt. Per dag kunnen ongeveer 250 sarongs afgeleverd worden.

De mededeelingen omtrent *andere takken van inlandsche handwerksnijverheid* leveren weinige bijzonderheden op. Die van statistischen aard bepalen zich tot de steen- en kalkfabrieken in de Preanger-regentschappen en Samarang. In de eerstgenoemde residentie waren in 1872 36 pannebakkerijen, 23 steenbakkerijen en 5 kalkbranderijen, die te zamen fabriceerden een half millioen pannen, een gelijk getal steenen en tusschen 3000 à 4000 pikols kalk. De 13 steen- en pannebakkerijen en 13 kalkovens in Samarang leverden in 1872 9,800,000 metselsteenen, 370,000 dakpannen en circa 34,000 ton kalk.

Fabrieken enz. Bij het einde van 1872 waren in Nederl.-Indië, bijna uitsluitend op Java, in particuliere inrichtingen van nijverheid aanwezig 455 stoomwerktuigen en toestellen, van welke er 355 gebezigd werden ten dienste der suikerbereiding, voornamelijk bij de op contract met het gouvernement werkende fabrieken. Van laatstbedoeld aantal waren 127 stoomwerktuigen bestemd voor de vermaling van het riet en 77 tot het drijven van centrifuges. Tot het drijven van pompen werden gebezigd 38, van werktuiggereedschappen 19, van houtzaagmolens 13, van kunst-ijsfabrieken 9, van rijstpelmolens 7, tot verdere doeleinden 14 stoomwerktuigen. Te Soerabaja werd door de Ned.-Ind. Stoomvaartmaatschappij aan den westeroever van den Kalimas een door stoom gedreven werktuigfabriek opgericht. (Zie verder *Verslag*, bl. 280.)

De pogingen der regeering tot invoering der *zijde-industrie* zijn tot dusverre verre van geslaagd. (Zie *Verslag*, bl. 280.)

Omtrent de *Kamers van koophandel* wordt, bl. 280 vermeld, dat aan de uitnoodiging der regeering tot indiening van een jaarlijksch verslag, slechts door die te Padang gevolg is gegeven, aan welk verslag op bl. 281 eenige niet onbelangrijke mededeelingen worden ontleend.

Maten en gewichten. Aan ijkloonen werd in 1872 ontvangen *f* 2129, waarvan op Java en Madura *f* 2108, in de Buitenbezittingen *f* 21. In 1871 bedroegen die cijfers *f* 2372 en *f* 148, te zamen *f* 2520. (Zie verder *Verslag*, bl. 281.)

Met eene korte mededeeling, dat in Indië gelden beschikbaar werden gesteld voor deelneming aan de *Weener tentoonstelling* en in het laatst van 1872 naar Nederland de bijeenverzamelde voorwerpen werden gezonden, eindigt het *Koloniaal Verslag van* 1873, dat in folio 281 dubbele pagina's tekst, 408 pagina's bijlagen, met tabellen en 8 pagina's verbeteringen van drukfeilen telt.

B. NEDERLANDSCHE WEST-INDISCHE BEZITTINGEN.

Bronnen. Zie de mededeeling op bl. 111.

A.

SURINAME.

1. GRONDGEBIED. In de bepaling van het grondgebied der kolonie Suriname kwam in 1872 geene verandering.

2. BEVOLKING. IMMIGRATIE. KOLONISATIE. AFSCHAFFING DER SLAVERNIJ.

Bevolking. Op ult°. Dec. 1872 bedroeg de bevolking, — daaronder niet begrepen de Indianen, de Boschnegers en 148 verpleegden op het Lepreuzen-etablissement *Batavia*, — 25,069 mannen en 25,213 vrouwen, te zamen 50,282 zielen; een gelijk cijfer als op ult°. Dec. 1871.

Onder dat cijfer zijn evenmin begrepen het garnizoen. de zeemacht en de koopvaardijvloot.

Het aantal Europeanen bedroeg 690, dat is 35 minder dan een jaar vroeger.

Volgens de staten, door de belanghebbenden ingediend, en welke, ten gevolge van genomen maatregelen, meer waarborg voor juistheid gaven dan in vroegere jaren, was die bevolking op ult°. Dec. 1872, te zamen 51,888 zielen, waaronder 22,191 te Paramaribo, 731 militairen en 400 schepelingen en 25 bewoners van Albina aan de Marowijne.

Dat cijfer was verdeeld als volgt:

	MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
Personen niet behoorende tot de twee volgende cathegoriën	10,581	10,303	20,884
Onder staatstoezicht geplaatsten	13,501	15,273	28,774
Immigranten	1,626	604	2,230
	25,708	26,180	51,888

Ongerekend 101 doodgeborenen werden in 1872 geboren:

	M.	V.	TOTAAL.
in echt	200	141	341
buiten echt	695	670	1,365
op Batavia	"	2	2
	895	813	1,708
en overleden	1,108	981	2,089
meer overleden	213	168	381

Zijnde het laatste cijfer 218 meer dan in 1871.

Wegens ingekomen klachten werden 16 vervolgingen tegen huurders ingesteld.

Ten slotte volgt een staat van het getal vrijgemaakten en immigranten, onder contract werkzaam op 1 Jan. 1873.

DISTRICTEN.	Vrijgemaakten.		Immigranten.		Te zamen.	
Boven-Cottica.........	634		21		655	
Perica...............	234		19		253	
Boven-Commewijne....	313		98		411	
Commetewane.........	596		93		689	
Matappica............	771		196		967	
		2548		427		2975
Beneden-Cottica........	1574		476		2050	
Beneden-Commewijne...	1692		142		1834	
		3266		618		3884
Boven-Suriname.......	489		66		555	
Beneden-Suriname.....	1354		141		1495	
		1843		207		2050
Boven-Para............	788		"		788	
Beneden-Para..........	1460		14		1474	
		2248		14		2262
Boven-Saramacca.......	47		"		47	
Beneden-Saramacca.....	681		200		881	
		728		200		928
Coronie....................		912		"		912
Nickerie....................		694		490		1184
Totaal-Generaal...... Buitendistricten.....		12,239		1,956		14,195
Stadsdistrict.......		3,030		2		3,032
		15,269		1,958		17,227

3. ALGEMEEN BEHEER. Bij K. B. van 17 Mei 1873 is de Heer W. H. J. VAN IDSINGA op zijn verzoek eervol ontslagen als gouverneur van Suriname en als zoodanig benoemd Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN. In de Koloniale Staten viel geen andere verandering voor dan die door de ontslagneming van de Heeren COHEN STUART en Mr. F. A. VAN AFFELEN VAN OORDE, die vervangen werden door de Heeren J. DE JONG en S. VAN PRAAG.

De commissie, benoemd in 1869 tot onderzoek van de verbeteringen in de tegenwoordige organisatie van het administratief beheer gevorderd, en in verband daarmede van de meerdere of mindere wenschelijkheid der oprichting van een gemeentebestuur, heeft 15 Maart 1873 haar rapport uitgebracht, dat als bijl. A in het *Verslag* is medegedeeld.

4. GEWESTELIJK BEHEER. De voorgeschreven inspectiën hadden geregeld plaats en leverden reden tot tevredenheid op. De leden der gewapende burgerwacht hebben met ijver en bereidwilligheid ook in 1872 hun plicht vervuld.

In de buitendistricten telde men 96 winkels en bakkerijen, of 37 minder dan in 1871. In Beneden-Commewijne werden 7 en in Coronie 8 slijterijen opgericht, terwijl in laatstgemeld district mede een drogistwinkel aanwezig was.

5. Militair beheer.

a. *De schutterij te Paramaribo* telde 31 Dec. 1872 21 officieren 430 onderofficieren en manschappen.

b. *Gewapende burgermacht in de districten*: 58 officieren, 832 onderofficieren en manschappen. 314 reserveschutters en lastdragers.

c. *De infanterie en artillerie* telde 27 officieren, waarvan 10 geneeskundige dienst, en 501 onderofficieren en manschappen.

De gezondheidstoestand was in 1872 ongunstig.

In de militaire ziekeninrichtingen werden in 1872 6078 lijders, of 168 minder dan in 1871 verpleegd. Onder hen waren 2645 van de landmacht, 32 van de zeemacht en 3401 civiele personen.

d. *Zeemacht.* Zr. Ms. stoomschip *Amstel* bleef in 1872 in Suriname gestationeerd. In April deed het eene reis naar Nickerie.

6. Rechtswezen. Politie. Gevangenissen.

De volgende staat levert een tienjarig overzicht van de werkzaamheden van het hof van justitie in burgerlijke zaken:

	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
Vonnissen en arresten..	128	194	150	82	99	139	95	132	85	122
Gemotiveerde, praeparatoire en interlocutoire beslissingen.....	37	61	16	32	21	22	14	19	17	—
Aangebrachte zaken ter onderscheidene rollen.	140	331	65	12	93	100	87	111	66	108
Requesten............	229	142	—	117	109	153	92	52	43	63

Nog werden in 1872 85 strafzaken afgedaan.

Tienjarig overzicht der vonnissen, gewezen door het kantongerecht te Paramaribo:

	1863.	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
Vonnissen in strafzaken.	135	178	140	121	319	226	161	57	210	194
Vonnissen in burgerlijke zaken.........	253	145	188	217	127	389	330	199	238	254

Bij het kantongerecht werden in 1872 aangebracht 28 burgerlijke en 12 strafzaken.

Op ult. December 1872 waren in de kolonie 8 practizijns, waarvan 4 gegradueerden, en 2 notarissen, behalve de districtssecretarissen, die als zoodanig het notarisambt in de buitendistricten waarnamen.

Politie. Op ult. December 1872 bestond het corps maréchaussée uit 117 man; aan de sterkte ontbraken er 5.

Barbados aangevoerd, en naar Nederland werd door haar gezonden aan speciën *f* 13,630 goud en *f* 50,590 zilver. De netto winst bedroeg *f* 14,870.

Omtrent de opgeheven particuliere *Westindische bank* wordt medegedeeld, dat op rekening van het aan die bank competeerende bedrag in de opbrengst van de bij executie verkochte plantage *Kroonenburg* *f* werd 20,000 voldaan.

14. Nijverheid, landbouw, veeteelt. In 1872 werden in allodialen eigendom en erfelijk landbezit afgestaan 8 perceelen land, te zamen 1205 akkers, en 27 erven, te zamen ruim 6 akkers; in pacht 94, te zamen ongeveer 212 akkers. Bovendien werden nog 4 perceelen, te zamen 138 akkers in gebruik gegeven aan van het staatstoezicht ontslagenen; 2 perceelen, groot 350 akkers, keerden onder het domeinbeheer terug.

In bijl. B van het *Verslag* wordt eene breede opgave medegedeeld der prijzen in 1872 besteed voor aankoop van plantages en gronden, tot een gezamenlijk bedrag van *f* 133,461.

Het getal plantages en gronden en der akkers in cultuur was in

	Plantages.	Akkers.
1850	273	48,815
1855	272	44,351
1860	248	44,098
1865	275	30,397
1870	284	30,821
1871	274	28,552
1872	291	27,817

Er waren in 1872 65 suiker-plantages, 1 koffie en kost, 29 cacao en kost, 39 cacao, 27 bananen, 7 katoen, 33 hout, 84 kweek- en kostgronden.

De opbrengst der stapelproducten wordt als volgt opgeven:

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
Suiker, milloen Amst ponden	23.6	20.6	23.4	25.3	25.1
Melassie, duizendtallen gallons	783	607	610	529	610
Rum en dram 〃 〃	221	206	298	329	236
Koffie 〃 Amst. pond.	105	91	83	61	104
Cacao 〃 〃 〃	1300	923	1164	1264	2180
katoen 〃 〃 〃	436	429	312	575	602

De cijfers van den veestapel worden in de laatste vijf jaren opgegeven als volgt:

	Rudvee.	Paarden.	Muilez.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
In 1867	3419	231	74	191	1756	389	1769
〃 1868	3517	225	79	188	1929	387	1914
〃 1869	3658	232	70	216	1976	474	2127
〃 1870	3824	253	111	204	2039	407	1908
〃 1871	3711	236	98	203	2033	391	1557
〃 1872	3398	213	85	207	1603	395	1448

8. ONDERWIJS. Het aantal scholen onderging geene verandering. Het getal schoolgaande kinderen wordt aldus opgegeven:

Curaçao	Landsscholen	374	kinderen.
〃	andere 〃	1669	〃
Bonaire	Landsschool	82	〃
〃	Schol. der zusters v. liefdadigheid	186	〃
Aruba	Landsschool	61	〃
〃	Schol. der zusters v. liefdadigheid	213	〃
St. Eustatius	Landsschool	96	〃
〃	Methodisten Zondagschool	102	〃
〃	2 bijzondere scholen	12	〃
St. Martin	4 scholen	60	〃
〃	Methodisten Zondagschool	200	〃
〃	R.-Kathol. 〃	80	〃
Saba		32	〃

9. LANDSGEBOUWEN EN OPENBARE WERKEN. In het *Verslag*, bl. 10, wordt eene reeks van herstellingen aan gebouwen, wegen, kaden en dergelijke medegedeeld.

10. MIDDELEN VAN VERVOER, BRIEFPOSTERIJ ENZ. De maildienst geschiedde geregeld in 1872 tusschen Curaçao en St. Thomas met zeilschepen.

Het getal ontvangen en verzonden brieven was in 1872:

	Ontvangen		Verzonden	
	per mail.	per scheepsgelegenheid.	per mail.	per scheepsgelegenheid.
Brieven	21,394	9,959	19,805	16
Couranten	41,305	—	1,984	—

Van Nederland werden ontvangen 4091 brieven en 9478 couranten en derwaarts verzonden 3487 brieven en 587 couranten.

De ontvangen porto's aan het postkantoor te Curaçao bedroegen: *f* 10,753, tegen *f* 10,245 in 1871.

11. GELDELIJK BEHEER. Volgens *bijl.* D en E van het *Verslag* bedroegen de werkelijke ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Curaçao in:

1868	*f* 308,450	*f* 188,666	*f* 508,995
1869	〃 327,213	〃 41,873	〃 476,033

De begrooting voor 1870—1874:

	Ontvangst.	Subsidie uit 's Rijks schatkist.	Uitgaaf.
1870	*f* 390,032	*f* 58,186	*f* 448,218
1871	〃 355,470	〃 85,050	〃 440,521
1872	〃 333,184	〃 110318	〃 443,502
1873	〃 379,710	〃 90,544	〃 470,254
1874	〃 370,471	〃 98,396	〃 468,868

	IN 1868.		IN 1869.		IN 1870.		IN 1871.		IN 1872.	
	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.
Bonaire..	605	10,038	663	15,515	586	12,965	578	9,452	619	10,356
Aruba....	211	4,075	208	2,186	241	2,792	280	4,032	335	4,011
St. Eustat.	439	9,029	352	—	424	7,451	563	5,271	350	5,861
St. Martin.	367	15,652	400	22,120	378	15,921	367	18,604	422	25,352

Saba werd aangedaan door 178 vaartuigen.

In 1872 werden afgegeven: op Curaçao 41 gewone zeebrieven en 71 permitten van onderscheiden aard; op Bonaire 7 zeebrieven; op Aruba 3 zeebrieven en 14 permitten; op St. Martin 4 zeebrieven en op St. Eustatius 1 zeebrief en 3 passen.

De visscherij gaf weinig voordeel; het getal visscherspassen bedroeg op Bonaire 44, op Aruba 9.

mag onderstellen, dat ieder belangstellend beoefenaar der Statistiek in ons Vaderland van hunnen arbeid reeds kennis genomen heeft.

Iets anders wordt ook gevorderd in het nieuwe tijdperk, dat de Statistiek bij ons is ingetreden bij de laatste Internationale Congressen en bij den aanvang van eene nieuwe serie van ons Jaarboekje.

Ik wil mij bepalen tot enkele, zeer korte opmerkingen, en naar aanleiding daarvan mijne gedachten uitspreken, wat in den tegenwoordigen tijd, in ons Vaderland, een Jaarboekje moet zijn, dat zich ten doel stelt de beoefening van de Statistiek te bevorderen.

Er is zeker geen enkele wetenschap, die in de laatste vijf-en-twintig jaren meer de belangstelling van regeeringen en oprechte volksvrienden heeft opgewekt, dan de Statistiek. Bij de tijdelijke verwoestingen, die de socialistische omwenteling van 1848 onmiddellijk heeft gehad, is het toch een weldadig gevolg van dien schok geweest, dat zij veel meer dan vroeger de aandacht op maatschappelijke toestanden heeft gevestigd. De beoefening van de Statistiek, vroeger door kleingeestige geheimhouding onderdrukt en eenzijdig overheerscht door het nut, hetgeen de regeeringen en enkele instellingen daarvan trokken, wordt meer en meer in het belang van het geheele volksleven en in de laatste jaren inzonderheid in het belang van het internationale leven der volken beoefend. Mogen er nog oorlogen met de wapens en met tolbeambten gevoerd worden, de Congressen voor de Statistiek zijn, doordat zij verbroedering der natiën en gemeenschappelijke welvaart bedoelen, in werkelijkheid vredescongressen, al wordt ook het woord *vrede* er niet genoemd. De Congressen voor de Statistiek, achtereenvolgens in 1853 te Brussel, in 1855 te Parijs, in 1857 te Weenen, in 1860 te Londen, in 1863 te Berlijn, in 1867 te Florence, in 1869 te 's Gravenhage en in 1873 te St. Petersburg gehouden, zijn telkens in belangrijkheid toegenomen. Op die Congressen zijn door de uitstekendste beoefenaars der Statistiek van de meest beschaafde volken de vraagpunten over de wetenschappelijke beoefening der Statistiek besproken en besluiten genomen, die van onmiskenbaren invloed zullen zijn op de samenstelling van regeeringsstatistieken en de uitgave van wetenschappelijke werken.

Daar de volledige kennis den geheelen toestand van het volk, met inbegrip van den grond, met al zijn mineralen rijkdom en plantengroei en van het klimaat waaronder het leeft, enz. een te groote uitgebreidheid heeft voor juiste waarneming van enkelen, zoo is hier bovenal verdeeling van arbeid en begrenzing noodig, ofschoon die verdeeling ook weder samenwerking vereischt en de begrenzing van het onderzoek nooit mag doen vergeten, dat het volksleven een geheel uitmaakt, waarvan al de onderscheidene verschijnselen tezamenhangen. De grootsche onderneming van eene algemeene internationale statistiek [1] vordert de samenwerking van

[1] Verg. het Verslag van het Congres te St. Petersburg, van ons geacht medelid VISSERING. Jaargang 1873, bl. 320.

Na de uitgave van de *Algemeene Statistiek*, meen ik, dat als regel moet aangenomen worden, dat daarheen worde verwezen, totdat van regeeringswege nieuwe opgaven zijn gedaan.

De *Algemeene Statistiek*, door onze Vereeniging uitgegeven, die een zoo belangrijk monument is van de breede en wetenschappelijke beoefening van de statistiek in ons Vaderland, moet jaarlijks aangevuld worden door verwijzing naar de nieuwe bronnen, — niet om het uitnemend werk voor verouderen te bewaren, want van alle werken hebben goede statistieke werken het minst van alle daarvoor te vreezen; na den tegenwoordigen toestand te hebben aangewezen, blijven zij onschatbare gedenkschriften voor het nageslacht, — maar de jaarlijksche aanvulling is noodig om het tegenwoordige aan het verledene te doen aansluiten, waardoor eerst op staathuishoudkundig gebied waar wordt, hetgeen de dichter zong:

In 't verleden ligt het heden,
In het nu, wat worden zal.

De volledige wetenschap der Statistiek moet het volksleven in zijn ganschen omvang doen kennen. Door den wasdom van het volksleven tot den tegenwoordigen tijd te doen kennen, gelijk het uit de geschiedenis is ontwikkeld, wijst zij op de gezonde vruchten, die de toekomst hebben kan, terwijl zij, zonder in economische predikatiën te vervallen, door de vermelding van feiten tegen socialistische droomerijen waarschuwt.

In het Algemeen Overzicht moet uitsluitend gebruik gemaakt worden van officiëele stukken, uitgegeven door de regeering of door zoodanige openbare inrichtingen, die ten opzichte van de Statistiek met regeeringsinstellingen gelijk gesteld kunnen worden, b. v. door de Nederlandsche Bank, de Handelmaatschappij, de Spoorwegdirectiën enz. Van de verslagen van geheel bijzondere inrichtingen en maatschappelijke inrichtingen behoort in het Algemeen Overzicht geen melding gemaakt te worden, ofschoon zij zeer de aandacht verdienen in het Mengelwerk. Tot een algemeen overzicht behoort gelijkvormigheid en juiste begrenzing, en die eigenschappen zijn niet te verkrijgen, wanneer men in dit verslag ook de statistieken van bijzondere inrichtingen opneemt.

Bij het overzicht moet getrouwheid heerschen in de overname, zonder dat bij de overname zelve critiek gevoegd wordt, al is die ook dringend noodig.

Dezen regel heeft men ook algemeen aangenomen bij de Engelsche *Abstracts* en bij de Fransche en Duitsche mededeelingen, en terecht, omdat het onmogelijk is de grens te trekken, wat onfeilbare gegevens zijn en wat als onzekere, zeer betwijfelbare uitkomsten te beschouwen zijn. Maar bij de practische onmogelijkheid, om bij een *algemeen statistisch overzicht* reeds een grens te trekken, moet toch de wetenschap der Statistiek erkennen, dat de eene opgave veel meer de vuurproef kan doorstaan dan eene andere. In landen, waar de registers van den burgerlijken stand bestaan, kan

bijv. de statistiek der geslotene huwelijken met volkomen zekerheid worden opgemaakt. Ook de statistiek der geboorten en sterfgevallen zal in den regel weinig onzekerheid geven, ofschoon onder doodgeborenen wel eens vermeld zullen worden kinderen, die eenige oogenblikken geleefd hebben. Tegenover de in het algemeen vertrouwbare cijfers der bevolkingsstatistiek zijn de algemeene uitkomsten van de landbouwstatistiek zonder eenigen twijfel zeer onzeker te achten; maar men zou weder te ver gaan om aan die opgaven hoegenaamd geene waarde toe te kennen.

Geheel verkeerd zou het zijn, wanneer men in het algemeen aan de cijfers bij *benadering*, door gemoedelijke deskundigen vermeld, veel minder waarde toekende dan aan de cijfers, die als stellig vermeld worden, bijv. handelsstatistieken, waarbij de opgaven dikwijls door belanghebbenden met opzet verkeerd zijn opgegeven. Het komt hier alles aan op de critiek der bijzonderheden, die, waar men waarheid wil betrachten, nooit moet worden uitgesloten. Het recht van twijfel omtrent juistheid wordt te ver uitgestrekt, wanneer men, op grond dat eene opgave de waarborgen van volkomene zekerheid mist, alle waarde daaraan ontzegt. Ook daar waar, zooals bij de landbouwstatistiek, de algemeene toestand van de opbrengst der hectaren en van de soort van geteelde gewassen slechts bij benadering kan worden verkregen, hebben, naar mijn inzien terecht de onderscheidene jaarboekjes en de abstracts, de algemeene uitkomsten in die verslagen vermeld, ook in hunne overzichten overgenomen. De Engelsche *abstracts* en de Duitsche *Uebersichten* vermelden evenzeer de algemeene uitkomsten der bevolkingsregisters als de uitkomsten van den landbouw, ofschoon die uitkomsten in enkele streken nog onzekerder zijn dan bij ons.

Ad 2um. Een getrouw overzicht moet de *bronnen* vermelden, waaruit de algemeene uitkomsten zijn overgenomen. Dit is reeds vroeger in ons Jaarboekje geschied, jaarg. 1854 en volg., en onderscheidene recensenten hebben dit als een verdienste vermeld, onder anderen SLOET TOT OLDHUIS, in zijn *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde.*

Het komt mij voor een gebrek te zijn in onderscheidene buitenlandsche boekjes, dat de vermelding van bronnen geheel achterwege wordt gelaten; de bronnenvermelding moet inzonderheid in ons Jaarboekje geschieden. Men moet de lezers van een jaarboekje in de gelegenheid stellen, niet alleen de getrouwheid der mededeeling zelve na te gaan, maar de vermelding der bronnen moet ook de strekking hebben het onderzoek daarvan te bevorderen. Het nut van een jaarboekje wordt zeer verhoogd, wanneer, gelijk bij ons plaats heeft, aan de uitgave verbonden is een statistische bibliotheek, die men te allen tijde kan raadplegen; maar ook weder het gebruik dier bibliotheek wordt bevorderd, wanneer bij het jaarlijksch overzicht de bronnen voor elk onderwerp worden aangewezen.

Ad 3um. Geen wetenschap staat meer bloot om verkeerd aangewend te worden dan de statistiek, deels omdat de statistieke op-

gaven nog niet de vereischte waarborgen van zekerheid verkregen hebben, deels omdat men de kunst nog niet verstaat om de statistieke cijfers te lezen, ten einde bekend te worden met de maatschappelijke verschijnselen, waarvan zij gezegd worden de aanwijzingen te zijn. Bij de overzichten, die men jaarlijks geeft van de algemeene uitkomsten, en bij de jaarlijksche geopende bronnen, die men aanwijst, behoort dus tevens voortdurend critiek uitgeoefend te worden over de regeeringsverslagen, — niet alleen door eene volledige wetenschappelijke critiek, waarbij de verzameling van bouwstoffen en de opmaking van het regeeringsverslag duidelijk worden aangewezen en aan een onpartijdige critiek worden onderworpen, en bij aanwijzing van het verkeerde ook de mogelijkheid van eene betere inrichting wordt aangetoond, — maar ook door die kleine critische opmerkingen, waarbij enkele verkeerdheden worden aangewezen. Het Mengelwerk van ons Jaarboekje leverde daartoe reeds vroeger eene plaats; thans zal het dit nog meer kunnen doen, nu wij de grens scherper trekken tusschen trouwe mededeeling van de uitkomsten in de regeeringsverslagen in het eerste gedeelte en de vrije critiek, waarop de wetenschap recht heeft, in het Mengelwerk.

Het heeft voorzeker een groot nut gehad, dat bij de bewerking van het algemeen overzicht van de verslagen der Gedeputeerde Staten en de vijfjarige overzichten van onderscheidene regeeringsverslagen, tegelijkertijd die verslagen aan een critiek zijn onderworpen. Op die aanmerkingen is later ook acht gegeven zoowel bij hen, die later die verslagen bewerkten, als bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Bij de verdiensten, die de HH. JACOBI, BAERT, SANDBERG, PAREAU, REITSMA enz. bij de critische bewerkingen der provinciale verslagen en de HH. DE BRUIJN KOPS, DE SITTER, HEEMSKERK en SANDBERG bij de bewerking der regeeringsverslagen over de gerechtelijke statistiek, die over de gevangenissen, over het armenwezen, de openbare werken enz., mag ik de hoop voeden, dat ook later de critiek over de officiëele statistiek niet zal uitblijven. Waarschijnlijk zal zelfs die critiek, thans in een zelfstandig opstel in het Mengelwerk vervat, nog meer nut teweeg brengen, dan toen zij in het verslag als verscholen was.

In het Mengelwerk behoort niet alleen aan de critiek een ruime plaats toegewijd te worden; ook de beteekenis der cijfers moet toegelicht worden.

Dit kan op tweeërlei wijze geschieden: synthetisch en analytisch. Een paar voorbeelden.

Door de begrooting van uitgaven in zekere groepen te rangschikken, kan men tot eene juiste voorstelling komen, wat eene natie al aan de verdediging des lands, aan het rechtswezen, aan de bevordering van wetenschappen enz. ten koste legt. Men noemt deze behandeling *une philosophie du budget*. Men heeft ook eene *philosophie du tarif*, wanneer men de in- en uitgevoerde goederen in eenige groepen rangschikt: in grondstoffen, levensmiddelen enz. Op

doen kennen, statistiek van die inrichtingen te geven, was in de laatste jaren het streven van de Vereeniging voor de beoefening der Statistiek in Nederland. Aan dat streven heeft ons Jaarboekje in de laatste jaren de belangrijke artikelen te danken gehad van de HH. Mr. J. DE WITT HAMER, over de Arbeidersvereenigingen, van den Heer J. BOISSEVAIN en Mr. C. A. CROMMELIN, over de Arbeiderswoningen, van de HH. P. H. TESTAS en Dr. HUBRECHT, over de Volksvoordrachten, van den Heer C. J. VAN HEEL, over de Banken van leening, van Mr. G. A. FOKKER, over de Spaarbanken, van Mr. J. A. SILLEM, over de Kosthuizen, van den Heer VIRULY VERBRUGGE, over de Ambachtsschool te Rotterdam en van onzen secretaris E. S. WITKAMP, over de Ambachtsschool te Amsterdam.

Dergelijke opstellen zullen voortdurend in het *Mengelwerk* eene plaats moeten innemen, zal het Jaarboekje aan zijne bedoeling voldoen.

Toen ik mijne gedachten in de vergadering van het Bestuur en later bij briefwisseling met afwezige leden had voorgedragen, is besloten de bewerking en inrichting van dezen jaargang aan mij op te dragen als proefneming.

Niemand meer dan ik wensch dat die proefneming verbeterd worde. De wetenschap der Statistiek heeft in de laatste vijf-en-twintig jaren nooit stilgestaan; zij zal het ook in het vervolg niet doen; zij kan het niet; want bovenal is zij de wetenschap van den vooruitgang in het volksleven en moet zij de vormen daarvan aannemen.

J. DE BOSCH KEMPER.

hij in 1842 nog bij den invoer belastte, 424 in het enkele jaar 1846 vrijgesteld en later nog zóó vele meer, dat hij nu nog maar alleen Koffie, Chicorij, Cacao, Thee, Suiker, Tabak, Wijn, Gedisteleerd, Vruchten en enkele Specerijen belast. Dat heeft £ 17 millioen regten gekost, zonder daarom eene belangrijke vermindering ten gevolge te hebben van de jaarlijksche bate van het tarief voor de schatkist. De volgende kleine tabel bewijze dat:

(DUIZENDEN.)

	Suiker.	Thee.	Koffie.	Granen [1]. Meel.	Gedisteleerd.
1855.....	£ 4,989	£ 5,126	£ 464	£ 329	£ 2,675
1860.....	〃 6,007	〃 5,405	〃 441	〃 499	〃 2,524
1865.....	〃 5,252	〃 4,469	〃 389	〃 563	〃 3,303
1870.....	〃 5,397	〃 2,643	〃 348	〃 104	〃 4,191

	Wijn.	Tabak.	Diversen.	Andere ontvangsten.	TOTAAL.
1855.....	£ 1,805	£ 4,774	£ 2,024	£ 41	£ 22,228
1860.....	〃 1,634	〃 5,597	〃 2,214	〃 70	〃 24,391
1865.....	〃 1,318	〃 6,080	〃 973	〃 181	〃 22,528
1870.....	〃 1,476	〃 6,609	〃 571	〃 110	〃 21,450

Maar de Algemeene Invoeren in het Vereenigd Koninkrijk bedroegen ook in:

1855....	£ 143,542,850,	bedragende	pr.	hoofd	der	bevolking	£ 5. 3. 2.
1860....	〃 210,530,873,	〃	〃	〃	〃		〃 7. 7. -
1865....	〃 271,072,385,	〃	〃	〃	〃		〃 9. 2. 2.
1869....	〃 295,428,967,	〃	〃	〃	〃		〃 9.12. 1.

Daarenboven vermeerderde het verbruik van de vroeger wèl en thans niet meer belaste artikelen van vreemden invoer, per hoofd der bevolking, als volgt:

	Spek.	Boter.	Kaas.	Granen.	Eijeren.	Aardappelen.	Rijst.
1855..	0.96 ℔.	1.79 ℔.	1.53 ℔.	3.58 md.	3.58 st.	0.23 md.	0.57 ℔.
1860..	1.27 〃	3.26 〃	2.24 〃	118.86 〃	5.83 〃	2.18 〃	1.41 〃
1865..	2.67 〃	4.02 〃	3.17 〃	93.38 〃	12.23 〃	3.04 〃	2.05 〃
1869..	2.68 〃	4.52 〃	3.52 〃	156.64 〃	14.38 〃	6.04 〃	12.75 〃.

terwijl dat van de nog altijd belaste artikelen de volgende cijfers oplevert:

	Ruwe Suiker.	Buitenl. Gedistel.	Thee.	Tabak.	Wijn.
1855....	29.22 ℔.	0.17 gall.	2.28 ℔.	1.09 ℔.	0.23 gall.
1860....	33.11 〃	0.19 〃	2.67 〃	1.22 〃	0.23 〃
1865....	37.17 〃	0.23 〃	3.29 〃	1.31 〃	0.40 〃
1869....	39.03 〃	0.27 〃	3.63 〃	1.35 〃	0.48 〃

	Inl. Gedistel.	Vruchten.	Cacao.	Koffie.
1855....	0.79 gall.	1.62 ℔.	0.16 ℔.	1.29 ℔.
1860....	0.74 〃	3.59 〃	0.11 〃	1.23 〃
1865....	0.71 〃	4.12 〃	0.13 〃	1.02 〃
1869....	0.71 〃	4.19 〃	0.19 〃	0.94 〃

[1] Sedert 1 Junij 1869 afgeschaft.

De vermeerdering der cijfers van de vrije en die van de onvrije goederen, maakt waarlijk elke aanmerking of aanbeveling van het stelsel van vrijen of belemmerden invoer van goederen, met 't oog op de volksvoeding, overbodig. En nog roept de wakkere apostel der korenwetten, de wel oude, maar nog lang niet verouderde JOHN BRIGHT, rusteloos uit: "Geef den Engelschman toch zijn vrij "ontbijt"! Geenerlei invoerregt onthoude den Brit eenig voedingsmiddel of die voorwerpen, welker verbruik door de toenemende beschaving voor hem onmisbaar geworden is, luidt daar de kreet.

Wij Nederlanders, met ons tarief van inkomende regten op een zeventig hoofdartikelen, welke nog in een eindeloos tal van afwijkende artikelen gesplitst zijn, wij zijn nog te ver van dat ideaal van een vrij ontbijt verwijderd, om zulke begeerige kreten reeds thans te uiten. Maar wel mogen wij althans den wensch doen hooren dat ook onze regering een stelsel aanneme, 't geen vrijheid van verkeer als regel en belasting als uitzondering huldigt; een belasting, welke de schatkist niet kan noch behoeft te missen. Alle bescherming verdwijne, en ons fiscaal tarief winne een karakter.

Doorblader, of liever nog, bestudeer gezet ons tarief, en ge zult al dadelijk weldadig aangedaan worden door de vrijstelling van den doorvoer en den uitvoer. Alleen de belasting van den uitvoer van lompen treft u alligt onaangenaam. Immers daardoor wordt de smokkelhandel aangemoedigd en worden aan onze grenzen de kinderen van de school naar dat bedrijf gelokt, zoodat wij in 't zoogenaamd belang van enkelen, onwillekeurig kleine deugnieten tot groote schelmen opkweeken. Bij den invoer zult ge echter al dadelijk stuiten op art. 2, 't welk wel — ontzaggelijk mild en ruim — *alle* artikelen vrijstelt welke niet in art. 1 genoemd zijn, maar welke milde bepaling onmiddellijk gedood wordt door de bijvoeging: "tenzij die naar hun aard of bestemming onder eene der aldaar "vermelde goederensoorten kunnen worden gerangschikt." Stel u een artikel voor zóó zeldzaam, dat het ganschelijk éénig en geïsoleerd in de wereld staat, en onder geen enkele goederensoort *zou kunnen worden* gerangschikt! Het tarief zelf verwijst u dan ook voortdurend van het eene artikel naar het andere, en het behelst daarenboven zulk eene menigte van Bijzondere Bepalingen, dat ge u nauwelijks het zeldzame vischje denken kunt, 't welk door ééne van die mazen wegsluipt. Gelukkig vindt ge de erkende grondstoffen vrijgesteld, eene uitmuntende bepaling, maar nauwelijks hebt gij u over dat feit verheugd, of die, bij onze beschermingsgezinde naburen zoo geliefkoosde onderscheiding tusschen heele en halve fabrijkaten, fabrijkaten welke ook als grondstoffen zouden kunnen dienen, maakt 't duidelijk voor u, dat de wetgever toch nog maar niet heeft kunnen loslaten dat oude droombeeld van bescherming der eigen kunstvlijt. 't Heet, dat men alles alleen fiscaal regelen wil, maar onder de bewerking is toch blijkbaar die oude gehechtheid aan vaderlijke inmenging of liever zorglievende koestering van den

INVOER TOT VERBRUIK IN 1872. (Duizendtallen.)

ARTIKELEN.	Waarde.	Bedrag regten.	pCt. p. *f* 100 Waarde.	pCt. Totaalregten.
Aardewerk	*f* 1,625	*f* 44	2.72	0.91
Ammunitie en Kruit	〃 627	〃 31	5.02	0.65
Bier	〃 71	〃 35	50.—	0.74
Blik en Blikwerk	〃 1,198	〃 4	0.34	0.08
Bron- en Mineraalwater	〃 190	〃 3	2.14	0.06
Droogerijen (Palmolie)	〃 35,124	〃 11	0.03	0.21
Garens. Hennep	〃 3,068	〃 12	0.40	0.25
〃 Katoen	〃 24,792	〃 28	0.11	0.58
〃 Wol	〃 13,275	〃 33	0.25	0.69
Gedisteleerd	〃 550	〃 52	9.41	1.08
Glas en Glaswerk	〃 2,111	〃 93	4.43	1.94
Goud- en Zilverwerk	〃 1,022	〃 21	2.03	0.43
Granen. Tarwe	〃 12,410	〃 62	0.50	1.29
〃 Rogge	〃 14,975	〃 112	0.75	2.34
〃 Gerst	〃 5,024	〃 47	0.94	0.98
〃 Boekweit	〃 1,524	〃 11	0.68	0.22
〃 Haver	〃 204	〃 3	1.36	0.06
〃 Erwten en boonen	〃 1,211	〃 19	1.52	0.38
〃 Meel enz.	〃 8,017	〃 146	1.82	3.03
Haar	〃 10,232	〃 1	0.01	0.02
Honig en Stroop	〃 498	〃 113	22.72	2.35
Hout. Scheeps- en timmer-	〃 12,933	〃 178	1.37	3.69
〃 fijn Werk-	〃 476	〃 5	1.07	0.11
〃 Houtwerk	〃 411	〃 14	3.44	0.29
Huiden. Bereide	〃 2,072	〃 78	3.76	1.62
IJzerwerk	〃 10,029	〃 185	1.85	3.85
Kaas	〃 76	〃 10	13.33	0.21
Kalk. Cement. Tufsteen	〃 1,712	〃 50	2.90	1.03
Koeken van zaad	〃 714	〃 18	2.50	0.37
Koperwerk	〃 1,572	〃 39	2.47	0.81
Kramerij	〃 4,320	〃 216	5.00	4.49
Kurk	〃 395	〃 5	1.30	0.11
Lood, ruw, geplet en Hagel	〃 3,573	〃 1	0.02	0.01
Manufacturen. Zijden	〃 10,069	〃 503	5.00	10.47
〃 Katoen	〃 14,368	〃 717	4.65	14.90
〃 voor drukk. of verw. en dan uitvoer	〃 1,040			
〃 Hennep en vlas	〃 2,390	〃 98	4.12	2.05
〃 Wol	〃 12,155	〃 608	5.00	12.64
Matten	〃 98	〃 3	3.36	0.07
Meubelen	〃 1,229	〃 61	5.00	1.28
Olie. Eetbare en Aard-	〃 5,905	〃 120	2.04	2.50
〃 Plat en rond zaad	〃 22	〃 1	3.39	0.02
Papier	〃 1,470	〃 73	5.00	1.53
Reukwaren	〃 129	〃 3	2.45	0.07
Reuzel. Talk. Kaarsen	〃 10,709	〃 1	0.01	0.01
Specerijen	〃 320	〃 15	4.82	0.32
Spiauter. Zink en Werk	〃 3,903	〃 11	0.27	0.22
Steen. Marmer	〃 903	〃 20	2.27	0.43
Tabak. Bladen	〃 6,141	〃 87	1.41	1.81
〃 gekorven. Sigaren	〃 272	〃 30	11.03	0.62
Thee	〃 4,199	〃 420	10.00	8.73
Tin en Werk	〃 7,051	〃 3	0.04	0.05
Uurwerken	〃 893	〃 45	5.00	0.93
Verfwaren	〃 12,601	〃 13	0.10	0.27
Vleesch en Spek	〃 1,297	〃 45	3.50	0.94
Vruchten	〃 3,541	〃 190	5.36	3.94
Walvischbaarden	〃 23	—	0.27	—
Was	〃 930	〃 1	0.05	0.01
Zaad	〃 6,116	〃 3	0.03	0.06
Zeep	〃 97	〃 9	9.47	0.19
Zijde. Ruw en gewerkt	〃 2,167	〃 10	0.48	0.21
Zout. Ruw en geraffineerd	〃 844	〃 1	0.13	0.02
Diverse Artikelen	〃 27,110	〃 38	0.14	4.39

Alzoo leveren jaarlijks aan invoerregten minder dan:

f 5,000	10	artikelen	Mineraalwater, Haar, Kaarsen, Lood, Matten, Reukwater, Tinwerk, Walvischbaarden, Zaad, ger. Zout, enz.
" 20,000	5	"	Kaas, Lijnkoeken, Specerijen, Zink, Verfwaren.
" 50,000	8	"	Aardewerk, Ammunitie, Bier, Goud-, zilver- en koperwerk, Steenen, Uurwerken, Vleesch en spek.
" 100,000	6	"	Garens, Gedisteleerd, Glas, Huiden, Meubelen, Papier.
" 120,000	3	"	Honig en stroop, Olie, Tabak en sigaren.
" 200,000	3	"	Hout, Vruchten en IJzerwerk.

Daarenboven leverde:

" 216,000	1	artikel	de Kramerijen.
" 400,000			alle soorten van Granen.
" 420,000			de Thee.
" 503,000			Zijden } Manufacturen.
" 608,000			Wollen } Manufacturen.
" 815,000			Katoenen en hennep } Manufacturen.

Ga die rubrieken eens na, en ik wil 't gevraagd hebben, of iemand daaruit het beginsel van den wetgever kan opsporen. Ligt er inderdaad een beginsel in verscholen, dan is 't dat van bescherming. Wij mogen 't echter nauwelijks voor onze nationale eer langer dulden dat een volk, 't welk Kaas altijd zijn hoofdartikel van uitvoer noemt, 't welk sedert eeuwen de grootste Olieslagerijen en de drukste Houtzaagmolens heeft, dat met zijn Kaarsenfabrijken geheel Australië voorziet en op alle markten van Oost en West als de groote leverancier daarvan bekend is, 't geen tegenwoordig zijn Papier levert aan Engeland en Frankrijk, en 't welk daarvoor waarlijk de mededinging niet ducht op de markten van Indië na de opheffing der differentiëele regten, en welks Aardewerksfabrijkanten immers een goeden klank hebben op de overzeesche markten onzer Engelsche naburen, dat een volk, zoo wakker en bedrijvig van oudsher, nog bescherming vraagt voor de nijveren in juist die bedrijven, welke onzen ouden roem uitmaken. Met fierheid moeten de fabrijkanten zelf er tegen opkomen, dat de wetgever nog te hunnen behoeve aan den landgenoot een cijns oplegt door een beschermend tarief. Want dat het beginsel der heffing wel degelijk bescherming is, blijkt onder anderen uit heffingen als die op bewerkten steen, op goud-, zilver-, koper-, tin-, blik- en glaswerk. Ook bereide Huiden moeten nog een weinigje belasting opbrengen. Met uitsluiting van de zeer productieve en wel deugdelijk beschermende heffing van manufacturen, brengt daarenboven dat regt van 5 °/₀ op voltooide fabrijkaten, weinig op, maar geeft den handel veel last en brengt het lokaas der ontduiking

gelegd. Maar die tallooze artikelen welke al zoo vele jaren belast geweest zijn, zullen ook juichen over hun vrijheid.

Verdubbel het invoerregt op de thee en ge zult evenmin het verbruik zien verminderen. Reeds nu wordt de uitvoerhandel volstrekt niet door het hooge regt belemmerd. Engeland, dat 15 cents van het kilogram koffie heft, eischt 60 cents van het kilogram thee; wij daarentegen niet meer dan 25 cents. Toch verbruikt Engeland jaarlijks ongeveer 75 millioen kilo.

Verhoog het invoerregt op de tabak van 70 cents tot 100 cents. Immers daardoor worden die kleine planters op de Veluwe nog niet beschermd, terwijl 't voor onze sigarenfabrijken geen belangrijk nadeel kan uitmaken. Maar voor de schatkist zou de bate verre van onverschillig zijn. En ook hier geldt 't een artikel dat ten spijt van de kolossale prijsverhooging der laatste jaren in verbruik toeneemt, een bewijs alweer, dat hooger prijs niet onvermijdelijk met kleiner consumtie gelijk staat. Tabak is ook een artikel van weelde, ja, maar tevens van zoo algemeen gebruik, dat ieder ingezetene bijna tot de heffing een bijdrage levert. Daarenboven is 't zeer betwistbaar of dat verbruik wel ten bate van de volksgezondheid komt. Op de sigaren verhooge men het invoerregt van ƒ 40 echter niet. Reeds nu is dat beschermend. In Engeland verbiedt een wet van een paar eeuwen her, den aanplant van tabak. Maar daar heft men een invoerregt van ongeveer zes gulden van het kilogram sigaren en ongeveer vier gulden van de tabak in bladen.

Niet onbetwistbaar is 't, dat Gedisteleerd nadeelig is voor de volksgezondheid en de volkswelvaart, ja, dat men 't heilloos mag noemen voor de algemeene zedelijkheid. Elke belasting daarop acht ik gewettigd, mits men maar zorge dat de smokkelhandel bijna onmogelijk en daardoor ook bijna niet beproefd wordt. Trouwens alle accijnsartikelen moeten een regt dragen: de Wijn alleen schijnt vrij te moeten loopen om onze verhouding tot Frankrijk. Specerijen en Vruchten kunnen een veel hooger heffing dragen; mits voorziening getroffen worde voor de Azijnfabrijken. Kramerijen en Manufacturen te belasten met een uniformregt van 2 °/₀ van de waarde komt mij raadzaam voor, omdat dan de bescherming wordt weggenomen, de smokkelaar geen premie meer geniet en het zuiver fiscale regt een alleraanzienlijkste bate voor de schatkist kan afwerpen. Ik geloof dat een uniformregt van 2 °/₀ niet veel minder zou opbrengen dan de post thans levert, omdat zoo ontzaggelijk veel thans geheel binnengesmokkeld wordt of veel te weinig betaald door een te lage aangifte.

Verder zou ik echter niet wenschen te gaan. Koffie, Thee, Tabak, Gedisteleerd, Manufacturen, Specerijen en Vruchten belaste men, en dan zoo uniform mogelijk, opdat alle moeielijkheid in de aangifte en die kleingeestige ophelderingen van Regeringswege tot juist verstand van het tarief vervallen, maar alle andere late men vrij. Geen belasting op Granen en Vleesch en Hout en IJzerwerk, opdat vrijheid regel en belasting uitzondering zij.

Bij eene vergelijking van het geheele getal geborenen en overledenen geven in 1872 de mannen eene overmaat van 607. Na aftrek van 823 of de overmaat der levenloos aangegeven kinderen van het mannelijke geslacht, geven de levend aangegeven jongens een verschil in meer van 3,117, de overleden mannen van 2,510.

De volgende staat geeft de overmaat der geborenen boven de overledenen in 1872, vergeleken met die gemiddeld jaarlijks gedurende het tienjarig tijdperk 1860/69. De provinciën zijn gerangschikt naar het grootste verschil in meer met dit tijdperk:

PROVINCIEN.	Overmaat der geborenen boven de overledenen. 1872.	1860—1869. gemidd. jaarl.	Verschil in meer + in minder —	Overmaat op 10,000 zielen. 1872.	1860—1869. gemid. jaarl.	Vers. in meer + in minder —
…echt	1.914	1,479	+ 435	109	87	+ 22
…eland	4.075	3,353	+ 722	135	116	+ 19
…ijssel	2,567	2,097	+ 470	100	84	+ 16
…holland	8,400	7,078	+ 1,322	119	107	+ 12
…brabant	3.456	3,093	+ 363	79	73	+ 6
…holland	5,681	5,430	+ 251	95	97	— 2
…nthe	1,130	1,112	+ 18	105	108	— 3
…erland	4,009	4,223	— 214	92	100	— 8
…land	2,277	2,332	— 55	125	133	— 8
…ingen	2,315	2,448	— 133	101	110	— 9
…burg	1,246	1,928	— 682	55	87	— 32
In het Rijk	37,070	34,573	+ 2,497	101	99	+ 2

Vergeleken met 1871 geven de provinciën op de 10,000 zielen eene overmaat in meer en in minder in de volgende orde:

IN MEER.

Utrecht............143.
Zidholland........104.
Overijssel..........49.
Noordholland.......40.
Noordbrabant......33.
Gelderland.........25.
Groningen..........16.
Friesland............3.

IN MINDER.

Limburg............25.
Zeeland.............12.
Drenthe..............4.

Men telde onder de overledenen, na aftrek der levenloos aangegevenen, 61,180 ongehuwden (32.578 mannen en 28,602 vrouwen), 21,054 gehuwden (11,109 mannen en 9,945 vrouwen, waaronder één man gescheiden van tafel en bed), 4,827 weduwenaars, 7,479 weduwen, 34 personen gescheiden van echt (19 mannen en 15 vrouwen), terwijl van 17 mannen en 3 vrouwen de burgerlijke staat onbekend bleef.

Zij waren naar den ouderdom van elk der beide geslachten verdeeld op de volgende wijze:

OUDERDOM.	GETAL.		VERSCHIL VOOR DE MANNEN.	VERHOUDING TOT DE 1,000 VAN ELK GESLACHT.	
	MANNEN.	VROUWEN.		MANNEN.	VROUWEN.
1 jaar en daarbeneden..	15,423	12,526	+ 2,897	317.7	272.0
1 tot 16 jaren.........	11,084	10,835	+ 249	228.3	235.4
16 " 50 "	9,023	9,141	— 118	185.9	198.5
50 en daarboven........	12,999	13,536	— 537	267.7	294.0
Onbekend...............	21	6	+ 15	0.4	0.1

De sterfte was voor beide geslachten op elk levenstijdperk volstrekt kleiner dan in 1871. De sterfte was voor beide geslachten, vooral voor het mannelijke, betrekkelijk grooter op den leeftijd beneden het jaar, kleiner op de leeftijden van 1 tot 50 jaren, grooter voor de vrouwen op dien boven de 50 jaren. De overmaat der mannelijke geboorten overtrof met 220 de overmaat der sterfte bij de jongens binnen het jaar na de geboorte. Boven de 100 jaren stierven in 1872 éene weduwe te Breda en één weduwenaar ten platten lande van Zuidholland.

In 1872 werden voltrokken 30,189 huwelijken, 1,198 meer dan in 1871, of 1 op 122 zielen. Hiervan tusschen jongmans en jonge dochters 23,783 of 78.78, jongmans en weduwen 1,421 of 4.70, jongmans en vrouwen hertrouwd krachtens vonnis der Arrondissements-Regtbank (Artt. 459 volg. Burg. Wetb.) 2 of 0.01, jongmans en gescheiden vrouwen 24 of 0.08, weduwenaars en jonge dochters 3,381 of 11.20, weduwenaars en weduwen 1,506 of 5.00, weduwenaars en gescheiden vrouwen 16 of 0.05, gescheiden mannen en jonge dochters 40 of 0.13, gescheiden mannen en weduwen 16 of 0.05 ten honderd.

Wij laten thans volgen voor elk geslacht de indeeling der gehuwden naar den ouderdom tijdens het voltrekken van het huwelijk voor het tienjarig tijdperk 1860/69 en voor 1872:

OUDERDOM.	MANNEN.				VROUWEN.			
	GETAL.		VERHOUDING OP DE 1,000.		GETAL.		VERHOUDING OP DE 1,000.	
	1860/69.	1872.	1860/69.	1872.	1860/69.	1872.	1860/69.	1872
Beneden de 30 jaren...	158,057	17,066	558.05	565.31	192,771	20,838	680.62	690 [illegible]
Van 30 tot 45 "	101,871	10,645	359.67	352.61	78,243	8,044	276.25	266 [illegible]
45 " 60 "	19,960	2,166	70.48	71.75	11,411	1,222	40.29	40 [illegible]
60 en daarboven..	3,343	312	11.80	10.33	806	85	2.84	2 [illegible]

Het getal gehuwden was, voor beide geslachten en op elken leeftijd, met uitzondering voor de mannen op den leeftijd van 60 jaren en daarboven, grooter dan in 1871.

Het betrekkelijk aandeel der gehuwden was voor elk der beide geslachten grooter in 1872 dan in 1871 en 1860/69 voor den leeftijd beneden de 30 jaren, kleiner voor die van 30—45 en van 60 jaren en daarboven in 1871, terwijl van dien van 45 tot 60 jaren dit aandeel grooter was dan in 1860/69, kleiner dan in 1871.

Het getal levend aangegevenen was, de maanden teruggebracht op 31 dagen, betrekkelijk het grootst voor beide geslachten in Maart, het kleinst in Juni, met uitzondering voor het mannelijke geslacht, in de voornaamste gemeenten in Juli. Levenloos aangegeven werden het meest in de voornaamste gemeenten de geborenen van het mannelijke geslacht in December, die van het vrouwelijke in Januari, in de overige gemeenten en in het Rijk voor beide geslachten de geborenen in Maart; het minst de geborenen van het mannelijke geslacht in Juli, die van het vrouwelijke in de voornaamste gemeenten in Augustus, in de overige in Juni, in het Rijk in Juli. De sterfte was het grootst voor beide geslachten in Januari, met uitzondering voor de mannen in de overige gemeenten in Maart; het kleinst voor de mannen in de voornaamste gemeenten en in het Rijk in November, in de overige gemeenten in Juni, voor de vrouwen in de voornaamste gemeenten in October, in de overige en in het Rijk in Juni.

Het getal twee- en meerlinggeboorten was het grootst voor het mannelijke geslacht in de voornaamste gemeenten in Maart, in de overige en in het Rijk in December; voor het vrouwelijke in de voornaamste gemeenten in October, in de overige en in het Rijk in Februari; het kleinst voor het mannelijke geslacht in de voornaamste gemeenten en in het Rijk in September, in de overige in Juni; voor het vrouwelijke in de voornaamste gemeenten in Maart, in de overige en in het Rijk in Mei. De huwelijken werden het meest voltrokken in Mei, het minst in de voornaamste gemeenten in Maart, in de overige en in het Rijk in December.

In den vorigen jaargang, bl. 224 volg., werd een overzicht gegeven van de uitkomsten der laatste of vijfde algemeene tienjarige volkstelling. Aan dat overzicht ontbrak nog de indeeling der bevolking naar den ouderdom in levenstijdperken. Wij voegen ter vergelijking hierbij de opgaven naar de vorige telling, voor beide naar de werkelijke bevolking:

EENIGE OPMERKINGEN OMTRENT STERFTE- EN ZIEKTE-STATISTIEK.

De zaak, waarop ik in 't kort de aandacht wensch te vestigen, betreft de statistiek der bevolking van de gemeenten. Het komt mij voor, dat uit zoodanige statistiek meer nut te trekken zou zijn, dan men over het algemeen meent, en tevens dat, wanneer men er werkelijk nut uit wil trekken, de tegenwoordige inrichting en opmaking er van gewijzigd zullen moeten worden.

De gegevens, jaarlijks door het Geneeskundig Staatstoezicht uitgegeven, bepalen zich tot de werkelijke bevolking op 31 December; de overledenen gedurende den loop van een jaar; het aantal personen op welke één overleden zou zijn; de levenloos aangegevenen en de overledenen, ten gevolge van verschillende ziekten.

De bepaling van het aantal inwoners, op welke één, gedurende het jaar, overleden is, kan, meen ik, niet geschieden op de thans gevolgde wijze. Men stelt vast de bevolking op zekeren datum (31 December), en deelt in het aantal van deze het aantal overledenen gedurende het geheele jaar. Wilde men een eenigszins zuivere uitkomst verkrijgen, dan zou men het gemiddeld aantal inwoners en overledenen moeten berekenen, en daarbij niet over het hoofd zien het aantal der zich in de gemeente vestigende of daaruit verstrekkende personen.

Doch, al volgde men die wijze van berekening, dan nog zou men uit de verkregen uitkomsten geene juiste besluiten kunnen trekken. Men ziet, bij zulk eene opgave, geheel over het hoofd den ouderdom der inwoners. Men stelt dus aan elkander gelijk: eene gemeente, in welke zich voor het grootste deel ouden van jaren bevinden en eene gemeente, die in bloei verkeert en waarin vele jonge lieden wonen en zich vestigen.

De sterfte van het menschelijk geslacht hangt in groote mate van den ouderdom af. Het spreekt van zelf, dat een aantal grijsaards aan een geheel andere sterfte onderworpen is, als een aantal personen in den bloei hunner jaren. Wanneer men dus eene gemeente ongezond verklaarde, omdat er eene groote sterfte in plaats vond, maar zich in die gemeente toevallig grootendeels menschen van hoogen leeftijd bevonden, dan zou men zeer waarschijnlijk tot een geheel verkeerd besluit geraken.

Doch er is nog iets anders. Het schijnt mij zeer moeilijk de uitkomsten van één jaar voor groote en kleine gemeenten met elkaar te vergelijken door middel van de getallen, die aanwijzen, op

kunnen bevorderen. In dit opzicht is zulk eene statistiek natuurlijk ook een staatsbelang. Hoe dikwijls hoort men niet, waar het hygiënische zaken geldt: "de wetenschap heeft in deze nog geen "uitspraak gedaan; dus is het beter de invoering van deze of gene "nieuwigheid te laten rusten, totdat die uitspraak gevallen zal "zijn"? De practische mensch wenscht bepaalde en zekere bewijzen, dat eene nieuwigheid nuttige gevolgen zal hebben, alvorens zijne toestemming tot het invoeren er van en het maken van onkosten er voor te geven. Doch nu is het misschien in geene wetenschap zoo moeilijk als in die der hygiène, om werkelijke bewijzen te vinden, dat deze of gene nieuwigheid inderdaad het gewenschte gevolg zal hebben. De reden hiervan is eenvoudig, dat men bij de hygiène met den levenden mensch te doen heeft, die zich telkens verplaatst, dien men niet kan isoleeren, en op wien men geene proeven kan nemen, die misschien zijn dood ten gevolge zouden hebben. Men moet dus een anderen weg vinden om tot besluiten te komen, en een der voornaamste hulpmiddelen daartoe is, m. i., de statistiek, die, door hare aandacht te bepalen tot zekere zaak, op een groot aantal personen betrekkelijk, alleen *die* zaak doet uitkomen, terwijl al de nevenzaken elkander opheffen en buiten het licht stellen.

Over het algemeen is de statistiek bij hen, die *zekere* bewijzen verlangen, niet zeer geëerd. Volkomen zekerheid toch verschaft zij slechts zelden of nooit. Waarschijnlijkheid te geven is hare roeping, en door die te verschaffen brengt zij andere wetenschappen op het spoor van te onderzoeken onderwerpen.

Al kon men echter nimmer iets anders als waarschijnlijkheid verkrijgen, dan geloof ik, dat de statistiek van de wijken en straten eener gemeente voor de bevolking groot nut moet teweegbrengen. Want daar, waar waarschijnlijkheid bestaat, dat zekere zaak nadeelig op den gezondheidstoestand werkt, zal men verstandig doen, die zaak òf zoodanig te veranderen, dat die waarschijnlijkheid ophoudt, òf haar geheel uit den weg te ruimen.

Om eene dergelijke statistiek te verkrijgen, zal het, als boven gezegd, noodig zijn een hygiènisch-statistisch bureau bij de gemeentebesturen op te richten. Aan het hoofd daarvan zal moeten staan een bekwaam wiskundige, die tevens genoeg medische kennis bezit om te weten, in welke gevallen hij nadere onderzoekingen van woningen, lucht, bodem, enz. zal moeten doen plaats vinden. De statistische opgaven zullen zoo dikwijls mogelijk, b. v. eenmaal per week, moeten gepubliceerd, en de opgaven van het geheele jaar tot een jaarverslag moeten bewerkt worden. Hij zal niet dorre cijfers moeten geven, maar, zoo dikwijls hij zulks noodig acht, zal hij zijne opmerkingen bij de publicatie moeten voegen. Men herinnert zich, welke belangrijke diensten Dr. FARR in 1866 aan de bevolking van Londen heeft kunnen bewijzen, door

zijne opmerkingen naar aanleiding der sterfte aan cholera bij de verbruikers van het water der verschillende waterleidingen der stad.

Is zulk een bureau eenmaal ingericht, dan zijn de voordeelen vele, die het aan de bevolking zal kunnen verschaffen. Vooreerst, zal in een helder licht kunnen geplaatst worden het groot verschil in geboorte, ziekte en sterfte in de verschillende deelen eener gemeente; misschien zelfs in verschillende woningen. De aandacht der bevolking zal zich op de zaak vestigen en zij zal zich afvragen: "Wat is er te doen, om in de bestaande toestanden verbe-"tering te brengen? Hoe is het mogelijk al de nadeelen van eene "opeenhooping van vele menschen weg te nemen? Hoe moet "eene gemeente ingericht worden, opdat haar toestand geen be-"letsel zij, dat de mensch den ouderdom bereike, waarvoor de "aanleg door de natuur in hem gelegd is"? Na het stellen dier vragen zal zeer spoedig, hetzij door particulieren, hetzij van wege de gemeente, een onderzoek volgen van bodem, wateren, lucht, levensmiddelen, riolen, huizen, scholen, fabrieken, enz. Daarna zal volgen verbetering der toestanden, en uitvaardiging van verordeningen om tegen achteruitgang te waken.

Het zou mij echter niet verwonderen, wanneer zich spoedig vereenigingen vormden, die zich ten taak stelden, om, waar het noodig mocht blijken, dadelijk onderzoekingen in te stellen en de pogingen aan te wenden, die hulp of verbetering zouden kunnen aanbrengen. Hier treedt men op het gebied, waar de particuliere liefdadigheid dikwijls snel en afdoende hulp kan verleenen, terwijl gemeentelijke ambtenaren, door vele formaliteiten in hunne vrijheid van handelen gebonden, niet zoo krachtig en afdoende zullen kunnen optreden en ook de gemeente of staat slechts dan aan den arme hulp verleenen mag, wanneer de nood zoo hoog geklommen is, dat levensgevaar zou ontstaan, indien geen bijstand geboden werd. Maar bovendien zou een hinderpaal tegen onderzoek en hulp van gemeentewege, ten minste voor het oogenblik, geleverd worden door het treurige feit, dat, in vele gevallen, de pogingen om de gezondheid der inwoners te bevorderen, door de gemeentebesturen eer tegengewerkt dan aangemoedigd worden.

De oorzaak hiervan is zeer natuurlijk.

In de eerste plaats is de zorg voor de openbare gezondheid een vrij nieuwe zaak, en de kennis van de behoeften van het menschelijk lichaam, zoowel bij de gemeentebesturen als bij het publiek, nog zeer gering, doordien aan de verspreiding van die kennis op de scholen in vroegere tijden nimmer gedacht is. Maar in de tweede plaats, worden van gezondheidsmaatregelen niet dadelijk goede gevolgen gezien, en men rekent daarom het geld, er aan besteed, weggeworpen. Daarenboven, zal men lange jaren achtereen veel geld moeten uitgeven om de bestaande, eeuwenoude toestanden te verbeteren. Men kan zeggen, dat daarmede niet eer zal kunnen geëindigd worden, voordat de oude steden geheel vernieuwd zullen zijn volgens de voorschriften der wetenschap. Is het won-

der, dat zij, die het nut der hygiène niet inzien, in deze dure tijden tegen nog grooter uitgaven opzien? Toch zullen zij er eenmaal in moeten toestemmen.

Doch, ten einde het invoeren van deze verbeteringen voor te bereiden en te vergemakkelijken, zal het noodzakelijk zijn voor sommige zaken Rijkswetten uit te vaardigen. Vooral, waar het vraagpunten geldt, op welke dikwijls alleen dan een helder licht zal te werpen zijn, wanneer de onderzoekingen over een groot aantal feiten kunnen plaats vinden, d. w. z. waarbij men de statistiek te hulp roept.

De instelling van een statistisch bureau bij de gemeentebesturen zal daarom, meen ik, krachtens een Rijkswet moeten geschieden. Dan alleen ook zal men eenheid in de opgaven kunnen verkrijgen.

De verwerking van de gegevens van al de gemeenten in het Rijk tot een geheel, ten einde tot wetenschappelijke uitkomsten en natuurwetten van ziekte, enz. te geraken, zal de taak zijn van het Rijksbureau voor Statistiek.

Het bureau der gemeenten zal echter meer in het bijzonder tot de werkelijk goede en hygiënische inrichting van deze den grondslag moeten leggen. Op dit oogenblik gaan degenen, die verbetering wenschen, bijna altijd uit van algemeene, door de verschillende wetenschappen aangegeven theorieën. Bepaalde, op vele waarnemingen gegronde uitkomsten, in de gemeente zelve verkregen, kan men slechts zelden noemen. De statistiek voornamelijk zal deze kunnen verschaffen. Zij zal alsdan de tegenspraak van onkundigen en onwelwillenden tot zwijgen brengen en aan de bevolking den grootsten dienst bewijzen, die haar bewezen kan worden, namelijk, haar voortdurend voor oogen houden, waarop zij hare aandacht moet richten, om hare gezondheid te verbeteren en te bewaren. De gevolgen van dit laatste zullen zijn, behalve minder ziekten, ook minder verlies van krachtige menschenlevens. Daarmede zal gepaard gaan: minder verlies van arbeid en kapitaal, minder ellende en mindere zorgen. Toenemen zal alsdan natuurlijk de energie en werkkracht, benevens het geluk van het huisgezin.

De aandacht van allen, die zich met de middelen tot voorkoming van armoede en hare gevolgen bezig houden, zij derhalve op de hierboven behandelde onderwerpen gevestigd.

Rotterdam, Febr. 1874. A. S. VAN REESEMA.

VEREENIGING TOT WERKVERSCHAFFING
TE BERCHEM (*Noord-Brabant*).

Het zijn niet altijd de groote centrums der bevolking, waarvan de denkbeelden uitgaan. die een grooten invloed oefenen op de economische toestanden.

Rochdale en *Delitzsch*, om niet van ons *Biervliet* te spreken, strekken daarvan tot getuigen.

Hetgeen in het jaar 1859 te *Berchem* is begonnen, met het doel om de armenverzorging eene andere richting te geven, is zeker van oneindig minder belang; doch het bevat niettemin veel goeds, dat elders, en op grootere schaal, navolging zou verdienen, reeds daarom, wijl bij de oprichting der Vereeniging tot werkverschaffing door eenvoudige landbouwers, als bij ingeving beginselen op den voorgrond werden gesteld, die ik zou durven rekenen tot de grondslagen eener goede armenverzorging; het zijn deze: geen bedeeling te verleenen, tenzij als voorschot van kapitaal; arbeid — niet als doel, maar als middel tot ondersteuning aan te wenden; — arbeid dienstbaar te maken aan de opleiding tot zelfstandige kostwinners; de jeugd vooral door professioneel onderwijs tegen zedenbederf en proletariaat te behoeden; eindelijk, dat alles in verband te brengen met het tastbare eigenbelang der ingezetenen van de gemeente.

Dit laatste, het eigenbelang der ingezetenen, trad bij de oprichting der Vereeniging sterk op den voorgrond; het valt zelfs te betwijfelen, of anders wel iets van de zaak ware terecht gekomen. Ziehier in 't kort de kiem harer wording.

Zooals bekend is, gaf de Armenwet, toen haar het ongelukkig restitutiestelsel nog bedierf, aanleiding tot kunstgrepen, de verplaatsing van het domicilie van onderstand ten doel hebbende, door armen gedurende 15 maanden uit "*bijzondere fondsen*" onderstand te verleenen. Toen die kunstgrepen in onderscheidene plaatsen met succès waren toegepast en de administratieve rechtspraak dat succès had bevestigd, zag men zich te Berchem genoodzaakt om op maatregelen van retorsie bedacht te zijn.

Met dat doel werd door eenige particulieren eene collecte gehouden, welker opbrengst onder beheer kwam van een drietal schrandere ingezetenen, die nu begonnen de hulpbehoevende elders geboren armen te ondersteunen. *Pour acquit de conscience* deden zij dit echter door middel van werkverschaffing: de mannen kregen werk aan wegen, de vrouwen kregen breiwerk, vlas te spinnen, enz. Het resultaat daarvan was, dat de Commissie, die de vervaardigde voorwerpen aan winkeliers verkocht en het aan de wegen gedane werk aan het gemeentebestuur in rekening bracht,

brachten door "*koemest rapen*", naar de school moesten, dan zal de taak, die de Vereeniging op zich nam, niet licht schijnen.

Hare eerste zorg betrof eene goede verdeeling van den aan te vangen arbeid: aan ieder lid werd het patronaat opgedragen van een nagenoeg gelijk getal arme gezinnen, zooveel mogelijk in hunne buurt wonende. Deze verdeeling werkte boven verwachting gunstig. De leden toch hadden als landbouwers zoo vaak werk in hunne eigene bedrijven of in die van familieleden en kennissen, indien het elders niet te vinden was; en arbeid is vooral in het landbouw-bedrijf zoo dankbaar; daarbij kwam de onderlinge naijver der leden, een ijdele drijfveer gewis, om in de conferentie, die Zondags werd gehouden, en waaraan weldra ook de leden van het Algemeen Armbestuur kwamen deelnemen, een niet te ongunstig verslag te kunnen uitbrengen.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat de voortdurende aanraking tusschen de armen en hunne beschermers weldra, zij het al geen fijn beschavenden — dan toch zeker een liefderijken humanen invloed deed gevoelen, op beiden. Zij kregen elkander lief.

Intusschen bleek al dadelijk bij de ernstige bespreking der belangen die de Vereeniging zich had aangetrokken, dat overvloedige gelegenheid bestond in de gemeente om productieven arbeid te doen verrichten. Wat was er aan de verbetering van wegen, waterleidingen, vijvers tot behoud van water, tot blussching van brand enz. nog niet veel te doen in het welbegrepen belang van het algemeen? En de gemeente had bovendien nog woeste gronden, die haar geen opbrengst gaven hoegenaamd.

Ras werd besloten aan het Gemeentebestuur te verzoeken:

1°. de verbetering der wegen en ander van gemeentewege te onderhouden grondwerk aan de Vereeniging toe te vertrouwen tegen voldoende betaling van den aan te wenden arbeid, en

2°. aan de Vereeniging ter ontginning af te staan eenige hectaren woesten grond. Beide voorstellen werden ingewilligd en de vereischte goedkeuring op het laatste van Gedeputeerde Staten verkregen.

Met welk onverwacht gunstig gevolg het eerste jaar reeds gewerkt heeft, blijkt uit de volgende cijfers:

Ontvangsten.

Collecte	*f*	1,117.37
Opbrengst van werk	„	735.87
Voorraad grondstoffen en gemaakte [1] voorwerpen	„	412.20
	f	2,265.44

Uitgaven.

Voor grondstoffen, enz.	*f*	645.60
Werkloonen en gereedschappen	„	1,152.94½
Crediet-verstrekkingen	„	85.76
	f	1,884.30½

[1] Hieronder niet begrepen de aangeschafte werktuigen.

waar geregeld inlandsche en vreemde kooplieden hunne inkoopen komen doen; een omkeer, die stellig tot eene der voornaamste oorzaken van de welvaart in die uitsluitend landbouwende gemeente mag gerekend worden.

En dat de Vereeniging haar hoofddoel bereikte, blijkt daaruit, dat weldra verschillende arbeiders, toegerust met de noodige kennis van den vlasbouw, voorgelicht door de ondervinding van hoeveel belang goed zaaizaad is, geoefend in de mechanische bewerking, zóódat allen afval tot waarde gebracht wordt, en *ondersteund door crediet van de Vereeniging*, voor eigen rekening vlas gingen teelen; meestal in halfbouw. Zoodoende smaakte de Vereeniging de voldoening, dat zij in korten tijd 26 gezinnen van de lijst der paupers konde royeeren. Dit gaf echter geen aanleiding tot te groote eenzijdigheid. Anderen toch bereikten een gewenscht onafhankelijk standpunt door de opleiding hunner kinderen tot andere maatschappelijke bedrijven; er is zelfs een onderwijzer op kosten der Vereeniging gevormd, die thans als hulponderwijzer op eene jaarwedde van *f* 450 in de gemeenteschool werkzaam is. Voorts zijn opgeleid, behalve die nog leerlingen zijn, 1 blinde tot mandenmaker, 1 schoenmaker, 3 kleerenmakers, 1 smid en 3 naaisters.

Na een dertienjarig bestaan had de Vereeniging in 1872 de volgende uit overwinst verkregen bezittingen:

Waarde der ontginning tot denneboschen.......	*f* 500.—
Rentegevende schuldbrieven.................	" 2,600.—
Grondstoffen, gereedschappen en vorderingen wegens verstrekt crediet..................	" 250.—
	f 3,350.—
Zij verkreeg nog bij schenking onder de levenden eene waarde van.....................	" 700.—
Te zamen.....	*f* 4,050.—

Die cijfers behoeven geen commentaar. Doch evenmin zal behoeven gezegd te worden, dat de verkregen zedelijke resultaten van oneindig grooter belang zijn.

's Bosch, Febr. 1874. W. A. COOLEN.

In een tweede, iets minder omvangrijk gedeelte vindt men *alphabetisch* alle fabrieken en haar aantal in elke gemeente vermeld, en wederom voor elk gewest afzonderlijk, zoodat men met een oogopslag, op wel ingerichte tabellen, kan zien hoevele in iedere gemeente aanwezig zijn en bij samentrekking, hoevele in elk gewest en in het geheele Rijk van elk dezer fabrieken bestaan....

Er is aan dit een en ander ontzaggelijk veel werk door den verzamelaar ten koste gelegd, en men begrijpt, dat het naslaan van het een en ander in het handschrift menigmaal van nut kan zijn; maar men begrijpt tevens, dat er uit den aard der zaak eenige onzekerheid in het een en ander moet bestaan, als men nagaat, hoe men aan alle die opgaven gekomen is, zoodat bij het gebruik dier tabellen altoos eenig nader onderzoek noodig zal zijn. Hetzelfde woord kan ook in het eene gewest in eene andere beteekenis opgevat zijn dan in het andere. Zoo heeft men in Zuidholland 291, in Noordholland 18, in Groningen 956 schoenmakerijen, waaruit duidelijk blijkt, dat met de benaming schoenmakerij in de eene grovincie geheel iets anders bedoeld wordt dan in de andere.

"Omtrent eene zaak, de stoomwerktuigen," zegt de Schrijver, "dat hij met zekerheid kan zeggen, dat hierbij de juiste toestand op 31 December 1871 aangewezen is." Deze opgaven zijn echter niet uit de gemeenteverslagen geput, maar te danken aan de Heeren Ingenieurs voor het Stoomwezen P. J. J. BOGAERT te Maastricht en A. A. C. DE VRIES ROBBÉ te Ede in Gelderland. Wij meenen daarom ten slotte de onderstaande tabel te moeten overnemen, ter aanduiding van de stoomtuigen voor de onderscheidene takken van Nijverheid in de verschillende Provinciën van ons Rijk in 1871 in gebruik:

Provinciën.	Stoom-werktuigen.	Paarde-krachten.	Ketels.
Noordbrabant	352	4,022	313
Gelderland	124	1,804 tot 1,314	132
Zuidholland	468	$4,719\frac{2}{3}$	507
Noordholland	294	$3,241\frac{1}{2}$	336
Zeeland	80	556	86
Utrecht	51	$805\frac{1}{2}$	72
Friesland	78	745	83
Overijssel	188	$3,379\frac{1}{2}$	203
Groningen	106	1,041	120
Drenthe	17	135	17
Limburg	108	$1,750\frac{7}{12}$	146
Te zamen	1,866	$21,699\frac{5}{12}$ tot $21,709\frac{5}{12}$	2,015

Zeer deelen wij den wensch dat uit het genoemdè handschrift een zoo juist mogelijk critisch overzicht worde opgemaakt, zooals Dr. STARING dit heeft gedaan ten opzichte van de toepassing van den stoom bij den landbouw, welke mededeelingen in de volgende

Utrecht:			
Polder Bunschoten en Duist, Spakenburg.....	1	24	"
Tienhovensche plassen, nog uitmalende.......	6	150	"
Waterschap Hooge- en Lageweide, Utrecht....	1	20	2
1ste Mijdrechtsche bedijking, zuigperspomp....	1	36	1
2de " " vijzelgemaal.....	1	40	2
Waterschap Kamerik-Teylingen, Kamerik, schepradgemaal..............	1	20	1
" Benschop, Willeskop, schepradg.	1	54	2
" Vogelsang en Wiel, Jaarsveld, pompgemaal in aanbouw.			
Noord-Holland:			
Bemaling gronden v. Linnaeus, Watergraafsm.	1	1½	1
Holendrechter veenplassen, Ouder-Amstel	1	45	1
Oosteinderpoel, Aalsmeer.................	1	69	3
Sloter binnenpolder......................	1	16	1
Lutkemeer, Sloten........................	1	12	1
De Lijnden, Cruquius en Leeghwater.........	3	1500	21
Rijnlands strijkgem. te Halfweg en Spaarndam...	2	300	7
Buiksloterham............................	1	16	1
Ransdorp, in aanbouw.			
Noordmeer, Broek, centrifugaalpomp..........	1	16	1
Polder Beschoot, Avenhorn.................	1	45	2
Heemraadsch. Westerkogge, Berkhout, vijzelgemaal............................	1	60	1
Polder Grooteslag, Andijk, centrifugaalpomp ..	1	120	4
Ambacht Vier Noorderkoggen, Medemblik.....	1	100	2
Heemraadsch. Schagerkogge, Kolhorn, vijzelgemaal................................	1	40	1
Grootpolder, Winkel......................	1	14	1
Wieringerwaard, in aanbouw.			
Anna-Paulownapolder......................	1	25	1
Zuid-Holland:			
Geer- en Kleine Blankaartspolder, Stompwijk, centrifugaalpomp.........................	1	25	1
Droogmakerij der plassen in de Tedingerbroekerpolder, Stompwijk, zuigperspomp en schepradgemaal..............................	1	58	"
Binnenpolder, Voorburg....................	1	41	4
Broekpolder, Rijswijk, zuigperspomp van 45 paardenkr., in aanbouw.			
Polders van Nootdorp en Vrijenban, Nootdorp, boven- met beneden-vijzelgemaal...........	1	36	2
dezelfde, Vrijenban, beneden-vijzelgemaal	1	24	2
Hooge polder van Pijnacker, schepradgemaal..	1	24	2
Polder van Berkel.........................	3	75	4

STOOMGEMALEN.	Aantal.	Paarde-krachten.	Aantal ketels.
Zuidpolder van Delfgaauw, Vrijenban, scheprad.	2	67	3
Lage polder van Abtsweude, Hof van Delft, schepradgemaal	1	36	2
Polder van Holierhoek en Zouteveen, Vlaardingen, scheprad met gebogen schoepen	1	40	2
De van der Goes, Delflands gemaal, Vlaardingen.	1	104	3
Stoomgem. van Schieland op de Rotte, Rotterdam.	1	100	4
Waterverversching Rotterdam, 2 zuigpersp. 50 paardenkr. elk.			
Kralingerpolder, Kralingen, schepradgemaal	1	30	2
Droogmak. Prins Alexanderpolder, plassen van Schieland, Prins Alexander en Jan Anne Beijerinck, stoomgem. en centrifugaalpomp, 1ste gemaal Kralingen	3	116	6
2de gemaal, Capelle	1	30	2
3de gemaal, Nieuwerkerk, centrifugaalpomp	1	56	2
Zuidplaspolder, Nieuwerkerk, 2 schepradgemalen.	2	180	4
Droogmaking Voorofsche of Buitenwegsche polder en de Putten, Waddinxveen	1	48	2
Polder Middelburg, Waddinxveen	2	52	2
Strijkgemaal van Rijnland, Gouda	1	120	3
Polder Stolwijk, Gouderak, strijkgemaal	1	43	2
Arkelsche dam, schepradgemaal	1	175	3
Steenenhoeks kanaal, Hardinxveld	1	125	3
Polder de Hengst, Sliedrecht	1	5	1
〃 Papendrecht, Papendrecht	1	40	2
〃 Overwaard. Nieuw Lekkerl. 150 prdkr.			
〃 Nederwaard, 〃 〃 70 〃 beide in aanbouw.			
Polders Mookhoek en Trekdam, 's Gravendeel.	1	21	1
Vier polders, Wieldrecht	1	70	1
Polder Hendrik Ido-Ambacht	1	12	1
〃 Heerjansdam, 32 paardekr., in aanbouw.			
〃 IJsselmonde, IJsselmonde	2	56	2
Polders Varkensoord, Katendrecht en a. Charlois.	1	19	1
〃 op de Koedood uitwaterende, Pernis	1	47	2
Polder Spijkenisse en Schiekamp, Spijkenisse	1	25	1
Polders Nieuw Bonaventura en a, Puttershoek	2	145	15
Noord-Brabant:			
Polder Lang-Hemaal, Alem, stoompomprad	1	30	1
〃 van der Eigen, 's Hertogenbosch	1	25	1
Nederland 1871	96	5699	〃
Nederland 1865	50	3400	〃
Nederland 1861	22	2431	〃

Omtrent de rechtstreeksche toepassing van de stoomkracht bij landbouwwerktuigen en de bewerking van landbouwproducten vindt men in het *Verslag van den landbouw*, bl.134—137, de volgende Statistiek:

Stoomtuigen.	Aantal.	krachten.	Aantal.	krachten.	ketels.
11 aardappelmeel- en stroop-fabrieken in de Veenkoloniën.	"	"	21	692	27
4 aardappelbranderijen aldaar..	"	"	4	42	6
5 cichoreibereiding, Wildervank 2, Hoogezand, Groningen en Haren.............	"	"	5	28	5
Stroopapier, Hoogezand.......	"	"	3	60	2
Vlasspinnerij, Groningen......	"	"	2	32	3
7 Vlasbereiding, Zuidbroek, Sappemeer, Bedum 2, Stedum, Middelstum, Winsum..	"	"	7	38	9
Stoomketel, Slochteren.......	"	6	"	"	"
Dorschwerktuig, Sappemeer, Noordpolder..............	2	12	"	"	"
Groningen.... 1871	2	18	42	887	"
Groningen.... 1861	"	"	2	32	"
Aardappelmeel en stroop, Leeuwarderadeel...........	"	"	2	18	3
7 Cichoreibereiding-fabrieken, waaronder 4 met stoom, Dantumadeel, Tietjerksteradeel, Leeuwarden, Menaldumadeel, en buitendien 110 drogerijen..................	"	"	4	9	4
Stroopapier, Leeuwarden......	"	"	2	36	2
Vlasbereiding, Dantumadeel...	"	"	1	8	1
Hedespinnerij voor zaklinnen, Harlingen.................	"	"	1	10	1
Friesland.... 1871	"	"	10	81	"
Friesland.... 1861	"	"	1	14	"
Boerderij, Gasselter Boerveen..	1	?	"	"	"
Drenthe......1871	1	?	"	"	"
3 aardappelmeel en stroop, Vollenhove, Dedemsvaart.......	"	"	2	22	3
Cichoreibereiding, Dalfsen.....	"	"	1	8	1
Bietsuiker, Lemele...........	"	"	5	49	4
Stroopapier, Kampen.........	"	"	2	29	3
Overijssel.....1871	"	"	10	108	"
2 aardappel-meel, -stijfsel en -stroop, Arnhem en Elst....	"	"	2	10	2
Groenten drogen Culenborg...	"	"	1	12	1
2 bietsuiker, Arnhem, Geldermalsen..................	"	"	14	262	8
1 bietsuiker, Lienden, in aanb.					

stoomtuigen.	Aantal.	krachten.	Aantal.	krachten.	ketels.
Kaasbereiding, Waddinxveen..	″	″	1	4	1
Melk duurzaam maken, Schiedam....................	″	″	1	2	1
9 Dorschen, Zegwaard, 2 Waddinxveen, Zevenhuizen, Charlois, 4 Barendrecht........	9	49	″	″	″
6 karnmolen, den Haag, Ridderkerk, Rhoon, Numansdorp, Heerjansdam, Strijen ..	6	4½	″	″	″
Zuid-Holland.... 1871	15	54	76	801	″
1861	1	4	11	273	″
45 van de 87 meestoven bezigen stoom.....................	″	″	45	212	45
3 garancinefabrieken, Goes, Zierikzee..................	″	″	4	40	8
Stoomvlasserij, Philipsland....	″	″	1	3	1
11 Dorschwerktuigen, Tholen, Philipsland, Zonnemaire, Wolphaartsdijk, 2 Wilhelminapolder, Heerarendskerke, Bath, Oostburg, Sint Anna ter Muiden, Sint Kruis......	11	59	″	″	″
8 karnen, Tholen, 2 Philipsland, Westdorpe, Hengstdijk, Hontenisse, Ossenisse, Axel....................	8	8	″	″	″
Zeeland.... 1871	19	67	50	255	″
1861	″	″	16	80	″
1 cichoreibereiding, van de 8, met stoom, Ossendrecht....	″	″	1	10	1
15 bietsuiker, Oosterhout, Geertruidenberg, 2 Zevenbergen, Etten, 3 Roosendaal, 2 Oudenbosch, Standdaarbuiten, Oud-Gastel, 3 Bergen-op Zoom, 4de in aanbouw....................	″	″	106	1349	61
2 garancine, Oisterwijk, Steenbergen....................	″	″	2	40	2
22 van de 26 meestoven bezigen stoom	″	″	23	148	22
4 vlasbereiden, Oosterhout, Zwaluwe, Steenbergen......	″	″	4	14	4
2 karnen, Made, Woensdrecht.	2	2	″	″	″
Noord-Brabant.... 1871	2	2	135	1561	″
1861	″	″	19	359	″

In 1871 aanwezige stoomtuigen.	Op bouwerijen Aantal.	Paarde-krachtnn.	In fabrieken Aantal.	Paarde-krachten.	Aantal ketels.
Cichoreibereiding, Maastricht..	"	"	1	2	1
Bietsuiker, Ulestraten.........	"	"	2	18	"
Dorschwerkt. voor loon, Visé..	1	5	"	"	"
Limburg.....1871	1	5	3	20	"
Nederland.... 1871	56	242	368	4334	"
Nederland.... 1865	16	73	139	1186	"
Nederland.... 1861	5	27	76	852	"

NIEUWE STERFTETAFELS.

Het volgende is ontleend aan eene mededeeling van den hoogleeraar P. HARTING, in het *Album der Natuur*, 1874, bl. 189 volg.:

"Het gewicht van goede sterftetafels, om daarop de berekening voor levensverzekeringen te gronden, is te duidelijk dan dat wij dit zouden behoeven aan te toonen. De eerste zoodanige tafels werden in 1693 berekend door den sterrekundige HALLEY, den toenmaligen directeur van het observatorium te Greenwich; een halve eeuw later, in 1742, berekende SIMPSON eene tweede dergelijke tafel voor Londen. Allengs werd dit voorbeeld in andere landen gevolgd. Maar de aldus openbaar gemaakte tafels boden niet zelden onderling tamelijk groote verschillen aan. De oorzaken hiervan waren: deels de ongelijke grondslagen waarop de berekeningen steunden, deels het gebrekkige der eerste gegevens zelve, deels zelfs opzettelijk gemaakte fouten, om de winsten der verzekeringsmaatschappijen te vermeerderen.

Ten einde hieromtrent tot meerdere gelijkheid en tevens zekerheid te geraken, werd op het in September 1869 te 's Gravenhage gehouden statistisch congres door QUETELET een algemeen plan voorgesteld om sterftetafels voor onderscheidene landen naar dezelfde beginselen te berekenen. Tevens wendde hij zich tot eenige leden van het congres om hem in de volvoering van dit plan bij te staan. Aan die uitnoodiging werd beantwoord door de volgende heeren: KIAER voor Noorwegen, BERG voor Zweden, FARR voor Engeland, VON BAUMHAUER voor Nederland, GISI voor Zwitserland, BERTILLON voor Frankrijk, VON HERMANN voor Beieren. QUETELET zelf nam natuurlijk België voor zijn aandeel. Aldus ontstonden de volgende tafels (medegedeeld in *l'Institut*, 1873, p. 311), waaronder alleen die van Engeland op iets verschillende grondslagen berust. Daarin

Ouderdom.	Noorwegen.	Zweden.	Engeland.	Frankrijk.	België.	Nederland.	Beieren.	Zwitserland.
0	500	500	512	500	600	500	500	500
5	401	377	370	348	357	338	342	354
10	386	361	358	334	341	322	325	345
15	377	353	345	326	328	315	316	339
20	367	344	334	316	315	304	306	331
25	353	332	319	300	301	290	290	320
30	339	318	306	287	284	275	276	309
35	325	303	289	276	248	260	260	298
40	311	284	272	264	251	245	246	285
45	295	268	254	249	234	227	230	267
50	278	238	235	233	217	208	211	248
55	257	210	209	214	197	188	188	225
60	233	179	184	190	168	155	162	198
65	202	145	151	158	132	126	128	161
70	168	104	114	120	97	84	94	114
75	115	64	76	80	63	58	58	68
80	70	30	41	42	34	29	26	30
85	32	9	17	16	18	10	10	10

Vergelijken wij deze tafels met elkander, dan blijkt, dat in het algemeen de levenskans in Noorwegen het grootst, in Beieren en in ons vaderland, vooral voor de middelbare jaren, van 20 tot 60, het geringst is. Overigens is de gang der sterfte in de onderscheidene landen ten naastenbij gelijk.

HET VIJF-EN-TWINTIGJARIG VERSLAG VAN DE SPAARBANK TE AMSTERDAM.

De ervaring leert. Bij de Spaarbanken is *zekerheid*, dat men te allen tijde de gespaarde penningen terug zal erlangen, hoofdzaak. Waar die zekerheid gebleken is te ontbreken, is het moeielijk weder in een Spaarbank vertrouwen te doen vinden. Maar waar solide onderpand met solide geldbelegging gepaard gaat, neemt het vertrouwen ook weder snel toe. De geschiedenis van de Spaarbank te Amsterdam bewijst zulks. Vóór 1830 belegde men de gespaarde gelden in Nederlandsche schuldbekentenissen; maar toen nu na de omwenteling in 1831 de fondsen sterk daalden en velen de gespaarde penningen terug vroegen, kon de Spaarbank niet ten volle betalen. Na deze gebeurtenis verliepen er 18 jaren, voordat een nieuwe Spaarbank werd opgericht. In 1848 vereenigden zich onderscheidene personen om een kapitaal van *f* 400,000 nominaal in 2½ pCt. certificaten te zamen te brengen tot een garantiefonds en met deze voldoende zekerheid een nieuwe Spaarbank op te richten.

Deze nieuwe Spaarbank heeft haar 25jarig verslag uitgebracht.

Na een duidelijk overzicht van den ijverigen secretaris, Mr. E. J. EVERWIJN LANGE: over het bestuur, over den inbreng, de uitbetaling, rente, livretten, belegging, enz., worden onderscheidene staten medegedeeld, als: over de ingebrachte en terugbetaalde gelden per maand, alsmede over de verschuldigde bijgeschreven uitbetaalde en verjaarde renten; — over de saldo's op 31 December; — over afgegeven en ingetrokken livretten; — over het aantal posten van inbreng en terugbetaling en over den staat van belegging op ult°. December.

De staten zijn ten opzichte van de bijzonderheden hoogst merkwaardig.

Wij deelen een algemeen overzicht mede, uit de onderscheidene staten opgemaakt, met verwijzing, inzonderheid wat de vroegere Spaarbank te Amsterdam betreft, naar het artikel van wijlen den Heer JOLLES, secretaris van het Bestuur, in dit Jaarboekje 1851, bl. 349 volg.

Jaar	Ingebrachte gelden.	Terugbetaalde gelden.	Saldo aan de inbrengers 31 Dec.	Afgegeven livretten.	Ingetrokken livretten.	In omloop op 31 Dec.	Posten van inbreng.	Posten van terugbetaling.
1848..	5,882.05	223.—	5,691.69	171	7	164	524	24
1849..	19,539.21	4,498.43½	20,985.51½	381	29	516	1,732	181
1850..	27,395.01	11,084.36½	37,895.56	355	69	802	2,761	507
1851..	35,558.85½	24,721.05	49.590.25½	370	113	1,059	3,300	649
1852..	51,458.76½	21,526.33½	80,891.58½	520	166	1,413	3.998	811
1853..	56,172.92	33,252.85½	105,710.71	497	170	1,740	4,057	1,051
1854..	45,658.76½	54,553.39	98,886.71½	406	270	1,876	3,458	1,334
1855..	49,341.68	45,052.73	105,335.69½	403	293	1,986	3,525	1,461
1856..	53,369.08½	48,010.82	113,008.10	546	344	2,188	3,766	1.518
1857..	49,259.03	46,545.79	118.166.34	471	304	2,355	3,734	1,579
1858..	75,689.29½	45,747.17½	150,783.32	762	382	2,735	5,736	1,749
1859..	109,150.77	65,915.04½	197,509.90½	1,017	420	3,332	7,884	2,031
1860..	171,530.44	83,000.59½	290,791.63	1,334	547	4,119	10,037	2,681
1861..	173,269.10	109,353.76	360,590.33	1,230	758	4,591	10,996	3,482
1862..	184,970.68½	139,889.78½	412,457.05	1,437	677	5,351	12,425	3.802
1863..	232,211.46	154,481.49	498,196.66	1,727	791	6,287	15,475	4,463
1864..	253,244.71	222,958.70	537,389.65	1,714	960	7,041	17,229	5,702
1865..	277,135.68	229,696.68½	593,864.06½	1,873	1,090	7,824	19,879	6,227
1866..	252,133.49	278,245.84½	576,835.57	1,751	1,288	8,287	20,568	7,219
1867..	324,388.38½	251,658.76½	659,556.53	1,987	1,227	9.047	21,611	7,574
1868..	381,900.47½	265,311.31	787,508.22½	2,359	1,239	10,167	24,061	7,673
1869..	460,682.85½	336,072.60½	926,242.40½	2,794	1,378	11,583	29,555	8,756
1870..	427,817.16½	652,841.14½	721,212.62½	2,519	2,758	11,344	26,798	12,052
1871..	495,411.64½	345,755.95	892,573.28	3,163	1,494	13,013	30,041	11,659
1872..	682,410.48	465,403.68	1,136,531.69	3 957	1,806	15,164	41,065	13,366
1873..	798,073.19½	619,683.88½	1,347,418.58	4,321	2,316	17,169	47,743	16,882
	5,693,655.20	4,535,487.19		38,065	20,896		371,958	124,433

HYPOTHEEKBANKEN, INZONDERHEID DE NATIONALE HYPOTHEEKBANK TE AMSTERDAM.

Op het landhuishoudkundig congres, in het jaar 1848 te Groningen gehouden, werd het oprichten van hulpbanken of vereenigingen tot het geven van voorschotten aan kleine pachters en de beste wijze om kapitalen tot uitbreiding van den landbouw en van landhuishoudkundige ondernemingen aan te wenden, ter sprake gebracht. Hierover werd eene commissie benoemd, bestaande onder anderen uit de Heeren W. H. SURINGAR, J. ACKERSDIJCK, B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS. Deze bracht op het landhuishoudkundig congres in 1849 een hoogst belangrijk rapport uit, waarop echter dadelijk geene beslissing volgde.

Op het volgend congres, in Juni 1850 te Leiden gehouden, maakte de hoogleeraar ACKERSDIJCK bekend, dat het thans niet langer redeneering, maar uitvoering gold, en dat een lijst ter teekening lag om deel te nemen aan een Nederlandsche Hypotheekbank. Dertien leden, waaronder ACKERSDIJK, PH. J. BACHIENE, W. R. BOER, Jhr. D. T. GEVERS VAN ENDEGEEST, W. C. MEES, B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS en C. A. DEN TEX, hadden het plan ontworpen, maar niettegenstaande hunne aanbeveling, vond het plan, dat slechts een kapitaal vorderde van ƒ 200,000, geene genoegzame ondersteuning, waarna de zaak eenigen tijd bleef rusten.

Inmiddels werd het onderwerp breedvoerig besproken in het belangrijk werk van Mr. W. C. D. OLIVIER: *Over Grondcrediet en Hypotheekbanken*, en meermalen in *de Economist* van Mr. J. L. DE BRUYN KOPS ter sprake gebracht.

Eindelijk, in 1862, vonden nieuwe plannen meerdere ondersteuning. Na dien tijd zijn onderscheidene hypotheekbanken in ons vaderland opgericht, onder welke de *Nationale Hypotheekbank* te Amsterdam de voornaamste uitbreiding gekregen heeft.

Om van hare werkzaamheden te doen blijken, deelen wij uit het gedrukte verslag, den 16den April 1874 uitgebracht, het volgende mede:

Met betrekking tot de verrichtingen der Bank in het jaar 1873 valt op te merken, dat er aangegaan zijn 300 leeningen tot een gezamenlijk bedrag van........................ƒ 2,001,100
waarbij gevoegd de tot 31 Dec. 1872 geslotene ten getale van 1322.............................." 10,739,000

vormt een totaal van 1622 leeningen, ten bedrage van ƒ 12,740,100

De genoemde leeningen zijn verdeeld als volgt:

zoodat het bedrag der in omloop zijnde pandbrieven per resto vermeerderd is met	ƒ 1,280,700
en gevoegd bij het op 31 December 1872 in omloop zijnde bedrag	〃 7,232,200
aanwijst een totaal cijfer van	ƒ 8,512,900

HALFJARIGE STATEN,

gepubliceerd ingevolge Art. 7 der Statuten.

DATUM.	Gesloten Leeningen van af de oprichting der Bank.	Afgeloste Leeningen van af de opricht. der Bank.	Pandbrieven in omloop.
30 Juni 1863	ƒ 1,519,500	ƒ 44,000	ƒ 1,475,500
31 Decemb. 〃	〃 2,457,400	〃 64,600	〃 2,392,800
30 Juni 1864	〃 3,420,600	〃 194,800	〃 3,225,800
31 Decemb. 〃	〃 3,576,800	〃 225,400	〃 3,351,400
30 Juni 1865	〃 3,987,100	〃 414,900	〃 3,572,200
31 Decemb. 〃	〃 4,058,400	〃 620,300	〃 3,438,100
30 Juni 1866	〃 4,275,000	〃 686,800	〃 3,588,200
31 Decemb. 〃	〃 4,931,900	〃 802,700	〃 4,129,200
30 Juni 1867	〃 5,217,000	〃 1,053,500	〃 4,163,500
31 Decemb. 〃	〃 5,527,800	〃 1,229,400	〃 4,298,400
30 Juni 1868	〃 5,717,200	〃 1,350,100	〃 4,367,100
31 Decemb. 〃	〃 6,278,300	〃 1,486,000	〃 4,792,300
30 Juni 1869	〃 6,831,000	〃 1,747,700	〃 5,083,300
31 Decemb. 〃	〃 7,514,100	〃 1,884,000	〃 5,630,100
30 Juni 1870	〃 8,157,300	〃 2,049,200	〃 6,108,100
31 Decemb. 〃	〃 8,486,000	〃 2,283,300	〃 6,202,700
30 Juni 1871	〃 8,945,200	〃 2,544,400	〃 6,400,800
31 Decemb. 〃	〃 9,551,100	〃 2,764,100	〃 6,787,000
30 Juni 1872	〃 10,242,300	〃 3,113,400	〃 7,128,900
31 Decemb. 〃	〃 10,739,000	〃 3,506,800	〃 7,232,200
30 Juni 1873	〃 11,925,500	〃 3,919,300	〃 8,006,200
31 Decemb. 〃	〃 12,740,100	〃 4,227,200	〃 8,512,900

In het *Staatkundig Jaarboekje* 1855, bladz. 340 volgende, heeft de Heer Mr. J. HEEMSKERK AZ., de toenmalige president der Credietvereeniging, den aard en het doel van deze instelling doen kennen en hare werking in het eerste jaar van haar bestaan, 1854, terwijl herhaaldelijk in het *Jaarboekje*, tot 1866, de jaarverslagen bijna onverkort zijn opgenomen.

In 1873 heeft de Credietvereeniging haar twintigste jaar beleefd en aan het Verslag van den voorzitter-commissaris, de Heer JOH. C. ZIMMERMAN, is dan ook toegevoegd een hoogst belangrijk overzicht over de jaren 1853/4 tot en met 1873. Wij ontleenen daaraan het volgende:

	Leden.	Deelneming.	Storting.
Hoofdkantoor	1930	*f* 13,054,220	*f* 1,589,822
Agentschappen (1).....	500	„ 4,017,250	„ 411,375
31 Dec. 1873.....	2430	*f* 17,071,470	*f* 2,001,197
„ 1872.....	2499	„ 16,559,120	„ 1,945,862
„ 1871.....	2427	„ 15,520,040	„ 1,807,654

De deelneming was verdeeld als volgt:

153	Aandeelhouders	....	met	*f* 1,208,500
875	Crediet-genietend	in blanco..................	„	„ 5,663,030
732	„	op hypotheek..............	„	„ 5,687,545
33	„	„ incassa's................	„	„ 248,000
473	„	„ borgtocht...............	„	„ 2,717,920
25	„	in hypotheek en in blanco..	„	„ 249,150
23	„	„ blanco en op borgtocht..	„	„ 202,700
21	„	„ „ „ „ incassa's...	„	„ 199,000
4	„	op hypotheek en „	„	„ 76,500
60	„	„ „ „ borgtocht..	„	„ 673,025
4	„	„ borgtocht en op incassa's.	„	„ 18,000
3	„	„ incassa's, hypoth. en borgt.	„	„ 52,500
3	„	in blanco op „ „ „ „	„	„ 55,100
1	„	„ „ „ incassa's „ „ „	„	„ 20,500
2430 leden.				*f* 17,071,470

De verhouding der hypothecaire credieten tot het bedrag der

(1) Deze zijn gevestigd te Tilburg, Rotterdam, Dordrecht, Alkmaar, Utrecht, Leeuwarden, Zwolle en Groningen.

deelneming van de crediet-genietende leden was op 31 December 35,8 pCt. tegen 31.6 pCt. op 31 December 1872, en 35.4 pCt. op 31 December 1871.

Het aantal leden, gesplitst naar het bedrag der deelneming, is als volgt:

Niet-stemhebbende						733
van	ƒ 3,000	tot beneden	ƒ 10,000	deelneming		1058
"	" 10,000	"	" 30,000	"		541
"	" 30,000	"	" 40,000	"		80
"	" 40,000	"	" 50,000	"		5
"	" 50,000	"	" 60,000	"		5
"	" 60,000			"		8

De credieten waren gemiddeld per hoofd in 1873 ca. ƒ 7000 tegen ƒ 6542 in 1872 en ƒ 6294 in 1871.

Het disconto der Vereeniging was in 1873, voor credieten op eerste hypotheek van 5 tot 7 pCt., voor de andere 5½ tot 7½ pCt.; terwijl de rente, voor gelden à deposito vergoed, bedroeg met 1 dag opvragens van 4½ tot 6 pCt., met 1 maand van 4¼ tot 6¼ pCt.;

De leden betaalden gemiddeld voor credieten op eerste hypotheek ca. 5.8 pCt. en voor de andere ca. 6,3 pCt., of met bijvoeging van 1/8 pCt. commissie in de 3 maanden, gelijk aan ½ pCt. in het jaar, ca. 6.3 pCt. voor de eerste en ca. 6.8 pCt. voor de tweede cathegorie, hetgeen belangrijk hooger is dan in 1872, niettegenstaande de verlaagde disconto-berekening aan de leden sedert 1°. Januari 1873 in werking is getreden.

Het cijfer der disconteeringen bedroeg: ƒ 43,166,116.45 tegen ƒ 40,853,627.35 in 1872 en ƒ 37,593,136.01½ in 1871. Amsterdam deelde in eerstgemeld bedrag voor ƒ 34,372,672, de agentschappen voor ƒ 8,963,745.

Het aantal gedisconteerde promessen bedroeg 27,384 stuks tegen 21,183 in 1872, en 21,850 in 1871; daarin deelden Amsterdam voor 13,164 stuks, de agentschappen voor 4219 stuks.

De kas-omzet bij het hoofdkantoor en de agentschappen bedroeg:

in ontvangst	ƒ 80,331,635.91
in uitgaaf	" 80,158,617.22

Een zeer gewichtig en steeds toenemend deel van den werkkring der Credietvereeniging is het ontvangen van gelden à deposito.

In dat opzicht leverde het afgeloopen jaar een zeer verblijdend resultaat. De gedeponeerde gelden bedroegen te Amsterdam ƒ 24,411,391, bij de agentschappen ƒ 4,985,162.

Het reservefonds nam met ƒ 59,047.31½ toe, tegen ƒ 48,936.23½ in het voorafgaande jaar, en bedroeg ult. Dec. ƒ 368,871.05½.

De verhouding van het gebruikte crediet tot het totaal der deelneming van crediet-genietende leden was, gemiddeld naar de gewone wijze approximatief berekend: ca. 66 : 100 tegen 52.55 : 100 in 1872, eene ongunstige verhouding, welke hare verklaring vindt in het feit, dat voor een groot gedeelte de omzet bestond in credieten tegen hypothecaire zekerheid, van welke credieten meest

of ƒ 12,434.17½ meer dan in 1872.

De verliezen hebben bedragen ƒ 48,745.13½, hetgeen ƒ 8,509.66 minder is dan in 1872, en ƒ 11,948.63½ minder dan in 1871. Het totale cijfer bedroeg even 21 pCt. van de zuivere winst tegen ruim 25 pCt. in het voorafgaande jaar en ruim 30 pCt. in 1873.

Op de hypothecaire credieten werd verloren ƒ 8818.94 of 0.15 pCt. tegen 0.18 pCt. in 1872; op de credieten in blanco of onder borgtocht c^o. ƒ 40,000 of 0.39 pCt. tegen 0.51 pCt. in 1872. Het totaal der verliezen, geleden aan 24 personen, staat in verhouding tot het totaal der crediet-genietende leden als 0.31 : 100 tegen 0.38 : 100 in 1872, en 0.42 : 100 in 1871.

In den loop van het jaar werden afgelost of opgezegd aan:

					in 1872.
credieten in blanco................voor	ƒ	412,100	tegen	ƒ	613,900
〃 op hypotheek..............〃	〃	1,496,800	〃	〃	1,420,600
〃 〃 incassa's...............〃	〃	20,000	〃	〃	52,000
〃 〃 borgtocht...............〃	〃	462,900	〃	〃	341,900
〃 〃 hypoth. en incassa's.....〃	〃	——	〃	〃	——
〃 〃 〃 〃 blanco.......〃	〃	25,000	〃	〃	8,000
〃 in blanco en op incassa's...〃	〃	17,000	〃	〃	35,000
〃 〃 〃 〃 〃 borgtocht..〃	〃	26,800	〃	〃	12,000
〃 op hypot. 〃 〃 〃......〃	〃	164,750	〃	〃	46,600
〃 〃 incassa's, hypot. en borgt.〃	〃	——	〃	〃	18,000

dus samen tot een bedrag van.........ƒ 2,625,350 tegen ƒ 2,548,000 in 1872.

Het dividend over 1873 bedroeg voor de aandeelhouders 7, voor de crediet-genietende leden 5½ pCt.

Op de volgende bladzijde deelen wij het twintigjarig overzicht mede.

STAAT, aanwijzende de **DISCONTEERINGEN**, **HERDISCONTEERINGEN** alsmede de à **DEPOSITO** ontvangen Gelden, gedurende de eerste Twintig jaren van het bestaan der **Crediet-Vereeniging.**

JAREN.	DEELNEMING.	DISCONTEERINGEN	HERDISCONTEERINGEN.			VERHOUDING DER HERDISCONTEERINGEN TOT DE DISC. pCt. gew. berek.		DISCONTO VAN DE LEDEN ONTVANGEN.	HERDISCONTO, BETAALD			VERHOUDING VAN HET BET. TOT HET ONTV. DISCONTO, pCts. gewijze berekend.		ONTVANGEN GELDEN à DEPOSITO.
			Bij de Ned. Bank.	Bij particulieren.	Totaal.	Totaal.	Ned. Bank.		aan de Ned. Bank.	aan particulieren.	Totaal.	Totaa.	Ned. Bank.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	10.	14.	15
1853/54	f 1,111,500	f 8,400,522	f 2,865,444	f —	f 2,865,444	84.25	84.25	f 44,515	f 21,853	f —	f 21,853	49.—	49.—	f 86,132
1855	3,881,395	7,510,882	7,001,665	—	7,001,665	93.22	93.22	112,436	62,934	—	62,934	50.—	50.—	299,390
1856	4,207,245	10,509,262	9,945,391	—	9,945,391	94.63	94.63	170,116	103,979	—	103,979	61.1	61.1	231,650
1857	4,803,075	12,554,858	11,876,321	—	11,876,321	94.51	94.51	219,972	137,775	—	137,775	62.6	62.6	593,000
1858	4,762,805	12,593,725	11,671,312	219,050	11,890,362	94.49	92.67	206,010	112,108	1,793	113,901	54.8	54.—	1,486,375
1859	4,950,655	12,209,098	11,524,812	210,000	11,734,812	96.11	94.39	176,964	86,508	1,506	88,014	49.7	48.8	1,599,005
1860	5,136,560	12,047,756	11,236,097	90,800	11,326,897	94.01	93.26	172,697	77,121	608	77,729	45.—	44.—	2,601,242
1861	5,581,910	12,488,060	11,783,744	170,100	11,953,844	95.71	94.36	182,704	84,658	1,180	85,848	47.—	46.3	2,943,749
1862	6,034,330	13,669,344	12,371,813	113,200	12,485,013	91.33	90.50	228,018	102,704	1,029	103,734	45.4	44.6	3,134,914
1863	6,924,730	14,951,320	13,591,792	389,750	13,981,542	93.51	90.90	240,190	100,993	3,196	104,190	43.3	42.—	5,155,395
1864	9,730,690	20,818,772	19,591,790	20,297	19,612,088	94.20	94.10	405,346	199,430	188	199,619	49.2	49.2	6,487,058
1865	13,040,425	30,228,088	28,380,736	646,487	29,027,289	96.02	93.55	516,483	259,611	6,583	266,194	51.8	50.2	8,851,466
1866	14,595,900	39,521,579	36,295,118	1,816,376	38,111,494	96.43	91.83	836,742	495,627	24,819	520,446	62.2	59.2	8,467,807
1867	15,002,955	38,031,322	34,000,394	2,595,399	36,595,794	95.96	89.40	564,471	266,386	19,408	285,795	50.6	47.1	9,172,336
1868	14,439,555	34,133,550	28,655,914	3,983,495	32,639,409	95.62	83.95	484,840	204,245	27,481	231,727	47.7	42.1	9,120,755
1869	14,220,730	34,194,294	31,026,510	2,125,098	33,151,608	96.95	90.73	572,232	276,794	16,827	293,622	51.3	48.3	10,593,289
1870	14,913,570	35,203,412	32,308,554	777,192	33,085,746	93.98	91.77	644,060	333,047	7,228	340,275	52.8	51.7	11,718,000
1871	15,520,040	37,593,136	29,961,482	4,228,312	34,189,795	90.94	79.69	566,798	227,546	31,484	259,030	45.7	40.1	14,170,581
1872	16,559,120	40,853,627	30,147,168	4,531,178	34,678,347	84.88	73.70	566,642	217,346	32,603	249,949	44.—	38.3	19,848,589
1873	17,071,470	43,163,116	32,896,398	1,726,640	34,623,038	80.21	76.21	654,227	295,341	16,232	311,573	47.6	45.—	29,396,553
		f 463,675,730	f 407,132,524	f 28,643,376	f 430,775,901			f 7,565,048	f 3,666,015	f 192,181	f 3,858,197			f 145,952,295

NB. De onderdeelen van Guldens zijn weggelaten.

BINNENLANDSCHE BANK- EN INDUSTRIEELE WAARDEN TE AMSTERDAM VERHANDELD IN 1873.

Het volgende overzicht over 1873 is ontleend aan het *Verslag der Kamer van Koophandel te Amsterdam* over dat jaar.

De *aandeelen Nederlandsche Bank* hebben hunne rijzende beweging van 300 tot 341 pct. voortgezet, waartoe niet enkel het hooge dividend van 20 pct. (in 1867 en 1871 was het grooter) heeft bijgedragen, maar ook het vooruitzicht op de gunstige resultaten van den grooten omzet en den hoogen disconto-koers gedurende het geheele jaar.

De *Nederlandsche Handelmaatschappij* sloot met de regeering een gewijzigd contract, dat bij haar derde vijfentwintigjarig tijdperk, aanvankelijk gedurende 5 jaren, in werking zal treden. Zij keerde een dividend van *f* 115 uit en zag hare aandeelen na eene schommeling van 130 tot 142 pct. op dezelfde hoogte, d. i. 135 pct., blijven.

De *Nederlandsch-Indische Handelsbank* mocht na gunstige operatiën 8½ pct. uitkeeren; in de eerste dagen van Januari openbaarde zich in hare aandeelen eene rijzing van 80 tot 95 pct.; blijvende de prijs na herhaalde debbering op circa 93 pct.

De aandeelen der *Amsterdamsche Bank*, waarop slechts 4½ pct. winst werd verkregen, vielen van het hooge standpunt 107 pct. terug op 70 pct., om met geringen omzet tegen het einde van December à 84 pct. te sluiten.

De *Surinaamsche Bank* deelde ook ditmaal niets uit. In veiling golden hare aandeelen van 42 tot 54 pct.

De *Kanaalmaatschappij*, die voortdurend met vele moeilijkheden te worstelen heeft, zag voor de eerste door haar droog gemaakte gronden hooge prijzen besteden. Hare aandeelen varieërden tusschen 48 en 54 pct., om in eene willige stemming te sluiten.

De *Associatie-Cassa*, wier aandeelen zeldzaam in veiling voorkomen, gaf hare vaste uitdeeling van *f* 75, en hare filiaal, de *Rente-Cassa*, verblijdde hare aandeelhouders met 9 pct.

De *Kas-Vereeniging* vergrootte haar kapitaal van *f* 2/mm. tot *f* 3½/mm. en stelde de deelneming uitsluitend voor de aandeelhouders open, die er gretig gebruik van maakten. Eenige meerdere levendigheid vertoont zich in den omzet harer aandeelen, die sedert de opname in de officiëele prijscourant van 110 tot 112 pct.

*

hebben gevarieërd. Hare uitdeeling van 7 pct. was 1 pct. hooger dan in het vorige jaar.

De *Crediet-Vereeniging* bepaalde haar dividend op 7½ voor de aandeelhouders en op 6 pct. voor de crediettrekkende leden.

De *Twentsche Bankvereeniging* deelde 7¾ pct. uit.

Onze *Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij*, wier oosterlijn met krachtige hand wordt aangelegd, gaf 6¼ pct. dividend. Hare aandeelen liepen van het in Februari verhoogde standpunt van 112 tot 106 pct. terug.

De *Rijn-Spoorweg-Maatschappij* keerde 7½ pct. uit en behield de waarde harer aandeelen op *f* 290 à *f* 300. Zij bracht de 3e, 4e en 5e of laatste seriën, elk van 1000 obligatiën à *f* 1200, harer 4 pct. leening tegen 83 pct. bij inschrijving ter markt.

Door verschillende speculatieve inkoopen op geruchten van overgang bij eene andere maatschappij stegen de aandeelen der *Centraal-Spoorweg-Maatschappij* van 30 tot 58 pct., om echter in afwachting van betere tijden 47 pct. te sluiten. De aandeelhouders vinden in die kapitaalsverbetering eenige vergoeding voor het gemis van dividend. De houders van gestempelde obligatiën moesten zich met ruim één gulden tevreden stellen voor hunne achterstallige coupons van Juli 1872 en Januari 1873, en zagen hunne pretentie op *f* 95 gewaardeerd. Bij loting werden 164 obligatiën à *f* 235 afgelost.

De conservatieve obligatiehouders trokken wel geen rente, maar mochten op hunne balans eene verbetering van *f* 110 tot *f* 135 constateeren.

De *Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen* slaagde in de plaatsing van de 1e serie groot *f* 3½/mm. 5 pct. van hare obligatie-leening groot *f* 7/mm., aangegaan tot aanschaffing van materiëel voor de exploitatie en kon een dividend van 5¼ pct. uitkeeren op hare aandeelen, die 116 geopend tot 122 klommen om na eene daling tot 102 op 114 pct. te sluiten.

De *Noordbrabantsch-Duitsche Spoorweg-Maatschappij*, met hare pas voltooide lijn Boxtel—Goch, was in allerlei moeielijkheden gewikkeld. Hare obligatiën waren van 79 tot 60 teruggeloopen en vielen in weinige dagen, door een panischen schrik bevangen, tot 38, om na de 50 te hebben herwonnen, op circa 40 pct. te sluiten. Hare aandeelen vielen van 80 tot 20 pct. Dat de 1e uitloting van obligatiën, die in November ll. moesten plaats vinden, is achterwege gebleven, zal wel niemand verwonderd hebben.

Op hetzelfde tijdstip dat de *Koninklijke Nederlandsche Stoombootmaatschappij* een dividend van 7 pct. annonceerde, vermeerderde zij haar kapitaal door eene uitgifte van 3/mm. in aandeelen à pari, en 2/mm. in 5 pct. obligatiën à 95 pct. De prijs van hare oude aandeelen liep van 113 tot 105 terug.

De *Stoombootmaatschappij "Nederland"* kon geen dividend aanbieden, en opende voor het restant van *f* 1,717,000 harer 5 pct. obligatie-leening eene inschrijving à 90¾ pct. Hare aandeelen golden 60 en 55 pct.

...ters voortdurend in staat van liquidatie.

De *Nederlandsche Maatschappij voor Grond-Crediet* in liquidatie annonceerde de 3e afbetaling van 5 pct.

Gelijk vroeger noteeren wij de volgende bekend gemaakte dividenden, als van:

		per aand. groot
Amsterdamsche Stoombootmaatschappij ..... f	15.—	500
" Rijn-Stoombootmaatschappij. "	50.—	1000
Stoombootreederij voor het slepen van schepen aan 't Nieuwediep .... "	12.50	250
Maatschappij "de Atlas" .... "	40.—	1000
Hollandsche Suikerraffinaderij .... "	141.—	1000
Nederlandsche " .... "	10.—	350
Amsterdamsche Pijpgasfabriek .... "	120.—	1000
" Bouwvereeniging in liq. .... "	30.—	1000
Maatschappij "de Bouwkas" .... "	22.50	500
Bouwvereeniging "Salerno" .... "	10.—	250
Nederlandsche Bouwmaatschappij .... "	11.59	160
Maatschappij voor meel- en broodfabrieken . "	16.—	100
" " vleeschhouwerij .... "	16.—	200
Duinwater-Maatschappij .... "	19.40	240
Koninkl. Nederl. Beierschbierbrouwerij ...... "	40.—	1000
Maatschappij tot bevordering van landbouw en landontginning .... "	24.—	600
Koninklijke Fabriek van Waskaarsen ...... "	552.50	2500
" Chemische fabriek .... "	45.—	1000
Amstel-Hotel-Maatschappij .... "	20.—	500
Amsterdamsche Brand-Assurantie-Compagnie. "	160.—	gef. 1000
" Zee- " " 1e, "	30.—	800
2e en 3e elk .... "	30.—	1000
Amsterd. Zee- en Brand-Assurant.-Maatsch. "	50.—	1000
Brand-Maatschappij te Amsterdam .... "	173.—	gef. 2000
Compagnie ter Assurantie te Amsterdam ... "	30.—	1000
Hollandsche Brand-Assurantie-Compagnie... "	80.—	gef. 1500
Nederlandsche Assurantie-Compagnie .... "	100.—	1000
Noord- en Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche Zee- en Brandverzekering-Maatschappij. .. "	60.—	1000
2e en 3e Hollandsche Verzeker.-Compagnie . "	60.—	2000
2e Verzekerings-genootschap .... "	40.—	1000
Nederlandsche Lloyd .... "	50.—	gef. 500
" Transport-Verzeker.-Maatsch. "	12.—	gef. 250

KORT OVERZICHT

VAN

DE FONDSENMARKT IN 1873.

Aan het *Financiëel Overzicht* in het *Zondagsblad van het Nieuws van den dag* van 4 Januari 1874 ontleenen wij het volgende:

Schrikwekkend zijn inderdaad de prijzen van vele fondsen gedaald, inzonderheid van die fondsen waarin de kleine kapitalist en rentenier zijne gelden had belegd, en dit is het juist wat aan den toestand zulk een ernstig karakter geeft. Het niet betalen der Spaansche rente en der Oost-Hongaarsche Spoorwegcoupons op 1 Juli, zijn de voornaamste teleurstellingen wat betreft de Europeesche fondsen, terwijl het in gebreke blijven der St. Paul & Pacific op 1 Mei, de serie opende der Amerikaansche Spoorweg-Maatschappijen, welke in 1873 voor het eerst onder de noodlijdenden zouden verschijnen. In Noord-Amerika bestaan meer dan 1000 Spoorweg-Maatschappijen. Van deze waren er op 1 December ll. 72 in gebreke, en van die 72 zijn er 18, waarvan de obligatiën zich geheel of gedeeltelijk in handen van Nederlandsche houders bevinden. Hieronder vindt men eene lijst, ontleend aan de *Nieuwe Rotterdamsche courant*, ook voorkomende in het Verslag der Kamer van Koophandel te Amsterdam, welke den teruggang der prijzen van alle te Amsterdam verhandeld wordende Amerikaansche sporen aangeeft, die zeker de aandacht verdient. Intusschen dient opgemerkt, dat de crisis, welke in September over Amerika losbarstte, vele der nieuwe en zwakke, doch daarom nog niet slechte maatschappijen, noodzaakte de rentebetaling te staken, welke zich anders ongetwijfeld door tijdelijke ondersteuning van hare bankiers of op andere wijze hadden kunnen staande houden. Reeds vroeger hebben wij opgemerkt, dat een groot gedeelte daarvan vroeg of laat weer zal terecht komen, hetgeen echter niet wegneemt dat het feit bestaat en men genoodzaakt is de waarde van die fondsen op de balans aanmerkelijk lager aan te nemen dan met het vorig nieuwjaar. — Veel aanzienlijker zijn evenwel de verliezen door den teruggang der prijzen van andere fondsen veroorzaakt. Zoo b. v. daalden de Spaansche Binnenlandsche van 24¼ op 13½ pCt. Buitenlandsche van 28 op 17¼ pCt. 7 pCt. Egypte van 90½ op 79 pCt, 6 pCt. Peru van 77 op 58 pCt. 5 pCt. Peru van 70 op 48½ pCt. 5 pCt. Turkije van 52¼ op 43¼ pCt. Oost-Hongaarsche sporen van *f* 151 op *f* 42. Aand. Kiew-Brest van *f* 184 op *f* 120. Van de Spaansche, Egyptische, Turksche en Peruaansche fondsen is een groot gedeelte in Nederland geplaatst, ook niet de

STAAT van den Koers der Effecten, betreffende de Amerikaansche Spoorwegwaarden op 1 Juni en 31 Dec. 1873.

	1 Jan.	31 Dec.		Verschil.	
Certif. Illinois	110⅛	91	—	19⅛	pCt.
Oblig. Id. courts B.	92	90	—	2	„
„ „ Redemp. B.	85 5/16	83¼	—	2 1/16	„
Certif. Ch.c. R. Isl.	98	83	—	15	„
„ „ N. West.	76½	61	—	15½	„
Oblg. Madison	65	77⅞	—	7⅞	„
„ Menomonee	84½	79½	—	8	„
„ Winona	83¾	74½	—	9¼	„
„ N.-Western Union	81⅜	73	—	8⅜	„
„ Jowa Midland	86⅞	72⅞	—	14	„
Certif. Pittsb. Chicago	83	77½	—	6½	„
Aandeelen Erie	53 1/16	39⅞	—	13 3/16	„
„ Union Pacif.	33⅛	26⅝	—	6½	„
Certif. Michigan c.	105⅜	64	—	41⅜	„
Oblig. Atlantic Ohio	77	66⅞	—	10⅛	„

[illegible] staat de geheele [illegible] manufacturen [illegible] wordt is toch [illegible] is kunnen wij [illegible] algemeen bekend en [illegible] vermeld. Zoo [illegible] 1871, bl. 284, [illegible]

[illegible] van oorsprong [illegible] diverse katoe-[illegible] [illegible] 2.10?.000
[illegible] 1.161.172
[illegible] 3.218.136.

[illegible] het buitenland ver-[illegible] Wanneer die [illegible] bestaan, zou de [illegible] bedragen.

Kan de [illegible] berekend worden naar de [illegible], een andere maatstaf zou kunnen gevonden worden in het aantal der stoommachines en in het aantal der fabriekarbeiders.

Nu bij de wet van 17 Nov. 1872 (Stbl. 135) de differentiëele rechten bij den invoer der manufacturen uit Nederland voor Indië zijn afgeschaft, is het van belang, den tegenwoordigen toestand te doen kennen, ten einde later een punt van vergelijking te hebben.

---

was deze kindersterfte over de verschilende gedeelten van de stad verspreid. Wanneer wij ten dien opzichte de stad bij benadering trachten in te deelen en op het voorbeeld van Dr. ISRAELS (*Ned. Tijdschr. v. Geneesk.*, 1862, blz. 289) tot de arme buurten rekenen: buurt H, R, S, T, EE, FF, GG. NN, OO, PP, QQ; tot de gemengde buurten met meer armen dan gegoeden: buurt A, C, J, M, N, O, P, Q, U, W, CC, DD, HH, JJ, MM, UU, WW, XX, YY en ZZ; tot de gemengde buurten met meer gegoeden dan armen: buurt B, F, K, L, V, X, Y, Z, AA, BB, TT en VV; en tot de gegoede buurten: buurt D, E, G, KK, LL, RR en SS, dan krijgen wij, de levenloos aangegevenen medegerekend, het volgende overzicht:

I. Arme buurten. Op 2624 sterfgevallen: 176 levenl. aangeg., 800 0—1 j. en 585 1—5 j.

II. Gemengde buurten met meer armen dan gegoeden. Op 3088 sterfgevallen: 205 levenl. aangeg., 816 0—1 j. en 495 1—5 j.

III. Gemengde buurten met meer gegoeden dan armen. Op 1713 sterfgevallen: 109 levenl. aang., 396 0—1 j. en 237 1—5 j. en

IV. Gegoede buurten. Op 573 sterfgevallen: 29 levenl. aangeg., 116 0—1 j. en 89 1—5 j., dat is op 100 sterfgevallen:

I.	levenl. aangeg.	6.7,	0—1 jaar	30.5,	1—5 jaar	22.3
II.	„	6.6,	„	26.4,	„	16.
III.	„	6.4,	„	23.1,	„	13.8
IV.	„	5.1,	„	20.2,	„	15.5

Eindelijk in eenige groote ziektegroepen ingedeeld en vergeleken met de 10 vorige jaren was de sterfte aldus verdeeld:

	1872.	gem. 1862-71.
Kindersterfte ten gevolge van gebrekkige ontwikkeling, uittering en klierziekte	893	839
Croup	31	136
Mazelen	228	125
Roodvonk	126	78
Pokken	223	271 waarvan in 1871 2165 sterfgev.
Kinkhoest	201	98
Kwaadaardige keelziekte	18	28
Typhus	202	272
Bloedspuwing, long- of keeltering	713	691
Acute ziekten der ademhalingswerktuigen	786	
Chronische „ „ „	328	

Dr. L. SCHELTEMA BEDUIN.

Twintig jaren geleden vestigde de Heer Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT, in het *Staatk. Jaarboekje* 1854, bl. 394 volg., de aandacht op het groot aantal vreemdelingen op de Nederlandsche schepen. Volgens de aanmonsteringen voor de koopvaardijschepen te Rotterdam, van 1847 tot 1853 gemiddeld per jaar 4,363, waren twee derden, soms zelfs iets meer, der aangemonsterden vreemdelingen. Een poging, toen gedaan, om ook voor Amsterdam dergelijke statistiek te bekomen, mocht niet slagen. Thans heeft de Regeering dienaangaande eene belangrijke statistiek medegedeeld in de *Staatscourant* van 30 Mei 1874. Zij bevat eene opgave der aanmonsteringen in 1873 in de verschillende Nederlandsche zeehavens, met onderscheiding van zeil- en stoomschepen, van Nederlanders en vreemdelingen en van de maandgages van stuurlieden, bootslieden, machinisten, matrozen enz. voor reizen naar Nederlandsch-Indië, Amerika, Middellandsche, Oost- en Witte zee, naar elders en op avontuur. Wij ontleenen daaraan het volgende:

Stoomschepen zijn alleen aangemonsterd te:

	Getal.	Tonneninhoud.	Schepelingen. Nederlanders.	Vreemdelingen.
Amsterdam	51	56,078	846	65
Rotterdam	87	67,813	1,596	461
Helder	34	60,303	1,203	113
	172	184,194	3,645	639

Hieronder zijn begrepen 7 vreemde stoomschepen met 66 Nederlanders en 120 vreemdelingen, te Rotterdam.

Zeilschepen zijn aangemonsterd te:

	Getal.	Tonneninhoud.	Schepelingen. Nederlanders.	Vreemdelingen.
Amsterdam	399	138,590	2,696	226
Rotterdam	204	96,388	1,635	896
Harlingen	213	37.503	1,326	25
Helder	113	68,755	1,042	297
Groningen	131	12,339	565	14
Delfzijl	122	19,122	568	20
Vlaardingen	67	9,038	445	8
Dordrecht	57	14,158	338	122
Schiedam	42	8,075	132	63

	Getal.	Tonneninhoud.	Schepelingen.	
			Nederlanders.	Vreemdelingen.
Oude Pekela	32	5,190	168	1
Delfshaven	23	3,346	116	16
Veendam	21	2,943	86	—
Nieuwe Pekela	15	2,604	79	—
Wildervank	14	1,277	55	—
12 andere havens	47	7,820	264	24
	1,500	427,148	9,535	1,712

Onder de 47 schepen in de 12 andere havens is begrepen 1 vreemd zeilschip, waarvan van de 12 schepelingen 11 Nederlanders.

Bovendien werden bijgemonsterd op:

	Zeilschepen.		Stoombooten.		Schepelingen.	
	Nederl.	Vreemde.	Nederl.	Vreemde.	Nederl.	Vreemdel.
Amsterdam	22	1	47	—	207	24
Rotterdam	17	69	9	5	199	528
Harlingen	9	—	—	—	22	1
Helder	31	—	5	—	97	12
Groningen	6	—	—	—	12	—
Delfzijl	27	2	—	—	49	9
Veendam	3	—	—	—	5	—
Nieuwe Pekela	1	—	—	—	1	—
Wildervank	1	—	—	—	2	—
In 7 andere havens	17	—	2	—	17	14
	134	72	63	5	611	588

Van 16,730 aan- en bijgemonsterde schepelingen waren alzoo
13,791 Nederlanders of 72.4 pct.
2,939 vreemdelingen 〃 27.6 〃

Zeer verschillend zijn de gages per maand. Wij nemen alleen die voor Amsterdam, Rotterdam en Helder over:

AANMONSTERINGEN IN 1873

GAGES PER MAAND.

HAVENS waar de aanmonsteringen hebben plaats gehad.	REIZEN NAAR:	1STE STUURLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	VERDERE STUURLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	BOOTSLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	TIMMERLIEDEN EN ZEILMAKERS. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	MATROZEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	M. Ho g G
Amsterdam.	Ned.-Indië .... .78	65	60	24	48	30	60	28	38	10	
"	Amer. (Atl. Oceaan)..70	39	46	28	38	30	60	32	40	8	
"	N.-, O.- en Witte Zee 70	30	45	26	40	30	45	33	45	8	1
"	Middellandsche Zee.70	38	60	33	40	32	45	24	67	6	1
"	Elders (buit. Europa).70	70	45	38	40	40	60	28	30	12	
"	" (binn. ").60	39	40	33	40	36	40	39	35	6	
"	Op avontuur........48	29	42	26	44	37	43	40	40	8	
Rotterdam..	Ned.-Indië.........196	30	96	23	60	36	75	24	43	8	9
"	Amer. (Atl Oceaan).178	35	107	30	54	32	77	28	46	8	1
"	N.-, O.- en Witte Zee.70	50	60	30	48	34	72	25	46	8	1
"	Middellandsche Zee.70	36	60	32	40	33	60	35	49	8	1
"	Elders (buit. Europa).65	36	64	30	42	36	65	30	36	10	
"	" (binn. ").60	32	40	33	36	33	40	40	34	12	1
"	Op avontuur........60	34	49	30	45	45	43	34	35	12	
Den Helder.	Ned.-Indië.........160	32	108	18	73	35	84	25	30	12	5
"	Amer. (Atl. Oceaan)..55	85	42	28	28	35	40	30	34	10	
"	N.-, O.-, en Witte Zee.70	35	48	34	46	30	60	26	50	10	1
"	Middellandsche Zee.70	40	50	35	40	36	44	40	37	16	1
"	Op avontuur... ...50	36	40	34	40	36	38	36	36	19	

WETTELIJKE REGELING DER OFFICIËELE VERZAMELINGS-STATISTIEK IN ROUMANIË.

Aan de leden van het Internationaal Statistisch Congres te St. Petersburg in 1872 werd door den Heer ALEXANDER PENCOVITZ, directeur van het centraal bureau van Statistiek in Roumanië, rondgedeeld een *Notice historique sur la création et l'organisation de la statistique officielle dans la Principauté de Roumanie, suivie du texte de la loi qui régit actuellement cette institution.* De hier medegedeelde geschiedenis kan niet lang zijn. De jeugdige Staat dagteekent in zijne tegenwoordige gestalte eerst van het jaar 1866. Maar zij getuigt van de levendige belangstelling in de statistiek, waarmede de regeering van het Vorstendom vervuld is, en al kan zij nog op weinig verkregen resultaten bogen, zij geeft goede hoop voor de toekomst.

Het merkwaardigste gedeelte van den inhoud van dit Verslag is zonder twijfel de tekst van de Wet op de inrichting der officiëele statistiek, die er aan toegevoegd is, afgekondigd den 29sten November 1871. Daaruit blijkt, hoe ook de wetgevende macht in den nieuwen Staat deze zaak als een groot volksbelang ter harte genomen heeft.

Het kan zijn nut hebben, dat deze wet hier, zoo al niet ten model, dan toch ten voorbeeld voor Nederland worde medegedeeld. Sedert het votum onzer Tweede Kamer van 5 December 1861 de in 1858 opgerichte Rijkscommissie van Statistiek vernietigd heeft, verkeeren wij in dit opzicht in eenen ordeloozen toestand, die oorzaak is, dat de officiëele statistiek bij ons omslachtiger, kostbaarder en gebrekkiger bewerkt wordt dan het behoorde te zijn. Vroeg of laat zal hierin verbetering moeten komen. Als wij daartoe besluiten, zullen wij bij Roumanië ter schole kunnen gaan. Maar ook zelfs zonder eene dergelijke nieuwe regeling zullen wij aan de Roumanische wet eenige goede wenken en voorschriften, toepasselijk op den tegenwoordigen toestand onzer officiëele statistiek, kunnen ontleenen.

Ziehier den tekst der wet:

Art. 2. De directeur van het Centraal Bureau bestuurt dit werk voor het geheele land onder de bevelen van den minister van binnenlandsche zaken. Hij heeft, onder zijne verantwoordelijkheid, het recht om alle akten betreffende zijn bestuur te teekenen, behoudens zulke die betrekking hebben tot de begrooting, het instellen van nieuwe onderzoekingen, de buitengewone uitgaven en publicatiën, de benoeming, het ontslag en de vervolging der ambtenaren. De minister van binnenlandsche zaken is uitsluitend bevoegd om over deze zaken en alle andere, die door bijzondere voorschriften aan de bevoegdheid van den directeur van het bureau onttrokken worden, te beslissen.

In alle gevallen bij de wet voorzien raadpleegt de minister de Centrale Commissie van statistiek.

Art. 3. Het Centraal Bureau is samengesteld als volgt:

a. Een directeur.
b. Een secretaris.
c. Een verificateur.
d. Een archivaris.
e. Een corrector.
f. Een redacteur.

Art. 4. De directeur van het Centraal Bureau moet bijzondere studie van de statistiek gemaakt hebben. Zijne aanstelling geschiedt op voordracht van den minister van binnenlandsche zaken, nadat de Centrale Commissie van statistiek gehoord is.

De secretaris, de verificateur en de rapporteurs, bedoeld in art. 7, worden aangesteld na een examen voor de Centrale Commissie van statistiek te hebben afgelegd.

De beambten bedoeld onder de letters *d*, *e*, *f* van artikel 3, worden aangesteld overeenkomstig de bij het departement van binnenlandsche zaken geldende regelen.

HOOFDSTUK II.

VAN DE CENTRALE COMMISSIE VAN STATISTIEK.

Art. 5. Nevens het Centraal Bureau wordt ingesteld eene Centrale Commissie van statistiek. Zij bestaat uit vier leden, benoemd bij vorstelijk besluit voor den tijd van drie jaren, uit zoodanige personen, die als beoefenaren der statistiek en der staathuishoudkunde bekend zijn. De directeur van het Centraal Bureau is van rechtswege het vijfde lid van de commissie en vervult bij haar de betrekking van secretaris. De leden genieten een presentiegeld van frs. 10 voor elke door hen bijgewoonde vergadering.

Art. 6. De taak der Centrale Commissie is:

a. Aan te wijzen, welke statistieke gegevens zullen worden verzameld, en de formulieren daarvoor vast te stellen.

b. De statistieke gegevens, door het Centraal Bureau verzameld, te controleeren en tot de uitgave daarvan machtiging te geven.

c. Advies te geven over alle vragen en over alle verrichtingen betreffende de statistiek, die door het ministerie van binnenlandsche zaken aan hare beraadslagingen worden onderworpen.

HOOFDSTUK III.

VAN DE RAPPORTEURS.

Art. 7. Bij de departementen van justitie, van financiën, van eeredienst en onderwijs, en van handel, landbouw en publieke werken, worden aangesteld een rapporteur en een substituut. Hunne bezoldiging komt ten laste van het departement, waartoe zij behooren.

Art. 8. De rapporteurs zijn belast:

a. Met het verzamelen, schiften, rangschikken van alle statistieke gegevens die van hen worden gevraagd, volgens de instructiën en naar de modellen hun verstrekt door het Centraal Bureau.

b. Met het verstrekken van inlichting en medewerking betreffende al de onderwerpen van statistisch onderzoek behoorende tot den werkkring van het departement, waartoe zij behooren. Hiertoe vergaderen zij bij het Centraal Bureau zoo dikwijls zij worden opgeroepen.

c. Met de overbrenging naar het Centraal Bureau van de jaarlijksche uitkomsten van het statistisch onderzoek, in voege en op zoodanig tijdstip als zal worden voorgeschreven.

Art. 9. De rapporteurs kunnen met de ambtenaren en autoriteiten niet anders in schriftelijke betrekking treden dan onder handteekening van den minister tot wiens departement deze ambtenaren en autoriteiten behooren.

met het verzamelen der eerste gegevens op zoodanige wijze en tijd als haar zal worden voorgeschreven. Zij verzenden hare verzamelde bescheiden aan de ambtenaren van het algemeen bestuur, die met de bewerking daarvan belast zijn.

Art. 13. De vaste commissiën, de gemeentebesturen en in het algemeen alle beambten zijn verantwoordelijk voor de juistheid der gegevens, die zij verstrekken.

Art. 14. De leden der vaste districts-commissiën vereenigen zich in eene departementale vergadering, waarvan de prefect of zijn secretaris voorzitter is.

Art. 15. Deze vergadering geeft advies over alle vragen en verrichtingen betreffende de statistiek, die door den prefect aan hare beraadslaging worden onderworpen. Zij mag ook uit eigen beweging voorstellen doen tot verbetering van het statistisch onderzoek binnen een district.

Art. 16. De vaste commissiën dragen aan één van hare leden op om de registers van de akten van den burgerlijken stand in de gemeenten binnen het district te inspecteeren.

TITEL III.

STRAFBEPALINGEN.

Art. 17. Elk ambtenaar voor de statistiek bij het algemeen bestuur in deze wet vermeld, die hare voorschriften overtreedt, zal voor de eerste maal gestraft worden met eene boete van 25 frcs., bij herhaling met het dubbele. Zware vergrijpen worden met afzetting gestraft.

Art. 18. De straffen, in het vorig artikel vermeld, worden op de rapporteurs bij de ministeriën toegepast door den minister tot

wiens departement zij behooren, na verzoek van den minister van binnenlandsche zaken.

Afzetting geschiedt na advies van de Centrale Commissie en nadat de beklaagde in zijne verdediging gehoord is.

Art. 19. De toepassing der bovenbedoelde straffen op de ambtenaren, genoemd in art. 3, letter *b* en *c*, geschiedt door den minister van binnenlandsche zaken op voordracht van den directeur van het Centraal Bureau, in overeenstemming met de Centrale Commissie.

De ambtenaren, genoemd in art. 3, letter *d*, *e* en *f*, worden afgezet wanneer zij tweemalen in één jaar boete beloopen hebben.

Art. 20. De minister van binnenlandsche zaken, als voorzitter, bijgestaan door de Centrale Commissie, oordeelt over de vergrijpen van den directeur van het Centraal Bureau. Deze kan voor de eerste maal gestraft worden met eene boete van 50 frcs., bij herhaling van 200 frcs. Hij kan worden afgezet wanneer hij tweemalen in één jaar boete beloopen heeft.

Art. 21. Elk ambtenaar voor de statistiek tot het algemeen of tot het departementaal bestuur behoorende, die de ware cijfers vervalscht door er denkbeeldige voor in de plaats te stellen, zal op aanvrage van den minister van binnenlandsche zaken vervolgd worden en kunnen worden veroordeeld tot een gevangenisstraf van 15 dagen. Zijne afzetting wordt in het officiëele dagblad aangekondigd.

TITEL IV.

ALGEMEENE BEPALING.

Art. 22. Alle administratieve en gemeentelijke autoriteiten zijn verplicht, de mededeelingen en inlichtingen te verstrekken, die hun door de ambtenaren voor de statistiek gevraagd worden, overeenkomstig de tabellen, formulieren en voorschriften, die deswege door het Centraal Bureau zijn gegeven.

TITEL V.

OVERGANGSBEPALINGEN.

Art. 23. Bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur wordt de uitvoering dezer wet geregeld en in 't bijzonder voorgeschreven:

a. Welke statistieke gegevens moeten worden verzameld door de departementale agenten, door het Centraal Bureau en door de rapporteurs bij de verschillende ministeriën, hoe elks bevoegdheid zal zijn bepaald en op welke wijze de feiten zullen worden geconstateerd en gecontroleerd.

KELDERWONINGEN TE AMSTERDAM.

In het laatst van 1872 is door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam de Gezondheidscommissie uitgenoodigd om een onderzoek te doen naar de kelderwoningen in die gemeente, welke door inrichting of ligging nadeelig voor de gezondheid en ter bewoning ongeschikt moeten worden geacht. De Commissie heeft in den aanvang van 1874 een breed verslag uitgebracht, dat in het *Gemeenteblad* 1874, Afd. I, Bijl. A, is gepubliceerd, waaruit het volgende:

Tot het onderzoeken van ongeveer 5000 kelders werden, onder toezicht van de heeren ALLEBÉ, ISRAËLS en OUTSHOORN (leden der Commissie), aan 10 daartoe aangestelde ingezetenen tabellen ter invulling ter hand gesteld. Van begin Maart tot het eind April werden de kelders onderzocht, en de opnemers vonden bij de bewoners bijna nergens tegenstand. Tijdens het onderzoek was de waterstand buitengewoon laag en het weder droog, zoodat sommige kelders minder vochtig werden bevonden dan gewoonlijk en er minder somber uitzagen. De buurtcommissarissen hadden 4907 kelders als bewoond opgegeven; bij het onderzoek bleek, dat er 4985 waren, en wel 353, die niet als bewoond door de buurtcommissarissen waren opgegeven, terwijl 275 niet bewoond bleken te zijn. De meeste kelders vond men in de volgende buurten: (1)

Buurt.	Kelders.	Bevolking.
C	201	842
K	101	370
N	149	606
O	177	776
T	368	1,628
U	199	906
W	186	899
Z	315	1,195
AA	272	1,083
BB	233	916
CC	335	1,334
JJ	138	581
MM	111	443
PP	134	583
QQ	130	578
TT	146	593
UU	159	642

In de buurten WW, YY en ZZ waren geene. In het oudste

(1) Vergelijk over de meerdere of mindere gegoedheid van de bewoners der verschillende buurten, boven, bl. 66.

ben plaats gehad en de uiterlijke gezindheid in geenen deele een bewijs is, dat men die gezindheid trouwhartig is toegedaan (zoo zal bijv. niemand willen beweren, dat de bijna uitsluitend Roomsch Katholieke bevolking in Italië pausgezind is), zoo komt ons toch de mededeeling van den volgenden staat, uit den *Almanac de Gotha* van 1874 niet onbelangrijk voor.

BEVOLKING VAN EUROPA, IN DUIZENDTALLEN, NAAR DE VERSCHILLENDE GEZINDTEN.

LANDEN.	Jaartal.	Roomsch Katholieken.	Protestanten.	Christel. gezindh.	Grieksch Katholiek.	Israëlieten.	Mohamedanen.	Andere gezindheden	Rom. Kath. (per 1000 inwoners)	Protestanten. (per 1000 inwoners)	Gr. Kath. (per 1000 inwoners)
Spanje	1870	16,825	? 10	—	—	? 6	—	—	999	—	—
Portugal	71	4,365	? 2	—	—	? 1	—	—	999	—	—
Italië	71	26,725	? 40	—	5	? 40	—	—	997	1	—
België	70	5,065	? 20	—	—	? 2	—	—	996	4	—
Luxemburg	71	197	0.4	—	—	0.6	—	—	995	2	—
Frankrijk	72	35,500	550	?	?	45	—	23	983	15	—
Oostenrijk (cisl.)	69	18,741	364	4	463	822	—	—	919	18	23
Polen	67	4,556	331	—	34	783	0.6	0.5	798	58	6
Ierland	71	4,142	1,261	?	—	0.3	—	—	767	234	—
Hongarije	69	9,163	3,145	58	2,590	553	?	—	591	206	167
Zwitserland	70	1,085	1,566	11	—	7	—	—	408	591	—
Nederland	69	1,313	2,193	5	?	68	—	—	367	614	—
Duitschland	71	14,876	25,582	80	3	512	—	6	362	625	—
Engeland en Schotland	71	1,378	24,784	?	—	45	—	—	53	946	—
Finland	71	1	1,766	—	42	—	—	—	—	977	23
Denemarken	70	2	1,772	4	—	4.4	—	2	1	995	—
Noorwegen	72	0.4	1,760	2.6	—	?	—	1	—	999	—
Zweden	70	0.6	4,162	4	—	2	—	—	—	999	—
Rusland	67	2,883	2,234	?	54.100	1829	2,359	256	45	35	849
Roumanië	70	45	30	?	4,275	? 150	1	8	10	7	950
Griekenland	70	10	2	?	1,442	? 2.6	? 1	?	7	—	992
Servië	71	4	0.5	—	1,295	2	5	—	2	—	991
Turkije	—	? 600	2	—	5,100	? 100	4,000	? 100	60	—	500
Europa		147,500	71,600	160	69,350	5,000	6,400	400	491	239	231

DE SPOORWEGEN DER AARDE

OP HET EINDE VAN 1872.

KILOMETERS IN EXPLOITATIE.

LANDEN.	Totaal.	Per 1000 □ kilometer.	Per millioen inwon.
België	3,155	107	607
Groot-Brittannië	24,996	79	787
Nederland	1,455	44	400
Duitschland	22,916	} 43	} 560
Luxemburg	170		
Zwitserland	1,496	36	560
Frankrijk	18,230	35	499
Denemarken	876	24	487
Oostenr.-Hongarije	14,109	23	390
Italië	6,690	23	250
Spanje	5,441	11	330
Portugal	795	8.9	198
Roumanië	940	7.8	200
Europ.-Turkije	1,810	6.4	130
Zweden	1,898	4.2	451
Europ.-Rusland	12,824	2.7	196
Finland	670	1.8	274
Noorwegen	406	1.6	234
Griekenland	12	0.9	8
I. EUROPA	119,472	—	390
Engelsch-Indië	8,860	—	35
Java	261	—	16
Aziatisch-Turkije	230	—	—
Caucasië	87	—	19
Japan	29	—	1
II. AZIË	9,476	—	—

LANDEN.	Totaal kilometers.	Per millioen inwon.
Vereen. Staten	107,902	2,800
Canada	4,858	1,383
Brazilië	1,206	121
Arg. Republiek	1,062	550
Chili	991	445
Cuba	640	437
Peru	498	195
Mexico	392	42
Columbia	106	34
Engelsch-Guyana	96	300
Uruguay	90	[illegible]
Honduras	90	257
Paraguay	72	72
Jamaica	43	75
III. AMERICA	118,128	1,440
Egypte	1,055	211
Algerië	536	7
Kaapkolonie	211	350
IV. AFRIKA	1,802	—
Australië	1,863	} 960
Nieuw-Zeeland	171	
Tahiti	4	
V. AUSTRALIË	2,038	960

Algemeen totaal in 1872 250,911 kilometer.
" 1871 235,254 "

Vermeerdering............15,657 "

Volgens O. STÜRMER, *Geschichte der Eisenbahnen*, Bromberg 1872, was de lengte der spoorwegen in kilometers:

1830..........332	1845.......17,424	1860......106,886
1835.........2,419	1850.......38,022	1865......145,114
1840.........8,591	1855.......68,148	1870......221,839

(*Ontleend aan den* Almanac de Gotha, 1874, bl. 890).

I. Europa.

BELGIE.

(In millioenen Franken).

	Invoer.	Uitvoer.
61—65 gemiddeld	1147.1	1031
66	1426.4	1323.4
67	1477.5	1297.8
68	1620.6	1409.8
69	1712.2	1490.5
70	1760.2	1621.8

DENEMARKEN.

millioenen centenaars à 50 kilogram.)

	Invoer.	Uitvoer.
4—65	10.	6.38
5—66	17.42	10.40
5—67	16.82	8.71
7—68	18.64	8 45
—69	20.01	7.27
—70	18.28	8.22
—71	19.77	10.36

FRANKRIJK.

(In millioenen Franken).

	Invoer.	Uitvoer.
—64 gemiddeld	3057.1	3261
6	3845.1	4281
7	4030.8	3934.2
	4258.2	3720.9
	4008.7	3993.6

GRIEKENLAND.

(In millioenen drachmen à ƒ 0.42½).

	Invoer.	Uitvoer.
1864 sonder de Jonische eil.	54.98	25.3
1865 met 〃 〃 〃	90.25	51.67
1866 〃 〃 〃 〃	89.87	51.06
1867 〃 〃 〃 〃	89.65	61.70
1868 〃 〃 〃 〃	88.40	54.54

GROOT-BRITTANNIE EN IERLAND.

(In millioenen pond

	In
1861—65 (gemiddeld)	25
1866	2[illegible]
1867	27
1868	2[illegible]
1869	2[illegible]
1870	30
1871	3[illegible]

HAMBURG.

(gemiddeld totale Invoer

1846—50	147,551,166
1851—55	226,841,251
1856—60	302,701,474
1861—65	353,687,512
1896—70	401,144,982
1861	306,341,000
1862	320,420,980
1863	369,392,765
1864	396,506,385

1865	385,834,440
1866	389,544,005
1867	409,658,030
1868	409,022,135
1869	427,863,770
1870	369,636,970
1871	603,243,950

ITALIE.

(In millioenen lires à *f* 0.47).

	Invoer.	waarvan Transito.	Uitvoer.	waarvan Transito.
1866	817.7	(47.5)	499.4	(47.5)
1867	908.5	(77.7)	598.2	(77.7)
1868	901.2	(82.8)	612.5	(82.8)
1869	966 5	(75.5)	654.1	(75.5)
1870	988.7	(93)	849.3	(93)

Van 1866—69 is de officiëele, in 1870 de handelswaarde opgegeven.

NEDERLAND.

(In millioenen Holl. Guldens).

	Invoer.	Transito.	Uitvoer	Transito.
1866	523.18	(98.03)	436.59	(98.03)
1867	548.16	(109.13)	450.22	(109.13)
1868	575.44	(105.51)	474.42	(105.51)
1869	577.24	(116.08)	507.29	(116.08)
1870	647.62	(140)	539.3	(140)

OOSTENRIJK.

(In mill. Weener Guldens à *f* 1.25).

	Invoer.	Uitvoer.
1866	217.9	329.5
1867	294.3	407.3
1868	387.3	428.9
1869	420.6	438.1
1870	436	395.4

PORTUGAL.

(In millioenen milreis à *f* 2.90).

	Invoer.	Uitvoer.
1866	26.53	19.19
1867	26.41	17.29
1868	24.82	18.04
1869	22.59	17.81

RUSLAND (ZONDER FINLAND (*a*).

(In millioenen roebels à *f* 1.90).

	Invoer.	Uitvoer.
1861	142.75	159.86
1862	125.23	159.97
1863	127.70	134.72
1864	144.17	164.90
1865	138.64	184.43
1866	178.17	194.84
1867	232.79	207.61
1868	239.90	209.53
1869	319.37	247.09
1870	309.13	342.85

(*a*) Volgen den Duitschen *Petersburger Kalender* voor 1873.

FINLAND.

(In millioen Marken à *f* 0.47½).

	Invoer.	Uitvoer.
1866	40.72	37.77
1867	41.05	36.72
1868	42.23	43.58
1869	48.33	46.58
1870	43.56	46.15

ZWEDEN.

(In millioen Rijksdaalders à *f* 0.68).

	Invoer.	Uitvoer
Gemid. van 1858—62	83.7	78.[illegible]
" " 1863—67	109.2	106.[illegible]
1867	134.2	128.[illegible]
1868	137.8	119.[illegible]
1869	136.6	12[illegible]
1870	141.7	15[illegible]

NOORWEGEN.

(In millioen speciedaalders à *f* 2.

	Invoer.	Uitvoer
1865	22.40	17.[illegible]
1866	26.30	17.[illegible]
1867	24.55	17.4[illegible]
1868	26.60	17.5[illegible]
1869	23.90	19.6
1870	26.02	20.2

TURKIJE.

(In millioen Franken).
Het jaar loopt van Maart tot Maart.

	Invoer.	Uitvoer.
1861—62	256.4	118.5
1862—63	312.6	141.1
1863—64	319.1	122.1
1864—65	316.7	138.5

Latere berichten ontbreken.

SERVIE.

(In millioen Franken).

	Invoer.	Uitvoer.
1866	21.68	19
1867	26.45	24.81
1868	29.96	37.62
1869	26.34	33.86
1870	33.88	30.60

II. Amerika.

VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.

(In millioen Dollars à *f* 2.55).
Het jaar loopt van 1 Juli—30 Juni).

	Invoer.	Uitvoer.
1866—67	411.8	438.06
1867—68	371.6	454 03
1868—69	437.31	413.95
1869—70	462.38	499.09
1870—71	541.49	562.52

ARGENTIJNSCHE REPUBLIEK.

In- en Uitvoer van Buenos-Ayres, in millioen pesos fuertos à *f* 2.42).

	Invoer.	Uitvoer.
1865	27.10	22.—
1866	32.27	23.03
1867	33.37	29.08
1868	38.64	25.01
1869	37.45	27.32
1870	39.01	23.09

BOLIVIA.

De invoer bedraagt circa 6 millioen pesos, de uitvoer ca. 5 millioen pesos à *f* 2.42.

BRAZILIE.

(In millioenen milreis à *f* 1.34½).

Gemiddeld	Invoer.	Uitvoer.
1861—1865	128.8	119.7
1865—1866	138.1	187.-
1866—1867	143.5	156.-
1867—1868	140.6	185.3
1868—1869	166.7	202.7

CANADA (eigen heerschappij).

(In millioenen Dollars à *f* 2.55).

	Invoer.	Uitvoer.
1867—68	71.99	54.75
1868—69	67.40	60.46
1869—70	74.81	73.57

CENTR. AM. REPUBLIEKEN.

a) Costa Rica.

(In millioenen Dollars à *f* 2.55.)

	Invoer.	Uitvoer.
Gemidd. van 1861—64	1.20	1.64
1866	2.42	1.79
1867	1.29	2.23
1868	1.46	2.27

IV. Australië (Britsche koloniën).

(In millioen pond sterling).

	Invoer	Uitvoer.
1867	28.93	30.58
1869	32.30	31.40
1870	28.88	28.42

V. Afrika.

EGYPTE.

ulandsche handel van Alexandrië.

n millioen piasters à *f* 2.55).

	Invoer.	Uitvoer.
65	516.3	1312.6
6	497.–	846.3
1867	539.6	705.5
1868	531.6	930.7
1869	517.3	831.4
1870	485.2	742.–
1871	560.9	999.5

MAROKKO.

(In millioenen franken).

	Invoer.	Uitvoer.
van 1 Aug. 1866 tot 31 Aug. 1867	21.25	18.11
1870	19.32	17.70
1871	22.88	19.53

TRIPOLI.

(Haven van Tripoli, in millioen Oostenrijksch Währung à *f* 1.25.)

	Invoer.	Uitvoer.
1865	0.72	0.87
1866	0.67	0.67
1869	2.17	2.08
1870	3.28	3.50
1871	5.88	1.99

TUNIS.

(Handelsverkeer der stad Tunis in millioenen Franken).

	Invoer.	Uitvoer.
1863	18.69	12.17
1864	19.29	8.46

	Invoer.	Uitvoer.
1865	18.58	15.97
1866	14.92	12.09
1867	12.27	9.92
1870	8.38	6.93
1871	9.82	9.32

TRANSVAALSCHE REPUBLIEK.

In 1864 werd geschat: de invoer op 133,000 pond sterling, de uitvoer op 180,000 pond sterl.

ORANJE-VRIJSTAAT.

De invoer werd op 300,000 p. sterl.
" uitvoer " " 265,000 "
geschat.

ZANZEBAR.

(In Maria-Theresia-thalers).

	Invoer.	Uitvoer.
1869	1.42	1.55
1870	2.16	2.23

DE BEVOLKING VAN FRANKRIJK.

De heer T. LOUA, sous-chef de la statistique générale de la France, heeft in de *Annuaire de l'économie politique*, 1874, par M. MAURICE BLOCK, een belangrijk overzicht gegeven van de bevolking van Frankrijk in 1869 tot 1872, waaraan het volgende is ontleend:

	1869.	1870.	1871.
Aantal geboorten	948,526	943,515	826,121
" overledenen	864,320	1,046,909	1,271,010
" huwelijken	303,482	223,705	262,476
Meer geboren dan overleden	84,206	—	—
Minder " " "	—	103,304	444,889
Op 100 zielen werden geboren	2.57	2.55	2.26
" " " overleden	2.34	2.83	3.48
" " " huwelijken geloten	0.82	0.60	0.72
" " geboorten waren onecht geboorten	7.48	7.46	7.15
" " levenloos aangegeven	4.56	4.57	4.65

Er overleden:	mannen	vrouwen	mann. tegen 100 vr.
1869	442,988	421,332	105
1870	553,037	493,872	112
1871	692,233	578,777	120

Personen, kunnende:	van 0—6 jaren,	van 6—20 j.	van 20 en meer j.
lezen noch schrijven	3,540,101	2,082,338	7,702,362
alleen lezen	292,348	1,175,125	2,305,130
lezen en schrijven	151,595	5,458,097	13,073,057
onbekend	38,042	70,721	214,005
	4,022,086	8,786,281	23,294,554

De personen, van welke men den graad van ontwikkeling niet heeft kunnen constateeren, buiten rekening latende, heeft men de volgeude verhoudingen:

Personen, kunnende:	van 0—6 jaren.	van 6—20 j.	van 20 en meer j.
lezen noch schrijven	88.85	23.89	33.37
alleen lezen	7.33	13.48	9.99
lezen en schrijven	3.82	62.63	56.64
	100.—	100.—	100.—

Alzoo kunnen van de kinderen tot 6 jaren bijna 9/10, van de kinderen en jongelieden van 6 tot 20 jaren meer dan 1/5 en van de personen boven 20 jaren meer dan 1/3 lezen noch schrijven.

De kinderen tot 6 jaren buiten rekening latende, kan men zeggen, dat 30 percent der bevolking geheel verstoken van onderwijs is, en wel wat betreft de mannelijke bevolking 27.41 pct. en de vrouwelijke bevolking 33.47 pct., en voegt men bijeen de personen, die in het geheel niet lezen en schrijven kunnen en die slechts enkel lezen kunnen en wier ontwikkeling dus vrij gering is, dan klimt het cijfer tot 42.5 percent der bevolking.

Ingedeeld naar de geboorteplaats, telde men in 1872.

Geboren in het departement waar de telling heeft plaats gehad	30 676,943	
Geboren in andere departementen	4,543,764	
Elsassers en Lotharing. in Frankr. wonende.	126,243	
Genaturaliseerde vreemdelingen	15,303	
	35,362,253	of 97.97 pct.
Vreemdelingen	730,844	» 2.03 »

Van 9824 personen is door afwezigheid of om andere redenen de nationaliteit niet kunnen opgegeven worden.

De verhouding van de vreemdelingen was in 1851 1.06 in 1861 1.33 pct., in 1866 1.67, in 1872 2.03 pct., alzoo voortdurend toenemende; ook al telt men niet mede 64,808 Elzassers en Lotharingers, in 1872 in Frankrijk wonende, doch Frankrijk niet als hun vaderland aangenomen hebbende op het tijdstip der telling, 1 Juli 1872.

De vreemdelingen verdeelden zich in 1866 en 1872 aldus:

	1866.	1872.
Elzassers en Lotharingers	—	64,808
Duitschers	106,606	39,361
Oostenrijkers en Hongaren		5,116
Transporteere	106,606	109,285

sels, die met het baren geld gelijkgesteld kunnen worden, door Frankrijk aan Duitschland voor oorlogscontributie met de renten zijn uitbetaald, terwijl verder de rijkswetten worden medegedeeld, waarbij het gebruik dier sommen is geregeld.

In het 2de gedeelte schetst hij de gevolgen, die deze uitgaven voor Frankrijk hebben gehad. Ten einde de betalingen te kunnen doen, zijn onderscheidene leeningen tegen verschillende renten en tegen verschillenden beurskoers onder pari gesloten geworden. Volgens een bericht van den Franschen minister MAGNE, van 2 November 1873, hebben die leeningen te zamen opgeleverd 6,738,210,635 francs, en de staatskas bezwaard met een jaarlijkschen last van 396,765,346 francs. Volgens datzelfde bericht had de oorlog, met inbegrip der oorlogsschatting, aan Frankrijk gekost 8,739,318,000 francs, waarbij nog gevoegd moeten worden enkele andere uitgaven.

De Schrijver wijst in bijzonderheden aan de moeielijkheden, waarmede de Fransche regeering tegenover de financiëele bezwaren heeft te kampen gehad, maar drukt tevens zijn vertrouwen uit, dat Frankrijk die bezwaren zal te boven komen, wanneer men let op de productieve krachten van Frankrijk en op de omstandigheid, dat Frankrijk behoorde tot de geld-uitleenende Staten.

In de 3de plaats gaat de Schrijver den invloed na, welken de uitbetaling van de enorme som op Duitschland heeft uitgeoefend; hij wijst de voordeelen daarvan in bijzonderheden aan, maar verzwijgt de nadeelen ook niet. Onder die nadeelen telt hij o. a. op: dat onderscheidene schulden zijn afgelost, en dat het daardoor disponibele kapitaal is gebruikt in vele insoliede ondernemingen, waardoor de Duitsche privaatpersonen onderscheidene belangrijke verliezen geleden hebben, terwijl het los worden van een zoo ruim kapitaal een aanmerkelijken invloed heeft gehad op de stijging van de prijzen van onderscheidene artikelen en van de dagloonen.

Het artikel is niet geschikt om daarover in meer bijzonderheden te treden of daarvan een beknopt verslag te geven, maar is allezins waardig om ook hier te lande gelezen te worden of in de *Wetenschappelijke bladen* vertaald te worden medegedeeld.

STATISTIEK VAN HET ALGEMEENE STEMRECHT IN FRANKRIJK.

In het Werk van P. RIBOT, "*Du suffrage universel*," Parijs 1874, wordt de volgende statistiek gevonden:

12,935,776 électeurs inscrits ont été appelés à voter;
7,986,270 ont pris part au vote;

4,949,506 se sont abstenus;

3,256,460 ont voté contre les candidats acceptés et ne sont pas représentés;
4,729,810 ont voté pour les candidats élus et par conséquent sont seul représentés.

Daar in de vergadering slechts de meerderheid haren wil kan doen gelden zijn van hen, die vertegenwoordigd worden, weder de kleine helft zonder invloed.

Wanneer men hierbij voegt, dat de meeste stemmen niet zelfstandig bij de verkiezingen hunne stem uitbrengen, dan mag de medegedeelde statistiek wel tot bewijs strekken, dat het "Régime du suffrage universel" in wezenlijkheid teweeegbrengt de overheersching der minderheid.

De statistiek der verkiezingen bevestigt hetgeen CHARLES DUNOYER zoo overtuigend in zijn voortreffelijk werk: "*Le second empire,*" Londen 1864 (in Parijs kon het werk niet in het licht verschijnen), Tom. II, betoogd heeft, dat *le suffrage universel* niets was dan *une comédie.*

EEN BELANGRIJK JAARBOEK.

Wanneer men de statistiek uitgebreid opvat, gelijk zulks geschiedt in de *Algemeene Statistiek van Nederland*, dan is zij de toestandswetenschap, en bij die richting verrijzen naast de statistieke jaarboeken, jaarboeken, die meer in het algemeen den toestand van den tegenwoordigen tijd in vergelijking met vroegere tijden doen kennen. De behoefte aan zulk een jaarboek, dat den algemeenen vooruitgang doet kennen, deed zich inzonderheid gevoelen, nu de eenheid van het Duitsche Rijk is tot stand gekomen en daarmede het bewustzijn nog meer dan vroeger levendig is geworden, dat het Duitsche volk een belangrijke plaats inneemt in den algemeenen vooruitgang. Bijna gelijktijdig ontwierpen twee Duitschers een plan van zoodanig Jaarboek: de uitgever MEYER, te Hildburghausen, die de bewerking daarvan opdroeg aan den technoloog OTTO DAMMER en den bekenden staathuishoudkundige MAX WIRTH. Nadat de uitgever MEYER reeds een eersten jaargang in October 1872 had uitgegeven en WIRTH met zijn arbeid nog niet gereed was en deze eerste jaargang aanleiding had gegeven tot de opmerking, dat enkele artikelen te weinig objectief waren en hierin partijdigheid verrieden, heeft de uitgever de bearbeiding van den tweeden jaargang opgedragen aan genoemden MAX WIRTH.

De eerste jaargang bevat onder de hoofden van: *Geschichte*, — *Literatur*, — *Kunst*, — *Geographie*, — *Naturwissenschaft*, — *Physiologie und Medicin*, — *Volkswirthschaft*, — *Landwirthschaft*, — *Technologie*, — *Kriegswesen* en *Die deutschen Universitäten*, een

schat van overzichten en statistische tabellen. In het artikel: *Die metereologischen Beobachtungsstationen*, wordt van de instelling te Utrecht en van de observatoriën te Vlissingen, Maastricht, Helder, Breda, Hellevoetsluis, Assen en Leeuwarden melding gemaakt. In het artikel: *Die zoölogischen Gärten in Europa* wordt die van Amsterdam hoog geroemd, terwijl van die van Rotterdam en 's Gravenhage mede melding wordt gemaakt. In het artikel *Deutsche Universitäten* heeft men een naamlijst der Duitsche hoogleeraren met het jaar hunner geboorte en de voornaamste werken, die zij hebben uitgegeven.

De tweede jaargang, die in Augustus 1873 in het licht verscheen, behelst de volgende hoofdafdeelingen: *Politische Umschau*, door WIRTH, ANDREE en J. FEHR, — *Geographie*, door R. ANDREE, met statistieke opgaven omtrent onderscheidene staten, — *Kirche und Schule*, door Dr. E. BEZOLD, — *Bildende Kunst*, — *Allgemeines*, — *Architectur*, — *Sculptur*, — *Malerei*, — *Vervielfältigungskunst* met een toevoegsel omtrent de jongste *Ausgrabungen*; door FR. PECHT, — *Musik*, door F. GEHRING, — *Theater*, door H. GOLL.

In de afdeeling *Wirthschaftspflege und gemeinnützige Bestrebungen* vindt men, na een *Volkswirthschaftliche Umschau* van den uitgever MAX WIRTH, een artikel: *Deutsches Gesellschaftsrecht*, door K. GAREIS, *Arbeiterverhältnisse* van Dr. KLEINWÄCHTER; *Landliche Arbeiterverhältnisse* van Prof. VON DER GOLTZ; *Sparkassen* van J. LANDGRAF; *Genossenschaften* van MAX WIRTH, *Gefängnisswesen*, overzicht van het congres te Londen in Juli 1872 gehouden. Het artikel *Spitäler* van Prof. GEISS geeft een belangrijk overzicht over de ervaringen omtrent de hospitalen, ambulances enz. in de laatste jaren opgedaan. In het artikel: *Reinigung der Städte* van BESZMAN wordt ook met een woord van Groningen melding gemaakt; het betreft echter meer in het bijzonder hetgeen in de groote Duitsche en Engelsche steden ter bevordering der gezondheid is gedaan, om de groote oorzaken van sterfte en ziekten weg te nemen. Het artikel van H. JÄGER: *Gartenbau*, bevat tevens de literatuur over dat onderwerp. Het artikel: *Die englische Fabrikgesetzgebung*, tot deze afdeeling behoorende, wordt in het aanhangsel medegedeeld.

De afdeeling *Production und Verkehr* bevat de volgende artikelen: *Die Rechtsverhältnisse der Geschäfte an Effectenbörsen* van KARL GAREIS, *Welthandel*, *Berliner und Preussischer Gründungen* van Prof. CLÉMENT; *Oesterreichische Gründungen* van Dr. SAX; *Münzwesen* van Dr. LUSCHIN, *Mass und Gewicht*; *Postwesen*; *Telegraphenwesen*; *Eisenbahnen* van K. SCHMEIDLER; *Wassertrassen* van HONSELL; *Landwirthschaft* van K. BIRNBAUM; *Forstwirthschaft* van Dr. LEO; *Fischerei* van V. D. WENGEN.

De afdeeling *Technik* bevat de volgende artikelen: *Brückenbau* van Prof. HEINZERLING; *Eisenbahntechniek* van Prof. SONNE; *Werkzeug- und Fabricationsmachine* van Dr. HARTIG; *Landwirtschaftliche Geräthen und Machinen* en *Chemische Technologie* van O. MULLER.

De afdeeling *Wissenschaft* is voor het grootste gedeelte aan de

natuurwetenschap toegewijd; zij heeft de volgende artikelen: *Allgemeiner Charakter und Stand der Naturforschung* van Dr. VÖLTEL; *Physik* van Dr. KLEIN; *Chemie* van Dr. F. SCHNEIDER; *Astronomie* van Dr. KLEIN; *Meteorologie* van denzelfden; *Mineralogie und Geologie* van L. WÜRTENBERGER; *Botanik* van Dr. KRAUSE; *Zoologie* van Dr. FR. RÄTZEL; *Paläontologie* van denzelfden; *Physiologie* van Dr. AUBERT; *Chirurgie, Pathologie und Therapie* van Prof. Dr. EULENBURG; *Augenheilkunde* van Prof. DOR; *Veterinarwissenschaft, Anthropologie und Ethnologie* van Dr. OBST, en *Alterthumswissenschaft.*

In de afdeeling *Literatur* hebben Dr. H. PRUTZ de *Deutsche historische Literatur*, een onbekende de *Deutsche Volkswirthschaftliche Literatur*, K. KARMARSCH de *Deutsche technologische Literatur*, Prof. A. STERN de *Deutsche schöne Literatur*, R. GARNETT de *Englische Literatur*, J. MÄHLY de *Französische Literatur* en een onbekende de *Italienische Literatur* behandeld.

De afdeeling *Kriegswesen* bevat onderscheidene artikelen van ALBERT SCHMIDT, als: *Heeresorganisation der Europäischen Staaten*, — *Bewaffnung der Heere*, — *Festungsbau* enz.

Het Jaarboek sluit met eene korte nekrologische opgave van een zeer groot getal personen in 1872 overleden.

De redacteur meent, dat zijn Jaarboek een getrouw beeld zal zijn van de gezamenlijke werkzaamheid der geciviliseerde volken in het jaar 1872 op het gebied der politiek, der kerk, der volkshuishoudkunde, der techniek, der wetenschap, der kunst en der schoone letteren. Hij legt in de voorrede van dezen jaargang de belofte af, dat hij in het vervolg het Jaarboek nog meer dan thans een internationaal karakter zal geven.

Ofschoon wij nog niet zoo geheel en al ingenomen zijn met den aanleg van dit werk en ook nu nog in den tweeden jaargang in onderscheidene artikelen een sterk subjectief gevoelen op den voorgrond treedt, is toch de uitgave van dit Jaarboek een hoogst belangrijk verschijnsel. In de bibliotheken van de middelbare scholen geplaatst, zal het gewis door vele leeraren met vrucht gebruikt worden; en waar men aanmerkingen heeft op de voorstellingen der zaken en op de statistieke mededeelingen, daar zal het ons hoogst aangenaam zijn opmerkingen naar aanleiding daarvan in het *Mengelwerk* van den volgenden jaargang van dit Jaarboekje op te nemen.

J. D. B K.

DE MORAL-STATISTIEK.

Waar blijft de zedelijke vrijheid, wanneer de nauwkeurige statistiek aanwijst regelmatige opklimming en daling van gebroken huwelijken, echtscheidingen, van misdaden en zelfmoorden?

Meermalen is het reeds opgemerkt, dat de statistiek een hulp-

wetenschap is voor al de wetenschappen, geene uitgezonderd, ook niet die der zedekunde. Dit heeft reeds eenige jaren geleden aan het godgeleerd *Teylers genootschap* aanleiding gegeven, eene prijsvraag omtrent dit onderwerp uit te schrijven, waarop echter geen antwoord is ingekomen.

Het werk: *Die Moral-statistic in ihrer Bedeutung für eine christliche Social-ethik, von* ALEXANDER VON OETTINGEN, professor der theologie in Dorpat, zweite neu bearbeitete Auflage, Erlangen 1874, verdient in meer dan één opzicht de aandacht van de beoefenaars der statistiek, der sociale wetenschap en der Christelijke zedekunde, zoo wegens den grooten ijver en de blijkbare liefde en overtuiging, waarmede de schrijver zijn onderwerp behandeld heeft, als wegens de juiste en schoone opmerkingen, die in zijn werk gevonden worden.

In 1869 kwam de eerste uitgave in het licht, die echter niet in mijn bezit is.

De schrijver vermeldt in de voorrede van deze uitgebreide tweede uitgave, dat hij de aanmerkingen op de eerste uitgave zich ten nutte heeft gemaakt en zijnen arbeid op enkele punten heeft bekort, op andere uitgebreid.

Met groote openhartigheid wijst hij het standpunt aan, waarop hij staat. Zijne wereldbeschouwing is eene positief Christelijke, gelijk die in LUTHER, door het Goddelijk woord en de innerlijke geloofservaring, tot een levensvolle uitdrukking kwam. Maar hij meent ook, dat zijn werk geeft hetgeen men van den eerlijken man der wetenschap vorderen kan, ten eerste dat hij zijn standpunt duidelijk openbaart, ten tweede dat hij de feiten geen geweld aandoet en ze niet ten dienste der Tendenz verwringt, en ten derde dat hij overal den lezer de mogelijkheid eener controle aanbiedt.

In de Inleiding handelt hij over de statistiek als zelfstandige wetenschap en als *methodische Untersuchungsform*. Hij toont daarbij bekend te zijn niet alleen met de werken van GUERRY: *Essai sur la statistique morale de la France*, 1834, maar ook met de werken van de beste schrijvers over de algemeene statistiek. Ofschoon hij de onjuistheid van den naam *Moral-statisitik* niet wil ontkennen, gelooft hij toch, dat een verandering van uitdrukking slechts tot nieuwe verwarring zou aanleiding geven, en doet vervolgens het hooge gewicht kennen van de Moral-Statistik in betrekking tot een Christelijke *Social-ethik* in tegenstelling van eenzijdige *Personal-ethik*.

Hetgeen wij vroeger deden opmerken in de *Wetenschap der samenleving*, bl. 727, hoe de algemeen erkende zedelijke beginselen op den individu inwerken, hoe individueele overtuigingen op tijdgenooten invloed uitoefenen, en hoe daaruit een bewegelijke sociale toestand geboren wordt, vonden wij hier, natuurlijk zonder dat hij van ons werk kennis heeft gedragen, ook voorgedragen. Bij het onderzoek naar waarheid ontmoet men elkander telkens, al zijn

de punten van uitgang ook verschillend en al zijn de beoefenaars der wetenschap elkander ook geheel onbekend in hunne geschriften.

Na eene zeer belangrijke schets van de geschiedkundige ontwikkeling der Moral-statistiek, waarbij de schrijver de aandacht vestigt op het geschrift van KNAPP: *Die neueren Ansichten über Moral-statistik*, 1871, handelt hij over de moral-statistische methode en de groepeering van de stof.

Na deze inleiding rangschikt hij hetgeen hij mededeelt over de moral-statistiek in drie groepen: in de feiten omtrent de voortteling, het bedrijf en den dood in het organisme der menschheid.

Deze drie afdeelingen zijn weder in onderscheidene hoofdstukken verdeeld.

Het eerste hoofdstuk van de eerste AFDEELING handelt van het evenwicht, dat zich voordoet in de getallen der geboorten van het mannelijke en vrouwelijke geslacht, niettegenstaande de schijnbaar groote afwijkingen bij enkele huwelijken, waaruit òf slechts zonen of dochters geboren worden. De schrijver ziet daarin eene aanwijzing voor de monogamie, waarbij sommige statistieke opgaven van BUCKLE worden bestreden, als rustende op oppervlakkige mededeelingen. Het is zeker des schrijvers streven naar zuivere wetenschappelijke waarheid, maar waar men deze zoekt te bereiken, komt het ons voor, dat het onderzoek ook meer methodisch naar de uitkomsten der regeeringsverslagen moest bearbeid zijn en dat ook het natuurkundig onderzoek niet moest zijn nagelaten.

De door het Zeeuwsch genootschap in 1853 bekroonde verhandeling van L. JANSE: *Bijdrage tot het onderzoek naar de oorzaken der geslachtsverhouding bij de geboorten*, 1854, bleef den schrijver, gelijk alle werken en verhandelingen van Nederlandsche geleerden, onbekend, behalve de verslagen van Prof. SCHNEEVOOGT over de krankzinnigen-gestichten.

Het tweede hoofdstuk handelt over de geslachtsgemeenschap en het huwelijk, over generatie en degeneratie, over de regelmatigheid van het getal huwelijken in verschillende leeftijden en over de maatschappelijke omstandigheden, die daarop invloed uitoefenen. Terwijl de onderscheidene statistieken daarover worden medegedeeld, worden belangrijke beschouwingen daaruit afgeleid en wordt het hoofdstuk besloten met een § over den individueelen invloed en de persoonlijke vrijheid bij de huwelijksverbintenis.

Het vierde hoofdstuk, S. 163—242, bevat eene geheele verhandeling over hetgeen de statistiek omtrent de prostitutie heeft doen kennen, waarbij van een omvangrijke literatuur met oordeel is gebruik gemaakt, hoewel wij ons echter verwonderen, van het voortreffelijk geschrift van FREGIER: *Des classes dangereuses de la société,* geen melding te zien gemaakt.

Het vijfde hoofdstuk handelt over hetgeen de statistiek heeft doen kennen omtrent de vruchtbaarheid van het huwelijk en de bevolkingsbeweging.

Het zesde hoofdstuk handelt over de onechtgeborenen en de von-

delingen, waarbij als laatste § het aandeel wordt opgegeven, waarin onechtgeborenen en vondelingen deelen in de gerechtelijke statistiek.

De tweede AFDEELING is verdeeld in drie hoofdstukken, waarin achtereenvolgens "die social-ethische Lebensbethätigung" in den maatschappelijken, in den intellectuëelen en den godsdienstig zedelijken sfeer wordt beschouwd.

Het eerste hoofdstuk bevat de rechtskundige verhoudingen in het maatschappelijke leven, waarin het onlangs bij ons door Professor BONEVAL FAURE besproken geschrift van IHERING, een "geistvolle aber paradoxe Schrift" wordt genoemd. De schrijver is van gevoelen, dat het recht niet alleen den persoon in zijn individueelen rechtssfeer moet beschermen, maar in het bijzonder ook in de geledingen van het maatschappelijk leven. Na zijne staathuishoudkundige gevoelens te hebben voorgedragen, die niet geheel de onze zijn, en waarin naar onze meening de gevoelens van ADAM SMITH verkeerd voorgesteld zijn, trekt hij ons weder meer aan met zijne geheel objectieve belangrijke mededeelingen, omtrent de beroeps- en arbeidersstatistiek, de ontwikkeling van het industrialisme, de ophooping van de bevolking in steden, de woningen voor de arbeidende klasse, en wijst hij op de zedelijke grondslagen van het eigendomsrecht en van de belangrijkheid der kapitaalbeweging. Met onderscheidene statistieken wijst hij de bewegingen in het spaarbankwezen aan en spoort daarvan de oorzaken na; vervolgens beschouwt hij de vereenigingen tot onderlinge hulp. Daarna handelt hij over de uitgebreidheid en de oorzaken van landlooperij en bedelarij, en bij de gerechtelijke statistiek, over de uitgebreidheid der herhaling van misdrijf, waarbij hij meer dan eens het ontbrekende van de gerechtelijke statistiek tot juiste vergelijking aanwijst. Hoogst belangrijk is hierbij § 40, S. 492—514: over de individueele invloeden bij de misdaad, invloeden van uiterlijke omstandigheden, leeftijd, geslacht enz.

In het tweede hoofdstuk der tweede afdeeling behandelt hij de statistiek in betrekking tot de intellectueele, aesthetische ontwikkeling, waarbij de statistiek der instellingen van onderwijs behandeld worden; verder over de voortbrengselen van de drukpers, van de brievenposterij als maatstaf van het onderling gedachtenverkeer, waarbij S. 552 de volgende statistieke opgave wordt medegedeeld van het brievenverkeer vóór den grooten oorlog van 1870:

In Rusland....(1868)	21.8	milli.	brieven,	of	per	hoofd	0.3
" Zweden....(1868)	11.2	"	"	"	"	"	2.8
" Italië......(1868)	79.7	"	"	"	"	"	3.1
" Oostenrijk..(1869)	131.4	"	"	"	"	"	3.8
" Spanje.....(1869)	76.8	"	"	"	"	"	4.8
" België......(1868)	38.4	"	"	"	"	"	7.9
" Nederland..(1869)	30.3	"	"	"	"	"	8.3
" Frankrijk...(1868)	348.5	"	"	"	"	"	9.1
" N.-Duitchl..(1869)	341.5	"	"	"	"	"	10.1

In Wurtemberg(1868/9)	18.2	mill.	brieven	of	per	hoofd	10.2
" Beieren.....(1869)	50.5	"	"	"	"	"	10.5
" Baden......(1868)	16.8	"	"	"	"	"	11.7
" N.-Amerika.(1868)	531.4	"	"	"	"	"	13.6
" Zwitserland.(1866)	46.2	"	"	"	"	"	17.7
" Gr.-Brittanje(1868)	808.4	"	"	"	"	"	26.1

Vervolgens wijst hij op de statistiek van bruidegoms en bruiden, die schrijven kunnen bij den aanvang van het huwelijk, en op het kunnen schrijven en lezen bij recruten. Daarna worden behandeld de statistieken omtrent het schoolbezoek en den invloed van het onderwijs op de algemeene zedelijkheid en de gerechtelijke statistiek. In het derde hoofdstuk behandelt hij den godsdienstigen en zedelijken sfeer des levens, de kerkelijke betrekkingen, enz., waarbij hij geheel afwijkt van de zienswijze van BUCKLE en BURNOUF.

De derde AFDEELING bevat de beschouwing van hetgeen de statistiek leert omtrent ziekte en sterfelijkheid in betrekking tot zedelijke factoren, waarbij hij breedvoerig de statistiek der krankzinnigen behandelt en de ziekten door onzedelijkheid en het gebruik van sterke dranken teweeggebracht. De "chronische *Selbstmord*," gelijk de schrijver eigenaardig zich uitdrukt, wordt door hem in een helder licht geplaatst.

Terwijl de eigenlijke moord als misdaad tegen het leven reeds onder de bijzondere misdrijven in de statistiek is vermeld, wordt hier de moord vermeld, die als door collectieve handelingen wordt veroorzaakt, als de vroege dood van kinderen en de kindermoord door zedeloosheid en het ter vondeling leggen van kinderen. Hierbij wordt ook medegedeeld een statistiek der doodstraf, waarvan de schrijver een verdediger is. Vervolgens wordt gehandeld van den krijg en zijne slachtoffers en van den zelfmoord onder de soldaten, hetgeen den overgang vormt tot een belangrijk hoofdstuk over den zelfmoord, S. 689—732.

Het geheele werk wordt besloten met enkele §§. Slotbeschouwingen, waarin de schrijver uit hetgeen hij met grooten ijver uit onderscheidene statistieke werken heeft bijeenverzameld, eenige resultaten afleidt.

In tegenstelling van een geheel individueele personal-ethische en social-physische Weltanschauung wordt naar des schrijvers overtuiging de Social-ethik door de feiten gerechtvaardigd. Overal merkt men op "Gesetzmässigkeit, sittlicher Lebensbewegung". De regel van continuïteit openbaart zich overal, niet als een onveranderlijke regel van een natuurnoodwendigheid, maar in de wet van de normativiteit, waarmede een doel wordt bereikt. Zijn er natuurwetten, er is ook een wet der persoonlijkheid, die zich gelden doet, een wet van verantwoordelijkheid, van wederkeerige werking. Het kwade zoowel als het goede heeft zijne orde. De drie groote factoren van het zedelijke zijn: het universeele of het goddelijke, het sociale of gemeenschappelijk menschelijke en het individueele

of persoonlijke. Door de liefde verbindt zich het individueel persoonlijke met het universeele en wordt daardoor de kracht van het zondige, het zelfzuchtige, gebroken.

De schrijver verbindt deze wijsgeerige beschouwingen aan zijne bijbelsche theologie.

De strekking van het *Jaarboekje* gedoogt niet hem op dit gebied te volgen; wij willen echter alleen opmerken, dat de schrijver, zeer stellig tot de orthodox Luthersche theologie behoorende, er echter verre van af is, een willekeurig ingrijpend supra-naturalisme te huldigen. Terwijl hij overal eene natuurlijke en zedelijke wereldorde erkent, verklaart hij, dat in de woorden van JEZUS niets te vinden is van dien angst en schuwheid, welke vele supranaturalistische ijveraars bij de paralelliseering van de natuurlijke en zedelijke wereldorde ondervinden, maar dat de redenen van JEZUS voortdurend de eenheid dier orde erkennen.

Geheel afgescheiden van zijne wijsgeerige en godsdienstige beschouwingen heeft de hoogleeraar in de theologie aan de Finlandsche hoogeschool, voor de statistiek en voor de wetenschap der samenleving een hoogstbelangrijk werk geleverd, al blijft ook op het gebied der Moral-statistiek nog veel te onderzoeken.

J. D. B. K.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

DER

VOORNAAMSTE STAATSGEBEURTENISSEN IN 1873.

JANUARI.

Nederland. 13. Overeenkomst met België: 1°. tot kapitaliseering der bij § 1 van art. 63 van het tractaat van 8 Nov. 1842 (*St.* 1843, n°. 8) bedoelde rente van *f* 400,000; 2°. tot wijziging van art. 3 der overeenkomst van 12 Mei 1863 (*St.* n°. 119), betreffende het Nederl. gedistilleerd; en 3°. tot regeling van den aanleg van een spoorweg door Limburg.

Groot-Brittanje. Werkstakingen der mijnwerkers in Zuid-Wales. — 22. De Engelsche stoomboot *Northfleet* bij Dungeness door de Spaansche stoomboot *Murillo* overzeild; 280 menschen, meest landverhuizers naar Australië, komen daarbij om.

Frankrijk. 9. Dood van den ex-keizer NAPOLEON III op Chislehurst. — Een groot aantal bisschoppen dringen bij President THIERS aan op tusschenkomst in de Italiaansche kloosterquaestie.

België. Zie *Nederland.*

Zwitserland. 16. De regeering ontzegt den pauselijken nuntius MERMILLOD het verblijf in Zwitserland.

Rusland. 25. Een Kirgisch gezantschap te Moscou dringt aan op hulp tegen de rooverijen van het volk van Khiwa.

Spanje. De Carlistische opstand in Navarra en de Baskische provinciën neemt een meer en meer dreigend aanzien. — 5. Generaal MORINOS benoemd tot kommandant der regeeringstroepen.

Italië. Overstroomingen van den Po. — 30. Decreet, houdende geheele of gedeeltelijke onteigening ten algemeenen nutte van 16 kloosters te Rome.

Turkije. 13. Opstand in Bulgarije bij de heropening der kerk te Roetsjock.

Mexico. 23. Opening van den eersten spoorweg over zijne geheele lengte.

Zuid-Amerika. 6. De president van Bolivia MORALES, in staat van dronkenschap verkeerende, door zijn neef vermoord. — 9. De goede verstandhouding tusschen Brazilië en de Argentijnsche republiek hersteld.

Japan neemt den Europeeschen kalender aan.

FEBRUARI.

Nederland. 27. De Heer BLUSSÉ interpelleert den Minister van Koloniën omtrent gebeurtenissen op Sumatra voorgevallen.

Pruissen. De gezamenlijke Pruissische bisschoppen dringen bij de hooge regeering en de beide huizen van den Landdag aan op verwerping van de aanhangige onderwijs- en kerkelijke wetten. — 14. Na heftige beschuldigingen van het lid der Tweede Kamer LASKER, omtrent schandelijke handelingen van regeeringspersonen bij het verleenen van spoorweg-concessiën, benoemt de Koning eene commissie van onderzoek.

Saksen. 28. De Eerste Kamer verwerpt het wetsontwerp tot wijziging der grondwet, inzonderheid de bepalingen voor de verkiezingen.

Zwitserland. 19. De Groote Raad van Genève besluit met 16 tegen 8 stemmen tot de verkiezing van geestelijken door het volk.

Oostenrijk. 24. Wet, waarbij het leger op voet van oorlog op 800,000 man wordt bepaald. — 25. Indiening van een wetsontwerp tot hervorming der kieswet: invoering van directe verkiezingen voor den Rijksdag (door beide Kamers aangenomen).

Rusland rust zich uit tot den oorlog tegen den Khan van Khiwa.

Spanje. 11. Koning AMADEUS legt de kroon neder: "ik wil geen Koning eener partij zijn." — 12. De Cortes kiezen eene nieuwe regeering, FIGUERAS minister-president, en besluiten Koning AMADEUS het eereburgerschap van Spanje aan te bieden.

Turkije. 15. ESSAD-PADSJA vervangt MEHEMED RUSCHDI PADSJA als Groot-visier.

China. De Keizer, meerderjarig geworden, aanvaardt de teugels der regeering.

MAART.

Nederland. 26. De regeering verklaart den oorlog aan den Sultan van Atjeh.

Groot-Brittanje. 7. De regeering deelt in het Hoogerhuis mede, dat de Koning van Ashantee den afstand van Elmina aan Groot-Brittanje niet wil erkennen en met een groote macht tegen de Britsche bezittingen ter Kust van Guinea oprukt. — 13. Na verwerping met 287 tegen 284 stemmen in het Lagerhuis van het wetsontwerp tot regeling van het hooger onderwijs in Ierland vraagt het ministerie zijn ontslag, doch aanvaardt op nieuw het bewind bij de moeielijkheid in de vorming van een nieuw ministerie.

Frankrijk. 13. Na langdurige en hevige debatten neemt de Nationale vergadering met 381 tegen 213 stemmen het voorstel der Commissie van 30 aan tot instelling eener Tweede Kamer, en met 470 tegen 163 stemmen dat betreffende de regeling van den regee-

ringsvorm. — 15. Tractaat van Berlijn tot vervroegde betaling van de laatste twee milliarden der oorlogsschatting en ontruiming van het Fransche grondgebied door de Duitsche troepen.

België. 13. De Kamer van afgevaardigden neemt met 78 tegen 24 stemmen een wetsontwerp aan tot wederinkoop van den spoorweg "*Grand Luxembourg.*"

Duitschland. Zie *Frankrijk.*

Pruissen. 1. De minister van eeredienst FALCK houdt eene strenge rede over de tegenwerking en aanvallen der ultramontanen.

Oostenrijk. 1. De Kamer van afgevaardigden dringt bij de regeering aan op indiening van wetsontwerpen tot invoering der godsdienstvrijheid en het verplicht burgerlijk huwelijk.

Denemarken. 31. Het Folkething brengt een votum van wantrouwen jegens het ministerie uit. — Protest van den Landsthing daartegen.

Rusland. Generaal KAUFFMANN rukt met 12,000 man troepen tegen Khiwa op. Zie *Turkije.*

Spanje. 19. FRANCISCO SALMERON president der Cortes. — 25. Proclamatie, door al de ministers geteekend, waarbij het volk te wapen wordt geroepen om met kracht de Carlisten te bestrijden, die onder aanvoering van pastoor SANTA CRUZ zich aan groote gruwelen schuldig maken.

Turkije. 20. Bij tractaat met Rusland wordt aan Russische onderdanen vergund in Turkije grondeigendommen te bezitten.

A P R I L.

Nederland. 4. Interpellatie van den Heer NIERSTRASZ over tijdingen omtrent den oorlog met Atjeh. — 8. De expeditionaire macht tegen Atjeh ontscheept zich. — 14. De kommandant, generaal J. H. R. KÖHLER sneuvelt na de vermeestering van den missigit. — 25. Na vele verliezen keert de expeditie naar Batavia terug.

Groot-Brittanje. 25. Het Lagerhuis neemt een wetsontwerp aan tot vermindering van den income-tax en de suikerbelasting.

Frankrijk. BUFFET vervangt GRÉVY als voorzitter der Nationale vergadering.

Duitschland. 21. Volksbeweging te Frankfort a/M. — 27 De Keizer van Duitschland brengt een bezoek aan dien van Rusland. — 29. De Kroonprins en de Kroonprinses van Pruissen bezoeken den Keizer van Oostenrijk.

Oostenrijk—Rusland. Zie *Duitschland.*

Spanje. Dappere verdediging van het stadje Puigcerda tegen 1200 Carlisten.

Turkije. Nieuwe wijziging in het ministerie.

Noord-Amerika. Een gezantschap, onder generaal CARBY,

naar de Medoc-Indianen om met hen over den vrede te onderhandelen, wordt door hen onder het gesprek aangevallen en deels gedood, waarop een verdelgingsoorlog volgt.

M E I.

Nederland. 17. Jhr. C. A. VAN SYPESTEYN vervangt den Heer W. H. J. VAN IDSINGA als gouverneur van Suriname. — 21. Wetten tot aanleg van spoorwegen door den Staat, tusschen Arnhem en Nijmegen en Zevenbergen en Zwaluwe; — tot schorsing van de aanmunting van zilveren standpenningen en tot inkoop van nationale schuld (*f* 8.900,000). — Bezoek des Konings aan de noordelijke provinciën. — 23. Onthulling van een monument te Heiligerlee.

Groot-Brittanje. 4. Dood van Dr. LIVINGSTONE, te Muilala (Midden-Afrika).

Frankrijk. 15—19. De ministers JULES SIMON en GOULARD worden vervangen door WADDINGTON en CASIMIR PÉRIER als ministers van onderwijs en binnenlandsche zaken. — 24. Na aanneming eener motie met 360 tegen 344 stemmen, waarbij de Nationale vergadering betuigt, dat de verandering in het ministerie aan de conservatieve partij niet de waarborgen geeft, die zij recht had te verwachten, vragen THIERS en zijn ministers hun ontslag, dat met 368 tegen 339 stemmen wordt aangenomen, terwijl Maarschalk MAC-MAHON, hertog van Magenta, tot president der republiek wordt gekozen.

Oostenrijk. Beurscrisis. — 1. Opening der wereldtentoonstelling te Weenen (gesloten 31 Oct.). — 10. De Hongaarsche delegatie verwerpt eenstemmig het toestaan van een krediet van fl. 1,025,000 voor wapens en het supletoir-krediet: "militaire grenzen."

Zweden en Noorwegen. 19. Kroning van den Koning en de Koningin te Stockholm.

Rusland. 29 o. s. Generaal KAUFFMANN neemt de hoofdstad van Khiwa in.

Spanje. 29. Nieuw ministerie; president FI Y MARGALL.

Italië. 28. Constitutie van Paus PIUS IX: *Apostolica sedis munos etc.*, waarbij de aloude voorschriften omtrent de verkiezing van eenen Paus buiten werking gesteld en nieuwe bepalingen daaromtrent gemaakt worden.

Mexico. 20. Het Congres neemt de wetten aan omtrent de scheiding van kerk en staat, het burgerlijk huwelijk, vrijheid van godsdienst en het verbod van het bezitten van vaste goederen door kerkelijke corporatiën.

Zuid-Amerika. Opstand te Lima (Peru).

Perzië. 16. De Shah van Perzië te Astrakan; hij bezoekt achtereenvolgens St. Petersburg, Berlijn, Londen, Weenen, Rome Constantinopel enz.

JUNI.

Nederland. 10. Periodieke verkiezingen voor de helft van de leden der Tweede Kamer. — 30. De Tweede Kamer verwerpt het wetsontwerp tot afschaffing der plaatsvervanging bij de nationale militie. — 4. Proclamatie van den Gouverneur-generaal van Ned.-Ind. LOUDON, waarbij Atjeh en onderhoorigheden in staat van blokkade worden gesteld. — 11. Luitenant-generaal VAN SWIETEN benoemd tot kommandant der tweede Atjehsche expeditie.

Groot-Brittanje. 14. De Engelsche troepen ter Kuste van Guinea verbranden Elmina, welks inwoners aan de Ashantijnen hulp hebben verleend. — De Sultan van Zanguebar sluit, daartoe gedwongen, met Groot-Brittanje een tractaat tot afschaffing der slavernij.

Duitschland. 25. Wet, waarbij de rijksconstitutie met 1 Jan. 1874 voor Elzas—Lotharingen verbindend wordt verklaard. Zie *Rusland.*

Pruissen. 11. Leening van 120 mill. thaler voor den aanleg van spoorwegen.

Oostenrijk. 29. Vergelijk tusschen Hongarije en Croatië. Zie *Rusland.*

Rusland. 1 volg. De Keizer van Rusland bezoekt die van Oostenrijk en Duitschland.

Spanje. 1. Opening der constitueerende Cortes. — 8. Met 210 tegen 7 stemmen verklaren zij zich vóór de federatieve republiek; ORENSO voorzitter der Cortes. — Herhaalde ministerieële veranderingen. — 13. SALMERON president der Cortes, die aan PI Y MARGALL eene exceptioneele macht verleenen. — Muiterijen op verschillende plaatsen in het leger. — 27. Sevilla in staat van beleg. — 30. De Cortes verleenen der regeering eene buitengewone volmacht ten aanzien van den Carlistischen opstand.

Italië. Overlijden van den staatsman RATAZZI. — 19. Publicatie van het reglement voor de uitvoering der kloosterwet.

Turkije. Firman, waarbij aan den Khedive van Egypte eene bijna volledige souvereiniteit wordt verleend.

V. S. van Noord-Amerika. Het gering overschot der Medoc-Indianen onderwerpt zich na een bijna twee maanden langen hardnekkigen strijd.

China. 29. Eerste receptie van de gezanten van Amerika, Frankrijk, Groot-Brittanje, Nederland en Rusland bij den Keizer.

JULI.

Nederland. 1. Opheffing van het staatstoezicht op de vrijgestelden in Suriname. — 2. Tweede interpellatie van den Heer NIERSTRASZ betreffende den oorlog met Atjeh.

Groot-Brittanje. 8. Het Lagerhuis neemt eene motie aan

van het lid HENRY RICHARD: dat het Huis der Koningin bij request zal verzoeken, dat de Koningin haren minister van buitenlandsche zaken zal opdragen onderhandelingen aan te knoopen met de andere mogendheden, met het doel om de noodige verbeteringen te brengen in het internationale recht, ten einde te geraken tot de aanneming van een algemeen en blijvend stelsel van internationale arbitrage. — 30. De Koningin deelt aan het Parlement mede het aanstaande huwelijk van haar tweeden zoon, den Hertog van Edinburg en de Grootvorstin van Rusland.

Frankrijk. Bedevaarten naar Paray le Monial en Lourdes. — 24—28. De Nationale vergadering neemt de ontwerpen aan: tot organisatie der gemeentewet, — waarbij den aanbouw der kerk, welke de aartsbisschop van Parijs zich voorstelt uit nationale bijdragen op de hoogte van Montmartre te bouwen, een werk van openbaar nut verklaard wordt, — en tot opheffing der wet betreffende de belasting der grondstoffen, evenals de heffing van differentiëele rechten op goederen en schepen onder vreemde vlaggen.

Duitschland. 1. De bondsraad besluit tot instelling van een gezondheidraad voor het geheele Duitsche rijk. — 9. Muntwet: invoering van den gouden standaard. — 22. Kapitein WERNER, bevelhebber van het Duitsche schip *Friedrich Carl*, maakt zich meester van de door Spaansche opstandelingen bemande kanonneerboot *Vigilante.*

Zwitserland. Handelsverdrag met Perzië.

Zweden en Noorwegen. 18. Kroning van den Koning en Koningin te Drontheim.

Rusland. Zie *Groot-Brittanje.*

Spanje. Verschillende provinciën verklaren zich tot autonome federale staten. — De intransingenten onder CONTRERAS maken zich van Carthagena en een deel der vloot meester. — 18. PI Y MARGALL als president-minister vervangen door SALMERON. — Don CARLOS aan het hoofd der troepen.

Italië. 10. Het ministerie LANZA door het ministerie MINGHETTI vervangen.

AUGUSTUS.

Nederland. 2. Overeenkomst met België, houdende wijzigingen in het loodsreglement voor de Schelde. — 6. Protocol te Constantinopel geteekend, houdende toetreding van Nederland tot de wet, waarbij aan vreemdelingen het recht van grondeigendom in Turkije wordt verleend.

Groot-Brittanje (medio). Wet tot instelling van een opperste hof van appèl voor Engeland. Zie *Frankrijk.*

Frankrijk. 4 en 14. Ratificatie van de handels- en scheepvaartverdragen met Groot-Brittanje en België. — Fusie der huizen van Bourbon en Orleans.

België. Wet op het gebruik der Vlaamsche taal in strafgedingen. Zie *Nederland* en *Frankrijk.*

Duitschland. 6. Bezoek van den Keizer van Duitschland aan dien van Oostenrijk. — *Medio.* Uitwisseling der ratificatiën van een tractaat tusschen Duitschland en Rusland, tot wederkeerige bescherming van fabriekmerken.

Pruissen. 21. Bij de weigering van den aartsbisschop van Posen tot erkenning van het recht van oppertoezicht van den Staat over het priesterseminarium te Posen, doet de regeering dit sluiten.

Brandenburg. 10. Overlijden van den ex-hertog KAREL; bij testament vermaakt bij zijne nalatenschap aan de stad Genève.

Oostenrijk. Internationaal congres te Weenen, ter bespreking van eene internationale regeling van de zaak der octrooien van uitvinding en omtrent het muntwezen. Zie *Duitschland.*

Denemarken. 14. Besluit, houdende verbod van de oprichting van afdeelingen der internationale werkliedenvereeniging.

Rusland. 23. Tractaat met Khiwa, waarbij de Khan verklaart te zijn de gehoorzame dienaar van den Czaar. Zie *Duitschland.*

Spanje. De insurgenten te Grenada, Valencia enz. geven zich over. — Die te Carthagena openen het bagno en wapenen 1500 galeiboeven. — Indiening van een wetsontwerp tot scheiding van kerk en staat, tot opheffing der constitutioneele waarborgen enz. — CASTELAR gekozen tot president der Cortes.

SEPTEMBER.

Nederland. 15. Opening der Staten-generaal. — 20. Indiening der Staatsbegrooting. — 8. Plechtige opening der haven- en kanaalwerken te Vlissingen.

Groot-Brittanje. Bedevaart van ongeveer 400 aanzienlijken, met den bisschop van Salsford en den hertog van Norfolk aan het hoofd, naar Paray le Monial, in Frankrijk, waar het wonder van het heilige hart zou zijn voorgevallen.

Frankrijk. 5—16. Na voldoening van den laatsten termijn der oorlogsschatting ontruimen de Duitsche troepen het Fransche grondgebied.

Duitschland. 3. Antwoord van den Keizer op den brief van den Paus van 7 Aug., waarin deze zich heeft beklaagd over de vervolgingen, waaraan de R. Katholieken in Duitschland bloot staan, geloovende dat zulks buiten den wil des Keizers geschiedde. (Zie mede *Frankrijk* en *Italië.*)

Pruissen. Plechtige onthulling van het gedenkteeken der overwinningen in 1870—71 te Berlijn.

Oostenrijk. 7. Keizerlijk patent, houdende ontbinding van het Huis der afgevaardigden in den Rijksraad. (Zie mede *Italië.*)

Zwitserland. 15. Het opperste gerechtshof besluit tot af-

zetting van al de 69 geestelijken uit de Jura, die in Febr. l.l. een protocol tegen de bevelen der regeering ondersteund hebben.

Rusland. 28. Tractaat met den Emir van Bakhain, tot regeling der grensscheiding.

Spanje. 7. Nieuw ministerie, CASTELAR president. — 13. De Cortes verleenen aan den president de meest uitgebreide volmacht. — 26. De insurgenten van Carthagena bombardeeren Alicante, dat zich dapper en met goed gevolg verweert.

Italië. 17—24. Koning VICTOR EMANUEL bezoekt de hoven van Weenen en Berlijn.

Turkije. 24. Circulaire aan de gezanten bij de hoven, inhoudende protest tegen het sluiten van tractaten enz. door de Donauvorstendommen, zonder de Porte daarbij te erkennen.

V. S. van Noord-Amerika. Geldcrisis.

Mexico. 25. De Cortes nemen eene nieuwe grondwet aan: scheiding van kerk en staat, vrijheid van godsdienst enz.

Buenos-Ayres. Medio. Overwinning van het leger van generaal VEDIAS op de opstandelingen onder CARMELO CAMPOS.

OCTOBER.

Nederland. 4. De minister van oorlog BROCX vervangen door den generaal-majoor WEITZEL. — 8—12. Derde eeuwfeest van Alkmaar's beleg en den slag op de Zuiderzee gevierd. — 14. Additioneele postovereenkomst met België. — 31. Indiening van een wetsontwerp tot regeling van het muntwezen.

Groot-Brittanje. 27. De Britsche troepen overvallen de Ashantijnen bij Dunquah.

Frankrijk. 6. Aanvang van de openbare terechtzitting van den krijgsraad in de zaak van maarschalk BAZAINE. — 27. In antwoord op de pogingen van eene deputatie uit het rechter centrum om den graaf van CHAMBORD te bewegen het koningschap te aanvaarden, doch de witte vlag te verlaten, antwoordt deze weigerend.

Pruissen. 7. De oud-katholieke bisschop REINKENS te Berlijn beëedigd. — 17. Bezoek van Keizer WILHELM aan den Keizer van Oostenrijk.

Saksen. 29. Overlijden van Koning JOHANN; zijn zoon Prins ALBERT volgt hem op.

Oostenrijk. Zie *Pruissen*.

Zwitserland. 12. Met 1250 van 1267 opgekomen kiezers worden Pater HYACINTHE en zijne geestverwanten, de kanunnik HURTAULT en de abt CHAVARD, te Genève tot pastoors gekozen:

Denemarken. 18. Na een votum van wantrouwen jegens het ministerie, wordt het Folkething ontbonden.

Spanje. 26. K. B. van don CARLOS tot uitgifte van schatkistbiljetten à 6 pct. — 31. Het Spaansche oorlogschip *Tornado* maakt zich bij Jamaïca meester van de onder Amerikaansche vlag

varende stoomboot *Virginia*, en neemt de opvarenden als vrijbuiters gevangen.

St. Domingo. 20. Bloedige omwenteling; GARNIER D'ABIN, een Fransch uitgewekene, president.

Equador. 3. Wet, waarbij wordt bepaald, dat 10 pct. der staatsinkomsten aan den Paus zullen worden overgemaakt.

NOVEMBER.

Nederland. 3. Vijfentwintigjarig grondwetsfeest. — 20. De luitenant-generaal VAN SWIETEN vertrekt van Batavia naar Atjeh.

Groot-Brittanje. De minister FORTESCUE dringt, bij de veelvuldige spoorwegonheilen, aan op betere waarborgen en maatregelen door de spoorwegdirectiën. — 3 en 5. Scherpe gevechten tusschen de Britsche expeditionaire troepen en de Ashantijnen. Zie *Spanje*.

Frankrijk. Rapport van den minister van financiën over 1874: er bestaat een tekort van 178 mill. francs. — 5. Heropening van de zittingen der Nat. vergadering. — 18. Boodschap van den president MAC-MAHON: ik zal de verlenging mijner waardigheid aannemen bij eene verlenging daarvan voor 7 jaren en de conservatieve beginselen blijven dienen. — 19/20. MAC-MAHON met 378 tegen 310 stemmen benoemd tot president der republiek voor 7 jaren op den bestaanden voet, tot daarin door de constitutioneele wetten veranderingen mochten worden gebracht. Eene Commissie van 30 leden wordt benoemd tot onderzoek dier wetten. — 26. Nieuw ministerie: DE BROGLIE vice-president en binnenl. zaken, DEPEYRE groot-zegelbewaarder en justitie, DECAGES buitenl. zaken, DE BERAIL oorlog, DOMPIERRE D'HORNOY marine, DE FOURTOU eeredienst en onderwijs, DE LARCY openb. werken, DESSEILIGNY landbouw en koophandel. — 28. Indiening van een ontwerp van municipale wet, bepalende, dat zoolang de organieke wetten niet tot stand gekomen zijn, de maires en hunne adjuncten in de hoofdplaatsen der departementen, arrondissementen en kantons door den president der republiek benoemd zullen worden. — 23. Schipbreuk der trasatlantische stoomboot *Ville-de-Hâvre* door aanzeiling, waarbij 225 menschen omkomen.

Pruissen. De minister van eeredienst dringt bij de opperpresidenten der provinciën aan op strenge handhaving der kerkwet van 12 Mei, bij het verzet der Katholieke geestelijken. — 10. Graaf VON ROON vervangen door Vorst VON BISMARCK. — 12 en volg. Veroordeelingen van den aartsbisschop van Posen, LEDOCHOWSKI, den aartsbisschop van Keulen MELCHERS enz. (Zie *Spanje*.)

Beieren. 20. De regeering trekt het in 1852 uitgevaardigde besluit omtrent de tenuitvoerlegging van het concordaat in.

Wurttemberg. 7. Indiening eener wet tot herziening der grondwet.

Baden. 22. Plechtige beëediging van den oud-katholieken bisschop REINKENS te Karlsruhe.

Oostenrijk. 5. Opening van den Cisleithaanschen rijksraad, troonrede: het streven der regeering is de vereeniging der Oostenrijksche volken tot een machtigen, op beginselen van recht en vrijheid berustenden Staat. — 11. Indiening eener wet tot herstel van het door de beurscrisis geschokte vertrouwen en tot beveiliging der oeconomische werkzaamheid enz., door het sluiten eener leening van 80 mill. flor. — 29. De rijksdag ontbonden.

Zwitserland. 3. Eerste bijeenkomst der bondsvergadering tot herziening der bondsconstitutie.

Spanje. 25. Een Duitsch escader bedreigt de opstandelingen te Carthagena met een bombardement in geval de aan Duitsche onderdanen ontnomen gelden niet onmiddellijk worden teruggegeven, aan welken eisch wordt voldaan. — Aanvang van het bombardement der stad door de regeeringstroepen.

Cuba. 5 en 7. De Cubaansche gouverneur doet een aantal manschappen der aangehouden Amerikaansche stoomboot *Virginia*, zonder vorm van proces, fusilleeren. — 27. Protocol van Washington tusschen den minister van buitenlandsche zaken en den Spaanschen gezant tot vrijgeving der *Virginia*.

Italië. 9. Onthulling van een gedenkteeken voor graaf CAVOUR, te Turin. — 24. De Kamer neemt een voorstel van het lid MANCINI ter gunste van het beginsel der arbitrage in internationale geschillen aan. — 21. Pauselijke encycliek, inzonderheid gericht tegen de regeeringen van Duitschland, Italië en Zwitserland.

V. S. van Noord-Amerika. (Zie *Spanje.*)

Nieuw-Grenada. 14. Mislukte staatsgreep van den president NEIRA; hij vlucht en wordt vervangen door don GREGORIO MIRO.

DECEMBER.

Nederland. 11. Overeenkomst met Duitschland tot regeling van de uitoefening der geneeskunst in de grensgemeenten. — 12. De Tweede Kamer verwerpt de begrooting van Marine. — 9—12. De Nederl. troepen in Atjeh ontscheept.

Groot-Brittanje. 6 Tractaat met Oostenrijk tot wederkeerige uitlevering van misdadigers.

Frankrijk. 4. Na herhaalde stemmingen is de constitutioneele Commissie van dertig leden voltallig; BATBIE voorzitter. — 10. Veroordeeling van Maarschalk BAZAINE. — 26. De regeering dringt bij de bisschoppen aan op meerdere gematigdheid in hunne herderlijke brieven tegenover het buitenland. — 31. De Nationale vergadering verdaagt zich na 80 millioen francs aan nieuwe belastingen te hebben toegestaan.

Pruissen. 3. Het Huis der afgevaardigden neemt bij tweede lezing het wetsontwerp aan tot opheffing van het zegel op dagbla-

den en advertentiën. — 6. Koninklijk besluit, bepalende den door de Katholieke bisschoppen af te leggen eed. — Indiening van een wetsontwerp betreffende den burgerlijken stand en het verplichte burgerlijk huwelijk. — 14. Overlijden der Koningin-weduwe.

Baden. 22. De Kamer van afgevaardigden dringt bij de regeering aan op herziening der grondwet.

Oostenrijk. 2. Vijfentwintigjarig jubilé van 's Keizers regeering. — 4. Het Heerenhuis neemt definitief een wetsontwerp aan tot sluiting eener leening van 80 mill. fl. tot verleening van hulp aan den handel. (Zie *Groot-Brittanje.*)

Zwitserland. 12. Ten gevolge van de pauselijke Epistolae encyclica besluit de bondsraad den pauselijken zaakgelastigde niet meer te erkennen als geaccrediteerden diplomaat.

Rusland. 7. Plechtige inwijding van een monument voor Keizerin KATHARINA II te St. Petersburg.

Italië. Indiening van een wetsontwerp betreffende het verplichte burgerlijk huwelijk.

Turkije (Roumanië). 1. Nota aan de mogendheden, waarin de Vorst van Roumanië beweert recht te hebben om met andere mogendheden tractaten te sluiten.

St. Domingo. GONSALEZ verheven tot president.

Buenos-Ayres. 9. De opstand in Entrerios onderdrukt.

GESCHRIFTEN

OVER

STAATKUNDE, STATISTIEK, STAATHUISHOUDKUNDE, STAATS- EN ADMINISTRATIEF RECHT EN STAATSGESCHIEDENIS

IN NEDERLAND VERSCHENEN

(1 Nov. 1873 — 30 Juni 1874). (*)

ALGEMEENE WERKEN.

A. R. ARNTZENIUS, de Staatsleer van J. J. Rousseau. 's-Hage, F. J. de Zwaan. 1874 .... *f* 2.—.

J. A. LEVY, Het ideëele in recht en staat. Bijdrage ter waardeering der historische school. 1e st. 's-Hage, Gebr. Belinfante. 1874 .... *f* 2.50.

Dr. RUDOLPH VON IHERING, De strijd om het recht. Naar de derde vertaalde uitgave vertaald door Mr. G. A. van Hamel. Leiden, W. T. Wertz (firma Jac^{s}. Hazenberg Cz.) 1874 ..... *f* 1.20.

Internationale arbitrage. Redevoering en voorstel in de Italiaansche Kamer van afgevaardigden van den afgevaardigde Mancini, en beschouwingen en adhaesie van den minister van buitenlandsche zaken van de begrootings-commissie, in de zitting van 24 Nov. 1873. Uit het Ital., met een voorwoord van J. P. Bredius. Dordr., Blussé & v. Braam. 1874 .... *f* 0.60.

J. J. F. DE JONG VAN BEEK EN DONK, De val der Juli-monarchie. Sociaal-politische schets. Utr., J. L. Beijers. 1874 .... *f* 0.40.

E. CASTELAR's Redevoeringen in de Cortes over vrijheid van godsdienst en gewetensvrijheid. Uit het Hoogd. door Chonia. Utrecht, K. A. Manssen. 1873 .... *f* 0.60.

W. M. TACKERAY, Ierland en de Ieren geschetst. 2 dln. Leiden, D. Noothoven v. Goor. 1874 .... *f* 4.90.

NEDERLANDSCHE STATISTIEK, STAATS- EN ADMINISTRATIEF RECHT ENZ.

ALGEMEENE WERKEN.

Officiële uitgaven.

Staatsblad voor het Koningrijk der Nederlanden, 's Grav. Landsdrukkerij, p. j .... *f* 3.50.

(*) In deze opgaven worden alleen de nieuw verschenen tijdschriften en vervolgwerken genoemd, met verwijzing naar de volledige opgave der tijdschriften en vervolgwerken in jaargang 1872.

ven door Jhr. Mr. H. J. van der Heim. Tweede Deel. 's-Hage, Martinus Nijhoff. 1874. 2 dln......................*f* 7.75.

J. A. ALBERDINGK THIJM, Afstamming van Z. M. Koning Willem de derde en van H. M. Koningin Sophia, uit keizer Karel den Groote. Amst., C. L. v. Langenhuyzen. 1874..........*f* 1.50.

P. H. WITKAMP, De Nassau's en hun oudste Burg in de Nederlanden. Amst., L. van Bakkenes & C°. 1874..................*f* 0.90.

F. BÜHRMANN. Het leven van Willem III, Koning der Nederlanden, voorafgegaan door eene korte geschiedenis van het Huis Oranje-Nassau. Amst., F. C. Bührmann. 1874................*f* 1.25.

J. PHILIPSEN, Hulde aan de nagedachtenis van den grooten Nederlandschen staatsman J. R. Thorbecke. Breda, Nijs & Philipsen, 1873..*f* 0.50.

PROVINCIALE EN GEMEENTEHUISHOUDING. — ARCHIEVEN ENZ. — MONOGRAPHIEN.

Wet van 29 Juni 1851, Stbl. 85, zooals die is gewijzigd bij die van 7 Juli 1865, Stbl. 79, regelende de samenstelling, inrichting en bevoegdheid der gemeentebesturen, enz., door L. N. Schuurman. 5e veel verm, dr., bijgew. tot Oct. 1873. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. 1873..................................*f* 0.50.

F. G. B. VAN BLEECK VAN RIJSEWIJK, Statistieke opgaven betrekkelijk de provincie Gelderland. Arnh., Is. An. Nijhoff & Zn. 1874..*f* 0.25.

Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Uitgegeven van wege de Koninklijke akademie van wetenschappen, Amst., F. Muller en 's-Hage, M. Nijhoff. 2 dln. 1873....................*f* 26.25.

D. DEKKER, Ontwikkelingsgeschiedenis der gemeente Helder. Met kaart en platen, Helder, Berkhout & C°. 1874. per afl..*f* 0.35.

J. H. DE STOPPELAER, Inventaris van het oud archief der stad Middelburg. 1e afd., 1e afl. Middelb., J. C. en W. Altorffer 1873..*f* 1.50.

Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, uitgegeven door J. I. van Doorninck en J. Nanninga Uitterdijk. 1e afl. Zwolle, J. J. Tijl. 1874..*f* 0.90.

Register van Overijsselsche oorkonden. Uitgegeven door de vereeniging tot beoefening van Overijsselsch recht en geschiedenis. Bewerkt door J. C Bijsterbos, J. I. van Doorninck en G. W. de Vos van Steenwijk. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. N°. 1—369). 1873..*f* 3.—.

Inventaris van het oud archief der gemeente Roermond. 2e st. 2e afl. 1874....................................*f* 1.—.

GRONDGEBIED. — BEVOLKING. — MEDISCHE POLITIE.

Officieële uitgaven.

Uitkomsten der vijfde tienjarige volkstelling in het Koningrijk der Nederlanden op 1 Dec. 1869. 1e dl. 's-Hage, van Weelden & Mingelen. 1873..............................*f* 5.—.

Statistische bescheiden voor het Koningrijk der Nederlanden. 5e deel, IIIe stuk. Loop der bevolking in 1860—1869. 's-Hage, van Weelden & Mingelen. 1874..................... *f* 0.80.

De Cholera-epidemie in Nederland in 1866 en 1867, 2e stuk. Uitgegeven door het dep. van binnenl. zaken. 's-Hage, van Weelden en Mingelen. 1873............................ *f* 2.50.

B. GILLE HERINGA, Aardrijkskundig woordenboek van Nederland, of alphab. opgave van de gemeenten, steden, vlekken, dorpen, gehuchten, buurten, voorname huizen of buitenplaatsen, bewoonde en onbewoonde polders enz. 3e dr. Utr., G. A. v. Hoften 1873, *f* 3.50.

J. FRANSE, Naamlijst der Nederlandsche gemeenten, met aanwijzing van de provincie, het arrondissement en het kanton, waartoe zij behooren, haar bevolkingscijfer enz., naar de nieuwste regelen gespeld. Zierikzee, A. M. E. v. Dishoeck. 1874..... *f* 0.90.

H. W. WAARDENBURG, Wet van den 4en December 1872 (Stbl. N°. 134) tot voorziening tegen besmettelijke ziekten. Met aanteekeningen tot toelichting, en aangevuld met de tot nu genomen besluiten en gevelde vonnissen. Leiddraad voor allen, die de wet toepassen en hare bepalingen naleven moeten. Tiel, H. C. A. Campagne. 1874....................................... *f* 8.80.

De wet tot voorziening tegen besmettelijke ziekten. Overzicht van de bevoegdheid en plichten van besturen en ingezetenen van Nederland, samengesteld door H. van Cappelle. 2e dr. Alphen, W. Cambier van Nooten. 1873..................... *f* 0.25.

Wet van den 4den December 1872 (Stbl. N°. 134), tot voorziening tegen besmettelijke ziekten, opgehelderd door eene aanteekening van J. M. Hoog. Arnh., H. W. van Marle. 1873...... *f* 4.75

Verslagen van de vereeniging tot verbetering van de volksgezondheid te Leiden, opgericht 2 Maart 1867. V. Leid., A. W. Sijthoff. 1874.. *f* 2.50.

Verslag van de vereeniging tot bevordering der volksgezondheid, opgericht te Dordrecht in Mei 1867. Dordrecht, H. R. van Elk. 1874.. *f* 1.50.

W. BUD, De Aziatische cholera te Bristol in 1866. Een voorbeeld hoe cholera zelfs in groote steden kan geweerd worden. Vertaald door H. van Cappelle. Met 2 kaarten. 's-Hage, S. van Velzen Jr. 1873...................................... *f* 0.75.

Een woord over de geneeskundige praktijk der professoren, door Procopephilus. Amst., J. Noordendorp. 1874........... *f* 0.30.

CH. T. LIERNUR, Het koolclosetstelsel van M. Symons nader beschouwd, naar aanleiding van zijne laatste mededeelingen daarover. Amst., Scheltema & Holkema. 1874................. *f* 0.40.

'S RIJKS GELDMIDDELEN. — MUNTWEZEN.

Archief voor het kadaster, onder redactie van O. Gleuns. Eerste jaargang, afl. 1 en 2. Groningen, J. B. Wolters. Per jrg. *f* 4.—.

B. DE VRIES, Grondbelasting. Wet van 22 Juli 1873, houdende herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen. (Stbl. N°. 116). Met aanteeken., geput uit de offic. stukken en kamerdebatten. Schied., H. A. M. Roelants. 1873 .... *f* 0.50.

Wetten betrekkelijk de grondbelasting van 26 Mei 1874, Stbl. 82 en 22 Juli 1873, Stbl. 186, tot regeling der belooning van de commissiën voor de herziening, aanteekeningen en alphabetisch register, door L. N. Schuurman. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink, 1874 .... *f* 0.25.

Wet van 2 Juli 1873 (Stbl. N°. 116) tot herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen, met toelichtende aanteekeningen door H. G. Hartman Jz. Goes, F. Kleeuwens & Zn. 1874 .... *f* 0.30.

Een woord aan alle eigenaren van gebouwen betrekkelijk de aanstaande herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen. Door een oud-ambtenaar der directe belastingen en van het kadaster. Leid., E. J. Brill. 1874 .... *f* 0.25.

Bezwaren tegen de aanneming der voorgedragen muntwet. Amst., P. N. van Kampen & Zn. 1873 .... *f* 0.30.

N. G. PIERSON, Twee adviezen over muntwezen. Amst., P. N. van Kampen & Zn. 1874 .... *f* 0.90.

F. S. VAN NIEROP, Des handels stilzwijgen. Goud of Zilver. Amst., Bur. Amst. Effectenbl. 's-Hage, W. P. v. Stockum & Zn. 1874. *f* 0.15.

D'ABLAING VAN GIESSENBURG, Aanmerkingen op het verslag der munt-commissie. Utr., J. L. Beijers. 1873 .... *f* 0.20.

's RIJKS-VERDEDIGING.

Officiëele uitgaven.

Kon. Nederl. Marine 1 Jan. 1874. Marine-departement . *f* 1.—.

De grondwet en de levende strijdmachten in Nederland. Maatschappelijk militaire schets, door een ongenoemde. Utr., Kemink & Zn. 1873 .... *f* 0.35.

De aanhangige Vestingwet, door M. S. 's-Hage, Gebr. J. & H. van Langenhuysen. 1874 .... *f* 0.40.

Ons defensiewezen uit een economisch oogpunt, door één van 't jonge Nederland. Utr., Kemink & Zn. 1874 .... *f* 0.60.

Het instructie-bataillon te Kampen. Beschouwingen en wenken, ten dienste van belangstellenden. Kamp., L. van Hulst. 1874. *f* 0.85.

J. P. KOSTER, De provincie Groningen en hare defensie in de laatste twee eeuwen. Gron., Gebr. Hoitsema. 1874...... *f* 4.50.

De toestand der Nederlandsche marine in 1873, door een zeeofficier. Nieuwed., L. A. Laurey. 1873 .... *f* 0.50.

J. M. A. VAN MULKEN, Onze gepantserde schepen. Beknopte beschrijving van het verband, de samenstelling en de inrichting van het gepantserde materiëel der Nederlandsche marine. Nieuwed., L. A. Laurey, 1874 .... *f* 8.40.

DECIUS, Een woord naar aanleiding van de voorgestelde verhooging der bezoldiging van de officieren van het Ned. leger. Amst., C. L. Brinkman. 1873..............................ƒ 0.40.

Schets voor eene reorganisatie van den geneeskundigen dienst voor het leger hier te lande. Utr., Gebr. van der Post. 1874..ƒ 0.25.

D. J. ADMIRAAL, Barakkenbouw. Een woord naar aanleiding van art. 7 der wet, houdende voorziening tegen besmettelijke ziekten. Dordr., Blussé en van Braam. 1873.....................ƒ 1.—.

ONDERWIJS.

Ontwerp van wet tot regeling van het hooger onderwijs. Met memorie van toelichting. Voorafgegaan door aanteekeningen van M. J. de Goeje. 's-Hage, Gebr. van Cleef. 1874........ƒ 0.60.

Het ontwerp Geertsema tot regeling van het hooger onderwijs met de memorie van toelichting. Uitgegeven met aanteekeningen van J. Rutgers. 's Hage, M. Nijhoff. 1874.............ƒ 1.25.

G. VAN TIENHOVEN, Het hooger onderwijs en het Athenaeum te Amsterdam. Afscheidswoord, bij het nederleggen van het hoogleeraarsambt in de rechtsgeleerdheid aan het athenaeum illustre, uitgesproken 23 Dec. 1873. Amst., B. van der Land. 1874. (Niet in den handel.)

Proeve van een wetsontwerp tot regeling van het hooger onderwijs.. Uitgegeven door H. Sanders Ez., onder medewerking van W. M. Gunning, A. A. G. Guye, B. J. Stokvis e. a. Amst., G. L. Funke. 1874....................................ƒ 0.75.

C. M. FRANCKEN, Eenige opmerkingen omtrent het aanhangige wetsontw. op het hooger onderw. Gron., J. B. Wolters. 1874.ƒ 0.50.

A. HUET, De regeling van het hooger onderwijs en de vorming van ingenieurs en architecten. Delft, H. van Gijn. 1873.ƒ 0.50.

A. H. A. EKKER, Voorbereidend hooger onderwijs. (Een opstel uit de Gids van 1865) en het ontwerp Geertsema. Zwolle, Erven J. J. Tijl. 1874..................................ƒ 0.75.

J. G. SCHLIMMER, het ius promovendi der gymnasia tegenover art. 66 van het wetsontwerp van Z. Exc. den minister Geertsema verdedigd. Tiel, A. van Loon. 1874.. ....ƒ 0.20.

De hoogere burgerschool. Eerste serie; 10e afdeeling. Zutphen, P. Plantenga Bzn., 1874. Per afl.....................ƒ 0.50.

H. L. BOERSMA, Het bouwkundig onderwijs in het binnen- en buitenland. Amst., C. L. Brinkman. 1874 ....ƒ 1.20.

M. D. VAN OTTERLOO, Bijdragen ter toelichting van de schoolkwestie. N°. 6. Amsterdam, Höveker & Zn. 1874. Compl...ƒ 2.25.

H. BOUMAN, Opvoeding en onderwijs, gegrond op des menschen ontwikkeling. 2e afl. Gron., J. B. Wolters, 1874.....ƒ 0.75.

A. VAN GESTEL, De leerplicht. 's-Bosch, W. v. Gulick. 1873.ƒ 0.25.

——————— De stand der onderwijsquaestie in 1874. 's-Bosch, W. van Gulick. 1874....................................ƒ 0.55.

Voorwaardelijk kosteloos onderwijs op de openbare school. Ge-

schiedenis van een gemeenteraadsbesluit. Met eene inleiding door J. G. Jäger. Amst., Gebr. Binger. 1873.............. *f* 1.20.

P. HEYTING, De leerplicht. Eenige beschouwingen naar aanleiding van het wetsontwerp van S. van Houten. Amst., G. Th. Bom. 1873.. *f* 0.50.

S. DE PINTO, Een Jood op de tribune der Tweede Kamer. Beschouwingen naar aanleiding van eenige hoofdpunten in het debat over het onderwijs, bij de behandeling der staatsbegrooting voor 1874. Leid., Jac. Hazenberg Cz. 1874................ *f* 0.90.

H. BARGE, Verdraagzaamheid, de school en de grondwet. Een woord naar aanleiding van de brochure: "Een Jood op de tribune der Tweede Kamer". Amst., G.L. van Langenhuzsen. 1874. *f* 0.25.

Het openbaar onderwijs te Amsterdam. Tweede adres aan den Raad der gemeente Amsterdam. Nota van bedenkingen tegen het rapport van burgem. en weth. over het adres van April ll., betreffende de verordeningen op het openbaar onderwijs alhier. Amst., C. L. Brinkman. 1873............................ *f* 0.50.

Verslag omtrent de invoering van den leerplicht, uitgebracht door eene commissie uit het Nederl. Schoolverbond. Utrecht, J. L. Beijers. 1874.................................... *f* 0.20.

P. M. H. WELKER, Open brief aan den Heer Inspecteur van het lager onderwijs in Noord-Brabant en aan alle heeren schoolopzieners in dat gewest. Berg.-op Z. (Middelb.), Steenmeijer. 1874.*f* 0.40.

L. TISSOT VAN PATOT, Staatsonderwijs. De inrichting en werking van dit onderwijs in de kazerne, met het oog op niet-militaire lezers. Leiden, C. Kooyker. 1873...................... *f* 0.90.

ARMWEZEN. — VOLKSINSTELLINGEN.

Wet van den 28 Juni 1854, Stbl. 100, tot regeling van het armbestuur, zooals die is gewijzigd bij de wet van 1 Juni 1870, Stbl. 85, opgehelderd door uittreksels uit de memorie van toelichting, rapporten en ministeriëele redevoeringen met betrekkelijke besluiten, missives vonnissen en arresten, de wet zelve van 1 Juni 1870, Stbl. 85, en alphabetisch register, door L. N. Schuurman, 4e veel verm. en bijgew. dr. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. 1874.. *f* 0.25.

G. J. TH. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Armenzorg der Nederlandsch-hervormde gemeente van 's-Gravenhage. 's-Hage, W. P. v. Stockum & Zn. 1874.................................. *f* 0.75.

E. A. GEERDINK, De armoede, het christendom en de staat. Uit zijne nagelaten schriften door E. Geerdink. Amst., C. L. van Langenhuysen. 1873................................ *f* 1.50.

C. J. VAN HEEL DZ., De banken van leening en de arbeidende volksklassen. Amst., Höveker & Zn. 1873............. *f* 0.25.

G. TEN HOUTEN, Zal eene coöperatieve consumtie-vereeniging uitsluitend de leden bedienen, of ook aan niet-leden verkoopen en tot welke prijzen? Rott., J. H. Dunk. 1874.......... *f* 0.15.

D. O. ENGELEN, Over consumtieve coöperatie, door middel van contracten met winkeliers en andere personen. Leeuw., L. Schierbeek. 1874 .... ƒ 0.35.

Coöperatie. I. Over winkelvereenigingen. Een woord in de eerste plaats tot werklieden gericht, door A. Kerdijk. Utr. J. L. Beijers. 1873 .... ƒ 0.50.

Coöperatie. II. Over coöperatieve voorschotvereenigingen, door H. Goeman Borgesius. Utrecht, als boven. 1873 .... ƒ 0.20.

Coöperatie. III. De rechtspersoonlijkheid der coöperatieve vereenigingen, door H. Goeman Borgesius. Als boven. 1874.. ƒ 0.75.

Loonsverhooging. Beschouwingen van het onderzoek, het rapport der commissie en der vergadering van het Departement Amsterdam der Maatschappij van Nijverheid. Uitgegeven door en voor rekening van het centraal-bestuur van het Algem. Nederl. werkliedenverbond. Utrecht, J. L. Beijers............ ƒ 0.20.

O. ROMMERTS, Een stem uit het volk. Sociale toestanden besproken. Sneek, H. Pyttersen Tz. 1874............ ƒ 0.60.

Kerkelijke zaken.

C. MULDER, Proeve van inleiding op de geschiedenis der "afscheiding" in Nederland. Uitgesproken voor het college van studenten "F. Q. I." der theologische school te Kampen. Kampen, G. Ph. Zalsman. 1874............ ƒ 0.50.

Rechtswezen. — Gevangeniswezen. — Politie.

Officiëele uitgaven.

Verzameling van wetten, besluiten en voorschriften betreffende het gevangeniswezen, over 1873. 's-Hage, van Weelden en Mingelen. 1874............ ƒ 0.50.

L. F. G. P. SCHREUDER, De plaatselijke strafwetgeving en politie, deze laatste hoofdzakelijk voor zoover zij op plaatselijke verordeningen berust. Handleiding voor de provinciale- en gemeentebesturen, voor de rechterlijke macht en voor de ambtenaren van politie, bij de behandeling en toepassing van plaatselijke verordeningen, 1e afl. Utr., J. van Boekhoven. 1873 .... ƒ 1.25.

Alphabetisch register op de Nederlandsche rechtspraak, of verzameling van arresten en gewijsden van den Hoogen Raad der Nederlanden en verdere rechtscolleges, vervolgd door N. de Gijselaar. (Jaarg. 1863 tot en met 1870, Dl. 73—102 ingesloten). 's-Hage, Gebr. van Cleef............ ƒ 4.70.

W. MODDDERMAN, De receptie van het Romeinsche recht. Gron., J. B. Wolters, 1873............ ƒ 1.25.

P. W. ALSTORPHIUS GREVELINK, Bedenkingen tegen het ontwerp van wet ter vernieuwde uitbreiding der celstraf. 's-Hage, M. Nijhoff. 1874............ ƒ 0.80.

Ter perse bezorgd door W. N. du Rieu. 1e st. Amst., P. N. van Kampen & Zn...f 4.25.

(Compl. in 4 à 5 stukken.)

P. A. VAN DER LITH, Nederlandsch-Oost-Indië, beschreven en afgebeeld voor het Nederlandsche volk. Doesb., J. C. Schenk Brill. 1874. Per Afl...f 0.45.

A. M. KOLLEWIJN NZ., Beknopte geschiedenis der Nederlandsche bezittingen. Gron., J. B. Wolters. 1874...............f 0.60.

GREINER, Over land en zee. Herinneringen uit mijn verblijf in Indië. Met een voorbericht van G. H. van Soest. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zn. 1874.............................f 3.—.

A. J. A. GERLACH, Nederlandsch Oost-Indië. 1e st. 's-Hage, Joh. IJkema. 1874...f 1.25.

J. GRONEMAN, Bladen uit het dagboek van een Indisch geneesheer. Met een voorrede van dr. P. J. Veth, hoogleeraar te Leiden. Groningen, J. B. Wolters. 1874........................f 3.75.

ELOUT, Bijdragen betrekkelijk koloniale en andere aangelegenheden in den raad van state behandeld. 's Hage, N. Nijhoff, 1874...f 1.90.

De geschiedenis van het cultuurstelsel in Nederlandsch Indië, (door R. A. S. Piccardt.) Uitgegeven door de maatschappij: Tot nut van 't algemeen. Amst., Dev., Leid., F. Muller, J. H. de Lange, A. W. Sijthoff. (Amst. H. W. Mooy.)...........f 0.90.

R. W. J. C. DE MENTON BAKE. La question d'Orient et sa portée coloniale. 's-Hage, H. C. SUSAN, 1874...................f 0.60.

S. L. W. VAN DER ELST, De toestand van Java, in betrekking tot Nederland, zooals die is en zijn kon. Een woord aan mijne landgenooten. 's Hage, J. M. van 't Haaff. Soerabaija, Gebr. Gimberg & Co. 1873...................................f 0.75.

S. L. W. VAN DER ELST, Staats-koffiecultuur op Java. 's-Hage, J. M. v. 't Haaff. (Soerabaija, Gebr. Gimberg & C°.) 1874.f 0.65.

MULTATULI, Over vrijen arbeid in Nederlandsch Indië. 4e verm. dr. Amst., G. L. Funke. 1873..........................f 1.25.

T. J. STIELTJES, Eenige beschouwingen over spoorwegen op Java, opgesteld naar aanleiding van de artikelen van den heer de Bordes, in het Vaderland van 15, 17, 19, 20 en 21 November. Met eenige aanteekeningen. Rott., H. A. Kramers. 1874.....f 0.50.

Indische Spoorwegen en Europeesche bankiers. Bijdrage tot de kennis van het ontwerp der commissie voor de spoorwegen op Java, dd. 12 Sept. 1873. Amst., H. J. van Kesteren & Co., 1873..f 0.50.

Adviezen van de kamers van koophandel en nijverheid te Batavia, Samarang en Soerabaija over het ontwerp van een algemeen reglement op de heffing en verzekering van in- en uitvoerrechten en accijnsen. Batavia, Ernst & Co., ('s-Hage, Mart. Nijhoff). 1873...f 1.25.

De Indische Marine. Wederlegging der brochure van den "Onpartijdige" °/₀. Opgedragen aan de leden der volksvertegenwoordiging. Nieuwed., L. A. Laurey. 1873...............f 0.25.

VAN SLOTEN, De traktementsverhooging der officieren van het Nederlandsche leger. Arnh., Stenfert Kroese & v. d. Zande. 1873..f 0.20.

A. J. A. GERLACH, De eerste expeditie tegen Atjeh. Eene bijdrage tot de Indische krijgsgeschiedenis. Met 2 schetsen. Arnh., D. A. Thieme. 1873..................................f 0.60.

Beschouwingen over Atjeh en onzen oorlog met dat rijk, met een kaart van het oorlogstooneel, de vaarwaters en vereischte kustlichten voor den wereldhandel. Door een ooggetuige. Rott., v. Meurs & Stufkens. 1873..............................f 0.30.

J. O. H. ARTZENIUS, De derde Balische expeditie in herinnering gebracht. (Naar destijds door den schrijver gemaakte aanteekeningen.) Met twee terreinschetsen en 1 kaart van Bali. 's-Hage, Gebr. Belinfante. 1874..............................f 2.50.

Open Brief aan de redactie der Arnhemsche Courant door de red. van den Javabode. Batavia, H. M. v. Dorp & C°. ('s-Hage, Erven Thierry & Mensing en C. v. Doorn & Zn.) 1873 .f 0.30.

L. CH. CRUYFF, Handleiding voor het notariaat in Nederlandsch-Indië, bevattende eene verzameling der voor den Indischen notaris meest belangrijke reglementen, instructiën, ordonnantiën, besluiten, aanschrijvingen, kennisgevingen, rechterlijke beslissingen, enz. Batavia, Ogilvie & C°. (Amst., P. N. v. Kampen & Zn.) 1873.f 7.50.

Nederlandsch Oost-Indië en het Nederl. zendelinggenootschap. (1792—1872). Uitgegeven bij gelegenheid van het 75jarig bestaan des genootschaps. Rott., M. Wijt & Zn. f 0.45; 100 ex. à .f 0.40.

H. O. VAN DER LINDEN, Banda en zijne bewoners. Dordr., Blussé & v. Braam. 1873..............................f 0.90.

Emigratie van Nederlanders naar onze overzeesche bezittingen, meer bepaald naar Suriname; door Amerius Sr. Gron.; Erven B. v. d. Kamp (L. van Giffen.) 1873..................f 0.90.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

AFDEELING IV.

VOORBERICHT.

Tot verschooning, dat ook dit jaar het Jaarboekje *weder niet op den bepaalden tijd is uitgegeven, deel ik mede, dat vele verslagen der Regeering zeer laat in het licht verschenen zijn*[1]*, zoo laat zelfs, dat wij van eenige in dezen jaargang nog geen gebruik hebben kunnen maken, zooals van de verslagen van den Rijnhandel* 1874, *die van den landbouw* 1873, *het schoolwezen* 1873, *de telegrafie* 1874, *de openbare werken* 1874, *de zeevisscherijen* 1874, *den handel en scheepvaart* 1874, *het gevangeniswezen* 1873; *terwijl de gerechtelijke statistiek over* 1873 *en die over het armwezen* 1873 *nog niet het licht hebben gezien.*

Een andere reden van vertraging is gelegen, dat onze secretaris, de Heer WITKAMP, *door een ernstige oog-ongesteldheid, verhinderd is geweest met dien ijver en voortvarendheid de opgaven te ver-*

---

[1] Zie de opgaven der verschenen regeeringsverslagen, bl. XXVI.

werken en de proeven te corrigeeren, als wij van hem mogen verwachten.

Het Bestuur en de Leden onzer Vereeniging, die den ijver van den Heer WITKAMP *kennen, zullen gewis met mij den wensch koesteren, dat die reden het volgende jaar niet meer zal bestaan.*

De Voorzitter van de Vereeniging
voor de Statistiek,

J. DE BOSCH KEMPER.

AMSTERDAM,
October 1875.

			BENOEMD.
Jhr. Mr. G. J. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND,	te	's Gravenhage	1869.
Jhr. J. VAN BERESTEIJN,	"	Weesp	1863.
Mr. N. P. VAN DEN BERG,	"	Batavia	1863.
Dr. A. J. BERGSMA,	"	Arnhem	1866.
Mr. E. BERGSMA,	"	Rotterdam	1863.
Mr. W. A. BERGSMA,	"	Menaldumadl	1873.
Mr. F. H. J. B^{n}. DE BIEBERSTEIN ROGALLA ZAWADSKY,	"	Eindhoven	1866.
Mr. J. BIERUMA OOSTING,	"	Leeuwarden	1872.
Jhr. Mr. L. F. W. E. VAN BINCKHORST VAN DEN BINCKHORST,	"	Eindhoven	1866.
Mr. I. J. BLAUPOT TEN CATE,	"	Groningen	1863.
S. BLAUPOT TEN CATE,	"	"	1860.
J. C. BLOEM,	"	's Gravenhage	1866.
Mr. A. BLOEMBERGEN,	"	Leeuwarden	1867.
F. W. C. BLOM,	"	's Gravenhage	1863.
Mr. P. L. F. BLUSSÉ.	"	"	1874.
Mr. P. BLUSSÉ VAN OUD-ALBLAS,	"	"	1869.
Dr. H. T. BLOM COSTER,	"	"	1863.
H. J. BOELEN,	"	Amsterdam	1871.
Mr. W. R. BOER,	"	Utrecht	1851.
Dr. E. A. P. VAN DEN BOGAERT,	"	's Hertogenb.	1867.
G. M. BOISSEVAIN,	"	Amsterdam	1872.
J. BOISSEVAIN,	"	"	1863.
Dr. J. A. BOOGAARD,	"	Leiden	1866.
Mr. R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE,	"	"	1863.
H. J. BOOL,	"	Amsterdam	1863.
J. P. DE BORDES,	"	's Gravenhage	1858.
T. BORGESIUS,	"	Oude-Pekela	1868.
Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMPER,	"	Amsterdam	1865.
Jhr. Mr. G. DE BOSCH KEMPER,	"	Haarlem	1866.
Mr. P. P. VAN BOSSE,	"	's Gravenhage	1856.
Mr. A. BRANDTS,	"	Arnhem	1875.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW JR.,	"	's Gravenhage	1867.
F. C. DE BRIEDER,	"	Amsterdam	1872.
A. C. BROEKMAN	"	Vlissingen	1874.
P. BROUWER R^{z}.,	"	Deventer	1870.
Mr. P. A. BRUGMANS,	"	Amsterdam	1866.
J. J. BRUINSMA,	"	Leeuwarden	1866.
G. F. DE BRUYN KOPS,	"	Batavia	1863.
Mr. L. BUCHLER,	"	Zwolle	1868.
Dr. E. C. BUCHNER,	"	Amsterdam	1860.

			BENOEMD.
Mr. JOSUA VAN EIK JZN.,	te	Amsterdam	1866.
Dr. C. W. EIKENDAL,	"	's Gravenhage	1868.
Jhr. Mr. D. O. ENGELEN,	"	Leeuwarden	1874.
Dr. J. C. G. EVERS,	"	's Gravenhage	1866.
R. EVERWIJN,	"	Nijmegen	1869.
Mr. E. J. EVERWIJN LANGE,	"	Amsterdam	1861.
Mr. A. P. TH. EYSSELL,	"	's Gravenhage	1868.
Mr. A. J. W. FARNCOMBE SANDERS,	"	Utrecht	1868.
C. J. FEITH,	"	's Gravenhage	1866.
Mr. R. FEITH,	"	Groningen	1875.
Mr. H. FERF	"	Bergum	1869.
Mr. C. FOCK,	"	's Gravenhage	1868.
Dr. A. A. FOKKER,	"	Middelburg	1866.
Mr. G. A. FOKKER,	"	"	1855.
Mr. J. FORTUYN DROOGLEVER,	"	Gouda	1870.
J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE,	"	's Gravenhage	1869.
Mr. J. FRESEMANN VIËTOR,	"	Winschoten	1865.
Mr. J. A. FRUIN,	"	Utrecht	1863.
Mr. J. H. GEERTSEMA,	"	's Gravenhage	1873.
Mr. J. J. VAN GEUNS,	"	"	1869.
Mr. S. J. VAN GEUNS,	"	Utrecht	1871.
Jhr. Mr. P. H. GEVERS DEYNOOT	"	's Gravenhage	1874.
Mr. JAC. VAN GIGCH,	"	"	1868.
A. GILDEMEESTER,	"	Amsterdam	1862.
Mr. J. G. GLEICHMAN,	"	"	1863.
Mr. M. H. GODEFROI,	"	's Gravenhage	1867.
Mr. H. GOEMAN BORGESIUS,	"	"	1873.
Jhr. Mr. H. M. A. VAN DER GOES,	"	Utrecht	1865.
Mr. W. B^n. VAN GOLTSTEIN,	"	's Gravenhage	1868.
Mr. G. T. N. GORI,	"	Cheribon	1869.
Dr. M. W. C. GORI,	"	Amsterdam	1869.
W. J. VAN GORKOM,	"	Groningen	1872.
J. GOSSCHALK,	"	Amsterdam	1869.
Mr. J. E. GOUDSMIT,	"	Leiden	1863.
Mr. A. GREEBE,	"	Zaandam	1870.
Jhr. Mr. J. DE GREZ,	"	's Hertogenb.	1867.
Dr. W. M. GUNNING,	"	Amsterdam	1866.
Mr. H. TER HAAR,	"	Deventer	1863.
Mr. M. C. VAN HALL,	"	Amsterdam	1871.
Mr. G. A. VAN HAMEL,	"	Rotterdam	1869.
Mr. B. P. B^n. VAN HARINXMA THOE SLOOTEN,	"	Beetsterzwaag	1868.
D. HARTEVELT	"	Leiden	1874.

			BENOEMD.
Mr. J. P. R. TAK,	te	's Gravenhage	1864.
Mr. J. J. TAVENRAAT,	〃	Rotterdam	1873.
Jhr. Mr. A. W. TEDING VAN BERKHOUT	〃	Utrecht	1874.
Dr. J. TEIXEIRA DE MATTOS	〃	Amsterdam	1868.
J. M. TELDERS,	〃	Arnhem	1872.
Mr. B. D. H. TELLEGEN,	〃	Groningen	1854.
P. H. TESTAS,	〃	Amsterdam	1871.
Jhr. G. F. VAN TETS,	〃	Vogelenzang	1871.
Jhr. Mr. H. B. VAN TETS,	〃	Zutphen	1872.
Mr. N. J. DEN TEX,	〃	Amsterdam	1864.
J. P. L. THIEL,	〃	Maastricht	1859.
Mr. A. W. THÖNE	〃	Beverwijk	1874.
Mr. G. VAN TIENHOVEN,	〃	Amsterdam	1871.
E. A. VAN TONDEREN	〃	Haarlem.	1874.
A. J. H. VAN DER TOORN,	〃	's Gravenhage	1863.
J. VAN DER TOORN,	〃	Zwolle	1864.
Mr. W. M. B^n^. DU TOUR VAN BELLINCHAVE,	〃	's Gravenhage	1864.
Mr. A. UYTTENHOVEN,	〃	〃	1863.
Mr. J. J. UYTWERFF STERLING,	〃	Utrecht	1871.
Mr. W. C. VEENSTRA,	〃	Batavia	1875.
Dr. H. DE VEER,	〃	Amsterdam	1871.
Jhr. Mr. P. A. VAN DEN VELDE,	〃	's Gravenhage	1867.
T. VENEMA AZ.,	〃	Sappemeer	1869.
Mr. S. A. VENING MEINESZ,	〃	Amsterdam	1863.
Mr. W. A. P. VERKERK PISTORIUS,	〃	's Gravenhage	1865.
Mr. P. VERLOREN VAN THEMAAT,	〃	Amsterdam	1864.
Mr. H. C. VERNIERS VAN DER LOEFF,	〃	's Gravenhage	1862.
B. F. Bn. VAN VERSCHUER,	〃	Arnhem	1861.
Mr. W. A. Bn. VAN VERSCHUER,	〃	's Gravenhage	1864.
W. F. K. Bn. VAN VERSCHUER,	〃	Lienden	1867.
Dr. P. J. VETH,	〃	Leiden	1864.
W. A. VIRULIJ VERBRUGGE,	〃	Rotterdam	1869.
Mr. C. J. VAN VLADERACKEN,	〃	's Gravenhage	1858.
A. VOLKMAARS,	〃	Amsterdam	1871.
Mr. A. N. Bn. DE VOS VAN STEENWIJK,	〃	〃	1875.
Mr. G. DE VRIES AZ.,	〃	's Gravenhage	1867.
Mr. J. C. DE VRIES,	〃	Amsterdam	1866.
Dr. A. VROLIK,	〃	's Gravenhage	1871.
E. DE WAAL,	〃	〃	1865.
J. VAN DEN WALL BAKE,	〃	Utrecht	1868.
R. W. J. C. VAN DEN WALL BAKE,	〃	Amsterdam	1873.
Dr. Jhr. D. H. WAUBERT DE PUISEAU,	〃	Leeuwarden	1868.

Spoorwegfonds. Rekening over 1872. Ingediend 20 Juni 1873.

**Telegrafie*. Verslag over 1874. Sept. 1875.

Verkeer en opbrengst van den Rijkstelegraaf in 1874. *Staatsc.* 21 Jan. 1875.

Tienden. Staat van afkoop van tienden, waarvan de acten zijn overgeschreven in de openbare registers gedurende 1873. *Staatsc.* 26 Aug. 1874

**Veeartsenijkundig staatstoezicht*. Verslag over 1874. Aug. 1875.

Vestingwerken. Verslag van de tot stand gebrachte en opgeheven vestingwerken in 1874. Ingediend 23 Sept. 1875.

Wees- en momboirkamers. Verslag van de algemeene commissie aangaande den toestand over 1873. Ingediend 10 Febr. 1875.

Rekening van idem over 1874. Ingediend 10 Aug. 1875. Bijlage *Staatsc.* 189.

**Zeevisscherijen*. Verslag over 1874. Sept. 1875.

Overzeesche bezittingen.

Koloniaal verslag van 1875. Ingediend Sept. 1875.

*Verslag van den handel en scheepvaart op Java en Madura over 1872.

Idem Overzicht van 1873. *Staatsc.* 23 Febr. en 15 Mrt. 1875.

Scheepsbouw en eerste zeebrieven van Europeesch getuigde schepen, verleend in 1873 en 1874. *Staatsc.* 12 Juni 1875.

*Verslag van het onderwijs aan Europeanen en daarmede gelijkgestelden over 1870.

*Verslag van het Inlandsch onderwijs over 1870.

Indische spoorwegen. Verslag over 1874. *Staatsc.* 23 Juli 1875.

kunnen worden. De wenschelijkheid van een uitgewerkte statistiek der wisselkoersen, met aanwijzing van de vermoedelijke oorzaken, die tot daling of rijzing aanleiding gegeven hebben, zal wel door de vergadering niet betwijfeld worden. Aangenaam zal zeker het bericht zijn dat doo reen onzer medeleden, die bijdrage voor het Mengelwerk is toegezegd.

Een belangrijke gebeurtenis op staathuishoudkundig gebied is de vereeniging van vele beoefenaars der staathuishoudkunde in Duitschland, ter bespreking en behandeling van vraagpunten uit de Social-politik. Hunne richting wordt in Duitschland spotachtig genoemd, die van de katheder socialisten, naar aanleiding van de vele professoren die onder hen behooren. Ik noemde de richting liever die van het moderne socialisme, want inderdaad behoort daartoe een gedeelte der tegenwoordige Engelsche economisten, de volgelingen van John Stuart Mill, en in Frankrijk naar mijne schatting het grootste getal economisten. Naar hare principiëele strekking kan men ze de geschiedkundige realistische politische school noemen in tegenstelling van de theoretische staathuishoudkundige van Say, die met haar beginsel van vrijheid, zich zoo ver mogelijk van het staatsgezag verwijderd hield.

Nu de nieuwe richting zich bij de bijeenkomsten te Eisenach in 1873 en 1874 nauwer heeft vereenigd en de redactie van het tijdschrift: *Vragen des tijds* zich aan die richting eenigszins heeft aangesloten, scheen het mij zoowel tijdig als belangrijk, dat zij in deze vergadering besproken werd. Men doet verkeerd uit de hoogte op de nieuwe richting neder te zien, ten eerste omdat zij zeer algemeen verspreid is, ook bij ons, meer dan men denkt; zij ligt voor een gedeelte in het succes, dat het gezag in Duitschland in het politieke heeft gehad in den geest des tijds. Zij telt daarenboven eminente geleerden onder hare aanhangers. Roscher, wiens werk reeds in 1853 uitkwam, handhaafde daarin, tegenover de theoretische Fransche richting en de afgetrokkene redeneeringen der Duitschers, het belang der geschiedkundige beoefening in de staathuishoudkunde, ofschoon hij de geschiedkundige feiten nog te weinig in geschiedkundig verband plaatste. Scherpzinnig gedacht en logisch geschreven is het boekje van Knies, mede van 1853.

Hetgeen mij inzonderheid aantrok in de nieuwe richting was hare vereeniging der staathuishoudkunde met de wetenschap der samenleving, — met de wetenschap van het maatschappelijk leven, de zoogenaamde sociologie [1]) — was haar beweren, dat de staathuishoudkunde niet scherp behoort afgescheiden te worden van de algemeene wetenschap, van de natuurkunde, van de physiologie en psychologie, van den godsdienst, van de technologie enz. Reeds voor 15 jaren heb ik openlijk mijne overtuiging uitgesproken, dat tot wezenlijk maatschappelijken vooruitgang het sociale element niet minder dan het individueele in den mensch tot ontwikkeling moet komen, en mij eenigszins verwijderd van de economische richting, die in vrijheid haar hoofdbeginsel vond. [2]) De groote instemming, (enkele stellingen uitgezonderd) waarmede ik het verdedigingsgeschrift gelezen heb van den Straatsburger hoogleeraar Schmoller, die onder de katheder-socialisten zoo hoog is aangeschreven, maken mij bijna een geestverwant van de katheder-socialisten.

Toch wil ik op eenige gevaren wijzen, waaraan de nieuwe richting *bloot staat.* Ten eerste breng ik daartoe, dat zij als partij optreedt. Het streven naar nieuwe partijformatie acht ik op politiek terrein een ziekelijk verschijnsel, een bewijs, dat de algemeene vaderlandsliefde kwijnt, dat de algemeene burgerzin niet sterk is; op wetenschappelijk terrein is eene partijformatie ontrouw aan het beginsel der wetenschap zelve, een strijd voeren voor meeningen van zich zelven en zijne vrienden, ten koste van de waarheidsliefde. Schmoller, in zijn verdedigingsgeschrift, protesteert er dan ook tegen dat de vereeniging voor social politik partijformatie wil. In de wetenschap, zegt hij, is geen plaats voor partijen, de vereeniging wil niemand tot algemeene theoriën verplichten. [3]) Hij erkent, dat op practisch gebied in zeer

[1]) Zie over het verband tusschen de zoogenaamde sociologie en de staathuishoudkunde, de inleiding van het belangrijke werk van mijn vriend, prof. Quack: *De Socialisten*, en zijne rectorale redevoering: *Bouw en Samenstel der Maatschappij.*

[2]) *Wetenschap der samenleving*, blz. 727 en 805.

[3]) *Ueber einige Grundfragen* u. s. w. 1875. S. 160. „Er will (der Verein) keine wissenschaftliche Parteibildung vornehmen; in der Wissenschaft gibt es keine Parteien; der Verein will Niemanden auf allgemeine Theoriën verpflichten."

opvatting verklaart, hoe de nieuwere richting de vraag op den voorgrond heeft gesteld: op welke wijze wordt het voortgebrachte onder de verschillende klassen der maatschappij verdeeld? Is werkelijk de vermeerdering der voortbrenging in eene juiste evenredigheid aan alle klassen ten goede gekomen? Daaraan paart zich de vraag: welken invloed oefent de voortbrenging en hare toeneming uit op de menschen, die haar veroorzaken? Is het levensgeluk van allen vermeerderd, die aan haar medewerken? Het leggen van den nadruk op deze vragen, het instellen van een ernstig onderzoek naar de maatschappelijke verschijnselen, waaruit het antwoord moet worden geput, heeft, bedrieg ik mij niet, een alleszins ethisch karakter, een karakter, hetwelk van de onbelemmerd vrije werking van het eigenbelang geen geluk verwacht voor alle bestanddeelen der maatschappij.

Te verwonderen is het niet, dat, als een onbevangen onderzoek heeft aangetoond, hoe onder den invloed der geheel vrije mededinging groote tegenstellingen zijn ontstaan tusschen het kapitaal en den arbeid, tegenstellingen waaruit onder anderen blijkt, dat de groote massa niet in staat is, met haar arbeid hare eerste levensbehoeften op behoorlijke wijze te bevredigen — dat onder den indruk dier tegenstellingen het stelsel van *laisser-faire* door de nieuwere richting ter zijde is gesteld.

Men werpt uitbreiding der staatsbemoeiing het verwijt tegen, dat zij de vrijheid van het individu opheft. Doch is er wel van wezenlijke vrijheid sprake, waar in de noodwendigste behoeften niet voldoende kan worden voorzien? De nieuwere richting wenscht juist vrijheid aan te brengen, waar zij thans ontbreekt. Men dwaalt als men meent, dat zij van staatswege bevrediging der behoeften zou willen schenken. Daarmede zou de zelfstandige persoonlijkheid van het individu worden vernietigd. Het is daarentegen haar wensch, dat allerwege de *voorwaarden* aanwezig zijn, waaronder elk individu de middelen kan verwerven, welke voor zijne stoffelijke, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling worden vereischt. Eerst dan zal de vrijheid eene werkelijkheid zijn geworden. Op dit gebied heeft de Staat, in verband met de krachtsinspanning van individuen en van vereenigingen, eene belangrijke taak te vervullen. Vat men de staatszorg in dezen zin op, dan behoeft men niet be-

vreesd te zijn, dat de weg van het communisme worde betreden. Met nadruk heeft de voorzitter gevraagd, waar, als het stelsel van progressieve belasting wordt aangenomen, de grens is, welke van het communisme scheidt? Het antwoord ligt niet ver. Het communisme, waaraan ik niet gaarne den naam van een bepaald stelsel zou toekennen — het is mijns inziens veeleer een bewustzijn van een bepaalde klasse, een toestand, ontstaan uit de eigenaardige tegenstellingen, welke de ontwikkelingsphase medebrengt, waarin onze maatschappij verkeert — het communisme heft den bijzonderen eigendom op. De nieuwere richting laat dezen bestaan; zelfs socialisten, die het erfrecht willen zien afgeschaft, houden den bijzonderen eigendom tijdens het leven in eere.

Nu zal ik niet beweren, dat de nieuwere richting in staat is, thans een bepaald programma te verschaffen, pasklaar voor het tegenwoordige, bindende voor de toekomst. Vooral op het gebied der staatszorg zou dit moeielijk zijn te geven, omdat, naar hare overtuiging, elk geval, waarin de werkzaamheid van den Staat wordt ingeroepen, afzonderlijk moet worden getoetst.

Al moge er dan eenige waarheid zijn vervat in de opmerking, dat er vooralsnog iets onbepaalds in deze richting is gelegen, haar alle toekomst te ontzeggen, zooals door u, mijnheer de voorzitter, is gedaan, gaat, geloof ik, te ver. Daarvoor is zij te zeer gevestigd op nauwkeurig en onbevangen onderzoek. Telt ook niet de wetenschap der statistiek, welke ons hier vereenigt, zeer gelukkige en werkzame beoefenaars onder de besproken richting? Alleen den naam van Engel te noemen is reeds voldoende.

Onwillekeurig word ik hier teruggebracht tot de Duitsche geleerden, die onder den naam van katheder-socialisten op dit gebied zooveel van zich doen spreken. Hoe hooge achting ik velen hunner moge toedragen, het voorbeeld van den bits-aanvallenden toon, door sommigen onder hen gegeven, is niet navolgingswaard. Gaarne leg ik de verklaring af, dat ik dat voorbeeld verre van mij werp. Daarbij zij het mij vergund, mij niet alleen te richten tot u, mijnheer de voorzitter, van wien wij zoo menig bewijs van humaniteit hebben ontvangen, maar ook tot den hoogleeraar Visserin g, wien ik erkentelijk blijf, dat hij als mijn hooggewaardeerde leermeester

mij met de degelijkheid zijner kennis en zijne heerschappij over den vorm heeft ingewijd in de booefening der economische wetenschap, en daarbij, afkeerig van het jurare in verba magistri, steeds tot zelfstandigheid en onafhankelijkheid heeft aangespoord.

De heer mr. H. Goeman Borgesius zegt: Mijnheer de voorzitter! Dezer dagen heeft Prof. Quack ons een incident, voorgevallen bij de enquête naar den toestand den trades-unions in Engeland, opnieuw in herinnering gebracht. Onder de getuigen, die door de koninklijke commissie waren opgeroepen, behoorde ook de machine-fabrikant Nasmyth. Onder meer vertelde hij de commissie, dat hij groote winsten had gemaakt door volwassene arbeiders te ontslaan en jongens in de plaats te nemen. Toen men hem vroeg, of hij er wel eens over nagedacht had, wat er van zulke ontslagen arbeiders en hun gezinnen moest worden, antwoordde hij: »Dat weet ik niet; maar ik zou het aan de werking der natuurwetten willen overlaten."

Het is mij onbekend, of de heer Nasmyth de bedoeling gehad heeft, op die wijze het onmeedoogende van de theoriën der doctrinaire economen te doen uitkomen, maar zeker is het, dat in die weinige woorden een veroordeelend vonnis over de orthodoxe economie ligt opgesloten.

Wanneer men aanneemt, dat ook de maatschappij wordt geregeerd door onveranderlijke natuurwetten, die de mensch slechts heeft te gehoorzamen, dan is een rechtvaardiging van het *laisser faire, laisser passer* zeer gemakkelijk. Maar de vraag mag worden gesteld: gaat het wel aan, in de sociale wetenschappen van natuurwetten te spreken? En die vraag meen ik met vele katheder-socialisten ontkennend te moeten beantwoorden. Van onveranderlijke natuurwetten kan alleen sprake zijn bij verschijnselen, onafhankelijk van 's menschen wil, niet bij de maatschappelijke schikkingen, waarop de mensch zelf den grootsten invloed uitoefent. Want de menschelijke wil, de stimulans en de bewerker van het maatschappelijk leven en werken, wijzigt zich volgens tal van zedelijke invloeden. Zelfs is geen algemeen antwoord te geven op de vraag: hoe de rijkdommen worden voortgebracht, verdeeld en verbruikt, want de wijze waarop dat geschiedt, is volstrekt niet overal dezelfde. De maatschappelijke toestanden, de rechtsbegrippen en de

burgerlijke wetten oefenen daarop een grooten invloed uit. Ziehier dus reeds een voornaam punt van verschil tusschen de oudere en nieuwere economie, welk verschil zich ook in de praktijk doet gevoelen. De ouderen blijven vasthouden aan het denkbeeld, dat men, door zooveel mogelijk de natuur vrij te laten werken, den gelukkigsten toestand voorbereidt, en zijn uit principe tegen elke inmenging, tegen elk handelend optreden van den Staat, daar zij meenen, dat slechts alle hinderpalen behooren weggenomen te worden, om de orde te doen heerschen. De jongeren daarentegen meenen, dat aan den mensch juist de rede is gegeven, om tegen de hardheden der natuur te strijden; zij willen niet onder de menschen, evenals onder de dieren, de sterkeren door de zwakkeren laten verdringen, maar zij willen, zooals Emile de Laveleye het uitdrukt, meer en meer de toepassing der wet, die de dierenwereld beheerscht, beperken en in hare plaats, o. a. door verbetering der wetgeving, de wet der rechtvaardigheid stellen; zij willen niet naar willekeur de kleine legerbenden tegen de groote bataillons laten manoevreeren, maar met een ideaal van rechtvaardigheid voor oogen de maatschappij meer en meer zóo inrichten, dat er ook voor de zwakkeren plaats worde gemaakt aan het gastmaal des levens. Zij zien ook in onze tegenwoordige maatschappij geene natuurlijke creatie, maar een voortbrengsel van kunst, zij het dan ook een zeer onvolmaakt voortbrengsel. Op meerdere volmaking is hun streven gericht. Zij hebben de vaste overtuiging, dat de voortbrengselen in des te grooter getale zullen worden voortgebracht, naarmate de wetenschap vorderingen maakt, en met te meer rechtvaardigheid zullen worden verdeeld, naarmate de toepassing van het recht op de economische betrekkingen algemeener en volmaakter zal wezen.

Maar gij, katheder-socialisten, wilt staatsalmacht; gij wilt de taak van de maatschappij op den Staat overbrengen, roept men ons toe. Ook gij, mijnheer de voorzitter, hebt dit verwijt tot ons gericht. En toch is het geheel onverdiend. Wij — ik mag spreken van wij, want ik sluit mij gaarne bij de zoogenaamde katheder-socialisten aan — willen niet, dat de Staat de vervulling van de stoffelijke behoeften zijner burgers zal op zich nemen, maar wel vorderen wij van den Staat, dat hij meewerke om een toestand in het leven te roepen, waarbij ieder, die werken wil en werken kan, zich

wo ohne sie die Befriedigung der Bedürfnisse des Volkes, respective der Mehrheit desselben, gar nicht oder nur unter unsäglichen Leiden möglich ist."

Is dus het bewijs van onbeperkte staatsinmenging onverdiend, even onverdiend is het verwijt, mijnheer de voorzitter, dat de katheder-socialisten tegenstanders zouden zijn van den vrijen handel. Vergun mij, mijnheer de voorz., dat ik tot bewijs van het tegendeel nog een enkel citaat aanhaal. Dr. Schmoller zegt in dezelfde rede, waaruit ik boven een paar zinsneden aanhaalde, het volgende:

»Unzufrieden mit unsern bestehenden socialen Verhältnisse, erfüllt von der Nothwendigkeit der Reform, predigen wir doch keine Umkehr der Wissenschaft, keinen Umsturz aller bestehenden Verhältnisse, wir protestiren gegen alle socialistischen Experimente. Wir wissen dass die grossen Fortschritte der Geschichte nur das Resultat Jahrhunderte langer Arbeit sind, dass stets das Bestehende dem Neuen einen fast unüberwindlichen zähen Widerstand entgegensetzt, weil eben das Bestehende in den Ueberzeugungen und Lebensgewohnheiten der Masse wurzelt. Wir erkennen nach allen Seiten das Bestehende, die bestehende Volkswirthschaftliche Gesetzgebung, die bestehenden Formen der Production, die bestehenden Bildungs-und psychologischen Verhältnisse der verschiedenen Gesellschaftlichen Klassen als die Basis der Reform, als den Ausgangspunkt unserer Thätigheit an; aber wir verzichten darum nicht auf die Reform, auf den Kampf für eine Besserung der Verhältnisse. *Wir wollen keine Aufhebung der Gewerbefreiheit, keine Aufhebung des Lohnverhältnisse aber wir wollen nicht einem doktrinären Princip zu Liebe die grellsten Misstände dulden und wachsen lassen.*"

Dat is ook naar mijn meening het juiste standpunt. Geen hervorming mag worden afgewezen op grond van een doctrinaire theorie. De economie moet zich niet bepalen tot het beschrijven van de kwalen, waaronder de maatschappij gebukt gaat, maar tevens naar de geneesmiddelen zoeken.

En bij dat onderzoek breekt de nieuwere richting geheel met de opvatting, dat de arbeidskracht van den mensch als een gewone koopwaar zou mogen worden beschouwd. Zeer juist zegt Prof. Quack in zijn hoogst-merkwaardige studie over de socialisten: »Een arbeidersbevolking is meer

door u, mijnheer de voorzitter, aan *de* katheder-socialisten worden toegeschreven; maar, dit durf ik gerust zeggen, niemand, tegen wien met grond bovengenoemde verwijten zouden kunnen worden ingebracht, zal door de pioniers onzer richting als broeder en geestverwant worden begroet.

De voorzitter. Het komt mij wenschelijk voor, dat thans een der aanwezige streng-liberale economisten het woord voere.

Prof. Vissering. Dan vraag ik het woord een oogenblik, mijnheer de voorzitter. Vergun mij in de eerste plaats te constateeren, dat, wat ook de vrucht dezer discussiën zij, men, naar mijne innige overtuiging, bij 't verlaten der vergadering bespeuren zal, dat er toenadering is verkregen; dat men dichter bij elkander staat, dan men aanvankelijk geloofde. En wat nu 't gesprokene zelf betreft, ik wensch van deze gelegenheid gebruik te maken, om eenige louter-objectieve opmerkingen te berde te brengen. Ik zal dus niet spreken over de ervaring, door Mr. Van Houten, in *de Gids* opgedaan. Hij heeft daar veel gastvrijheid genoten, en 't is wel vreemd, dat hij, in 1863 met eene bijdrage afgewezen, er eerst in '74 aan dacht, een eigen tijdschrift op te richten. De waardeering van den heer Pekelharing was mij overigens van harte aangenaam. Ook bij verschil van inzichten, verheug ik mij in mijne voormalige leerlingen mijne vrienden te blijven zien. Mijn streven is altijd geweest, niet hun mijne denkbeelden in te prenten, maar hen tot zelfstandig denken, tot eigen onderzoek op te leiden.

Ik wensch hier een drietal punten te behandelen:

1⁰. 't Is eigenaardig, dat wanneer eene nieuwe richting zich vijandig stelt tegenover een oude school, die nieuwe, welke 't beter meent te weten, met eenige kleinachting op de oudere nederziet. Dit is ook hier in den strijd van het katheder-socialisme tegen de Manchesterschool het geval. Maar dit is hoogst onbillijk.

2⁰. 't Groot verschil tusschen de oude en nieuwe richting bestaat daarin, dat de oude den grondslag van de harmonie der samenleving meent te vinden in de individualiteit, in het zelfbewustzijn van den mensch als lid der maatschappij, terwijl de nieuwe daarentegen de individu-

Doch is men daarbij op den goeden weg? Zie, dat betwijfel ik!

De nieuwere school, en hier kom ik tot mijn tweede punt, neemt geen andere sociale wet aan dan den menschenlijken wil. De individualiteit, waarvan de oude school uitgaat, beschouwt ze als een *dwaling*. Van natuurwetten, die de maatschappelijke orde beheerschen, wil zij niet weten. Spreker echter begrijpt niet, hoe men natuurwetten in de maatschappij kan loochenen. Schuilt in die ontkenning geen gevaarlijke neiging tot het communisme, dat willekeurige organisatie der maatschappij predikt? Is dat niet de eerste, fundamenteele natuurwet, dat de mensch behoeften heeft, die hare vervulling eischen,. dat de vervulling dier behoeften verkregen wordt door arbeid des menschen, op de gaven der natuur aangewend? Is verder de verdeeling van den arbeid als middel tot betere vervulling van elks behoeften geen natuurwet? En ruiling van diensten? En de waarde der zaken? Vermogen wij iets tegen die wetten? Moeten wij daaraan niet gehoorzamen? Onmogelijk ware 't, al die wetten ter zijde te schuiven. Doch 't onmogelijkst van alles is wel de *grondwet* aller dingen, d. i. de individualiteit van den mensch.

In dat opzicht vooral staan de beide scholen scherp tegenover elkaar. De ouderen zien in die individualiteit een factor, die in de maatschappij het krachtigst werkzaam is tot bevordering van het algemeen belang; de nieuwen achten haar een dreigend gevaar. Men kan daarover lang philosopheeren, maar de realiteit is zeer eenvoudig. Ik vraag u, mijne heeren — hebben wij allen niet zoo even nog elk voor zichzelven zijn broodje gegeten? En als gij heden-avond huiswaarts gekeerd zijt, zal iemand uwer verzuimen, zijn deur te sluiten? Wij hebben nu eenmaal elk onze behoeften. Maar dit is nu in ons oog de ordening der maatschappij, dat, wat wij ter wille van ons zelven doen, ook aan anderen ten goede komt. Vergunt mij hier eene vergelijking. Het Darwinisme zegt ons, dat, evenals de embryos van alle dierlijke schepselen zich aanvankelijk geheel gelijkvormig vertoonen, om eerst bij de later-volgende ontwikkeling hun eigenaardig karakter aan te nemen, zoo ook het gansche rijke leven in de natuur, die ons omringt en waartoe wij zelven behooren, zich uit één kern ontwikkeld heeft. Ik meen, er valt iets gelijksoortigs in de ont-

hoe humanistisch hare aspiratiën zijn, ze bevindt zich op een dwaalweg. Zij stelt zich den mensch en de maatschappij niet voor gelijk deze werkelijk zijn, maar beweegt zich in haar streven naar 't ideëele en op het gebied der abstractiën. Welke Schlagwörter spreekt zij uit? Altemaal abstractiën: *het* kapitaal, *de* arbeid; een strijd tusschen dien arbeid en dat kapitaal als tusschen twee persoonlijkheden, twee machten, die met elkander krijg voeren ter verdelging of onderwerping, Voorts gewaagt zij — historisch onjuist! — van een vierden stand, die heden met zijne rechten en belangen komt optreden. Wie echter geeft ons een definitie van dien vierden stand? Komt er ook — zoo niet nu, dan wellicht later — na den 4en nog een 5en, een 6en, een 7en stand? De Staat? Wederom eene abstractie, die met zelfstandig-handelende persoonlijkheid moet optreden. Wie is de Staat? De overheid, d. w. z. de koning, de ministers, de leden der beide kamers, 't publiek, vertegenwoordigd door zijn organen, de dagbladpers, de publieke opinie, zooals zij zich in eene vergadering als de onze uitspreekt? En zijn die allen, die ministers, die wetgevers, die schrijvers en sprekers dan ook niet menschen, met hartstochten en dwalingen, die *casu venante* wellicht hun willekeur zullen stellen in de plaats van geleidelijke ontwikkeling?

Overal wilt ge de dwingende kracht van den Staat. En nu wijs ik u op de Duitsche katheder-socialisten, die nu reeds de werking van den Staat willen inroepen, zooals men het gelukkig hier te lande wel niet zal willen beproeven. Werpt een blik op 't jongste Eisenacher congres van 't *Verein für Socialpolitik!* Waar hield zich dit in de eerste en voornaamste plaats mee bezig? Met de *Bestrafung des Arbeit-contractbruchs.* Als ideale vertegenwoordigers van den Staat overleggen zij het raadzame om straf te bedreigen tegen den arbeider, die willekeurig de overeenkomst met zijn meester breekt. Wat verwarring van denkbeelden, de niet-nakoming eener burgerrechtelijke verbintenis uit overeenkomst tot voorwerp eene straf-actie te maken! Een lange descussie leidde tot geenerlei resultaat. En wat merkte een der leden, die aan de discussiën deelnamen, op? Indien ge op dit misdrijf gevangenisstraf stelt, zullen de gevangenissen zoo groot als steden moeten worden, want duizenden arbeiders breken hun contract. Zoo was de eerste daad van hen, die beweren voor de belangen der arbei-

ren feitelijk in staat zijn, van die vrijheid gebruik te maken. De armoede zal zeker nooit geheel uit de maatschappij verdwijnen, maar moet niet aller streven zijn, haar zooveel mogelijk te verminderen?

Maar, zegt de hoogleeraar verder, de nieuwere richting negeert de individualiteit. Alweer volkomen onjuist. Zij houdt wel degelijk rekening met het individu, maar — en naar mijn meening terecht — met het individu zooals het in de maatschappij leeft en werkt, en niet met een abstractie. Zij meent, dat reeds Adam Smith het onmogelijke heeft beproefd, toen hij den mensch in tweeën is gaan splitsen, en niet den mensch maar den mensch-egoïst tot grondslag van zijn economische studiën heeft gemaakt. Het eigenbelang is zeker een voorname factor en prikkel in de nijverheid, maar niet de eenige. Ik geloof dat b. v. prof. Vissering het eigenbelang te veel eer aandoet, als hij in een van zijn stellingen in zijn *Handboek over practische staathuishoudkunde* zegt, dat ieder, die in de nijverheid het meest zijn eigenbelang bevordert, ook ten slotte het meest werkzaam is ten algemeenen nutte. Een dergelijke stelling achten wij, kathedor-socialisten, niet zonder gevaar. Wij meenen, dat ook een industriëel, wil hij werkelijk nuttig zijn in de maatschappij, niet uitsluitend zijn eigenbelang moet op het oog hebben. Hij behoeft zich zelf niet op te offeren voor anderen, maar wel dient hij zich nu en dan af te vragen: Welk voordeel kan ik door dit of dat te doen aan anderen bezorgen?

Maar bovendien, ik zeg het prof. Quack gaarne na, de maatschappij is meer dan een optelsom van individuen, die elkaar bestrijden. Er is strijd, die zich openbaart in het egoïsme, maar er is ook een nauwe sociale band, die zich openbaart in het gemeenschapsgevoel. Ik acht het een gelukkig verschijnsel, dat het gemeenschapsgevoel zich in de laatste jaren sterker heeft ontwikkeld en dat de leer van Nasmyth, die het kwaad, door zijn egoïsme gesticht, door de werking der zoogenaamde natuurwetten wilde laten wegnemen, slechts weinig aanhangers meer telt.

Dit brengt mij als van zelf op een ander punt. Het schijnt wel, dat ik mij in mijn eerste rede zeer onduidelijk heb uitgedrukt, toen ik sprak van het verschil tusschen natuurwetten en maatschappelijke wetten. Ik heb niet beweerd, dat het maatschappelijk leven aan geen wetten on-

hältnissen gar revolutionäre und reactionäre Bewegungen, so ist das Höchste wozü sie sich versteigen, dass sie die Ursache untersuchen, das Resultat in eine wissenschaftliche Formel bringen, z. b. sagen: Das Angebot überstieg die Nachfräge, oder umgekehrt, und dann beruhigen sie sich selbstzufreiden, mit den Bewustsein dieser Erkenntniss.

»Aber warum musste der Blitzstrahl die Hütte in Brand stecken? Warum musste das Angebot die Nachfrage übersteigen? Dass durch die Beseitiging der Ursachen die Naturnothwendigkeit des Eintretens der Wirkung aufhört, will Keiner in den Kopf, ebenso wenig wie die Wahrheit, dass man bei die unabänderlich gegebenen Ursachen durch der Erkenntniss der Naturgesetze des berechneten eingreifens dahin gelangen kann, dieselbe Wirkungen herbeizuführen, wie die sich selbst überlassene Natur, allein ohne die Grausamkeit, Verschwendung und Zerstörung, welche deren Eingreifen begleitet. Und während in der praktischen Medicin der Standpunkt der Prager und Wiener Schule, welche im Verzweiflen an der Möglichkeit des gedeihlichen berechneten Eingreifens sich zu einen medicinischen laissez-aller bekannte, längst überwunden, sträuben sich die deutschen Freihändler, wenn auch nicht mehr in Folge ihrer Anschauungen über die Staatssphäre, so doch, weil sie an der Möglichkeit des Gelingens zweiflen,. gegen. jegliche positive Regelung des Wirthtschaftslebens. Im Gegensatz zu dieser Anschauung halte ich nun ähnlich wie die neueste medicinische Schule dafür, dass uns die Erkenntniss der Naturgesetze nicht nur dazu dienen könne und solle, uns vor jeglichem diesen Gesetzen widersprechendes Verhalten zu bewahren, sondern auch dazu um unser Leben, diesen Gesetzen entsprechend, positiv einzurichten."

Zou dat standpunt, mijnheer de voorzitter, niet den weg openen tot verzoening?"

De heer A. Huet wijst op de slechte resultaten der oudere economische school. Jarenlang b. v. keerde de fabriek van van Vlissingen te Amsterdam 8 pCt. rente uit, en toch — geene teekenschool was daaraan verbonden. Bij de regeling van 't onderwijs, zelfs van 't hooger-technische, is het ambachtsonderwijs vergeten. Spr.'s grief tegen de *Vragen des Tijds* is, dat dit tijdschrift, blijkens het titelblad

De Staat onthoude slechts aan niemand de middelen, welke hij behoeft, om *zich zelven* geluk te verschaffen. Evenmin als de Staat iemand eenigen godsdienst mag opdringen, mag hij hem, tegen wil en dank, tot *geluk* nopen. Van daar, mijnheer de voorz., zoo besluit spr., dat ik niet bevreesd ben voor 't geen gij onder *b.* en *c.* uwer stellingen hebt bedoeld. Geen egoïsme ducht ik bij de ethisch-historische richting, maar *al te uitgebreide staatszorg.*

De heer van Houten. Ik wensch het tijdschrift *Vragen des Tijds* nog met een kort woord te verdedigen tegen twee grieven, welke daartegen zijn geopperd.

De heer Huet heeft geklaagd, dat alleen de hoogeschool op het titelblad was vertegenwoordigd. Spreker ontkent dit niet; doch het zou alleen eene grief kunnen zijn, indien ook de plaats *in* het tijdschrift aan anderen werd onthouden. Dit is echter zoo niet. De redactie geeft er gaarne aan de gasten dezelfde rechten en voordeelen.

Onjuist is ook 't verwijt van mr. Levy dat het tijdschrift te politisch is. Omtrent de »machtsvraag," welke mr. Heineken in de *Vragen des Tijds* behandelde, verschilt spreker ten eenenmale met den heer Levy. Men kan hier veel over plannen van maatschappelijke verbetering spreken, maar men moet, om ze tot stand te brengen de meerderheid in de volksvertegenwoordiging hebben, omdat de wetgeving bijna bij alles betrokken is. Wat in deze vergadering eene zuivere *rechtsvraag* is, is in de beslissende vergaderingen eene *machtsvraag*. Velen zien dit voorbij, en men moet dit toeschrijven aan den invloed van Prof. Vissering hier te lande en aan den invloed van Bastiat op Vissering.

De *harmonie der belangen*, welke Bastiat leerde, is inderdaad *niet* aanwezig in de maatschappij. De optimistische opvatting van Bastiat is aanlokkelijk. Spreker wijst op zijn eigen ervaring; hij schetst, welk een indruk indertijd Bastiat's bekend woord, en 't motto: *digitus Dei hic est* ook op hem had gemaakt. Maar nadere studie van de maatschappij heeft hem van de ingenomenheid met Bastiat terug gebracht. Thans zeg ik, vervolgt spreker, niet langer: *tous les intérêts legitimes sont harmoniques;* maar: *seulemant les intérêts harmoniques sont légitimes!*

Men gevoelt het verschil. Niet de bestaande rechtstoe-

van den Staat in te roepen, acht ik een hoogst-gevaarlijk experiment. Daarom ben ik 't ook niet eens met den heer Mackay omtrent de hulp, door den Staat te verleenen bij 't bouwen van arbeiderswoningen. Waar zou het zoodoende heen? Eerst woningen, dan kleederen, vervolgens voedsel, eindelijk genoegen: dat is de oplossing van 't sociale vraagpunt door de macht; dat is 't tafereel, 't welke Rome opleverde in de dagen van zijn diepst verval, toen de massa alleen was te bevredigen door *panem et circences!* Wanneer men leeft in een land, waar de bijzondere industrie arbeiderswoningen bouwt, beperkt men, door die taak aan den Staat op te dragen, willekeurig het krachtig initiatief der particulieren. Terecht wil de oude school een minimum van staatsbemoeiing: de jongere ecomomen zijn veelal te haastig van nature.

De heer Levy heeft geprotesteerd tegen de benaming van katheder-socialisten, en beweerd, dat de naam der nieuwe richting is: de ethisch-historische. Is dit echter inderdaad het geval? 't Bewijs, dat de naam ethisch-historisch haar toekomt, is m. i. nog lang niet geleverd. Het ware kenmerk van het ethische is hervorming van *inwendige* beginselen; de nieuwere richting hecht bovenal aan *uitwendige* middelen.

Wat overigens de heer van Houten opmerkte is juist: voor een groot deel heeft de maatschappelijke wetgeving invloed uitgeoefend op de verdeeling der rijkdommen. Doch op verbetering dier wetgeving drongen ook de oudere economisten reeds aan. Adam Smith b. v., wel verre van de zelfzucht te verheerlijken, bestreed de substitutiën en majoraten. In dat opzicht prediken de nieuwen dus volstrekt niets nieuws.

't Ideaal, waarnaar wij streven moeten, besluit de voorzitter, is, gelijk ik opmerkte, *economische harmonie.* Doch deze is alleen te erlangen door steeds ernstiger onderzoek, door nauwgezetter en eerlijker waarneming. Waar deze ons leert dat men, door alles bij den Staat te brengen, aan de wisselvallige meerderheid des oogenbliks de beslissing toevertrouwt, daar blijkt tevens dat een dergelijk streven voor 't waarachtig welzijn des volks allernoodlottigst zou zijn. In den snellen kringloop en de voortgaande afwisseling op aarde bestaat dan ook op den duur slechts één redmiddel: het opsporen, verzamelen en rangschikken der feiten — de

IV. AANTAL ONWEDERS IN 1874.

Tijd van den dag.	Dec.	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Jaar.
van 12—14........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 14—16........	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	2
„ 16—18........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
„ 18—20........	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2
„ 20—22........	—	—	—	—	1	—	1	3	—	—	—	—	5
„ 22— 0........	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	2
„ 0— 2........	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
„ 2— 4........	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2
„ 4— 6........	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
„ 6— 8........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
„ 8—10........	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	3
„ 10—12........	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Som........	—	—	—	—	2	1	5	6	3	4	—	—	21

Bronnen: Uitkomsten der vijfde 10jarige volkstelling in het Koningrijk der Nederlanden op den 1sten *December* 1869, dl. I, 1873 en dl. III, 1874, deel II is nog in bewerking.

Statistische bescheiden voor het Kon. der Nederl., dl. VI, VII en VIII, 1e stuk: Loop der bevolking in 1870, 1871 en 1872. — *Prov. Verslagen.*

Zie mede in het *Tijdschrift voor het Aardrijkskundig genootschap*, 1ste jaarg., 1874, afl. 4, bl. 127 volg., het artikel *De bevolking van het Kon. der Nederlanden*, door P. H. WITKAMP, met eenige kritische opmerkingen over het 1ste deel der Volkstelling 1869 en onderscheidene vergelijkingen met de vroegere tellingen, ook van al de gemeenten.

Feitelijke bevolking naar de volkstellingen.

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
16 Nov. 1829	1,278,046	1,335,441	2,613,487
18 " 1839	1,401,004	1,459,555	2,860,559
19 " 1849	1,498,811	1,558,068	3,056,879
31 Dec. 1859	1,616,357	1,677,220	3,292,577
1 " 1869	1,757,757	1,817,323	3,575,080

Naar de bevolkingsregisters (Prov. Verslag).

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
31 Dec. 1869	1,766,571	1,817,399	3,583,970
" " 1870	1,785,855	1,832,468	3,618,323
" " 1871	1,795,929	1,841,345	3,637,274
" " 1872	1,814,762	1,859,898	3,674,660
" " 1873	1,835,717	1,880,020	3,715,737

Voor de verschillende provinciën heeft men de volgende cijfers:

Provinciën.	Volkstelling. 1 Dec. 1869.	Bevolkingsregisters 31 Dec. 1872.	31 Dec. 1873.
Noord-Brabant	428,872	439,034	442,780
Gelderland	432,693	437,778	441,088
Zuid-Holland	688,204	710,749	721,464
Noord-Holland	577,436	602,539	610,990
Zeeland	177,569	181,649	182,365
Utrecht	173,556	176,524	179,465
Friesland	292,354	304,106	307,390
Overijssel	254,051	258,590	260,533
Groningen	225,336	230,355	232,739
Drenthe	105,637	107,634	109,454
Limburg	223,821	225,702	227,469
Het Rijk	3,579,529	3,674,660	3,715,737

De verschillen in de beide bovenstaande opgaven van 1872 spruiten voort uit verbeterde opgaven in de *Prov. Verslagen* over 1873.

Dichtheid der bevolking.

	Telling 1859. Aantal zielen per 1000 hectaren.	Telling 1869. Aantal zielen per 1000 hectaren.	☐ geogr. mijl.
Noord-Brabant	795	836	4,605
Gelderland	794	851	4,684
Zuid-Holland	2 071	2,281	12,558
Noord-Holland	1,917	2,126	11,705
Zeeland	942	1,006	5,540
Utrecht	1,157	1,254	6,904
Friesland	838	893	4,915
Overijssel	678	760	4,184
Groningen	906	983	5,412
Drenthe	358	397	2,185
Limburg	978	1,015	5 591
Het Rijk	1,008	1,089	5,995

Indeeling naar het geslacht. Op 1000 mannen gaven de volkstellingen van:

1829	1,045	vrouwen.
1839	1,042	"
1849	1,040	"
1859	1,031	"
1869	1,028	"

Indeeling naar den burgerlijken staat.

	Telling 1859. Mannen.	Telling 1859. Vrouwen.	Telling 1869. Mannen.	Telling 1869. Vrouwen.
Ongehuwd	1,039,261	1,019,214	1,104,035	1,082,201
Gehuwd	522,524	522,431	589,914	590,084
In weduwenstaat	66,854	137,932	69,328	141 707
Gescheiden van echt	228	469	342	688
Gescheiden van tafel en bed	—	—	499	733
Onbekend	168	47	—	1
Totaal	1,629,035	1,680,093	1,764,118	1,815,411

Bevolking naar den leeftijd. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 38. Latere opgaven zijn nog niet gepubliceerd, dan die door den Heer V. BAUMHAUER in dit Jaarboekje, *Mengelwerk*, bl. 24, zijn medegedeeld.

Indeeling naar de geboorteplaats:

GEBOREN IN-	Telling 1859.	Telling 1869.
De gemeente	2,279,966	2,444,343
Eene andere gemeente binnen de provincie	681,516	757,291
Eene andere provincie binnen het Rijk	282 184	313.725
Eene der Nederlandsche koloniën	3,030	4,892
Duitschland	36,961	33,766
België	19,683	19,147
Groot-Brittannië en Ierland	1,218	1,007
Een ander vreemd Land	5,234	5,156
Onbekend	356	202

Naturalisatiën. Zie: *Stat. bescheid.* Loop der bevolking 1865-1872. Ingevolge art. 7 der Grondwet (wet van 28 Juli 1850, *Staatsbl.* n°. 44) werd aan het volgend aantal personen de hoedanigheid van Nederlander verleend:

1865	29	1869	24
1866	31	1870	14
1867	9	1871	20
1868	29	1872	18

Huizing en huisgezinnen.

	Telling 1859.	Telling 1869
Bewoonde huizen	542,395	634,595
Onbewoonde "	141,491	399,266
Huizen in aanbouw	—	1,214
Bewoonde schepen	6,684	9,076
Getal huisgezinnen	668,911	748,732

Bevolking naar de middelen van bestaan. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 58. Latere opgaven zijn nog niet gepubliceerd.

Loop der bevolking. Zie voor de jaren 1850 tot 1865 *Algem. Stat.* II, bl. 63 volg., voor de onderstaande jaren *Stat. bescheiden* 1865-1872, dl. I, en voor later de artikelen van den Heer VON BAUMHAUER in het *Mengelwerk* van dit Jaarboekje.

Het aantal huwelijken, geboorten en sterfgevallen bedroeg in:

	Huwelijken.	Geboorten.	Sterfgevallen.
1865	29,806	126,794	91,074
1866	29,620	125,253	101,854
1867	29,935	126,504	84,767
1868	27,680	126,059	89.944
1869	27,796	123,789	82,553
1870	28,632	129,997	93,066
1871	28,991	128,305	106,978
1872	30,189	131,664	94,594
1873	31,671	133,796	89,287

De levenloos aangegevenen zijn onder de vorenstaande cijfers van geboorten en sterfgevallen niet begrepen.

Het getal huwelijken stond tot de gemiddelde bevolking van het Rijk in:

1865 als 1 : 118		1870 als 1 : 126	
1866 " 1 : 120		1871 " 1 : 125	
1867 " 1 : 119		1872 " 1 : 121	
1868 " 1 : 130		1873 " 1 : 117	
1869 " 1 : 131			

De percentsgewijze verhouding van de huwelijken naar den burgerlijken staat was als volgt, tusschen:

*

	Scheidingen van tafel en bed.	Echtscheidingen.
1865	31	107
1866	32	114
1867	20	130
1868	23	111
1869	28	97
1870	36	120
1871	30	121
1872	15	97

Geboorten (zonder de levenl. aangegevenen).

	Wettig.			Onecht.			Te zamen.		
	m.	v.	tot.	m.	v.	tot.	mann.	vrouw.	totaal.
865	62,477	59,359	121,836	2,534	2,424	4,958	65,011	61,783	126,794
866	61,834	58,724	120,558	2,400	2,295	4,695	64,234	61,019	125,253
867	62,777	59,144	121,921	[redacted]	[redacted]	4,583	65,065	61,439	126,504
868	62,395	59,150	121,545	[redacted]	2,208	4,514	6[illegible]	61,358	126,059
869	61,124	58,246	119,370	[redacted]	2,185	4,419	[illegible]	60,431	123,789
870	64,510	60,935	125,445	2,259	2,293	4,552	[illegible]	63,228	129,997
871	63,121	60,778	123,899	2,270	2,136	4,406	[illegible]	62,914	128,305
872	64,991	61,936	126,927	2,399	2,338	4,737	[illegible]	64,274	131,664

Met inbegrip van de levenloos aangegevenen, stonden de onecht geborenen tot de geborenen in 't algemeen als 1 tot:

	[redacted]	1867.	[redacted]	1869.	1870.	1871.	1872.
N.-Brabant	36.—	37.84	[redacted]	37.88	40.89	44.38	42.86
Gelderland	29.82	[redacted]	[redacted]	28.11	[redacted]	30.04	27.43
Z.-Holland	20.82	21.27	21.27	20.98	22.24	22.73	21.68
N.-Holland	23.13	24.75	26.31	[redacted]	24.95	24.23	23.56
Zeeland	24.60	27.10	[redacted]	26.—	25.89	26.30	25.22
Utrecht	20.71	21.09	21.36	22.91	20.62	21.43	23.84
Friesland	41.11	40.33	[redacted]	43.81	41.26	36.24	44.02
Overijssel	37.16	[redacted]	[redacted]	39.46	37.73	45.07	39.88
Groningen	23.06	19.56	19.58	22.18	21.56	22.54	19.88
Drenthe	26.28	[redacted]	28.88	[redacted]	31.72	32.03	31.14
Limburg	37.11	36.06	[redacted]	41.93	37.58	37.44	37.19
	25.82	26.79	27.04	27.13	27.70	27.90	26.95

Erkenning en wettiging van natuurlijke kinderen.

	Erkende kinderen. (Art. 30 en 38 B. W.)	Van deze levens gewettigd.	Van deze erkend vóór de wettiging, doch in den loop van het jaar.	Op 1000 kinderen onecht levend gebor. zijn erkend.
1865	1,956	1,746	134	396
1866	1,762	1,665	171	375
1867	1,899	1,695	125	241
1868	1,780	1,555	147	394
1869	1,909	1,637	[redacted]	432
1870	2,089	1,904	207	459
1871	1,705	1,519	114	387
1872	1,790	1,586	179	378

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
1865	46,231	44,843	91,074
1866	51,738	50,116	101,854
1867	43,118	41,649	84,767
1868	45,745	44,199	89,944
1869	41,751	40 802	82,553
1870	47,175	45,891	93,066
1871	54,303	52,675	106,978
1872	48,550	46,045	94,594
1873	45,716	43,571	89,287

Naar den burgerlijken staat was de sterfte aldus verdeeld:

	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwenstaat.		Gescheiden van echt.		Burg. staat. Onbekend.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
1865	31,337	27 637	10,409	9,799	4,476	7,376	9	11	—	—
1866	32.503	28,566	14 222	12,760	5,900	8,772	11	18	2	—
1867	28,313	24,936	10,194	9,197	4,597	7,505	12	11	2	—
1868	30,348	27,200	10 584	9,366	4,799	7.625	13	8	1	—
1869	26,049	22,992	10,846	9,830	4,836	7,964	6	15	14	1
1870	30 515	26,952	11,427	10,467	5,210	8.452	10	20	13	—
1871	35,935	32,519	12,977	11,570	5,371	8,553	14	33	6	—
1872	32,578	28,602	11,109	9,945	4,827	7,479	19	15	17	3
1873	29,599	25,906	11,149	9,208	4,933	7,832	13	21	22	4

De breedvoerige staten in de *Statistieke bescheiden* 1865—1872, 1e dl., omtrent den ouderdom der overledenen, geven de volgende uitkomsten. Van 1000 overledenen stierven:

	beneden het jaar.	van 1 tot 15 jaren.	van 16 tot 49 jaren.	van 50 en meer jaren.	onbekend.
1865	305.8	219.7	198.6	275.6	0.3
1866	233.4	238.4	239.6	288.4	0.2
1867	263.7	210.2	195.6	300.1	0.4
1868	313.2	208.9	186.1	291.4	0.4
1869	273.4	192.4	203.6	330.1	0.5
1870	292.6	200.5	194.9	311.7	0.3
1871	270.3	242.1	207.4	280.0	0.2
1872	295.2	231.7	192.0	280.5	0.29
1873	306.9	193.8	188.7	310.1	0.3

Vergelijking tusschen geboorte en sterfte. Het algemeen bedrag der geborenen en der sterfgevallen stond tot de gemiddelde bevolking des Rijks als 1 tot:

	voor de geborenen.	voor de sterfgevallen.	Totale vermeerdering der werkelijke bevolking.
1865	27.69	38.55	37.244
1866	28.27	34.76	23.468
1867	28.24	42.14	39.840
1868	28.64	40.14	36.052
1869	29.41	44.10	23.602
1870	27.70	38.70	34.353
1871	28.27	33.91	18.956
1872	26.34	38.65	37.386
1873	—	41.12	41.077

OPENBARE SCHOLEN (*Vervolg*).

	AANTAL SCHOLEN OP 31 DEC.	LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1867..	2,584	Jan. 192,919	147,931	340,850	6,470	365	6,835
		Jul. 168,355	137,621	305,976			
1868..	2,590	Jan. 192,995	148,156	341,151	6,315	371	6,686
		Jul. 169,440	139,119	308,559			
1869..	2,596	Jan. 197,912	153,398	351,310	6,428	457	6,885
		Jul. 175,193	144,227	319,420			
1870..	2,608	Jan. 202,851	157,323	360,174	6,539	477	7,016
		Jul. 180,996	149,443	330,439			
1871..	2,625	Jan. 205,006	159,388	364,394	6,484	535	7,019
		Jul. 184,276	153,190	337,366			
1872..	2,619	Jan. 208 457	163,730	372,187	6,494	624	7,118
		Jul. 187,731	156,351	344,082			

BIJZONDERE SCHOLEN.

JAREN.	AANTAL SCHOLEN. GESUBSIDIEERDE.	NIET GESUBSIDIEERDE.	TOTAAL.	AANTAL LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1863	125	934	1,059	Jan. 40,387	47,141	87,528	2,273	1,303	3,576
				Jul. 38,979	46,443	85,422			
1864	151	905	1,056	Jan. 40,549	47,737	88,286	2,230	1,298	3,528
				Jul. 38,716	46,399	85,115			
1865	152	906	1,058	Jan. 40,363	49,015	89,378	2,254	1,298	3,552
				Jul. 39,328	47,504	86,832			
1866	150	917	1,067	Jan. 41,470	50,603	92,073	2,212	1,396	3,608
				Jul. 39,831	49,559	89 390			
1867	155	916	1,071	Jan. 41,379	51,926	93,305	2,141	1,400	3,541
				Jul. 40,794	51,444	92,238			
1868	154	931	1,085	Jan. 42,471	53,689	96,160	2,265	1,424	3,689
				Jul. 41,922	52,813	94,735			
1869	174	954	1,128	Jan. 44,136	55,908	100,044	2,307	1,541	3,848
				Jul. 43,964	55,903	99,867			
1870	176	943	1,119	Jan. 47,075	59,530	106,605	2,332	1,565	3,897
				Jul. 47,149	59,053	106,202			
1871	165	944	1,109	Jan. 49,077	60,977	110,054	2,278	1,620	3,898
				Jul. 47,899	59,342	107,241			
1872	144	973	1,117	Jan. 50,011	61,933	111,944	2,344	1,627	3,971
				Jul. 49,916	62,365	112,281			

ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.

JAREN.	AANTAL SCHOLEN.	AANTAL LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
1864..	3,614	Jan. 228,762	193,431	422,193	8,771	1,594	10,365
		Jul. 204,531	183,164	387,695			
1865..	3,623	Jan. 234,229	198,155	432,384	8,674	1,556	10,230
		Jul. 206,376	184,907	391,283			
1866..	3,639	Jan. 236,891	200,371	437,262	8,585	1,680	10,265
		Jul. 207,463	186,262	393,725			
1867..	3,655	Jan. 234,299	199,857	434,156	8,672	1,763	10,435
		Jul. 209,149	189,065	398,214			
1868..	3,675	Jan. 235,466	201,845	437,311	8,580	1,795	10,375
		Jul. 211,362	191,932	403,294			
1869..	3,724	Jan. 242,048	209,306	451,354	8,735	1,998	10,733
		Jul. 219,157	200,130	419,287			
1870..	3,727	Jan. 249,926	216,853	466,779	8,871	2,042	10,913
		Jul. 228,145	208,496	436,641			
1871..	3,734	Jan. 254,083	220,365	474,448	8,762	2,155	10,917
		Jul. 232,175	212 532	444,707			
1872..	3,766	Jan. 258,489	225,779	484,268	8,838	2,251	11,089
		Jul. 237,685	218,728	456,386			

UITGAVEN VAN HET RIJK, DE PROVINCIËN EN DE GEMEENTEN, TEN BEHOEVE VAN HET LAGER ONDERWIJS, SEDERT DE INVOERING DER WET VAN 1857.

De inkomsten, in de 2de kolom bedoeld, zijn: van het Rijk het batig slot der examengelden, de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, de opbrengst der schoolgelden op de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen; voorts, wat de gemeenten betreft, de opbrengst der schoolgelden (in 't 10jarig overzicht van af '57 medegedeeld, zonder opgave van het door de onderwijzers geheven schoolgeld, — van daar het groote verschil tusschen de cijfers der 2de kolom in '58 en in '59), de bijdragen van 't Rijk, van de andere gemeenten of van de provincie, renteloze voorschotten van de provinciën en de opbrengst van bijzondere fondsen.

	Totaal der uitgaven.	Inkomsten van Rijk en gemeenten.	Zuiver bedrag der uitgaven.
1858....	*f* 2,380,080	*f* 1,102,086	*f* 1,278,894
1859....	″ 2,080,191	″ 369 090	″ 1 711,101
1860....	″ 2,720,887	″ 461,152	″ 2,259,735
1861....	″ 4,330,028	″ 948,942	″ 3,381,084
1862....	″ 4,646,974	″ 1,134,495	″ 3,512,478
1863....	″ 4,476,869	″ 1,089,984	″ 3,386,885
1864....	″ 4,486,226	″ 1,122,254	″ 3,363,971
1865....	″ 4,760,039	″ 1,183,451	″ 3,576,587
1866....	″ 4,754,792	″ 1,116,644	″ 3,638.148
1867....	″ 4,690,822	″ 1,064,028	″ 3,626,794
1868....	″ 4,888,839	″ 1,116,847	″ 3,772,012
1869....	″ 4,905,615	″ 1,106,460	″ 3.799,154
1870....	″ 4,988,114	″ 974,800	″ 4,013,313
1871....	″ 5.318,047	″ 975,787	″ 4 342,259
1872....	″ 5,700,444	″ 1,017,553	″ 4,687,055

	5jarige cursus.	4jarige cursus.	3jarige cursus.
Rijksscholen	9	—	8
Gemeentescholen	22	3	3
gesubs. bijz. scholen	1	—	—
handelsschool te Amsterd.	1	—	—

Het getal leeraren in 1870 519, was in 1871 535, in 1872 555, van welke 9 aan 2 scholen werkzaam, dat der leerlingen voor:

	Volledig onderwijs.	Enkele lessen.	Totaal.
1865/66	1,203	215	1,418
1866/67	1.681	259	1,940
1867/68	2,064	391	2,455
1868/69	2,337	404	2,741
1869/70	2,749	461	3,210
1870/71	3,092	467	3,559
1871/72	3,285	532	3,817
1872/73	3,334	549	3,885

c. De *Polytechnische school te Delft* met 12 leeraren, telde in den cursus 1870/71 164, in den cursus 1871/72 192 en in den cursus 1872/73 198 leerlingen, als 175 voor alle en 23 voor enkele lessen.

d. Landbouwonderwijs. De landbouwschool te Warffum, in 1871 geopend, telde dat jaar 9 onderwijzers en 7 leerlingen. De cursus 1872/73 werd aangevangen met 3 leerlingen voor volledig onderwijs en 6 voor enkele lessen.

De school der Nederl. Tuinbouwmaatschappij *Linnaeus* te Watergraafsmeer met 6 onderwijzers en 21 leerlingen in 1872.

e. Zeevaartscholen. De volgende worden in het *Verslag over de scholen* 1872/73 genoemd:

	Leerlingen.
Rotterdam, school voor zeevaart 31 Dec. 1872	99
Amsterdam, kweekschool voor zeevaart, begin cursus 1872/73	45
〃 zeevaartschool in 1872	70
Helder, school voor zeevaartkunde in 1872	18
Vlieland, zeevaartkundige school in 1872	15
Harlingen, school voor wis- en zeevaartkunde, cursus 1872/73	39
Schiermonnikoog, bijzondere zeevaartschool 1872	55
Groningen, afdeeling zeevaartkunde der akademie Minerva 1872	12—29
Delfzijl, zeevaartschool	18
Veendam 〃	31

f. Middelbare scholen voor meisjes. In 1872 werden 3 middelbare scholen voor meisjes opgericht, zoodat hun getal beliep 5 met vijfjarigen en 2 met driejarigen cursus, benevens eene bijzondere middelbare school te Utrecht. Ongerekend deze laatste met 36 leerlingen, hadden zij te zamen 472 leerlingen, 37 onderwijzeressen en 37 leeraars. Van de vrouwelijke industrieschool te Amsterdam is boven reeds melding gemaakt.

Die te Arnhem, in 1871 opgericht, met 17 onderwijzers en onderwijzeressen, telde bij de opening van den cursus 35 leerlingen; de nieuwe cursus ving aan met 53 leerlingen.

De ontvangsten en uitgaven van alle inrichtingen van middelbaar onderwijs, waaronder ook zijn begrepen de rijksinstellingen voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden en Delft, subsidiën aan gestichten voor doofstommen enz., bedroegen in:

	1871.		1872.	
	Ontvangst.	Uitgaaf.	Ontvangst.	Uitgaaf.
het Rijk.....	*f* 81,423.76	*f* 772,867.80	*f* 88,618.32	*f* 777,172.97
de provinciën.	〃 —	〃 16,605.—	〃 —	〃 17,752.94½
〃 gemeent...	〃 149,721.94½	〃 668,967.14½	〃 174,356.27	〃 727,950.95
	f 231,145.70½	*f* 1,458,440.03½	*f* 262,974 59	*f* 1,522,876.86½

III. *Hooger onderwijs.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 346 volg., loopende tot het jaar 1868/9, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER, en voor de latere jaren tot 1871/3 de *Regeeringsverslagen* in het *Bijblad* en de *Prov. Verslagen.*

Aan de hoogescholen waren in het einde van 1874 verbonden 78 hoogleeraren, als:

	Leiden.	Utrecht.	Groningen.	Te zamen.
godgeleerdheid..........	4	3	3	10
rechtsgeleerdheid.......	5	4	4	13
geneeskunde............	8	6	5	19
wijsbegeerte en letteren..	9	5	5	19
wis- en natuurkunde....	7	5	5	17
	33	23	22	78

Het aantal studenten aan de drie hoogescholen, hetzij *aldaar*, hetzij *elders*, studeerende, was 31 Dec.:

	godgeleerdheid.		rechtsgeleerdheid.		geneeskunde.		wis- en natuurk.		wijsbeg. en letteren.		Totaal.	
	a.	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*
1865..	298	21	552	41	205	8	90	6	60	16	1,205	92
1866..	275	17	568	34	194	28	122	12	63	23	1,212	114
1867..	285	13	548	35	288	10	127	3	83	13	1,331	74
1868..	255	22	512	35	215	17	141	6	94	22	1,217	102
1869..	271	29	525	33	219	13	156	1	102	15	1,273	91
1870..	256	27	501	39	228	15	149	3	106	15	1,240	99
1871..	283	29	557	38	231	18	174	3	112	15	1,357	103
1872..	245	32	593	31	236	23	189	5	91	31	1,354	122

Naar de verschillende faculteiten was het aantal studenten 31 Dec. 1872:

	Leiden.		Utrecht.		Groningen.	
	a.	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*
godgeleerdheid......	29	27	181	5	35	—
rechtsgeleerdheid...	412	29	145	2	36	—
geneeskunde........	105	15	86	8	45	—
wis- en natuurkunde.	99	4	50	1	40	—
letteren.............	56	23	25	8	10	—
	701	98	487	24	166	—

Athenaeum. Zie, behalve de bovengenoemde bronnen, de gemeenteverslagen van Amsterdam en Deventer.

Het *Athenaeum te Amsterdam*, met 20 hoogleeraren: 1 godgeleerdheid, 3 rechtsgeleerdheid, 13 wis-, natuur- en geneeskunde en 3 wijsbegeerte en letteren: voorts 8 lectoren en privaat-docenten, terwijl 7 leeraren verbonden waren aan de opleiding van militaire genees- en artsenijmengkunde, telde het volgende aantal studenten, (waaronder de studenten van de Doopsgezinde en Ev. Luth. Seminaria).

	godgel.	rechtsgel.	geneesk.	wijsbeg.	letteren.	Totaal.
1867/68...	51	29	75	3	19	177
1868/69...	56	31	139	6	17	247
1869/70...	40	37	128	9	14	228
1870/71...	40	32	141	8	7	228
1871/72...	32	28	140	8	9	217
1872/73...	31	28	156	8	12	235
1873/74...	27	25	195	7	13	267

Voor het wis-, natuur- en geneeskundig onderwijs hebben zich aangemeld in:

	Voor het onderwijs in 't algemeen.	Van welke militaire studenten.	Voor het onderwijs in artsenijmengkunde.	Voor afzonderlijke collegies.	Te zamen.
1867....	56	—	30	34	120
1868....	123	76	42	44	209
1869....	116	83	28	52	196
1870....	133	94	22	42	197
1871....	151	106	18	50	219
1872....	164	122	30	47	241
1873....	187	158	32	39	258

Hieronder ook eenige niet-studenten.

Het *Athenaeum te Deventer* met 5 hoogleeraren en 1 leeraar in de wiskunde, telde 1872/73 34 leerlingen bij den voorbereidenden cursus (gymnasium). Gedurende den cursus werden geene studenten ingeschreven.

Latijnsche scholen en gymnasiën.

	scholen.	leeraren.	leerlingen.
1865/66.......	61	225	1,214
1866/67.......	61	227	1,165
1867/68.......	59	225	1,107
1868/69.......	56	218	1,083
1869/70.......	55	213	1,079
1870/71.......	55	212	1,128
1871/72.......	55	224	1,141
1872/73.......	55	221	1,185

De *kosten van het hooger onderwijs* (hoogescholen, athenaea, gymnasiën en latijnsche scholen) bedroegen, na aftrek van de inkomsten ten bate der gemeenten *f* 641,487 in 1872, tegen *f* 742,902 in 1871 en *f* 717,842 in 1870.

Seminariën. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 362, omtrent het aantal

Bij de huwenden. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 416 en verder de opgaven in de Prov. Verslagen van N.-Holland en Limburg.

Bij de gevangenen. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 416, en de *Statistiek van het gevangeniswezen.* Op de 100 gevangenen konden bij hunne opneming lezen noch schrijven, in:

1867	37.68 pct.	1870	29.92 pct.
1868	35.39 "	1871	27.72 "
1869	33.76 "	1872	26.78 "

E. INSTELLINGEN VAN WETENSCHAP, KUNST EN VOLKSBESCHAVING. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 420 volg., bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER, en voor de volgende jaren de verslagen, jaarboekjes enz. van verschillende genootschappen, enz. Voorts de *Prov. Verslagen*, den *Staatsalmanak*, en wat de rijksinstellingen betreft, de jaarverslagen in de *Staatscourant*, als:

a. Wetenschappelijke instellingen. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 420.

de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen* met 94 leden, 5 rustende leden, 12 correspondenten en 39 buitenlandsche leden. Zie het Verslag over 1873 in de *Staatscourant* van 26 Mei 1874;

het *Koninklijk Nederl. Meteorologisch Instituut*, waarvan het Verslag over 1873/4 voorkomt in de *Staatsc.* 1874, n°. 172.

b. Instellingen voor de fraaie kunsten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 433.

de *Rijks-Akademie van beeldende kunsten* met één hoogleeraar-directeur en 5 hoogleeraren en 31 Dec. 1874 45 leerlingen, tegen 41 op 31 Dec. 1873. Zie het Verslag over 1874 in het *Bijblad tot de Staatsc.* 1874—5, bijl. n°. 146.

de *Koninklijke Muziekschool* met circa 200 leerlingen in 1872. Zie het Verslag over 1873 in de *Staatsc.* van 2 Mei 1874. Zij opende den cursus in Aug. met 182 leerlingen.

c. Verzamelingen en bibliotheken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 441.

's Rijks archief. Zie het Verslag over 1874 in de *Staatscour.* van 17 April 1875.

Provinciale en gemeente-archieven. In de *Provinciale Verslagen* worden dienaangaande onderscheidene opgaven medegedeeld. In het *Mengelwerk* komen wij misschien op beide terug.

Bibliotheken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 448 en verder de jaarverslagen van de aanwinsten der *Kon. bibliotheek*, laatstelijk over 1873 in de *Staatsc.* 1874, n°. 90, en de *Provinciale bibliotheken* en derg. in de Prov. Verslagen.

Verzamelingen van beeldende kunsten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 452. Omtrent het Rijks Museum van schilderijen en Prentkabinet te Amsterdam, het Kon. Kabinet van schilderijen te 's Hage en de Verzameling van kunstwerken van levende meesters te Haarlem, worden geene verslagen medegedeeld. In de *Provinciale Verslagen* worden enkele mededeelingen aangetroffen over gemeentelijke verzamelingen.

Verzamelingen van oudheden, penningen en munten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 452.

BEKNOPT OVERZICHT DER STATISTIEK VAN HET GEVANGENISWEZEN, GEDURENDE DE JAREN 1863—1872.

GEVANGENEN.

JAREN.	AARD DER GEVANGENISSEN.	Tot. aanwezig op 31 Dec.	BIJ AFWISSELING OPGENOMEN.[1] Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Verhoud. tot de bevolk. op 1,000 zielen.	Onder 16 jaar.	Konden lezen en schrijven.	Konden niet lezen en schrijven.	Bij herhaling veroordeeld.	KOSTEN VAN ONDERHOUD DER GEVANGENEN EN GEBOUWEN.
1863..	Strafgevangeniss.	2,149	2,524	377	2,901	....	319	2,119	788	750	f 449,691
	H. v. Verzekering.	1,175	6,648	1,654	8,302	....	470	5,211	3,091	2,346	" 214,612
	H. v. Arrest......	565	5,879	1,628	7,507	....	675	4.008	3,504	1,658	" 153,812
	H. v. Bewaring...	143	19.281	4,263	23,544	....	...	.....	.....	.....	....
	Totaal......	4,032	34,332	7,922	42,254	12.2	1,464	11,338	7,377	4,754	f 818,115
1864..	Strafgevangeniss.	2,034	2,418	371	2,789	....	455	2,056	733	1,002	f 399,061
	H. v. Verzekering.	1,106	5,848	1,377	7,225	....	391	4,782	2,442	1,976	" 228,091
	H. v. Arrest......	465	5,873	1,457	7,330	....	678	4,061	3,269	1,510	" 194,651
	H. v. Bewaring...	108	19,204	4,274	23,478	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,713	33,343	7,479	40,822	11.6	1,524	10,899	6,445	4,488	f 821,803
1865..	Strafgevangeniss.	1,928	2,335	345	2,680	....	460	1,944	736	980	f 384,663
	H. v. Verzekering.	1,082	6,293	1,318	7,611	....	403	5,086	2,575	2,085	" 211,555
	H. v. Arrest......	558	6,268	1,567	7,835	....	584	4,278	3,557	1,888	" 146,041
	H. v. Bewaring...	128	20,225	3,637	23,862	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,696	35,121	6,867	41,988	11.8	1,452	11,258	6,868	4,853	f 742,257
1866..	Strafgevangeniss.	1,889	2,245	310	2,555	....	423	1,912	643	917	f 465,542
	H. v. Verzekering.	1,025	6,119	1,250	7,369	....	324	5,014	2,355	1,940	" 218,021
	H. v. Arrest......	505	6,493	1,255	7,748	....	542	4,517	3,231	1,882	" 153,263
	H. v. Bewaring...	116	23,290	4,048	27,338	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,535	38,147	6,858	45,005	12.6	1,289	11,443	6,229	4,739	f 836,826
1867..	Strafgevangeniss.	1,942	2,269	317	2,586	....	304	1,923	663	938	f 436,149
	H. v. Verzekering.	1,129	6,656	1,316	7,972	....	324	5,060	2,912	1,822	" 226,609
	H. v. Arrest......	622	7,134	1,632	8,766	....	582	5,059	3,707	1,785	" 178,331
	H. v. Bewaring...	147	24,208	4,645	28,853	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,840	40,267	7,910	48,177	13.4	1,210	12,042	7,282	4,545	f 841,089
1868..	Strafgevangeniss.	1,980	2,261	345	2,606	....	334	1,957	649	944	f 620,230
	H. v. Verzekering.	1,068	6,513	1,476	7,989	....	322	5,363	2,626	2,176	" 309,458
	H. v. Arrest... ..	527	6,455	1,521	7,976	....	563	4,678	3,298	1,580	" 195,494
	H. v. Bewaring...	115	23,962	4,684	28,646	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,690	39,191	8,026	47,217	13.0	1,219	11,998	6,573	4,700	f 1,125,182
1869..	Strafgevangeniss.	1,939	2,255	355	2,600	....	308	1,953	647	973	f 681,253
	H. v. Verzekering.	1,123	6,326	1,306	7,632	....	267	5,400	2,232	2,047	" 242,272
	H. v. Arrest......	517	6,095	1,301	7,396	....	318	4,323	3,073	1,375	" 158,794
	H. v. Bewaring...	122	23,051	4,119	27,170	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,701	37,727	7,081	44,798	12.2	893	11,676	5,952	4,395	f 1,082,319
1870..	Strafgevangeniss.	1,776	2,111	296	2,407	....	270	1,811	596	922	f 720,491
	H. v. Verzekering.	1,163	6,180	1,116	7,296	....	210	5,234	2,062	1,868	" 228,37
	H. v. Arrest......	459	5,743	1,083	6,828	....	275	4,537	2,289	1,480	" 146,64
	H. v. Bewaring...	105	20,224	3,429	23,653	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,503	34,258	5,924	40,182	10.8	755	11,532	4,947	4,270	f 1,096,51
1871..	Strafgevangeniss.	1,794	2,165	258	2,423	....	291	1,885	538	687	f 507,23
	H. v. Verzekering.	987	6,332	1,249	7,581	....	203	5,770	1,811	2,268	" 447,84
	H. v. Arrest......	442	5,512	1,095	6,607	....	294	4,351	2,256	1,347	" 156,17
	H. v. Bewaring...	87	19,523	3,000	22,523	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,310	33,532	5,602	39,134	10.7	788	12,006	4,605	4,502	f 1,111,30
1872..	Strafgevangeniss.	1,854	2,272	287	2,559	....	327	2,007	552	909	f 626,86
	H. v. Verzekering.	1,184	6,751	1,181	7,932	....	230	5,995	1,937	2,216	" 429,071
	H. v. Arrest......	476	5,882	1,090	6,972	....	326	4,783	2,189	1,281	" 161,50
	H. v. Bewaring...	139	19,456	2,844	22,300	....	...	......	.....	.....	....
	Totaal......	3,653	34,361	5,402	39,763	10.8	883	12,785	4,678	4,406	f 1,218,03

Men zie mede in de uitkomsten der 5de tienjarige Dl. I, bl. 434, de bevolking der gerechtel… kantons, en in Dl. III, bl. 182, de bevolking der gevangenissen enz. en de beroepen der gevangen…

[1] Hieronder zijn de doortrekkende gevangenen begrepen, die in elk huis van bewaring dat zij pa… seeren worden ingeschreven en dus herhaaldelijk voorkomen. Hun getal bedroeg 4,682 in 18… 4,763 in 1864, 3,686 in 1865, 3,589 in 1866, 4,055 in 1867, 3,466 in 1868, 2,645 in 1869, 1,662 in 18… 1,890 in 1871 en 1,958 in 1872.

de deels kunstmatige banken onder de Friesche kust bij Oostmahorn viel in 1873 niet gunstig uit. De vijf schepen, welke ter verdere bevolking van de banken in den omtrek van Helgoland oesters visschen, met het doel die bij Oostmahorn te planten, brachten slechts aan 73,000 stuks, tegen 172,000 in het vorige jaar. In het najaar konden de banken dan ook niet meer in consumtie brengen dan 57,000 stuks, tegen 132,500 in 1872. De middelprijs was *f* 25 per duizend.

De *Mosselbanken* in de Oosterschelde leverden in 1873 slechte en magere visch. Die afkomstig van de Zuid-Hollandsche banken en van die voor Bruinisse, in de Mosselkreek en in den Brakman, waren daarentegen van eene zeer goede hoedanigheid.

De *Robbenvangst*, door drie visschers te Wester-Nieland en Rottumeroog, bracht in 1873 slechts op 182 robben, tegen 223 in 1872. De opbrengst van traan en vellen was slechts *f* 856, tegen *f* 1,365 in 1872.

Zoetwater-visscherij en jacht. De *Provinciale Verslagen* bevatten in Hoofdstuk XIV opgaven omtrent de hoeveelheid gevangen visch, de staat van het jachtveld, de afgegeven acten, recognitiën, enz., waaruit echter moeilijk een algemeen overzicht is op te maken. Wat het getal acten en de recognitiën betreft, dienaangaande vindt men breede statistieken in de *Officiëele bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I—III stuk. Uit het laatste, in 1874 verschenen, is het volgende staatje opgemaakt:

JACHTACTEN.

	Groote jachtacten tot allerlei geoorloofd jachtbedrijf.	Groote jachtacten tot alle geoorloofd jachtbedrijf met uitzondering v. de lange jacht en valkenjacht.	Kleine jachtacten tot uitoefen. der jachtbedrijven in art. 15 litt. e, f, g der wet genoemd.	Totaal Acten.
1868	100	5,211	363	5,674
1869	99	5,476	453	6,028
1870	86	5,539	413	6,038
1871	91	5,478	429	5,998
1872	100	5,801	466	6,367
1873	98	6,085	520	6,703

VISCHACTEN.

	Groote tot het gebruik van alle geoorloofd vischtuig.	Kleine tot het gebruik van een geoorloofd vischtuig.	Totaal.
1868	3,980	9,615	13,595
1869	3,938	9,093	13,031
1870	3,975	9,152	13,127
1871	3,940	9,443	13,38[illegible]
1872	4,178	10,154	14,332
1873	4,564	10,734	15,298

B. CULTUUR VAN DEN BODEM. *Bronnen: Verslag van den landbouw in Nederland*, opgemaakt op last van den Minister van binnenlandsche zaken (door Dr. W. C. H. STARING), het laatst over 1872, verschenen Aug. 1874. In het April-nommer van *de Gids*, 1875, heeft Mr. J. P. AMERSFOORDT eene beoordeeling van dit Verslag gegeven. Zie mede het artikel van den Heer KELLENAERS in het Mengelwerk van dit Jaarboekje, over de middelen ter verkrijging eener juistere statistiek.

a. Grootte der gronden. Deze wordt door Dr. STARING geraamd als volgt: *Verslag*, bijl. 4.

GROOTTE IN HECTAREN geraamd in 1872.	Woeste grond.	Wateren of moerassen.	Dijken en wegen.	Onbelastbare gronden.	Bebouwde en lustgronden.	Bouwland.	Wei- en hooiland.	Warmoezerijen en tuinen.	Boomgaarden en boomkweekerijen.	Bosch.	Geheele grootte.
Groningen......	33,000	2,200	″	5,041	2,000	181,220	52,744	2,636		650	229,491
Friesland.......	34,000	14,900	1,800	20,395	2,500	52,200	196,000	1,500	1,100	6,100	330,495
Drenthe........	100,000	″	″	2,100	600	34,000	116,000	800		5,500	259,000
Overijssel......	101,500	3,400	600	4,200	1.500	65,500	140,000	Bij het bouwland.		15,600	332,300
Gelderland......	128,076	8,670	3,548	19,214	4,420	127,603	141,018	5,465	4,578	71,066	508,658
Utrecht........	14,829	2,400	4,200	2,300	1,700	28,000	68,300	535	1,251	15,914	139,429
Noord-Holland.	28,006	27,844	500	16,054	4,104	33,656	151,383	2,079	1,014	6,875	271,515
Zuid-Holland...	13,000	21,304	6,400	13,600	4,600	75,000	146,000	4,000	3,000	15,000	301,900
Zeeland........	12,400	7,000	5,600	6,900	2,100	96,000	39,000	1,300	1,900	4,300	176,500
Noord-Brabant..	144,000	7,700	″	31,000	6,100	143,000	116,000	4,000	1,000	60,000	512,800
Limburg........	57,658	8,562	529	9,994	1,228	88,156	21,772	1,919	6,389	24,318	220,475
Nederland.....	666,469	98,976	23,177	130,798	30,852	874,335	1,188,217	44,416		225,323	3,282,563

GROOTTE ten 100 van de geheele grootte.	Woeste grond.	Wateren of moerassen.	Dijken en wegen.	Onbelastbare gronden.	Bebouwde en lustgronden.	Bouwland.	Wei- en hooiland.	Warmoezerijen en tuinen.	Boomgaarden en boomkweekerijen.	Bosch.
Groningen	14.4	0.9	"	2.2	0.8	57.2	1.1		23.0	0.3
Friesland	10.3	4.5	0.5	6.2	0.8	15.8	0.5	0.3	59.3	1.8
Drenthe	38.6	"	"	0.3	0.2	13.1	0.3		44.8	2.1
Overijssel	30.5	1.	0.2	1.3	0.4		19.7		42.1	4.7
Gelderland	25.2	0.7	0.7	3.7	0.9	25.1	1.1	0.9	27.7	13.9
Utrecht	10.6	1.7	3.	1.6	1.2	20.1	0.4	0.9	48.9	11.4
Noord-Holland	10.3	10.2	0.2	5.9	1.1	12.4	0.8	0.4	55.8	2.5
Zuid-Holland	4.3	7.1	2.1	4.5	1.5	24.8	1.3	1.	48.3	4.9
Zeeland	7.	4.	3.2	3.9	1.2	54.4	0.7	1.1	22.1	2.4
Noord-Brabant	28.1	1.5	"	6.5	1.2	27.9	0.8	0.2	22.6	11.7
Limburg	26.1	3 9	9.2	4.1	0.6	40.4	0.9	2.9	11.5	11.1
Nederland	20.3	3.	0.7	4.	0.9	26.6	1.4		36.2	6.8

b. Landbouwstelsels. Zie *Verslag van den landbouw* 1872, bl. 214.

c. Landbouwbevolking. Als boven, bijl. 6. De verhouding van de stedelijke tot de landelijke bevolking wordt aldaar opgegeven als 1 : 1.6; het aantal hoofden op elk 100tal hectaren: voor het gebeele Rijk 111.7, voor het platte land 68.7, beide volgens de bevolkingsregisters over 1872. Het in bewerking zijnde 2de deel van de *Uitkomsten* dier telling: de bevolking naar de bedrijven, zal hieromtrent vollediger opgaven bevatten.

d. Prijzen van het landgoed. Zie het 10jarig overzicht in het *Verslag van den landbouw van* 1870, bl. 132 volg., 1871, bl. 41 en 1872, bl. 11, alsmede de onderscheidene opgaven in de *Prov. Verslagen.*

e. Handel in producten van den landbouw, veeteelt enz. Zie de uitvoerige opgaven in het *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 42—95, omtrent de prijzen, markten enz., inzonderheid het overzicht over 1862—1871 van den buitenlandschen handel. Voor 1872 en 1873 verg. men de *Handelsstatistiek.* Doordat in die statistiek voor vele artikelen in plaats van de maat of waarde het gewicht wordt opgegeven (zie K. B. van 26 Maart 1872, *St.* n°. 19), is voor zeer vele artikelen van landbouw, tuinbouw enz. de vergelijking niet mogelijk; voor de voortbrengselen der veeteelt en zuivelbereiding kan echter die vergelijking wel gemaakt worden. Zie hier de cijfers van den uitvoer van:

1872	919.[5499]	hectaren	ad *f*	93,844.68½
1873	5866.[26]	〃	〃 〃	775,031.92

Van vroeger jaren bestaan geene opgaven. Omtrent de verbetering van land- en waterwegen later.

Wat de verbetering der waterloozing door stoomgemalen betreft, waren er in ons land in

1861	28	stoomgemalen	met	2,892	paardenkracht.
1865	50	〃	〃	3,400	〃
1871	96	〃	〃	5,699	〃
1872	125	〃	〃	7,449	〃

Zie *Landbouwverslag* 1872, bl. 41 volg. en bijl. 17, alsmede *Jaarb.* 1874, *Mengelwerk* bl. 40 volg.

g. Verbetering van den grond en de bouwwijze, door droogleggen, kleidelven en bemesten. Zie *Verslag* van den landbouw bl. 44 volg.

h. Verbeterde teelt en nieuwe gewassen. Als boven bl. 48 volg.

i. Verbetering van werktuigen. Als boven bl. 52 volg. en bijl. N°. 18, in welke laatste wordt medegedeeld het aantal aanwezige stoomtuigen voor den landbouw of daarmede in betrekking staande fabrieken.

De totaalcijfers voor Nederland zijn: aanwezige stoomtuigen:

	Op bouwerijen.				In fabrieken.			
1861....	5	met	27	paardenkracht.	76	met	852	paardenkracht.
1865....	16	〃	73	〃	139	〃	1,186	〃
1871....	56	〃	242	〃	368	〃	4,334	〃
1872....	73	〃	320	〃	417	〃	4,582	〃

Zie mede jaarb. 1874 *Mengelwerk* bl. 38 volg.

j. Instellingen ter bevordering van den landbouw. Zie *Verslag van den landbouw* 1872, bl. 56 volg.

De Rijkstoelagen, zoo voor onderwijs als aan jaarwedden en reiskosten enz. van veeartsen en kosten tot afwering bij besmettelijke ziekte, waren volgens de begrooting:

		waarvan voor onteigening bij longziekte
1871.........	*f* 268,480	*f* 182,599
1872.........	〃 481,980	〃 443,195
1873.........	〃 460,900	〃 494,234
1874.........	〃 520,400	—

Onderwijs. Zie *Verslag van den landbouw* 1872, bl. 57 volg. en *Verslag van den staat der scholen*, boven bl. 22.

Veeartsen. Als boven bl. 64 volg. en het *Verslag van het veeartsenijkundig Staatstoezicht over* 1873, 's-Hage 1874.

Vereenigingen en tentoonstellingen. Zie de zeer uitvoerige opgaven in het *Landbouwverslag* 1872, bl. 67 volg.

k. Inrichtingen tot onderstand door den landbouw. In het *Landbouwverslag* 1872 worden van bl. 140—145 besproken: de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, Nederlandsch Mettray en de Rijks bedelaarsgestichten.

l. Vereeniging tot levering van mest. Hypotheekbanken. Zie bl. 14[illegible] van het *Landbouwverslag* 1872.

m. Akkerbouw. Zie *Verslag van den Landbouw* 1872, bl. 149 volg.

GRANEN EN HANDELSGEWASSEN.	BETEELDE HECTAREN. 1851—1860 gem.	1862—1871 gem.	1872.	OPBRENGST PER HECTARE. 1851—1860 gem.	1862—1871 gem.	[illegible]
Tarwe	81,330	81,383	85,814	19.3	21.2	22.9
Spelt	354	382	273	—	39.2	43.2
Rogge	188,720	195,170	199,854	18	16.9	19.9
Wintergerst	43,551	45,392	26,802	32.4	35.9	41.1
Zomer „			18,466			30.7
Haver	84,035	104,049	99,859	33.7	38.6	38.5
Boekweit	64,485	67,746	56,293	18.6	16.9	16.2
Veenboekweit			10,617	—	—	10.1
Boonen	35,739	33,531	32,033	21.3	21.3	23.5
Erwten	10,278	14,014	17,851	18.6	23.5	22.9
Stamboonen	—	1,780	1,694	—	18.4	23.5
Aardappelen	95,834	113,588	126,449	120	140	148
Suikerbiet	—	7,370 (*a*)	12,950	—	—	30,400
„ fabrieken	—	7—24 (*b*)	30	—	—	—
Koolzaad	28,658	21,566	22,939	18.5	20.6	25.7
Zomerolie zaden:						
allerhande	—	996 (*a*)	260	—	—	—
zomerkoolzaad	—	1,174 (*a*)	1,097	—	—	11.4
mosterdzaad	—	1,320 (*a*)	1,385	—	—	20.7
huttentut	—	—	63	—	—	7.5
Kanariezaad	—	1,034 (*a*)	540	—	22.3	24
Cichorei	—	1,585	1,934	—	16,576	20,600
Meekrap:						
gedolven	4,315	3,780	—	—	—	—
„ 2- en 3jarige, geplant in 1869 en 1870	—	—	3,418	—	—	1,762
geplant in 1871 en 1872	—	—	3,611	—	—	—
Vlas	13,230	21,822	18,966	—	—	535
				—	—	9.6
Hennip	1,536	1,445	1,399	—	—	652
				—	—	15
Tabak	1,760	1,698	1,642	—	—	2,290
Samen met veenboekweit	660,875	721,802	747,412			
Veevoeder:						
Wortelgewassen	—	—	18,528			
Klaver en kunstweiden	—	—	47,579			
Braak	—	—	18,389			
Samen (zonder veenboekweit)			821,292			
2de gewas van voedergewassen			100,506			

(*a*) 1866—1871.

(*b*) In 1865 waren er 7, in 1866 11, in 1867 17, in 1868 20, in 1869 19, in 1870 20, in 1871 24 beetwortelsuikerfabrieken.

De geheele opbrengst van den oogst in 1872 wordt als volgt opgegeven:

Tarwe..........	1,951,351	hect.	Koolzaad........	589,383	hect.
Spelt...........	11,783	〃	Zomeroliezaden...	48,249	〃
Rogge..........	3,968,982	〃	Kanariezaad......	12,956	〃
Gerst...........	1,670,368	〃	Cichorei.........	39,854,000	kilo.
Haver..........	3,824,159	〃	Meekrap.........	6,021,120	〃
Boekweit.......	1,019,387	〃	Vlas............	10,146,635	〃
Boonen.........	752,538	〃	Lijnzaad.........	181,202	hect.
Erwten.........	408,487	〃	Hennip (lint).....	912,110	kilo.
Stamboonen.....	39,816	〃	〃 zaad.....	20,639	hect.
Aardappelen....	18,738,778	〃	Tabak...........	3,758,961	kilo.
Suikerbiet......	393,700,000	kilo.			

Naar den middenmarktprijs berekend wordt de waarde van de opbrengst van graan en handelsgewassen in 1872 geschat als volgt:

	duizendtallen.		duizendtallen.
Tarwe en stroo.....	*f* 34,182	Koolzaad...........	*f* 7,337
Rogge 〃 〃	〃 53,073	Zomeroliezaad......	〃 771
Gerst 〃 〃	〃 13,114	Kanariezaad........	〃 129
Haver 〃 〃	〃 26,610	Meekrap...........	〃 3,331
Boekweit 〃 〃	〃 8,960	Cichorei............	〃 836
Veenboekweit..........	〃 827	Vlas (lint)..........	〃 8,436
Boonen 〃 〃	〃 7,346	Lijnzaad............	〃 2,400
Erwten 〃 〃	〃 5,237	Hennip (lint).......	〃 373
Stamboontjes..........	〃 457	〃 zaad.......	〃 177
Aardappelen...........	〃 51 719	Tabak..............	〃 2,029 839
Suikerbiet.............	〃 4,724	Verschill. gewassen...	?

Totaal......	*f* 232,081,976	in 1872,	tegen
	〃 208,932,000	〃 1871	
	〃 190,447,000	〃 1870	
	〃 158,362,000	〃 1865	
	〃 156,421,000	〃 1861	

C. Veestapel. Zie *Verslag van den landbouw* over 1872, bl. 218 volg. De voorhanden veestapel en de marktwaarde daarvan in December 1872 wordt in bijlage 56 aldus opgegeven:

Belastbare paarden....	37,290	per stuk	*f* 500	*f* 18,645 000
Werkpaarden.........	169,804	〃	〃 200	〃 33,960.800
Jonge paarden........	40,794	〃	〃 130	〃 5,303,220
	247,888			*f* 57,909,020
Ezels en muilezels....	3,427	〃	〃 40	〃 137,080
Mestvee..............	60,550	〃	〃 240	〃 14,532,000
Melkkoeien..........	896.870	〃	〃 190	〃 170,405,300
Stieren en jong vee..	409,369	〃	〃 100	〃 40,936,900
Trekossen...........	10,213	〃	〃 180	〃 1,838,340
	1,377,002			*f* 227,712,540

VAN OF NAAR	ALGEMEENE INVOER. 1872.	ALGEMEENE INVOER. 1873.	ALGEMEENE UITVOER. 1872.	ALGEMEENE UITVOER. 1873.
	In duizendtallen kilo's.			
6 *Azië, Afrika en Australië.*				
Java	191,747	241,980	53,086	81,654
China	674	831	2,309	466
Japan	486	2,976	181	7
Eng. O.-I. bezittingen	61,660	79,604	3,806	1,645
Oostkust van Afrika	—	—	—	75
Kanarische eilanden	—	19	49	135
Kaap de Goede Hoop	—	—	38	3
Westkust van Afrika	36,075	7,223	6,665	3,983
Mauritius	290	—	—	—
Filipp. eilanden	—	608	—	—
Australië	—	—	148	7
	290,606	332,330	64,250	87,943
Strandgoederen	868	1,006	—	—
Algemeen totaal	6,461,446	6,935,680	2,965,926	3,560,872

Naar de benaming der goederen was in 1873 de

	Algemeene invoer.	Algemeene uitvoer.
	kilo's.	kilo's.
Aardappelmeel enz.	77	10,842,110
Aardewerk, porcelein.	66	10[illegible]71
Ammunitie	34	[illegible]94
Asschen	10	2[illegible]66
Azijn	18	[illegible]26
Beenzwart	21	[illegible]36
Bier en Malzextract.	37	[illegible]84
Bindrotting	94	[illegible]61
Boter	07	1[illegible]67
Bron- en mineraalwat.	30	[illegible]57
Bruinsteen	75	[illegible]53
Drogerijen, verfwaren en chemicaliën	104,526,936	71,274,661
Ertsen	290,442,253	837,438,900
Fabriek-, landbouw-, stoom- en andere werktuigen	37,892,684	28,631,319
Garens	40,138,361	21,348,242
Gedistilleerd	8,226,069	34,228,229
Glas en Glaswerk	16,569,271	11,916,764
Goud	269	224
Granen. Tarwe	506	1[illegible]497
Granen. Rogge	025	1[illegible]040
Granen. Gerst	517	[illegible]698
Granen. Boekweit	509	547
Granen. Haver	676	[illegible]961
Granen. Rijst	706	[illegible]565
Granen. Alle andere	716	[illegible]166
Hars en Harpuis	100	347
Hop	344	466
Hout. Scheeps-, bouw- en timmer-	639,202,396	185,956,849
Hout. Fijn werk-	7,740,681	4,265,249
Hout. Verf-	10,241,359	9,676,014
Huiden en vellen, leder en lederwerk	26,164,711	17,946,444
Kaas	756,478	26,809,643
Kalk	101,348,619	16,369,788
Katoen, ongesponnen.	69,163,659	46,131 714
Koffie	111,826,086	70,660,911
Kolen (Steen-)	2,159,747,725	344,698,045
Kramerij	11,805,644	6,974,459

	Algemeene invoer.	Algemeene uitvoer.
	kilo's	kilo's
Krijt, ruw en gemalen.	11,623,896	[illegible]
Lompen	2,842,278	4.[illegible]
Manufacturen	39,233,572	29,[illegible]
Meel van granen enz.	27,302,811	6[illegible]
Mest.	44,355,621	30,[illegible]
Metaal, onbewerkt, smeed-, staf-, roed-ijzer en derg.	621,367,689	452,1[illegible]
Metaalwerken	49,506,685	66,[illegible]
Olie	129,161,373	90[illegible]
Papier	11,566,104	12,[illegible]
Roet, smeer, talk en reuzel	39,208,774	18,[illegible]
Schors	4,384,620	2,[illegible]
Specerijen	8,356,329	9,[illegible]
Steen	727,304,023	114,[illegible]
Stroop, melade en melasse	4,715,007	7,4[illegible]
Suiker. Ruwe	140,076,784	35[illegible]
Suiker. Alle andere	2 233,267	90,[illegible]
Tabak en Sigaren	42,796,216	26,[illegible]
Teer en Pek	7,778,181	11[illegible]
Thee	5,675,207	1,3[illegible]
Touw en touwwerk	344.955	1,[illegible]
Traan	5,352,778	4.4[illegible]
Veevoeder	29,606,969	34,[illegible]
Visch	10,162,620	39[illegible]
Vlas en hennip	12,394,565	25,[illegible]
Vleesch	16,643,236	11,0[illegible]
Vruchten. Versche boom-	11,468,729	6,653
Vruchten. Andere boom-	25,960 165	12,6[illegible]
Wijn. op fust	25,176,988	11,[illegible]
Wijn. op flesschen.	11,061,076	10,0[illegible]
Wol	18,767,481	13,[illegible]
Zaad	104,529,697	20,123
Zilver	101,468	10[illegible]
Zout.	48,283,910	2,3[illegible]
Zwavel	8,475,230	6,0[illegible]
Alle andere goederen.	174,730,717	410,7[illegible]

Zeevaart. Zie, behalve het *Verslag van den Handel en Scheepvaart*, de jaarlijksche opgaven in de *Staatscourant*, laatstelijk van 17 Maart 1875, van de in- en uitgeklaarde zeeschepen sedert 1831, waaruit het volgende:

Ingeklaarde zeeschepen.

	NED. VLAG.		ANDERE VLAGGEN.		TOTAAL.		BOVENDIEN IN BALLAST.	
		duizendtallen.		duizendt.		duizendt.		duizendt.
	schepen.	tonnen.	schep.	tonn.	schep.	tonn.	schep.	tonn.
1831	1,995	229	2,545	315	4,510	544	403	26
1836	2,321	273	2,481	345	4,802	618	373	24
1841	2,608	363	3,101	511	5,709	874	385	21
1846	3,236	437	4,316	714	7,552	1,151	492	58
1851	3,101	461	3,345	629	6,449	1,090	509	74
1856	3,611	611	4,366	798	7,977	1,410	537	69
1861	3,831	671	4,768	1,009	8,599	1,680	470	66
1866	3,151	584	4,791	1,240	7,942	1,824	526	90
1871	3,051	715	6,561	2,012	9,567	2,727	480	79
1872	2,829	760	5,742	1,930	8,571	2,691	498	59
1873	2,506	727	5,920	2,170	8,426	2,897	336	71
1874	2,422	760	5,624	2,122	8,046	2,883	434	115

Uitgeklaarde zeeschepen.

1831	1,091	140	1,769	192	2,860	333	2,109	243
1836	1,532	210	1,882	240	3,414	450	1,831	217
1841	1,869	277	1,851	273	3,720	551	2,469	366
1846	2,008	290	2,218	353	4,226	643	3,829	575
1851	2,168	332	2,171	423	4,339	755	2,943	463
1856	2,524	474	2,282	479	4,806	952	3,409	613
1861	2,451	489	2,208	542	4,659	1,032	4,472	740
1866	1,989	412	2,725	820	4,714	1,232	3,702	717
1871	1,967	491	2,935	1,010	4,902	1,501	5,185	1,370
1872	1,981	517	2,979	1,041	4,960	1,558	4,152	1,226
1873	1,755	521	2,726	1,081	4,481	1,602	4,284	1,428
1874	1,719	525	3,005	1,161	4,724	1,686	3,779	1,369

Wat betreft de verhouding tusschen de *Nederlandsche* (N.) en *Vreemde* (V.) vlaggen en de zeil- en stoomschepen bij de in- en uitklaring, in lading en in ballast, wordt in hetzelfde Nommer van de *Staatscourant* de volgende opgaaf gevonden:

	INKLARING.				UITKLARING.			
	Geladen.		Ballast.		Geladen.		Ballast.	
		duizendt.		duizendt.		duizendt.		duizendt.
	aantal.	tonnen.	aantal.	tonn.	aantal.	tonn.	aantal.	tonn.
Stoomschepen N.	648	225	6	22	636	281	14	6
" V.	1,909	879	184	71	1,630	790	362	187
Zeilschepen... N.	2,214	426	158	10	1,313	238	1,139	193
" V.	3,178	693	104	5	1,103	159	2,139	555
Totaal 1870	7,949	2,223	402	92	4,682	1,468	3,654	942

	INKLARING.				UITKLARING.			
	Geladen.		Ballast.		Geladen.		Ballast.	
	aantal.	duizendt. tonnen.	aantal.	duizendt. tonn.	aantal.	duizendt. tonn.	aantal.	duizendt. tonn.
Stoomschepen N..	649	244	5	2	638	229	9	8
〃 V..	2,272	1,062	103	58	1,736	845	614	312
Zeilschepen...N..	2,402	471	199	11	1,329	262	1,333	236
〃 V..	4,244	950	173	7	1,179	165	3,229	814
Totaal 1871..	9,567	2,727	480	79	4,902	1,501	5,185	1,370
Stoomschepen N..	722	278	2	2	702	277	19	9
〃 V..	2,532	1,177	55	33	1,870	809	689	367
Zeilschepen...N..	2,107	483	230	14	1,279	240	1,118	222
〃 V..	3,210	753	211	11	1,109	232	2,326	627
Totaal 1872..	8,571	2,691	498	60	4,960	1,558	4,152	1,226
Stoomschepen N..	732	307	5	7	688	297	45	18
〃 V..	2,739	1,395	70	49	1,845	909	987	564
Zeilschepen...N..	1,774	421	173	11	1,067	224	974	227
〃 V..	3,181	775	88	3	881	172	2,278	619
Totaal 1873..	8,426	2,898	336	71	4,481	1,602	4,284	1,428
Stoomschepen N..	713	341	4	8	700	326	14	11
〃 V..	2,792	1,407	126	88	2,040	983	830	536
Zeilschepen...N..	1,709	419	184	14	1,019	198	927	237
〃 V..	2,832	715	120	7	965	177	2,008	583
Totaal 1874..	8,046	2,883	434	114	4,724	1,686	3,779	1,363

Wij laten hier volgen een overzicht van de scheepvaart in 1873 volgens de *Statistiek van den handel en scheepvaart.*

	INKLARING.				UITKLARING.			
VLAGGEN.	GELADEN.		BALLAST.		GELADEN.		BALLAST.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEP.	TONN.
Nederlandsche...	2,506	727,511	178	18,111	1,755	520,628	1,019	[illegible]
Engelsche.......	3,838	1,569,144	95	50,503	2,214	965,656	1,681	[illegible]
N.-Amerikaansche..	23	19,898	—	—	4	3,204	15	13,[illegible]
Belgische..........	25	13,072	1	82	1	328	21	10,[illegible]
Fransche..........	48	9,266	—	—	26	4,928	24	4,[illegible]
Zweedsche.........	91	31,582	—	—	25	6,643	65	25,[illegible]
Noorsche.........	781	230,679	—	—	80	20,995	713	221,[illegible]
Deensche..........	365	65,191	1	42	86	10,478	288	55,[illegible]
Russische..........	64	22,777	—	—	19	10,376	45	12,[illegible]
N.-Duitsche......	564	147,002	61	2,060	257	52,556	317	89,[illegible]
Italiaansche........	77	40,090	—	—	8	3,775	65	36,[illegible]
Oostenrijksche......	30	17,109	—	—	3	1,660	22	12,[illegible]
Minder dan 10 schep.	14	6,285	—	—	3	647	9	3,[illegible]
	8,426	2,897,606	336	70,798	4,481	1,601,872	4,264	1,427,77[illegible]
Stoomvaart.								
Alle vlaggen.....	3,521	1,702,140	75	56,378	2,561	1,218,535	1,004	574,[illegible]
Nederl. vlag......	732	306,880	5	7,033	716	304,343	17	10,[illegible]
Engelsche 〃	2,558	1,280,303	69	49,285	1,781	881,643	833	[illegible]

	GELADEN ZEIL- EN STOOMSCHEPEN.				WAARVAN GELADEN STOOMSCHEPEN.			
	INKLARING.		UITKLARING.		INKLARING.		UITKLARING.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.
1. *Groot-Brittanje*	3,656	1,401,170	2,813	1,111,684	2,610	1,214,495	2,040	978,305
2. *De Noord-, Oost- en Witte Zee.*								
Hamburg	43	9,743	51	8,078	22	8,314	12	5,061
Bremen	68	6,102	21	3,649	10	2,709	10	3,008
Pruissen	566	137,040	549	83,987	220	94,370	145	49,997
Mecklenburg	3	249	—	—	—	—	—	—
Oldenburg	—	—	1	44	—	—	—	—
Denemarken	38	11,624	70	19,694	16	8,148	16	8,327
Zweden	324	112,571	116	28,147	14	4,649	19	7,818
Noorwegen	686	196,967	109	23,095	66	16,328	63	15,383
Rusland (O. en W. Z.)	1,440	865,633	108	37,896	168	91,240	22	11,407
	3,167	761,818	1,018	181,903	491	225,751	252	100,601
3. *Westelijk Europa.*								
België	2	1,384	3	1,264	1	1,291	2	1,167
Frankrijk	247	52,034	208	47,346	171	48,774	157	40,813
Spanje	83	36,297	22	2,983	42	29,948	1	420
Portugal	86	23,071	42	13,170	14	11,792	13	9,891
Gibraltar	—	—	7	1,141	—	—	1	516
	417	112,786	282	65,894	228	86,805	174	52,807
4. *Middellandsche en Zwarte Zee.*								
Italië	44	18,961	34	12,359	16	12,414	2	742
Malta	—	—	5	3,198	—	—	3	2,925
Griekenland	25	5,864	6	1,697	3	1,529	1	900
Oostenrijk	9	2,284	1	158	—	—	—	—
Donau-Vorstendommen	9	4,898	—	—	8	4,663	—	—
Turkije	27	10,636	6	5,232	4	2,904	5	5,190
Rusland Zw. Z.	[illegible]	[illegible]			[illegible]	[illegible]		
Algerië								
Marokko								
5. *Amerika.*								
V. S. N.-Amerika								
Eng.-Amerika								
Groenland								
Mexico								
W. I. Eilanden								
Curaçao								
Suriname								
Venezuela								
Britsch-Fransch-Guyana								
Brazilië								
Rio de la Plata								
Peru								
6. *Azië, Afrika en Austr*								
Java c. a.								
China								
Japan								
Eng. O.-I. Bezittingen								
Philipp. eilanden								
Westkust van Afrika								
Kanarische eilanden								
Kaap de Goede Hoop								
	343	266,668	148	180,538	88	86,786	31	44,059
Totaal	8,496	2,897,606	4,461	1,601,672	3,521	1,702,140	2,561	1,218,336

HAVENS VAN IN- EN UITKLARING.

	Inklaringen.		Uitklaringen.	
	Schepen.	Tonnen.	Schep.	Tonn.
Amsterdam	1,293	460,273	784	247,727
Rotterdam	3,764	1,596,066	2,485	1,087,138
Alkmaar	1	234	—	—
Edam	68	22,468	1	1,093
Helder	450	221,853	61	54,416
Hoorn	3	318	—	—
Muiden	2	96	10	692
Purmerende	72	28,061	1	250
Zaandam	97	19,690	5	388
Brielle	1	95	2	124
Capelle a/d. IJssel	—	—	1	58
Delfshaven	29	4,070	7	694
Dordrecht	522	188,422	187	42,597
Hellevoetsluis	16	2,095	1	960
Leerdam	—	—	6	376
Maassluis	8	1,542	4	642
Schiedam	590	92,146	27	4,998
Sliedrecht	—	—	3	203
Vlaardingen	105	22,064	52	6,030
Brouwershaven	23	9,107	2	2,447
Hansweert	—	—	1	60
Middelburg	31	11,237	1	152
Neuzen	114	44,812	21	5,794
Veere	3	668	—	—
Vlissingen	40	8,325	4	428
Zierikzee	42	7,472	—	—
Delfzijl	255	34,290	29	2,1[illegible]
Groningen	159	13,262	171	14,74[illegible]
Termunterzijl	78	7,728	5	35[illegible]
Zoltkamp	24	2,047	3	22[illegible]
Dockum	12	873	1	6[illegible]
Franeker	—	—	2	13[illegible]
Harlingen	367	131,667	313	110,58[illegible]
Leeuwarden	9	600	4	21[illegible]
Lemmer	9	615	—	—
Makkum	1	36	49	1,47[illegible]
Sneek	—	—	3	17[illegible]
Stavoren	7	637	6	37[illegible]
Workum	—	—	120	6,5[illegible]
Deventer	—	—	1	6[illegible]
Kampen	16	1,588	4	39[illegible]
Steenwijk	—	—	19	1,14[illegible]
Wijk	—	—	6	403
Zwolle	15	1,210	5	31[illegible]
Elburg	—	—	6	38[illegible]
Harderwijk	—	—	5	35[illegible]
Nijkerk	—	—	2	13[illegible]
Putten	—	—	2	13[illegible]
Amersfoort	—	—	3	2[illegible]
Utrecht	—	—	16	1,032
Totaal	8,426	2,897,606	4,481	1,601,67[illegible]

VRACHTVAART.

Van vreemde schepen werden in 1873 in Nederland ingeklaard:

	In directe vaart.		In vrachtvaart.	
	Schepen.	Tonnen.	Schepen.	Tonnen.
Engelsche	3,290	1,289,509	548	329,635
Noord-Amerikaansche	16	13,468	7	6,430
Fransche	26	2,851	22	6,415
Belgische	—	—	25	13,072
Duitsche	189	42,556	375	104,452
Russische	44	18,018	20	9,759
Zweedsche	30	7,127	61	24,455
Noorsche	282	73,066	499	157,613
Deensche	12	206	357	62,595
Portugeesche	1	540	—	—
Spaansche	1	70	5	1,822
Italiaansche	10	3,044	67	37,056
Oostenrijksche	—	—	30	17,109
Grieksche	—	—	7	1,853
Totaal	3,901	1,395,455	2,023	772,262

De vrachtvaart van geladen Nederlandsche schepen was

	BESTEMD NAAR:		UITGEKLAARD	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	
Groot-Brittanje	264	40,720	446	1
Duitschland	756	84,275	494	
Rusland, O. en W. Zee	314	48,019	207	
Zweden en Noorwegen	134	17,030	157	
Denemarken	—	—	21	
België	71	15,218	48	
Frankrijk	77	18,008	78	
Spanje en Gibraltar	44	20,205	41	
Portugal	28	2,450	24	
Italië en Malta	86	47,447	102	
Griekenland en Jon. eilanden	17	12,650	13	
Oostenrijk	8	1,665	8	
Turkije en Donau-Vorstendommen	3	443	8	
Rusland (Zwarte Zee)	—	—	7	
Egypte, Marokko, Algiers	—	—	6	
V. S. van N.-Amerika en Columbia	29	7,172	10	
Engelsch Amerika	—	—	4	
Mexico	—	—	3	
Centraal-Amerika	1	171	5	
California	1	231	3	
W.-I. Eilanden	67	4,142	68	
Suriname en Curaçao	—	—	63	
Britsch Guiana en Venezuela	30	1,330	21	
Brazilië	16	2,486	66	
Rio de la Plata	64	21,762	20	1
Chili en Peru	—	—	4	
Java	52	25,844	9	
China	20	4,779	26	
Japan	2	874	12	
Eng. O.-I. en Golf van Perzië	38	24,330	16	
Westkust van Afrika, Kanar. eilanden en Kaap de Goede Hoop	6	1,954	4	
Australië	2	1,008	1	
Vreemde niet genoemde havens	—	—	19	

Totaal schepen 2,144, tonnen 407,…

Buitenlandsche scheepvaart langs de rivieren in 1873

Ingeklaard van:	geladen schepen.	tonnen van 1 stère.	ledige schepen.	tonnen van 1 stère.
België	11,047	766,006	3,399	225,669
Pruissen	11,572	1,762,170	1,278	115,421
	22,619	2,528,176	4,677	341,090

Uitgeklaard van:				
België	8,559	633,828	4,506	316,306
Pruissen	6,346	1,260,061	1,069	78,608
	14,905	1,893,889	5,575	393,914

Landen

	gelad. to schep.
Nederland	14,796
Baden	76
Beieren	79
België	4,379
Denemarken	—
Frankrijk	3
Groot-Brittanje	—
Italië	—
Noorwegen	—
Oldenburg	2
Pruissen	3,064
Spanje	—
Zweden	—
	22,619

Nederland.
Baden ....
Pruissen ..

Van den alg

Ingevoerd.....
uitgevoerd....

De invoer ter zee g
" uitvoer " "
" invoer langs de
" uitvoer "
" invoer te la
" uitvoer "

De *Nederla*
opgaven in d
over 1874, en
volgende aantal zeil- en stoomschepen:

31 Dec.	zeilschepen.	lasten.	stoomschepen.	lasten.	Totaal schepen.	Totaal lasten.
1850	1,781	196,626	[illegible]	1,836	1 793	198,462
1855	2,210	272,993	20	2,934	2,230	275,927
1860	2,318	287,513	[illegible]	6,873	2,361	294,386
1865	2,161	261,802	42	7,534	2.203	269,336
1870	1,937	254,033	48	10,256	1,985	264,289
1871	1,846	245,168	56	15,381	1,902	260,549
1872	1,793	240,940	63	20,244	1,856	261,184
1873	1,731	231,763	73	[illegible]	1,804	[illegible]
1874	1,747	233,270	80	37,620	1,827	270,890

AANMONSTERINGEN IN 1874.

GAGES PER MAAND.

HAVENS waar de aanmonsteringen hebben plaats gehad.	REIZEN NAAR:	1STE STUURLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	1STE STUURLIEDEN. Laagste gage. Guld.	VERDERE STUURLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	VERDERE STUURLIEDEN. Laagste gage. Guld.	BOOTSLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	BOOTSLIEDEN. Laagste gage. Guld.	TIMMERLIEDEN EN ZEILMAKERS. Hoogste gage. Guld.	TIMMERLIEDEN EN ZEILMAKERS. Laagste gage. Guld.	MATROZEN. Hoogste gage. Guld.	MATROZEN. Laagste gage. Guld.	MACHINISTEN. Hoogste gage. Guld.	MACHINISTEN. Laagste gage. Guld.	STOKERS. Hoogste gage. Guld.	STOKERS. Laagste gage. Guld.
Amsterdam..	Ned.-Indië.........75		55	60	24	48	30	60	28	33	10	90	45	48	34
〃	Amer. (Atl.Oceaan)..70		32	45	28	38	30	50	32	40	8	80	40	35	30
〃	N.-,O.- en Witte Zee.70		30	45	28	40	30	45	32	45	8	100	35	35	28
〃	Middellandsche Zee.70		38	50	32	40	32	45	24	37	6	120	40	40	30
〃	Elders (buit.Europa).70		70	45	32	40	40	50	28	30	12	〃	〃	〃	〃
〃	〃 (binn. 〃).60		35	40	33	40	38	40	32	35	8	80	40	35	32
〃	Op avontuur........48		29	49	22	44	37	42	40	40	8	〃	〃	〃	〃
Rotterdam..	Ned.-Indië.........136		30	96	29	60	36	75	24	45	8	237	30	71	48
〃			35	107	30	54	32	77	28	40	8	207	25	45	38
〃	N.-,O.- en Witte Zee.70		30	60	30	48	34	73	25	48	8	120	32	60	25
〃	Middellandsche Zee.70		36	50	32	40	38	50	35	48	8	130	37	42	32
〃			36	54	30	42	34	54	30	36	10	〃	〃	〃	〃
〃	〃 (binn. 〃).60		32	40	28	36	32	40	40	34	13	100	44	30	30
〃	Op avontuur.......60		34	42	30	45	45	42	34	35	10	〃	〃	〃	〃
De Helder..	..150		33	108	16	73	35	84	26	30	13	300	30	48	38
〃			34	42	35	50	25	40	30	26	10	〃	〃	〃	〃

Omtrent den *Rijnhandel* zie men de opgave in de *Staatscourant*, de laatste over 1873 in het nommer van 5/6 Juli 1874, en de artikelen van Mr. H. AMESHOFF en Mr. I. J. RAHUSEN in de vorige jaargangen van dit jaarboekje, loopende over de jaren 1832—1872. Indien de late verschijning van het verslag over 1874 dit niet belet, is ons door laatstgenoemden Heer voor het Mengelwerk een overzicht over 1873/74 toegezegd. Een overzicht van den Amsterdamschen Rijnhandel is opgenomen in de *Staatscourant* 1875, N°. 10.

Omtrent den *binnenlandschen handel en scheepvaart* worden in de *Provinciale Verslagen* en die van den *Landbouw en zeevisscherijen* een aantal opgaven medegedeeld van de ter markt gebrachte hoeveelheden landbouwvoortbrengselen en die van de visscherijen, de vaart op de rivieren en binnenwateren, enz. Volgens de uitkomsten der volkstelling in 1869 waren er toen 9,076 bewoonde schepen. Volgens de opgaven omtrent het recht van patent in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen* II, 's-Grav. 1869, bl. 200 volg., waren er in:

	1852/3.		1860/61.	
	schepen.	tonnen.	schepen.	tonnen.
Overdekte vaartuigen belast met 20 cts. per ton.	6,580	239,686	6,991	268,719
Met zeildoek overdekte vaartuigen enz. 〃 12 cts.	4,081	55,853	2,574	80,041
Onoverdekte 〃 12 〃	7,483	99,554	8,412	117,481
Overdekte 〃 30 〃	157	1,652	101	900
Onoverdekte 〃 18 〃	56	401	44	387
Overdekte 〃 30 〃	2,170	66,610	2,278	27,257
Onoverdekte 〃 18 〃	414	4,563	379	4,163
	18,941	368,319	20,779	543,948

In het 3e stuk dier *Bescheiden* 1874 is deze opgave niet vervolgd.

Geld-, wissel- en effectenhandel. Zie voor de jaren 1848 tot 1873 de jaarlijksche opgaven in dit Jaarboekje en de belangrijke overzichten in de *Verslagen van de Kamer van koophandel te Amsterdam*, waarin o. a. voorkomen de dividenden van verschillende maatschappijen, prijzen der Amerikaansche spoorwegwaarden, eene afzonderlijke opgave van de koersen van staatsfondsen en van eenige bank- en industriëele waarden enz. Aan het *Amsterdamsche Effectenblad* ontleenen wij de volgende opgave:

OVERZICHT VAN DE PRIJZ…

AAN DE AMSTERDAMSCHE BE…

NEDERLAND.	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.
Cert. Werk. Schuld 2½ pct.	57⅞	58⅝	58½	58⅝
	59⅞	59⅞	59¼	59¾
〃 〃 3 〃	67⅞	69⅝	69⅞	70
	70⅝	70⅝	70⅜	70⅞
〃 〃 4 〃	90¾	91¼	91⅛	92¼
	93⅛	93	92⅛	93⅜
Amortisatie-Syndic..3½ 〃	88	88¾	87⅛	88⅝
	90¾	89½	88⅝	88¾
Aand. Nederl. Bank..5 〃	341	343	360	360
	343	360	—	—
〃 Handelmaatsch. Resc.	134⅝	137¼	139⅜	139
	138⅝	142⅛	142⅛	140⅜
〃 Ned. Rijnspoorw.....*f*	299½	302⅛	310	312
	304	310	—	317
Oblig. 〃 〃 4½ pc.	113	112	113	—
	—	—	—	—
Aand. Hollandsch. Spoorw..	106¼	109½	103	104
	109½	111½	111	106¾
〃 Ned. Centraal-〃....	44	39	41⅛	38
	45½	45¼	44⅝	43¼
Gestemp. obl. 〃 3 pc.*f*	94½	97¼	98¾	100
	101	99⅛	101	108⅜
Amsterdam oblig.....3½〃	82	83	82½	82⅝
	85	84⅞	83½	83¼
〃 prem.-leen. 3 〃	—	—	—	—
	—	—	—	—
Rotterdam 〃 3 〃	87⅛	88	89½	87¼
	90	89⅛	90	89¾
BELGIE. Cert. *Rothsch.* 2½ 〃	—	58	58¼	57⅛
	—	—	59	58
RUSLAND.				
Oblig. bij *Hope & C°*,..5 〃	100¼	100⅜	100⅝	100½
	101⅝	102	101	101
Cert. adm. Hamb. 1e ser. 5 〃	75	76½	77⅛	77
	77	77⅛	78	77¾
Inscriptiën 5e serie...5 〃	76	76¾	77⅞	78
	77⅛	79	79⅛	79¼
〃 6e 〃 ..5 〃	88½	89½	85	86⅜
	90¼	90¾	89⅛	88
〃 1862 7e 〃 ..5 〃	94½	96	96¼	97
	95⅛	96½	97½	98¼
Eng.-Holl. leen. *f* 1000.5 〃	99⅝	99⅞	99¾	99¾
	100¼	100¼	100⅛	100½
〃 〃 〃 £ 100.5 〃	95½	96½	96½	97
	97¼	97½	98¼	98⅛
〃 〃 1866 *f* 1000.5 〃	99½	99⅞	99¾	99⅜
	100⅛	100⅛	100⅛	100⅜

[1] Het bovenste cijfer toont aan den Laagsten, het onderste den Hoogsten koers.

DER VOLGENDE EFFECTEN.

EDURENDE HET JAAR 1874.

JUNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1874.
59⅞	59¾	60	59¾	59¾	60⅝	61⅛	57⅞
61¼	60½	60⅜	60½	60¾	62⅜	62½	62½
71½	70⅝	72	71¼	71⅞	72	71⅞	67⅞
74	73½	73½	73⅛	72⅝	73¼	73¼	74
95	94	93⅞	93¾	94⅛	94⅝	95⅝	90¾
96⅜	95½	94⅞	94⅞	95⅛	96½	96⅝	96⅝
89½	89¼	89	89¼	89⅝	90	90	87½
91	90	90⅝	90	89⅝	92	91¾	92
365	364	362	362	362	362	355	341
370	369	364½	363	—	—	362	370
136¼	136¾	136	136	136¼	136⅝	131¾	131¾
138¾	138⅛	137⅝	137½	137¼	137⅝	137	142½
307	287½	291	294	291½	290	297	287½
312	298½	295	295	293	310	306½	317
113½	113	—	111	112	113	113	111
—	115	—	112	—	114	—	115
106¼	107¼	108½	109½	106	106½	105¾	103
107½	109½	110	110	108	107	106¾	111½
36¼	37	33	33	36	36½	34	33
38½	37¼	35	41½	40¼	38¼	37¾	45½
101	99	97½	97	99	98	100	94½
105½	103	100	105	103	103	104	110
84	85	85	85	84⅞	84½	84¾	82
85¼	86	86	85½	86¼	86	87½	87½
—	—	—	—	86¼	86½	85	85
—	—	—	—	89	87	87¼	89
88¾	90⅜	92	92	88¼	89	88½	87¼
91½	92½	93	96	94	90¼	89½	96
57½	57⅝	58½	57¼	51⅛	56¾	56	51⅛
—	58½	59	57¾	58	57½	57½	59
101⅝	102	101½	101⅜	101	101	101¾	100¼
103	102⅞	102¼	102	102	102½	102½	103
78½	79⅝	81	80¾	81⅛	81	81	75
79¼	80⅛	—	81⅞	81⅞	81½	81⅛	81⅞
78¾	79⅛	80	80	79⅝	79⅞	79½	76
79½	80½	81¼	80¾	8[illegible]⅞	80⅞	8[illegible]½	81¼
87½	87⅜	87¼	87⅜	88	88	88	85
87¾	89⅛	88½	88⅛	88¼	89	89⅞	90⅜
98½	98⅞	98½	98⅝	98	97¾	96	94½
99	100	99⅝	99	98¾	98½	—	100
100⅜	101¼	101	100¾	100	100¼	100½	99⅝
101⅛	102¼	102	101⅞	101¾	101⅞	101⅛	102¼
98⅞	99½	99	99¼	97¾	97¾	97¼	95½
99½	100¼	100	100	100	98½	98	100¼
100⅝	101¼	101⅛	100¾	100	100⅜	100⅜	99½
101⅛	102	102	101⅞	101⅞	101½	101½	102⅛

JUNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1874.
—	99 3/8	—	100	98	98	97 7/8	96
—	99 3/4	—	—	98 1/2	—	98 1/2	100
98 3/8	99	98 5/8	97 3/4	95 7/8	97	95 1/2	93 7/8
99 1/8	100	99 3/4	98 7/8	98 5/8	98	97 5/8	100
97 5/8	98 3/8	98	97 1/4	97	96 7/8	95 3/8	93 1/4
99	100	99 3/4	98 3/4	98 1/4	97 1/2	97 3/8	100
283	283	284	288	287	291 1/2	300	259
292 1/2	291	288 1/2	291 1/2	291 1/2	300	312	312
274	281	288 1/2	283 1/2	279 1/2	283	290	256
283	290	293 1/2	295	285	287	306	306
94 1/4	94 1/2	94 1/8	93 1/4	92 1/4	93	93 1/2	92 1/2
95	95	94 3/4	95	—	94 1/2	94 3/4	95 1/4
93 3/4	94 1/4	94	93 7/8	92 3/4	93 5/8	93 5/8	91 7/8
96 1/2	95 1/4	94 7/8	95 1/2	94 3/4	95 3/4	95 3/8	96 3/4
77 3/8	78 5/8	78 1/4	78	77 1/8	77 1/4	77 3/4	75
80	80	80 1/4	78 5/8	78 1/8	78 3/4	78 3/4	80 1/4
77 1/2	79 1/4	77 7/8	77 7/8	77 1/4	77 3/8	77 3/8	74 1/8
79 3/8	80 1/4	80 1/2	78 5/8	78 1/4	78 1/2	78 1/2	80 1/2
82 1/4	82 5/8	82 3/4	82	82	82 1/4	82	78 3/4
82 3/4	84 1/4	84 1/8	83	82 1/2	82 3/4	82 5/8	84 1/4
68 5/8	69 1/4	71 1/4	71 1/4	71 5/8	71	70 3/4	64 3/4
69 1/4	72	72	71 3/4	—	71 3/8	71	72
50	51 7/8	53	52 3/4	52 5/8	52 7/8	52 1/4	48 1/4
51 3/4	53 1/2	53 5/8	52 7/8	53 1/4	53 1/4	53 1/8	53 3/8
242 1/2	240 3/8	242	241 3/4	242	242 1/4	245	229 3/4
248	248 1/2	244 1/2	243 1/2	243 1/8	246	247 1/4	248 1/2
234	237	240	234	231	232	234	227 1/2
238	242	242 1/2	237	235	234 1/2	238 1/2	242 1/2
98 3/4	99 3/8	99 1/2	99 1/4	99 1/8	99 1/8	99 1/4	96 7/8
99 1/2	101	100	100 1/8	100 1/4	100 1/8	100 1/2	101
98 5/8	99	99 3/8	99 1/4	99	98 3/8	99 5/8	96 1/4
99 3/8	100	100	99 7/8	100 1/4	100 1/8	100 3/8	100 3/4
98 3/4	99 3/8	99 1/4	99 3/8	98 7/8	98 1/8	99 3/8	96
99 1/2	100 1/4	100 1/8	100	100 1/4	100 1/8	100 3/8	100 3/8
98 5/8	—	93 7/8	—	98 1/2	—	—	93 1/8
—	—	94	—	—	—	—	98 3/8
96 1/2	97	98	97 1/2	96 1/4	93 1/2	95 1/4	93 1/2
97 3/8	98 1/2	98 5/8	98	97 1/2	97	97 1/4	98
98 7/8	99 1/4	99 1/4	99 1/4	98 7/8	99	99 1/4	96 5/8
99 5/8	100 1/8	100	100	100	99 7/8	100 1/2	100 1/2
98	98	98	98 1/4	98 5/8	98 3/4	98 1/2	95
99 1/4	98 3/4	98 3/8	99 1/8	99 1/8	99 3/4	99 3/4	99 3/4
68 1/4	57 1/4	58 1/2	65	66 1/8	67 1/4	71	57 3/4
70 5/8	70	65 1/8	70	69	73	82	82
92 1/8	92 3/4	94 1/4	93	93	93 1/2	92 1/8	90 1/4
95	95 1/8	95	94 3/4	94	94 1/2	94	95 1/8
126 3/4	125	126	126	125 1/2	125 1/8	127 1/2	119 1/2
129 1/2	130 1/4	127 1/2	127 1/2	127 3/4	130	132 1/2	134
100	107 1/4	124 1/8	128	132	133 1/2	141	100
112	125 1/2	140 1/2	133 1/4	136	148 1/2	157 1/2	157 1/2

UNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1874.
99	200	201	201	202	200½	200½	191½
202	203½	204⅛	204½	205½	207½	201¾	207½
79⅛	80⅞	80¾	81	80	80	80⅛	75⅝
80¾	82½	82¼	82	82¾	81	81½	82½
87¾	190	189½	191	187½	187	190	187
93	191½	—	—	—	189	190½	193
218½	222½	226	230	234	226	225	215
229	226	230	234	—	230	231	234
61	61	62¾	62¾	61	61¼	60⅞	59¾
61¾	62⅝	64¼	64	63¼	62⅝	61⅞	64¼
65⅛	65⅞	66⅛	66	64⅞	65	64¾	64
66	67	67⅛	67	66⅜	65¾	65⅝	67⅛
85	690	700	733	719	706	714	685
725	704	735	762	735	725	720	860
259	265	269	277	273	273½	280	256
272	271	275	283	282	281	284	284
567	583	578	592	577½	578½	580	545
588	590	596	602½	599½	588	586	602½
137¾	141	143½	144	142	143½	141½	137¾
142	143¾	147	148½	145½	147½	143½	152
028	1022	1037	1043	1024	1034	1019	1004
039	1039	1050	1067	1059½	1045	1043	1067
148½	149½	149½	146	145	147	148½	144
151	153	151½	150½	149	149½	151	153
69	167	170¼	176½	171	173¼	176	166
173½	170½	177	180	176¾	177¾	179	189
59¾	61	62¼	61⅝	60	61	61⅛	54½
61	62¾	63½	63	61¼	62	62½	63½
12⅜	10⅞	11⅞	11¾	12	11⅜	11¾	10⅞
13½	14⅜	13¼	12½	12¾	12⅜	14⅛	16½
17	16¾	17⅜	17¼	17⅛	16¾	16½	16½
18½	18¾	18½	17⅞	18⅛	17⅜	18¾	19⅝
45	45½	45⅜	45½	45⅛	45⅜	45⅞	42½
45⅞	46⅝	46⅛	46	45⅞	46⅛	46½	46⅝
42⅛	42½	42⅜	42⅞	43⅜	41⅜	41	36½
43⅜	44	44¼	46⅛	45⅛	43⅞	42¼	46⅞
48½	49½	49½	52¾	57¾	58	56½	43
57¾	53	54¾	63	62½	62¾	60	63
99¼	98¾	99⅛	98⅝	97⅞	97⅜	96⅛	96⅛
00⅛	99½	99½	99½	98⅜	97⅞	97¼	100⅛
01	102	101½	100⅛	99⅜	100⅛	99¾	99¾
02¾	102½	102⅜	102	100⅞	100⅜	101⅞	102⅞
78	85	81	80½	79	80⅛	84¼	78
86	87½	83⅜	83	80½	88	86¾	95¼

	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.	M…
NOORD-AMERIKA.					
Oblig. Illin. Centr. Spw. 7 pc.	90	90	90	85	85
	—	90¼	—	86	—
Cert. A. Gr. W. Spw. (Ohio) 7 〃	63	63	69½	72	66
	66¼	74	71	—	—
Gec. St. Paul & Pac. 1869. 7 〃	16	17½	16⅜	13¾	16
	20	19½	18⅛	16⅛	18
BRAZILIE.					
Obligatiën 1865......5 pc.	95½	95⅝	95⅛	95½	97
	96⅞	96	96¼	98	98
PERU.					
Obligatiën 1870......6 pc.	57¾	57⅛	57	57⅝	69
	61¾	59⅞	58⅞	70¾	71
〃 〃 1872......5 〃	48½	47	47⅛	47¼	57…
	52	49¼	48⅝	59¾	59…
MEXICO.					
Obligatiën 1851......3 pc.	15	14¾	14⅛	14⅞	15
	17¼	15¾	15¼	16	16
〃 1864......3 〃	7⅝	7⅜	6⅞	6⅞	6…
	8½	8⅛	7⅛	7¼	7…
NIEUW-GRENADA.					
Geconv. Obligatiën..4½ pc.	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—
VENEZUELA.					
Obligatiën ....3 pc.	11¾	10⅞	10⅝	10⅝	10…
	12¼	11¾	11⅞	11	10…
〃 ....1½ 〃	5⅝	5⅝	5⅝	5¼	5…
	6	5⅞	5⅞	5⅛	—
BELEENING.............	4	4	3½	4	3…
	—	—	4	—	—
PROLONGATIE..........	3½	3	3	4	3
	5½	4½	4	4½	4
Te Londen Gecons...3 pc.	92	92	92	92	93
	92¼	92¼	92¼	93	93
〃 Parijs 〃 ...3 〃	58	58	59¼	59¼	(5?)…
	58¾	59⅛	60⅛	59⅛	6…

Bij de behandeling van het wetsontwerp tot regeling van het Nederlandsche muntwezen in de zitting 1873/74, van dat tot het tijdelijk beperken der bevoegdheid tot aanmunting van zilveren standpenningen en van dat tot nadere tijdelijke voorziening omtrent het Nederlandsche muntwezen, in de zitting van 1874/75, zijn door de Regeering medegedeeld eene opgave van den gemiddelden stand van den wissel op Engeland van 1840—1873 (*Bijbl. Staatsc.* 1873/4, N°. 65, 14), een staat van de wisselkoersen van Amsterdam op Londen, Januari tot ultimo Sept. 1874, tegenover de prijzen van het zilver op de Londensche markt (*Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. N°. 53, 4), een lijst van den loop der wisselkoersen van Amsterdam op Londen en Hamburg en Parijs van 1 Jan. 1872 tot 11 Maart 1875 (*Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. N°. 146, 5). Uit die opgaven het volgende overzicht van den hoogsten en laagsten stand van den wissel van Amsterdam op Londen.

	hoogste stand.	laagste stand.		hoogste stand.	laagste stand.		hoogste stand.	laagste stand.
1840....	*f* 12.02½	11.92½	1852....	*f* 12.05	11.77½	1864....	*f* 11.93½	11.68½
1841....	〃 〃	11.87½	1853....	〃 11.85	11.65	1865....	〃 11.98½	11.67½
1842....	〃 12.25	12.07½	1854....	〃 11.77½	11.60	1866....	〃 11.90	11.65
1843....	〃 12.22½	12.62½	1855....	〃 11.90	11.75	1867....	〃 11.96	11.77½
1844....	〃 12.20	12.02½	1856....	〃 11.97½	11.60	1868....	〃 11.98	11.84
1845....	〃 12.32½	12.17½	1857....	〃 11.92½	11.62½	1869....	〃 12.13	11.86
1846....	〃 〃	11.97½	1858....	〃 11.82½	11.67½	1870....	〃 11.95	11.71
1847....	〃 12.30	11.95	1859....	〃 11.77½	11.60	1871....	〃 11.99½	11.82½
1848....	〃 12.12½	11.80	1860....	〃 11.75	11.62½	1872....	〃 12.16	11.85
1849....	〃 〃	11.97½	1861....	〃 11.95	11.72½	1873....	〃 12.16	11.92
1850....	〃 12.10	11.67½	1862....	〃 11.82½	11.64½	1874....	〃 11.95	11.76
1851....	〃 11.95	11.75	1863....	〃 11.90	11.68½			

F. Uitkomsten van de patentbelasting als overzicht van de vertakkingen der nijverheid. *Bronnen:* In het *Bijblad tot de Staatscourant* 1849, bl. 49, is medegedeeld een *algemeene staat, aanwijzende het aantal artikelen op de primitieve en suppletoire kohieren van het patentrecht, voorkomende in het bedrag der rechten in hoofdsom over het dienstjaar* 1847—1848, in de verschillende arrondissementen en naar de verschillende cathegoriën, die in het *Jaarb.* 1850, bl. 188, geheel is opgenomen. Zoover ons bekend, is zij later niet vervolgd. De totaalcijfers daarvan waren:

	Aanslagen.	Bedrag der rechten.
1e cathegorie beneden *f* 10..........	255,573	*f* 641,571.16
2e 〃 van *f* 10—〃 25..........	26,500	〃 405,193.33
3e 〃 〃 〃 25—〃 50..........	7,487	〃 258,922.40
4e 〃 〃 〃 50—〃 100..........	3,024	〃 214,242.09
5e 〃 〃 〃 100 en meer.......	1,417	〃 336,090.08
	294,001	〃 1,856,019.06

In de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I, II en III, 's Grav. 1861, 1869 en 1874 wordt medegedeeld het aantal aanslagen en het bedrag der kohieren van het patentrecht van 1846—1873, waarvan de totaalcijfers voor het geheele Rijk zijn:

Dienstjaren.	Bedrag.	Aantal artikelen of aanslagen.
1846/47..........	*f* 2,116,695.70	321,046
1850/51..........	" 2,325,379.29½	323,454
1855/56..........	" 2,082,676.69½	340,012
1860/61..........	" 2,321,574.61	364,675
1865/66..........	" 2,629,373.39	385,006
1870/71..........	" 2,655,301.80½	383,921
1871/72..........	" 2,674,953.37½	382,599
1872/73..........	" 2,786,988.11	391,978

Voor de latere jaren zie men de opgaven in de *Prov. Verslagen* Hoofdst. X.

In het 2e stuk der *Bescheiden* worden zeer uitvoerige opgaven van de bedrijven, waarvoor patentrecht wordt voldaan, medegedeeld, die in het 3de stuk niet zijn vervolgd.

G. Inrichtingen en hulpmiddelen tot bevordering van de volksnijverheid en het maatschappelijk verkeer.

a. Middelen van vervoer en gemeenschap.

Wegen. De volgende statistiek in 1864 en ult. Dec. 1872 is overgenomen uit het *Verslag van den Landbouw* over 1872.

	Reizigers door den dienst.	Reizigers door eigen schuld.	Personen die zich op den weg bevonden.	Beambten en bedienden der maatschappijen.
gedood.........	2	2	10	8
gewond.......	17	"	1	9

Ziehier een overzicht van de exploitatie der voornaamste spoorwegen sedert hunne opening.

Lengte in kilometers.	Duizendtallen. Reizigers.	duizendt. Tonnen bestel- en koopmansg.	duizendt. Opbrengst rijtuigen, vee, enz.	duizendt. Totale opbrengst.	duizendt. Opbrengst per kilom.	Percent exploitatie-kost. van de bruto-opbr.
Holl. spoorweg:						
1840....16.9	350	0.4	*f* —	*f* 169	*f* 9.8	70.15
1850....84.5	953	8.	" 127	" 1,034	" 12.3	63.69
1860.... "	1,309	11.5	" 187	" 1,259	" 14.8	49.07
1870(*a*) 102.5	2,936	71.2	" 435	" 1,898	" 18.5	45.18
71				" 267	" 3.8	86.80
1871...102.5	3,065	137	" 596	" 2,027	" 19.8	46.14
71				" 329	" 4.6	82.32
1872...102.5	3,354	96	" 503	" 2,095	" 20.4	45.19
71				" 307	" 4.3	87.43
1873...102.5	3,580	—	" 557	" 2,224	" 21.7	45.96
71.5				" 345	" 4.8	83.44
1874(*b*) 102.5	3,653	—	" 582	" 2,263	" 18.5	47.48
71.5				" 360	" 5.0	81.29
63.5	466	—	" 5	" 300	" —	—
Rijnspoorweg:						
1846-47...93	—	—	*f* —	*f* 652	*f* 7.0	—
1850-51...93	—	—	" 104	" 664	" 7.1	—
1860-61..175	990	155	" 701	" 2,237	" 12.8	38.42
1870-71..179	1,746	778	" 2,286	" 4,801	" 22.7	38.91
1871-72..211	1,910	788	" 2,306	" 5,140	" 24.3	36.45
1872-73.. "	2,060	897	" 2,340	" 5,399	" 25.6	36.80
1873-74.. "	2,152	796	" 2,454	" 5,615	" 26.6	40.10
1874-75.. "	2,131	791	" 2,428	" 5,513	" 26.1	40.44
Aken—Maastricht:						
1854......36	102	56	*f* 59	*f* 112	*f* 3.1	115
1860......93	341	144	" 207	" 395	" 4.2	65
1866......93	391	330	" 309	" 549	" 5.9	84

De opbrengst van den spoorweg Aken—Maastricht—Hasselt, nadat hij in 1867 door den *Grand Central* overgenomen was, was voor zoover het Nederlandsche gedeelte betreft, volgens de *Provinciale Verslagen van Limburg*, in:

1868......65	155	—	*f* —	*f* 141	*f* —	—
1870...... "	136	—	" —	" 127	" —	—
1871...... "	176	—	" —	" 157	" —	—
1872...... "	157	—	" —	" 207	" —	—
1873...... "	170	—	" —	" 124	" —	—
1874...... "	179	—	" —	" 126	" —	—

(*a*) De eerste der dubbele getallen, sedert 1870, hebben betrekking op de wegen van de Maatschappij, de andere op den Staatsspoorweg in Noord-Holland.

(*b*) Het derde cijfer heeft betrekking op den in 1874 geopenden Oosterspoorweg.

Lengte in kilometers.	Duizendtallen. Reizigers.	duizendt. Tonnen bestel- en koopmansg.	duizendt. Opbrengst rijtuigen, vee, enz.	duizendt. Totale opbrengst.	duizendt. Opbrengst per kilom.	Percent exploitatie-kost. van de bruto-opbr.
Rotterdam—Antwerpen:						
1856......81	254	21	*f* 103	*f* 348	*f* 4.2	64
1860......″	264	69	″ 192	″ 450	″ 5.5	58
1863......″	335	164	″ 286	″ 610	″ 7.7	48

De opbrengst voor de latere jaren is niet afzonderlijk op te geven. Zij is begrepen in die van den *Grand Central*, welke in 1864 de exploitatie heeft overgenomen.

Luik—Maastricht (Nederl. gedeelte volgens de *Prov. Versl. van Limburg*):						
1862......30	77	—	*f* —	*f* 43	*f* —	—
1870......″	100	—	″ —	″ 91	″ —	—
1871......″	113	—	″ —	″ 104	″ —	—
1872......″	119	—	″ —	″ 94	″ —	—
1873......″	115	—	″ —	″ 99	″ —	—
1874......″	122	—	″ —	″ 99	″ —	—
Nederl. Centraalspoorw.:						
1864....86.25	198	9.1	*f* 57	*f* 269	*f* 3.3	71
1870.....101	304	28	″ 136	″ 478	″ 4.7	68
1871......″	297	31	″ 186	″ 543	″ 5.4	64
1872......″	329	23	″ 147	″ 566	″ 5.6	83
1873......″	363	52	″ 173	″ 645	″ 6.3	73
1874......″	333	98	″ 206	″ 674	″ 6.6	77
Staatsspoorwegen:						
1864......61	281	·42	*f* 51	*f* 178	*f* 3.2	112.1
1870.....903	2,873	1,039	″ 1,633	″ 4,084	″ 4.5	54.7
1871.....933	2,877	1,206	″ 2,124	″ 4,882	″ 5.2	51.6
1872.....967.5	3,173	1,217	″ 2,157	″ 5,351	″ 5.5	51
1873.....990	3,548	1,322	″ 2,465	″ 6,024	″ 6.1	53
1874..... ″	3,677	1,301	″ 2,576	″ 6,290	″ 6.3	55

Andere middelen van vervoer. Zie de verschillende opgaven in de *Prov. Verslagen*, waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken.

Tollen op de wegen. Omtrent die op de provinciale, gemeente- en particuliere wegen zie men de *Provinciale Verslagen*. Die op de de Rijkswegen brachten in 1872 op *f* 344,185, terwijl die wegen aan onderhoud kostten *f* 633,378.76. (Zie bijl. tot de conceptstaatsbegrooting 1874).

Posterij. De algemeene bron voor dit onderwerp is het jaarlijksch Verslag van den minister van financiën, het laatst over 1874, in het *Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. tot de concept-staatsbegrooting 1875, Hoofdst. VII B. In het *Jaarboekje voor de posterijen*, door den Heer S. GILLE BERINGA, waarvan in 1871 den 16den tot den 23sten jaargang is verschenen, worden de officiële

Dienstbrieven.	1871.	1872.	1873.	1874.
binnenslands......	3,919,697	3,933,441	4,240,054	4,359,704
buitenslands.......	23,625	21,395	24,865	27,945

Aangeteek. stukk. binnenslands in 1874 651,711 of 3.8 pct. minder dan in 1873.
" " buitenslands " " 332,904 " 6 " meer " " "

Aangeteekende brieven met aangegeven geldwaarden in 1874:
binnenslands...18,342 met eene waarde van *f* 9.925,536.99
buitenslands...39,939 " " " " " 21.065,743.51½

f 30,991,280.50½ tegen
" 24,030,689.45 in 1873.
" 20.710,753.29½ " 1872.
" 13,443,807.73½ " 1871.
" 3,209,830.78 " 1870.

Dag- en weekbladen en verdere gedrukte stukken. Er werden verzonden:

	Binnenslands.				
	Nieuwspapieren à 1 cent.	Nieuwspapieren à ½ cent.	Te zamen.	Verdere gedrukte werken.	Buitenl. gezam. drukwerken.
1860	5,107,710	—	5,107,710	988,915	1,852,985
1870	11,987,553	—	11,987,553	3,012,289	3 013,736
1871	7,476,266	9,892.066	17,368,332	4,698,189	3,117,702
1872	7,518,041	10,918,904	18,436,904	4,852,187	4,593,541
1873	7,957,386	12,109,457	20,066,843	5,584,822	5,143,247
1874	8,278,272	13,319,663	21,597,935	6,178,279	5,236,972

Monsters en stalen van koopwaren verzonden: in 1871 592,880, in 1872 717,441, in 1873 866,241, in 1874 884,974.

Geldverzendingen per postwissels. Binnenslands:

	wissels.	totaal bedrag.		wissels.	totaal bedrag.
1850	25,738	*f* 88,007	1871	397,058	*f* 4.872,425
1855	98,318	" 422 132	1872	465,170	" 6,832,466
1860	188,523	" 1,517,705	1873	526,685	" 8,395,914
1865	242,414	" 2,210,967	1874	590,152	" 9,723,039
1870	404,777	" 3,032,045			

Het gemiddeld bedrag per postwissel was in 1850 *f* 3.41; in 1855 *f* 4.29; in 1860 *f* 8.05; in 1865 *f* 9.17; in 1870 *f* 7.49; in 1871 *f* 12.27; in 1872 *f* 14.69; in 1873 *f* 15.94 en in 1874 *f* 16.47.

Buitenslands.

Verzonden:	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
getal.............	13,511	16,519	13,272	15.523	33.037
bedrag.........	*f* 185,021	*f* 241,744	*f* 278,622	*f* 364,343	*f* 495,619
middels. p. wissel.	" 13.69½	" 14.63	" 20.98	" 23.47	" 15.—
Ontvangen:					
getal..............	8,500	10,618	17,246	15,474	21,257
bedrag.........	*f* 188,502	*f* 250,838	*f* 321,322	*f* 314,108	*f* 622.457
middels. p. wissel.	" 22.17½	" 23.62½	" 18.63	" 20.09	" 29.28

Volgens een breede staat in het *Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. N°. 53, bl. 12 en 13, heeft het gewicht aan zilveren munt van 1852 tot en met 1873 in Nederland geslagen in totaal beloopen 2,971,184.6 kilo.

c. Credietinstellingen.

Nederlandsche Bank. Bronnen: Verslag van den President en Verslag van de Commissarissen uitgebracht in de algemeene vergadering van Stemgerechtigde aandeelhouders 1865/6—1874/75 en de verschillende officiëele mededeelingen over 1814 tot en met 1873/4, in dit *Jaarboekje* 1850 en volg.; inzonderheid jaarg. 1850, bl. 264, jaarg. 1864, bl. 293 en de overzichten van Mr. J. F. D. BAERT, jaarg. 1864 bl. 271, 1869 bl. 457, aan wien wij ook de volgende opgaven danken:

naar den aard van het onderpand:

gesloten beleeningen op:

effecten	ƒ 21,226,150	minder	ƒ	2,465,150
goederen	" 11,427,750	"	"	3,372,825
specie	" 3,769,400	meer	"	3,240,700
Totaal	ƒ 36,423,300	minder	ƒ	2,597,275

geprolongeerde beleeningen op:

effecten	ƒ 68,068,135	minder	"	12,157,185
goederen	" 29,930,065	meer	"	4,246,379
specie	" 664,700	"	"	454,200
Totaal	ƒ 98,662,900	minder	ƒ	7,456,606

afgeloste beleeningen op:

effecten	ƒ 17,904,860	minder	ƒ	13,581,465
goederen	" 10,659,175	"	"	3,860,810
specie	" 460,300	meer	"	63,100
Totaal	ƒ 29,024,335	minder	ƒ	17,379,175

naar de Bankkantoren:

gesloten door de:

Agentschappen	ƒ 16,400,950	minder	ƒ	393,650
Bijbank	" 5,556,700	"	"	989,700
Hoofdbank	" 14,465,650	"	"	1,213,925

geprolongeerd door de:

Agentschappen	ƒ 41,706,695	minder	ƒ	1,761,550
Bijbank	" 19,454,200	meer	"	2,932,900
Hoofdbank	" 37,502,005	minder	"	8,627,956

afgelost door de:

Agentschappen	ƒ 13,472,710	minder	ƒ	5,238,965
Bijbank	" 4,724,500	"	"	1,551,500
Hoofdbank	" 10,827,125	"	"	10,588,710

Het OPEREEREND KAPITAAL was gemiddeld:

disconto's	ƒ 69,308,589	minder	ƒ	4,047,823
beleeningen op effecten	" 20,410,683	"	"	4,042,293
beleeningen op goederen ..	" 9,186,593	meer	"	513,553
beleeningen op specie	" 410,463	"	"	294,738
beleeningen	" 30,007,739	minder	"	3,234,002
opereerend kapitaal	" 99,316,328	"	"	7,281,825

en naar de onderscheidene wijzen van credietverstrekking evenredig aldus verdeeld:

disconto's	69.79	pCt.
beleeningen op effecten	20.55	"
beleeningen op goederen	9.25	"
beleeningen op specie	0.41	"

31 MAART 1875.

BILJETTEN van	Aantal.	Verhouding van het waardebedrag.
f 1000	37,386	22.17 pCt.
〃 500	12	—
〃 300	69,586	12.38 〃
〃 200	100,510	11.92 〃
〃 100	365,730	21.68 〃
〃 80	37	—
〃 60	365,963	13.02 〃
〃 40	391,626	9.29 〃
〃 25	643,768	9.54 〃
	1,974,618	100

De onderstaande tabel doet den omvang der VERWISSELINGEN kennen:

bankbiljetten	aan de Bank aan- genomen ter verwisseling tegen	specie...	*f* 34,098,655	minder	*f* 143,52[illegible]
〃		bankbilj.	〃 138,399,745	〃	〃 1,667,22[illegible]
specie......		〃	〃 27,695,070	〃	〃 1,682,7[illegible]
		Totaal........	*f* 200,193,470	〃	*f* 3,493,50[illegible]

Het totaal der verwisselingen was als volgt over de onderscheidene Bankkantoren verdeeld:

Agentschappen..............	*f* 103,442,090	meer	*f* 55,135
Correspondentschappen........	〃 26,046,150	〃	〃 197,805
Bijbank....................	〃 33,983,085	minder	〃 2,344,775
Hoofdbank..................	〃 36,722,145	〃	〃 1,401,670
Nederl. Bank..............	*f* 200,193,470	〃	*f* 3,493,505

De voorraad MUNT en MUNTMATERIAAL was gemiddeld *f* 134,804,492, *f* 26,618,127 hooger dan in het vorige boekjaar. De voorraad wisselde af van *f* 139,669,765 26 Maart 1875 tot *f* 129,852,340 7 April 1874. De opeischbare schuld was gemiddeld voor 62.4 pCt. door edel metaal gedekt, tegen 55.22 pCt. in 1873/74.

Het BESCHIKBAAR SALDO VAN MUNT EN MUNTMATERIAAL wisselde af van *f* 53,050,759 30 Maart 1875 tot *f* 42,879,638 18 Jan. 1875, en was gemiddeld *f* 48,399,522, *f* 18,563,819 hooger dan in het vorige jaar.

De beweging van het MUNTMATERIAAL was in kilo's metaal fijn voor het

Zilver:

verkocht...............	67	minder	18,707
vermunt..........	239,363	meer	234,591
vermindering......	239,430	〃	215,884

Er werd geen zilver gekocht, evenmin als in 't vorige jaar.

specie	*f* 81,203,162.43½	meer *f*	34,775,560.03½
muntbiljetten	" 3,109,430.—	mind. "	176,040.—
muntmateriaal	" 58,300,360.42	" "	25,082,693.71
bankbiljetten in omloop	" 168,662,780.—	meer "	374,480.—
bankassignatiën " "	" nihil.	mind. "	3,500.—
rekening-courant-saldo's	" 52,298,613.45½	meer "	21,131,159.65
opeischbare schuld	*f* 220,961,393.45½	" *f*	21,502,139.65
reservefonds	*f* 4,235,785.—	" *f*	132,665.—

Utrecht, 14 Mei 1875. J. F. B. R.

ANDERE CREDIETINSTELLINGEN.

Zie de Verslagen, voor een deel opgenomen in de Verslagen der Kamers van Koophandel en *Prov. Verslagen*, verder het *Mengelwerk*.

Spaarbanken. De *bronnon* zijn het officiëele *Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur*, laatstelijk dat over 1871, in het *Bijblad Staatsc.* 1873/4, bijl. N°. 84, de verslagen der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, de speciale Verslagen van verschillende instellingen, en de uit die bronnen samengestelde critische overzichten van Mr. G. A. FOKKER, in dit jaarboekje 1858, bl. 290, 1863, bl. 317, 1869, bl. 342, 1873, bl. 431 en in het *Mengelwerk* van dezen jaargang.

Spaarkassen. De *bronnen* zijn het *Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur* en die der onderscheidene instellingen. Volgens het regeeringsverslag waren er in: 1861 34, in 1871 33 spaarkassen. — Het aantal deelhebbers bedroeg in 1861 van 33 spaarkassen, waarvan de cijfers bekend werden, 6,530, in 1871 van 31 spaarkassen 7,148 en in 1872 van 29 spaarkassen 7,433 deelhebbers met *f* 131,454 inlagen.

Hulpbanken. Aan het *Regeeringsverslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over* 1872 (*Bijbl. Staatsc.* 1874/75, bijl. N°. 25) ontleenen wij de volgende opgaven.

	getal hulpbanken.	gedane voorschotten.	bedrag der voorschotten.
1866	37	7,460	*f* 511,605
1867	38	7,933	" 567,873
1868	39	7,922	" 572.150
1869	40	7,827	" 586,205
1870	42	8 041	" 638,396
1871	43	8 558	" 682,819
1872	43	8,276	" 691,433

Hierbij moet opgemerkt worden, dat voor de jaren tot en met 1871 de opgaven van een der banken ontbraken.

Commissiën voor de Rijnvaart bestaan te Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht. Zie *Staatsalmanak* 1875, bl. 401.

Commissiën van toezicht over het vervoer van landverhuizers te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht en Vlissingen. Als boven bl. 402.

Loodswezen. In de toelichting op art. 10 der Conceptstaatsbegrooting 1875, Hoofdst. VI, Marine (Aandeel in de loodsgelden enz. van de bemanning der loods-, inspectie- en peilingsvaartuigen), wordt het personeel als volgt opgegeven: 8 schippers 1e kl. (kanaaldienst), 18 idem (kustdienst), 25 idem 2e kl., 202 zeeloodsen, 9 loodsen naar zee, 12 loodsen op in geregelde beurt varende stoomschepen, 154 binnenloodsen, 18 idem op het Noordhollandsch Kanaal, hulploodsen, 25 kweekelingen 1e en 25 2e kl., 2 kwartiermeesters, 8 roeiers, 130 matrozen en 1 lichtmatroos, te zamen 635 personen.

De opbrengst der loodsgelden was (*bijl. Conceptstaatsbegroot.*) in:

1850	*f* 745,442	1871	*f* 1,081,241
1855	" 736,587	1872	" 972,678
1870	" 878,364	1873	" 1,034,750

Zie mede *Staatsalmanak* 1875, bl. 428.

Omtrent de *Inrichtingen van handels- en zeevaartkundig onderwijs*, zie boven bl. 22.

IV. Omvang en verdeeling van het stoffelijk vermogen des volks.

A. Aanleg van het vermogen in vaste goederen.

Aan den *Staat van het getal perceelen, het getal zielen* (telling 1869) *en het getal artikelen van den legger, nagenoeg overeenkomende met het getal eigenaren, de grootte en de belastbare opbrengst* (*na aftrek van dijk- en polderlasten*) *der ongebouwde en gebouwde eigendommen, per kadastrale gemeente, op het tijdstip van de afsluiting der kadastrale leggers van het dienstjaar* 1871, gemeenten- en provinciegewijzigde, voorkomende in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* IIIde stuk, 's-Hage 1874, ontleenen wij het volgende, waarbij dient opgemerkt te worden, dat de onderdeelen der hectaren en guldens zijn weggelaten.

PROVINCIEN.	AANTAL ZIELEN.	GETAL ART. VAN DEN KAD. LEGGER.	GETAL PER-CEELEN.	GROOTTE Hect.	BELASTBARE OPBRENGST. Guldens. Ongeb.	Gebouwd.	TOTAAL.
Noord-Brabant......	428,872	111,096	705,774	512,774	6,078,152	1,917,513	7,99[illegible]
Gelderland..........	432,093	83,144	589,039	508,648	5,491,812	2,266,315	7,758[illegible]
Zuid-Holland........	688,204	66,223	561,033	301,756	7,065,095	8,741,770	15,806[illegible]
Noord-Holland......	577,436	61,721	321,999	271,696	4,344,196	8,287,034	12,631[illegible]
Zeeland.............	177,569	32,605	195,937	176,500	3,710,226	1,180,101	4,89[illegible]
Utrecht..............	178,556	20,013	183,872	138,429	2,383,580	1,690,386	4,073[illegible]
Friesland............	292,354	49,803	309,426	327,494	5.525, 50	1,771,868	7,297[illegible]
Overijssel...........	254,051	53,697	403,306	334,305	2,482,488	1,165,678	3,648[illegible]
Groningen............	225,336	33,420	242,465	229,268	4,271,688	1,369,613	5,641[illegible]
Drenthe..............	105,637	27,601	232,986	266,262	831,012	336,551	1,166[illegible]
Limburg.............	223,821	91,611	519,302	220,414	3,079,332	1,011,916	4,091[illegible]
Totaal.........	3,579,529	630,864	4,265,136	3,287,488	45,257,932	29,737,734	74,995[illegible]

Het 3de stuk der *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* loopt over de jaren 1869—1873 en sluit zich aan de beide vorige, loopende over 1846—1868.

Omtrent de *belastbare opbrengst der gebouwde en ongebouwde eigendommen* heeft men de volgende cijfers.

GEBOUWDE EIGENDOMMEN.

	GETAL PERCEELEN. belastbare.	onbelastbare.	zuivere belastbare opbrengst.	aantal artikelen of aanslagen.
1846......	480,947	24,159	*f* 25,445,061	293,410
1850......	494,143	24,855	" 25,179,525	300,408
1855......	513,015	25,377	" 26,394,380	308,690
1860......	534,633	26,323	" 27,137,727	316,305
1865......	563,432	27,869	" 28,127,994	326,528
1870......	602,222	29,377	" 29,405,595	341,293
1873......	627,395	30,566	" 30,432,555	349,854

ONGEBOUWDE EIGENDOMMEN.

	GETAL PERCEELEN. belastbare.	onbelastb.	OPPERVLAKTE. hectaren. belastbare.	onbelastb.	zuivere belasbare opbrengst.	aantal artikel of aanslagen
1846....	3,620,990	29,258	3,132,869	127,623	*f* 44,393,143	504,32[illegible]
1850....	3,715,991	31,158	3,138,529	131,394	" 44,425,416	525,5[illegible]
1855....	3,825,400	31,899	3,136,922	133,833	" 44,507,349	547,253
1860....	3,966,815	33,347	3,153,060	128,937	" 44,595,198	572,60[illegible]
1865....	4,091,341	35,360	3,154,037	133,530	" 44,836,556	598,33[illegible]
1870....	4,184,211	38,198	3,291,904		" 45,282,134	625,442
1873....	4,264,597	43,626	3,292,988		" 45,377,642	641,412

Volgens de uitkomsten der kadastrale leggers, (*Staatsc.* 9 Januari 1875), was de belastbare opbrengst op 20 Oct. 1874, der

gebouwde eigendommen............ *f* 31,201,408
ongebouwde " .... " 45,592,100

	1868.	1869.
Verkoop van onroerende goederen........	ƒ 2 881,653	ƒ 4,221,207
Verhooging bij licitatie van onverdeelde id. id.	„ 53,297	„ 55,249
Uitgifte, overdr. en afstand van beklemming..	„ 121,696	„ 149,293
Uitgifte en overdracht van erfpacht en opstal.	„ 10,527	„ 43,841
Aangaan, overdracht en afstand van huur..	„ 73,535	„ 86,302
Overbedeeling bij scheiding in onroer. goeder.	„ 162,314	„ 222,674
Ruiling van onroerende zaken............	„ 14,552	„ 29,572
Schenking van „ „	„ 11,918	„ 15,854
Vestiging van overdracht van tiendrechten.	„ 2,568	„ 3,078
Verkoop v. hakhout, boomen en veldvruchten.	„ 110,643	„ 138,882
	ƒ 3,441,563	ƒ 4,965,962
Verhoogd met 38 opcenten........	„ 1,311,795	„ 1,887,065
	ƒ 4,753,360	ƒ 6,853,027

Koop- en huurwaarde der landerijen. Het *Verslag van den landbouw* en de *Prov. Verslagen* bevatten daarvoor een aantal bronnen.

Verhouding der hoogstaangeslagenen in de grondbelasting. De bronnen daarvoor zijn de jaarlijksche lijsten der hoogstaangeslagenen in de directe belastingen, verkiesbaar voor de Eerste Kamer der Staten generaal. Zie voor 1875 de bijvoegsels tot de *Staatscourant* van 26 Mei 1875.

B. Statistiek der hypotheken. Zie de breede officiëele statistische mededeelingen in het artikel van den Heer PH. J. BACHIENE: *Eigendom van onroerend goed en hypotheek. Grondcrediet,* in *Jaarboekje* 1873, bl. 241 volg.; voorts de cijfers in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen,* de toelichtingen op de Concept-staatsbegrootingen en de Verslagen van hypotheekbanken, kortelijk overgenomen in de *Provinciale* en Gemeenteverslagen en die van de Kamers van Koophandel.

Volgens de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen* was de zuivere opbrengst van het hypotheekrecht in hoofdsom aldus:

	recht van inschrijving.	recht van overschrijving.	Totaal.
1846.......	ƒ 25,284	ƒ 213,925	ƒ 239,209
1850.......	„ 20,459	„ 229,833	„ 250,293
1855.......	„ 28,032	„ 313,239	„ 341,272
1860.......	„ 32,655	„ 335,169	„ 367,824
1865.......	„ 44,313	„ 378,155	„ 422,469
1870.......	„ 50 583	„ 405,584	„ 456,168
1873.......	„ 74,709	„ 602,557	„ 677,266

C. Inschrijvingen op de grootboeken der staatsschuld. Hiervan bestaan, zoover ons bekend is, geene andere opgaven dan die jaarlijks bij de Staatsbegrooting, Hoofdst. VII A, worden medegedeeld van het totaal bedrag der Staatsschuld. Het nominaal bedrag der inschrijvingen op de grootboeken is voor 1875:

STAAT, *aanwijzende den aard en het aantal der Instellingen van liefdadigheid in de jaren* 1854, 1864 *en* 1872.

AARD DER INSTELLINGEN.	AANTAL INSTELLINGEN, BEDOELD BIJ ART. 2 DER WET.[1] Lett. *a* en *d*.			Lett. *b*.			Lett. *c*.			GENEEL TOTAAL INSTELLINGEN.		
	1854.	1864.	1872.	1854.	1864.	1872.	1854.	1864.	1872.	1854.	1864.	1872.
Besturen voor huiszittende armen	1,212	1,227	1,229	2,378	2,563	2,681	92	88	93	3,677	3,878	4,003
Genootschappen ter ondersteuning van schamele armen	2	1	1	92	109	131	51	61	72	145	171	204
Commissiën tot uitdeeling van levens- … winter	28	16	17	5	5	5	122	99	94	155	120	116
… steuning van … n	3	1	1	1	1	3	45	51	54	49	53	58
Godshuizen	187	178	182	277	311	333	223	219	219	687	708	734
Gast- of ziekenhuizen	35	36	38	14	13	17	8	9	14	57	58	69
Instellingen tot werkverschaffing in daartoe ingerichte werkplaatsen	17	12	15	6	6	6	18	19	15	41	37	36
Dito dito op andere wijze	13	9	6	6	6	6	59	45	43	78	60	55
Totaal	1,497	1,480	1,489	2,776	3,014	3,182	616	591	603	4,889	5,085	5,274

[1] Art. 2 luidt aldus: "De Wet onderscheidt: *a*. Staats-, provinciale of gemeente-instellingen door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd; — *b*. Instellingen eener kerkelijke gemeente, bestemd voor de armen eener bepaalde godsdienstige gezindte en van wege die kerkelijke gemeente geregeld en bestuurd; — *c*. Instellingen door bijzondere personen of door bijzondere, niet kerkelijke vereenigingen geregeld en bestuurd; — *d*. Instellingen van gemengden aard, in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid en van wege eene kerkelijke gemeente of door bijzondere personen of bijzondere, niet kerkelijke vereenigingen gezamenlijk wordt voorzien."

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.		BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar*.
1869.	*a* en *d*.	1,233	23,262	19,211	37,477	14,759	94,709	*f* 2,252,723
	b.	2,697	23,907	23,153	39,189	18,961	114,300	" 3,052,939
	c.	89	954	646	2,182	829	4,611	" 88,951
Totaal...		3,950	57,213	43,010	78,848	34,549	213,620	*f* 5,394,613
1870.	*a* en *d*.	1,232	28,850	20,792	32,297	13,567	95,506	*f* 2,196,534
	b.	2,661	32,901	24,658	39,851	18,035	115,445	" 3,166,957
	c.	90	822	594	2,515	707	4,638	" 89,625
Totaal...		3,983	62,573	46,044	74,663	32,309	215,589	*f* 5,453,116
1871.	*a* en *d*.	1,227	17,450	16,112	33,928	12,849	80,339	*f* 2,102,643
	b.	2,669	33,543	22,776	40,718	17,336	114,373	" 3,290,030
	c.	91	870	598	2,727	712	4,907	" 93,793
Totaal...		3,987	51,863	39,486	77,373	30,897	199,619	*f* 5,486,466
1872.	*a* en *d*.	1,229	15,746	14,163	27,036	10,110	67,055	*f* 2,047,343
	b.	2,681	32,990	23,405	37,142	16,739	110,266	" 3,227,507
	c.	92	866	604	2,692	707	4,869	" 95,716
Totaal...		4,002	49,592	38,172	66,870	27,556	182,190	*f* 5,370,566

STAAT, AANWIJZENDE HET AANTAL BEDEELDEN EN DE UITGAVEN VOOR ONDERSTAND BIJ DE GENOOTSCHAPPEN TOT ONDERSTEUNING VAN SCHAMELE ARMEN.

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.		BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar*.
1867.	*a* en *d*.	1	30	26	14	9	79	*f* 1,676
	b[a].	119	1,756	496	6,388	1,808	10,448	" 138,267
	c.	63	392	207	3,816	670	5,085	" 44,453
Totaal.....		183	2,178	729	10,218	2,487	15,612	*f* 184,396
1868.	*a* en *d*.	1	28	27	15	8	78	*f* 1,507
	b.	121	1,958	520	6,197	2,206	10,881	" 142,180
	c.	64	266	218	4,267	739	5,490	" 48,208
Totaal.....		186	2,252	765	10,479	2,953	16,449	*f* 191,895
1869.	*a* en *d*.	1	29	28	13	10	80	*f* 1,658
	b.	122	1,757	575	6,136	2,062	10,530	" 139,417
	c.	69	318	266	4,637	589	5,810	" 50,463
Totaal.....		192	2,104	869	10,786	2,661	16,420	*f* 191,538
1870.	*a* en *d*.	1	28	26	14	11	79	*f* 1,482
	b.	125	1,872	1,000	6,675	2,270	11,817	" 153,778
	c.	71	348	142	4,897	622	6,009	" 53,405
Totaal.....		197	2,248	1,168	11,586	2,903	17,905	*f* 208,665

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar*.
1871. *a* en *d*.	1	26	29	12	15	82	*f* 1,360
b.	128	1,842	474	6,732	2,260	11,308	" 169,929
c.	72	616	156	4,717	816	6,305	" 58,281
Totaal.....	201	2,484	659	11,461	3,091	17,695	*f* 229,570
1872. *a* en *d*.	1	26	27	12	14	79	*f* 1,347
b.	131	1,768	458	6,485	1,856	10,567	" 153,126
c.	72	596	145	4,642	781	6,164	" 61,006
Totaal.....	204	2,390	630	11,139	2,651	16810	*f* 215,479

RECAPITULATIE DER BEIDE STATEN.

JAREN.	AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloopende person.	Tijdelijk. Hoofden van huisgez.	Eenloopende person.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar*.
1867....	4,152	57,933	43,600	112,901	36,759	251,193	*f* 5,588,746
1868....	4,118	58,033	43,821	90,824	37,188	229,866	" 5,700,885
1869....	4,142	59,317	43,879	89,634	37,210	230,040	" 5,586,151
1870....	4,180	64,821	47,212	86,249	35,212	233,494	" 5,661,781
1871....	4,188	54,347	40,145	88,834	33,988	217,314	" 5,716,036
1872....	4,206	51,982	38,802	78,009	30,207	199,000	" 5,586,045

N. GOEDEREN EN BEZITTINGEN IN DE DOODE HAND. Zoover ons bekend is, zijn de eenige dienaangaande door de Regeering gepubliceerde cijfers die over 1858, welke in dit *Jaarboekje* 1859, blz. 357, in hun geheel zijn opgenomen. Wij herhalen daaruit hier de totaal cijfers:

Goederen.

Grootte hectaren............506,445.[4795].

Belastbaar inkomen, ongebouwd..........*f* 2,992,277

" " gebouwd.............." 832,341

f 3,824,618

Nominaal kapitaal inschrijvingen op het Grootboek.

2½ pCt...........*f* 107,586,900

3 "..........." 4,718,750

4 "..........." 7,081,600

f 119,387,250

Zie mede in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, I—III, de opbrengst van de 10½ pCt. rechten op schenkingen in de doode hand. (Zie boven, bl. 102.)

V. Inrichting en huishouding van den Staat.

A. STAATSBESTUUR. De algemeene *bronnen* voor de kennis van de indeeling en vertakkingen van het algemeen bestuur in den Staat zijn de *Staatsalmanak* en de *Staatsbegrootingen*.

B. VERTEGENWOORDIGING. STAATSRECHTELIJKE ONDERSCHEIDINGEN DES VOLKS.

Eerste Kamer der Staten-generaal. Zie den *Staatsalmanak*, de *Prov. Verslagen* en de jaarlijksche lijsten der hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen, verkiesbaar tot lid der Eerste Kamer van de Staten-generaal, in de *Staatscourant*, laatstelijk die van 26 Mei 1875, waaruit het volgende:

	Aantal leden der Prov. St. als kiezers.	Aantal hoogstaangeslagenen in de Rijksbel. als verkiesbaren 1874.	Hoogste en laagste aanslag 1874.	Aantal te kiezen leden.
N.-Brabant	64	143	*f* 2,679—399	5
Gelderland	62	144	„ 6,144—535	5
Z.-Holland	80	229	„ 17,099—878	7
N.-Holland	72	192	„ 4,597—818	6
Zeeland	42	59	„ 4,084—629	2
Utrecht	41	57	„ 4,876—989	2
Friesland	50	97	„ 8,873—719	3
Overijssel	47	84	„ 15,974—451	3
Groningen	45	75	„ 2,356—535	2
Drenthe	35	35	„ 1,026—258	1
Limburg	45	74	„ 4,667—297	3
	583	1,189	*f* 17,099—258	39

Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zie in de *Uitkomsten der vijfde tienjarige Volkstelling*, Dec. 1869, 1e deel, blz. 437, den staat, aanwijzende het getal leden van de Tweede Kamer, het getal gemeenten, de wettelijke bevolking, de oppervlakte en de bevolking in de onderscheidene hoofdkiesdistricten in 1869, — de mededeelingen der Regeering omtrent het aantal kiezers enz., bij het thans (1 Aug. 1875) aanhangige wetsontwerp tot wijziging der kieswet, *Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. N°. 113, waarin medegedeeld worden de bevolking en het aantal kiezers in iedere gemeente in 1874, den *Staatsalmanak* en de *Prov. Verslagen*, alsmede, wat betreft den te betalen census in de verschillende districten, de *Kieswet.* Aan beide eerstgenoemde bronnen is de volgende tabel ontleend:

naren en bedienden aan de provinciale griffiën; voorts de *Prov. Verslagen*, den *Staatsalmanak* en de *Kieswet*, waaruit het volgende:

Provinciën.	Hoofdkiesdistricten.	Kiezers 1873.	Te kiezen leden.	Ambtenaren ter Provinciale griffiën.	Bedienden ter Provinciale griffiën.
N.-Brabant......	9	14,951	64	17	3
Gelderland......	16	13,692	62	24	5
Z.-Holland......	17	18,988	80	26	4
N.-Holland......	12	15,416	72	28	3
Zeeland.........	6	5,133	42	24	4
Utrecht.........	5	5,810	41	17	3
Friesland.......	5	9,363	50	29	4
Overijssel.......	12	7,448	47	19	4
Groningen......	7	7,351	45	18	4
Drenthe.........	2	2,748	35	12	3
Limburg.........	9	5,594	45	19	3
	100	106,494	583	233	40

De kosten van het rijksbestuur der provinciën waren volgens de Staatsbegrooting voor 1875 als volgt:

N.-Brabant...*f*	55,750	Zeeland......*f*	56,300	Groningen...*f*	52,530
Gelderland...″	59,670	Utrecht......″	45,635	Drenthe.....″	36,575
Z.-Holland...″	82,637	Friesland....″	57,400	Limburg....″	50,410
N.-Holland...″	71,065	Overijssel....″	51,935		

Te zamen...*f* 619,907

Verhooging van salaris der ambtenaren ter prov. griffiën...″ 6,000

Totaal.....*f* 625,907

tegen *f* 627,912 in 1874 — *f* 582,906 in 1872
″ ″ 600,753 ″ 1873 — ″ 610,820 ″ 1871

Gemeenteraden. De eenigste *bronnen* voor dit onderwerp zijn de *Provinciale Verslagen.* Daaruit is echter geen ander algemeen overzicht samen te stellen, dan het volgende. Vooraf ga de opmerking, dat in den vorigen jaargang (*Overzicht* bl. 94) de cijfers der kiezers in 1872 in Z.-Holland en Drenthe foutief zijn.

	Gemeenten.	Kiezers voor den gemeenteraad. 1872.	Kiezers voor den gemeenteraad. 1873.
N.-Brabant......	185	24,773	25,170
Gelderland......	116	22,194	22,623
Z.-Holland......	193	30,210	30,740
N.-Holland......	184	25,283	25,631
Zeeland.........	112	8,921	9,091
Utrecht.........	72	8,628	8,802
Friesland.......	43	16,164	16,410
Overijssel.......	61	12,284	12,570
Groningen.......	57	12,321	12,378
Drenthe.........	33	4,783	4,972
Limburg........	125	9,902	10,155
Nederland.....	1,131	175,463	178,542

b. Niet gepantserde schepen:
ijzeren of stalen: 1 schroefstoomschip 2 klasse;
houten 38, als: 4 fregatten met stoomvermogen, 16 schroefstoomschepen, 1 transportschip met stoomvermogen, 1 raderstoomschip, 1 linieschip, 1 fregat, 3 korvetten, 1 stoomflotillevaartuig, 5 kanonneerbooten, 1 schoonerbrik, 1 flotille-vaartuig, 1 drijvende batterij, 1 brik en 1 verdedigingsvaartuig, zoover de stoomschepen betreft, met een effectief stoomvermogen van 10,932 paardekracht, gewapend met 322 stukken en met een vastgestelde bemanning van 4,386 koppen.

Totaal 66 vaartuigen met 388 stukken geschut, en eene vastgestelde bemanning van 6,626 koppen.

Voor 1875 is de sterkte der zeemacht bepaald als volgt:

Voor binnenslands, oefening en kruistochten op 3 wachtschepen, 3 ramschepen, 6 monitors en 4 schroefstoomschepen, te zamen 16 met 2,699 koppen.

Voor de Indische, militaire marine op 2 wachtschepen, 10 raderstoomschepen, 9 schroefstoomschepen en 1 opnemingsvaartuig, bemand met 1880 koppen.

Auxiliair eskader: 4 schroefstoomschepen met 800 koppen.

Voor West-Indie: 2 schroefstoomschepen met 192 koppen.

Te zamen 44 vaartuigen met 5,571 koppen.

Het korps mariniers bestond op 1 Juli 1874 uit 50 officieren, 316 onder-officieren en minderen, te zamen 1853, van welke 14 officieren en 1,114 onder-officieren, te zamen 1,128, geëmbarkeerd; de overigen aan wal.

Landmacht. Bronnen: Staatsalmanak, Hoofdst. X, *Staatsbegrooting,* Hoofdst. VIII. De *Staat der effectieve sterkte van het leger op den* 1sten *Juli* 1874, *met aanwijzing van de militairen die zich op dat tijdstip werkelijk onder de wapenen en met groot verlof bevonden, mitsgaders van het incompleet in iederen rang* (bijl. N°. 76 der Concept-staatsbegrooting 1875), heeft de volgende totaalcijfers:

	Staven, administratie en geneesk. dienst.	Infanterie.	Cavallerie.	Artillerie.	Genie.	Totaal.
Staven.						
Officieren	177	294	72	150	76	769
Troepen	—	264	49	110	50	473
Kader.						
Officieren	—	753	99	234	15	1,101
Onderofficieren	—	1,638	226	528	50	2,442
Korporaals en apointés	—	915	317	394	47	1,673
Tamboers, hoornblazers en trompetters	—	492	75	106	15	688

	Staven, administratie en geneesk. dienst.	Infanterie.	Cavallerie.	Artillerie.	Genie.	Totaal
Kader.						
Werklieden	—	—	40	50	—	90
Soldaten.						
Vrijwilligers	—	1,586	1,220	1,108	145	4,059
Miliciens	—	35,988	1,914	8,058	641	46,601
Totaal.						
Officieren	177	1,047	171	384	91	1,870
Troepen	—	40,833	3,841	10,354	948	56,026
Paarden van:						
officieren	74	83	298	182	16	653
troepen	—	—	2,400	1,668	—	4,068

Van de miliciens, boven vermeld, waren onder de wapens 18,494
met groot verlof 28,107
Het totaal vrijwillige soldaten was 4,059

Volgens de formatie was 1 Juli 1874 het incompleet bij de corpsen bij de:

	Officieren.	Manschappen.	Paarden. officieren.	Paarden. troepen.
Infanterie	58	2,647	4	—
Cavallerie	20	477	23	—
Artillerie	39	257	8	11
Genie	14	87	1	—
	131	3,468	36	11

Overcompleet waren 42 officierspaarden bij de cavalerie.

Nationale militie. Bronnen: Lichting voor de Nationale militie 1863—1867. (*Stat. bescheiden* 1868, Dl. I, st. 2), voor latere jaren de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. VI, en de jaarlijksche verslagen in de *Staatscourant* van den afloop der lichting, laatstelijk over 1874, in de *Staatsc.* van 15 April 1875. In de *Uitkomsten der volkstelling van* 1869, 1, bl. 440, komt voor eene statistiek van de indeeling der militie-districten met hunne bevolking en grootte. Zie mede den *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 4, de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. V (Binnenl. zaken), en wat betreft de ingedeelde miliciens bij de marine, Hoofdst. VI. Aan de verslagen in de *Staatscourant* is het volgende ontleend:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Bedrag der lichting	11,000	11,000	11,000	11,000	11,000
Waarvan voor den zeedienst	600	600	600	600	600
Ingeschrevenen	32,805	32,420	32,407	31,190	30,708
Ingelijfden	10,930	10,907	10,919	10,875	10,846
Ontbrekenden	70	93	91	125	154
Ingelijfd bij den zeedienst	600	600	600	597	600
Zich voor den zeedienst aangegeven hebbenden	1,305	1,325	1,498	1,588	1,605
Ingelijfde plaatsvervangers	1,496	1,581	1,669	1,774	1,708
〃 nommerverwisselaars	685	661	682	617	594
Vrijgestelden als beneden de maat	1,935	1,860	1,826	1,717	1,660
〃 om lichaamsgebreken enz.	2,013	2,168	2,157	2,179	2,292
〃 eenige wettige zoons	4,349	4,316	4,473	4,356	4,316
〃 wegens milit. dienst of dien van broeders	9,013	9,012	9,149	8,641	8,639
Totaal vrijgestelden	17,317	17,425	17,685	16,952	17,115

Schutterij. Bronnen: de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. VI, de jaarlijksche in de *Staatscourant* gepubliceerde *Algemeene numerieke Staat van de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterij* op 1 Januari, laatstelijk die over 1874 in het nommer van 29 Juli 1875, en de *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 5. In de *Prov. Verslagen* over 1873 wordt de sterkte der schutterijen aldus opgegeven:

	DIENSTDOENDE.		RUSTENDE.		
	actief.	reserve.	actief.	reserve.	Totaal.
Noord-Brabant	1,980	1,526	6,095	5,410	56,011
Gelderland	1,794	1,727	6,120	5,976	15,617
Zuid-Holland	6,935	5,516	5,474	4,362	22,287
Noord-Holland	6,769	6,023	3,362	3,738	19,892
Zeeland	757	470	2,528	2,129	5 584
Utrecht	1,242	886	1,877	1,479	5,484
Friesland	1,359	1,577	4,079	4,555	11,570
Overijssel	1,446	1,306	3,497	2,698	8,942
Groningen	1,415	948	3,059	2,158	7,580
Drenthe	457	419	1,445	1,121	3,442
Limburg	607	607	Niet juist bekend.		
	24,761	21,005	37,536	33,621	156,409 zonder Limburg.

De werkelijke sterkte van den eersten ban der dienstdoende en rustende schutterijen in 1873 wordt als volgt opgegeven:

Noord-Brabant	11,528	Zeeland	2,729	Groningen	1,582
Gelderland	11,630	Utrecht	5,380	Drenthe	2,221
Zuid-Holland	20,214	Friesland	10,986	Limburg	?
Noord-Holland	19,001	Overijsel	9,089		
				Nederland (zonder Limburg)	94,360

Volgens de mededeeling in de *Staatscourant* van 29 Juli 1875, omtrent de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterijen, waren er op 1 Januari 1875 in 88 gemeenten dienstdoende

schutterijen. Amsterdam telde 5, Rotterdam 3, 's-Gravenhage 2, en 12 andere gemeenten ieder 1 bataillon, te zamen 22 bataillons. Het gezamenlijk getal compagniën was 211. De gezamenlijke sterkte was:

	zonder kinderen.	met kinderen.	Te zamen.
Officieren	428	169	597
Onderofficieren	706	370	1,076
Korporaals	812	336	1,148
Tamboers	109	84	193
Schutters, actief	15,005	5,147	20,152
〃 reserve	8,861	10,092	18,953
〃 Totaal	23,866	15,239	39,105
Te zamen	25,921	16,198	42,119
van welke vroeger bij het leger gediend hadden	6,735	3,328	10,063

Vereenigingen tot bevordering van 's lands weerbaarheid. Zie de onderscheidene mededeelingen in de *Prov. Verslagen*, waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken. In jaargang 1868 van dit *Jaarboekje* heeft Jhr. Mr. A. J. BETHAAN MACARÉ op die vereenigingen de aandacht gevestigd.

Omtrent de *opleiding voor de zee- en landmacht* zie men boven bl. 25 volg.

Vorming van het koloniale leger. In het *Staatshuish. Jaarboekje* 1850, 1851 en 1863 zijn door wijlen Mr. G. A. DE MEESTER, burgemeester van Harderwijk, breede statistieke opgaven medegedeeld van de personen naar den verschillenden landaard, die zich van 1843 tot 1862 verbonden hadden voor den landdienst in de Nederlandsche koloniën en derwaarts waren vertrokken. Latere opgaven vindt men, doch alleen wat het leger in Oost-Indië betreft, in de *Koloniale Verslagen*, echter alleen onderscheiden in Nederlanders, Vreemdelingen en Afrikanen, in zoover betreft de in Indië ingedeelde manschappen. In die Verslagen van 1873 en 1874 worden de volgende cijfers medegedeeld:

1868	geheel ingedeeld	2,056,	waarvan Nederlanders	1,651	of	76.6	pct.
1869	〃 〃	2,024,	〃 〃	1,347	〃	78.3	〃
1870	〃 〃	1,395,	〃 〃	792	〃	60.7	〃
1871	〃 〃	1,102,	〃 〃	1,017	〃	92.3	〃
1872	〃 〃	1,004,	〃 〃	904	〃	98.2	〃
1873	〃 〃	3,331,	〃 〃	2,674	〃	80 3	〃

Ultimo December 1873 was het O.-I. leger samengesteld uit:

	Officieren.	Onderoffic. en manschapp.
Afkomstig uit Nederland of Ned. Indië	1,265	10,521
België	1	332
Duitschland	57	898
Zwitserland	1	1,022
Frankrijk	1	358
Elders	1	114
Afrikanen en inlanders	6	16,009
	1,332	29,254

In 1873 en de eerste helft van 1874 zijn van het leger in Nederland bij dat in Oost-Indië overgeplaatst: 251 onder-officieren, 320 korporaals en 1,311 soldaten, te zamen 1882 militairen.

KERKELIJKE ZAKEN. Zie boven blz. 29.

DOMEINEN EN BEZITTINGEN VAN DEN STAAT. Omtrent de Staats- en Kroondomeinen worden jaarlijks uitvoerige verslagen aan de Staten-generaal medegedeeld. De kosten en de opbrengst der Staatsdomeinen worden gevonden in de bijlagen tot de Concept-staatsbegrootingen, Hoofdstuk VII B (Financiën) en de wet op de Middelen. In het *Staatk. Jaarb.* 1863 is een gespecificeerd overzicht daarvan opgenomen over 1842 tot 1861, alsmede een opgave van de sedert de wet van 29 Aug. 1848 tot 1861 verkochte vaste goederen, afgekochte tienden enz.

De opbrengst was in 1873:

gewone domeinen, tienden enz. .	*f* 598,050	*f* 1,479,359.
domein van oorlog	" 83,469	
groote wegen	" 278,196	
vaarten, veren, havens	" 519,642	

tegen *f* 1,468,279 in 1872, *f* 1,475,000 in 1871, *f* 1,090,000 in 1870, *f* 1,335,000 in 1869, *f* 1,345,000 in 1868 enz. Onder de Staatsontvangsten van 1852 tot 1873 komen de bijdragen uit het fonds der koopprijzen van domeinen voor tot een totaal bedrag van *f* 15,028,862. Zie concept-staatsbegrooting 1875, N°. 1.

STAATSONTVANGSTEN EN STAATSUITGAVEN. *Bronnen*: *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 1e, 2e en 3e stuk. 's Grav. 1861, 1869 en 1874, bevattende overzichten van de opbrengst der directe en indirecte belastingen 1846—1859, 1860—1868 en 1869—73, het tweede met een algemeen overzicht sedert 1831; de bijlagen tot de *Concept-staatsbegrootingen* en de *Staatsrekeningen*. Voor de opbrengst der belastingen in de verschillende provinciën, zie men de *Prov. Verslagen*.

Met verwijzing naar de uitvoerige opgaven van de *Staatsinkomsten en uitgaven* in 1831—1872, in jaargang 1873 van dit *Jaarboekje*, volgt hier een tienjarig overzicht:

AANMERKINGEN OP DE VOORGAANDE BLADZIJDE.

INKOMSTEN.

De *batige sloten* zijn gelden, die bij de wet aan de middelen der diensten, nevens welke zij zijn uitgetrokken, uit de beschikbare middelen van vroegere diensten worden toegevoegd. Het bedrag dier batige sloten is mitsdien tweemalen onder de totale ontvangsten opgenomen.

Andere ontvangsten. Deze waren:

1864....ƒ 3,909,959 afkoop van den Scheldetol en ƒ 2,594,748 saldo der rekeningen wegens herstel van het muntwezen in Ned. Indië.
1865....„ 3,909,252 „ „ „ „
1866....„ 2,919,253 „ „ „ „
1867....„ 1,088,349 aandeel van Nederland in de eerste helft der ten jare 1864 van het Gouvernement van Japan bedongen schadevergoeding, ter zake der expeditie naar Simonoseki
1870....„ 2,500,000 aflossing der in 1868 aan de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen geleende som.
1873....„ 6,900,000 afkoopsom van de onvervreemdbare rente ten laste van België.

UITGAVEN.

Algemeene dienst. Onder de som van ruim ƒ 51 millioen van 1866 is voor het eerst begrepen de uitkeering aan gemeenten van 4/5 gedeelten der opbrengst van de rijksbelasting op het personeel over de 6 laatste maanden van dat jaar ad ƒ 4,978,949, en onder de som van ruim ƒ 60 millioen voor 1867 een bedrag van ƒ 6,457,039 ter zelfder zake over de 12 maanden van 1867. Eindelijk is onder de som van ƒ 63½ millioen voor 1870 begrepen ƒ 686,591 wegens onkosten van het auxiliair eskader der zeemacht in Indië, gedurende het jaar 1869, en onder de som van ƒ 66½ millioen voor 1871 ƒ 1,167,961 wegens gelijke onkosten gedurende 1870.

Andere uitgaven. Deze waren de volgende:

1865. [illegible] de opheffing der slavernij in W.-I.
1866. [illegible] wegens gemis van den plaatselijken accijns op den wijn over de 4 eerste maanden van 1866 ƒ 158,294, leenin[illegible] exploitatie der staatsspoorwegen ƒ 2,500,000, uitgaven tot bestrijding der veeziekte ƒ 2,997,441, en voor de opheffing der slavernij in W.-I. ƒ 896,263.

Voor 1867 tot en met 1873 (duizendtallen guldens):

	Slavernij W.-I.	Veeziekte.	Oorlog en Marine buitengewoon.	Voorschot Noordzeekanaal.
1867	10,098	2,867	1,293	—
1868	67	97	1,896	—
1869	47	9	1,881	—
1870	18	8	5,044	500
1871	17	168	1,263	1,000
1872	38	442	1,610	3,500
1873	489	600	3,030	300

	BEGROOTING 1875.	INKOMSTEN 1873.
Verschillende ontvangsten en toevallige baten	*f* 2,738,154	*f* 2,959,073.11
Onvervreemdbare rente ten laste van België	—	„ 325,000.—
Bijdragen van Nederl-Indië	„ 10,111,685	„ 10,427.695.—
Koopprijzen van Domeinen	—	„ 400,000.—
Afkoopsom van de onvervreemdbare rente ten laste van België	—	„ 8,900,000.—
Totaal	*f* 98,693,607.50	*f* 109,389,058.67

II. *Uitgaven.*

HOOFDSTUK.		BEGROOTING 1875.	WERKELIJKE UITGAVEN 1873.
I.	*Huis des Konings*	*f* 750,000	*f* 750,000.—
II.	*Hooge Collegiën van Staat en Kabinet des Konings.*		
1.	De Staten-generaal	*f* 283,530	*f* 268,083.32¼
2.	„ Raad van State	„ 102,515	„ 91,833.42½
3.	„ Algemeene Rekenkamer	„ 110,750	„ 103,920.90½
4.	„ Kanselarij der beide Orden	„ 31,150	„ 30,794.49½
5.	Het Kabinet des Konings	„ 32,070	„ 29,405.78½
6.	Pensioenen en wachtgelden	„ 33,291	„ 38,078.57
7.	Onvoorziene uitgaven	„ 5,500	„ 704.35
	Totaal Hoofdst. II	*f* 598,806	*f* 562,820.85½
III.	*Dep. van Buitenlandsche Zaken.*		
1.	Kosten van het Departement	*f* 70,100	*f* 65,362.23
2.	Buitenl. zendingen en consulaten	„ 455,000	„ 388,751.43
3.	Verschillende uitgaven	„ 21,200	„ 13,534.96
4.	Pensioenen en wachtgelden	„ 49,445	„ 51,478.—
5.	Onvoorziene uitgaven	„ 10,000	„ 2 000.86
	Totaal Hoofdst. III	*f* 605,745	*f* 521,127.48
IV.	*Departement van Justitie.*		
1.	Kosten van het Departement	*f* 128,255	*f* 109,901.70
2.	„ „ de Rechterlijke macht	„ 1,180,450	„ 1,133,475.33
3.	Hoog Militair Gerechtshof en de auditiën in de milit. afdeelingen	„ 52,400	„ 51,108.33
4.	Gerechtskosten en Raad van Tucht	„ 205,500	„ 187,778.22
5.	Algemeene of rijkspolitie en in zake van jacht en visscherij	„ 383,825	„ 350,941.32
6.	Kosten der gevangenissen	„ 788,218	„ 772,677.77¼
7.	Gebouwen	„ 307,796	„ 373,872.61½
8.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën enz.	„ 520,595	„ 148,866.11
9.	Onvoorziene uitgaven	„ 20,000	„ 3,628.53
	Totaal Hoofdst. IV	*f* 3,587,039	*f* 3,132,249.93

HOOFDST.		BEGROOTING 1875.	WERKELIJKE UITGAVEN 1873.
	Per transport...	*f* 12,457,078	*f* 11,216,974.66
7.	Administratie van het zegel, de registrat., hypothek., het successier., domein., het geldel. beheer der groote weg., vaart. en ver., de staatsloterij en de bewar. van het kadaster.....	″ 1,034,502	″ 948,464.53
8.	Administratie der posterijen........	″ 2,027,200	″ 1,821,508.94½
9.	Expeditie, onderhoud en aanleg der telegraaflijnen en kantoren.......	″ 1,253,700	″ 1,105,116.38½
10.	Eeredienaten, Protestanten..........	″ 1,427,749	″ 1,411,740.78½
	″ R.-Katholieken........	″ 586,450.29	″ 576,350.29
	″ Oud Bissch. Klerezy....	″ 12,100	″ 11,100.—
	″ Israëlieten...........	″ 35,600	″ 34,233.75
11.	Landsadvocaten....................	″ 1,200	″ 1,200.—
12.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën, toelagen en restitutiën......	″ 1,476,504.30	″ 1,477,666.43
13.	Onvoorziene uitgaven.............	″ 54,500	″ 7,908.94½
	Totaal Hoofdst. VII *B*	*f* 20,366,583.59	*f* 18,612,265.17
VIII.	*Departement van Oorlog.*		
1.	Kosten van het Departement......	*f* 102,300	*f* 90,592.32
2.	Tractement., bureaukost., toelag. en fouragegeld. voor paarden van den grooten staf, den generalen staf (de kosten voor het bij dien staf te geven militair onderwijs daaronder begrepen), de administr. der armée en de provinciale en plaatselijke staven.........................	″ 284,054	″ 256,698.95½
3.	Tractementen, soldijen, fouragegeld. en verdere kosten van de verschillende wapencorpsen, daaronder begrepen die van de officieren van gezondheid en der paardenartsen en der instructeurs bij de schutterijen en vereeniging. tot vrijwillige oefening in den wapenhandel, alsmede gratificatiën en kosten van het vervoer naar Ned.-Indië van officieren bij het leger aldaar te detacheeren, gratificatiën aan de met lichaamsgebreken ontslagen onderofficieren en manschappen, en begrafeniskosten van onvermogende militairen beneden den rang van officier; voorts schadeloosstelling voor schutterlijke diensten bij gemis van garnizoen.........................	″ 10,477,029	″ 9,387,327.69
4.	Remonte...........................	″ 297,000	″ 235,116.—
5.	Koninkl. Militaire Academie........	″ 134,672	″ 128,784.51
	Transporteere...	*f* 11,295,055	*f* 10,098,519.47½

RECAPITULATIE.

	BEGROOTING 1875.	WERKELIJKE UITGAVEN 1873.
Huis des Konings	*f* 750 000	*f* 750,000. —
Hooge Collegiën en Kabinet des Konings	〃 598,806	〃 562,820.85½
Buitenlandsche Zaken	〃 605,745	〃 521,127.48
Justitie	〃 3,587,039	〃 3,132,249.93
Binnenlandsche Zaken	〃 21,052,587.73½	〃 20,943,173.93
Marine	〃 13,089,972.80	〃 9,423,803.29½
Nationale Schuld	〃 27,163,350.56	〃 35,819,451.40
Financiën	〃 20,366,583.59	〃 18,612,265.17
Oorlog	〃 18,502,913.54	〃 16,946,389.76
Koloniën	〃 1,203,174.68½	〃 1,705,696.84½
Onvoorziene uitgaven	〃 50,000	〃 22,521.41½
Totaal	*f* 106,970,172.91	*f* 108,439,500.08

NEDERLANDSCHE STAATSSCHULD,

OVER 1875 IN VERG. MET 1850 EN VOLG. JAREN.

In Hoofdst. VII *A* der Staatsbegrooting 1875 (Wet van 22 Dec. 1874, *Staatsblad* N°. 217), zijn de volgende sommen uitgetrokken:

Interesten, lijfrenten, tontines enz.

AARD DER SCHULDEN.	NOMINAAL KAPITAAL.	TE BETALEN INTERESTEN.
Nationale Schuld....2½ pCt.	*f* 638,798,502.—	*f* 15,969,962.55
〃 〃 ....3 〃	〃 92,631,924.45	〃 2,778,957.73
Amortisat.-Syndicaat.3½ 〃	〃 12,778,000.—	〃 418,355.
Nationale Schuld...4 〃	〃 183,030,500.—	〃 7,321,220.—
Schatkistbiljetten...	—	*Memorie.*
Interest. v. borgtocht.4 〃	—	〃 236.—
Gewone lijfrenten		〃 8,000.—
Lijfrenten ten laste der domeinen		〃 500.—
Nijmeegsche tontinaire lijfrenten		〃 2,700.—
Geldleen. voor wegen à 3 pCt.	*f* 3,976.—	〃 119.28
Renten, vaste lasten en uitkeeringen, klevende op 's Rijks domeinen, de groote wegen en vaarten		〃 74,300.—
Renten van vrijwillige en gerechtelijke consignatiën		〃 15,000.—
Totaal		*f* 26,589,350.56

Voor *amortisatie en aflossing van rentegevende schuld*, daaronder begrepen den afkoop van tot het domein behoorende renten, vaste lasten en uitkeeringen is uitgetrokken...................*f*	574,000.—
De te betalen renten zijn op de begrooting voor 1874 uitgetrokken ad....................*f*	26,627,870.18½
en op die voor 1875.. „ .... „	26,589,350.56
Alzoo minder in 1875.........*f*	38,519.62½

Aan staat 56 van de bijlagen der Concept-Staatsbegrooting 1875 ontleenen wij het volgende:

Overzicht van de wijzigingen, welke de Nationale Schuld gedurende 1 *Januari* 1850 *tot en met* 24 *Juli* 1874 *heeft ondergaan.*

Vermindering van nominaal kapitaal door:	
inkoop tot amortisatie uit daartoe bij begrootingswetten aangewezen gelden.................*f*	268,137,577.36
idem uit de renten der kapitalen tot verzekering der verzilvering van de muntbiljetten...„	9,042,000.—
uitloting en aflossing..........................„	18,953,000.—
andere oorzaken............................„	8,381,935.50
	f 304,514,512.86

Hierdoor is aan rente bespaard.............*f* 9,410,794.60½

Voor de inkoopen, uitlotingen enz. is besteed eene som van *f* 224,441,449.98½, welke som is gevonden uit:

de staats-inkomsten en middelen 1850—1874....*f*	63,136,430.82½
„ voordeelige sloten 1850—1861 en 1863......„	116,801,836.65
het Fonds voortspruitende uit koopprijzen van domeinen 1851—1872 incl..................„	17,295,078.56
het Fonds tot onderpand van de geldleening ter voorziening in de kosten van bedijking en droogmaking van het Haarlemmermeer.......„	911,328.16½
aan den Staat vervallen baten der voormalige wees- en momboirkamers 1862—1874 incl...„	255,144.87½
de afkoopsom van den Scheldetol.............„	17,141,640.—
idem van de onvervreemdbare rente ten laste van België..................................„	8,899,995 91
	f 224,441,449.98½

De huishouding der provinciën. *Bronnen* zijn de jaarlijksche *Verslagen van den toestand der provinciën*, Hoofdst. II, en de *Statistieke Bescheiden*, deel II, stuk 2, 1e gedeelte, *de provinciale huishoudelijke rekeningen over* 1865 en 1866, en deel VI, stuk III, in 1875 verschenen, dat die rekeningen over 1870 bevat. In de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I—III, wordt medegedeeld de

INKOMSTEN.

	NOORD-BRABANT.	GELDERLAND.	ZUID-HOLLAND.	NOORD-HOLLAND.	ZEELAND.	UTRECHT.	FRIESLAND.	OVERIJSSEL.	GRONINGEN.	DRENTHE.	LIMBURG.	TOTAAL.
Tot. 1872..	f 376,238	f 83,587	f 491,919	f 298,505	f 406,009	f 88,308	f 488,859	f 190,898	f 700,029	f 159,860	f 120,591	f 3,343,798
〃 1871..	〃 405,026	〃 82,626	〃 592,008	〃 245,544	〃 226,559	〃 93,771	〃 483,659	〃 183,730	〃 1,197.667	〃 140,471	〃 126,067	〃 3,777,128
〃 1870..	〃 565,533	〃 92,349	〃 498,109	〃 278,665	〃 251,535	〃 89,770	〃 54,689	〃 192,459	〃 1,196,840	〃 119,584	〃 135,382	〃 3,874,917
〃 1869..	〃 518,477	〃 79,946	〃 523,255	〃 257,419	〃 211,854	〃 77,674	〃 497,783	〃 201,563	〃 510.708	〃 117,913	〃 137,881	〃 3,134,473
〃 1868..	〃 491,482	〃 82,716	〃 568,438	〃 246,889	〃 245,445	〃 76,916	〃 452,640	〃 185,945	〃 673,697	〃 129,710	〃 127,696	〃 3,281,574
〃 1867..	〃 442,992	〃 96,352	〃 592,248	〃 356,917	〃 346,056	〃 94,701	〃 477,799	〃 190,000	〃 510.479	〃 122,526	〃 119.013	〃 3,349,063

UITGAVEN.

	NOORD-BRABANT.	GELDERLAND.	ZUID-HOLLAND.	NOORD-HOLLAND.	ZEELAND.	UTRECHT.	FRIESLAND.	OVERIJSSEL.	GRONINGEN.	DRENTHE.	LIMBURG.	TOTAAL.
Tot. 1872..	f 390,204	f 61,986	f 478,500	f 300,159	f 358,139	f 67,885	f 414,892	f 170,884	f 619,163	f 159,399	f 117,786	f 3,138,447
〃 1871..	〃 348,970	〃 74,352	〃 509,578	〃 215,945	〃 218,861	〃 65,537	〃 470,774	〃 169,491	〃 1,141,820	〃 94,797	〃 121,406	〃 3,481,531
〃 1870..	〃 646,762	〃 61,850	〃 483,755	〃 245,538	〃 240,096	〃 68,244	〃 442,659	〃 184,866	〃 1,181,463	〃 105,289	〃 130,203	〃 3,785,727
〃 1869..	〃 547,728	〃 62,514	〃 453,458	〃 233,871	〃 203,018	〃 66,438	〃 485,530	〃 198,233	〃 428,819	〃 106,378	〃 135,009	〃 2,915,996
〃 1868..	〃 408,543	〃 65,580	〃 491,642	〃 200,689	〃 206,052	〃 53,949	〃 431,787	〃 189,770	〃 616,687	〃 141,260	〃 118,947	〃 2,581,908
〃 1867..	〃 610,629	〃 69,988	〃 417,584	〃 397,442	〃 258,955	〃 76,758	〃 467,978	〃 196,774	〃 484,148	〃 94,845	〃 100,654	〃 3,175,755

Wat de door de provinciën, meest ten behoeve van openbare werken aangegane *geldleeningen* aangaat, het bedrag daarvan wordt in de *Stat. Bescheiden*, VI—3, als volgt opgegeven:

Provinciën.	Oorspronkelijk bedrag.	Onafgelost op 1 Jan. 1871.
Noord-Brabant......	*f* 1,925,000	*f* 1,482,000
Zuid-Holland.......	" 1,330,000	" 1,230,000
Noord-Holland......	" 125,000	" 100,000
Zeeland...........	" 1,058,000	" 974,000
Friesland..........	" 2,154,000	" 1,131,000
Overijssel..........	" 1,652,000	" 937,000
Groningen.........	" 1,227,000	" 1,101,000
Drenthe...........	" 689,000	" 552,000
Limburg...........	" 112,000	" 105,000
Totaal....	*f* 10,272,000	*f* 7,612,000

Gelderland en Utrecht hadden geene schulden.

De HUISHOUDING DER GEMEENTEN. *Bronnen*: de *Prov. Verslagen* en *Statistieke bescheiden*, Dl. II, 2e st., 2e ged., 1870 en Dl. VI, 3e st., 2e ged., 1875, bevattende de afgesloten *gemeenterekeningen* over 1865 en 1866 en 1870. Aan de laatste ontleenen wij de volgende totaalcijfers van de afgesloten rekeningen van alle gemeenten te zamen over 1865 en 1870.

INKOMSTEN.

	1865. guldens.	1870. guldens.
Batige sloten van vorige dienstjaren.....	2,982,711	3,442,775
Inkomsten uit bezittingen...............	3,174,290	4,318,653
Opcenten op 's Rijks directe belastingen:		
op de grondbelasting..............	2,466,712	1,903,765
" " personeele belasting........		2,238,076
Hoofdelijke omslagen..................	4,486,496	5,531,796
Andere belastingen:		
op de honden......................	122,172	117,813
" publieke vermakelijkheden.......	36,371	42,669
Belastingen op voorwerpen van verbruik:		
gedistilleerd en likeuren............	4,349,701	87,655
wijn en kunstwijn..................	442,313	—
bier en azijnen....................	47,782	—
gemaal............................	1,119,649	315,928
geslacht..........................	1,241,035	25,116
brandstoffen......................	1,452,964	4,299
boter.............................	401,758	—
reukwateren en vernissen enz.......	11,662	—
andere...........................	38,042	34
Rechten, loonen en andere gelden, bedoeld bij art. 238/240:		
wegen, brug-, havengelden enz......	1,723,640	1,982,957

	1865. guldens.	1870. guldens.
Onderhoud van eigendommen en kosten van openbare werken en inrichtingen..	7,699,707	7,896,822
Renten van gemeenteschuld.............	1,688,184	2,038,705
Schuldaflossing........................	1,243,335	2,179,482
Geldbelegging..........................	469,597	474,298
Pensioenen, lijfrenten, wachtgelden, enz..	205,345	276,488
Uitkeering van gelden voor anderen in ontvangst genomen....................	132,334	287,418
Totaal......	28,796,475	30,662,771

ONTVANGSTEN.

Voor de gemeente-ontvangsten en uitgaven in 1871 zie men het overzicht van den vorigen jaargang bl. 109. Voor 1872 ontleenen wij het volgende uit de Prov. Verslagen 1873.

PROVINCIËN.		Batige sloten.	Opcenten op 's Rijks directe belastingen.	Hoofdelijke omslagen.	Belasting op honden.	Belasting op publieke vermakelijkheden.
N.-Brabant..	*f*	281,957	251,225	269,888	11,345	862
Gelderland..	"	414,711	253,734	393,226	12,659	"
Z.-Holland..	"	881 389	1,316,962	1,408,703	32,722	10,637
N.-Holland..	"	2,383,870	1,340,853	1,361,324	10,919	24,511
Zeeland.....	"	87,416	182,903	264.815	5,048	247
Utrecht.....	"	121,567	205,827	187,787	8,678	2
Friesland...	"	163,831	285,423	979,917	15,997	407
Overijssel...	"	163,548	137,692	211,586	6,364	"
Groningen...	"	175,396	143,929	347,279	7,105	34
Drenthe	"	40,373	58,721	149.763	4,945	"
Limburg....	"	267,131	88,163	81,299	6,252	148
Totaal 1872	*f*	4,981,189	4,265,732	5,655,587	122,034	36,848
" 1871	"	3,236,081	4,059,710	5,496,560	119,262	32,543
" 1870	"	3,442,775	4,141,841	5,531,796	117,813	42,669

PROVINCIËN.		Belasting op voorwerpen van verbruik.	Aandeel in 's Rijks personeele belasting.	Geldleeningen.	Alle andere ontvangsten.	Totaal.
N.-Brabant..	*f*	"	530,473	380,323	1,001,417	2,727,790
Gelderland..	"	6,670	736,853	280,204	822,837	2,920,894
Z.-Holland..	"	33,620	1,839,832	1,233,343	6,297,233	13,054,441
N.-Holland..	"	83,627	1,570,852	216,360	1,949,187	8.941,603
Zeeland	"	58,200	333,272	418.622	689,694	1,940,117
Utrecht.....	"	"	449,100	120,378	609,006	1.702,345
Friesland...	"	"	499,816	551,646	966,078	3,463,115
Overijssel...	"	2,272	314,354	315,187	1,223,332	2,374,335
Groningen..	"	"	418,356	79,293	2,000,800	3,172,192
Drenthe	"	"	99,846	13,200	199,098	565,946
Limburg.....	"	"	200,002	36,800	489,216	1,169,011
Totaal 1872	*f*	184,389	7,992,756	3,645.256	16,147,398	42,031,689
" 1871	"	384,113	6,879,490	5,622.521	11,932,936	37,862,316
" 1870	"	423,032	6,745,042	2,479,732	11,321,122	34,255,822

UITGAVEN.

	Nadeelige sloten.	Renten van gemeenteschuld.	Schuld-aflossing.	Andere uitgaven.	Totaal.
N.-Brabant.. *f*	10,072	162,938	209,260	2,088,417	2,470,687
Gelderland.. "	5,191	115,174	170,909	2,241,928	2,533,202
Z.-Holland... "	1,280	123,536	159,267	12,120,150	12,404.233
N.-Holland.. "	1,327	1,022 656	384,411	5,893,576	7,301,970
Zeeland.... "	5,009	52.426	79,239	1,641,510	1,778,184
Utrecht..... "	196	90,281	81,091	1.444,438	1.616,006
Friesland... "	654	218.078	341,371	2,750,011	3,310.114
Overijssel... "	1,969	110,872	155,493	1,904,514	2,172,848
Groningen.. "	"	136,779	421,860	2,442,558	3,001,197
Drenthe.... "	1,935	56,978	110,650	361,190	530,753
Limburg.... "	1,953	72,780	25.765	814,964	915,459
Totaal 1872 *f*	29,586	2 162,498	2,139,316	33,703,253	38,034,653
" 1871 "	28,147	2,089,139	2,750,460	27.409,071	32,276,817
" 1870 "	47,102	2,038,705	2,179,482	26,397,482	30,662,771

GEMEENTESCHULDEN. De volgende statistiek is ontleend aan de *Statistische Bescheiden*, Dl. II, stuk 2, 1870, en Dl. VI, stuk 3, 1875.

	Oorspronkelijk bedrag der leeningen op 1 Jan.		Bedrag der schuld op 1 Jan.		Onafgeloste schuld per hoofd van de bevolking op 1 Jan.	
	1866.	1871.	1866.	1871.	1866.	1871.
N.-Brabant. *f*	3,781,070	45,522,006	2 589,979	3,476,957	6.12	8.04
Gelderland. "	2,527,546	4,358,713	1.772.926	2,374,753	4.14	5.46
Z.-Holland. "	4,538,021	11,965,275	3,094,291	9,907,914	4.60	14.20
N.-Holland. "	25,883.840	29,576,617	24,140,509	25,712,866	42.62	43.76
Zeeland ... "	7,255,725	7,732,493	3,788.924	4,307,096	21.51	23.96
Utrecht ... "	3,431,998	2,543,774	2,549,823	2,032,574	14 76	11.63
Friesland... "	5,934 661	6,827,288	4,545,703	4,833,876	15.73	16.28
Overijssel.. "	2 647,310	3,341.224	2,090,588	2,345,546	8.35	9.17
Groningen.. "	3,244,226	2,736,744	2,666,990	2,035,756	11.89	8.94
Drenthe... "	1,021,656	1,519,692	863;892	1,160,692	8.31	10.99
Limburg .. "	1,280,752	1,816,204	1,081,297	1,527,237	4.86	6.78
f	61,566,805	75,970,040	49,184,922	59,715,267	13.94	16.50

Van het bedrag van *f* 59,715,267 onafgeloste gemeenteschulden op 1 Jan. 1871, was eene som van *f* 39,448,129 verschuldigd door de 16 gemeenten, welker bevolking de 20.000 zielen overtreft. Gemiddeld bedroeg deze schuld *f* 45.17 per hoofd der bevolking. Boven dit gemiddeld cijfer klom de schuldenlast te Amsterdam, waar dezelve *f* 87.42, en Rotterdam, waar hij *f* 64.27 per hoofd der bevolking bedroeg; het laagste relative cijfer werd gevonden te Leiden, namelijk *f* 0.60 per hoofd.

De 22 gemeenten, welker bevolking meer dan 10,000, doch minder dan 20,000 zielen telde, hadden op 1 Januari 1871 eenen schuldenlast van *f* 6,257,085, overeenkomende met *f* 20.93 per hoofd der bevolking. Boven dit cijfer staan: Middelburg met *f* 161.58, Breda met *f* 42.48, Kampen met *f* 36.94, Zutphen met *f* 24.57;

II. HET RIJK BUITEN EUROPA.

De algemeene *bronnen* voor de kennis der Nederlandsche bezittingen zijn de *Koloniale Verslagen*, sedert 1850 jaarlijks aan de Staten-generaal ingediend. Het laatste, bij missive van 21 Juli 1874 ingezonden, bevat het jaar 1873, en, wat de gebeurtenissen en de regeeringsdaden aangaat, ook gedeeltelijk 1874.

A. Nederlandsche Oost-Indiën.

1. Grondgebied. De Nederlandsche souvereiniteit is in 1874 uitgestrekt over een gedeelte van het gebied, dat in vroegere verslagen vermeld werd onder de benaming van *onafhankelijk noordelijk gedeelte van Sumatra.* Terwijl in Groot-Atjeh door eene militaire occupatie het Nederlandsch gezag is gevestigd, is de Nederlandsche souvereiniteit erkend door de meeste Atjehsche Staten op de westkust en door verscheidene op de noord- en noordoostkust van Sumatra.

Het eiland Bengkalis, gelegen tegenover den mond van de Siak-rivier, is door den Sultan van Siak aan het Nederl. Indisch gouvernement afgestaan tegen eene schadeloosstelling in geld. Overigens hadden er geene veranderingen plaats.

2. Bevolking. „Bij een Indisch besluit van October 1873 zijn nieuwe voorschriften gegeven omtrent de indiening van bevolkingsstatistieken, die dadelijk in werking zijn gebracht, maar waardoor in het Verslag van 1874 de cijfers ontbreken. Volledigheidshalve herhalen wij hier de in den vorigen jaargang van dit Jaarboekje medegedeelde cijfers.

Bevolking, zonder de Europeesche militaire macht, op 31 December:

a. *Java* en *Madura.*	1869.	1870.	1871.	1872.
Europeanen	29,139	27,585	28,003	28,926
Chineezen	172,280	174,540	181,732	185,758
Arabieren en and. vreemde Oosterlingen	16,850	16,943	19,955	22,032
Inlanders	16,010,114	16,452,168	16,891,068	17,061,484

b. *Buitenbezittingen* 31 Dec. 1872.

	Europeanen.	Inlanders, Chineezen enz.	Totaal.
Sumatra's Westkust	2,146	1,618,833	1,620,979
Benkoelen	185	139,941	140.126
Lampongsche districten	99	112.172	112,271
Palembang	224	573,473	573,697

De aanvulling van onder-officieren en manschappen wordt in den volgenden staat opgegeven:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Suppletie uit Nederland of van de kust van Guinea.					
Nederlanders	1,347	792	1,017	904	2,674
Andere Europeanen...	627	514	85	17	653
Afrikanen...........	50	89	—	83	4
Totaal.....	2,024	1,395	1,102	1,004	3,331
Werving in Indië.					
Europeanen..........	131	146	180	130	174
Afrikanen............	3	—	—	1	3
Amboineezen	55	42	93	68	211
Javanen.............	1,712	807	1,087	1,006	2,498
Madureezen..........	65	21	21	44	74
Boegineezen	111	90	111	95	107
Totaal.....	2,077	1,106	1,492	1,354	3,067
Adjudant-onderofficieren ten vorige jaren dienstdoende 2e luitenants (European.).	1	—	1	1	—
Terug van detentie van (voor memorie), overgegaan van de lijfwachten, dragonders enz.					
Europeanen..........	31	38	36	49	39
Inlanders............	79	83	117	128	136
Totaal.....	110	121	153	177	175
Algemeen totaal......	4,212	2,622	2,748	2,536	6,573
Het getal réangagementen van 1—6 jaren.					
Europeanen..........	765	930	873	811	1,174
Afrikanen............	1	18	3	86	69
Inlanders............	1,575	1,337	1,084	1,155	1,262
Totaal.....	2,341	2,285	1,960	2,052	2,505

Van de réangagementen in 1873 waren 332 voor 1 jaar, 894 voor 2, 167 voor 4, en 1112 voor 6 jaren.

Het verlies der troepen Europeanen, en Inlanders en Afrikanen was in:

		1869.	1870.	1871.	1872.	1872.
gesneuveld.......	E.......	″	4	″	4	46
	I.......	″	″	″	2	22
overleden.........	E.....	556	358	343	319	1,338
	I.....	509	326	307	278	
gepasporteerd....	E.....	304	468	622	644	577
	I.....	298	331	301	323	268
gegageerd........	E.....	302	254	296	316	340
	I.....	281	298	376	482	454
tot offic. bevorderd.	E......	55	51	58	43	28
gevonnisd........	E......	27	29	60	48	46
	I.......	59	67	55	46	45
voor memorie gebracht.........	E......	23	23	35	27	15
	I.......	″	2	4	6	3
gedeserteerd enz..	E......	27	55	88	131	114
	I......	486	409	461	528	605
Totaal....	E....	1,294	1,242	1,502	1,532	—
	I....	1,633	1,433	1,604	1,665	—
Algemeen totaal.......		2,927	2,675	3,106	3,197	3,890

Onder de gesneuvelden zijn niet medegerekend in 1872 1 en in 1873 5 officieren.

Onder de overledenen zijn in 1872 8 aan de gevolgen van door den vijand bekomen wonden overleden.

Voor 1873 is, bij het gemis aan gespecificeerde opgaven nopens den landaard der overledenen bij de 2e expeditie tegen Atjeh, niets mede te deelen.

De zeer breedvoerige ziekte- en sterftestaten hebben de volgende totaalcijfers:

	Java en Madura.			Buitenbezittingen.		
	behandelden.	hersteldeu.	overledenen.	behandelden.	hersteldeu.	overledenen.
1869....	36,150	34,018	718	25,530	24,505	312
1870....	36,182	34,200	419	22,691	21,743	225
1871....	36,858	34,794	470	21,625	20,804	227
1872....	43,334	41,273	392	19,133	18,179	177
1873....	40,601	38,528	680	23,022	21,821	213

Voor 1873 ontbreken de gegevens voor Java en Madura van de 2e expeditie tegen Atjeh en voor de Buitenbezittingen van Siboga.

De percentsgewijze verhouding der overledenen was tot de:

		1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
behandelden.	Java en Madura	1.98	1.15	1.27	0.11	1.69
	Buitenbezitt...	1.22	0.99	1.05	0.92	0.92
legersterkte..	Java en Madura	4.31	2.52	2.6	2.39	5.02
	Buitenbezitt...	2.88	2.05	2.16	1.63	1.59

Zeer verschillend is de sterfteverhouding op plaatsen aan de kust en binnenslands op Java en Madura. Die verhouding was tot de legersterkte als 1 tot:

pende bodems, achtereenvolgens onder bevel van den kapt.-luit. ter zee J. W. BINKES, den kapitein ter zee H. B. KIP en den kapitein ter zee J. VAN GOGH.

7. RECHTSWEZEN EN DEPARTEMENT VAN JUSTITIE. In deze afdeeling, bl. 60 en volg., worden, na de opmerking, dat de statistiek der rechtsbedeeling over 1871 en volgende jaren nog niet is mede te deelen, waarom wij hier verwijzen naar het *Overzicht* van het vorige jaarboekje bl. 119, de volgende statistische mededeeling gevonden:

Het aantal burgerlijke en militaire gevangenen in Nederlandsch Indië bedroeg 31 December 1873 18,733, waaronder, met inbegrip van 3,500 dwangarbeiders, toegevoegd aan de tweede expeditie tegen Atjeh, en de 400 bij de militaire macht in Deli gedetacheerd, 13,909 veroordeelden tot dwangarbeid in en buiten de ketting tegen 17,714 en 12,832 in 1872, ongerekend de praeventive gevangen in 1872 en 1873 3,836 en 3,656, noch ook de gegijzelden gedurende het geheele jaar in 1872 588 tegen 334 in 1873.

Van de bijgekomene gevangenen waren veroordeeld:

	1872.	1873.
tot tuchthuisstraf en tot kruiwagenstraf.........	225	98
„ gevangenisstraf of detentie................	630	734
„ dwangarbeid in den ketting................	1,837	2,424
„ „ buiten den ketting............	10,146	10,254

terwijl op de politierol tot gevangenisstraf en ten arbeidstelling voor de openbare werken werden veroordeeld het volgende aantal inlanders en met dezen gelijkgestelden:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Java en Madura..	50,666	49,881	52,462	57,274	52,234
Buitenbezittingen.	19,566	19,617	19,080	19,410	17,726
	70,232	69,498	71,542	76,684	69,960

Zie verder bijlage E. *bis* van het *Koloniaal Verslag*.

Van het *Recht van gratie* werd door den Gouverneur-generaal in 1875 het volgende gebruik gemaakt:

		Verzoeken toegestaan.	Verzoeken afgewezen.
Doodstraf....................	Europeanen......	44	311
	Inlanders enz.....	92	
Tuchthuis-, gevangenis-, detentie-, kruiwagenstraf enz............	Europeanen......	57	
	Inlanders enz..	1,988	
Verbanning, boeten enz.........	Europeanen......	13	
	Inlanders enz.....	23	

Van tot de doodstraf veroordeelde Europeanen waren 45 militairen. Aan een persoon, ter zake van moord, tot de straffe des doods met den strop veroordeeld, werd lijfsgenade geweigerd.

Omtrent het *Recht van verblijf* zijn reeds boven, bl. 140, de cijfers medegedeeld.

Wegens *drukpers-delicten* werden aangebracht 9 vervolgingen, terwijl nog 11 van 1872 aanhangig waren. Van deze 20 vervolgingen waren 4 ambtshalve, 16 door de beleedigde partij.

Het aantal *advocaten* verminderde met 1 en bedroeg ult. December 1873 28.

Omtrent de *Wees- en boedelkamers* nemen wij uit de breede tabel in bijlage F van het Verslag het volgende over:

	Onder beheer zijnd kapitaal ult°. Dec. 1873.	Getal pupillen.
Weeskamer te Batavia..............	*f* 1,581,759	niet opgegeven.
Boedelkamer " "	" 1,618,697	1,708
Wees- en boedelkamer te Samarang..	" 1,367,008	3,461
Waaronder voor het Chineesch hospitaal en het bedelaarsgesticht.......	" 95,254	"
Wees- en boedelkamer te Soerabaja..	" 1,618,496	niet opgegeven.
" " " " Padang.....	" 276,502	277
" " " " Makasser...	" 156,743	67
" " " " Menado....	" 67,062	54
" " " " Amboina...	" 67,642	84
" " " " Banda......	" 91,622	98
" " " " Ternate....	" 21,328	24

8. Algemeene rekenkamer en comptabiliteit (Bladz. 69 volg. van het Verslag). Hieromtrent worden geene statistische cijfers medegedeeld.

9. Algemeen burgerlijk beheer (Bladz. 72 volg. van het Verslag). Als boven.

10. Departement van binnenlandsch bestuur (*Kolon. Verslag*, bl. 72 volg.). De 1ste afd. van dit hoofdstuk bevatten de administratieve maatregelen in het belang van het *gewestelijk en plaatselijk bestuur en de politie*, waarin geene statistische mededeelingen voorkomen.

De 2de afd. *Persoonlijke diensten* bevat (bl. 74) en in bijl. G. zeer breede opgaven omtrent de heerediensten, waaruit blijkt, dat het totaal heerendienstplichtigen in de gouvernementslanden op Java en in de afdeeling Pamakassan (Madura) beliep in 1873 2,221,109 tegen 2,206,737 in 1872, waaronder echter 485,371 en 467,402, die volgens de adat niet als volle heerendienstplichtigen konden worden aangemerkt, waar in stede van tot 52 dagen, slechts tot 26 of 13, sommigen ook tot 17 of 8 dagen dienst per jaar gehouden waren. Het getal dagdiensten, dat gevorderd kan worden, bedroeg in 1873 100,127,490 en in 1872 99,977,384. Intusschen werd in elk dier jaren over nog niet ¼ gedeelte der diensten beschikt. Het navolgend aantal diensten werd namelijk gepraesteerd:

ijzondere diensten.	1873.	1872.
itten van wachthuizen	7,043,425	7,170,779
sten bij inlandsche hoofden	7,098,942	7,095,534
" van anderen aard	3,340,248	3,612,549
lgemeene diensten aan openbare werken in het belang der inlandsche bevolking.		
r onderhoud	9,658,932	10,232,150
r eersten aanleg of vernieuwing	3,525,528	2,692,964
	30,667,075	30,803,976

/at de Buitenbezittingen betreft, worden de volgende cijfers egedeeld:

ı de adsistent-residentie Benkoelen werden gedurende 1873 van 29,374 heerendienstplichtigen 531,466 dagdiensten gevorderd of iddeld 18 per dienstplichtige. In de Zuider- en Oosterafdeeling van neo zou het getal heerendienstplichtigen bedragen ongeveer 57,000, in 1873 26,572 dagdiensten met en 542,724 zonder betaling senteerden, te zamen 569,296 of 10 per man in het jaar. In gouvernement van Celebes werden door 66,205 huisgezinnen 8,462 dagdiensten gepraesteerd of 17 per huisgezin, doch in de erscheidene afdeelingen zeer verschillend van 3 tot 30, enz.

fd. 3 *Landelijke inkomsten en bedrijfsbelasting.* Het jaar 1873 het eerste der werking van de nieuwe landrente-regeling op ı en Madura, vastgesteld bij de ordonnantiën van 3 April en Dec. 1872 (*Ind. Staatsblad* N°. 66, 219*a* en 241). Een overt van die landrenteheffing over 1873 (bl. 84 van het Verslag) 't de volgende totaalcijfers:

e uitgestrektheid in bouw van de voor vast aangeslagen bouwıden was 2,733,896, waarvan 2,181,389 sawahs, 352,355 tegal-.en, 5,541 nipabosschen, 42,268 boomgaarden en 152,343 woonn (belastbare uitgestrektheid).

ét bedrag van den vijfjarigen aanslag dier bouwgronden was 7,171,911.

itgestrektheid in bouws, naar gissing, van niet voor vast aanıgen velden 146,653, waarvan het bedrag van den aanslag beliep 58,945 of gemiddeld per bouw *f* 3.20.

'otaal bedrag van den aanslag in 1873 *f* 15,170,880 (tegen 3,900,364 in 1872) of gemiddeld bedrag der bouw *f* 6.28, ι bedrag en *f* 15,170,880 echter door afschrijvingen en vrijstelen, voor zoover bekend was, te verminderen is met *f* 268,886. edıag, nog niet aangezuiverd, onder ult°. Dec. 1873 *f* 765,898.

le *belasting op de vischvijvers* op Java en Madura bracht op in:

1869	*f* 269,652	1872	*f* 247,318
1870	" 253,415	1873	" 260,812
1871	" 253,882		

'e verpachting van de *vogelnestklippen* op Java en Madura, tot

het domein behoorende, bracht op in 1873 *f* 104,364, in 1874 *f* 121,788.

Bedrijfsbelasting. Sedert Juli 1871 wordt deze belasting ook in de Preanger-regentschappen geheven. Zij bracht op in

	Aanslag met de Preanger-regentschappen	Aanslag zonder de Preanger-regentschappen	Achterstallig ultº. Dec. met de Preanger-regentschappen	Achterstallig ultº. Dec. zonder de Preanger-regentschappen
1868....*f*	"	*f* 926,370	*f* "	*f* 41,800
1869....."	"	" 942,621	" "	" 44,200
1870....."	"	" 1,002,858	" "	" 48,669
1871....."	1,082,971	" 1,052,634	" 46,309	" 46,301
1872....."	1,153,211	" 1,088,022	" 34,555	" 33,920
1873....."	1,164,793	" 1,106,125	" 41,073	" 38,063

Voor het buitenzorgsche onderdistrict Bloeboer, waar de belasting met 1 Januari 1873 werd ingevoerd, ontbreken in bovenstaande de cijfers.

Eene gewestelijke ontleding der cijfers van 1873, naar gelang van den landaard der belastingschuldigen, tevens voor het eerst opgaven betreffende nopens de klassen van aanslag, wordt aangetroffen in bijlage H van het Koloniaal Verslag. Daaruit de volgende totaalcijfers:

	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.
Bedrag van den aanslag. *f*	976,237	169,622	18,933	1,164,793
Achterstand 31 Dec. 1873. "	31,411	7,157	2,474	41,073
Personen, aangeslagen in de belasting met een bedrag van:				
f 1	150,771	1,698	780	153,249
" 1— 2	118,778	5,212	1,709	125,699
" 2— 3	49,734	4,485	613	54,832
" 3— 4	30,213	3,199	568	33,980
" 4— 5	14,442	2,196	293	16,931
" 5— 10	16,144	3,961	367	20,472
" 10— 15	3,542	1,195	88	4,825
" 15— 25	1,568	974	76	2,618
" 25— 50	1,306	698	37	2,041
" 50— 75	308	139	7	454
" 75—100	40	62	10	112
" 100—150	156	43	1	200
" 150—200	23	10	—	33
" 200—300	9	12	—	21
" 300—400	—	8	—	8
" 400—500	—	2	—	2
	387,034	23,824	4,549	415,477

Hieruit blijkt, dat de inlanders meest waren aangeslagen in de klasse van *f* 1, en de Chineezen in de klasse boven *f* 1 tot *f* 2, en dat van de in de belasting aangeslagenen waren 93 pct. Inlanders, 6 pct. Chineezen en 1 pct. andere vreemde Oosterlingen.

Uit de afdeeling *Agrarische aangelegenheden: afstand van grond* (bl. 87—97) blijkt o. a. het volgende.

Het aantal perceelen op Java in huur uitgegeven klom in 1873 tot 113 aan 79 ondernemers, met eene uitgestrektheid van 45,166 bouws en een verschuldigden huurschat over 1873/4 van *f* 269,396 of van *f* 322,468, wanneer deze reeds bij al de perceelen over de volle uitgestrektheid ware verschuldigd.

Gedurende 1873 werden aan Europeanen en anderen kleine stukken grond in eigendom afgestaan tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 10,905,194 vierkante meters, waarvan 10,027,951 tegen *f* 163,236 op Java en Madura en 877,243 vierk. meters tegen *f* 7,403 in de Buitenbezittingen. Voorts werd verkocht een deel van het domein Bloeboer, in Buitenzorg, groot 19,161 vierk. meters, tegen *f* 3,015, en een stukje grond in het Chineesche kamp te Passoeroean. Deze bron van inkomsten bracht in 1873 ruim *f* 115,000 meer op dan in 1872.

Met recht van opstal werden in 1873 in 13 gemeenten op Java verkocht 620,474 bouws tegen *f* 10,320 of bijna 5000 meer dan in 1872.

In de 5e afdeeling: *Agrarische, statistische en typographische opnemingen en kadaster* (bl. 97 v.v.) worden belangrijke mededeelingen gevonden omtrent de agrarische opmetingen, de statistieke opneming van Java, de typographische en statistieke opneming van Zuid-Celebes en de organisatie van het kadaster, waarbij in bijlage J is opgenomen een breede staat van de uitkomsten der bijhouding van de bevolkingsstatistiek in de geheel of gedeeltelijk statistisch opgenomen residentiën Cheribon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Banjoemaas, Bagelen en Kediri.

In afd. 6 *Transportkosten*, en bijlage K, worden besproken de maatregelen genomen tot het vervoer van gouvernementsproducten en de deswege gehouden aanbestedingen in 1873.

Afd. 7. *Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten.* De Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij vermeerderde in 1873 met 4 stoomers en telde ult°. Dec. van dat jaar 18 stoomschepen van 197 tot 1503, gezamenlijk 14,253 tonnen en van 40 tot 200, gezamenlijk 2365 paardekracht. Het aantal vervoerde passagiers was 86,104 tegen 61,926 in 1872. De ontvangsten waren *f* 5,432,814 tegen *f* 3,390,052 in 1872. Het dividend voor de aandeelhouders over het 1e halfjaar 1873 was 4 pct. en werd voor het tweede halfjaar begroot op 6 pct. Bovendien waren in 1873 in Indië in gebruik 11 stoomschepen, in Indië tehuis behoorende. (Zie verder *Verslag* bl. 102 volg.).

11. ONDERWIJS voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden. (Zie *Kol. Verslag* (bl. 103 volg.) en de gedrukte *Verslagen over het onderwijs in Ned. Indië*.

Het *Gymnasium Willem III te Batavia* telde in de afdeeling A: hoogere burgerschool, 144 leerlingen en daalde op het einde van den cursus 1872/3 tot 99. Bij den nieuwen cursus, 1 Oct. 1873/4, klom het weder tot 137. De afdeeling B: taal-, land- en volkenkunde, telde 1 Jan. 1874 11 leerlingen. Van de afdeeling A legden 4 leerlingen met goed gevolg het eind-examen af. Van de afdeeling B legden 15 leerlingen, mede met goed gevolg, het grootambtenaarsexamen en 1 het examen voor élève-tolk af. De ontvangsten der inrichting bedroegen in 1873 *f* 49,360, de uitgaven *f* 172,085, tegen *f* 51,355 en *f* 166,146 in 1872.

Omtrent de *Ambachtsschool* te Soerabaja, in 1872 gesloten, was nog geene beslissing genomen.

Het aantal *Gouvernements lagere scholen* vermeerderde in 1873 met 1; het aantal leerlingen op die scholen met 418; dat der hoofonderwijzers met 2 en der hulponderwijzers met 6, terwijl het getal kweekelingen met 2 verminderde. Het aantal scholen, onderwijzers en leerlingen was 31 Dec. als volgt:

	Java en Madura.		Buitenbezittingen.	
	1872.	1873.	1872.	1873.
Gouvernementsscholen	51	52	20	20
Hoofdonderwijzers	50	52	20	20
Hulponderwijzers	79	81	23	27
Kweekelingen	6	6	4	2
Betalende leerlingen	1,967	1,823	645	618
Nietbetalende "	1,665	2,144	614	726
te zamen	3,632	3,965	1,259	1,344
Waarvan:				
in de laagste klasse	2,132	2,142	723	742
" " middelste "	1,044	1,408	374	413
" " hoogste "	456	415	162	189
kinderen van inlanders en vreemde Oosterlingen	199	216	151	175
in den loop des jaars vertrokken na voltooid onderwijs	173	164	57	55
zonder voltooid onderwijs te hebben genoten	1,472	1,547	315	357

Het aantal leerlingen in Riouw ontbreekt voor 1873.

De kosten van dit onderwijs wordt over 1872 opgegeven te hebben bedragen *f* 693,255 bij een ontvangst van *f* 121,671, zoodat de kosten per leerling komen te staan op *f* 116.86. Voor 1873 was dit nog niet bekend.

Het aantal *bijzondere scholen* verminderde weder van 33 op 29, waarvan 26 op en 3 buiten Java, met een onderwijzend personeel van 29 mannen en 51 vrouwen, en 2028 leerlingen (zonder de school te Bima op Celebes, die ten vorigen jare 11 jongens en 5 meisjes), van welke 691 jongens en 1337 meisjes telde.

In deze opgaven zijn niet opgenomen de school van de loge "de Ster in het Oosten" voor uitgebreid lager onderwijs en de herha-

lingschool der Samarangsche afdeeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de laatste met 19 leerlingen, beiden bestemd voor jongelieden van een leeftijd, dat zij niet meer op lagere scholen kunnen toegelaten worden.

Van de bewaarscholen te Batavia bleven slechts 2 bestaan. Te Soerabaja werd een tweede opgericht. Verder wordt nog melding gemaakt van de goede resultaten, van het onderwijs in de particuliere, gymnastiek- en teekenschool te Modjokerto. Minder was dit het geval met de particuliere teekenschool te Pasoeroean. Door de afdeeling Samarang der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen werd eene gymnastiekschool opgericht.

Verder wordt opgemerkt, dat op Java en Madura de kinderen van 23 regenten Europeesche scholen bezoeken, terwijl de zonen en kleinzonen van 38 regenten, leerlingen der inlandsche scholen zijn. Anderen genieten privaat-onderwijs, zoodat slechts van één regent de zonen geen onderwijs ontvangen, waartoe hun trouwens de gelegenheid scheen te ontbreken.

De uitslag der akte-examens was als volgt, ongerekend die te Ambon gehouden.

	1873.		1872.	
	toegelaten.	afgewezen.	toegelaten.	afgewezen.
Hoofdonderwijzer........	4	3	7	7
Hulponderwijzer........	"	"	1	9
Hoofdonderwijzeres.......	"	1	1	1
Hulponderwijzeres.......	2	"	2	3
Bijzondere vakken.......	3	4	5	1
	9	8	16	21

ONDERWIJS VOOR INLANDERS. (Zie, behalve het *Kolon. Verslag*, bl. 107 volg., het gedrukt *Verslag van het inlandsch onderwijs in Nederl.-Indië over* 1870).

Aan het besluit tot oprichting van nieuwe kweekscholen voor inlandsche onderwijzers werd een begin van uitvoering gegeven door het verplaatsen van de Solosche kweekschool naar Mangalong (Kadoe) en den bouw van scholen te Probolingo, Amboina, Macassar en Bandjermassin, terwijl in beginsel werd vastgesteld, om in elk der 471 districten van Java minstens één gouvernementsschool zou moeten verrijzen en de organisatie der drie kweekelingen op Java zoodanig geregeld, dat het getal kweekelingen op iedere kweekschool tot 100 kan stijgen, waarmede dan het aantal onderwijzers gelijken tred zou houden. Voorts werd het Indisch bestuur gemachtigd geldelijke tegemoetkoming te verleenen bij de oprichting en instandhouding van particuliere scholen, welke geheel vrijwillig door de inlandsche bevolking of hare hoofden zijn of worden opgericht, van *f* 100 tot *f* 175, naar gelang van het aantal leerlingen en onder verplichting, dat zij voor alle inlanders, zonder onderscheid zullen openstaan.

De Solosche kweekschool leverde in 1873 4, die te Bandong

vele offers; het getal aangetasten was wel niet bijzonder groot, doch het karakter der ziekte was kwaadaardig, vooral onder Europeesche kinderen. De gevallen van syphilis bleven, hoewel menigvuldig, bijna stationair, even als berri-berri.

De staten op bl. 122 en 123 en bijl. M. en N. in het *Kolon. Verslag* hebben betrekkelijk weinig waarde, daar van verschillende residentiën of deelen daarvan opgaven ontbreken. Zoover de opgaven strekken, was de verhouding van de overledenen tot de behandelden:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
op Java en Madura als 1:..	.9.50	11.11	19.05	16.72	20.48
in de Buitenbezittingen » 1:..	20.06	9.82	19.69	34.89	11.51

De voorziening in de behoefte aan civiele geneesheeren voor den Indischen dienst blijft steeds moeielijk. Behalve te Batavia, Samarang en Soerabaja, alwaar de stedelijke geneeskundige dienst werd waargenomen door stadsgeneesheeren, was de dienst in 1873 op Java en Madura op 25 plaatsen opgedragen aan burgerlijke en op 21 plaatsen aan militaire geneesheeren. Sommige plaatsen op Java en Madura ontbraken het geheele of een groot gedeelte van het jaar geneesheeren. Op en buiten Java werd de partikuliere praktijk waargenomen door 25 geneesheeren, behalve door de 37 burgerlijke geneesheeren, die tevens belast waren met de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst, of die als stadsgeneesheeren werkzaam waren. In de Buitenbezittingen werd den geneeskundigen dienst waargenomen bijna uitsluitend door officieren van gezondheid op 46 van de 50 plaatsen. Op 10 plaatsen op Java, te Padang en Makasser zijn particuliere apothekers gevestigd. De verloskunde werd op en buiten Java uitgeoefend door 17 Europeesche vrouwen.

Wat de Indische genees- en verloskundigen aangaat wordt medegedeeld, dat de school tot vorming van Inlandsche geneeskundigen, op het einde van 1873, 38 élèves telde; negen hunner werden tot doctors-djawa bevorderd. Op Java en de Buitenbezittingen waren in 1873 118 doctors-djawa. Het aantal Inlandsche vroedvrouwen bedroeg in 1873 90.

Met den bouw van het eerste groote krankzinnigengesticht te Buitenzorg werd een aanvang gemaakt, dat te Soerabaja belangrijk vergroot.

Het cijfer der krankzinnigen was: in de krankzinnigen-inrichting van het Chineesch hospitaal te Batavia ult. Dec. 1873 14 Chineezen en 82 inlanders, tegen 22 en 83 een jaar te voren; in de afdeeling van het militair hospitaal te Samarang 41 Europeanen en 69 Afrikanen en Inlanders. Het getal verpleegden in de kleine inrichting te Soerabaja is niet bekend.

De vergelijkende cijfers over 1869—1873 van het aantal verrichte vaccinatiën en revaccinatiën zijn te onvolledig om daaruit over toe- of afneming te beslissen.

Veeartsenijdienst. De gezondheidstoestand van het vee was in 1873 over het algemeen bevredigend.

De totale uitgaven waren:

	Samarang-Vorstenlanden.	Batavia-Buitenzorg.
Administratie en algemeene kosten..	ƒ 109,465	ƒ 36,690
Wegen en werken..................	„ 259,353	„ 37,080
Tractie en onderhoud van materiëel...	„ 266,344	„ 57,720
Exploitatie........................	„ 113,085	„ 42,758
Totale uitgaaf.........	ƒ 748.251	ƒ 174,250
„ ontvangst.......	„ 1,575,010	„ 379.547
Winst in 1873.........	„ 826,758	„ 205,297
„ „ 1872.........	„ 535,600	—

De percentswijze verhoudingen waren van den spoorweg:

Samarang-Vorstenlanden.	perc. van de bruto-ontv.	per jaar en p. kilometer.	per dag en p. kilometer.	per trein kilometers.	pct. van de uitgaaf.
Reizigers en bagage......	27.5	ƒ 2,199	ƒ 6.02	ƒ 1.35	„
Goederen, vee enz.........	66.5	„ 5,311	„ 14.55	„ 3.26	„
Diversen.................	6	„ 484	„ 1.33	„ 0.30	„
Totale ontvangst....	100	ƒ 7,995	ƒ 21.90	ƒ 4.91	„
Administr. en algem. kosten..	7	ƒ 555	ƒ 1.52	ƒ 0.34	14.6
Wegen en werken.......	16	„ 1,316	„ 3.61	„ 0.81	34.7
Tractie en onderh. v. mater..	17	„ 1,352	„ 3.70	„ 0.83	35.6
Exploitatie..............	8	„ 574	„ 1.57	„ 0.35	15.1
Totale uitgaaf.......	48	ƒ 3,798	ƒ 10.40	ƒ 2.33	100
Winst in 1873......	52	„ 4,196	„ 11.50	„ 2.58	„
„ „ 1872......	48.7	„ 3,060	„ 8.37	„ 1.99	„
Batavia—Buitenzorg.					
Reizigers en bagage......	66.0	ƒ 4,598	ƒ 12.59	„ 1.78	„
Goederen, vee enz.......	30.5	„ 2,126	„ 5.83	„ 0.82	„
Diversen.................	3.5	„ 239	„ 0.66	„ 0.09	„
Totale ontvangst....	100	ƒ 6,964	ƒ 19.08	ƒ 2.69	„
Algemeene kosten.........	9.7	ƒ 673	ƒ 1.85	ƒ 0.26	21
Wegen en werken..........	9.8	„ 680	„ 1.86	„ 0.26	21
Tractie en onderh. v. mater.	15.2	„ 1,059	„ 2.90	„ 0.41	33
Exploitatie...............	11.3	„ 784	„ 2.15	„ 0.30	25
Totale uitgaaf.......	46	ƒ 3,197	ƒ 8.76	ƒ 1.23	100
Winst 1873.........	54	„ 3,766	„ 10.32	„ 1.46	„

De exploitatie van den *Paardenspoorweg* door de stad en voorsteden van Batavia naar Meester-Cornelis verminderde weder. Er werden buiten de geabonneerden in 1873 vervoerd 1,596,814 personen tegen ƒ 156,505.70.

Transportkabels. Bij een besluit van 10 Augustus 1873 werd aan den Heer J. SLUITER concessie verleend voor den aanleg van een

	1870.	1871.	1872.	1873.
Port betalende brieven.....	1,704,526	1,810,876	1,882,637	2,063,592
Aangeteekende brieven........	75,210	80,227	96,499	120,419
Dienstbrieven	1,378,825	1,330.026	1,515,455	1,640,723
Aan postwissels overgemaakte sommen...............	ƒ 1,999,703	2,137,341	2,196,345	2,469,907

Voor het *buitenlandsch verkeer* heeft men de volgende cijfers:

Brieven per gesloten Ned. mail.	225,687	220.081	215,101	184,083
〃 〃 losse vreemde 〃	75,122	78,732	93,898	95,247
Rechtstreeksche correspondentie tusschen Singapore en de postkantor. te Samarang, Soerabaja Riouw en Macassar.............	4,948	4,066	4,728	4,210
Per bijzondere scheepsgelegenheid...	149	5,174	33,922	78,002
Totaal......	305,906	308,053	347,649	361,542
Waarvan ontvangen...........	142,929	146,406	154,814	180,991
〃 verzonden...........	162,977	161,647	192,835	180,551
Het aantal vellen druks was:				
ontvangen.................	610,168	638,696	661,069	617,478
verzonden	133,723	139,815	165,596	163,904

De ontvangsten en uitgaven waren in:

	Ontvangst.	Uitgaaf.
1870.........	ƒ 466,216	ƒ 748,349
1871.........	〃 460,223	〃 761,125
1872.........	〃 500,672	〃 716,816
1873.........	〃 530,032	〃 1,140,939

De belangrijke vermeerdering der uitgaven in 1873 spruit voort door dat in dat jaar de tractementen der telegrafisten daaronder voorkomen, wat in het vorige jaar niet het geval was.

De *paardenposterijen* leverden in 1873 de volgende uitkomst op:

Aantal verstrekkingen aan:				
particuliere reizigers........	571	620	747	658
dienstreizigers..............	3642	3759	3881	3679
Totale ontvangst...........	ƒ 183,551	183,449	198,272	173,048
〃 uitgaaf..............	〃 250,826	232,481	214,621	164,357

20. TELEGRAPIE. Zie behalve *Kol. Verslag*, bl. 140 volg., de verslagen omtrent de gouvernementstelegrafen in Ned. O.-I. sedert 1861, door den Heer JANSSEN VAN ROOY. Bij het einde van 1873 bedroeg de lengte der telegraaflijnen, ongerekend 103.6 kilometers telegraafkabel tusschen Java en Sumatra, op Java 3087.51 kilometers met 4180.56 kilometers draad; op Sumatra 1988.46 kilometers lijn en evenzooveel draadlengte.

Omtrent de exploitatie der gouvernements-telegrafen het volgende:

	Verstrekte opium.	Pachtschat.	Winst op tiban.	Totaal.
1870	129 639 katties.	*f* 5,300,160	*f* 4,140,480	*f* 9,440 640
1871	222,045 "	" 2,401,500	" 6,586,200	" 9,987,700
1872	270,540 "	" 862,980	" 6,180,000	" 7,042,980
1873	117,360 "	" 6,128,880	" 1,412,900	" 7,541,780
1874	— "	" 7,980,120	" 1,723,350	" 9,703,470

Het aantal verkoopplaatsen of kitten was van 1870—1874 respectievelijk 681, 714, 683, 684 en 676.

Op de Buitenbezittingen bedroeg de pachtschat gezamenlijk in die jaren *f* 1,138,877, *f* 1,008,392, *f* 1,039,415, *f* 1,089,462, *f* 1,169,654.

Van de andere verpachte middelen als rundvleesch, dobbelspelen, vogelnestklippen enz. was de gezamenlijke opbrengst op

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1870	*f* 1,734,924	*f* 571,068	*f* 2,305,992
1871	" 1,734,688	" 594,804	" 2,329,492
1872	" 1,679,374	" 640,601	" 2,319,975
1873	" 1,700,454	" 669,266	" 2,369,720
1874	" 1,601,004	" 767,237	" 2,368,241

De opbrengst der inkomende en uitgaande rechten was, na aftrek der fictieve rechten, in de laatste zeven jaren als volgt:

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
1866	*f* 7,120,313	*f* 880,092
1867	" 6,805,079	" 863,983
1868	" 5,345,391	" 878,201
1869	" 5,027,577	" 790,051
1870	" 5,181,253	" 699,549
1871	" 6,110,815	" 931,715
1872	" 7,304,335	" 747,482
1873	" 7,840,850	" 781,079

Het consumtierecht op tabak steeg van 1868 tot 1873 op Java en Madura van *f* 80,402 tot *f* 97,477, in de Buitenbezittingen van *f* 18,148 tot *f* 32,304.

Onder de verdere bronnen van inkomsten verdienen vermelding: de verponding, opbrengst der vendukantoren, klein zegel, recht van overschrijving van vaste goederen en belasting op paarden en rijtuigen, waarvan wij hier een negenjarig overzicht laten volgen. Vooraf zij opgemerkt, dat voor het jaar 1873 de opgaven van enkele residentiën ontbreken.

	Verponding.		Opbrengst van vendukantoren.	
	Java en Madura.	Buitenbezitt.		
	a.	*b.*	*a.*	*b.*
1865	*f* 906,800	*f* 32,467	*f* 614,500	*f* 55,400
1866	" 918.250	" 35,499	" 654,000	" 55,100
1867	" 934,799	" 35,608	" 750,600	" 26,300
1868	" 1,004,122	" 36,856	" 613,300	" 34,900
1869	" 1,003,857	" 37.492	" 592,496	" 25,004
1870	" 1,004,783	" 35,467	" 562,360	" 53,064
1871	" 1,006,915	" 30,042	" 344,820	" 63,524
1872	" 1,018,799	" 42,159	" 567,609	" 54,035
1873	" 702,723	" 20,716	" 236.519	" 51,279

Javasche Bank. Aan het *Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van commissarissen, uitgebracht in de Algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers*, op 29 *Mei* 1875. 47e *Boekjaar* 1874/75. *Batavia*, H. M. VAN DORP *&* C°., 1875, ontleenen wij het volgende:

Van de 12,000 aandeelen, waaruit het kapitaal der Bank bestaat, verwisselden van eigenaar 952 aandeelen, en telde de Bank bij het eind van het boekjaar 888 aandeelhouders, waarvan 14 met meer dan 100 aandeelen. Hiervan was op het eind des boekjaars het dividend betaalbaar gesteld in Nederland over 5250 aandeelen tegen 5173½ op ultimo Maart 1874.

De operatiën der Bank zijn in het thans verloopen boekjaar belangrijk in omvang toegenomen. Wel bleef het gemiddeld bedrag der uitzettingen beneden het cijfer van het boekjaar 1867/68 (toen een cijfer van *f* 15,910,000 aantoonende, tegen *f* 15,620,000 in het laatste boekjaar), maar toch stegen die uitzettingen een en andermaal in niet geringe mate boven het hoogste cijfer, waarop tot nu toe kon gewezen worden. Als zoodanig was het totaal der rentegevende uitzettingen op 24 Juli 1867 ad *f* 17,834.477 steeds in herinnering gebleven; doch thans klommen die uitzettingen 9 December 1874 tot *f* 20,065,412, terwijl gedurende den loop dier maand gemiddeld een bedrag van *f* 19,350.000 rentegevende was uitgezet. Het gemiddeld totaalcijfer is verdeeld onder de volgende rubrieken: handelspapier *f* 8,603,000; vendupapier *f* 2,316,000; beleeningen *f* 2,782,000; hypotheken en belegd reservefonds *f* 1,968,000.

De gezamenlijke disconteeringen hebben bedragen *f* 50,303,004, te Batavia, Samarang, Soerabaja, Padang, Makasser, Cheribon, Soerakarta en Pasoeroean.

De beleeningen zijn in het afgeloopen boekjaar gestegen
tot.............................. *f* 15,881,116, tegen
een totaal van........................ „ 10,162,952
en.............................. „ 8,600,970 in de beide vorige boekjaren.

In deze totalen deelen de kantoren:

	1872/3.	1873/4.	1874/5.
Batavia met......	*f* 1,577,040	*f* 1,890,197	*f* 3,212,666
Samarang „	„ 836,000	„ 628,985	„ 50,700
Soerabaja „	„ 2,232,200	„ 2,417,233	„ 2,018,100
Padang „	„ 1,771,230	„ 2,829,170	„ 3,478,500
Makasser „	„ 219,500	„ 295,700	„ 345 000
Cheribon „	„ —	„ 12,000	„ 28,200
Passoeroean „........	„ 1,965,000	„ 2,089,666	„ 1,748,000

terwijl de beleeningen ten opzichte van den aard der onderpanden in de volgende rubrieken kunnen worden verdeeld:

	1872/3.	1873/4.	1874/5.
Effecten	ƒ 178,500	ƒ 151,945	ƒ 1,236,300
Invoergoederen	" 379,290	" 558,900	" 560 400
Uitvoerproducten	" 7,808,500	" 8,141,169	" 8,152,500
Goud en zilver en diversen .	" 234,430	" 1,310,937	" 5,931,966

Het in hypotheken belegde deel van het kapitaal der Bank, dat op 1 April 1874 in hoofdsom bedroeg ƒ 1,734,600, komt onder ulto. Maart 1875 met ƒ 1,977,350 in de boeken der bank voor. Het bedrag van het reserve-fonds klom tot ƒ 215,393.

De *disconto-rente* voor gewoon handelspapier is te Batavia en bij de agentschappen op Java het geheele jaar door afwisselend geweest 6, 6½, 7, 7½, 8 en sedert 20 Febr. 1875 7 pct.

Het disconto van vendupapier (acceptatiën van vendukantoren) op plaatsen waar de Javasche bank een eigen kantoor heeft, varieërde van 3½ op 4 pct. en dat van kantoren elders gevestigd bleef onderanderd 5½ pct.

De rente van beleeningen op invoerartikelen en effecten steeg van 6—8 pct. en die op uitvoerprodukten en goud en zilver van 5—7 pct.

Voor Padang en Makasser bleef bij het disconteeren van vendupapier het geheele jaar door het reeds van het 45e boekjaar dagteekenend tarief van kracht, volgens hetwelk voor venduacceptatiën van rubriek A 4½ en van rubriek B 5½ pct. berekend wordt. Voor het overige werd te Padang hetzelfde tarief als op Java toegepast, terwijl op Makasser het volgende tarief gegolden heeft: Disconto van handelspapier 8 en 9 pct., van beleeningen op alle onderpanden 6 en 7½ pct.

Aan assignatiën werden afgegeven:

1874/5	8,107	stuks tot een bedrag van	ƒ 46,872,791
1873/4	7,654	" " " " "	" 41,909,753
1872/3	8,250	" " " " "	" 39,735,091

De provisie bedroeg successivelijk ƒ 48,999, ƒ 49,788, ƒ 44,020.

De handel in munt en muntmateriaal leverde een winst op van ƒ 71,206, tegen ƒ 72,521 in het vorige jaar.

Bankbiljetten in omloop van ƒ 5 tot ƒ 1000:

31 Maart 1873	615,261½	tot een waardebedrag van	ƒ 32,963,002.50
" 1874	671,261½	" " " "	" 41,159,317.50
" 1875	656,951	" " " "	" 35,108,372.50

De rekening-courant-saldo's van dadelijk opeischbare schulden was gemiddeld ƒ 2,998,000 met ƒ 4,397,658 als hoogste en ƒ 1,589,175 als laagste cijfer, tegen ƒ 4,568,000 als middel-, ƒ 7.569,000 alhoogste en ƒ 2,328,000 als laagste cijfer in 1873/4. Het gezamens lijk bedrag van bankbiljetten, assignatiën en rekening-courant-saldo's wisselde af tusschen ƒ 45,032,142 en ƒ 38,581,498 in 1874/5 en ƒ 47,934,201 en ƒ 36,208,951 in 1873/4.

De tot dekking hiervan strekkende metaalvoorraad was gemiddeld:

1874/5..........*f* 28 295,000 — *f* 36,143,000
1873/4..........″ 29,860,000 — ″ 36,999,000

Aan wettig betaalmiddel was in kas:

31 Maart 1874........*f* 35,726,836
″ 1875.. .....″ 28,932,026

Verliezen heeft de Bank in 1874/5 niet geleden. Hare onkostrekening in 1872/3 *f* 285,354.99, in 1873/4 *f* 283,584.72, steeg in 1874/5 tot *f* 290,202.88.

Zij keerde aan hare aandeelhouders eene winst uit van:

f 45.— per heel en *f* 22.50 per half aandeel over 1872/3 of 9 pct.
″ 47.50 ″ ″ ″ ″ 23.75 ″ ″ ″ ″ 1873/4 ″ 9½ ″
″ 62.50 ″ ″ ″ ″ 31.25 ″ ″ ″ ″ 1874/5 ″ 12½ ″

23. PERSONEELE VERORDENINGEN OMTRENT LANDSDIENAREN. Op bl. 177 volg. komen een aantal beschikkingen voor, genomen omtrent de benoembaarheid, de verloven, voorschotten, reis- en verblijfkosten, kortingen, non-activiteit, pensioenen en wachtgeld, costuum van burgerlijke ambtenaren; omtrent verloven, huwelijken enz. van militairen.

24. LANDBOUW, BOSCHWEZEN, VEETEELT. Zie bl. 179 volg. van het *Verslag* en de daarbij behoorende bijlagen IJ en volg.

1. Op Java en Madura.

Op gronden, gebleven ter beschikking van de bevolking. Ongerekend de teelt in de residentiën Batavia en de Vorstenlanden, en de afd. Pamakassan (Madura) gaf de rijstcultuur de volgende hoofduitkomsten:

	Uitgestrekth. der velden met padi beplant.	Opbrengst.	Gemidd. hoogste en laagste marktprijzen.
1868	1,982,620 bouws.	40,520,042 pikols.	*f* 3.41½—2.30½
1869	2,025,763 ″	42,899,551 ″	″ 3.52 —2.36
1870	2,064,154 ″	46,164,784 ″	″ 3.28½—3.24½
1871	2,076,057 ″	47,288,920 ″	″ 3.30½—2.23
1872	2,136,757 ″	47,353,235 ″	″ 3.99½—2.53
1873	2,203,291 ″	52,244,503 ″	″ 4.65 —2.13

De geheele uitgestrektheid der velden, door de bevolking voor eigen cultuur beplant, was in:

1869	2,363,654 bouws.	1872	2,479,735 bouws.
1870	2,427,481 ″	1873	2,592,377 ″
1871	2,404,775 ″		

Zie verder *Verslag* bl. 179—181.

De klappercultuur werd in 1873 in bijna alle gewesten aanzienlijk uitgebreid. In tien gewesten, waarvan de cijfers bekend gemaakt zijn, bedroeg de bijplant ongeveer 619,300 boomen.

De tabaksteelt is verreweg het belangrijkst in Kediri. Naar ra-

Het aantal Europeesche landbouwondernemingen in de Vorstenlanden wordt opgegeven te bedragen in 1873 233, welke eene uitgestrektheid beslaan van 337,000 bouws, en een jaarlijkschen pachtschat betalen van *f* 1,000,000.

De opbrengst van den aanplant voor de Europeesche markt wordt opgegeven in 1873 te hebben bedragen 297,048 Amst. pond indigo, 171,884 pikols suiker, 414,834 Amst. pond tabak en 73,886 pikols koffie. — De juistheid dezer cijfers wordt in het Verslag zeer betwijfeld.

Boschwezen. Zie *Verslag* bl. 205—207 en bijlage HH. Uit die bijlage blijkt, dat door die ondernemers, welke vrije beschikking hebben over het te vellen hout gedurende 1873 werd gekapt en vervoerd (van éene onderneming was geen opgaaf ontvangen), eene houtmassa van respectivelijk 31,825 en 19,293 kub. meters, ongerekend het zoogenaamde kleine hout, welke hoeveelheden in 1872 bedroegen 19,754 en 17,194 kubieke meters, terwijl door de contractanten voor het kappen van hout ten behoeve van den lande werden geveld 9609 en afgeleverd 10,228 kub. meters, tegen respectivelijk 9958 en 9857 in 1872. Buiten de aan particulieren ter exploitatie afgestane boschperceelen werden bovendien nog gekapt: ten behoeve van den lande 13,063 kub. meters hout en voor particulieren 1928 kub. meters, een en ander met eene tariefswaarde van *f* 166,776 en *f* 20,294. Voor laatstbedoelde houtwerken werd in 's lands kas gestort *f* 11,892, benevens voor circa 15,000 sadingspalmen, mede door en voor particulieren gekapt *f* 11,546.

Veeteelt. De opgave nopens de getalsterkte van den veestapel in 1873 is niet medegedeeld. Zij telde op het einde van 1872 (zie *Jaarb.* 1874, bl. 146), ongerekend die in de Vorstenlanden en Madura, behalve het regentschap Pamakassan, 2,514,100 buffels, van welke 1,002,700 mannetjes en 1,511,400 wijfjes, 541.300 stieren, 741,100 koeien, 298,000 hengsten en 304,600 merries, eene niet onbelangrijke vermeerdering in vergelijking met 1871 aantoonende.

2. In de Buitenbezittingen. Uit de menigvuldige opgaven op bl. 207—217 van het Verslag, die voor een groot gedeelte overeenkomen met die in het vorige verslag, (zie *Jaarb.* 1874, bl. 146 volg.) nemen wij het volgende over:

De te Padang gehouden koffieveilingen liepen als volgt af:

	1872.	1873.
Hoeveelheid pikols..........	88,000	102,600
Opbrengst............	*f* 3,772,620	*f* 5,867,740
Gemiddeld per pikol...	" 42.98 4/10	" 57.19

De ondernemingen der Europeanen, gevestigd op woeste gronden, hun door de vorsten van Deli, Serdang en Langkat, (Sumatra's Oostkust), in erfpacht afgestaan, klommen van 32 in 1872 tot

42 in 1873, en leverden vrij voldoende resultaten op, vooral met de teelt van tabak. Het viel den ondernemers echter moeielijk, geschikte werkkracht te vinden.

25. MIJNBOUW. Zie behalve het *Kol. Verslag*, bl. 217 volg., het *Jaarboek voor het Mijnwezen*. Banka leverde in 1872 op 68,147.[63] pikols, in 1873 68,426.[66] In het laatste tienjarig tijdvak was de hoogste levering in 1863, namelijk 95,981 pikols. Het getal mijnwerkers was in 1871 en 1872, in de gouvernementsmijnen 6865 en 7369; in de particuliere mijnen 1099 en 1347. Het bedrag der schulden van de gouvernementsmijnen ult°. Dec. 1872 *f* 427,355 was een jaar later *f* 544,740.

Op Billiton bedroeg de opbrengst der 113 mijnen in 1872/3 54,371.[63], in 1873/74 50,979.[65] pikols, tegen 32,970, 30,316, en 49,850 in de jaren 1867/8—1871/2. Tegen 4884 mijnwerkers in Februari 1873 waren er een jaar later 4739.

De *Productie van steenkolen op Borneo* in 1873 beliep slechts 7350 ton; de afvoer beliep in 1873 5870 ton tegen 7354 en 7099 in 1871 en 1872. De voorraad bij de mijnen opgeschuurd was op 31 December 1873 geklommen tot 2535 ton, tegen 1055 in 1872. Bij de mijnen waren aanwezig 498 dwangarbeiders.

ZOUTPRODUCTIE. Het zoutverbruik was in:

	Op Java en Madura		In de Buitenbezittingen	
	Koijans van 30 pikols.	Opbrengst.	Koijans.	Opbrengst.
1867	25,689	*f* 4,965,208	3,742	*f* 705,817
1868	25,946	„ 5,024,385	4,078	niet opgegeven.
1869	25,536	„ 4,945,796	5,317	„ 896,329
1870	27,660	„ 5,389,547	6,123	„ 1,061,511
1871	27,621	„ 5,364,692	4,978	„ 861,364
1872	26,477	„ 5,131,420	5,475	„ 944,610
1873	28,176	„ 5,394,000	4,803	„ 855,762

Aan de opgaven over 1873 ontbreken voor de Buitenbezittingen die van de Wester-Afdeeling van Borneo. Zie verder *Kol. Verslag* bl. 224 en bijlage KK.

27. HANDEL EN SCHEEPVAART EN SCHEEPSBOUW. Zie het *Koloniaal Verslag*, bl. 225 volg.. Het *Officieele Handelsverslag* over 1873 was bij het opmaken van het *Koloniaal Verslag* nog niet verschenen, daar de bijhouding der statistische tabellen en registers vertraging had ondervonden, ten gevolge van de inspanning van de verschillende ambtenaren bij het beheer der in- en uitvoerrechten in de aanvang van 1874 gevorderd, voor de richtige toepassing der eerst kort te voren uitgevaardigde nieuwe voorschriften voor dezen dienstak. In de *Staatsc.* van 23 Februari en 15 Maart 1875, zijn echter voorloopige opgaven medegedeeld, aangaande het jaar 1873, die wij hierin ten vervolge der vroegere opgaven invoegen.

	PARTICULIERE INVOER.		GOUVERNEMENTS-INVOER.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
1866	*f* 53,761,553	*f* 2,621,617	*f* 4,168,104	*f* 8,090,000
1867	" 51,715,265	" 2,139,391	" 4,198,397	" 15,700,000
1868	" 42,274,661	" 1,520,497	" 4,008,063	" 12,151,220
1869	" 43,027,029	" 1,204,610	" 4,125,150	" 8,700,000
1870	" 44,459,151	" 2,368,949	" 5,053,410	" 12,102,000
1871	" 50,561,130	" 3,315,190	" 5,756,820	" 10,508,000
1872	" 59,267,557	" 8,388,673	" 6,406,530	" 6,046,250
1873	" 73,730,081	" 6,986,564	" 5,840,580	" 21,746,250

	PARTICULIERE UITVOER.		GOUVERNEMENTS-UITVOER.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
1866	*f* 59,454,766	*f* 16,174,271	*f* 53,764,272	*f* 3,838,526
1867	" 59,313,449	" 6,031,415	" 49.683,715	" 3,078,102
1868	" 60,337,869	" 3,011,618	" 41,245,654	" 2,140,702
1869	" 67,740,891	" 4,561,745	" 43,020,500	" 2,985,700
1870	" 61,228,235	" 4,341,965	" 46,531,961	" 5,157,239
1871	" 89,516,822	" 1,739,478	" 37,268,680	" 3,688,010
1872	"128,784,385	" 4,165,545	" 39,135,350	" 4,049,250
1873	"105,413,784	" 3,422,816	" 43,761,513	" 3,288,000

De voornaamste artikelen van invoer voor rekening van partilieren waren manufacturen, provisiën, wijnen en andere dranken en ijzerwerk en machineriën. Wij vinden dienaangaande de volgende cijfers:

	Katoenen manufacturen en lijnwaden.	Provisiën.	Wijnen en andere dranken.	IJzerwerk en machineriën.
1868	*f* 14,586,900	*f* 2,709,100	*f* 2,227,800	*f* 601,400
1869	" 15,099,100	" 2,470,900	" 2,429,500	" 464,300
1870	" 16,024,800	" 2,854,400	" 2,470,600	" 731,700
1871	" 18,076,700	" 2,917,100	" 2,320,600	" 1,150,200
1872	" 21,734,365	" 3,670,665	" 3,177,665	" 1,791,900
1873	" 20,220,192	" 3,307,454	" 3,299,880	" 2,219,426

Van de voornaamste artikelen van uitvoer voor particuliere rekening deelen wij het volgende mede ten aanzien van Java en Madura:

	Rijst.		Koffie.	
	kilo's.	waarde.	kilo's.	waarde.
1868	38,717,003	*f* 3,930,668	9,998,680	*f* 4,879,039
1869	35,903,407	" 3,554,167	11,001,793	" 5,154,107
1870	33,461,068	" 3,363,906	14,214,723	" 6,114,827
1871	57,389,667	" 5,395,250	17,146,347	" 8,679,566
1872	27,098,615	" 2,856 107	20,153,406	"12,724,710
1873	19,404,876	"	22,303,814	"

	Suiker (in poeder).		Tabak.	
	kilo's.	waarde.	kilo's.	waarde.
1868	125,453,510	*f* 25,512,302	7,240,229	*f* 3,221,555
1869	125,718,379	" 29,303,668	10,037,647	" 6,832,015
1870	109,890,328	" 23,000,225	9,367,832	" 3,466,481
1871	137,544,962	" 31,782,771	9,904,802	" 7,252,833
1872	193,120,912	" 46,651,010	14,549,474	"11,209,930
1873	191,816,556	"	12,901,139	"

	GEBOUWD IN							
	Indië.		Nederland		Elders.		Totaal.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen,	lasten.
1868....	10	266	4	937	10	1,572	24	2,775
1869....	18	561	〃	〃	14	2,171	32	2,732
1870....	16	418	3	786	15	2,218	34	3,422
1871....	23	576	1	370	20	2,840	44	3,786
1872....	10	310	1	322	7	1,225	18	1,857
1873....	23	420	〃	〃	19	5,527	42	5,947
1874....	22	579	2	549	4	1,283	28	2,410

Deze laatste opgaven zijn voor de jaren 1873 en 1874 ontleend aan de *Staatsc.* van 12 Juni 1875.

Van de uitgereikte zeebrieven werden verleend aan:

	Europeanen.		Vreemde Oosterlingen.		Inlanders.	
	getal.	lasten.	getal.	lasten.	getal.	lasten.
1868.....	8	1,657	13	1,010	3	108
1869.....	2	559	19	1,688	11	485
1870.....	6	1,115	25	2,179	3	128
1871.....	6	1,659	21	1,564	17	563
1872.....	1	529	8	996	9	332
1873....	10	4,787	12	525	20	635

28. Andere onderwerpen betreffende handel, scheepvaart enz. Zie *Kol. Verslag* bl. 227 volg. Deze afdeeling bevat onderscheidene opgaven betreffende passars, visscherijen, fabrieks- en handwerksnijverheid, kamers van koophandel, maten en gewichten, tentoonstellingen van algemeenen aard, voor de Statistiek echter van zeer weinig belang.

B. Nederlandsche West-Indische Bezittingen.

Bronnen. Zie de mededeeling op bl. 138.

A.

SURINAME.

1. Grondgebied. In de bepaling van het grondgebied der kolonie Suriname kwam in 1873 geene verandering.

2. Bevolking. Immigratie. Kolonisatie. Afschaffing der slavernij.

Bevolking. Op ult°. Dec. 1873 bedroeg de bevolking, — daaronder niet begrepen de Indianen, de Boschnegers en 133 verpleegden op het Lepreuzen-etablissement *Batavia*, — 26,444 mannen en 25,661 vrouwen, te zamen 52,105 zielen, tegen 24,818 mannen en 25,214 vrouwen, te zamen 50,032 zielen.

Onder dat cijfer zijn evenmin begrepen het garnizoen, de zeemacht en de koopvaardijvloot.

Het aantal Europeanen bedroeg 694, dat is 4 meer dan een jaar vroeger.

Volgens de staten, door wijkmeesters en districts-commissarissen opgesteld, was die bevolking op ult°. Dec. 1873, te zamen 49,481 zielen, waaronder 21,244 te Paramaribo, 767 militairen en 400 schepelingen en 3 bewoners van Albina aan de Marowijne.

Dat cijfer was verdeeld als volgt:

	MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
Personen niet behoorende tot de immigranten	21,944	22,722	44,666
Zeemacht en koopvaardijvloot	—	—	400
Immigranten	3,169	1,246	4,415
Te zamen	25,113	23,968	49,481

Deze tabel, zegt het Verslag, is zeker veel te laag met het oog op de aankomst in 1873 van 2720 immigranten bij eene vermindering van slechts 666 over de geheele bevolking als meer overleden dan geboren. Vermoedelijk heeft een aanzienlijk aantal der vroeger onder het Staatstoezicht geplaatste, die kort vooraf wel na de opheffing van dat toezicht, naar andere plantages of naar het stadsdistrict zijn verhuisd, verzuimd, van hunne nieuwe vestigingsplaatsen opgaven te doen.

Ongerekend 103 doodgeborenen werden in 1873 geboren:

	M.	V.	TOTAAL.
in echt	205	174	341
buiten echt	671	712	1,365
op Batavia	4	1	2
	880	887	1,767
en overleden	1,299	1,134	2,433
meer overleden	419	247	666

Zijnde het laatste cijfer 344 meer dan in 1872.

Onder het aantal overledenen zijn 145 koelies uit Britsch-Indië. Het aantal huwelijken bedroeg in 1873 341. Bij 146 van deze huwelijken zijn 305 kinderen (138 jongens en 167 meisjes) gelegitimeerd. Het burgerrecht werd in 1873 verleend aan 252 personen.

3. Immigratie. Uit de breede opgaven omtrent immigratie op bl. 12 volg. en bijlage K, L en M, nemen wij het volgende over.

Het aantal aangevoerde immigranten in de kolonie Suriname bedroeg in:

1853	138	1860	〃	1867	10
1854	〃	1861	〃	1868	691
1855	155	1862	〃	1869	492
1856	〃	1863	97	1870	637
1857	〃	1864	695	1871	337
1858	487	1865	286	1872	573
1859	〃	1866	807	1873	2720

Te zamen 8125, waarvan uit:

Ned. Indië	120
Madera	480
China	2502
West-Indië	2493
Nederland	81
Britsch-Indië	2449

Van hen waren in de kolonie nog aanwezig 31 December 1873:

Immigranten.	mannen.	vrouwen.	jongens.	meisjes.	totaal.
uit China	499	8	7	6	520
〃 West-Indië	676	443	152	120	1391
〃 Nederland	78	1	—	—	79
Chineezen uit Nederl.-Indië	—	—	—	—	101
uit Britsch Indië	1426	525	372		2323

Het aantal geborenen en overledenen onder de immigranten was in 1872 als volgt:

Immigranten uit:	geboren.	overleden
West-Indië	51	117
Nederland	—	—
Nederl.-Indië	—	1
Britsch 〃	20	145
China	2	15

De sterfte onder de voor het eerst uit Britsch-Indië aangevoerde immigranten in 1873, ten getale van 2449 was buitengewoon groot en wel 17½ ten honderd, van sommige plantages lagen van 30 tot 40 pCt. der koelies in de hospitalen. Volgens een bericht van 4 en 20 Mei 1874 was hierin echter veel verbetering gekomen.

Kolonisatie. Bij het einde van 1873 bestond de Europeesche bevolking, afkomstig van de opgeheven kolonisatie aan de Saramacca, uit 127 personen: waarvan 18 mannen, 27 vrouwen, 40 jongens en 42 meisjes, ongerekend de inboorlingen, met wien zij zich door huwelijk hebben verbonden. De gezondheidstoestand was bevredigend. Zij bezaten ongeveer 720 hectaren land, 450 stuks hoornvee, 9 paarden, 21 muil- of steenezels en 6 varkens.

Op 1 Juli 1873 heeft het Staatstoezicht op de voormalige slavernij opgehouden.

4. ALGEMEEN BEHEER. In de koloniale Staten traden af de Heeren E. CARSTAIRS en Mr. J. H. GELQUIN, terwijl als nieuwe leden zitting namen J. F. A. CATEAU VAN ROSEVELT, A. J. DA COSTA, Mr. J. B. VOS, Mr. PH. H. VERBEEK en J. E. WESENHAGEN. Zie verder bl. 3 volg. van het Verslag.

5. MILITAIR BEHEER.

a. De schutterij te Paramaribo telde 31 Dec. 1873 23 officieren, 419 onderofficieren en manschappen.

b. Gewapende burgermacht in de districten: 55 officieren, 1564 onderofficieren en manschappen.

c. *De infanterie en artillerie* telde 26 officieren, waarvan 8 geneeskundigen dienst, en 491 onderofficieren en manschappen.

De gezondheidstoestand was in 1873 zeer gunstig.

In de militaire ziekeninrichtingen werden in 1873 4872 lijders, of 1206 minder dan in 1872 verpleegd. Onder hen waren 1845 van de landmacht, 19 van de zeemacht en 3017 civiele personen.

d. Zeemacht. Zr. Ms. stoomschip *Amstel* bleef in 1873 in Suriname gestationeerd, doch werd in den loop van het volgende jaar vervangen door het schroefstoomschip *Kijkduin*.

6. RECHTSWEZEN. POLITIE. GEVANGENISSEN.

De volgende staat levert een tienjarig overzicht van de werkzaamheden van het hof van justitie in burgerlijke zaken:

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Vonnissen en arresten..	194	180	83	90	139	95	133	85	132	96
Gemotiveerde, praeparatoire en interlocutoire beslissingen.....	61	16	32	21	23	14	18	17	—	—
Aangebrachte zaken ter onderscheidene rollen.	331	65	12	98	100	87	111	60	108	66
Requesten.............	142	—	117	109	158	92	53	48	63	92

Nog werden in 1873 82 strafzaken afgedaan.

Tienjarig overzicht der vonnissen, gewezen door het kantongerecht te Paramaribo:

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Vonnissen in strafzaken.	178	140	121	319	226	161	57	210	194	80
Vonnissen in burgerlijke zaken.	145	188	217	127	389	330	190	238	264	93

Op ult. December 1873 waren in de kolonie 10 practizijns, waarvan 5 gegradueerden, en 2 notarissen, behalve de districtssecretarissen, die als zoodanig het notarisambt in de buitendistricten waarnamen.

Politie. Op ult. December 1873 bestond het corps maréchaussée uit 119 man; aan de sterkte ontbraken er 3.

De politiemacht uit inlanders bestond op dat tijdstip uit 6 hoofdlieden en 43 agenten.

Recht van verblijf werd in 1873 aan 1 persoon verleend.

Passen. Ten behoeve van 15 vertrekkende personen werden 8 buitenlandsche paspoorten uitgereikt.

Onbeheerde boedels. Aan de boedelkamer verbleven op 1 Jan. 1873 19 boedels, waarvan geene tot liquidatie werd gebracht.

Weeskamer. Het aantal kinderen onder voogdij bedroeg 31 Dec. 1873 522, waarvan 412 vrijgeborenen of gemanumitteerden en 110 geëmancipeerden of uit geëmancipeerde ouders geboren. Door het gouvernement werden verzorgd 75, door betrekkingen 284, uit eigen middelen 52 weezen. Het gezamenlijk kapitaal dier 52 weezen bedroeg ult. Dec. 1873 *f* 93,526, terwijl nog *f* 780 in de reservekas was gedeponeerd.

Gevangenissen. Het aantal gevangenen was ult. December 1873 in het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia 97; op het fort Nieuw-Amsterdam 114; in het huis van bewaring te Nieuw-Rotterdam 36; terwijl in het huis van bewaring in Coronie gedurende 1873 76 personen werden opgenomen.

Als bijlage zijn in het *Verslag* breedvoerige verslagen van de commissie van administatie over de gevangenis op het fort Nieuw-Amsterdam, ook wat betreft den nieuwen bouw, den arbeid der gevangenen en een verslag der commissie van administratie over het burgerlijk en militair huis van verzekering te Paramaribo gevoegd.

7. Eeredienst. Het zielental der *Hervormde* gemeente te Paramaribo wordt geschat op ruim 7000, het ledental op 3000.

Er werden aldaar in 1873 gedoopt 280 personen, tot leden der gemeente aangenomen 108 en 14 huwelijken ingezegend. Bij de gemeente te Nickerie werden gedoopt 84 kinderen, 15 personen tot lidmaat aangenomen en 8 huwelijken ingezegend. Het zielental dezer gemeente bedraagt ongeveer 1500.

Bij de *Evangelisch-Luthersche* gemeente werden in 1873 gedoopt 135 personen, tot lidmaat aangenomen 17. Het getal huwelijken kerkelijk ingezegend 3.

Moravische broeders Op ult. Dec. 1873 waren in de kerkregis-

ters ingeschreven 23,576 personen. Door de zendelingen werden bediend 194 plantages. Er zijn 344 volwassenen en 654 kinderen gedoopt, 363 gedoopten tot lidmaat aangenomen en 266 huwelijken van leden der gemeente wettiglijk aangegaan en kerkelijk ingezegend.

Bij de *R.-Katholieke* gemeente werden 741 personen gedoopt, waarvan 105 Indianen, 83 huwelijken ingezegend, waarvan 27 van Indianen.

De *Nederl. Israëlietische* gemeente bestond uit 663 personen; 1 huwelijk werd ingezegend.

De *Portugeesch Israëlietische* gemeente telde 658 zielen.

8. Onderwijs. Het aantal scholen en en leerlingen was ult. Dec. 1873 als volgt:

	Scholen.	Leerlingen. Jongens.	Leerlingen. Meisjes.
Paramaribo.			
Stads-armenscholen voor meisjes	2	—	—
Particuliere scholen	20	1776	1367
waarvan voor rekening van de regeering	—	475	—
Buitendistricten.			
Gouvernementsscholen	12	613	
Gesubsidiëerde scholen	2		
Scholen der Moravische broeders	16	805	
" " R.-K. geestelijken	3	182	

Behalve de hulponderwijzers en kweekelingen bestond het onderwijzend personeel te Paramaribo uit 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den eersten rang, 5 onderwijzers van den tweeden rang, 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den derden rang en 3 onderwijzers en onderwijzeressen van den vierden rang. Zie verder *Kol. Verslag*, bl. 10 volg. en bijlage D, E en F.

9. Liefdadigheid. De Surinaamsche Maatschappij voor Weldadigheid met 101 leden en begunstigers en een fonds van *f* 19,891 besteedde aan alementatie in 1873 *f* 360; in het onderwijs van de kweekelingen der maatschappij, 70 in getal, werd door de regeering voorzien. De uitgaven voor medicijnen bedroegen *f* 28.20, die voor kleeding en schoenen *f* 1800. Het gesticht van weldadigheid op 's lands grond *Boniface*, ter opname van door het bestuur gealimenteerden weezen verstrekte op ult°. Dec. 1873 aan 215 weezen alimentatie.

Onder meer andere liefdadige instellingen behooren de maatschappijen: de Voorzienigheid, Tot onderling voordeel en Dorcas.

Omtrent kerkelijke bedeelingen worden alleen genoemd die der Israëlitische gemeente, die aan 45 behoeftige huisgezinnen onderstand verschaften.

10. Burgerlijke geneeskundige dienst. Te Paramaribo waren ult. Dec. 1873 werkzaam 8 artsen, doctoren en heelmeesters, 11

apothekers, 6 vroedvrouwen; in de devisiën 8 doctoren enz. en 6 divisie-heelmeesters, van welke 1 officier van gezondheid, en 1 vroedvrouw.

11. Openbare werken, vervoermiddelen, briefposterij. Op bl. 12 volg. van het *Koloniaal Verslag* worden onderscheidene mededeelingen gevonden omtrent verbeteringen van rivieren, wegen, gebouwen, de koloniale vaartuigen enz., en op bl. 17 en bijl. R. omtrent de brievenposterij. Het brievenvervoer was in de laatste 10 jaren als volgt:

	Brieven.		Couranten.	
	Per mail.	Per scheepsgelegenheid.	Per mail.	Per scheepsgelegenheid.
1864	45,703	382	22,643	65
1865	45,066	627	21,745	328
1866	34,702	114	23,446	54
1867	37,429	83	38,715	40
1868	37,988	46	34,300	6
1869	37,090	142	39,387	9
1870	37,254	187	39,758	"
1871	35,834	22	41,365	3
1872	39,093	90	45,252	22
1873	39,103	38	41,195	16

Voorts nog in 1873 per mail 716 monsters.

De zuivere opbrengst der posterij bedroeg in 1873 *f* 11,551, in 1872 *f* 10,741, in 1871 *f* 11,046, in 1870 11,880, in 1869 *f* 12,436, in 1868 *f* 12,900 en in 1867 *f* 13,015.

12. Geldmiddelen.

	Ontvangsten.	Uitgegeven.	Subsidie.
1863	*f* 1,136,083	*f* 2,181,002	*f* 1,044,919
1864	" 1,013,541	" 1,865,158	" 851,617
1865	" 917,307	" 1,716,133	" 798,826
1866	" 731,997	" 1,718.728	" 986,731
1867	" 704,209	" 1,178,740	" 474,582
1868	" 814,700	" 1,069,279	" 254,578
1869	" 739,660	" 1,131,652	" 391,992
1870	" 791,891	" 1,135.376	" 343,485
1871	" 851,178	" 1,128,561	" 277,383
1872	" 920,976	" 1,152,592	" 231,616
1873	" 979,206	" 1,170,810	" 191,604
1874	" 939,962	" 1,239,041	" 299,079
1875	" 1,354,200	" 1,496,330	" 142,130

De cijfers van de beide laatste jaren zijn die der vastgestelde begrootingen bij de wetten van 18 Jan. 1874, (*Stbl.* n°. 6) en 18 Jan. 1875, (*Stbl.* n°. 10).

13. Munt- en bankwezen. Door de in de kolonie aanwezige Nederlandsche speciën, gesteund door den omloop van het papier

der Surinaamsche bank, werd in 1872 in de behoefte aan circuleerend medium voorzien. De geldsomloop bleef ongestoord.

Op rekening van het aan de opgeheven particuliere *West-Indische bank* competeerende bedrag in de opbrengst van de bij executie verkochte plantage *Kroonenburg*, werd in 1873 de som van *f* 11,000 in de koloniale kas gestort. Van het nog, volgens repartitie, voor de bank verkrijgbaar saldo van rekening, was de uitkeering in 1874 te wachten.

Omtrent de *Surinaamsche Bank* worden in het Verslag geene mededeelingen gevonden.

14. Nijverheid, landbouw, veeteelt. In 1873 werden in allodialen eigendom en erfelijk landbezit afgestaan 19 perceelen land, te zamen 951 hectaren. Bovendien werden nog 289 perceelen, te zamen 344 hectaren in pacht of gebruik gegeven; geene perceelen keerden onder het domeinbeheer terug.

In bijlage N en O van het Verslag worden zeer uitvoerige staten medegedeeld over de jaren 1869—1873 der betaalde gronden en huuropbrengst.

Het getal plantages en gronden en der akkers in cultuur was in

	Plantages.	Akkers.
1850	273	48,815
1855	272	44,351
1860	248	44,098
1865	275	30,397
1870	284	30,821
1871	274	28,552
1872	291	27,817
1873	254	27,019

Er waren in 1873 60 suiker-plantages, 7 koffie en kost, 29 cacao en kost, 42 cacao, 24 bananen, 7 katoen, 24 hout, 61 kweek- en kostgronden.

De opbrengst der stapelproducten wordt als volgt opgegeven:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Suiker, millioen Amst. ponden	20.6	23.4	25.3	25.1	25.8
Melassie, duizendtallen gallons	607	610	529	610	781
Rum en dram 〃 〃	206	298	329	236	300
Koffie 〃 Amst. pond	91	83	61	104	74
Cacao 〃 〃 〃	923	1164	1264	2180	1822
Katoen 〃 〃 〃	429	312	575	602	520

De cijfers van den veestapel worden in de laatste vijf jaren opgegeven als volgt:

	Rundvee.	Paarden.	Muilez.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
In 1867	3419	231	74	191	1756	389	1769
〃 1868	3517	225	79	188	1929	387	1914
〃 1869	3658	232	70	216	1976	474	2127
〃 1870	3824	253	111	204	2039	407	1908
〃 1871	3711	236	98	203	2033	391	1557
〃 1872	3398	213	85	207	1603	395	1448
〃 1873	3221	201	92	182	1151	420	1466

15. Handel en scheepvaart.

	Algemeene Invoer.	Algemeene Uitvoer.	Schepen Ingekl.	Lasten.	Schepen Uitgekl.	Lasten.
1850	*f* 2,087,562	*f* 2,877,102	246	12,594	245	12,542
1855	" 2,401,284	" 3,398,525	219	15,686	208	14,539
1860	" 3,036,946	" 4,524,001	210	14,451	217	15,307
1865	" 4,504,520	" 2,235,399	184	13,211	173	12,849
1870	" 4,042,111	" 2,657,871	205	11,792	192	10,914
1871	" 3,997,917	" 2,902,052	204	12,390	208	12,199
1872	" 3,688,434	" 3,247,540	182	22,224	180	22,537
1873	" 3,952,223	" 3,181,274	188	31,661	183	30,684

Hierin deelden voor zooverre *den invoer* betreft:

Jaren.	Schepen. Nederland.	Schepen. Noord-Amerika.	Schepen. Andere Staten.	Lasten of tonnen (*). Nederland.	Lasten of tonnen (*). Noord-Amerika.	Lasten of tonnen (*). Andere Staten.	Waarde in duizendtallen guldens Nederland.	Waarde Noord-Amerika.	Waarde Andere Staten.
1850	91	28	127	—	—	—	1236	649	202
1855	56	40	123	6618	4228	4840	1192	714	495
1860	50	31	138	5526	3422	5503	1587	922	547
1865	26	43	115	3232	3915	6064	2234	1006	1263
1870	24	38	143	2952	3199	5641	847	583	1127
1871	26	26	152	3032	2345	7013	1873	748	1376
1872	15	34	183	3691	5690	12843	1268	1022	1298
1873	22	29	137	5067	4977	21617	1617	835	1500

En voor zooverre *den uitvoer* aangaat:

Jaren.	Schepen. Nederland.	Schepen. Noord-Amerika.	Schepen. Andere Staten.	Lasten of tonnen (*). Nederland.	Lasten of tonnen (*). Noord-Amerika.	Lasten of tonnen (*). Andere Staten.	Waarde in duizendtallen guldens Nederland.	Waarde Noord-Amerika.	Waarde Andere Staten.
1850	95	26	124	—	—	—	2263	294	319
1855	55	35	118	6099	3745	4695	2039	593	761
1860	43	39	135	5889	4314	5103	2180	1088	1255
1865	12	39	122	1510	3640	7699	684	680	870
1870	20	31	141	2441	2660	5813	1782	901	1336
1871	24	29	150	3046	2553	6600	764	632	1505
1872	22	28	130	5034	4982	12571	944	548	1754
1873	25	39	119	5654	6798	18232	897	560	1724

De volgende opgaven zijn ontleend aan de *Staatsc.* van 19 Maart 1875 uit de *Surinaamsche Courant* van 9 Februari.

STAAT *van uit de kolonie Suriname uitgevoerde Suiker, Melasse, Rum en Dram, Koffie, Katoen en Cacao gedurende de laatste vijf en twintig jaren, in ronde cijfers.*

Duizendtallen.

Jaren.	Kilogrammen. Suiker.	Liters. Melasse.	Liters. Rum en Dram.	Kilogrammen. Koffie.	Kilogrammen. Katoen.	Kilogrammen. Cacao.
1849	15,363	3,127	270	304	358	58
1850	15,363	2,786	284	372	448	81
1851	12,992	2,588	234	25	477	53
1852	16,024	2,776	291	559	584	86
1853	16,302	3,420	374	329	334	95
1854	16,697	2,952	482	355	299	110
1855	17,142	2,966	608	227	511	114
1856	16,253	2,952	385	189	398	121
1857	15,759	3,078	403	353	274	160

(*) Tot en met 1871 zijn opgegeven *lasten*, in 1872 *tonnen*.

	KILOGRAMMEN.	LITERS.		KILOGRAMMEN.		
Jaren.	Suiker.	Melasse.	Rum en Dram.	Koffie.	Katoen.	Cacao.
1858	12,449	2,264	428	66	382	178
1859	12.493	2,243	360	328	268	223
1860	16,500	3,132	604	241	277	250
1861	15,660	2,426	687	69	236	249
1862	16,253	2,790	597	62	223	325
1863	13,486	2,250	446	139	183	304
1864	10,078	1,796	284	89	137	375
1865	7,706	1,397	129	117	171	327
1866	9,189	1,570	273	13	112	450
1867	10,473	1,876	280	9	237	499
1868	11,164	2,027	219	20	256	543
1869	9,682	1,742	212	7	175	424
1870	11,021	1,368	324	8	240	528
1871	11,713	1,141	590	4	110	539
1872	11,833	1,285	558	0,9	118	822
1873	12,374	1,886	802	27	87	814
1874	10,947	1,241	916	0,4	57	1,102

Zie verder de breede bijlagen bij het *Koloniaal Verslag*, lett. Q.

In 1873 werden 2 zeebrieven verleend en 6 vernieuwd.

Het aantal passen voor vaartuigen was 172, waaronder 44 voor Nickerie en Coronie.

B.

CURAÇAO.

1. Bevolking. Op 31 Dec. 1873, met inbegrip van het garnizoen:

	BURGERL. STAAT.			GODSDIENSTEN.			GEBOREN.			
	MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.	PROTESTANTEN.	ROOMSCH-KATHOL.	ISRAËLIETEN.	ALDAAR.	ELDERS IN W.-I.	NEDERLAND.	ELDERS.
Curaçao	10,072	12,273	22,345	1,615	19,693	1,037	21,075	304	319	647
Bonaire	2,028	2,218	4,246	180	4,061	5	4,232	"	9	6
Aruba	2,296	2,532	4,828	430	4,395	2	4,500	304	9	15
St. Eustatius	761	980	1,741	1,562	179	"	1,607	115	9	10
Saba	918	1,018	1,936	1,376	560	"	1,905	25	4	2
St. Martin	1,319	1,584	2,903	2,233	670	"	2,771	89	12	31
Totaal	17,894	20,605	37,999	7,396	29,558	1,044	36,090	837	362	710

Er waren aan gehuwde personen, weduwnaars en weduwen op deze eilanden te zamen 5180, waarvan op Curaçao 2366, Bonaire 1029, Aruba 684, St. Eustatius 250, Saba 508 en St. Martin 349.

Er werden op de verschillende eilanden in 1873:

HUWELIJKEN GESLOTEN.	DAARBIJ GEËCHTE KINDEREN.	GEBOREN. MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.	WAARVAN BUITEN ECHT.	ER OVERLEDEN. MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
Curaçao.......89	107	468	447	915	713	237	273	510
Bonaire........16	24	92	84	176	87	34	35	60
Aruba.........13	53	106	88	194	138	40	35	75
St. Eustatius....3	2	37	22	59	37	7	16	23
Saba..........12	—	16	27	43	11	7	8	15
St. Martin......7	13	62	59	121	95	32	37	69
Totaal 140	199	781	727	1,508	1,081	357	404	761

Onder de overledenen waren op Curaçao 6 levenloos geborenen; van de andere eilanden is dit niet gemeld.

Als ingezetenen worden ingeschreven 25 personen, waaronder 23 inboorlingen.

Blijkens eene opgave in de *Curaçaosche Courant* vau 6 Maart 1875, overgenomen in de *Staatscourant* van 2/3 Mei 1875, zijn in 1874 in de kolonie Curaçao in de registers van den burgerlijken stand ingeschreven:

	geborenen.	overledenen.	huwelijken.
Curaçao.............	866	422	53
Bonaire.............	166	41	7
Aruba..............	203	67	16
St. Martin............	97	72	6
St. Eustatius..........	47	35	3
Saba.................	60	21	5

Dus in het geheel 1439 geborenen, waarvan 720 van het mannelijke en 719 van het vrouwelijke geslacht; 658 overledenen, waarvan 302 van het mannelijke en 356 van het vrouwelijke geslacht, en 90 huwelijken, waarbij geëcht zijn 78 kinderen.

Op ultimo December 1874 bedroeg de bevolking van:

	mannen.	vrouwen.	te zamen.
Curaçao............	10,085	12,628	22,713
Bonaire.............	2,195	2,175	4,370
Aruba...............	2,469	2,914	5,383
St. Martin N. G.......	1,316	1,643	2,959
St. Eustatius...........	768	982	1,750
Saba..................	538	1,037	1,975
Totaal......	17,771	21,379	39,150

2. ALGEMEEN EN GEWESTELIJK BEHEER. In deze afdeeling wordt o. a. melding gemaakt van de benoeming tot leden van den kolonialen raad van de Heeren W. T. CHAPMAN en G. A. B. HELLMUND.

3. MILITAIR BEHEER. Ult°. Dec. 1873 bestond het garnizoen op Curaçao uit 1 kapitein-kommandant der troepen en van het garnizoen; 1 compagnie infanterie met 5 officieren en 250 onderofficieren en manschappen, waaronder begrepen 93 onderofficieren en man-

De spaarbank op Aruba werd in 1873 opgeheven.

7. BURGERLIJKE GENEESKUNDIGE DIENST. De gezondheidstoestand was in 1873 allerwege zeer gunstig.

8. ONDERWIJS. Het aantal scholen onderging geene verandering. Het getal schoolgaande kinderen wordt aldus opgegeven:

Curaçao	Landsscholen	497	kinderen.
〃	andere 〃	1756	〃
Bonaire	Landsschool	75	〃
〃	Schol. der zusters v. liefdadigheid	225	〃
Aruba	Landsschool	100	〃
〃	Schol. der zusters v. liefdadigheid	200	〃
St. Eustatius	Landsschool	90	〃
〃	Methodisten Zondagschool	100	〃
St. Martin	4 landsscholen	115	〃
〃	Methodisten Zondagschool	200	〃
〃	R.-Kathol. 〃	130	〃
Saba		35	〃

9. LANDSGEBOUWEN EN OPENBARE WERKEN. In het *Verslag*, bl. 9, wordt eene reeks van herstellingen aan gebouwen, wegen, kaden en dergelijke medegedeeld.

10. MIDDELEN VAN VERVOER, BRIEFPOSTERIJ ENZ. De maildienst geschiedde geregeld in 1873 tusschen Curaçao en St. Thomas met zeilschepen.

Het getal ontvangen en verzonden brieven was in 1873:

	Ontvangen		Verzonden	
	per mail.	per scheeps-gelegenheid.	per mail.	per scheeps-gelegenheid.
Brieven	21,324	12.947	21,137	39
Couranten	39,066	—	1,611	—

Van Nederland werden ontvangen 4163 brieven en 10,879 couranten en derwaarts verzonden 3460 brieven en 380 couranten.

De ontvangen porto's aan het postkantoor te Curaçao bedroegen: ƒ 10,894, tegen ƒ 10,753 in 1872.

11. GELDELIJK BEHEER. Volgens *bijl.* D en E van het *Verslag* bedroegen de werkelijke ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Curaçao in:

	Ontvangsten.	's Rijks bijdrage.	Uitgaven.
1868	ƒ 308,450	ƒ 188,666	ƒ 508,995
1869	〃 327,233	〃 41,873	〃 476,032
1870	〃 363,428	〃 33,510	〃 427,178
1871	〃 377,377	〃 79,446	〃 328,329

De begrooting voor 1872—1875:

Van St. Martin: 4 paarden, 1 muilezel, 4 ezels, 140 stuks hoornvee, 120 schapen, 97 geiten, 28 varkens, 48 dozijn schapenvellen en 100 huiden. Door droogte en gebrek aan voeder ging in 18.. op St. Martin veel vee verloren.

Op Curaçao werden in 1873 slechts enkele stukjes grond tot het bouwen van huisjes tegen betaling afgestaan; op Bonaire 29 perceelen, te zamen groot 164 bunders, waartegen 16 vroegere verleende concessiën, te zamen groot 37 bunders, werden ingetrokken; op Aruba werden in concessie afgestaan 78½ bunders voor landbouw en in eigendom 5½ vierk. roeden voor huizenbouw en St. Eustatius 3 kleine stukjes grond.

Op Bonaire werden in 1873 57,000 vaten zout ingezameld, — op St. Martin 114.159 vaten door de maatschappij van zoutaanwinning en 11,650 vaten door de particuliere concessiën. — Uitgevoerd werden uit: Curaçao 20.800 vaten, zonder die van de buitenbaaien, 47,646 vaten uit Bonaire en 138,658 vaten uit St. Martin.

Op Curaçao werden in 1873 gebouwd 3 schooners, op Bonaire 1 barkje, op Aruba 1 barkje en op St. Eustatius 1 barkje en 1 zeilboot.

De handel nam op Curaçao weder toe. Het getal ingeklaarde schepen was als volgt:

	VOOR DIRECTEN INVOER.		VOOR DOORVOER.		BINNEN 3 ETMALEN VERTROKKEN.		TOTAAL.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEP.	TONN.	SCHEP.	TONN.	SCHEP.	TONN.
1864...	988	57,242	74	12,171	13	1,414	1,095	70,827
1865...	916	55,878	59	15,787	31	1,734	1,006	73,399
1866...	894	51,637	58	13,273	9	689	961	65,599
1867...	852	57,628	80	21.927	5	2,136	937	81.691
1868...	832	31,838	82	15,259	1	44	915	47,191
1869...	1,067	43,592	91	20,764	16	1,165	1,174	65,521
1870...	1,145	32,384	92	18,856	29	5,767	1,266	57,507
1871...	1,134	27,666	115	36,985	216	19,786	1,295	84,437
1872...	1,156	28,806	146	60,860	22	30,558	1,324	120,224
1873...	1,041	22,145	213	79,847	19	23,389	1,273	125,381

Voor de andere eilanden was de scheepvaartbeweging als volgt:

	IN 1869.		IN 1870.		IN 1871.		IN 1872.		IN 1873	
	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.
Bonaire...	663	15,515	586	12,965	578	9,452	619	10,356	511	9,1[illegible]
Aruba....	208	2,186	241	2.792	280	4,032	315	4,011	254	4,[illegible]
St. Eustat^s.	352	—	424	7,451	563	5,271	350	5,861	439	23,[illegible]
St. Martin.	400	22,120	378	15,921	367	18,604	422	25,852	339	5,0[illegible]
Saba......	—	—	—	—	—	—	—	—	140	—

St. Martin werd bovendien nog aangedaan door 277 opene booten en Saba door 35 opene booten.

Het getal afgegeven zeebrieven en zeepassen was in 1873 als volgt:

Curaçao.....11 gewone zeebrieven en 1 buitengewone en 141 permitten.
Bonaire......5 zeebrieven en 48 visscherspassen.
Aruba........3 zeebrieven, 4 permitten en 11 visscherspassen.
St. Martin....5 zeebrieven.
St. Eustatius....geene.

De visscherij, die vroeger de bewoners van Bonaire op de Rocas-eilanden uitoefenden, is in 1873 geheel opgehouden bij de moeielijkheden die den aldaar geplaatste Venezuelaansche beambte den visschers in den weg legde.

MENGELWERK.

DE BEVOLKING VAN NEDERLAND IN 1873.

Er werden geboren 141,155 kinderen of 2178 meer dan in 1872. Men verkrijgt ééne geboorte op 26.74 zielen. Van de geboren kinderen waren 72,634 jongens en 68,520 meisjes; van één, aangegeven als levenloos wettig geboren, was het geslacht onkenbaar. De jongens gaven dus eene overmaat van 4114. Op de 1000 jongens werden 943 meisjes geboren tegen 945 in 1872. Van de geboren kinderen zijn 133,796 levend, 7359 levenloos aangegeven; onder de eersten waren 1492 (748 jongens en 744 meisjes) kinderen van ouders, wonende in eene andere gemeente. Op de 1000 levend geboren kinderen werden 11.15 geboren buiten de werkelijke woonplaats der ouders.

Het getal onechtgeboren kinderen bedroeg 5126, of 32 minder dan in 1872, 2629 jongens en 2497 meisjes. Zij stonden tot de geborenen in het algemeen als 1 tot 15.63 in de 34 voornaamste gemeenten, tot 42.66 in de overige, tot 27.54 in de beide vereenigd. De verhouding was voor de voornaamste gemeenten minder, voor de overige en het Rijk meer gunstig dan het voorgaande jaar. Van de provinciën gaven de minst gunstige verhouding: Zuidholland, Utrecht, Groningen en Noordholland 1 op 20.89, 21.32, 23.29 en 23.85; de meest gunstige: Noordbrabant, Limburg, Friesland en Overijssel 1 op 45.88, 43.45, 40.52 en 40.26 geboren kinderen; van de voornaamste gemeenten de minst gunstige; Leiden 1 op 10.62, Nijmegen 11.49, 's Gravenhage 11.60, Utrecht 11.76, Rotterdam 12.74, Haarlem 15.22, Middelburg 15.60, Leeuwarden 15.78, Amsterdam 15.98, Zutphen 17.07, Amersfoort 17.12, Arnhem 17.30, Delft 17.43, Deventer 18.03, Dordrecht 18.96, Maastricht 19.17; de meest gunstige: Zaandam 55.25, Zwolle 48.55, Tietjerksteradeel 47.89, Westdongeradeel 44.50, Opsterland 39.45, Wonseradeel 35.54, Gouda 31.04, Schoterland 30.23, Kampen 22.62, Vlissingen 21.72, Groningen 19.69, Helder 19.39 *levend* geboren kinderen.

Uit 1840, 8 meer dan in 1872, twee- en drielinggeboorten, werden in 1873 geboren 1940 jongens en 1757 meisjes, en één waarvan het geslacht onbekend bleef, of 906 meisjes op 1000 jongens. Het betrekkelijk aandeel was voor de meisjes veel kleiner dan het vorige jaar.

Het getal levenloos aangegevenen bedroeg 7359 of 46 meer dan

in 1872. Men telde hieronder 4188 jongens, 3170 meisjes en één waarvan het geslacht onbekend bleef, of op 1000 jongens 757 meisjes. Het betrekkelijk aandeel was voor de meisjes kleiner dan in 1872. De levenloos aangegevenen stonden tot de geborenen in het algemeen voor de jongens als 1 tot 17.34, voor de meisjes als 1 tot 21.62. De verhouding was voor het mannelijk geslacht ongunstiger, voor het vrouwelijk geslacht gunstiger dan het vorige jaar.

Overleden zijn in 1873, na aftrek der levenloos aangegevenen, 45,716 mannen en 43,571 vrouwen, of 2834 mannen en 2473 vrouwen minder dan het vorige jaar. Behalve in Overijssel was de sterfte in elke provincie kleiner dan in 1872. Het grootste aandeel in het sterftecijfer hadden de volgende ziekten: typhus 1966, waarvan in Zuidholland 411, Noordholland 410, Noordbrabant 220, Gelderland 196, Overijssel 149, Groningen 127, Friesland 106; — pokken 351, in Noordbrabant 150, Zeeland 83, Gelderland 63, Zuidholland 38; — roodvonk 819, in Zuidholland 283, Overijssel 182, Noordbrabant 108, Gelderland 106; — mazelen 751, in Zuidholland 318, Noordholland 126, Noordbrabant 70, Groningen 65, Gelderland 41; — croup 870, in Zuidholland 192, Gelderland 132, Overijssel 111, Noordholland 106, Friesland 101, Noordbrabant 83 — kinkhoest 1120, in Noordholland 320, Zuidholland 232, Gelderland 117, Friesland 96, Noordbrabant 82, Overijssel 65, Utrecht 62; — kwaadaardige keelziekte 422, in Gelderland 108, Zuidholland 74, Groningen 51, Noordbrabant 43, Overijssel 35, Friesland 27; — diarrhoeae 4039, in Zuidholland 1174, Noordholland 517, Gelderland 494, Zeeland 486, Noordbrabant 354, Limburg 275, Friesland 244, Utrecht 236, Overijssel 129, Groningen 100. Voornoemde acht ziekten geven te zamen 10,338 sterfgevallen of 11.58 pct. der geheele sterfte.

Van de overledenen woonden 2481, 1556 mannen en 925 vrouwen, niet ter plaatse van hun overlijden, terwijl 2413, 1553 mannen en 860 vrouwen, als elders overleden, uit de bevolkingsregisters moesten geschrapt worden. De werkelijke sterfte of die van de werkelijke bevolking bedroeg dus 89,219 (de levenloos aangegevenen niet medegerekend); hieronder 45,713 mannen en 43,506 vrouwen, of op 1000 mannen 952 vrouwen, tegen 48,602 mannen en 45,967 vrouwen, of op 1000 mannen 946 vrouwen in 1872. Door deeling der gestorvenen in de gemiddelde bevolking van elk jaar verkrijgt men een sterfgeval op:

	Mannen.	Vrouwen.	B. G.
1873	39.93	42.98	41.42
1872	37.18	40.19	38.65
1871	32.98	34.87	33.91
1870	37.45	39.77	38.70
Gemiddeld in 1860/69	39.37	41.30	40.32

De volgende staat geeft, met inbegrip der levenloos aangege-

venen, het verschil tusschen beide geslachten bij de geborenen en overledenen:

GEBOREN.		VERSCHIL IN MEER VOOR HET MANNEL. GESLACHT.	OVERLEDEN.		VERSCHIL IN MEER VOOR HET MANNEL. GESLACHT.
MANN. GESL.	VROUW. GESL.		MANN. GESL.	VROUW. GESL.	
72,634	68,520	4,114	49,904	46,741	3,163

Bij eene vergelijking van het geheele getal geborenen en overledenen geven in 1873 de mannen een overmaat van 951. Na aftrek van 1018 of de overmaat der levenloos aangegeven kinderen van het mannelijke geslacht, geven de levend aangegeven jongens een verschil in meer van 3096, de overleden mannen van 2145.

De volgende staat geeft de overmaat der geborenen boven de overledenen in 1873, vergeleken met die gemiddeld jaarlijks gedurende het tienjarig tijdperk 1860/69. De provinciën zijn gerangschikt naar het grootste verschil in meer met dit tijdperk:

PROVINCIEN.	OVERMAAT DER GEBORENEN BOVEN DE OVERLEDENEN. 1873.	1860—1869. gemidd. jaarl.	VERSCHIL IN MEER + IN MINDER —	OVERMAAT OP 10,000 ZIELEN. 1873.	1860—1869. gemid. jaarl.	VERS. IN MEER + IN MINDER —
Drenthe	1,670	1,112	+ 558	153	108	+ 45
Zeeland	3,075	2,332	+ 743	169	133	+ 36
Groningen	3,364	2,448	+ 916	145	110	+ 35
Friesland	4,617	3,353	+ 1,264	150	116	+ 34
Utrecht	2,093	1,479	+ 614	117	87	+ 30
Noordholland	7,556	5,430	+ 2,126	124	97	+ 27
Noordbrabant	4,186	3,093	+ 1,093	94	73	+ 21
Overijssel	2,555	2,097	+ 458	98	84	+ 14
Limburg	2,275	1,928	+ 347	100	87	+ 13
Zuidholland	8,416	7,078	+ 1,338	117	107	+ 10
Gelderland	4,702	4,223	+ 479	107	100	+ 7
In het Rijk	44,509	34,573	+ 9,936	120	99	+ 21

Vergeleken met 1872 geven de provinciën op de 10,000 zielen eene overmaat in meer en in minder in de volgende orde:

IN MEER.		IN MINDER.	
Drenthe	48.	Zuidholland	2
Limburg	45.	Overijssel	2
Zeeland	44.		
Groningen	44.		
Noordholland	29.		
Noordbrabant	15.		
Gelderland	15.		
Friesland	15.		
Utrecht	8.		

Men telde onder de overledenen, na aftrek der levenloos aangegevenen, 55,505 ongehuwden (29,599 mannen en 25,906 vrouwen), 20,957 gehuwden (11,149 mannen en 9808 vrouwen, waaronder eene vrouw gescheiden van tafel en bed), 4933 weduwenaars en 7832 weduwen, 34 personen gescheiden van echt (13 mannen en 21 vrouwen), terwijl van 22 mannen en 4 vrouwen de burgerlijke staat onbekend bleef.

Zij waren naar den ouderdom van elk der beide geslachten verdeeld op de volgende wijze:

OUDERDOM.	GETAL.		VERSCHIL VOOR DE MANNEN.	VERHOUDING TOT DE 1,000 VAN ELK GESLACHT.	
	MANNEN.	VROUWEN.		MANNEN.	VROUWEN.
1 jaar en daarbeneden..	15,166	12,297	+ 2,869	331.7	262.2
1 tot 16 jaren.........	8,678	8,625	+ 53	189.8	197.9
16 " 50 "	8,368	8,468	— 100	183.1	194.4
50 en daarboven........	13,482	14,177	— 695	294.9	325.4
Onbekend..............	22	4	+ 18	0.5	0.1

De sterfte was voor beide geslachten op elk levenstijdperk, behalve op dat van 50 en meer jaren, volstrekt kleiner dan in 1872. Zij was voor beide geslachten, vooral voor het mannelijke, betrekkelijk grooter op den leeftijd beneden het jaar, kleiner op de leeftijden van 1 tot 50 jaren, grooter voor de mannen en de vrouwen op dien boven de 50 jaren. De overmaat der mannelijke geboorten overtrof met 227 de overmaat der sterfte bij de jongens binnen het jaar na de geboorte. Boven de 100 jaren stierven in 1873 twee weduwenaars (één te Schoterland en één in eene der overige gemeenten van Overijssel) en drie weduwen (twee in de overige gemeenten van Gelderland en ééne in die van Zeeland).

In 1873 werden voltrokken 31,671 huwelijken, 1482 meer dan in 1872, of 1 op de 117 zielen, Hiervan tusschen jongmans en jonge dochters 25,287 of 79.85, jongmans en weduwen 1475 of 4.66, jongmans en vrouwen hertrouwd krachtens vonnis der Arrondissements-Regtbank (Art. 459 volg. Burg. Wetb.) 1, jongmans en gescheiden vrouwen 37 of 0.12, weduwenaars en jonge dochters 3320 of 10.48, weduwenaars en weduwen 1477 of 4.66, weduwenaars en gescheiden vrouwen 20 of 0.06, gescheiden mannen en jonge dochters 36 of 0.11, gescheiden mannen en gescheiden vrouwen 5 of 0.02, gescheiden mannen en weduwen 13 of 0.04 ten honderd

Wij laten thans volgen voor elk geslacht de indeeling der gehuwden naar den ouderdom tijdens het voltrekken van het huwelijk voor het tienjarig tijdperk 1860/69 en voor 1873:

OUDERDOM.	MANNEN.				VROUWEN.			
	GETAL.		VERHOUDING OP DE 1,000.		GETAL.		VERHOUDING OP DE 1,000.	
	1860/69.	1873.	1860/69.	1873.	1860/69.	1873.	1860/69.	1873.
Beneden de 30 jaren...	158.057	18.511	558.05	584.48	192,771	22,295	680.62	708.97
Van 30 tot 45 "	101,871	10,661	359.67	336.62	78,243	8,029	276.25	253.51
" 45 " 60 "	19,960	2,167	70.48	68.43	11,411	1,258	40.29	39.72
60 en daarboven..	3,343	332	11.80	10.47	806	89	2.84	2.80

Het getal gehuwden was, voor beide geslachten en op elken leeftijd, met uitzondering voor de vrouwen op den leeftijd van 30 tot 45 jaren, grooter dan in 1872.

Het betrekkelijk aandeel der gehuwden was voor elk der beide geslachten grooter in 1873 dan in 1872 en 1860/69 voor den leeftijd beneden de 30 jaren, kleiner voor de overige levenstijdperken, met uitzondering voor de mannen in 1873 voor den leeftijd van 60 jaren en daarboven.

Het getal levend aangegevenen was, de maanden teruggebragt op 31 dagen, betrekkelijk het grootst voor beide geslachten in Februarij, het kleinst in Junij. Levenloos aangegeven werden het meest voor beide geslachten de geborenen in Februarij, met eene uitzondering voor die van het mannelijk geslacht, die in de voornaamste gemeenten hun maximum bereikten in November; het minst in de overige gemeenten en het Rijk de geborenen van het mannelijk geslacht in Julij, van het vrouwelijke geslacht in Junij; terwijl in de voornaamste gemeenten de levenloos aangegevenen het minst waren voor het mannelijk geslacht in Junij, voor het vrouwelijke in Julij. De sterfte was het grootst voor beide geslachten in Februarij; het kleinst voor beide geslachten in de voornaamste gemeenten in September, in de overige en het Rijk in October, voor het mannelijk geslacht nogtans in de overige gemeenten in November.

Het getal twee- en meerlinggeboorten was het grootst voor het mannelijk geslacht in de voornaamste gemeenten in September, in de overige en het Rijk in November, voor het vrouwelijk geslacht in de voornaamste gemeenten in December, in de overige en het Rijk in September; het kleinst voor het mannelijke geslacht in de voornaamste gemeenten in April, in de overige in Junij, in het Rijk in Mei, voor het vrouwelijke geslacht in de voornaamste gemeenten in October, in de overige en het Rijk in Julij. De huwelijken werden het meest voltrokken in Mei, het minst in Maart.

M. M. VON BAUMHAUER.

BROOD EN JENEVER.

Het lijdt geen twijfel, dat alle overdrijving de beste zaak schaadt. *Tours de force*, zooals men van de statistiek dikwijls vergt, kunnen haar slechts in discrediet brengen bij hen die er niets aan doen. Zij die ernstig de leer der statistiek in praktijk brengen, om uit bijzonderheden tot algemeene regels te durven besluiten, weten hoe uiterst moeielijk het is zelfs maar in kleine deelen van onderdeelen van het materiëele leven tot volledige kennis van feiten te geraken. Dit is de moeielijkheid der *moral statistiek*. Het werk van OETTINGER wijst het aan hoe moeielijk het is uit de statistieke cijfers tot den trap van ware zedelijkheid te besluiten.

Een goed en verstandig mensch beheerscht zijne begeerten en neigingen niet enkel met het oog op zijn eigen eer en zijn eigen belang, maar ook op dat van zijn medemensch. Zoo althans zou ware beschaving, i. e. de beschaving des harten, het medebrengen. Maar zeer dikwijls ontbreekt het verstand, waar goedheid is, en hoe dikwijls ontbreekt verstand, waar ook geene goedheid is! Wat drijft den mensch meer tot kwaad: gebrek aan goedheid of gebrek aan verstand? Het is moeielijk, door de statistiek te laten uitwijzen welke invloed op de zedelijkheid van het beschaafde menschdom wordt uitgeoefend door de relatieve deugdzaamheid der individuen, naar gelang die deugdzaamheid het uitvloeisel is van natuurlijken aanleg of van nadenken.

De meerderheid van het menschdom denkt weinig; maar men mag toch aannemen, dat deugdzaamheid (het woord beschaving wordt zoo dikwijls verkeerd gebruikt) waar zij toeneemt, de vrucht is van denken. Het denken van de kleine minderheid is het baken voor de niet denkende meerderheid, die er onbewust den invloed van ondergaat. Wij vorderen zeer langzaam met de beschaving, de eenige ware beschaving die in 's menschen hart geworteld is en tot zelfopoffering bereid maakt. Wij gaan daarmeê zoo weinig vooruit, dat wij wel haast vol angst vragen: of zelfopoffering in strijd is met 's menschen natuur, aard en wezen? Er zijn redenen te over om dit aan te nemen. Voor zich zelf offert men zich niet eens op, dat wil zeggen, men geeft toe aan lusten van het oogenblik, niettegenstaande de ervaring leert, dat men voor den voldanen lust moet boeten. Men heeft in het dagelijksch leven slechts rond te zien, slechts losjes op te merken, om te begrijpen, dat ondanks de ellende, die onvermijdelijk op zekere daden volgt, de meerderheid van het menschdom zich niet laat weerhouden om ze telkens van nieuws af aan te bedrijven.

Allerduidelijkst is dit zichtbaar in het verschijnsel der dronkenschap. En toch heeft men zich te wachten om uitsluitend over misbruik van sterken drank het anathema uit te spreken en andere misbruiken, gelijkelijk afkeurenswaard, over 't hoofd te zien. Over het begrip misbruik is men het bovendien niet zoo gemakkelijk eens. Ligt iemand als een zwijn ter aarde ten gevolge van dronkenschap, dan erkent men eenparig, dat hier misbruik is, maar andere misbruiken worden moeielijker geconstateerd. Een dronkaard is a priori veroordeeld; hij besteedt zijn tijd en zijn geld verkeerd; hij is zorgeloos voor zijne zaken, zijn familie, zijn gezondheid. Bij zijn ondergang, bij zijn dood, wijst ieder op zijn dronkenschap als de oorzaak. Niet zoo gaat het met b. v. iemand, die aan rooken verslaafd is. In Nederland is rooken een misbruik nog algemeener dan drinken. Van de rookslavernij zijn zoo weinig mannen vrij, dat men geen onpartijdig onderzoek kan verwachten over de vraag: "Heeft het rooken een nadeeligen invloed op 's menschen gezondheid, op zijn intelligentie, op zijn huiselijk leven, op de geheele maatschappij?" Er zijn bij ons te weinig niet-rookers om een commissie van enquête te kunnen samenstellen. Bovendien vinden de gemoedelijksten al licht pretexten ter verontschuldiging. Het is daar als elders moeielijk uit te maken waar gebruik eindigt, waar misbruik begint. Dat is zoo met drinken, rooken, eten en vele andere verrichtingen, waartoe trek naar zingenot den mensch aanspoort.

Intusschen worden zekere daden zoo terstond, zoo onmiskenbaar door nadeelige uitwerking gevolgd, dat zij daardoor aan niemands waarneming ontsnappen en voor ieder een steen des aanstoots zijn. Daaronder behoort het drinken van bedwelmende likeuren, met name, bij ons in Holland, van jenever. A. VON OETTINGER beweert het volgende, dat wij te liever aanhalen, omdat daarin ook ter loops tabak vermeldt wordt, blz. 868: "*Allbekant ist die wahrhoft dämonische Wirkung der Brantweingenusses oder der Brantweinpest. Mit Recht hat man darauf hingewiesen, dass fast jede Bevölkerung den Stempel des Getränkes an sich trage, das bei derselben gangbar ist. Während nun Wein und Bier doch mehr oder weniger eine begrenzte Heimath haben, ist der Brantwein (ähnlich wie der Taback) ein Kosmopolit, der bei erschlafften Naturen als depravirendes Reizmittel wirkt und sogleich nicht bloss Ursache, sondern Symptom und Folge socialer Verkommenheit ist.*" Is een hollandschen dronkaard verdierlijkter door zijn jenever, dan de duitsche of fransche dito's door hun bier of wijn? A. VAN O. gelooft het en velen met hem, maar die quaestie is zoo moeielijk op te lossen als de stelling van een uiterst bekwaam Engelschman, die, in 1873 ons land bereizende, zekere slaperigheid, die hij bij ons volk meende te kunnen constateeren, aan het onophoudelijk tabakrooken toeschreef, dat in de kinderjaren al begint.

Om het jeneververbruik bij ons te lande eenigszins na te gaan, hebben wij het voordeel van accijns op het gedisteleerd (het moet wel een slechte zaak zijn die aan accijns lof verschaft). Spiritualia

zijn in alle landen, de onbeschaafdste niet uitgezonderd, onder zware belasting. De beschaafde landen vinden daarin o. a. ook een middel om het verbruik te meten. Men moet ook daarop niet blind vertrouwen en zich niet voorstellen, dat men er den sleutel meê heeft tot alle vragen, die met jenever in verband staan. Wanneer de aartsbisschop van York zegt: "Op de natie wordt een blaam geworpen door de som, die jaarlijks voor geestrijke dranken wordt uitgegeven. Zij beloopt meer dan 't dubbele van 's lands inkomsten. In 1869 bedroeg zij 112 millioen pond sterling en sedert dien tijd is die som nog gegroeid door het stijgen der werkloonen," dan bewijst dit wel, dat het gebruik kolossaal is, maar niet dat hooge werkloonen slechts in opbrengst voor jenever geconverteerd worden.

Bestond er geen smokkelhandel, dan zouden de belasting-staten het verbruik van gedisteleerd in ons land, provinciën, steden, dorpen juist aangeven; want de cijfers, die wij daarvoor bij ons departement van financiën vinden, zijn volkomen te vertrouwen.

Wij hebben ons niet voorgesteld een onderzoek naar het verbruik van sterken drank in de bekende wereld, noch wenschen wij dat onderzoek over een werelddeel uit te breiden, zelfs niet ons landje of ook maar de provincie Zuid-Holland nemen wij geheel. Enkel van de gemeente Leiden wenschen wij de consumtie van gedisteleerd te kennen, zonder ons aan eene analyse te wagen van den invloed, dien het drankverbruik in Leiden uitoefent op de gezondheid, de zedelijkheid, de welvaart der ingezetenen. Dit zijn toch de drie hoofdpunten waarop gewoonlijk het onderzoek der statistici zich concentreert. Op dit gebied vleien de ijveraars zich met onmogelijke resultaten, wanneer zij vragen: Hoeveel menschen zijn er gezond die wèl en die geen jenever gebruiken? Hoeveel worden ziek en zwak van een, twee, drie of meer borrels per dag? Hoeveel sterven er in tijden van epidemie van hen die geen, weinig of veel jenever drinken? Hoeveel zijn er goedig of kwaadaardig, moedig of laf, slim of dom, modern of orthodox onder hen, die zich één of meer liters jenever per week veroorloven? Hoeveel zijn er liberaal of conservatief, oppassend of liederlijk, zuinig of verkwistend onder hen, die per jaar geen, of één, of meer vaten jenever tot zich nemen? Dergelijk onderzoek ontsnapt aan algemeene regels. Het zou al reeds een triomf zijn, als ieder in het bijzonder op deze en dergelijke zaken, waar ze hem zelf en de zijnen betreffen, opmerkzaam was.

Eenigszins bekend met de consumtie van brood in Leiden en de geldswaarde, die daaraan gedurende het jaar 1873 is besteed, bekroop ons de nieuwsgierigheid om de sommen betreffende brood te stellen naast die betreffende jenever.

Allereerst behoort men te weten hoe de bevolking is saamgesteld. Dat hierop veel aankomt valt terstond in 't oog, wanneer men een blik slaat op de bevolkingslijst, waar ruim 20,000 vrouwen op voorkomen. Wanneer wij uitgaan van de stelling, dat vrouwen bij jeneververbruik niet, maar bij broodconsumtie wèl in aanmerking

en hebben er nog geen fouten door begaan. Moeten wij daarvoor het noodlot of onze berekening prijzen? Dit in het midden latende, vinden wij, dat eene bevolking van 39,574, min 2000 zuigelingen, tegen $^1/_3$ kgr. brood per dag 4,571,500 kgr. brood verbruikt.

Wat was de waarde van al dat brood te zamen? Het brood, dat in de steden gegeten wordt, bepaalt zich hoofdzakelijk tot drie soorten, waarvan:

Gebuild tarwebrood deelt voor	$^7/_{10}$	of	3,200,050 kgr.
Ongebuild 〃 〃 〃	$^1/_{10}$	〃	457,150 〃
Roggebrood..........〃 〃	$^2/_{10}$	〃	914,300 〃
		Totaal......	4,571,500 kgr.

Wij gelooven, dat deze rekening, wat het totaal betreft, een kleine wijziging mag ondergaan, op grond van de resultaten tot in 1873 met de Leidsche broodfabriek verkregen. Haar debiet, dat op een derde van de gansche broodconsumtie geschat wordt, beliep in 1873 1,670,000 kilogrammen. Er zijn in Leiden nog 40 bakkers, er wordt nog wel eenig brood van buiten ingevoerd, zoodat wij vermoeden dat er minstens 5 millioen kilogrammen brood in Leiden zijn verbruikt gedurende 1873. De gemiddelde waarde van een kilogram, alle soorten dooreen, kan men veilig op 19 centen stellen.

100	kgr. gebuild brood kostte in 1873	ƒ 23.03	× 7	ƒ 161.21
100	〃 ongebuild 〃 〃 〃 〃	〃 18.50	× 1	〃 16.50
100	〃 rogge 〃 〃 〃 〃	〃 10.24	× 2	〃 20.48
		÷ 1000		ƒ 198.19

Wij zouden 19.819 cent mogen stellen, maar laten deze belangrijke fractie vallen, omdat wij de hoeveelheid kilogrammen aannemen tot 5,000,000 × 19 cent = ƒ 950,000, de waarde die in 1873 te Leiden aan brood is besteed.

Voor het gedistelcerd zijn onze opgaven korter. Wij ontleenen die aan cijfers, die men aan het departement van financiën kan verifieeren; zij zijn authentiek. Er werden veraccijnsd 7156 vaten jenever van 50 pCt. Haarvan werden naar elders uitgevoerd 2,339 vaten en heeft men nog, om toegeeflijk te rekenen, 165 vaten af te trekken voor van elders veraccijnsd en met vervoerbiljetten binnengekomen. Blijft voor de Leidsche consumtie alzoo over 4,651 vaten, waarvan de accijns, à ƒ 53 per vat, ƒ 246,503 bedraagt.

Op hoeveel kan men de waarde van het gedisteleerd zelf schatten? Is het waar, dat de veraccijnsde drank, om algemeen drinkbaar te zijn, verdund moet worden met tien pCt. en alzoo van tien vaten elf vaten gemaakt? Welke som aan onkosten en winst van de eerste tot de zooveelste hand zit er in de dubbeltjes of centen die het volk van Nederland aan kasteleins, slijters en tappers betaalt? Zou dat wel niet honderd pCt. van de waarde van den jenever zijn en zouden wij te hoog ramen als wij de jeneverwaarde, naar hetgeen de drinkers er voor betalen, op ƒ 40 per vat

aannemen? Wij zagen onlangs eene statistiek, waarbij de jeneverwaarde gelijk gesteld wordt met den accijns, per vat *f* 53. Vrees voor overdrijving doet ons *f* 40 aannemen en gevolgelijk krijgen wij dan voor jeneverconsumtie in Leiden gedurende het jaar 1873 4,651 vaten × *f* 53 + *f* 40 = *f* 432,543.

Men heeft bij al deze opgaven en beschouwingen de betrekkelijkheid der dingen wel in het oog te houden. De herkomst van de opgegeven cijfers hebben wij meêgedeeld; ieder weet hoeveel vertrouwen ze waard zijn en ieder, die voor zich uit die opgaven eene conclusie wil trekken, heeft zelf maar rekening te houden met de velerlei omstandigheden, die niet voor generale becijfering vatbaar zijn. Wanneer wij b. v. de hoeveelheid van geconsumeerd brood opgeven in verband tot de waarde of kostenden prijs van dat brood, dan spreekt het wel van zelf, dat de fantasie-prijs van fantasie-brood buiten aanmerking blijft. Wanneer het brood, door bakkers verkocht, werd onderzocht en nagewogen, zou men ongetwijfeld een wonderlijk groote hoeveelheid minwaardig en minwichtig brood aantreffen, zóóveel zelfs, dat het misschien onze globale cijfers moest wijzigen. Wanneer wij constateeren hoeveel geld er in 1873 te Leiden aan gedisteleerd is besteed, dan spreekt het van zelf, dat daarin niet kon begrepen zijn de hoeveelheid die aan den fiscus ontsnapt; ook de fijnere spiritualia en likeurtjes blijven buiten de rekening.

Wanneer wij bij gevolg stellen, dat gedurende het jaar 1873 in Leiden werd besteed:

aan brood.................*f* 950,000
" jenever................" 432,343

dan moet men, daarop als basis steunende en voortbouwende, niet vergeten, dat er hier en daar leemten, scheuren en spleeten zijn, waarin de geheimen verscholen liggen van hen, die te veel besteden aan jenever voor zich, en te weinig aan brood voor hun gezin, benevens meer andere verborgen zaken.

Nu wij de totalen kennen der sommen, die Leiden in 1873 aan brood en jenever besteedde, willen wij het gemiddeld zoeken van hetgeen per hoofd door de consumenten in deze verteringen is bijgedragen.

Onder Leidens bevolking waren 18,412 van het mannelijk geslacht. Niet alle mannen drinken jenever, maar wij durven het aantal jenevervrijen niet schatten. Intusschen meenen wij hen, die den leeftijd van 16 jaren niet bereikt hebben, geheel buiten rekening te moeten laten en bij de 4600 die van een tot tien jaren tellen, ongeveer de helft (1812), voegende van die tusschen tien en twintig jaren, meenen wij om en nabij het cijfer te komen van de Leidenaren tusschen een en zestien jaren, alzoo 6,412. Het schijnt ons wel wat hard de overblijvende 12,000 mannen over éene kam te scheren en hun zonder onderscheid een zeker aantal liters jenever ten laste te leggen, vooral omdat wij niet kunnen bewijzen,

dat de schoone sekse met deze zaken niets te maken heeft. Maar het is onmogelijk aan ieder voor te tellen de glaasjes jenever die hij in een jaar geledigd heeft; en al kon dat, niemand zou 't wagen, want ieder gecontroleerde acht zich dan beleedigd. Wij moeten dus maar berusten in den uitslag, dien het gemiddelde oplevert, in de hoop, dat het getal van onrechtvaardig getroffenen toeneme, de anderen zouden hun dosis moeten verdubbelen om het jeneververbruik dan niet te zien afnemen.

Wanneer men vindt, dat 465,100 liters jenever, door 12,000 mannen in 365 dagen genuttigd, 0.1 liter per dag en per hoofd geven, dan zou men zoo oppervlakkig meenen, dat dit geen misbruik aantoont. In geldswaarde uitgedrukt geeft dit een verbruik van ruim *f* 36 's jaars of omtrent 10.5 cents per hoofd en per dag.

Wil men soms aanmerken, dat marktdagen en dergelijke veel buitenlieden in de stad voeren, die ruim hun aandeel in het algemeen jeneververbruik nemen, dan meenen wij, dat dit gecompenseerd wordt door de vele stadbewoners, die op hunne beurt naar buiten en naar markten en kermissen gaan, waar overal jenever te krijgen is. Met brood is het evenzoo, met dit verschil, dat wel waarschijnlijk reizende mannen eerder minder brood dan minder jenever zullen gebruiken.

Wij komen dan nu tot het resultaat, dat in 1873 in Leiden werd verteerd:

aan brood per dag en per consument nog geen 7 cents,
" jenever " " " " ruim 10.5 "

Naar onze schatting is in de som door de verbruikers aan jenever besteed:

De waarde, onkosten en winst voor 43 pCt.
" belasting.................. " 57 "

Branders, tappers, enz. en 's lands kas staan er niet slecht bij, dat ieder Leidsch consument door de 10.5 cent, die hij gemiddeld per dag aan jenever uitgeeft, de eersten steunt met een dagelijksche bijdrage van..4.5150 cents
en in 's lands kas middelijk stort....................5.9850 "

10.5 cents

Dit is bijna *f* 22 belasting per jaar. Wat zouden die consumenten wel doen, wanneer zij bij de betaling hunner vertering 4.5 cents voor jenever en dan 6 cents voor accijns moesten neertellen? Misschien zou 't een goede uitwerking doen: zij zouden minder gemakkelijk tot zulke verteringen overgaan, maar de fiscus zou er schade bij hebben, 's lands inkomsten zouden er door verminderen. Hoe natuurlijk is 't dan, dat verdedigers van accijnsen en verholen belastingen in 't algemeen door dergelijke verschijnsels gesterkt worden in hun geloof. Zij zijn consequent als zij 't den wetgever euvel duiden, dat hij de gemaalbelasting afschafte, en wanneer zij beweren, dat 53 pCt. accijns bij den broodprijs gevoegd en van den jeneverprijs afgenomen, dezen laatste minder onvoordeelig zou laten

uitkomen in de tabellen der statistiek, dan hebben zij geen ongelijk. Maar de quaestie moet anders worden gesteld.

Wat zouden de broodverbruikers, die zoo aanzienlijk de meerderheid uitmaken, omdat brood *onmisbaar* is, wat zouden die wel zeggen, wanneer zij ten aanzien der accijnsen van rol moesten verwisselen met de jenever. waaraan geen behoefte is, waar die als een artikel van weelde grootendeels is aan te merken? Voor alle zaken kan men advocaten vinden en breed hebben wij meermalen het relatief goede en nuttige van jenever hooren uitmeten. Maar als het er eens op aankwam om de boven aangeduide rollen tusschen brood en jenever te verwisselen, zouden ongetwijfeld slechts onverbeterlijke dronkaards daarvoor stemmen, en hoeveel er daarvan in Nederland zijn, toch zeker niet genoeg om als minderheid zelfs in aanmerking te komen, vooral omdat wij nog geen algemeen stemrecht hebben.

Zooals de zaken nu staan is er geen enkele reden om de zware belasting op gedisteleerd af te keuren. Er worden twee argumenten tegen aangevoerd: 1°. het smokkelen; 2°. het vervalschen, namaken of hoe men de gifversterking van dezen volksdrank gelieve te noemen. Beide argumenten hebben niets te beteekenen. De verdedigers meenen u in een val te lokken door de vraag: "neemt de verleiding tot smokkelen niet toe in verhouding tot de hoogte der te ontduiken belasting?" Wel mogelijk. Maar als de belasting van *f* 53 op *f* 20, of zelfs maar op *f* 10 per vat werd gebracht, zou dan de smokkellust verminderen? Die dat denkt kent de menschen niet. De rijksambtenaren, die het smokkelen moeten weren, zullen geen grein moeite meer of minder hebben of de accijns *f* 50, *f* 20 of *f* 10 per vat is. Smokkelen schijnt zoo bekoorlijk, dat het tegenover belastingen, die der moeite niet waard schijnen, zijne aantrekkelijkheid behoudt. Met jenever zou er in zekeren zin zelfs gesmokkeld worden, al was er in 't geheel geen belasting op, want velen meenen er belang bij te hebben, dat men niet te weten kome, waar en door wien zekere hoeveelheden verbruikt worden. Omtrent het vervalschen of bederven van de qualiteit geldt dezelfde bestrijding. Wat is de echte, waar is de echte jenever? Hoe gedetailleerder de verkoop, zooveel te waarschijnlijker de vervalsching, en al kon men jenever in 't groot koopen tegen *f* 20 per vat, of liever, zoolang het artikel in 't klein gretig van de hand gaat, kan de prijs zóó laag niet zijn of er zal meê geknoeid worden; het zal altijd de moeite waard zijn de goede kwaliteit te verminken of slechte voor goede aan den man te brengen. En dan rijst de vraag: mag een liberale regeering over een volk, dat op zijn vrijheid pocht, hare bemoeienis zoover uitstrekken, dat zij de zorg op zich neemt om te waken voor de prima qualiteit van een drank, die zij, hoe zuiver overigens, als een pest voor het volk moet beschouwen. Als de regeering eerste levensbehoeften onbelast laat en schadelijke weeldezaken zwaar drukt met accijnsen, gedraagt zij zich wijs en heeft zij overigens ieder voor zich te laten beslissen of hij veel of geen, goede of slechte jenever wil drinken.

Gesteld, de regeering had het talent en de macht om door de rechtstreeksche bemoeienis op den handel en wandel van de indididuen tot minder jeneververbruik te kunnen dwingen dan het haar door belastingheffing gegeven is te doen, zou zulk een directe dwang dan niet demoraliseeren? Is het niet altijd onder het voorwendsel van bescherming, dat men den zwakken vrijheid onthoudt of ontneemt; hoe zullen zij ooit sterk worden als hun weerstandskracht niet geoefend kan worden! Met al de slechte kansen, die wij zwakke menschen te loopen hebben, is het toch beter, dat wij niet te veel van onze regeeringen bemerken en niet te veel beschermd worden. Zal onze ware beschaving toenemen, dan moeten wij zooveel vrijheid genieten als bestaanbaar is met orde in onze maatschappij. Als er eenige hoop bestaat om het misbruik b. v. van jenever te zien verminderen, kan die alleen gegrond zijn op toeneming van beschaving onder ons gansche volk. Hiertoe is onderwijs in de eerste plaats noodzakelijk. Het volk moet leeren zich rekenschap te geven van zijn spreken en van zijn doen; het moet den toestand van zijn land en de instellingen waaronder het leeft leeren kennen; het moet iets leeren van de methode waardoor men uitrekent hoeveel kleintjes een groote maken.

Wanneer statistiek over de dingen, die het volk zoozeer aangaan als brood en jenever, voor het eerste meer eerbied en voor het tweede tegenzin kunne inboezemen, dan moet het volk zooveel cijferkunst leeren, dat het zijn eigen weg daarin vinden kan voor zulke practische zaken.

D. H.

een daartoe in te richten gebouw, dat tot opschrift zal hebben: "Rust voor den werkman," te zamen te komen; waarin zullen zijn: een bibliotheek, geschikte nieuwsbladen, gepaste spelen, en, met uitzondering van sterke dranken, zulke ververschingen, die het meest met het gebruik van den werkman overeenkomen en bijna tegen inkoopsprijs, zullen worden verkrijgbaar gesteld.

ART. 3.

Tot de werkzaamheden der vereeniging zullen behooren: voorlezingen op wetenschappelijk gebied, bespreking van onderwerpen betreffende het practisch gedeelte der verschillende ambachten, zang- en teekenoefeningen en die welke nuttig, onderhoudend en bevorderlijk zijn tot hunne stoffelijke en zedelijke welvaart en niet strijden met maatschappelijke en zedelijke wetten. Voorts wordt aan elk lid bij ziekte geneeskundige hulp en geldelijke ondersteuning, en bij overlijden eene met zijn stand overeenkomende begrafenis verschaft.

Het programma der Vereeniging omvat, zooals men ziet, heel wat, en men zal toch moeten erkennen, dat het vrij nauwkeurig en met goed succes wordt uitgevoerd.

In alle opzichten was het begin der Vereeniging klein. Den 21sten Januari 1866 werd haar societeit geopend in een achterkamer, die slechts drie avonden in de week ter beschikking van de leden was, doch reeds tegen Mei moest naar een andere gelegenheid worden omgezien, daar het aantal leden tot 130 was geklommen en de eigenaar van het huis niet op zoo'n druk bezoek gesteld was. Met moeite werd een ander lokaal gevonden en gehuurd, dat alle avonden, ook des Zondags, geopend was. Den 19den April 1871 viel der Vereeniging het geluk te beurt een *eigen* gebouw in te wijden, dat zij, door eene geldleening daartoe in staat gesteld, had kunnen aankoopen en inrichten. Jaarlijks worden twee aandeelen, ad *f* 25 ieder, uitgeloot en afgelost.

Vreemd niet waar, en toch is het zoo: dàt gebouw, nederig en eenvoudig met zijn: "Rust voor den werkman" op den gevel, is nog velen in Middelburg een ergernis, een gruwel zelfs. Wat men er doet? In den regel, als er niets bijzonders voorvalt, wordt het als societeit gebruikt, die altijd open is. Dáar kunnen de leden lezen: enkele couranten en geschriften, zoover mij bekend is, tot mijn spijt, nog niet die van De Vriend van Armen en Rijken; voorts spelen: domino, dammen, schaak, kaart, biljard. Aanvankelijk waren de beide laatsten uitgesloten; aan den algemeenen wensch, om ze in te voeren, heeft het bestuur eindelijk toegegeven, en waarom zou het niet? Of is het eene spel zooveel beter als het andere? In ieder geval is het een gelukkig verschijnsel, dat het schaakspel er zeer gezocht is. En bij die spelen is *dit* het voornaamste, dat geen sterke drank mag worden geschonken. *De sterke drank is op de Werkmansvereeniging strikt verboden;* iemand

die er sterken drank gebruikt of in beschonken toestand binnenkomt, kan van zijn lidmaatschap vervallen worden verklaard. Niet allen waren daarmede tevreden, en sommigen verlieten de societeit wel eens om elders een slokje te gaan drinken; deze handelwijze heeft het bestuur met het gebruik van sterken drank in het lokaal gelijk gesteld en er eveneens de genoemde strafbepaling tegen bedreigd. Een van de grootste grieven, die ik herhaaldelijk tegen de Werkmansvereeniging hoorde aanvoeren, was juist die societeit. Die maakt, zeide men, den werkman uithuizig; hij is liever dáar als te huis; hij drinkt er voor weinig geld betere koffie dan te huis, enz., enz. Ik geloof, dat het jammer is, dat de societeit niet beter wordt bezocht; gemiddeld des avonds slechts door 3 à 4 personen, wat na de plaatsing van een biljard eenigszins is toegenomen. Of zou men denken, dat de leden, die niet op de societeit komen, te huis zouden zitten? Een onderzoek daaromtrent in de kroegen zou misschien het tegendeel constateeren; dan is het toch beter in de Werkmanssocieteit.

In het gebouw der Vereeniging wordt echter meer gedaan dan societeit gehouden. Tweemaal 's weeks hebben er de oefeningen van eene onder de leden bestaande zangvereeniging plaats, die thans 24 leden telt, en eveneens tweemaal per week wordt er gedurende twee uren onderwijs in hand-, bouw- en doorzichtkundig teekenen gegeven aan 22 personen, van 12—30 jaren, waarvoor de noodige teekenbehoeften uit de kas der Vereeniging zijn aangeschaft.

Vooral aandacht verdienen de volksvoorlezingen gedurende de wintermaanden, waarin dikwijls hoogst belangrijke onderwerpen door zeer bekwame sprekers voor een talrijk en belangstellend gehoor worden behandeld. Zij worden natuurlijk door een zeer gemengd publiek, — ook door niet-leden die 5 cents entrée moeten betalen, — wel bijna uitsluitend uit de werkmansklasse, maar waaronder ook vele vrouwen en meisjes, bezocht, zoodat de keus der onderwerpen niet gemakkelijk is Verdienen de sprekers hulde, dat zij meestal daarin zoo gelukkig slaagden, men mag het gehoor den lof niet onthouden, dat het dikwijls met aandacht luisterde zelfs naar meer zuiver wetenschappelijke betoogen. De drukke opkomst getuigt in ieder geval voor de belangstelling in die lezingen, waarbij dan ook het bestuur een goede discipline uitoefent. Van tijd tot tijd zorgt dit ook door muziekuitvoering of bal bijzonder het jeugdige personeel van de leden op gepaste wijze genoegen te geven.

Dit voor zoover het gebruik van het gebouw aangaat. Thans nog een blik op de andere instellingen der Vereeniging, waarvan in de eerste plaats in aanmerking komt die tot het *verstrekken van geneeskundige hulp bij ziekte*. Evenals ten aanzien van andere aangelegenheden de Vereeniging betreffende, herhaal ik hier nogmaals, dat de gebrekkige samenstelling der verslagen geen volkomen overzicht toelaat. Van het aantal personen, dat ondersteund werd, wordt nu eens wel, dan weer niet melding gemaakt. De *financiëele* cijfers, en daarop komt het dan ook voor de Vereeniging zelve voor-

namelijk aan, worden vrij volledig medegedeeld; daarvan straks een kort uittreksel. Ten aanzien van de geneeskundige hulp kan ik dus alleen vermelden, dat door de Vereeniging wordt betaald: de helft der rekeningen aan de dokters en de levering der geneesmiddelen geheel. De wederhelft der rekeningen van de geneesheeren moet door de leden zelven worden betaald en dit laat — volgens verzekering van het bestuur — nog wel wat te wenschen over, zoodat men maatregelen denkt te nemen om de dokters-rekeningen geheel te betalen, b.v. door geringe verhooging der contributie.

Geldelijke ondersteuning bij ziekte is ongetwijfeld een van de meest weldadige voorrechten, waarop het lidmaatschap der Werkmansvereeniging aanspraak geeft, maar levert aan het bestuur steeds de meeste moeilijkheden op, omdat zij niet zoo gemakkelijk kan worden verleend als zij wordt gevraagd. Hoe aanzienlijk de werkkring der Vereeniging ook in dit opzicht is toegenomen blijkt daaruit, dat in 1866 aan 3 leden te zamen 7 weken ondersteuning werd verleend en aan 1 lid twee verletdagen werden vergoed; in 1870 werd 45 weken ondersteuning geschonken aan 18 leden, en in 1874 aan 22 leden 57 weken of 344 werkdagen. De ondersteuning bedraagt *f* 3 per week of 50 cents per werkdag.

Eindelijk nog de *ondersteuning bij overlijden.* Volgens deze instelling wordt bij overlijden van een lid of leden van diens gezin eene ondersteuning verstrekt voor eene fatsoenlijke begrafenis, tot een som van *f* 30 voor een volwassene en voor kinderen naar evenredigheid.

Het volgende uittreksel uit de jaarlijksche rekeningen en verantwoordingen over de jaren 1866, 1870 en 1874 zal voldoende zijn om den toenemenden bloei en de uitbreiding van den werkkring der Vereeniging te doen beoordeelen.

	1866.		1870.		1874.	
	Ontv.	Uitg.	Ontv.	Uitg.	Ontv.	Uitg.
Algemeene administratie en Societeit.	*f* 558.24	*f* 535.97½	*f* 647.18	*f* 754.21½	*f* 672.86	*f* 797.09
Geneeskundige behandeling........	″ 80.87½	″ 121.50	″ 259.07½	″ 188.52	″ 366.58	″ 302.77½
Geldelijke ondersteuning bij ziekte....	″ 49.06	″ 22.—	″ 131.80	″ 130.25	″ 149.41	″ 168.—
Ondersteuning bij overlijden........	″ 51.90½	—	″ 110.94	″ 21.70	″ 151.15	″ 11.40
Totaal.....	*f* 740.08	*f* 679.47½	*f* 1,148.99½	*f* 1,094.68½	*f* 1,340.—	*f* 1,279.26½

Kort na de oprichting, in het begin van 1867, bedroeg het aantal leden 130, en thans is het tot 180 geklommen. Eene vergelijking van deze cijfers met die van de inkomsten en uitgaven, leidt tot de conclusie, dat de Vereeniging niet zoozeer quantitatief dan wel

qualitatief is toegenomen, en dit is een gunstig verschijnsel voor haar levensvatbaarheid en levenskracht. Ik betwijfel zelfs of voor zoodanige vereenigingen een zeer groot ledental wel wenschelijk is, omdat dan de inkomsten misschien niet zullen toenemen in goede verhouding tot de uitgaven. De kosten van administratie b.v. zijn thans gering, maar zouden aanmerkelijk kunnen stijgen, als zij omslachtiger en ingewikkelder werd; de eischen voor velerlei zaken zouden zeer toenemen, enz. Dit neemt echter niet weg, dat nog menig werkman van deze Vereeniging zou kunnen profiteeren, en ongetwijfeld zouden zich nog wel meerdere bij haar aansluiten, indien zij meer belangstelling ondervond, vooral ook van de zijde der "groote bazen." Velen hunner echter vreezen nog te zeer voor meerdere ontwikkeling en zelfstandigheid van den werkman en ergeren zich daarom aan dergelijke vereenigingen. De contributie kan geen reden zijn om niet tot het lidmaatschap toe te treden, want om van *alles*, wat boven is vermeld, genot te hebben, op dat alles *recht* te hebben, behoeft slechts eene contributie van 10 cents per week, benevens 1 cent voor administratiekosten en 1 cent voor bodenloon te worden betaald. Alleen wanneer men ook bij het overlijden van vrouw of kinderen genot van ondersteuning wil hebben, moet eene kleinigheid meer worden bijgedragen. Het bedrag der contributie en van de giften van donateurs wordt door het bestuur ponds-pondsgewijze over de kassen der verschillende instellingen omgeslagen, doch *au fond* is er maar één kas: die der Werkmansvereeniging.

Twee zaken behooren nog tot haar vrome wenschen: 1°. een pensioenfonds voor ouden van dagen; 2°. een coöperatieve credietvereeniging naar het stelsel SCHULTZE DELITSCH. De oprichting van het eerste is tot nog toe afgestuit op de praktische bezwaren, voornamelijk ten gevolge van gebrek aan voldoende statistische kennis, terwijl die van de tweede slechts wacht op de wettelijke regeling van deze materie. Ongetwijfeld zouden beide instellingen gezegende resultaten kunnen afwerpen voor den kring, waarin de Werkmansvereeniging zich beweegt. Moge zij spoedig beide wenschen vervuld zien en steeds vruchtbaar werkzaam blijven aan de materiëele en intellectueele ontwikkeling van den Middelburgschen werkman. *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci* [1].

Middelburg, 29 Maart '75. W. J. N. LANDRÉ.

---

[1] De Werkmansvereeniging heeft, tijdens het afdrukken van dit geschrift, besloten tot de oprichting van een coöperatieve voorschotvereeniging over te gaan, zonder de behandeling van het aanhangige wetsontwerp op de coöperatieve vereenigingen door de Staten-Generaal af te wachten, en eene vereeniging te stichten tot het bouwen van arbeiderswoningen, zooals reeds te Goes bestaat.

EEN ONDERZOEK OMTRENT HET PREMIËNSTELSEL EN HET AANDEEL DER ARBEIDERS IN DE WINST DER ONDERNEMINGEN.

Het dreigende karakter, dat de sociale kwestie in de laatste jaren in de meeste landen van Europa heeft aangenomen, heeft op dit gebied tal van nasporingen en proefnemingen veroorzaakt, gedeeltelijk met het doel om te onderzoeken, in hoeverre de klachten der lagere klassen gegrond zijn, gedeeltelijk met het plan om den beklagenswaardigen toestand van den werkman, in het bijzonder van den fabriekarbeider, te verlichten.

Terecht begreep men, dat verbeteringen op materiëel gebied in de eerste plaats noodzakelijk waren; men dacht op middelen, om door het doen toenemen der intensiteit van den arbeid, zijne verdiensten te verhoogen; de verandering van het dagloon in stuk- en akkoordloon was daarvan het eerste gevolg. Om de vlijt meer aan te moedigen, voerde men een premiestelsel in, waarbij ieder werkman naar den graad zijner kunde en geschiktheid beloond werd. Men ging zelfs nog eene schrede verder en voerde, naar het beroemd geworden voorbeeld van den rijtuigschilder LE CLAIRE te Parijs, een systeem in, waarbij een winstmaximum werd vastgesteld, en de arbeider een aandeel verkreeg in dat gedeelte van de winst, hetwelk boven dit maximum verkregen werd. Waar deze methode doorgezet werd, bleek zij bijzonder vruchtbaar voor beide partijen, voor den ondernemer zoowel als voor den werkman.

In Engeland hebben de Heeren BRIGGS, SONS & C°. te Whitwood, waar 2500 man in hunne kolenmijnen werkzaam zijn, den arbeider de gelegenheid geopend tot het koopen van aandeelen in de zaak (industrial partnership). Dit systeem is gedurende de weinige jaren van zijn bestaan met een buitengewoon goeden uitslag bekroond, heeft daardoor de opmerkzaamheid der industriëelen opgewekt, en is reeds in verscheidene fransche, duitsche en zwitsersche ondernemingen nagevolgd.

Deze systemen van belooning, door premiën of aandeelen in de winst, zijn niet alleen van groote waarde, wat aangaat het materiëel belang des arbeiders; zij kunnen ook zeer veel nut brengen op zedelijk gebied, daar zij den lust tot den arbeid opwekken, en het begrip van solidariteit, van het gemeenschappelijk belang der ondernemers en der werklieden ontegenzeggelijk onder de menigte doen toenemen.

De meeningen omtrent het nut dezer verschillende inrichtingen

A. Winstaandeel *met* aandeel in de zaak.
B. Winstaandeel *zonder* aandeel in de zaak.
C. Uitdeeling van premiën, gratificatiën, bijdragen tot weduwenfonds, ziekenbus, enz., welke uit de winst der zaak betaald worden, of andere inrichting tot verbetering van het lot van den werkman.

Bij de bewerking van het voorhanden materiaal scheen het noodzakelijk enkele punten nog nader te onderzoeken, en de noodige statistieke opgaven te verzamelen, om zoodoende een vasten grond te verkrijgen, waarop een oordeel over de verschillende loonstelsels kan worden gevestigd. Hierom besloot Prof. BÖHMERT zich tot de grootere industriëelen van Europa en Amerika met de volgende vragen te wenden, hun tevens verzoekende hem de hun bekende geschriften, welke de loonstelsels tot onderwerp hebben, te willen melden, de vragen zoo nauwkeurig mogelijk te beantwoorden, en hunne meening over de algemeene voor- en nadeelen der loonstelsels uit te spreken.

Vragen.

Naam en plaats der onderneming.
Soort van industrie.
Aantal arbeiders.

1°. Bestaat er aandeel in de winst met of zonder aandeel in de zaak? Worden vaste premiën of percenten van de overwinst aan de arbeiders uitbetaald, of worden nog andere dergelijke loonstelsels aangewend?

2°. Welke vaste loonen worden uitbetaald:
a. per dag?
b. per stuk?
c. in akkoord?

In welke verhouding staan deze loonen tot de loonen van dergelijke ondernemingen in dezelfde streek?

3°. In welke verhouding staat het arbeidsloon tot den prijs van het produkt; in welke verhouding staan vast- en omloopend kapitaal tot elkaar?

4°. Welk bedrag heeft het winstaandeel der arbeiders:
a. in welke verhouding staat dit tot de winst der onderneming?
b. in welke verhouding staat dit tot de in een bedrijfsjaar uitbetaalde loonen?

5°. Welke personen hebben recht op een aandeel? Bekomen alle werklieden een gelijk aandeel, of heeft de verdeeling plaats met inachtneming der dienstjaren of van het verdiende loon?

6°. Worden de aandeelen in geld uitbetaald; in spaarbanken of verzorgingskassen belegd of gebruikt tot het tot stand brengen van een assurantiefonds voor tijden van krisis en arbeidsgebrek?

7°. Kunnen de werklieden een aandeel in de zaak verkrijgen, en onder welke voorwaarden?

8°. Hebben de werklieden het recht de boekhouding te controleeren?

9°. Zijn de werklieden verplicht mede bij te dragen tot de dekking der eventueele verliezen der onderneming?

10°. In hoeverre wordt door een reservefonds gezorgd voor den voortgang der zaak en de zekerheid van het daaraan deelnemende kapitaal?

11°. Wanneer werd het stelsel van aandeel in de winst ingevoerd, en welke ondervindingen heeft men sinds dien tijd opgedaan:

a. Welke is de werking ten opzichte van de materiëele en zedelijke belangen van den werkman?

b. In hoeverre was onder gunstige en ongunstige omstandigheden, het nieuwe loonstelsel voordeelig voor den ondernemer?

c. Was het niet mogelijk dezelfde resultaten door middel van akkoordloon, premiën, enz. te verkrijgen?

Bovenstaande circulaire werd aan verschillende ondernemers in Duitschland, Frankrijk en Engeland gezonden en door velen met groote nauwkeurigheid beantwoord; allen spraken hunne overtuiging uit, dat het noodzakelijk is op het gebied der loonstelsels meer klaarheid te verschaffen. Zelfs LEROY.-BEAULIEU, die in de *Revue des deux mondes* (Mei 1870) en later in zijn werk "*La question ouvrière,*" de loonstelsels in Frankrijk niet zeer gunstig beoordeelt, begroette toch deze enquête met de grootste welwillendheid, en eindigde zijne mededeelingen met de volgende woorden: "faire une en-"quête aussi précise, est vraiment le seul moyen d'arriver à des résul-"tats sérieux et qui aient une valeur scientifique."

Door zijne persoonlijke bekendheid met den direkteur van het statistieke bureau te Dresden, werd de ondergeteekende met het verzoek vereerd, te onderzoeken in hoeverre deze loonstelsels ook in Nederland ingang gevonden hebben. Hij meende zijn doel op de beste wijze te bereiken, door een beroep te doen op de welwillendheid van de leden der *Vereeniging voor statistiek in Nederland*, die juist door hun lidmaatschap bewezen hebben, bezield te zijn met liefde voor onderzoekingen op statistiek gebied, en zoo hij hoopt hunne medewerking niet zullen weigeren waar het tevens geldt licht te verspreiden over de maatschappelijke toestanden van het vaderland.

De ondergeteekende verzoekt daarom ieder, die persoonlijk op het punt der loonstelsels ondervinding heeft opgedaan, of wien het bestaan van dergelijke inrichtingen, zoowel als van daarover handelende geschriften bekend is, hunne meeningen en ondervindingen mede te deelen en de hier bovenstaande vragen te beantwoorden. Het spreekt van zelf, dat desverkiezende naam en woonplaats der ondernemers verzwegen worden.

Prof. S. VISSERING, te Leiden, zal ten allen tijde bereid zijn de mededeelingen, voor den ondergeteekende bestemd, in ontvangst te nemen.

Halle a/S., Maart 1875. F. LEO. DE LEEUW.

DE FRANSCHE TABAKSREGIE.

Aangaande de Fransche tabaks-*régie* worden de volgende mededeelingen in de *Nederlandsche Staatscourant* van 27 Nov. 1874 gedaan. Geen indirecte belasting heeft in Frankrijk aan de schatkist zoo vele diensten bewezen en zulk eene snelle verhooging van de opbrengst getoond als de tabaksbelasting. Toen deze belasting door den cardinaal DE RICHELIEU in 1621 werd ingevoerd, bedroeg zij fr. 1.50 het pond. In 1632 werd zij verhoogd tot fr. 7 en in 1661 vastgesteld op fr. 10 voor tabak uit Brazilië en alle andere landen, met uitzondering van de koloniën in Amerika; de van daar herkomstige tabak werd met fr. 4 belast. In 1674 verklaarde LODEWIJK XIV de fabrikaadje en verkoop van tabak tot een regaal. Na verschillende wisselingen schafte de Nationale Vergadering van 1791 de *régie* af en stelde een patentrecht voor den verkoop van tabak in, hetwelk fr. 25 voor elke 100 pond bedroeg. In 1810 werd de *régie* opnieuw ingesteld en zij duurde van 1 Juli 1811 tot heden onafgebroken voort. De *régie* trekt de tabak voornamelijk uit het vaste land van Amerika, Cuba en Porto-Rico, hetzij door aankoop rechtstreeks van de planters, hetzij door middel van de consuls en andere tusschenpersonen. Die aankoopen werden op een jaarlijksch bedrag geschat van 17½ millioen ponden tabak. Van binnenlandsche tabak, die hoofdzakelijk in de departementen Lot, Nord, Lot-et-Garonne, Pas-de-Calais, Ile-et-Vilaine, Gironde, Meurthe en Dordogne en in Algerië verbouwd wordt, verbruikt de *régie* jaarlijks gemiddeld 14¼ millioen ponden. Vóór den oorlog bereikte de binnenlandsche productie een veel aanzienlijker cijfer, daar er in Elsas en Lotharingen jaarlijks op een oogst van meer dan 7 millioen ponden tabak gerekend werd. De administratie bezit 35 depôts voor de inlevering van de grondstof, 18 tabaksfabrieken, 357 pakhuizen en zet haar product af in 40,599 tabakswinkels. Het debiet bedraagt niet minder dan 280 millioen francs, voorstellende een verbruik van bijna 32 millioen ponden tabak. Het verbruik is in verhouding tot de bevolking het grootste in de departementen Pas-de-Calais, Nord, Bouches-du-Rhône en Seine. De ontzettende toeneming van het verbruik kan uit de opbrengst in verschillende jaren blijken. De *régie* bracht op: 54 millioen in 1815; 67 millioen in 1830; 95 millioen in 1840; 122 millioen in 1850; 195 millioen in 1860; op het budget voor 1875 is de opbrengst geraamd op 287 millioen francs.

---

vijfjarige overzichten het geval was, kan op een veel grooter aantal gewezen worden.

Bij de 16 in het *Verslag* als nieuw opgericht vermelde (namelijk: *Bergen op Zoom*, *Waalwijk* (2), *Geldermalsen*, *Woerden*, *Leerdam*, *Abbekerk*, *Assendelft*, *Berkhout*, *Egmond*, *Oosthuizen*, *Oudendijk*, *Wieringen*, *Ezinge*, *Eenrum* en *Norg*, — (van welke echter die te *Waalwijk*, die van *de drie Egmonden* en die te *Oosthuizen*, als respectievelijk in 1870, 1869 en 1868 opgericht, moeten worden afgetrokken), — heeft men te voegen: *Tilburg* (N.-Brabant), *Elst* en *Dieren* (Geld.). *Krommenie* (N.-Holland), *Ameide* (Z.-Holland), *Axel* (Zeeland), *Maarssen* (Utrecht), *Heerenveen* en *Oostermeer* (Friesland), *de Wijk* en *Zuidlaren* (Drenthe). Er werden alzoo, niet 16, maar 23 nieuwe spaarbanken opgericht. Bij de 189 in het *Verslag* genoemden zijn te voegen: *Ameide*, *Axel*, *Bedum*, *Bergum*, *Bloemendaal*, *Bodengraven*, *Buren*, *Charlois c. a.*, *Dieren*, *Goor*, *Hallum*, *Hardinxveld*, *Hengelo*, *Heusden*, *Heveskes*, *Hien en Dodewaard*, *Krommenie*, *Meeden*, *Maarssen*, *Noord-Beveland*, *Oosterbeek*, *Scheveningen*, *Stiens*, *Strijen*, *Tjallebert*, *Voorschoten*, *de Wijk*, *Zuidbroek* en *Zuidlaren*, — allen voorkomende in het *Jaarboek* der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* — en *Tilburg*, *Heerenveen*, *Holwierde*, *Goes* [1], *Erp*, *Zalt-Bommel*, *Oostermeer* en *Epe*. Alzoo te zamen 226 spaarbanken [2], gevende eene toename van 20 [3] spaarbanken, of 10 pCt.

De verhouding van het aantal spaarbanken tot dat der gemeenten en tot de bevolking in iedere provincie was als volgt:

AANTAL SPAARBANKEN.

PROVINCIËN.	Aantal spaarbank	Aantal gemeenten.	1 spb. op gem.	Bevolking op 31 Dec. 1871.	1 spaarbank op zielen d. b.
N.-Brabant......	12	185	15	435,262	36,100
Gelderland......	32	116	3.6	436,029	13,000
Z.-Holland......	37	193	5	714,246	19,300
N.-Holland......	39	134	3.4	591,338	15,100
Zeeland....... .	9	112	12.5	171,532	19,000
Utrecht.........	10	72	7	175,037	17,500
Friesland........	26	43	1.6	300,257	11,500
Overijssel.......	14	61	4	256,681	18,300
Groningen.......	36	57	1.6	228,887	6,300
Drenthe........	10	33	3.3	106,713	10,600
Limburg........	1	125	12.5	225,352	225,300
	226	1,131	5	3,641,334	1 spb. op 16,100 z.

[1] *Voorschotvereeniging en spaarbank.*

[2] Rekent men de bijbanken, dan zijn er nog een twintigtal meer. Als zoodanig zijn aan te merken; *Andel*, *Eelten*, *Drongelen* en *Meeuwen* (spb. Heusden); *Alblasserdam* en *Krimpen a/d. Lek* (Nieuw Lekkerland); *Naaldwijk*, *Wateringen* en *'s Gravesande* (Monster, Dep. Westlandsche dorpen); *Borne* (Hengelo); *Cats*, *Cortgene*, *Colijnsplaat* en *Wissenkerke* (Dep. Noord-Beveland); *Alphen* (Alphen en Oudshoorn); *Pieterburen* en *Westernieland* (Eenrum); *Rijswijk* en *Stompwijk* (Voorburg); en *Rijsoord* (Ridderkerk).

[3] De spaarbanken te *Sloterdijk*, te *Emmen* en te *Norg*, in het vorige *Overzicht* opgenomen, werden opgeheven. Laatstgenoemde werd in 1870 op nieuw opgericht.

Van de 226 spaarbanken behooren 182 tot de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen;* alzoo 20 meer dan in 1870. De overigen zijn door gemeenten of bijzondere personen en vereenigingen opgericht, of zijn, na door de *Maatschappij* te zijn opgericht, in handen van anderen overgegaan.

Bewaargevers.

Er waren volgens het *Verslag*........................ 97,940
bewaargevers. Daarbij zijn te voegen de *bekende* bewaargevers in de spaarbanken te *Axel, Ameide, Bedum, Bergum, Bloemendaal, Bodegraven, Boskoop, Buren, Charlois, Dieren, Eibergen, Goor, Hallum, Hardinxveld, Hengelo, Heusden, Heveskes, Hien en Dodewaard, Krommenie, Noord-Beveland, Oosterbeek, Scheveningen, Stiens, Strijen, Tilburg, Tjalleberd, Voorschoten, de Wijk* en *Zuidbroek*.......... 3,030

Te zamen......100,970

Hun aantal in iedere provincie stond tot de bevolking als volgt:

PROVINCIEN.	BEKEND AANTAL BEWAARGEVERS.	BEWAARGEVERS OP IEDERE 1000 ZIELEN.	
		1871.	1870.
Noord-Brabant...	3 029	6.9	5.2
Gelderland......	10,195	23.4	21.2
Zuid-Holland....	36,119	50.5	46.2
Noord-Holland...	22,768	38.5	34.7
Zeeland.........	3,002	17.5	15.3
Utrecht.........	5,713	32.6	30.9
Friesland.......	6,773	22.5	22.6
Overijssel......	5,015	19.5	18.6
Groningen.......	6,887	30	27.5
Drenthe.........	861	8	6.7
Limburg.........	608	2.7	1.9
	100,970	27.9	25.3

Dus overal vooruitgang, behalve in Limburg, waar de éénige spaarbank (*Maastricht*) slechts 608 bewaargevers telde, tegenover 666 in 1870. Het aantal bewaargevers was met 9400, of ruim 10 pCt. vermeerderd. Er kwamen bijna 28 bewaargevers op iedere 1000 z. der bevolking voor, tegenover ruim 25 in 1870; d. i. 1 bewaargever op iedere 36 zielen der bevolking van het Rijk in 1871, tegenover 1 op iedere 39 in 1870. De zeer gunstige verhouding van de bewaargevers tot de bevolking in Zuid-Holland is een gevolg van den bloeienden staat der spaarbank te *Rotterdam*, welke, op 30 April 1871, 18,700 bewaargevers, of 151 op iedere 1000 z. d. b. telde.

neemt naarmate die gelegenheden vermeerderen. Het aantal spaarbanken nam met 10 pCt. toe, dat der bewaargevers met 10 pCt. en dat van aller *te goed* met 11 pCt. Ik vraag andermaal: wat zou het zijn, wanneer eens in *iedere* gemeente eene gelegenheid tot sparen aanwezig ware? — eene gelegenheid, welke alleen door den Staat, door middel van zijne postkantoren, kan worden verschaft. Bedenkt men, dat wij sedert 58 jaar bezig zijn spaarbanken op te richten [1] en dat wij het in 1871 nog niet verder hadden gebracht dan tot een aantal van 226, zoodat in 900 [2] van de 1131 gemeenten *geen spaarbank wordt gevonden*, dan is het inderdaad onverklaarbaar, hoe men den Minister van Financiën, — die overigens zich niet afkeerig verklaarde van het denkbeeld om Rijksspaarbanken op te richten, — bij gelegenheid der discussiën over de *staatsbegrooting* voor 1875, met den Heer VAN KUYK heeft kunnen hooren spreken van: "het zóó krachtig (?) particulier initiatief!"

Dankbaar voor 's Ministers bereidverklaring tot ernstige overweging, van de invoering der Rijks- of postspaarbank, onthoud ik mij van iedere beoordeeling der door Z. Exc. bij diezelfde gelegenheid aangegeven wijze, waarop de zaak zou dienen te worden ingericht, totdat wij uit een voorstel van wet het geheel van 's Ministers plannen zullen kunnen overzien. Maar ik wil de betuiging van mijn leedwezen niet onderdrukken, over de verklaring des Ministers, dat hij geen Rijksspaarbank, *als instelling op zich zelf*, wil; eene verklaring, welke ik niet best weet overeen te brengen met de betuiging (in de *Mem. van Beantw.*), dat de Minister in beginsel de oprichting van post-spaarbanken zeer genegen is. Mij dacht, dat in dit laatste alléén het middel te vinden zou zijn om in deze zóó dringende volksbehoefte op voldoende wijs te voorzien.

Maar wij willen afwachten!

Middelburg, April 1875. G. A. FOKKER.

---

1 De eerste spaarbanken (*Bodegraven* en *Workum*) werden in 1817 opgericht.
2 Waaronder een *vijftigtal*, met eene bevolking van 5000 of meer zielen.

———

de lucht gegrepen zijn. Men verandert jaarlijks de cijfers ieder naar zijn individueele meening. Men maakt soms mannetje naar mannetje en zoodoende blijft men verre van de werkelijkheid. De burgemeester of secretaris der gemeente vraagt wel de hem noodige inlichtingen aan de leden van den Gemeenteraad of aan eenig ander landbouwend ingezeten der gemeente; men is echter huiverig die inlichtingen naar waarheid te geven, omdat de boerenlui zich verbeelden, dat als van overheidswege bijzonderheden omtrent den toestand van hun bedrijf gevraagd worden, daar iets achter schuilt dat hun belang kan schaden. "'t Is maar te doen — zoo redeneeren "zij — om den boer meer belasting uit de beurs te kloppen, wij "moeten dus maar niet te veel opgeven." Dat ellendig vooroordeel bij de lui ten platte lande tegen statistieke opgaven is maar niet weg te cijferen. Van daar dat de burgemeester, slechts gebrekkige of geen voldoende inlichtingen kunnende bekomen, dikwijls tot ramingen komt, die op verre na niet met de werkelijkheid in harmonie zijn. En in gemeenten waar al bedoeld vooroordeel niet of in geringere mate bestaat, is dikwijls ook 't niet genoeg nadenken, om tot juiste cijfers te komen, oorzaak van misslagen. Nog komt daarbij de geringschatting, welke, helaas! bij vele gemeentebesturen nog voor statistieke opgaven bestaat, en de overijling waarmede sommigen te werk gaan bij 't opmaken van hun landbouwverslag, ten einde zich maar hoe eerder hoe liever er van af te maken, en dit veelal dáárom ook, omdat zij tijdens die opmaking met tal van andere werkzaamheden overladen zijn. 't Is hun veeleer een last dan een lust te trachten naauwkeurige statistieke gegevens te verschaffen. Dit moge al eenigzins te verschoonen zijn, indien, door overlast van werk, de gemeenteambtenaren aan de bewerking der statistieke bouwstoffen niet den noodigen tijd *kunnen* wijden, maar niet te verschoonen is 't, dat geen maatregelen genomen worden om het kwaad weg te nemen waar 't zit, geen middel te zoeken om tot een waar, duidelijk, helder inzigt van landbouwtoestanden te geraken. Wij hebben alzoo gezien waar de oorzaak ligt, dat, — zooals wij zeiden — de bouwstoffen, die voor de zamenstelling van 't rijksverslag moeten dienen, veelal niet deugen.

Zou derhalve, om, met betrekking tot 't landbouwbedrijf, die belangrijke tak van volkswelvaart van volksbestaan in ons land, tot een juistere kennis van werkelijke toestanden, tot meer *vertrouwbare* gegevens te komen, 't volgende middel niet aan te prijzen zijn?

Bij regeringsmaatregel worde bepaald, dat jaarlijks op een zeker tijdstip aan ieder ingezeten der gemeente, zooals gebeurt bij de volkstelling, een biljet of formulier ter invulling wordt ter hand gesteld, bevattende de noodige inlichtingen voor 't opmaken van 't landbouwverslag. Weigering om de gevraagde opgaven te doen en ook vrijwillige onjuiste opgaven worden bedreigd met geldboete. Al werd ook die boete zoo streng niet toegepast, de bedreiging alleen — waardoor ook de zaak een ernstiger aanzien kreeg — zou schrik verwekken bij de boerenlui, en daardoor een weldadige prikkel tot

't doen van juiste opgaven voor hen zijn. De inhoud dezer biljetten worde in verzamelstaten gebragt en deze strekken den gemeentebesturen bij 't bewerken van hun verslag ten grondslag. Voor 't bezorgen, ophalen en zoo noodig invullen der biljetten en 't opmaken der verzamelstaten, is alligt in iedere gemeente een geschikt persoon te vinden, bijv. een ambtenaar, klerk of bediende ter secretarie. Men geve dien persoon een matige belooning voor zijne moeite, waarvan dan $^1/_3$ ten laste van het Rijk, $^1/_3$ ten laste der provincie en $^1/_3$ ten laste der gemeente kome, zoodat 't voor ieder wel een betrekkelijk geringe, maar ook nuttig bestede uitgaaf zijn zou.

Dat het Rijk, de provincie en de gemeente in de kosten van dit werk ieder voor een gelijk aandeel dragen, is billijk, wijl de daardoor verkregen betere resultaten de waarde zouden verhoogen, zoowel van de gemeente- en provinciale verslagen, als van het Rijksverslag. Werd in iedere gemeente een door 't Rijk, de provincie en de gemeente, ieder voor een derde, bezoldigd persoon aangewezen voor 't verzamelen van statistieke opgaven, die persoon zou dan in de belooning zijner moeite aanleiding vinden om zich meer speciaal toe te leggen op de kennis van landbouw- en andere maatschappelijke toestanden; ook voor zoover de verlangde opgaven niet van de ingezetenen zelven te bekomen zijn. Men moest hem daarbij een registertje doen houden, waarin hij de voor 't Rijksverslag verlangde bijzonderheden omtrent den toestand van ieder gewas bij 't uitzaaijen, opgroeijen, oogsten, enz. opteekent op het oogenblik dat 't verschijnsel of de bijzonderheid zich vertoont. Want bij 't opmaken van 't gemeenteverslag herinnert men zich veel van die bijzonderheden niet meer. Men neme voor de bedoelde werkzaamheden bijv. den ambtenaar die in iedere gemeente met de bijhouding der bevolkingsregisters belast is. Zoodoende verkregen wij immers, met betrekkelijk geringe kosten, in elke gemeente een soort van communaal bureau van statistiek; voorzeker eene belangrijke verbetering! Immers, 't streven naar volksverlichting, volksbeschaving en volkswelvaart is 't gelukkige kenmerk onzer eeuw en het is de statistiek die in dat opzigt zeer belangrijke diensten bewijst. Dáárom, iedere uitgaaf aangewend met 't doel om meer vertrouwbare cijfers en gegevens te bekomen, is — 't zij herhaald — eene wel bestede uitgaaf, strookende bovendien geheel en al met de rigting van onzen tijd.

Men neme vast, voor één jaar ook slechts, de proef met zulk eene naauwkeurige opname met biljetten, en men zal tot de overtuiging komen, dat onze tegenwoordige officiëele landbouwstatistiek van onjuiste gegevens als 't ware krioelt. En dan toch beter geen statistiek dan eene onnaauwkeurige; ze zou gevaarlijk wezen; immers, onjuiste premissen — (hier de statistieke cijfers) — onjuiste conclusiën.

't Vorenstaande zijn slechts leekengedachten; dezelve aan 't beter oordeel van anderen te onderwerpen, ze aan de appreciatie van meer kundige, meer ervaren mannen over te laten, dát is tevens 't doel van dit schrijven.

HET STELSEL VAN METAALAANKOOPEN TOT VASTEN PRIJS DOOR CENTRAALBANKEN.

Er is misschien geen economisch onderwerp, waarover meer is getwist dan over bankwezen, en bijgevolg ook geen, waarover een uitgebreider litteratuur bestaat. Een bibliotheek zou te vullen zijn met strijdschriften over het karakter van het bankbillet, het onderscheid tusschen dit laatste en het boekcrediet, de gedragslijn die een Bank in hare disconto- en beleeningzaken heeft te volgen en de mate van vrijheid die op het gebied van bankwezen aan de burgers van een land kan worden toegestaan. Vooral de zoogenaamde Peel-acte, de wet waardoor in 1844 het Engelsche bankwezen geregeld werd, is het voorwerp geworden van een levendigen strijd, die, gelijk een epidemische ziekte, telkens, als op gezette tijden, weder uitbreekt. Intusschen, bij al dat verschil van gevoelen bestond er toch eensgezindheid ten aanzien van een enkel punt. De bepaling in de Peel-acte, die aan de Bank van Engeland de verplichting oplegt, om tot den vasten prijs van £ 3.17.9 per ons standaard van $^{11}/_{12}$ fijn al het goud te koopen dat men haar aanbiedt, was tot dusver door niemand afgekeurd; mij is althans geen enkel schrijver bekend, zoomin in Engeland en Frankrijk als in Duitschland, die tegen deze bepaling zijn stem heeft verheven. Een der hevigste bestrijders der Peel-acte bijvoorbeeld is Prof. WAGNER. Al het kwaad, dat van die wet gezegd kan worden, is door hem gezegd. Wilt gij WAGNER's gramschap opwekken, zoo blaas hem het woord Perl-acte in het oor; slechte logica en verkeerde practijk zijn in dat ééne woord voor hem begrepen. Tegen het stelsel der goudaankoopen tot vasten prijs oppert hij echter in geen zijner werken eenig bezwaar. In zijn laatste boek over de Circulatiebanken, een lijvig deel van meer dan 700 bladzijden druks, waar alles wat tot de "Zettelbankpolitik" behoort zoo uitvoerig mogelijk wordt behandeld, gaat hij het punt schier stilzwijgend voorbij. De bedoelde bepaling in de Peel-acte schijnt hem zoo eenvoudig en natuurlijk, dat het niet noodig was er veel over te spreken.

Nog onlangs heeft men van diezelfde eenstemmigheid een merkwaardig bewijs kunnen zien. Bij de discussiën van den Rijksdag over de regeling van het Duitsche bankwezen stelde de Heer BAMBERGER voor, om aan de centrale circulatiebank insgelijks de verplichting op te leggen van tot een vasten prijs goud te koopen. Dit voorstel is wel niet aangenomen zonder debat, doch de bezwaren, die men opperde, raakten geenszins het beginsel, zij raakten alleen de mogelijkheid om het nu reeds uit te voeren. Het be-

kwaad, is tot dusver door niemand beweerd, en een erkend feit is het zeker niet. De Heer VAN HOUTEN moge ook hier gelijk hebben: van alle schrijvers over bankwezen is, zoover ik kan nagaan, weder geen enkel op zijn hand.

Maar het doet weinig ter zake, door wie of door hoevele personen een gevoelen wordt verdedigd; belangrijk alleen is de vraag of het juist is. Het scheen mij daarom niet van gewicht ontbloot, het stelsel van aankoopen tot vasten prijs aan een nadere beschouwing te onderwerpen. Ik treed niet in een opzettelijke polemiek tegen den Heer VAN HOUTEN; voor polemische geschriften is dit Jaarboek niet de geschikte plaats; veeleer wil ik zelfstandig de redenen trachten aan te geven, die voor dat stelsel pleiten en aantoonen, dat geen muntwezen in gezonden toestand verkeert, waar het niet voor toepassing vatbaar is.

Slechts een enkel woord vooraf om een misverstand weg te nemen. Nog nadeeliger dan de vaste inkoopen acht de Heer VAN HOUTEN het verkoopen van metaal beneden zijn intrinsieke waarde. Uit een kilogram fijn zilver worden *f* 105.82 geslagen; verkoopt nu een Bank zilver beneden dien prijs, bijvoorbeeld voor *f* 105.30, dan bevordert zij uitvoer van edel metaal, schaarschte van ruilmiddel, hoogen rentestand. Dit is volkomen juist; maar beneden zijn intrinsieke waarde is ook nooit door de Bank zilver tot belangrijke bedragen verkocht. Ontstond er vraag naar dit metaal, en was er overvloed, dan begon zij gewoonlijk te verkoopen tot *f* 105.50 à *f* 105.60; maar al zeer spoedig verhoogde zij hare prijzen, en zij deed dit in sterker mate, naar gelang de metaaluitvoer een grooter omvang dreigde aan te nemen, of, in verband met den toestand der geldmarkt, minder gewenscht scheen. Om zich hiervan te overtuigen, raadplege men slechts den staat, voorkomende in het *Jaarboekje* van 1869, bl. 504, en verder de Verslagen. Men zal daaruit zien, dat de zilverprijzen, die de Bank gevorderd heeft in tijden, waarin metaaluitvoer nadeelig scheen, steeds vrij hoog zijn geweest. Menigmaal zijn zij gestegen tot *f* 106, ja eens tot *f* 106.10. Omtrent dit punt bestaat dus geen verschil. Trouwens de Engelsche Bank verkoopt nooit standaardmetaal beneden de intrinsieke waarde; wanneer er goud uit de Bank gaat, wordt het zelfs gewoonlijk verkregen door aanbieding van billetten.

Wij kunnen ons alzoo bepalen tot het stelsel der vaste aankoopen, de verkoopen geheel ter zijde latende. Er zijn, als ik mij niet bedrieg, vier redenen, die dit stelsel aanbevelen; wij zullen ze achtereenvolgens toelichten. Het strekt 1°. tot besparing van muntkosten, 2°. tot beperking van de rijzingen en dalingen der wisselkoersen, 3°. tot het geven van meerdere vastheid aan de waarde van het ruilmiddel, en 4°. tot versterking van de krachten der Bank in tijden van geldruimte, waardoor in tijden van geldschaarschte de handel meer ondersteuning kan genieten.

Over het *eerste* punt, reeds behandeld in het Verslag van den President der Bank van 14 Mei 1873, valt weinig te zeggen. Het gebeurt

vaak, dat door den loop der betalingsbalans muntmetaal wordt aangevoerd, schoon er geen blijvende behoefte bestaat aan vermeerdering van ruilmiddel. In zulke gevallen ontstaat weldra behoefte aan wederuitvoer, en het is dan verkieselijk, dat het aangevoerde metaal niet intusschen vermunt zij, omdat, zoo geld als metaal wordt uitgevoerd, de waarde van den muntslag verloren gaat. Dit verlies wordt voorkomen, indien de Bank metaal koopt. Zij laat van dit metaal, onder normale omstandigheden, niet meer vermunten dan noodig is voor de behoefte aan ruilmiddel en houdt het overige in den vorm van baren of vreemde specie onder zich. Kocht de Bank geen metaal, dan zou al het aangevoerde telkens naar den muntmeester gezonden en door dezen in ruilmiddel worden omgezet; gelijk bij voorbeeld verleden jaar is geschied met het zilver. dat destijds door de bankiers is geïmporteerd. Dit zou echter onnoodig verlies veroorzaken: metaal, dat hier te lande nooit in circulatie zal komen, behoeft niet den vorm aan te nemen van Nederlandsche specie. Vooral op het zilver drukken de muntkosten vrij zwaar, immers zij bedragen ongeveer 1 percent. Voor elk millioen, dat aangevoerd wordt en later weder henengaat, zou dus circa *f* 10,000 aan muntkosten verloren gaan. Over het nadeel hiervan verder uit te wijden, zal wel overtollig zijn.

Des te meer valt te zeggen over het *tweede* punt: Het stelsel van vaste aankoopen strekt tot beperking van de rijzingen en dalingen der wisselkoersen, en ziedaar wel een der voornaamste argumenten, die er voor pleiten. Om de waarde van dit argument goed te beseffen, moet men beginnen met na te gaan, hoe weinig op vastheid der wisselkoersen valt te bouwen, indien het correctief: metaalaankoopen tot vasten prijs door een Centraalbank, ontbreekt.

Dank zij den wissel, geschiedt het internationaal verkeer meestal geheel door ruiling van producten tegen producten, effecten tegen effecten, of producten en effecten tegen elkaâr. Nu spreekt het echter van zelf, dat de waarde van hetgeen een volk uit het buitenland invoert, ten slotte volkomen zal overeenstemmen met de waarde van hetgeen het derwaarts uitvoert; dooreengenomen moet de betalingbalans nagenoeg geheel sluiten. Er zal, om een kunstterm te bezigen, binnen een zeker tijdsverloop altijd zijn *equatie van internationale vraag*. Een volk, dat jaarlijks voor *f* 300 millioen aan goederen en effecten koopt, moet ook jaarlijks voor *f* 300 millioen aan het buitenland leveren, en omgekeerd. Want koopen is ruilen en ruilen onderstelt twee partijen, die beiden iets leveren: dit is waar van twee personen, maar ook van een volk dat handel drijft met het buitenland.

Hoe komt nu echter deze equatie van internationale vraag tot stand? De kooplieden, die goederen uit- en invoeren, raadplegen slechts hun eigenbelang; zij spreken niet met elkander af om evenveel uit als in te voeren; de eene koopman is soms uitsluitend importeur, de ander uitsluitend exporteur. Waaraan is het dan toe te schrijven, dat de betalingsbalans ten slotte volkomen sluit,

en is het niet een zonderlinge toevalligheid, wanneer dit geschiedt?

Het antwoord hierop wordt gevonden, zoo men onderzoekt, wat met de wisselkoersen moet gebeuren, indien de equatie verbroken is en welke gevolgen dit noodzakelijk moet teweegbrengen.

Gesteld, dat Nederland gedurende eenigen tijd meer goederen of effecten heeft ingevoerd dan uitgevoerd, zoodat vele buitenlanders groote saldo's van Nederland te vorderen hebben; in dat geval stijgen natuurlijk onze wisselkoersen op vreemde plaatsen, want er is groote behoefte aan remise. Maar dit stijgen der wisselkoersen maakt den uitvoer van goederen mogelijk, die vroeger niet kon plaats vinden. Er zijn altijd eenige artikelen, die men met voordeel naar den vreemde zou kunnen zenden, indien hetzij de vracht een weinig lager, hetzij de wisselkoers een weinig hooger was en zulke artikelen worden in het ondergestelde geval uitgevoerd. Een voorwerp kost b.v. in Nederland *f* 11.30, de vracht naar Londen bedraagt 30 cents, de verdere onkosten zijn 20 cents en te Londen is er £ 1 voor te bedingen. Kan men nu voor een wissel op Londen slechts *f* 11.80 maken, dan geeft de uitvoer van dat voorwerp geen rekening; daarentegen is er een kleine winst meê te behalen, zoodra men voor zijn wissel *f* 11.90 en meer kan bedingen. Indien nu bij een rijzing van den koers zeer vele artikelen in dat geval verkeeren, met andere woorden, indien een rijzing van den koers terstond een zeer grooten uitvoer naar het buitenland mogelijk maakt, dan neemt de koersverhooging spoedig een einde en de equatie der internationale vraag is zonder belangrijke schokken tot stand gekomen. Men behoeft in dit voorbeeld slechts alles om te keeren, om te weten wat er geschieden zal, wanneer ons land meer heeft uitgevoerd dan ingevoerd. Dan dalen de koersen, en deze daling zelve vergunt den invoer van zekere artikelen, die vóor dien tijd niet met winst van het buitenland geïmporteerd konden worden. Een zaak kost te Londen £ 1, en is hier te lande *f* 12.40 waard. De vracht is 30, de verdere onkosten zijn 20 cents en men houdt dus bij aanvoer van dat voorwerp uit Londen *f* 11.90 over. Is nu de koers op Londen juist *f* 11.90, dan levert de bedoelde aanvoer geen winst op; een daling van den koers tot *f* 11.80 doet echter een winst van 10 cents per £ ontstaan. Verkeeren bij een daling van den wisselkoers vele artikelen in het hier onderstelde geval, dan vindt zij spoedig haar grens. De equatie der internationale vraag is dan andermaal zonder belangrijke schokken tot stand gekomen.

Niet altijd evenwel geschiedt dit even geleidelijk, want twee ongunstige omstandigheden kunnen zich voordoen.

Ten eerste kan het evenwicht der internationale vraag *in zeer sterke mate* verbroken zijn. In dat geval is het gansch niet voldoende, dat *enkele* artikelen zijn, welker uit- of invoer door een geringe koersverandering mogelijk wordt; er moet een zeer belangrijke hoeveelheid goederen in deze omstandigheid verkeeren. Is nu aan die

laatste voorwaarde voldaan, dan behoeft trots een sterke verbreking van het evenwicht, de wisselkoers niet aanmerkelijk te stijgen of te dalen. Maar is er niet aan voldaan, kan een groote vermeerdering van in- of uitvoer alleen plaats vinden bij belangrijke koersverhooging of verlaging, dan kan ook slechts door dit middel equatie tot stand komen van internationale vraag. Ziedaar de tweede ongunstige omstandigheid, die mogelijk is. Er kan dus zijn 1°. een sterke verbreking van evenwicht, 2°. een zoodanige stand van goederen- en effectenprijzen, dat slechts door een aanzienlijke koersverandering het evenwicht te herstellen is.

Men zou, indién men volledige kennis van zaken had, op ieder gegeven tijdstip een schaal kunnen maken, zoodanig ingericht, dat bij elken koers 1°. het bedrag aan wissels ware vermeld, waarvoor tot dien koers vraag kan ontstaan, en 2°. het bedrag, dat tot iederen koers zou te verkrijgen zijn. Zulk een tabel zou er bij voorbeeld aldus uitzien:

Bij een koers van *f* 11.60 worden wissels *gevraagd* tot een bedrag, dat wij noemen 100 en *aangeboden* 70

〃 11.70	〃	95	〃	75
〃 11.80	〃	90	〃	80
〃 11.90	〃	85	〃	85
〃 12.—	〃	80	〃	90
〃 12.10	〃	75	〃	95
〃 12.20	〃	70	〃	100
〃 12.30	〃	65	〃	105

Wanneer aldus de toestand is, dan moet de werkelijke koers *f* 11.90 zijn, want slechts op dat punt vallen vraag en aanbod samen. Klimmen nu de cijfers van de *vraag* elk met 20, zoodat er 120 gevraagd wordt bij een koers van *f* 11.60, 115 bij een koers van *f* 11.70, enz., dan zal de werkelijke koers *f* 12.10 moeten zijn, want eerst op dat punt ontmoeten koopers en verkoopers elkander. Klimt daarentegen elk der *aangeboden* hoeveelheden met 20, zoodat er 90 wordt aangeboden voor *f* 11.60, 95 voor *f* 11.70, 100 voor *f* 11.80, enz., dan zal om de reeds genoemde reden *f* 11.70 de werkelijke noteering zijn. Men ziet hieruit, dat de bewegingen der wisselkoersen door soortgelijke oorzaken worden voortgebracht als de prijsveranderingen van alle goederen. De prijs, zoo hoort men dikwijls zeggen, wordt bepaald door de verhouding tusschen vraag en aanbod. Dit is niet juist, want de omvang der vraag, en op den duur ook die van het aanbod, is van den prijs afhankelijk. Men zou nauwkeuriger spreken door te zeggen, dat slechts een zoodanige prijs kan stand houden, waarbij de gevraagde en aangeboden hoeveelheden tot elkander staan als 1 : 1. De zoogenaamde equatieleer is volkomen van toepassing op de bewegingen der wisselkoersen, ja zij wordt door deze zeer duidelijk bevestigd. Een tabel als de hierboven staande zou, bij volledige kennis van zaken, te geven zijn voor elk artikel, ja voor kapitaaldiensten en

arbeid. De wet der equatie beheerscht de prijzen van alles wat verhandeld wordt.

De twee ongunstige omstandigheden, waarvan straks gesproken is, kunnen uit het gegeven voorbeeld gemakkelijk worden toegelicht. De eerste werd reeds toegelicht, toen wij onderstelden, dat hetzij de vraag, hetzij de aanbod-cijfers, elk met 20 vermeerderden. Maar de stand van zaken kan nog slechter zijn. Het kan gebeuren, dat bij een koers van *f* 11.60 worden aangeboden 70
〃 〃 11.70 〃 〃 72½
〃 〃 11.80 〃 〃 75, enz.

Indien er nu zulk een sterke aanvoer van fondsen en goederen heeft plaats gevonden, dat een hoeveelheid wissels van 100 ook nog bij een koers van *f* 12.80 wordt vereischt, dan is het duidelijk, dat de wisselkoers tot dat cijfer moet stijgen. Of gesteld, dat bij een koers van *f* 12.30 te plaatsen is 65
〃 〃 12.20 〃 〃 〃 67½
〃 〃 12.10 〃 〃 〃 70, enz.

Wanneer nu zooveel goederen en effecten zijn uitgevoerd, dat een hoeveelheid wissels van 120 verkocht moet worden, dan zal de koers tot een zeer laag cijfer dalen.

Niemand, die bekend is met den wisselhandel, zal beweren, dat wij hier ondenkbare gevallen stellen. Er zijn tijden, waarin òf de behoefte, òf het aanbod van wissels zoo sterk is, dat, bij gemis van alle correctief, de koers zeer aanmerkelijk zou moeten rijzen of dalen. Ook wane men niet, dat reeds in den internationalen effectenhandel dit correctief zou te vinden zijn. Het is waar, als de koers op Duitschland daalt, kunnen Metallieken hier tot lager prijs dan vroeger worden aangevoerd; maar in zoodanig geval zijn Metallieken hier ook minder gezocht, want dezelfde oorzaak, die het fonds beterkoop maakt, geeft aan den coupon een mindere waarde. Deze opmerking geldt natuurlijk niet in gelijke mate van fondsen, waarvan de rente hier te lande tot een vasten koers betaalbaar is, maar in sommige gevallen heeft zelfs die gunstige omstandigheid geen invloed. Als b.v. de coupons van een sterlingfonds hier betaalbaar zijn à *f* 11.80 per £, dan vermindert de waarde van dat fonds, bij een daling van den koers van *f* 12.10 tot *f* 11.90, in gelijke mate als die van andere vreemde effecten.

Wanneer de oogst van een land mislukt is, wanneer tot een aanzienlijke bedrag vlottend kapitaal in vast is omgezet, wanneer de rente lager is dan in het buitenland en aankoopen van fondsen op groote schaal bewerkstelligd worden, dan is er een strekking tot koersverhooging, die, wederom bij gemis van correctief, een belangrijke rijzing zou kunnen teweegbrengen. Daarentegen zijn er om-standigheden, waaronder de strekking tot dalen zich in bijzon sterke mate openbaart. Men zag er in den laatsten tijd nog voorbeeld van. In het najaar van 1873 was onze wisselkoers Londen ruim *f* 12. Toen kwam de Amerikaansche spoorwegcris Een panische schrik maakte zich meester van vele gemoedere

Vroeger was hooge rente de leuze geweest; nu wantrouwde men alles wat hooge rente gaf en massale hoeveelheden vreemde effecten werden naar het buitenland gezonden. De Bank kocht destijds, hoewel niet tot een vasten prijs, veel goud; van 1°. November tot ult°. Februari niet minder dan 17,068 kilogram, hetgeen een waarde vertegenwoordigt van ruim *f* 27 millioen, voorzeker geen kleinigheid. Zulk een belangrijke aankoop was echter niet eens voldoende om den wisselkoers staande te houden: hij daalde tot *f* 11.88! Met 1°. Mei kwam de Munt weder open voor het zilver; dit kon echter geen belangrijken invloed oefenen op den wisselkoers, zoolang de Munt schier uitsluitend bezig was met het verwerken van reeds sedert lang hier aanwezige voorraden, en nieuwe aanvoer van zilver had slechts tot een bedrag van ruim *f* 6 millioen plaats. Toen het oogenblik naderde, waarop het aanwezige metaal bijkans geheel in specie omgezet en aanvoer op groote schaal mogelijk zou zijn, werd de Munt op nieuw gesloten, en daar de Bank destijds geen goud meer kocht, ontbrak nu alle correctief tegen de daling der koersen. Gelukkig was in het najaar van 1874 de uitvoer van fondsen op verre na zoo groot niet als in 1873, zoodat de koers zich geruimen tijd boven de *f* 11.80 kon staande houden. Maar duurzaam kon hij dit niet en de noteering van *f* 11.66 — een buitengewoon laag cijfer — ligt nog versch in ieders geheugen. Of dus, bij gemis van correctief, de wisselkoers stabiel dan wel zeer veranderlijk zal zijn, kan in een gegeven geval onmogelijk voorspeld worden. Het hangt geheel af van omstandigheden. De oorzaken van verandering zijn echter zoo talrijk, dat het een bloote toevalligheid moet heeten, indien de koersen, aan zich zelve overgelaten, een tijd lang standvastig blijven. Op Java, waar toch allerminst een correctief ontbreekt, daar uit- en invoer van rijksdaalders er geregeld plaats vinden, heeft men den koers op Nederland in een enkel jaar wel eens 8 à 9 percent zien varieeren!

Geen beter correctief, nu, dan éénheid van muntmetaal met de omliggende landen; en de nuttige werking van dat correctief wordt sterk bevorderd door het stelsel van vaste aankoopen. Wordt hier te lande het goud tot éénigen standaard verheven en zulk een muntstuk geslagen, dat *f* 12.09 gelijk staan met 1 Engelschen sovereign, zoo kan, als de Bank het stelsel van vaste aankoopen weder invoert, de koers op Londen, nooit dalen beneden *f* 12.04 of *f* 12.05; en in geen geval kan hij stijgen boven *f* 12.14. Uitvoer van metaal breidelt dan de rijzing, invoer de daling der wisselkoersen, en de equatie der internationale vraag komt telkens met weinig schokken tot stand.

Maar, zoo werpt men mij tegen, gij onderstelt hier, dat alleen metaal wordt ingevoerd tot aanzuivering der betalingsbalans, en daar een onderstelling, die niet altijd aan de werkelijkheid beantwoordt. Er kan ook edel metaal herwaarts vloeien, omdat het buitenslands in waarde is verminderd en dan heeft uw stelsel van vaste aankoopen ten gevolge, dat de waarde van het ruilmiddel in

derwaarts kunnen heenvloeien. Is aan deze voorwaarde voldaan, zoo kan, bij de bestaande uitgebreidheid van het Europeesche bankwezen, het standaardmetaal een waardevastheid verkrijgen, die tot voordeel strekt van de algemeene welvaart.

Het besluit van den Duitschen Rijksdag, waarbij het stelsel van vaste aankoopen in beginsel is aangenomen, is daarom een stap op den goeden weg. Daar dit stelsel door niemand wordt bestreden (behalve door de *Vragen des Tijds*), is het waarschijnlijk, dat het nu weldra algemeen zal worden toegepast; ook in België en Frankrijk, waar men tot dusver door de zoogenaamde *bons de monnaie* hetzelfde doel, maar op minder volmaakte wijs, zocht te bereiken. Zoo zal het niet lang meer duren, of bij alle banken van Midden- en West-Europa zal men steeds tot ieder bedrag en tot onveranderlijke prijzen goud kunnen afleveren en krijgen; elke overvloed van het eene, elk te kort van het andere land zal dan spoedig moeten verdwijnen; tusschen de beschaafde volken van Europa zal een band van solidariteit zijn gelegd op het gebied van het geldwezen, die, juist omdat hij zoovelen omvat, voor niemand in het bijzonder een last kan worden.

Er is eindelijk nog een *vierde* reden, die tot aanbeveling strekt van het bedoelde stelsel. Door het toe te passen, versterkt een Bank hare krachten in tijden van geldruimte, hetgeen haar vergunt om in moeilijke tijden met ruime hand crediet te verleenen. Zal zij sterk zijn, als de nood dringt, dan moet zij nooit het muntmetaal weigeren dat men haar aanbiedt. Zoodra de markt goed voorzien is, moet zij hare kelders vullen; doet zij dit niet, en vindt een plotselinge vermeerdering van credietvraag haar dan later onvoorbereid, dan stelt zij zich bloot aan zeer gegronde kritiek, "waarom hebt gij geen metaal gekocht, toen gij het krijgen kondt;" zou men haar toevoegen: "gij klaagt er over, dat gij niet sterk genoeg zijt, maar het is uw eigen schuld." Men weet nooit, hoeveel op een gegeven oogenblik van de krachten eener Bank zal gevergd worden. Den 8sten Juli 1870 had de Nederlandsche Bank *f* 87 millioen op disconto en beleening uitstaan, den 6den Augustus, slechts vier weken later, was dit bedrag gestegen tot *f* 119 millioen, of *f* 32 millioen meer! De voorraad muntmetaal is de grondslag, waarop al de Bankoperatiën rusten; nooit moet men weigeren om dien grondslag zoo stevig mogelijk te maken. Hieruit volgt niet, dat een Bank altijd moet trachten om tot de uiterste grens van hare middelen crediet te verleenen en van elke toevloeiing van edel metaal partij moet trekken tot vermeerdering van hare disconto en beleeningzaken; wie zoo handelt verstaat zijn roeping zeer slecht. Uit hetgeen wij gezegd hebben volgt juist het tegendeel, immers de noodzakelijkheid van een gedragslijn, waarbij steeds gedacht wordt aan de mogelijkheid van gebeurtenissen als in den zomer van 1870 hebben plaats gegrepen.

Ziedaar het een en ander, dat tot verklaring kan dienen van de algemeene instemming, die het stelsel van vaste aankoopen tot heden

bij alle deskundigen zonder uitzondering heeft ontmoet. Het is het eenig zuivere stelsel. Daardoor blijft ook de waarde van het ruilmiddel steeds in zeer nauw verband met die van het metaal, waaruit het vervaardigd is; dat metaal wordt in den echten zin *standaard*, dat is *waardemeter*. Het muntstuk treedt op in zijn waar karakter: eenvoudig als een bepaalde hoeveelheid edel metaal van zekere afmetingen; het verkrijgt geen zelfstandige waarde, op zeldzaamheid gegrond. Thans nu Nederland geen muntmetaal heeft en de Bank alzoo haar vroegere gedragslijn heeft moeten verlaten, wordt algemeen het nadeel gevoeld van den ongezonden toestand, waarin wij ons bevinden, getuigen de talrijke adressen, die daarover tot de regeering zijn gericht. Voorheen klaagde niemand, nu klaagt iedereen. Zoodra de waarde van het geld maar eenigszins is losgemaakt van die van het muntmetaal, is de stand van zaken niet natuurlijk, niet zuiver meer.

Het spreekt echter van zelf, dat de voordeelen, die het systeem van vaste aankoopen ooit geven kan, voor het meerendeel worden geneutraliseerd, zoodra het muntmetaal van een land aan zeer sterke waardewisselingen onderhevig is. Die afwisselingen kunnen zoo groot en zoo talrijk zijn, dat het stelsel niet onvoorwaardelijk mag worden toegepast. Indien dit echter het geval is en verandering van muntmetaal het kwaad kan keeren, dan ligt hierin niet een argument tegen het stelsel zelf, maar een argument tegen hen, die de bedoelde verandering tegenhouden. Ik wil hierover niet verder uitwijden, om niet andermaal te treden in een debat over de goudquaestie, een quaestie, waarover niets nieuws meer te zeggen valt; het was genoeg dit punt even aan te stippen. Het beste systeem kan onhoudbaar worden, wanneer men, door verkeerdelijk zekere dingen te doen of andere te laten, buitengewone maatregelen noodig maakt.

De tegenwoordige toestand van ons geldwezen herinnert mij gedurig aan die bekende woorden van de schuldbelijdenis der Anglicaansche liturgie. "We have done those things which we ought not to have done, and we have left undone those things which we ought to have done. And there is no health in us." Dit laatste is het ergste.

20 April 1875. N. G. PIERSON.

ROGGEPRIJZEN VAN 1818—1874.

Een paar woorden bij de mededeeling van den volgenden staat.

De geschiedenis van de prijzen van onderscheidene voorwerpen en dagloonen is niet alleen een zeer belangrijk gedeelte van de geschiedenis der maatschappelijke welvaart, maar levert ook belangrijke bouwstoffen voor de algemeene geschiedenis der samenleving.

De groote maatschappelijke gebeurtenissen komen niet voort uit een enkele eenvoudige oorzaak, — maar uit een samenloop van zeer onderscheidene maatschappelijke verschijnselen, waarin de duurte der levensmiddelen een groote rol speelt. Maar die duurte brengt in verschillende tijdvakken op geheel onderscheiden wijze de bevolkingen in beweging. Geheel verschillend was de werking van de duurte der levensmiddelen in de middeleeuwen, als in 1788 en 1847 in Frankrijk.

Zonder de duurte der eerste levensmiddelen zou de groote massa der bevolking in 1788 en 1789 in Frankrijk niet in beweging gekomen zijn; en op krachtige wijze hebben de dure jaren vóor 1848 medegewerkt om het volk te doen hechten aan de socialistische plannen, waarin algemeene welvaart aan allen beloofd werd, gelijk de volksellenden en de dwaasheden, die op teleurstelling moesten uitloopen, toch ook weder heilzaam gewerkt hebben om eenige waarheden te doen erkennen in de socialistische redeneeringen, vooral die welke de oude economische school te veel in het duister had geplaatst.

De geschiedenis der prijzen is niet alleen een bijdrage tot de kennis van de algemeene maatschappelijke geschiedenis, maar ook een noodwendig bestanddeel om met juistheid over de hoegrootheid der loonen te oordeelen. Het geld is een zeer bedriegelijke maatstaf om de hoegrootheid van het dagloon te waardeeren. Om den prijs van het dagloon te schatten moet men weten hoe veel nuttige zaken men op onderscheidene tijden voor het loon kon koopen.

In de laatste jaren is dan ook telkens het gewicht van eene geschiedenis der prijzen meer erkend geworden. Het bekende voortreffelijke werk: *History of Prices and of the State of circulation from* 1793—1837, door TOOKE, is dan ook herhaaldelijk herdrukt en aangevuld. Het Engelsche werk is met vele bijvoegsels in het Hoogduitsch vertaald door Dr. C. W. ASHER, en te Dresden in 1858 uitgegeven. Het zou een hoogst belangrijk werk zijn, wanneer ook voor ons Land eene geschiedenis geschreven werd, aanvankelijk van de prijzen der eerste levensbehoeften in verhouding tot het gewone dagloon. In de aanteekeningen op mijne *verhandeling over de ge-*

schiedenis der armoede heb ik enkele bronnen daarvoor opgegeven, 2e uitgave, bl. 338.

Voorts deelen wij mede, dat belangrijke opgaven der graanprijzen van vroegere jaren voorkomen in de bekroonde verhandeling van U. G. SCHILTHUIS: *De verhouding van den landbouw tot den bodem en de bevolking in Nederland*, 1853, in het proefschrift van Mr. W. BUNCK, *De graanhandel in Amsterdam*, 1856, en in de officiëele *Verslagen over den Landbouw*.

In de verschenen *Jaarboekjes* zijn gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren onderscheidene prijzen medegedeeld, ook opgaven van prijzen over groote tijdvakken. Zoo gaven de ijverige en belangstellende medearbeiders in ons *Jaarboekje*, de zoo vroeg ontslapene Mr. G. A. DE MEESTER, Mr. F. A. VAN LANSCHOT, Mr. B. D. H. TELLEGEN enz., zeer belangrijke opgaven.

Ten einde tot dergelijke mededeelingen op te wekken schreven wij deze woorden, en daar er nog geen algemeene lijst der roggeprijzen, waarmede meestal de prijzen der andere voedingsmiddelen te zamen hangen bestaat, geven wij den volgenden staat over 1818—1874.

Wij merken hierbij op, dat de opgave, voor zooverre de jaren van 1818 tot 1835 aangaat, is overgenomen uit de *Staatscourant* 1836, n°. 18, en verder volgens particuliere mededeelingen; dat de tegenwoordige prijs bepaald wordt per 2100 K.G. en dat die vroeger voor 1865 per last van 30 mudden werd berekend. Op den medegedeelden staat zijn van 1851 de prijzen opgemaakt naar de graanmarkt te Amsterdam en alles gesteld op 2100 K.G ; te dien einde is als aangenomen, dat het vroegere zoogenaamde poolgewicht van 117 [illegible] gelijk staat aan een natuurgewicht van 2100 K.G. per last.

J. D. B. K.

ROGGEPRIJZEN VAN 1818—1874.

INLANDSCHE ROGGE.

Jaar.		Middelprijs per last.	Jaar.		
1818	1ste 4 md.	*f* 290	1822	1ste 4 md.	
	2de "	" 285		2de "	
	3de "	" 290		3de "	
1819	1ste "	" 240	1823	1ste "	
	2de "	" 220		2de "	
	3de "	" 180		3de "	
1820	1ste "	" 172	1824	1ste "	
	2de "	" 170		2de "	
	3de "	" 150		3de "	
1821	1ste "	" 145	1825	1ste "	
	2de "	" 135		2de "	
	3de "	" 149		3de "	

(*a*) Laagste prijs, tweede 4 maanden van 1824.

Jaar.		Middelprijs per last
326	1ste 4 md.	f 125
	2de 〃	〃 120
	3de 〃	〃 180
327	1ste 〃	〃 200
	2de 〃	〃 185
	3de 〃	〃 190
328	1ste 〃	〃 180
	2de 〃	〃 170
	3de 〃	〃 185
829	1ste 〃	〃 200
	2de 〃	〃 190
	3de 〃	〃 170
830	1ste 〃	〃 155
	2de 〃	〃 165
	3de 〃	〃 200
831	1ste 〃	〃 235
	2de 〃	〃 210
	3de 〃	〃 210
832	1ste 〃	〃 205
	2de 〃	〃 200
	3de 〃	〃 195
33	1ste 〃	〃 180
	2de 〃	〃 165
	3de 〃	〃 145
	1ste 〃	〃 145
	2de 〃	〃 128
	3de 〃	〃 130
	1ste 〃	〃 130
	2de 〃	〃 135

—

NDSCHE OF BRUINE ROGGE.

	Prijs per last.		
ð	f 125/130 tot 150/175		
In Febr.	〃 140	à	165
April	〃 122	〃	160
October	〃 128	〃	170
Dec.	〃 140	〃	170

—

8

en Febr.	〃 140	〃	176
tot Mei	〃 145	〃	195
	〃 170	〃	205
	〃 160	〃	195

Jaar 1838.	Prijs per last.		
Augustus	f 185	à	235
September	〃 190	〃	235
October	〃 205	〃	245
November	〃 210	〃	250
December	〃 220	〃	250
1839			
Januari	〃 215	〃	245
Februari	〃 210	〃	240
Maart	〃 170	〃	235
April	〃 160	〃	230
Mei tot Aug	〃 152	〃	220
Sept. tot Dec.	〃 150	〃	205
1840			
Jan. tot Juni	〃 150	〃	195
Juli 〃 Aug	〃 160	〃	200/205
Sept. 〃 Dec.	〃 150	〃	195/200
1841			
Jan. tot Maart	〃 150	〃	190/195
April en Mei	〃 140	〃	190
Juni	〃 150	〃	190
Juli	〃 160/165	〃	218
Augustus	〃 170	〃	225
September	〃 150	〃	218
October tot Dec.	〃 130	〃	210/225
1842			
Januari tot Mei	〃 150	〃	225/220
Juni 〃 Aug.	〃 150	〃	205
Sept. 〃 Dec.	〃 145	〃	195/200
1843			
Jan. en Febr.	〃 150	〃	205
Maart tot Mei	〃 150	〃	200
Juni	〃 155	〃	230
Juli	〃 175	〃	235
Augustus	〃 170	〃	225
〃	〃 155	〃	215
September	〃 150	〃	200
October	〃 140	〃	190
Nov. en Dec.	〃 135	〃	185/190
1844			
Jan. tot Maart	〃 135	〃	190
April	〃 130	〃	180/185
Juni	〃 130/135	〃	175/180

ar 1851	Laagste prijs.		Hoogste prijs.
ari	*f* 144	à	150
uari	〃 139	〃	144
t	〃 140	〃	145
l	〃 135	〃	145
	〃 137	〃	144
	〃 142	〃	156
	〃 148	〃	152
ustus	〃 149	〃	151
tember	〃 153	〃	161
ober	〃 165	〃	176
vember	〃 171	〃	198
cember	〃 188	〃	192
1852			
uari	〃 195	〃	211
oruari	〃 206	〃	211
art	〃 206	〃	220
ril	〃 174	〃	206
i	〃 164	〃	187
i	〃 156	〃	164
	〃 142	〃	156
ustus	〃 159	〃	175
ember	〃 175	〃	180
ber	〃 180	〃	185
vember	〃 174	〃	182
December	〃 176	〃	189
1853			
Januari	〃 176	〃	180
Februari	〃 174	〃	178
Maart	〃 178	〃	180
April	〃 171	〃	178
Mei	〃 172	〃	190
Juni	〃 188	〃	190
Juli	〃 188	〃	192
Augustus	〃 196	〃	227
September	〃 224	〃	249
October	〃 254	〃	274
November	〃 271	〃	304
December	〃 298	〃	335
1854			
Januari	〃 328	〃	340
Februari	〃 310	〃	330
Maart	〃 307	〃	330
April	〃 327	〃	330
Mei	〃 275	〃	327
Juni	〃 264	〃	298
Juli	〃 255	〃	270
Augustus	〃 235	〃	261

Jaar 1854	Laagste prijs.		Hoogste prijs.
September	*f* 219	à	260
October	〃 260	〃	316
November	〃 309	〃	341
December	〃 312	〃	320
1855			
Januari	〃 291	〃	317
Februari	〃 298	〃	310
Maart	〃 297	〃	302
April	〃 291	〃	322
Mei	〃 305	〃	314
Juni	〃 326	〃	332
Juli	〃 300	〃	324
Augustus	〃 313	〃	327
September	〃 326	〃	344
October	〃 336	〃	359
November	〃 360	〃	390
December	〃 358	〃	390
1856			
Januari	〃 340	〃	384
Februari	〃 315	〃	350
Maart	〃 315	〃	336
April	〃 260	〃	320
Mei	〃 270	〃	300
Juni	〃 285	〃	360
Juli	〃 279	〃	300
Augustus	〃 234	〃	269
September	〃 241	〃	251
October	〃 227	〃	249
November	〃 222	〃	233
December	〃 218	〃	222
1857			
Januari	〃 213	〃	215
Februari	〃 213	〃	217
Maart	〃 217	〃	220
April	〃 207	〃	220
Mei	〃 214	〃	217
Juni	〃 215	〃	241
Juli	〃 216	〃	241
Augustus	〃 192	〃	211
September	〃 184	〃	198
October	〃 165	〃	181
November	〃 160	〃	165
December	〃 148	〃	160
1858			
Januari	〃 147	〃	160
Februari	〃 140	〃	148

Jaar 1858	Laagste prijs.		Hoogste prijs.
Maart	*f* 150	à	158
April	″ 153	″	162
Mei	″ 155	″	162
Juni	″ 152	″	181
Juli	″ 180	″	190
Augustus	″ 168	″	190
September	″ 171	″	176
October	″ 167	″	172
November	″ 172	″	176
December	″ 167	″	176
1859			
Januari	″ 169	″	174
Februari	″ 162	″	165
Maart	″ 155	″	162
April	″ 155	″	188
Mei	″ 164	″	184
Juni	″ 161	″	164
Juli	″ 158	″	168
Augustus	″ 163	″	170
September	″ 155	″	166
October	″ 166	″	177
November	″ 175	″	185
December	″ 182	″	188
1860			
Januari	″ 182	″	188
Februari	″ 185	″	196
Maart	″ 192	″	195
April	″ 188	″	193
Mei	″ 192	″	198
Juni	″ 195	″	199
Juli	″ 172	″	192
Augustus	″ 178	″	188
September	″ 178	″	186
October	″ 188	″	196
November	″ 191	″	197
December	″ 190	″	198
1861			
Januari	″ 200	″	202
Februari	″ 195	″	202
Maart	″ 199	″	201
April	″ 194	″	198
Mei	″ 199	″	206
Juni	″ 194	″	201
Juli	″ 196	″	203
Augustus	″ 203	″	214
September	″ 215	″	229
October	″ 227	″	236

Jaar 1861	Laagste prijs.		Hoogste pr
November	*f* 239	à	242
December	″ 241	″	242
1862			
Januari	″ 242	″	245
Februari	″ 242	″	249
Maart	″ 241	″	245
April	″ 234	″	241
Mei	″ 218	″	234
Juni	″ 218	″	221
Juli	″ 215	″	227
Augustus	″ 211	″	227
September	″ 209	″	211
October	″ 206	″	209
November	″ 207	″	209
December	″ 207	″	215
1863			
Januari	″ 221	″	224
Februari	″ 218	″	221
Maart	″ 214	″	218
April	″ 214	″	216
Mei	″ 210	″	212
Juni	″ 210	″	212
Juli	″ 203	″	205
Augustus	″ 194	″	201
September	″ 184	″	189
October	″ 172	″	184
November	″ 172	″	182
December	″ 179	″	182
1864			
Januari	″ 178	″	178
Februari	″ 172	″	172
Maart	″ 172	″	174
April	″ 168	″	176
Mei	″ 174	″	176
Juni	″ 179	″	186
Juli	″ 172	″	180
Augustus	″ 167	″	172
September	″ 158	″	167
October	″ 160	″	162
November	″ 157	″	162
Decem er	″ 159	″	161
1865			
Januari	″ 160	″	161
Februari	″ 154	″	155
Maart	″ 155	″	157

Jaar 1865	Laagste prijs.		Hoogste prijs.
ril	*f* 160	à	163
i	〃 165	〃	170
ni	〃 165	〃	170
li	〃 179	〃	180
gustus	〃 178	〃	184
ptember	〃 172	〃	175
tober	〃 172	〃	185
vember	〃 183	〃	195
cember	〃 192	〃	196

1866			
nuari	〃 192	〃	192
bruari	〃 188	〃	192
aart	〃 186	〃	188
pril	〃 178	〃	187
ei	〃 178	〃	184
ni	〃 185	〃	186
li	〃 172	〃	180
ugustus	〃 174	〃	175
ptember	〃 175	〃	192
ctober	〃 190	〃	210
ovember	〃 208	〃	215
ecember	〃 209	〃	215

1867			
nuari	〃 218	〃	222
ebruari	〃 212	〃	216
aart	〃 215	〃	220
pril	〃 220	〃	245
ei	〃 245	〃	255
ni	〃 240	〃	255
li	〃 238	〃	255
ugustus	〃 240	〃	240
eptember	〃 245	〃	270
ctober	〃 290	〃	310
ovember	〃 290	〃	308
ecember	〃 310	〃	314

1868			
anuari	〃 310	〃	323
ebruari	〃 322	〃	325
aart	〃 298	〃	318
pril	〃 272	〃	305
ei	〃 200	〃	365
uni	〃 188	〃	222
uli	〃 200	〃	220
ugustus	〃 198	〃	206
eptember	〃 205	〃	212
ctober	〃 210	〃	216
ovember	〃 213	〃	213
ecember	〃 208	〃	215

Jaar 1869	Laagste prijs.		Hoogste prijs.
Januari	*f* 210	à	212
Februari	〃 207	〃	207
Maart	〃 206	〃	207
April	〃 190	〃	203
Mei	〃 193	〃	203
Juni	〃 200	〃	225
Juli	〃 215	〃	222
Augustus	〃 215	〃	225
September	〃 210	〃	225
October	〃 198	〃	205
November	〃 180	〃	198
December	〃 180	〃	185

1870			
Januari	〃 174	〃	182
Februari	〃 172	〃	175
Maart	〃 175	〃	195
April	〃 189	〃	190
Mei	〃 192	〃	200
Juni	〃 194	〃	208
Juli	〃 190	〃	205
Augustus	〃 175	〃	193
September	〃 178	〃	193
October	〃 178	〃	186
November	〃 185	〃	210
December	〃 200	〃	204

1871			
Januari	〃 200	〃	206
Februari	〃 206	〃	213
Maart	〃 213	〃	216
April	〃 210	〃	215
Mei	〃 206	〃	211
Juni	〃 204	〃	210
Juli	〃 197	〃	204
Augustus	〃 180	〃	190
September	〃 180	〃	193
October	〃 183	〃	210
November	〃 198	〃	208
December	〃 198	〃	200

1872			
Januari	〃 192	〃	198
Februari	〃 188	〃	196
Maart	〃 180	〃	188
April	〃 175	〃	182
Mei	〃 180	〃	190
Juni	〃 183	〃	186
Juli	〃 176	〃	185
Augustus	〃 175	〃	185

daarvoor besteede prijs voortdurend klimmende is. Het totaalcijfer van ruim vijf en een half millioen voor vast goed bedongen, rechtvaardigt ruimschoots den nog steeds bestaanden lust tot belangrijker uitbouw van Amsterdam; voegt men daarbij, dat bij de behandeling van de laatste gemeentebegrooting, door het gemeentebestuur aanzienlijke sommen zijn geleend, ten einde die ondernemingen te steunen, om de nauwe straten in het oude deel der stad door onteigening te verwijden, ettelijke slechte woningen en waarschijnlijk, ter bevordering der gezondheid, alle kelderwoningen af te keuren, dan gelooven wij, dat ondanks dien belangrijken aanbouw en dit klimmende cijfer, de sommen voor vast goed te Amsterdam besteed, eene winstgevende geldbelegging is.

Bijna alle perceelen, welke in 1874 van de eene hand in de andere overgingen, waren particuliere bezittingen; alleen werd op Woensdag 4 Februari en wel tot amotie verkocht, de zoogenaamde *Regulierswaag*, op de Botermarkt. Met het verdwijnen van dit gebouw, vroeger de Regulierspoort, gebouwd in 1655, verdween een der fraaiste gebouwen welke nog van de vroegere grenslijn aan deze zijde der stad bestond. Ook aan een ander einde van de stad, kort bij de Willemspoort, werd tot datzelfde doel, op Maandag 2 November verkocht de *Westerbeer*, evenzoo een overblijfsel van den vroegeren vestingmuur, een deel der 12 bolwerken, behoorende tot de eerste uitlegging der stad, terwijl dit tevens de laatste der 20 bolwerken was, waarmede in 1630 de geheele bemuring der stad was voltooid.

Hoewel niet in publieke veiling, werd in den loop van dit jaar een gebouw tot afbraak verkocht; hetwelk wij meenen, dat om het aandeel, hetwelk dat gebouw, *Het Oude Zijds Heeren-Logement*, op den Grimburgwal, van ouder tot ouder had in de veilingen, zoowel van vast goed als van mobilair, niet onvermeld te mogen laten. Met het verdwijnen van dit gebouw, een gevolg van de uitlegging van het gasthuis, werd eveneens het laatste deel van een vroeger beginsel, namelijk dat van Stads-Herbergen, te niet gedaan. Amsterdam bezat er destijds vier: het bedoelde *O. Z. Heeren-Logement*; *het N. Z. Heeren-Logement*, op de Heerenmarkt; *de Nieuwe Stads-Herberg* aan het IJ, en de *Stads-Herberg* in de Plantage. Aan deze gebouwen was het privilegie geschonken tot het houden van alle soorten van publieke verkoopingen en genoot het *O. Z. Heeren-Logement* bovendien het voorrecht, dat nergens hier ter stede vaste goederen mochten worden verkocht dan in dit huis. Meer dan eenige andere herberg was deze het uitverkoren verblijf van voorname gasten; zoo hebben daar onder anderen vertoefd in 1665 AMALIA VAN SOLMS, echtgenoot van Prins FREDERIK HENDRIK, in 1672 Prins WILLEM DE DERDE en in 1697 onze voorname gast Tsaar PETER DE GROOTE, Keizer aller Russen.

In de laatste jaren van de vorige eeuw, vermoedelijk door de opkomende concurrentie van nieuwe en beter ingerichte logementen, werd dit deel van de zaak opgeheven en bleef het gebouw

tot op den dag van afbraak, voor hetgeen vroeger als bijzaak werd beschouwd, uitsluitend bestemd voor publieke verkoopingen.

De nieuwe tijd bewees ook daaraan, dat privilegiën waren opgeheven, want toen er in 1862 sprake was van hetgeen thans geschied is, ontstond er zulk een belangrijk verschil over de wijze van overbrenging van dat deel der affaire, wat de veilingen van vaste goederen betreft, dat vele der begunstigers besloten het verkooplokaal *"de Brakke Grond"* in de Nes daarvoor te bestemmen. Alzoo ontstonden er twee gelegenheden, alwaar steeds 's wekelijks kon worden geveild; de traditioneele Maandagavond werd voortgezet in het nieuwe, terwijl het oude gebouw besloot hare veilingen op de Woensdagen vast te stellen. Onder denzelfden naam, doch in een geheel nieuw gebouw, op de Keizersgracht bij de Huidenstraat, prijkende met eene imitatie van de antieke poort van het vroegere gebouw wordt de zaak der verkoopingen zoowel die van vaste goederen als van mobilair, effecten enz. voortgezet.

HET ALBUM STUDIOSORUM DER HOOGESCHOOL TE LEIDEN.

Ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Leidsche hoogeschool is door de zorg van hare Curatoren in het licht gegeven het ALBUM STUDIOSORUM, bevattende in onafgebroken reeks al de namen van hen, die van het jaar der oprichting van de school (1575) af tot ultimo December 1874 toe als studenten of leden der universiteit zijn ingeschreven.

Deze kolossale naamlijst, nagenoeg 70,000 namen bevattende, is met de uiterste nauwkeurigheid uit de officieele bescheiden voor den druk gereed gemaakt door de Heeren: Dr. W. N. DU RIEU, Conservator aan de Akademische Boekerij, Mr. J. DE WAL, Oud-Hoogleeraar, Dr. F. VAN ITERSON, Emeritus-Predikant, Dr. L. W. E. RAUWENHOFF, Hoogleeraar, en Dr. H. C. ROGGE, Predikant te Leiden. Zij geeft van elken ingeschrevene de namen en voornamen, den leeftijd, de herkomst, het studievak en de dagteekening van inschrijving. Voor historische onderzoekingen zal dit werk veelzins blijvende groote waarde hebben.

Maar ook als statistische bijdrage heeft het zijne beteekenis.

De Heer DU RIEU heeft zich de moeite gegeven het getal der ingeschrevenen in elk der verloopen driehonderd jaren op te tellen en daarvan eene tabel op te maken, die hij mij ter mededeeling in het *Jaarboekje* beleefdelijk heeft afgestaan. Uit deze lijst heb ik eene tweede bewerkt, waarin de driehonderd jaren in groepen van telkens 25 zijn ingedeeld, met het doel om den lezer het overzicht en de vergelijking der perioden van meerderen of minderen bloei der hoogeschool gemakkelijk te maken.

Deze twee tabellen volgen hier:

STUDENTEN AAN DE LEIDSCHE HOOGESCHOOL INGESCHREVEN, 1575—1874.

1575... 2	1590...109	1605...238	1620...324	1635...351
6... 14	1...109	6...189	1...337	6...424
7... 26	2...165	7...222	2...394	7...458
8... 84	3...207	8...219	3...470	8...431
9...104	4...149	9...162	4...432	9...223
80...121	95...148	10...152	25...396	40...489
1...149	6...142	1...228	6...383	1...446
2... 80	7...157	2...236	7...475	2...438
3...126	8...188	3...274	8...441	3...500
4... 93	9...148	4...220	9...430	4...422
85... 80	1600...161	15...254	30...438	45...518
6...111	1...182	6...268	1...421	6...430
7... 84	2...224	7...293	2...460	7...540
8... 76	3...205	8...237	3...491	8...473
89...100	4...237	9...332	34...430	9...46[illegible]

INGESCHREVENEN IN ELK TIJDPERK VAN 25 JAREN.

JAREN.	Gezamenlijk getal ingeschreven.	Gemiddeld per jaar.	Hoogste en laagste getal van ingeschrevenen in één jaar.
1575—1599....	2,772	107	hoogste, in 1593,
			laagste, " 1575,
1600—1624....	6,590	261	hoogste, " 1623,
			laagste, " 1610,
1625—1649....	10,976	439	hoogste, " 1647,
			laagste, " 1639,
1650—1674....	10,041	402	hoogste, " 1668,
			laagste, " 1655,
1675—1699....	8,549	342	hoogste, " 1676,
			laagste, " 1697,
1700—1724....	6,991	280	hoogste, " 1706,
			laagste, " 1712,
1725—1749....	6,311	252	hoogste, " 1737,
			laagste, " 1749,
1750—1774....	3,987	159	hoogste, " 1751,
			laagste, " 1768,
1775—1799....	3,374	135	hoogste, " 1793,
			laagste, " 1795,
1800—1824....	2,696	108	hoogste, " 1803,
			laagste, " 1812,
1825—1849....	3,434	137	hoogste, " 1826,
			laagste, " 1846,
1850—1874....	3,693	148	hoogste, " 1872,
			laagste, " 1854,
Totaal....	69,413		

Uit de beide tabellen blijkt, hoe snel reeds in de laatste ja[ren] der XVIe eeuw de jeugdige stichting van Prins WILLEM I in aanz[ien] toenam. Nog vóór zij twintig jaren oud was werden er in één j[aar] (1593) reeds meer dan 200 nieuwe studenten ingeschreven. D[e] haar groote bloei neemt een aanvang met het begin der XVIIe eeuw en bereikt zijn toppunt van 1625—1649, de schitterende periode van Nederlands volksgeschiedenis op elk gebied. Het cijfer der ingeschrevenen was toen voor elk jaar gemiddeld 439 en klom zelfs in enkele jaren boven de 500. Die bloei hield no[g] stand in het derde vijf-en-twintig-jarig tijdperk der XVIIe eeuw (1650—1674), ofschoon het getal der bezoekers in de laatste jaren dezer periode reeds afnemende was. Van dien tijd af vertoont zich een geleidelijke achteruitgang, die vooral na 1750 in sterke mate zich openbaart. In dien tijd houden de vreemdelingen allengs op, de Nederlandsche hoogescholen te bezoeken, voornamelijk omdat de universiteiten in Duitschland zich krachtig ontwikkelen. Dan volgen de jaren van verval en vernedering voor den Ne[der]landschen Staat, die ook hun rampzaligen invloed op 's lands

geschool doen gevoelen. Het eerste vierendeel der XIXe eeuw geeft : meer dan ruim 100 als het getal der gemiddelde inschrijvin- per jaar. Maar na 1825, al wordt ook spoedig door de Belgi- e revolutie het Koninkrijk der Nederlanden gesmaldeeld, neemt getal der bezoekers van Nederlands eerste hoogeschool weder . En deze toeneming is voortgaande tot op onzen tijd. In de erlaatste jaren vooral is het getal der jaarlijks ingeschrevenen der geklommen tot het peil, waarop het in het midden der 'IIIe eeuw stond.

Vergelijking der tegenwoordige toestanden met die in de vorige awen is niet wel mogelijk. De termen der vergelijking zouden st dezelfde zijn. Deels zijn de toestanden geheel veranderd, om- t tegenwoordig de Nederlandsche universiteiten slechts betrekkelijk lden door vreemdelingen bezocht worden, zoowel omdat deze genwoordig in hun eigen land uitstekende (de onze dikwijls over- effende) kweekscholen der wetenschap kunnen vinden, alsook ndat de gansche inrichting van ons hooger onderwijs, ook door et gebruik der moedertaal, bijna uitsluitend op de behoeften van e zonen van het eigen volk is aangelegd. Maar wat misschien nog ieer zegt, de aard van het bezoek der hoogeschool, of liever van het lidmaatschap der universiteit" heeft zich aanmerkelijk gewij- igd. Thans worden er alleen en uitsluitend ingeschreven eigenlijke tudenten, d. i. zij die er geregeld lessen komen hooren of examen omen doen. Vroeger was het kader der inschrijving veel ruimer. let was een begeerlijk voorrecht, aan de universiteit verbonden te ijn. Men had een *forum privilegiatum*, dat bij de jaloezie tusschen le verschillende corporatiën in die dagen ten scherpste gehandhaafd verd; men genoot andere gunsten, zoo als vrijdom van stedelijke iccijnsen, niet alleen voor zich zelven, maar ook voor het gezin, waartoe men behoorde. Wie dus maar eenigzins er toe bevoegd kon zijn liet zich inschrijven in het Album. De vreemdelingen, die ook maar voor korten tijd Leiden kwamen bezoeken, haastten zich eene inschrijving te nemen voor zich en voor hun gevolg. Dikwijls zien wij dan ook den naam van eenen "famulus" of "servus" van een aanzienlijken bezoeker onder dien van zijnen meester ingeschreven. Gestudeerde personen, die te Leiden hunne levensdagen in ruste kwamen slijten, emeriti-predikanten, doctoren zonder praktijk, werden als leden der universiteit opgenomen. En het was een vast gebruik (misbruik zouden wij zeggen), dat de scholieren der hoogste klassen van de Latijnsche school als studenten werden ingeschreven, om aan het ouderlijk huis vrijdom van wijn- en bier-accijns te bezorgen. Dat alles heeft nu opgehouden. Nog altijd komen vreemdelingen herwaarts om voor hunne studiën van onze wetenschappelijke verzamelingen gebruik te maken, maar zij denken er niet aan, zich bij den Rector-Magnificus te laten in- schrijven. Nog altijd komen mannen herwaarts ter woon, die zich te huis voelen in den wetenschappelijken atmosfeer van Leidens universiteit, maar hunne namen prijken niet in het Album civium 'lemicorum.

Ook eene vergelijking tusschen de verschillende jaren is n… mogelijk zonder de kennis van allerlei bijzondere omstandighede… die op een drukker of minder sterken toeloop invloed hebben ge… had. Maar zulke kennis ontbreekt ons en zou ook met de me… geduldige nasporingen niet dan onvolledig te verkrijgen zijn. Eeni… aanwijzingen levert het onlangs verschenen werk van Dr. G. D. J. SCHOTEL, *De Akademie van Leiden in de XVIe, XVIIe en XVIIIe eeu…* waarin vele merkwaardige en aardige bijzonderheden zijn opge… nomen. Bepalen wij ons hier tot enkele feiten. In 1655 was h… getal der inschrijvingen bijzonder laag, nauwelijks de helft van h… middencijfer over de periode 1650—1674. Maar in 1655 werd o… Leiden allervreeselijkst door "de pest" geteisterd en het geruc… daarvan heeft toen zeker velen afgeschrikt zich naar de besme… plaats te begeven. Daarentegen heeft "de pest" van 1669, die ni… minder dan zes professoren wegsleepte, slechts geringen invlo… gehad op de daling der inschrijvingen. Opmerkelijk is het, d… de bedenkelijke politieke omstandigheden des lands in 1672 en … evenzeer bijna zonder invloed zijn. Al staat de vijand voor d… poorten der stad, al is het vaderland naar veler oordeel verlor… toch blijven de bezoekers naar Leidens hoogeschool stroomen. I… latere perioden doet zich daarentegen die invloed der politiek… gebeurtenissen sterk gevoelen. Zie slechts de cijfers der jaren 17… en 1812. Het bijzonder lage cijfer van 1846 is het gevolg va… de invoering van het algemeen staatsexamen als voorwaarde v… admissie tot de hoogeschool. Eerst na 1850 herstelt zich het evenwic…

Aan de goedheid van den Heer DU RIEU heb ik nog te dank… eene andere tabel, door hem ontleend aan het in 1869 uitgegeve… boekje van den Pedel G. H. BLANKEN, *Het aantal studenten aan … Hoogeschool te Leiden van* 1775 *tot en met* 1868, en tot 1874 aan… gevuld uit de opgaven in de Studenten-almanakken.

Het is de volgende:

LIJST DER STUDENTEN VAN DE LEIDSCHE HOOGESCHOOL, VAN 1775—1874, VOLGENS DE FACULTEITEN.

(INGESCHREVENEN EN GERECENSEERDEN).

JAAR.	Godgeleerdheid.	Rechtsgeleerdheid.	Geneeskunde.	Letterkunde.	Wis- en natuurkunde.	Te zam.	daaronder vreemdelingen.
1775...	98	214	80	63	36	491	13
6...	137	233	129	66	32	597	17
7...	144	214	122	72	38	590	12
8...	146	216	99	65	35	561	6
9...	147	202	99	61	30	539	17
80...	150	211	111	65	31	568	11
1...	146	219	98	61	24	548	6
2...	130	213	98	73	28	542	3
8...	130	187	122	85	27	551	5
1784...	151	210	93	74	20	530	[illegible]

Het geldt hier nu niet degenen, die voor de eerste maal werden geschreven, maar het geheele getal studenten, wier aanwezen door rste inschrijving of jaarlijksche recensie geconstateerd was.

Of de cijfers dezer tabel in alle opzichten den werkelijken toeand juist wedergeven, mag betwijfeld worden. Zooveel althans is eker, dat die van de "elders studeerenden," dat zijn dezulken, die iet aan de hoogeschool zelve hunne studiën volbrengen, maar aleen worden ingeschreven om er een examen te doen, vóór 1861 voorgaans veel te hoog zijn. Het was toen namelijk gewoonte, deze lders studeerenden op de rol te laten staan, ook al onderwierpen zij zich niet aan eene jaarlijksche recensie, totdat zij door de promotie formeel afscheid van de hoogeschool hadden genomen. Maar wie nu niet promoveerde, of elders dan te Leiden promoveerde, bleef zoodoende op de lijst aanwezig, al was hij ook sinds lang gestorven, de wereld ingegaan of tot eene maatschappelijke betrekking gekomen. Van tijd tot tijd werden wel eens zuiveringen van die lijsten beproefd, maar eerst na 1860 is er voor goed verbetering in aangebracht door de invoering van den regel, dat telken jare alleen ter rolle worden opgeschreven degenen, die in dit jaar òf werkelijk ingeschreven òf gerecenseerd zijn.

Door deze fout zijn nu ook tusschen 1820 en 1861 zoowel de totaalcijfers als de cijfers van elke faculteit te hoog opgevoerd.

Eene andere onjuistheid kan evenzoo aangewezen worden. Met het jaar 1813 houdt de opgaaf der ingeschreven vreemdelingen op. Dit is evenwel slechts de schuld van den bewerker van het hierboven genoemde boekje. Wie het Album zelf inziet, kan zich overtuigen, dat ook na dat jaar nu en dan vreemdelingen ter rolle voorkomen, 't zij Belgen, of Zwitsersche en Hongaarsche theologanten, of afstammelingen der kolonisten aan de Kaap de Goede Hoop. Doch in de allerlaatste jaren zijn deze nagenoeg geheel verdwenen. Daarentegen is het getal van hen, die in de overzeesche bezittingen en koloniën van het Rijk geboren zijn, steeds klimmende geweest.

Gaan wij deze tabel in eenige bijzonderheden na, dan treft ons in de eerste plaats de sterke afwisseling in het cijfer der theologanten, een voortdurende eb en vloed, waarschijnlijk afhankelijk van tijdelijken overvloed of schaarschte aan proponenten bij de Hervormde kerk. Perioden van sterke vermindering vinden wij b. v. in de jaren 1798—1805, 1818—1822, 1845—50. De achteruitgang in de allerlaatste jaren, 1865—1874, wordt, gelijk men weet, hieraan toegeschreven, dat de richting der Leidsche hoogeschool weinig geschikt is om hare bekende discipelen spoedig een beroep te verzekeren. — Veel gelijkmatiger en bestendiger is het cijfer der studenten in de rechtsgeleerdheid. Hier trekt de aandacht, dat het steeds klimmende is en in de latere jaren vooral zeer hoog wordt. De ruimere gelegenheid tot plaatsing van rechtsgeleerden in den dienst van den Staat, vooral ook in de overzeesche bezittingen, is kennelijk hiervan de voorname oorzaak. — Ook het

getal der studenten in de geneeskunde blijft zich zelf vrij wel gelijk. In de jaren 1834—1845 neemt het tijdelijk een hooge vlucht, een verschijnsel, waarvan het moeielijk zou wezen de bepaalde oorzaak aan te wijzen. Na 1865 daalt het tijdelijk onder den invloed der nieuwe wetten op de uitoefening der geneeskunde, doch om in de allerlaatste jaren weer sterk toe te nemen. — De faculteiten der letteren en der wis- en natuurkunde zijn te allen tijde de minst-bedeelden. De eerste heeft als het ware haar vast contingent van toekomstige leeraren aan Latijnsche scholen en gymnasiën. Met de andere is het van 1814—1864, vijftig jaren lang, treurig gesteld: want zij, die zich uitsluitend op de studiën in deze vakken toe-leggen, hebben bijna geen vooruitzichten op eenige loopbaan, waar zij hunne wetenschap in praktijk kunnen brengen. Maar de wet op het middelbaar onderwijs van 1863 heeft zoowel voor de literarische faculteit als voor die der wis- en natuurkunde zeer gunstige gevolgen gehad en zal die op den duur wel blijven hebben.

S. VISSERING.

; REGEERING EN DE NIJVERHEID IN NEDERLAND, IN 1870—1874.

(Zie het laatste vijfjarig overzicht in dit *Jaarboekje* 1870, bl. 145—167).

Of het lief dan wel het leed de overhand zal behouden bij hem, ie de moeite neemt de volgende bladzijden te doorloopen, en de ılans opmaakt tusschen hetgeen gedurende de laatste vijf jaren p het gebied, waarover deze bijdrage handelt, tot stand kwam, el besproken werd, doch onafgedaan bleef of zelfs geheel veronchtzaamd werd, zal wel niet met één woord te beslissen zijn. Veerlei zijn de belangen die daarbij in aanmerking komen, en voor ieder an deze is er als een tijd waarop het bijzonder de aandacht bezig ıoudt: in sommige opzichten werd zeer oude schuld afgedaan, geeidelijk werd in andere opzichten op den eens betreden weg voortgegaan; bij enkele zeer dringende gebreken of nieuw aangevatte ıangelegenheden geraakt men tot eene beslissing; doch daartegenover doet zich ook de werking van verschillende in die jaren voorkomende omstandigheden gevoelen, die waarschijnlijk zal veroorzaken, dat men met niet zooveel voldoening zal kunnen terugzien op dit tijdvak, als het geval was met dat van 1865—69. In elk geval meenden wij, dat het niet geheel nutteloos was, in denzelfden trant voort te zetten, wat wij vijf jaren geleden hebben begonnen.

I. *Vrijheid van arbeid.*

Zonder ons te verdiepen in theoretische beschouwingen, waartoe de titel van deze § gereedelijk aanleiding zou geven, doch die te dezer plaatse niet behooren, zullen wij hier opnemen, wat elders in dit overzicht volstrekt niet past, zij het ook dat ten gevolge van den verschillenden aard der onderwerpen, die ter sprake worden gebracht, de voorstelling in het mozaïekachtige moet vervallen.

Samenhang of althans verwantschap bestaat er echter tusschen twee wetten, waarop wij in de eerste plaats wijzen: die op de *arbeiderscoalitiën* en die op den *kinderarbeid*.

De arbeidersbeweging — door velen bij uitnemendheid de sociale quaestie genoemd — die talrijke gedachten en pennen in beweging houdt, en elders in verschillenden zin ook op de wetgeving heeft gewerkt, deed reeds in 1869 ook bij ons de aandacht vestigen op

de art. 414, 415 en 416 *C. P.*, doch eerst in 1871 werd eene voor-
dracht ingediend om deze te vervangen. Niet alleen het onbillijk
dat er in gelegen was om een geheel anderen maatstaf toe te pas-
sen bij het beoordeelen van vereenigingen van werkgevers, om tege
recht en billijkheid eene vermindering van het loon door te drijven
en bij dat van vereenigingen van werklieden om den arbeid te doe
staken, te beletten of duurder te maken, maar ook de willekeur
beperking der vrijheid om zich te vereenigen — zonder geweld o
dergelijke — tot bereiking van een op zich zelf zeer geoorloofd doe
scheen dringend de opheffing van de voornoemde artikelen aan t
bevelen. Niet te verwonderen was het echter, dat het netelige va
het onderwerp een hevigen strijd in de debatten deed ontstaan, d
zich ook in de stemming openbaarde, daar eerst na eene stakir
der stemmen (in de 2de Kamer) over art. 1, het ontwerp slech
met 37 tegen 34 stemmen werd aangenomen, en in de 1ste Kam
met 24 tegen 11. Strafbaar is alsnu gesteld bij de wet (die v
12 April 1872, *Stbl.* n°. 24) het inbreuk maken of pogen te mak
op eens anders vrijheid in de uitoefening van zijn arbeid of n
verheid door geweld, wegneming of beschadiging van werktuig
of gereedschap, bedreiging van een strafbaar feit of bedriegelijk
handelingen, terwijl de straf minder zwaar is, indien dit geschie
door beleediging of door deelneming aan samenscholingen.

Wat het in de tweede plaats genoemde onderwerp betreft, hee
het recht van initiatief, aan de leden der Tweede Kamer verleen
elf jaren nadat de commissie was benoemd, die onderzoek had t
doen naar den toestand van kinderen in fabrieken arbeidende, e
daarover haar zeer uitvoerig verslag heeft uitgebracht, de vaststel-
ling bewerkt der wet van 19 September 1874 (*Stbl.* n°. 130), hou-
dende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid e
verwaarloozing van kinderen. Na een langdurig en belangrijk debat
waarin sterk tegen elkander overstaande stelsels ruim baan hadden
om zich te uiten, werd een *eerste stap* gedaan tot beteugeling van
het exploiteeren van kinderen. Menige inkrimping onderging het
oorspronkelijke voorstel van Mr. VAN HOUTEN — al werd het ook
door menigeen niet omvattend genoeg gerekend. De arbeid op het
veld en huiselijke en persoonlijke diensten werden vrij gelaten; de
faculteit aan de gemeenteraden te verleenen om onderwijs voor
kinderen van 8 tot 12 jaren verplichtend te maken, werd spoedig
losgelaten; verworpen werd een bepaling, die — mits onderwijs
worde genoten — aan B. en W. vergunning verleende om toe te
laten, dat gedurende zes uren door kinderen van 10 tot 12 jaren
in fabrieken arbeid werd verricht, zoodat de wet zich slechts be-
paalt tot het verbieden en strafbaar stellen van het in dienst ne-
men of hebben van kinderen beneden 12 jaren (behoudens boven-
staande uitzonderingen), met de overgangsbepalingen, dat het verbod
gedurende het eerste jaar slechts geldt voor kinderen beneden 10 ja-
ren en gedurende het volgende voor die beneden 11 jaren. Eene
betuiging van ingenomenheid mag hier niet ontbreken, al geloove

i, dat ook nog andere kinderen de zorg van den wetgever in dit zicht verdienen.

De loterijquaestie, herhaaldelijk ter sprake gebracht, doch wat de ofdzaak betreft, in denzelfden toestand gebleven, gaf aanleiding t het voorstellen van afschaffing van eenige der verbodsbepalingen ntrent *vreemde loterijen*, vervat in de wet van 22 Juli 1814, te eten die van de artt. 2, 3 en 4, welke verbieden het verspreiden an berichten, plans enz. en het plaatsen van advertentiën in dagladen omtrent dergelijke loterijen. Eigenlijk is dit voorstel, hetrelk tot wet verheven werd (dd. 20 Juli 1870, *Stbl.* n°. 132), lleen in zooverre van belang, als het op legale wijze opheft een erbod, dat feitelijk niet was te handhaven, ook niet gehandhaafd verd, en tevens niet bereikte het doel dat beoogd werd. Benadeeing van het algemeen belang en van de Nederlandsche (Staats) oterij wilde men er door voorkomen. Waar echter spel in handels- en nijverheidsondernemingen onder allerlei vormen niet *kan* worden geweerd, maar wel bewezen bedrog behoort te worden gestraft, springt de onbillijkheid en onjuistheid van voormelde voorschriften in het oog; terwijl men talrijke redenen van afkeuring heeft voor de loterij als Staatsinstelling, komt in geen geval bevoordeeling van deze door het weren van vreemde in den tegenwoordigen tijd te pas, en let men op verspreiding van berichten, enz. door middel van vreemde dagbladen en andere verzendingen over de post, dan blijkt de onmogelijkheid om het kwaad, dat men zou willen tegengaan, te keeren. Bij de behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer werd een vergeefsche poging gedaan om de geheele wet van 1814 te doen intrekken, en derhalve ook het collecteeren voor vreemde loterijen toe te laten, en de verbodsbepalingen omtrent alle partikuliere binnenlandsche loterijen op te heffen.

Veel minder in staat om de hartstochten in beweging te brengen zijn de overige maatregelen waarop wij nog hebben te wijzen.

Bij K. B. van 18 Nov. 1870 (*Stbl.* n°. 178) is de wet van 7 April 1869, betreffende de maten, gewichten en weegwerktuigen met de daarbij behoorende koninklijke besluiten, ook toepasselijk verklaard op het gewicht voor geneesmiddelen, drogerijen en chemicaliën, en alzoo in dit opzicht eenheid en vereenvoudiging bevorderd. Genoemde wet zelve onderging eenige wijzigingen bij die van 19 Juni 1871 (*Stbl.* n°. 62) en, voornamelijk wat de gasmeters betreft, door die van 8 Juli 1874 (*Stbl.* n°. 96).

Op doeltreffende wijze is gezorgd voor de belangen van den handel bij drie wetten, houdende wijziging: de eerste van de zegelwet, de tweede van het pandrecht en de laatste van het voorrecht van commissionairs op onder hen berustende goederen, allen tot stand gekomen in 1874, op 4 en 8 Juli (*Stbl.* n°. 87, 95 en 89). De beide eersten beoogden hetzelfde doel: wegneming van belemmering in de handelsbeweging, de eerste door zegelrecht voor acten van beleening te doen vervallen, de andere door voor de geldigheid van zoodanige beleening en inpandgeving geen schriftelijke acte van

een zekere dagteekening voorzien, als vereischte te stellen, en de te vereenvoudigen de realisatie van het goed, indien de schu naar zijne verplichtingen niet nakomt. Soortgelijke strekking h ook de derde wet, welke het onderscheid opheffende in het recht, dat aan commissionairs toekwam op de goederen die in handen hebben, naarmate deze afkomstig zijn van buitenlandsche binnenlandsche of in dezelfde plaats als de commissionairs won commissiegevers, hun op al dergelijke goederen een gelijk voorr heeft toegekend, ook zonder te onderscheiden of de kosten, die haald worden, betreffen vroegere zaken, dan wel de goederen d nog onder zich hebben. Mogen dergelijke partieele wijzigingen o wetboeken niet zonder bezwaren wezen, er is nog te veel veroud of ongeregeld, dan dat wij de belangen van handel en nijver zouden mogen laten wachten op een geheele herziening van of meerdere wetboeken, die men bij ons bijna tot een onmogelijkheid zou gaan verklaren.

II. *Veiligheid van personen en goederen.*

Ofschoon bij art. 133 der Grondwet aan den gemeenteraad opgedragen het maken van verordeningen, die in het belang d openbare gezondheid worden vereischt, bleek het meer en m dat of geene, of onvoldoende of met elkander strijdige maatregele in verschillende gemeenten omtrent dit hoogst gewichtig volksbelang werden genomen, zoodat eene wet op de *besmettelijke ziekt* dringend noodzakelijk werd. Zoowel voor de gemeente zelve, waar zich zoodanige ziekte vertoont, als ter voorkoming van verspreiding daarvan, was het noodig, dat algemeen geldende maatregelen werden voorgeschreven, zoowel van praeventieven als van repressieve aard. Het geldt hier de toepassing van een beginsel, in het algemeen voor geen tegenspraak vatbaar, maar waarbij de grenzen van het te veel en te weinig niet zoozeer gemakkelijk te trekken zijn Niet zonder hevigen tegenstand in de beide Kamers der Staten-Generaal en na verschillende aangewende pogingen om de belemmeringen of beperkingen van verkeer en vrijheid alleen toe te laten in geval van de hevigste en levensgevaarlijkste ziekten, kwam de wet van 4 Dec. 1872 (*Stbl.* n°. 134) tot stand, die, ofschoon geene speciale bepalingen bevattende voor handel of nijverheid nadeelig, daarop toch van eenigen invloed kan zijn, wegens verbod van vervoer van personen in sommige gevallen, en van het houden van kermissen en jaarmarkten in gemeenten, waar cholera, pokken of roodvonk epidemisch heerschen.

Het K. B. van 2 Mei 1863, ter voorkoming van *aanvaringen op zee*, is aangevuld door dat van 29 Sept. 1870 (*Stbl.* n°. 167).

III. *Brievenposterij en Telegraafdienst.*

De nieuwe wet op de aangelegenheden der brievenposterij, waarop

is in het vorig overzicht het uitzicht werd geopend, heeft zich lang laten wachten, daar bij de wet van 22 Juli 1870 (*Stbl.* 138) belangrijke wijzigingen in de vroegere wetten werden gemaakt, en eindelijk het éénvormig port van 5 cents voor elken frankeerden brief, het gewicht van 15 grammen niet te bovengaande, werd ingevoerd; tevens werd het port voor dag- of weekbladen met of zonder bijvoegsel op 1 cent bepaald, en bij een gewicht van 25 grammen of minder ½ cent. De beste rechtvaardiging van dezen maatregel, waarvoor men lang, met het oog op de belangen van 's Rijks schatkist, was teruggedeinsd, levert de opbrengst van dit middel: in de staatsbegrooting toch is daarvoor uitgetrokken in 1869 *f* 2,450,000; in 1870 *f* 2,550,000; in 1871 *f* 2,450,000; in 1872 *f* 2,500,000; in 1873 *f* 2,550,000; in 1874 *f* 2,600,000; in 1875 *f* 2,750,000. Zeker moeten hierbij tevens in aanmerking worden genomen een aantal andere maatregelen, die tot vergemakkelijking der correspondentie tot stand kwamen, maar onder aftrek van een paar jaren van overgang blijkt voldoende het voordeel, dat in klimmende mate genoten wordt. Daar het hier een aangelegenheid betreft, waarvan ieder tot den kleinsten burger toe, als het ware de dagelijksche ondervinding heeft, mag het volkomen overbodig heeten, veel over die andere maatregelen te zeggen. Sedert 30 Nov. 1870 (K. B. n°. 185) kan ieder briefkaarten gebruiken; casu quo (volgens een later besluit), voorzien van een duplicaat voor het zenden van antwoord; sedert 17 Juni 1871 (*Stbl.* n°. 56) is voor het gebruik van postwissels ruimer gelegenheid gegeven, doordien zij als blanco formulieren zijn verkrijgbaar gesteld, die door den afzender ingevuld, rechtstreeks door de administratie worden verzonden; laatstgemelde stukken, postzegels en briefkaarten zijn sedert het K. B. van 9 Juli 1873 (*Stbl.* n°. 107) te verkrijgen bij Rijksdepôthouders. Tegenover de bovenaangegeven vermeerdering van ontvangsten is het echter ook blijkbaar, dat het op velerlei wijzen uitgebreid verkeer de kosten van administratie heeft doen stijgen: op de begrooting voor 1870 toch waren deze uitgetrokken op *f* 1,426,725 en klommen in die voor 1874 tot op *f* 1,871,700. Toch vloeit een aanzienlijke bate in 's Rijks schatkist: geschiedt dat omdat er niets meer te verbeteren valt? Geenszins: o. a. doen klachten over onvoldoende gemeenschap met het buitenland zich van tijd tot tijd hooren.

Dat buitenlandsch verkeer werd voor het overige geenszins uit het oog verloren: bij overeenkomst van 10/29 Januari 1870 (in K. B. van 27 Maart 1870 (*Stbl.* n°. 82), werd het port voor brieven, naar de Vereen. Staten van Noord-Amerika bestemd, verlaagd; bij overeenkomst met Groot-Brittannië van 28 Mei—2 Juni 1870 (in K. B. van 10 Juli 1870, *Stbl.* n°. 102) werd de verzending van nieuwspapieren en andere gedrukte stukken op nieuw geregeld; met hetzelfde Rijk werd op 7/14 Oct. 1871 (in K. B. van 12 Nov. 1871, *Stbl.* n°. 123) bij overeenkomst de mogelijkheid geopend en geregeld om per post geldverzendingen te doen, 10 £ of *f* 120 niet te boven

gaande; bij K. B. van 20 Nov. 1872 (*Stbl.* n°. 131) is dit ten aanzien van verzendingen naar de Vereen. Staten van N. Amerika uitgestrekt tot een bedrag van *f* 124.14 of 49 doll. 70 c. en bij K. B. van 13 Maart 1874 (*Stbl.* n°. 27) is dezelfde ge... heid opengesteld voor verzendingen tusschen Nederland en N... lands-Indië tot een bedrag van *f* 150.

Met België werd een additioneele postovereenkomst aang... op 14 Oct. 1872 (in K. B. van 8 Nov. 1873 (*Stbl.* n°. 156, regelende het verkeer met briefkaarten, de verzending van bri... met aangegeven geldswaarde en de postwissels tot een bedrag *f* 250 of 500 frs. Geheel nieuwe postverdragen werden ge... met Spanje op 18 Nov. 1871 (zie K. B. van 17 Maart 1... *Stbl.* n°. 15) en met Rusland op 29/17 Juni 1872 (in K. B. 14 Sept. 1872 (*Stbl.* n°. 90), in welke beide insgelijks de invo... van postwissels wordt voorbehouden.

Ten aanzien van den telegraafdienst hebben wij te wijzen op... geen voor dien in het binnenland en voor het buitenlandsch keer tot stand kwam. Voor de eerste regelt een K. B. van 17 F... 1870 (*Stbl.* n°. 32) de wijze waarop in sommige plaatsen de... toren der posterijen en telegraphie onder één ambtenaar ku... worden vereenigd, en zijn bij K. B. van 17 Aug. 1870 (*Stbl.* n°. ... voor het oprichten en in stand houden van rijkstelegraafkan... met medewerking van de gemeenten in kleinere plaatsen de v... waarden geregeld.

Sedert 1 Juli 1872 bestaat tusschen de reeds door vroeger ... sloten internationale overeenkomsten verbonden Staten een n... op 16 Januari 1872 te Rome gesloten verdrag, opgenomen in K. B. van 30 Juli 1872 (*Stbl.* n°. 84), waarmede zooveel mog... in overeenstemming is gebracht een nieuw reglement op de R... telegraaf, opgenomen in K. B. van 18 Juni 1872 (*Stbl.* n°. ... Met Groot-Brittannië kwamen almede twee overeenkomsten tot sta... eene betreffende het overbrengen van telegrammen tusschen Brit... en Nederlandsch Indië, zoolang er nog geen telegrafische verbind... tusschen die twee landstreken bestaat (zie K. B. van 5 Dec. 18... *Stbl.* n°. 193) en de andere omtrent het verkeer per kabel tussch... de beide rijken zelve (zie K. B. van 29 Dec. 1870, *Stbl.* n°. 23... Met het Duitsche keizerrijk is de telegrafische gemeenschap he... laatst geregeld bij een op 5 Oct. 1871 te Bern gesloten overee... komst, opgenomen in het K. B. van 31 Januari 1872 (*Stbl.* n°. 9...

Het volgende staatje geeft een overzicht van de uitbreiding, d... in de laatste vijf jaren (1868—73, daar het verslag over 1874 zic... nog wel eenigen tijd zal laten wachten) de dienst en het verke... ondergingen.

	1868.	1873.
Lengte der lijnen............	2,540.4	3,277.5
" " draden............	8,522.2	11,738.4
Rijkskantoren...............	91	149 (waarvan 57 vereenigd met postkantoren).

	1868.	1873.
alde binnenl. berichten....	838,948	1,309,018
‚ buitenl. //	657,596	755,225
graflsten en beambten.....	423	692
ellers	89	233
omsten	*f* 497,719.62	*f* 667,965.21½

IV. *Muntwezen.*

edert 1847, toen in ons land de zilveren standaard werd aanomen, heeft er geen aanleiding bestaan om ingrijpende maatreen omtrent het muntwezen te nemen. Ons verheugende in het zit van een munt, welker goede hoedanigheden algemeen worden waardeerd, werden wij door omstandigheden buiten ons gedronn tot handelen en tot het nemen van voorzorgen, aanvangende het laatst van 1872 en nog voortdurende. Velerlei nadeelen toch erden gevreesd van de verandering van muntstelsel, waartoe uitschland in 1870 aanstalten maakte, en die ten gevolge zou ebben, dat het gebied van den enkelen zilveren standaard, welke t op dat tijdstip ook gemeld land omvatte, hoofdzakelijk tot ns land zou beperkt worden, ten gevolge waarvan dit als geïsoeerd zou staan tusschen rijken, die of goud alleen (Groot-Brittannië, uitschland, Vereenigde Staten van Noord-Amerika) of den dubelen standaard (de Latijnsche Unie, Frankrijk, België, Zwitserland n Italië) hadden aangenomen. Dit gaf aanleiding tot benoeming ener Staatscommissie (bij K. B. van 30 Oct. 1872, *Stbl.* n°. 5), ten inde de gevreesde nadeelen te onderzoeken en advies uit te brengen over de middelen tot redres. Twee belangrijke rapporten zijn van haar uitgegaan, van 28 Dec. 1872 en 26 Juni 1873: het eerste tot aanbeveling van den dubbelen standaard, het laatste ten gunste van het goud alleen, niet slechts omdat bij onzen oostelijken nabuur de quaestie zoo goed als beslist was, maar ook omdat in andere deelen van Europa de kansen voor het goud zeer toenamen. Spoedige voorziening scheen in deze zeer geraden en in afwachting van regeeringsvoorstellen omtrent eene nieuwe muntwet, werd bij de wet van 21 Mei 1873 (*Stbl.* n°. 61) aan de Regeering de bevoegdheid verleend om gedurende zes maanden aanmunting door partikulieren te schorsen, daar de lage prijs van het zilver vermoedelijk aanleiding zou geven tot het doen slaan van eene zoo groote hoeveelheid munt, dat zoowel verhooging van prijzen, als aanzienlijke en wisselende stijging van wisselkoersen, en daardoor stoornis in den handel en nadeel voor het land bij eene eventueele latere demonetisatie te duchten waren. Van die bevoegdheid werd eerst tot tweemalen toe bij K. B. gebruik gemaakt, en zelve werd zij later bij de wet van 26 Oct. 1873 (*Stbl.* n°. 148) weder tot 1 Mei 1874 verlengd. Inmiddels werd een ontwerp muntwet ingediend, waarbij het voorstel der commissie gevolgd, en de gouden standaard voorgesteld werd, met behoud van de gulden als rekeningseenheid.

..t. 1871, *Stbl.* n°. 102). Eene andere gewichtige aansluiting aan Duitsche spoorwegnet werd verzekerd, doordien op 3 Juni 1874 overeenkomst werd gesloten tot regeling van den aanleg van spoorweg van Nieuwe Schans naar Ihrhove, waartoe zich ook enburg met Pruissen op 17 Maart 1874 had verstaan. Subsidie r den aan te leggen weg werd verleend zoowel door Pruissen, ad ,000 thalers, als door Nederland, ad *f* 700,000, terwijl ook op grondgebied de exploitatie werd opgedragen aan de Oldenburg-e regeering: een blik op eene spoorwegkaart doet aanstonds zien, deze opofferingen goed besteed zullen zijn en «in eene lang oelde behoefte zullen voorzien." De overeenkomsten zelve van derland met genoemde Rijken zie men in de K. B. van 8 en Sept. 1874 (*Stbl.* n°. 126 en 131). Tot verbinding van den ollandschen met den Rijnspoorweg te Rotterdam werd de gelegen-id geopend door de goedkeuring der onteigeningswet van 3 Dec. 174 (*Stbl.* n°. 189).

Tot de groote werken, die ook in dit tijdperk den steun der egeering verzochten en verkregen, behoort nogmaals de *Amster-amsche Kanaal-Maatschappij*. Deze bleek achtereenvolgens behoefte hebben aan belangrijke geldelijke tegemoetkoming tot voortzet-ing harer taak. Van Staatswege werden haar daartoe in 1872 eerst en millioen voor 5 maanden, daarna nog een en een half millioen ulden voor 8 maanden ter leen verstrekt, welke bedragen bij de vet van 25 Juni 1873 (*Stbl.* n°. 102) werden verhoogd tot op vijf en een half millioen gulden, à 4½ pCt.'s jaars, af te betalen uiterlijk op 31 December 1877; tevens werden daarbij goedgekeurd een aantal wijzigingen in de vroeger verleende concessie. Ons bestek laat niet toe hieromtrent in bijzonderheden te treden.

Niet onvermeld mag blijven de wet van 16 Juni 1872 (*Stbl.* n°. 62) met het K. B. tot uitvoering van 30 Juli 1872 (*Stbl.* n°. 83), tot *afkoop* der Rijkstollen in Noord-Brabant. In deze provincie was men reeds in 1870 overgegaan om de uit een economisch oogpunt nadeelige en vaak bestreden tollen, voor zooveel die op de provinciale wegen geheven werden, af te schaffen, waarvoor als aequivalent eene op bijzondere wijze geregelde belasting op de trekdieren zou moeten komen, terwijl men ook zou trachten den afkoop der Rijkstollen te verkrijgen. Tot deze beide maatregelen was goedkeuring bij de wet noodig, en deze werd verleend onder bepaling, dat de afkoopsom, door de provincie te voldoen, jaarlijks *f* 28,000 zou bedragen.

Hoewel het verder niet ontbroken heeft aan discussiën over het behartigen der belangen van de middelen van verkeer, vooral bij de behandeling der begrootingen, en inzonderheid werd aangedrongen op de opheffing van bezwaren, die op de waterwegen drukken, is niets tot stand gekomen wat in een *algemeen* overzicht als dit bijzonder zou moeten worden vermeld, terwijl hierna in afdeeling IX nog een paar aangelegenheden ter sprake zullen komen.

ede Kamer met algemeene stemmen, op één na, en in de Eerste er met 26 tegen 8 stemmen werd aangenomen, en bekend is de wet van 12 April 1872 (*Stbl.* n°. 25). De daarin vervatte dbepalingen: 1°. dat alle vóór de invoering van het Burg. Wetb. stigde tienden op vordering van den plichtige afkoopbaar zijn; dat de zoogenaamde bloktienden, op vordering van één of meer plichtigen, in de meeste gevallen slechts afkoopbaar zijn voor geheel, of voor zoodanig deel of perceel als gewoonlijk jaarlijks onderlijk in het openbaar verpacht wordt; 3°. dat bij gebreke overeenkomst, de afkoopprijs bestaat in het 20voud van de rlijksche opbrengst der laatste 15 jaren, na aftrek der twee voordeeligste en der twee nadeeligste jaren, — werden in beide Kamers meestal beschouwd als eene transactie, waarvan vooral de eede tot velerlei bezwaren zou leiden, en werden slechts aangenomen om een onbepaald uitstel te voorkomen, daar eenstemmigheid bij het groote verschil van inzicht wel nooit zou te bereiken ijn. De tot nog toe verkregen resultaten, zij het ook dat de wet og geen lange werking heeft, schijnen niet zeer bevredigend te ijn, en versterking te geven aan de reeds vroeger geuite bewering, at eene latere afdoende regeling moet verwacht en gewenscht worden.

Gelijk met onderscheidene onderwerpen onzer wetgeving het geval s, en reden tot beklag oplevert, bestonden op het stuk der *Grondbelasting* een aantal elkander wijzigende en aanvullende wetsbepalingen, reeds van 1813 af, die dringend eene nieuwe codificatie vorderden. Vereenvoudiging van vele voorschriften en weglating van het door de invoering van het kadaster onnoodige, kon daarbij op den voorgrond staan, en werd ook aangetroffen in het reeds bij herhaling in 1869 aangeboden ontwerp. Veel van hetgeen daarbij werd geregeld ligt buiten het gebied der nijverheid: het stelsel van repartitie, dat sedert de wet van 1843 feitelijk tot eene quotisatie was overgegaan, bleef in wezen, en voor den landbouw en de nijverheid zijn vooral van belang de vrijstellingen, omtrent welke hier kan herinnerd worden, dat zij o. a. omvatten: (algeheele vrijstelling) gebouwen en inrichtingen voor onderwijs in ruimen zin, en uitsluitend landbouwgebouwen; (tijdelijke vrijstelling) allen in het belang van aanbouw of ontginning, verschillende termijnen. tot 16 jaren toe bij bouwing op woeste of in ontginning zijnde gronden, en van 18 tot 28 jaren voor ongebouwde bij ontginning, droogmaking of bedijking. In de wet, bekend als die van 26 Mei 1870 (*Stbl.* n°. 82), is voorts bepaald, dat vóór 1 Januari 1875 herziening van het kadaster, wat de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen betreft, zal geschieden volgens regels bij de wet te stellen en elke 20 jaren te herhalen. De hiertoe betrekkelijke wet is die van 22 Juli 1873 (*Stbl.* n°. 116).

Hadden wij in het vorig overzicht te wijzen op eene gelegenheidswet met al haar nasleep, in het leven geroepen door het woeden van den veetyphus, in de laatste vijf jaren kwamen drie be-

langrijke algemeene wetten ten behoeve van den veestapel tot · die met inachtneming van het bijzonder standpunt, dat in behoort te worden ingenomen, beoogen te regelen: 1o. het ve senijkundig Staatstoezicht en de veeartsenijkundige politie, we 20 Juli 1870 (*Stbl.* no. 131); 2o. de uitoefening der veeartseni, wet van 8 Juli 1874 (*Stbl.* 98); 3o. het onderwijs in de vee nijkunde en de voorwaarden tot verkrijging van het diploma veearts, wet van 8 Juli 1874 (*Stbl.* no. 99).

Wat het eerstgemelde onderwerp aangaat, was het niet de van den Staat om tusschenbeide te komen ten bate van ieder houder, voor zooveel *zijne* bezitting betreft, maar wel *om de* al te veelvuldig voorkomende kwade trouw en zorgeloosheid de landbouwers te keeren, door welke het bestaan van een voornamen tak van volksbestaan en volkswelvaart in *geval* van breiding van eene besmettelijke veeziekte in de waagschaal gesteld. Terwijl deze wet in het algemeen voorschrijft wat *tot* komiug of beteugeling moet worden in acht genomen — afzon ring, verbod van vervoer, afmaking van ziek of (casu quo) verd vee tegen vergoeding voor de eerste soort van de halve *waarde,* de laatste soort van de volle waarde, enz. — is niet alleen K. B. voorbehouden, om aan te wijzen welke ziekten voor besm telijk gehouden worden, en om slechts eenige dier *voorschrif* voor deze of gene ziekte toepasselijk te verklaren, maar ook vervoer en invoer van huiden en dergelijke en het houden veemarkten, enz. te verbieden. Een aantal K. B. zijn *bestemd* aan de wet uitvoering te geven, vooral die van 4 en 8 Dec. 18 (*Stbl.* no. 190 en 194), gewijzigd op 19 en 30 April 1871 (*Stbl.* no. en 37), terwijl de steeds heerschende longziekte nog de bij K. van 17 April 1874 (*Stbl.* no. 59) gemaakte bepalingen omtrent inenting en afzondering noodzakelijk heeft gemaakt.

VIII. *Accijnsen.*

Het behoort zeker tot de vereischten van een goed belastingstelsel, dat nevens den aard der te belasten voorwerpen en het bedrag der te heffen rechten, inzonderheid ook de aandacht worde gewijd aan de formaliteiten, door de belastingschuldigen te vervullen, opdat deze zoo eenvoudig mogelijk zijn en daarbij rekening worde gehouden met de geheele maatschappelijke inrichting, doch dat tevens de heffing dier wettiglijk bestaande accijnsen zooveel mogelijk worde verzekerd. Hoeveel gebreken ook overigens aan ons belastingstelsel mogen kleven, aan deze beide bedoelingen heeft de Regeering getracht te voldoen door het aanbieden van een wetsontwerp, waarbij werd voortgegaan op een weg, dien men reeds vroeger had ingeslagen, te weten het openen van de gelegenheid om zonder algeheele omwerking der welbekende algemeene wet van 1822 door middel van K. B. die wijzigingen aan te brengen, zij het ook voorloopig als proefneming, welke door verkeer, handel en nijverheid

gend werden gevorderd en voor eene afzonderlijke regeling vatwaren. Als zoodanig werden door de Regeering zelve aangen "de in- en doorvoer met spoorwegen en met stoombooten in gelde vaart op het buitenland, de vrijstelling in sommige geen van de visitatie of verificatie ter losplaats, het vervoer van leren in het terrein van toezicht, waarbij, behalve voor de hoog iste goederen, meer vrijheid kan gelaten worden, en het afgeven geleibilletten voor accijnsgoederen, dat onder zekere voorwaar- aan de handelaren zelven kan worden overgelaten." Daarnens had men echter bijzonder op het oog "betere verzekering der ijnsrechten bij den invoer," voor zooveel betreft wijn, zout, suiker vooral gedistilleerd. Ten aanzien van het laatste waren nieuw bepalingen, dat ook de heler van gesmokkeld goed even als de iokkelaar zelf wordt gestraft, en dat alle vervoer van gedistilleerd het terrein van toezicht door kinderen beneden de 15 jaren ordt verboden, van welk vervoer, vroeger bij kleine hoeveelheden egelaten, een schromelijk misbruik werd gemaakt. De wet zelve e men in het *Stbl.* n°. 61 van 4 April 1870, terwijl de tot 31 Dec. 373 beperkte duur van de geldigheid der eerstbedoelde bepalingen iter is verlengd tot 31 Dec. 1876. Eene uitvoerige regeling van e bedoelde vereenvoudigde formaliteiten werd daarop vastgesteld ij K. B. van 26 Maart 1872 (*Stbl.* n°. 19).

Zeer kort na deze meer algemeene wet kwam ook tot stand eene nieuwe wet op den *wijnaccijns* (20 Juli 1870, *Stbl.* n°. 127), waarin gebroken werd met een verouderden en voor den wijnhandel zeer belemmerenden toestand. Deze had in het leven geroepen drie soorten van entrepôts: de Rijksentrepôts, de partikuliere en de fictive entrepôts, van welke de tweede meer en meer noodwendig bleken te zijn en verlangd werden om gebruik te kunnen maken van het doorloopend crediet, doch tevens veel omslag en kosten voor de administratie medebrachten. Het nieuwe stelsel, waarbij veel hiervan werd vermeden en tevens voordeel voor den handel ontstond, is bekend als dat van het *verlengbaar crediet;* volgens dit stelsel wordt voor den voorraad, die bij den aanvang van elk driemaandelijksch tijdperk aanwezig is en voor de inslagen gedurende den loop daarvan, telkens crediet verleend tot aan het eind van het tijdperk, en wordt dan de accijns hetzij in termijnen hetzij in eens betaald van den wijn, die blijkt gedurende den loop van het tijdperk tot verbruik binnen 's lands te zijn uitgeslagen. Door opgaven van den handelaar omtrent den voorraad, dien hij na het eind van elk kwartaal nog over heeft van dien waarvoor hij is gedebiteerd, door onderzoek daarnaar van wege de administratie en door belasting van binnenlandschen wijn achtte men de ten deze beoogde heffing voldoende verzekerd. Aanvankelijk was ook voorgesteld om den gewonen bessenwijn te belasten, maar de Regeering kwam hierop terug, waarna het wetsontwerp in beide Kamers met bijna algemeene stemmen werd aangenomen.

In verband met deze wet werd vastgesteld een K. B. van 8 Mei

1873 (*Stbl.* n°. 46), omtrent de heffing en verzekering van accijns op den inlandschen wijn, hetwelk na 5 jaren door een moet worden vervangen.

Nog een ander onzer accijnsen, die op *bier en azijn*, waarbij schatkist voor 6 à 7 ton betrokken is, en die mede onderwo was aan een verouderd stelsel (waarin echter, zoo als wij in vorig overzicht aanduidden, reeds in 1867 een bres was gesche erlangde een nieuwe regeling bij de wet van 25 Juli 1871 (n°. 92). Ofschoon van meer dan ééne zijde en ook in de Ka er ernstig op werd aangedrongen om dezen accijns, drukkende een uitgebreide doch zeer voor grootere ontwikkeling vatbare ind trie, geheel te doen verdwijnen (welk verdwijnen binnen kor tijd door Mr. O. VAN REES in dit Jaarboekje 1860, bl. 272, als twijfelachtig werd voorgesteld), bepaalt deze wet er zich toe om de fabrikanten de keus te laten tusschen twee grondslagen berekening der belasting: naar den inhoud van de roerkuip of de hoeveelheid der gebruikte grondstof. Bestendigd bleef de gevolge van het hooge tarief aanwezige bescherming der zware b soorten, die niet meer in overeenstemming is met de bij ons ge dende beginselen. Bij twee K. B. van 22 Dec. 1871 (*Stbl.* n°. en 132) is deze wet ook toepasselijk verklaard op bierbrouwerije waarin rijst als grondstof wordt gebruikt (met de beperking, d alleen de hoeveelheid grondstof tot grondslag wordt genomen) e op azijnmakerijen die suiker of melasse als grondstof bezigen.

Ten behoeve van de industrie en om een meer algemeen verbru te bevorderen, werd het K. B. van 10 October 1866 herzien e vervangen door dat van 14 Sept. 1872 (*Stbl.* n°. 89), en werd daar vrijdom verleend: 1°. van invoerrecht op houtgeest; 2°. van de accijns op het gedistilleerd ter sterkte van minstens 85 pCt. d vermenging met houtgeest ongeschikt gemaakt om als drank te dienen.

Het stelsel, dat bij de wet van 1867 omtrent de binnenlandsch suiker was aangenomen, om namelijk aan de fabrikanten de keu te laten, of zij naar de hoeveelheid der werkelijk verkregen suiker of naar de dichtheid van het onzuivere sap wilden aangeslagen worden, is bij de wet van 19 Juni 1871 (*Stbl.* n°. 68) tot 31 Juli 1873 bestendigd, omdat de chemie op dit punt voor de voortbrengers nog tot geen afdoend resultaat had geleid.

Omtrent den *accijns op de zeep* en dien op het *geslacht*, die steeds op het programma van afschaffing blijven, en het *patentrecht* dat in zijn tegenwoordigen vorm ook niet behoort te blijven bestaan, is slechts een ernstige maatregel voorgesteld bij de ontwerpen eener Inkomstenbelasting, eerst in 1870 en gewijzigd in 1871, die hen wilde doen verdwijnen. Met de verwerping van art. 1 van dit laatste ontwerp, welke de intrekking van het geheele wetsvoorstel ten gevolge had in Mei 1872, bleven ook genoemde belastingen weder in wezen, en het is te verwachten, dat, terwijl van elken nieuw optredenden Minister van Financiën een verandering van ons belas-

;stelsel wordt verlangd, en afschaffing zonder een aequivalent waarlijk is, de duur er van nog wel eenigen tijd verzekerd zal zen.

De *gemeentelijke accijnsen*, waarvan de geheele afschaffing in 1865 rd beoogd, doch die reeds toen voor een aantal gemeenten nog ı tijdelijk noodzakelijk kwaad bleken te zijn, hebben nog eenaal de wetgevende macht moeten bezig houden, daar ook na een ergangstijdperk van 5 jaren, 21 gemeenten in meerdere of minre mate ontheffing van de algemeene wet verlangden, en een dicte belasting daar nog niet kon worden toegepast of verhoogd. e bevoegdheid om, behoudens de koninklijke goedkeuring, de bij der genoemde verbruiksbelasting te heffen, werd haar dan ook erleend bij de wetten van 25 Dec. 1871 (*Stbl.* n°. 170/190).

IX. *Handel en Scheepvaart.*

Hoewel het buiten het doel dezer bladzijden ligt de aandacht te vestigen op onze koloniale wetgeving, voor zoover zij met de nijverheid in verband staat, zullen wij én wegens de aansluiting bij ons overzicht van 5 jaren geleden èn vooral om het gewicht van het onderwerp voor de nijverheid van het moederland, geen verdediging behoeven bij het vermelden der *Indische tariefsherziening.* De werking der tariefwet van 3 Juli 1865 (*Stbl.* n°. 76), oorspronkelijk slechts tot 1 Januari 1872 beperkt, werd tot tweemalen toe met een jaar verlengd, en inmiddels werd bij de wet van 17 November 1872 (*Stbl.* n°. 120) een nieuw tarief vastgesteld. De reeds trapsgewijze doch belangrijk afgenomen bescherming van Nederlandsche goederen van verschillenden aard, vooral manufacturen, is bij dit tarief geheel opgeheven. Reeds in 1871 was voorgesteld de differentieele rechten, van 25 tot op 10 pCt. gedaald, geheel te doen vervallen, doch met behoud van een algemeen recht van 10 pCt., zooals sedert 1866 voor goederen van Nederlandschen oorsprong bestond; een gewichtige stap werd gedaan door het voorstel, om in dat ontwerp de 10 pCt. te verlagen tot op 6 pCt., zuiver als fiscaal middel. Niet zonder heftigen strijd zoowel tegen de verdedigers der differentieele rechten, als tegen de voorzichtige voorstanders van een overgangstijdperk, en eindelijk tegen de pogingen om geheel nieuwe stelsels in te voeren, die weinig ondersteuning vonden, werd dit ontwerp volgens het voorstel der Regeering in de Tweede Kamer met eene geringe meerderheid aangenomen, en viel het protectiestelsel met de certificaten van oorsprong. Een amendement om alle uitvoerrechten te doen vervallen, werd met eene aanzienlijke meerderheid verworpen. Eerst sedert 1 Januari 1874 is de wet in werking en de beoordeeling van haren invloed moet dus voor later voorbehouden blijven.

Insgelijks nauw met onze koloniale aangelegenheden in verband staande, was het in Mei 1873 door de Regeering gedaan voorstel, om de *overeenkomst met de Nederlandsche Handel-Maatschappij*, die

sedert 1853 bestond en met 31 December 1874 zou vervallen vernieuwen en wel voorloopig tot 31 Dec. 1879 met stilzwijg. verlenging bij gebreke van opzegging. De groote meerderheid vertegenwoordiging ondersteunde deze voordracht en ingevolge doelde overeenkomst, bekrachtigd bij de wet van 17 Juni (*Stbl.* n°. 88), blijft de Ned. Handel-Maatschappij tegen een laagd commissieloon, en behoorlijk al hare verplichtingen mende, de eenige tusschenpersoon tot het vervoeren, opslaan, koopen enz. van de producten, die de Regeering uit Indië aanv. zonder dat hierin echter eenige verzekering ligt opgesloten, dat consignatiestelsel steeds zal gehandhaafd blijven.

Voor het *consulaatwezen* kwamen achtereen volgens onderscheidene zeer noodige voorzieningen tot stand. Bij de wet van 25 J. 1871 (*Stbl.* n°. 91) werd de bevoegdheid der consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke acten geregeld, alsmede de consulaire rechtsmacht, omtrent welke laatste zoowel in burgerlijke in strafzaken uitvoerige voorschriften werden gegeven, nog nader omschreven in de K. B. tot uitvoering van 19 Sept. 1872 (*St.* n°. 92/94). Bij de wet van 18 April 1874 (*Stbl.* n°. 65) werd almede de consulaatrechten vastgesteld, en kwam bij K. B. v. 27 Juni 1874 (*Stbl.* n°. 74) een reglement voor de Ned. consulaire ambtenaren tot stand.

Betreffende hetzelfde onderwerp werd op 18 Nov. 1871 met Spanje een overeenkomst gesloten (de eerste van dien aard), waarbij de rechten, voorrechten en vrijdommen der consuls van den eenen en den anderen Staat werden vastgesteld, welke werd goedgekeurd bij de wet van 20 Januari 1873 (*Stbl.* n°. 23). Op eerstgenoemden datum werd tevens onderteekend een nieuw verdrag van handel en scheepvaart met hetzelfde Rijk, waarvan eenige artikelen de vereischte bekrachtiging erlangden bij de wet van 14 November 1872 (*Stbl.* n°. 118).

Het hernieuwde voorstel der Regeering, om ten behoeve van onzen verlevendigden handel op China aldaar een gezantschap te vestigen, werd in het begin van 1870 weder verworpen, doch op de begrooting voor 1872 werd de bezoldiging goedgekeurd voor een consul-generaal aldaar, die ook eenig diplomatiek karakter bij de Chineesche Regeering zou bezitten.

De voor het noorden des lands, vooral in verband met de aldaar eindigende spoorweglijn, zoo belangrijke *haven van Harlingen*, is niet zonder moeite door de wet van 1 Juni 1870 (*Stbl.* n°. 86) de voor haar zeer noodige vergrooting en verbetering deelachtig geworden, waarvan de uitvoering, die op ruim *ƒ* 2 millioen is geraamd, ongeveer 5 jaren zal vorderen.

Minder gelukkig was de Regeering met haar in het begin van 1873 gedaan voorstel, om voor Rijks kosten een *droogdok te Vlissingen* op te richten. Wel vereenigde zich de meerderheid der Tweede Kamer met de zienswijze, dat in het belang van de scheepvaart, en in verband met de voltooiing der havenwerken en van

spoorweg der genoemde stad (aan welke, mits van velerlei middelen goed voorzien, eene bij uitstek schoone toekomst door en wordt voorspeld), die aanleg onmisbaar was, doch de Eerste mer verwierp de voordracht: de vragen of het hier wel een algemeen belang gold en of het werk niet meer eigenaardig aan de tikuliere nijverheid moest worden overgelaten, waren de voornaamste redenen van tegenstand.

Dezelfde ongunstige uitslag was het deel van een ander reeds in 370 gedaan voorstel, waarbij dezelfde stad ook in hooge mate etrokken was. Wij bedoelen de poging van eenige leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal, om eene *stoompakketvaart op Amerika* door een ruime ondersteuning van Staatswege in staat te tellen de risico's der eerste jaren van bestaan te dragen. Door de HH. s' Jacob, Kalf, de Bruyn Kops, Tak en Stieltjes werd een wetsontwerp voorgesteld, waarvan art. 1 luidde: "Onze Minister van Financiën wordt gemachtigd, om op zoodanige voorwaarden, als door hem in het algemeen belang noodzakelijk wordt geacht, aan eene in Nederland gevestigde onderneming, welke zich verbindt om op vaste tijden van 1 Juli 1872 af minstens eenmaal 's maands, en van 1 Juli 1873 af minstens eenmaal in de 14 dagen uit Vlissingen naar Nieuw-York en omgekeerd te varen met stoombooten, die in alle opzichten kunnen wedijveren met de schepen der bestaande transatlantische stoomvaartlijnen, eene tegemoetkoming uit 's Rijks schatkist van niet meer dan *f* 600,000 in het jaar, voor den tijd van hoogstens 10 jaren toe te leggen." Hoewel nauwkeurig en belangrijk toegelicht, en na van alle zijden in de gewisselde stukken te zijn onderzocht, vond dit voorstel, zoowel wat het hoofdbeginsel, dat er aan ten grondslag lag, als wat zijne onderdeelen betreft, bestrijding: het werd dan ook met 44 tegen 22 stemmen afgewezen.

Een gunstiger uitslag viel te beurt aan een ander voorstel, dat mede in den boezem der Tweede Kamer zijn oorsprong nam, te weten, dat tot het houden eener *Enquête omtrent de Ned. koopvaardijvloot*, gedaan in den aanvang van het zittingjaar 1873/74. Het werd aanbevolen in een uitvoerige memorie van toelichting, die, voorgelicht door de officieele statistiek, den achteruitgang onzer koopvaardijvloot aantoonde en aanleiding gaf tot het stellen der drie volgende vragen: 1°. Welke is de toestand van het materieel en van de bemanning der Ned. koopvaardijvloot? 2°. Welke zijn de oorzaken van de afnemende sterkte dier vloot en van haar verminderd aandeel in de scheepvaartbeweging, zoo der Nederlandsche als der vreemde havens? 3°. Kunnen er van overheidswege maatregelen genomen worden, om aan de scheepvaart onder Nederlandsche vlag eene krachtige en toenemende ontwikkeling te verzekeren?" Voorzeker mag men uit het Verslag, dat eerst dezer dagen het licht zag, belangwekkende mededeelingen verwachten, die zoowel voor den handel als voor de Regeering vingerwijzingen (waarschijnlijk verbonden met terechtwijzingen en verwijten) opleveren, welken

weg zij, ieder op zijn standpunt, hebben in te slaan, om een nieuw leven te schenken aan een zoo belangrijk deel van ons volksbestaan als de scheepvaart oplevert, waarvan men reeds aanvankelijk kwijning moeilijk kan ontkennen.

Eene zeer nuttige en noodige aanvulling van het Wetboek van Strafrecht werd verkregen door de wet van 12 April 1872 (*Stbl.* n°. 3?) straf bedreigende tegen de vernieling en onbruikbaar making van schepen en andere vaartuigen door andere dan de in art. 434 - 435, *C. P.*, genoemde middelen. Door deze laatste, welke alleen spreken van brandstichting en het doen springen van een mijn, werd niet getroffen het wederrechtelijk en opzettelijk doen zinken of stranden van schepen en andere vaartuigen, het vernielen of onbruikbaar maken van deze, ook met het oogmerk om zich of anderen wederrechtelijk te bevoordeelen of anderen wederrechtelijk te benadeelen, alsmede het in gevaar brengen van eens anders leven of het veroorzaken van eens anders dood door de bovengenoemde feiten. Tegen dit alles werd alsnu gewaakt, en alzoo voldaan aan den reeds lang uitgesproken wensch van den handel en de assuradeurs.

Ten slotte zij hier aangestipt, dat kamers van koophandel en fabrieken werden opgericht te Nijkerk (K. B. van 24 Maart 1872, n°. 18) in de gemeente Opsterland (K. B. van 14 Maart 1873, n°. 35) en te Franeker (K. B. van 3 Nov. 1873, n°. 11).

Amsterdam, Mei 1875. JOSUA VAN EIK JZN.

SPAARBANK VOOR DE STAD AMSTERDAM.

Garantie-Kapitaal ƒ 400,000 *Certificaten* 2½ *pCt. Werkelijke Schuld.*

Met verwijzing naar het uittreksel uit het 25-jarig verslag der Amsterdamsche Spaarbank (1848—1873) in het *Jaarb.* 1874, afd. III, bl. 48, deelen wij hiermede het verslag over 1874.

De Spaarbank voor de stad Amsterdam houdt hare zittingen, tot het ontvangen van gelden in het hoofdbureau, Oude Turfmarkt N°. 9, op Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag des avonds van 6 tot 8 ure, en bovendien des Dinsdagsavonds van 6 tot 8 ure in twee Bijbureaux, het Koning Willemshuis en Zeemanshuis. De zittingen tot terugbetalingen worden gehouden in het Hoofdbureau des Dinsdags- en Donderdagsavonds van 6 tot 8 ure.

1873.		1874.
3 pCt.	De Spaarbank heeft aan de inbrengers uitgekeerd..............................	3 pCt.
798,073.19½	De som der stortingen heeft bedragen.....ƒ	1,027,138.82½
619,683.88½	De som der terugbetalingen heeft bedragen. 〃	682,906.74
32,499.58	Aan renten is bijgeschreven...............〃	40,547.61
1,347,418.58	Het kapitaal aan de inbrengers verschuldigd op 31 Dec...........................〃	1,732,198.27½
	De Bezittingen bestaan op 31 December uit de navolgende waarden:	
ƒ 43,000.—	Effecten, Certificaten Nat. Werk. Schuld....〃	33,000.—
〃 15,000.—	Beleeningen.................................〃	—
〃 1,079,000.—	Prolongatiën................................〃	1,592,500.—
〃 61,500.—	Hypotheken..................................〃	58,000.—
〃 50,000.—	Pandbrieven Nationale Hypotheekbank.....〃	50,000.—
〃 —	Aandeelen Garantie-kapitaal 2de Serie......〃	15,000.—
〃 100,000.—	Rente-Cassa.................................〃	—
〃 12,538.13½	Kassa-Rekening.............................〃	11.084.64½
〃 16,917.46	Kassier.......................................〃	366.16½
	Reserve-Fonds:	
	ƒ 10,000.— Vaste goederen.....ƒ 10,000.—	
	〃 30,000.— Effecten...........〃 30,000.—	
〃 40,000.—	———— ————〃	40,000.—
〃 23,833.74½	Reserve voor aflossing van aandeelen in het Garantie-kapitaal..........................〃	3,241.74
〃 3,998.17	Renten, nog te ontvangen.................〃	5,070.79½
〃 500.—	Mobilair..	500.—

1873.		1874.
47,743	Het aantal stortingen heeft bedragen............	50,233
16,882	Het aantal terugbetalingen heeft bedragen........	18,35[illegible]
4,321	Als nieuwe inbrengers zijn ingeschreven.........	4,814
2,316	Als inbrengers zijn afgeschreven...............	2,345
17,169	Het aantal inbrengers bedraagt op 31 December..	19,635

Op 31 December waren de saldo's verdeeld als:

1873		1874
6,938	tot *f* 10 en daar onder..........	7,693
4,495	van „ 10 tot *f* 50............	4,981
2,154	„ „ 50 „ „ 100............	2,423
1,788	„ „ 100 „ „ 200............	2,071
719	„ „ 200 „ „ 300............	911
370	„ „ 300 „ „ 400............	426
227	„ „ 400 „ „ 500............	305
134	„ „ 500 „ „ 600............	213
97	„ „ 600 „ „ 700............	145
53	„ „ 700 „ „ 800............	147
47	„ „ 800 „ „ 900............	82
32	„ „ 900 „ „ 1,000............	48
32	„ „ 1,000 „ „ 1,100............	45
11	„ „ 1,100 „ „ 1,200............	17
13	„ „ 1,200 „ „ 1,300............	22
10	„ „ 1,300 „ „ 1,400............	19
4	„ „ 1,400 „ „ 1,500............	17
11	„ „ 1,500 „ „ 1,600............	10
4	„ „ 1,600 „ „ 1,700............	7
4	„ „ 1,700 „ „ 1,800............	10
2	„ „ 1,800 „ „ 1,900............	5
2	„ „ 1,900 „ „ 2,000............	7
10	„ „ 2,000 „ „ 2,100............	11
2	„ „ 2,100 „ „ 2,200............	3
2	„ „ 2,200 „ „ 2,300............	4
1	„ „ 2,300 „ „ 2,400............	1
—	„ „ 2,400 „ „ 2,500............	1
1	„ „ 2,500 „ „ 2,600............	3
—	„ „ 2,600 „ „ 2,700............	1
—	„ „ 2,800 „ „ 2,900............	1
1	„ „ 2,900 „ „ 3,000............	—
—	„ „ 3,000 „ „ 3,100............	3
2	„ „ 3,500 „ „ 3,600............	—
—	„ „ 3,900 „ „ 4,000............	1
—	„ „ 4,100 „ „ 4,200............	1
1	„ „ 5,500 „ „ 5,600............	—
1	„ „ 6,300 „ „ 6,400............	—
—	„ „ 6,500 „ „ 6,600............	1
1	„ „ 7,300 „ „ 7,400............	—
—	„ „ 7,700 „ „ 7,800............	1
f 78.48	Het gemiddeld kapitaal, aan elken inbrenger verschuldigd, is op 31 December.............	*f* 88.21

TOEPASSING DER STOOMKRACHT BIJ DE FABRIEKNIJVERHEID ENZ. IN NOORD-HOLLAND.

In het *Provinciaal Verslag van Noord-Holland* wordt sedert vele jaren een belangrijke opgave medegedeeld van de verschillende fabrieken in de onderscheidene gemeenten van dat gewest, ingedeeld naar den aard der fabrieken: metaalbewerking, houtbewerking enz., enz., met opgaven van het aantal stoomtuigen, hunne paardenkracht en ketels. In dat over 1873, bl. 508, wordt de onderstaande vergelijking van het getal paardenkracht gevonden. Hoogst wenschelijk zou het naar ons inzien zijn, zoo ook in de andere *Provinciale Verslagen* een dergelijke opgave, op dezelfde wijze ingericht, wierd medegedeeld.

	1853.	1858.	1863.	1868.	1873.
Metaalbewerking	194	332	384	364	463
Houtbewerking	18	64	119	246	518½
Graanbewerking	302	428	468	500	535
Suikerbewerking	?	?	?	609	807
Katoen-, linnen-, zijde-, wol- en haarbewerking	167	245	589	937	722
Bereiding van chemicaliën drogerijen en verfwaren	87	83	118	164	341
Gasfabricage	21½	37	40½	53⅙	53½
Oliefabricage	20	41	49½	52	199
Kaarsenfabricage	6	78	78	71	31
Bier- en azijnfabricage	2	7	22	54	125
Genever- en likeurstokerij	—	—	—	4	8
Diamantslijperij	86	117	117	125	219
Touwslagerij	40	40	40	48	48
Papierfabricage, boek- en steendrukkerij en lettergieterij	60	58	69	114	153
Tras-, cement- en gipsbereiding	—	—	10	41	51
Alle overige fabrikaten	27½	81½	28	54	84
Bemalingswerktuigen	1023	1832	1917	2027	2532½
Landbouwwerktuigen	—	28	37	56	105½
Duinwaterleiding	—	256	256	256	256

DE RIJNSCHEEPVAART IN 1873 EN 1874.

In het *Jaarboekje* van 1873 leverde ik een overzicht van Nederlands handel en scheepvaart op den Rijn in 1870, 1871 en 187. Gaarne zou ik dit thans voor de jaren 1873 en 1874 hebben voortgezet, maar voor het laatste jaar ontbreken vooralsnog al bescheiden, wat betreft het algemeen vervoer voorbij Lobith, zo dat ik mij daarvoor tot enkele opgaven omtrent de Amsterdamsche Rijnvaart zal moeten bepalen.

Op het lang uitblijven van de officiëele opgaven in de Ne. *Staatscourant* heb ik reeds meermalen gewezen. Misschien wordt met de opname gewacht, totdat ze aan de Centrale Commissie voor de Rijnvaart, tot opmaking van haar Algemeen Verslag, worden toegezonden, dat meest in de maand Augustus wordt gearresteerd. Deze reden zou echter weinig afdoende zijn, en eene vroegere openbaarmaking blijft wenschelijk en is voorzeker ook mogelijk, wanneer de veel omvangrijker staten van in-, uit- en doorgevoerde goederen, maandelijks door het ministerie van financiën veel sneller worden bewerkt en uitgegeven.

Voor den staat der in 1872 en 1873 voorbij Lobith op- en afwaarts vervoerde goederen, heb ik den vorm aangenomen, door de Centrale Commissie voor hare algemeene Rijnvaart-statistiek vastgesteld, en die evenzoo voor de Duitsche spoorweg-statistiek is aangewezen. Waarom ik hem omslachtig en gebrekkig acht, heb ik in een voorgaand opstel vermeld: nu hij echter ook voor de Nederlandsche Rijnvaart-statistiek is aangenomen, en de Minister van Financiën bij Resolutie van 28 Febr. 1874 n⁰. 40, expediteuren en agenten van stoombootmaatschappijen en verdere belanghebbenden heeft uitgenoodigd te zorgen, dat in de manifesten, bestemd voor het kantoor Lobith, de soort der goederen dienovereenkomstig worde vermeld, scheen het nutteloos werk hier de aangenomen goederenverdeeling tot een meer eenvoudigen vorm te reduceeren.

§ 1. *De Rijnscheepvaart van Nederland in* 1873.

Het verkeer op den Rijn voorbij Lobith heeft bedragen volgens de opgave in de *Nederl. Staatscouranten* van 21 Juni 1873 en 5, 6 Juli 1874:

	OPVAART.		AFVAART.	
	1872. Centenaars.	1873. Centenaars.	1872. Centenaars.	1873. Centenaars.
fval.				
. Beenderen	813	—	—	—
2. Borstels, haar, hoornen, klauwen, lijmvleesch en spieren	5,416	5,982	27,824	29,009
3. Glasscherven	582	—	84	—
4. Lompen	2,460	764	46	49
5. Alle andere	6,347	—	8,472	—
Asphalt, hars van alle soort., pek, teer.				
6. Asphalt	5,349	2,281	28,250	44,486
7. Hars van alle soorten, pek	224,638	172,794	2,573	1,330
8. Teer	20,432	18,396	1,626	57
9. *Beenderen, verkoold en gemalen.*	1,442	983	116	126
10. *Bordpap. en vilt voor dakbedekk.*	—	—	1,460	396
Brandstoffen, behalve hout.				
11. Bruinkool	—	—	—	90
12. Coaks	100	—	6,716	16,880
13. Houtskolen	24	—	—	24
14. Steenkolen	20,405	91,185	17,624,365	20,522,388
15. Turf	740	993	—	342
16. Alle and. (briquets, runkoeken, enz.)	—	—	—	—
Drogerijen en apothekerswaren, chemicaliën en verfwaren.				
17. Aetherische en terpentijnolie	17,392	10,415	530	20
18. Chemicaliën, drogerijen en apothekerswaren	106,480	184,549	66,974	47,623
19. Lood-, zink- en kremserwit	2,680	1,019	50,976	44,224
20. Lijm	1,954	943	3,594	1,252
21. Meekrap en garancine	8,839	30,348	671	445
22. Mineraalolie en petroleum	204,428	214,428	349	408
23. Potasch	10,619	16,100	25,156	20,348
24. Salpeter	166,212	108,192	4,927	770
25. Soda en sodaäsch	55,168	22,544	13,480	6,783
26. Verfhout, in blokken, gemalen, geraspt	160,614	60,525	672	4,151
27. Verfwaren en verfaarde	114,920	21,235	45,986	90,861
28. *Drukwerk, boeken, landkaarten en gravures*	342	119	2,522	1,213
29. *Emballage van alle soorten (vaten, kisten, zakken, enz.)*	10,594	2,204	50,141	51,422
Erts en andere delfstoffen.				
30. IJzererts	1,854,296	1,984,166	3,449	20,206
31. Zwavelzink en galmei	2,028	164,413	436	28,840
32. Alle andere	41,826	3,607	207,128	167,414
33. *Gereedschappen (bouw- en huis-), meubel. en muziekinstrument.*	2,860	1,459	2,549	5,177
34. *Glas en glaswerk*	3,592	1,140	6,094	3,934
Hout en houtwerk, manden- en zeeftenmakerswerk.				
35. Bouw- en werkhout uit Europa	996,948	1,720,848	558,396	221,918
36. Brandhout	326	51	16,163	14,779
37. Hout-, manden- en zeeftenmakerswerk	7,864	111,961	15,746	7,974
38. Schors en run	478	3,620	2,789	5,540
39. Werkhout van buiten Europa	30,856	15,510	462	200

	OPVAART.		AFVAART.	
	1872. Centenaars	1873. Centenaars	1872. Centenaars.	1873 [illegible]
Huiden, vellen, leder, pelterijen, vederen.				
40. Huiden en vellen	51,468	22,390	2,644	[illegible]
41. Leder	10,125	5,087	11,593	[illegible]
42. Lederwerk	446	1,188	9,568	[illegible]
43. Pelterijen	42	1	—	
44. Vederen en dons	360	97	826	[illegible]
Katoen en katoenen goederen.				
45. Garen van katoen	118,900	618,953	6,312	[illegible]
46. Goederen van katoen	10,387	3,832	11,366	[illegible]
47. Ruwe katoen	226,822	116,808	461	[illegible]
Koloniale waren, specerijen, eet- en drinkwaren.				
48. Appeldrank	—	—	—	—
49. Azijn	116	22	1,124	[illegible]
50. Bier	926	630	18,882	[illegible]
51. Bokking	4,432	1,095	—	[illegible]
52. Boter	136	70	278	[illegible]
53. Cacao	3,374	2,714	1	[illegible]
54. Cichorei, en surrogaten voor koffie.	4,886	2,032	449	[illegible]
55. Eieren	—	21	583	[illegible]
56. Haring	71,500	41,137	116	[illegible]
57. Kaas	2 462	1,189	5,940	6,305
58. Koffie	576,890	380,520	784	[illegible]
59. Meel en Meelfabriekaten	17,654	16,416	129,784	147,447
60. Melk	—	—	—	—
61. Mineraalwater	—	42	116,492	115,637
62. Rijst	147,650	152,556	598	10
63. Specerijen (peper, piment en andere)	20,460	15,548	23	45
64. Spirtualiën	7,643	93	10,466	17,6[illegible]
65. Spiritus	5.648	9,152	—	7,097
66. Stroop, melasse en honig	5,682	5,577	82,496	41,725
67. Suiker, ruwe	42,438	7,298	3,886	—
68. Suiker, geraffineerde	4,894	4,789	82	7,828
69. Tabak	102,390	23.610	38,764	30,356
70. Tabaksfabriekaten	986	1,986	19,172	5,993
71. Thee	2,340	1,266	28	2
72. Visch en vischwaren (niet afzonderlijk genoemde)	21.752	12,516	127	323
73. Wijn	76,390	55,436	220,178	224,693
74. Zout (behalve tot landbemesting).	196	—	126,780	87,081
75. Zuidvruchten	68,678	27,771	42	[illegible]
76. Alle andere	15,368	13,618	10,474	674
77. *Kramerijen en galanterieëwaren.*	8,206	6,131	13,184	87,968
Linnengoederen.				
78. Linnen garens	12,912	915	169	55
79. Lijnwaad en zeildoek	24,560	22,437	1,224	736
80. *Lijnkoeken en lijnkoekenmeel*	694	—	48,443	18,135
Meststoffen.				
81. Guano	178,242	284,088	532	6,566
82. Zout voor landbemesting	—	325	—	—
83. Alle andere	36,626	1	429	36,120

	OPVAART.		AFVAART.	
	1872. Centenaars.	1873. Centenaars.	1872. Centenaars.	1873. Centenaars.
***Metalen** (behalve ijzer).*				
84. Koper	30,615	7,478	1,064	445
85. Koper-, Messing-, lood- en ander metaalwerk	3,792	2,044	9,456	10,704
86. Lood	18,242	8,896	175,913	204,574
87. Messing	3,460	220	895	88
88. Tin	13,861	7,048	—	368
89. Zink in blokken	598	32	105,479	32,086
90. Zink in platen of bladen	164	81	19,580	38,246
91. *Militaire uitrustingen en ammunitie*	—	163	1,328	17,377
Minerale voortbrengselen (niet afzonderlijk genoemd).				
92. Zwavel	111 210	98,102	—	5
93. Alle andere (vitriool, loodglit, enz.)	27,756	505	55,260	7,304
94. *Papier en bordpapier (behalve voor dakbedekking)*	1,780	1,747	28,416	72,508
95. *Porcelein en aardewerk*	166	31,118	1,954	28,345
96. *Pottenbakkerswerk (steengoed).*	74,914	43,588	95,986	51,264
Steen, aarde, cement, kalk en gips.				
97. Cement (tras)	300,265	256,714	446,520	368,788
98. Dakpannen, tigchelsteenen en draineerbuizen	421,843	138,100	27,674	—
99. Kalk, gebrande	—	820	—	6,050
100. Klei	114,876	24,548	364,236	—
101. Krijt	—	33,135	86	4,180
102. Leisteen	134,260	111,957	2,013	4,580
103. Steen, ruw en bewerkt	157,876	793,548	7,164,380	4,919,223
104. Zwaarspaath, ruw en gemalen	502	7,503	111,475	101,213
105. Alle andere (gewone en metselaarde, leem, kiezel en zand)	63,319	43,127	1,287,309	1,006,355
106. *Vee (levend)*	—	2	6	—
Veld-, tuin en boomvruchten.				
107. Gerst	—	190,369	319,440	22,800
108. Rogge	1,084,225	2,335,482	9,404	156
109. Tarwe en spelt	1,144,500	2,205,263	126,586	97,094
110. Andere graansoorten (boekweit, gierst, maïs, enz.)	30,115	55,031	18,844	80
111. Aardappelen	536	3,102	209,630	207,105
112. Boomvruchten (gedroogde)	4,324	3,797	3 196	1,459
113. Boomvruchten, versche (behalve zuidvruchten)	192	311	32,648	41,637
114. Haver	—	61,501	12,048	21
115. Hop	56	179	11,846	6,307
116. Peulvruchten	2,600	22,245	36	57
117. Stroo, hooi	1,760	20,226	—	491
118. Zaden en zaad	105,270	10,830	9,450	4,390
119. Alle andere	30,486	4,393	25,648	15,582
Vetwaren.				
120. Boomolie	43,448	11,010	5,006	11
121. Lijnolie	106,640	75,649	24	—
122. Palmolie en kokosnootolie	101,386	101,665	816	4,513
123. Talk	20,870	9,518	112	73
124. Traan	60,913	20,879	—	439

	OPVAART.		AFVAART.	
	1872. Centenaars.	1873. Centenaars.	1872. Centenaars.	1873. Centenaars.
Vetwaren.				
125. Vet en andere olie (in vaten)...	190,680	118,567	15,992	9,[illegible]
126. Zeep, wagensmeer, kaarsen.....	3,676	2,479	12,160	[illegible]
127. *Vlas, hennip en werk*.........	30,496	1,409	128	2,[illegible]
128. *Werktuigen en gedeelten van werktuigen*................	75,416	60,316	9,156	12,[illegible]
Wol en wollen goederen.				
129. Wol, dierlijke.................	30,125	25,463	2,492	1,[illegible]
130. Wollen garens.................	72,518	200	576	1,[illegible]
131. Wollen goederen en halfwollen goederen.....................	13,600	2,094	25,344	36,[illegible]
132. Kunstwol......................	—	487	19,500	27,[illegible]
IJzer, staal, alsmede ijzer en staalwaren.				
133. IJzer, ruw, in blokk., stukken, enz.	6,219,695	2,746,074	936,816	[illegible]
134. IJzer, bewerkt, met uitzonder. van dat genoemd onder no. 135—137.	41,967	83,230	126,256	37,[illegible]
135 Spoorstaven....................	5,909	188,561	154,082	49,[illegible]
136. Groote gegoten ijzerwaren......	86,356	41,015	79,869	[illegible]
137. Ander ijzerwerk, staalwaren.....	44,672	21,690	10,572	56,[illegible]
Zijde en zijden goederen,				
138. Zijde, ruwe, geverfde en getwijnde.	3,028	1,316	292	[illegible]
139. Zijden goederen................	73	356	143	[illegible]
140. Half zijden goederen...........	649	—	22	[illegible]
141. *Alle niet genoemde goederen*....	43,509	123,018	45,690	[illegible]
	16,975,938	16,883,823	31,930,567	30,769,[illegible]
Waarbij hout in vlotten.....	—	—	1,053,916	960,[illegible]
Totaal......	16,975,938	16,883,823	32,984,483	31,[illegible]

Het vervoer op den Rijn voorbij Lobith, is dus in 1873 zoowel op- als afwaarts een weinig verminderd. Dit is meermalen gebeurd en met vrij wat grootere schommeling. Zoo viel het vervoer opwaarts van 7,539.799 cntrs. in 1858 tot 5,212,083 cntrs. in 1859 en van 6.928,838 cntrs. in 1862 weder tot 5,976,168 cntrs. in 1863; terwijl het afwaarts daalde van 30,528,446 cntrs. in 1869 tot 25,631,536 cntrs. in 1870. Maar het verlies herstelde zich spoedig en het vervoer bleef voortdurend vermeerderen, blijkens de volgende cijfers, die het gemiddeld jaarlijksch transport voorbij Lobith aangeven, in millioentallen centenaars [1].

[1] In deze cijfers is het hout tot 1859 voor het fictief gewicht (opwaarts 1¼ cntr. per stère zacht hout, 2¼ cntr. per stère hard hout; afwaarts 2 cntrs. per stère zacht hout en 4 cntrs. per stère hard hout. en daarna voor het werkelijk gewicht (9 cntrs. per stère zacht hout en 16 cntrs. per stère hard hout) aangenomen. Dit *werkelijk gewicht* is natuurlijk ook bij benadering vastgesteld, maar komt aanmerkelijk dichter bij de waarheid. In het verslag der centrale commissie van 1873 is nog altijd het hout in vlotten op den Duitschen Rijn met het fictieve gewicht opgegeven, hoewel het, sedert de afschaffing der Rijnvaartrechten elke reden van bestaan heeft verloren.

	Opwaarts.	Afwaarts.	Te zamen.
1832—1834	1.7	5.4	7.1
1835—1839	2.0	7.0	9.0
1840—1844	3.5	5.9	9.4
1845—1849	4.2	6.7	10.9
1850—1854	5.0	9.6	14.6
1855—1859	6.1	11.0	17.1
1860—1864	6.1	19.2	25.3
1865—1869	6.9	28.9	35.8
1870—1873	14.8	29.6	43.9

Maar in welke verhouding staat het vervoer op den Rijn tot het algemeene verkeer met Duitschland?

De algemeene uitvoer uit Nederland naar Duitschland heeft bedragen:

in 1872................1,524,546 ton
" 1873................1,798,846 "

daarvan zijn vervoerd:

	1872.	1873.
over zee	81,670 ton of 5.36 %	61,813 ton of 3.44 %
over de landzijde	1,442,876 " 94.64 "	1,737,033 " 96.56 "
Te zamen	1,524,546 ton of 100 %	1,798,846 ton of 100 %

Van de over de landzijde uitgevoerde goederen, werden getransporteerd:

	1872.	1873.
op den Rijn	848,797 ton of 58.83 %	844,191 ton of 48.60 %
op andere rivieren, spoor- en andere wegen	594,079 " 41.17 "	892,842 " 51.40 "
Te zamen	1,442,876 ton of 100 %	1,737,033 ton of 100 %

De algemeene invoer in Nederland uit Duitschland heeft bedragen:

in 1872...............2,360,891 ton
" 1873 ....2,555,672 "

daarvan zijn vervoerd:

	1872.	1873.
over zee	146,393 ton of 6.20 %	180,296 ton of 7.05 %
over de landzijde	2,214,498 " 93.80 "	2,375,376 " 92.95 "
Te zamen	2,360,891 ton of 100 %	2,555,672 ton of 100 %

Van de over de landzijde ingevoerde goederen werden getransporteerd:

	1872.	1873.
op den Rijn	1,649,224 ton of 74.47 %	1,583,081 ton of 66.65 %
op andere rivieren, spoor- en andere wegen	565,274 " 25.53 "	792,295 " 33.35 "
Te zamen	2,214,498 ton of 100 %	2,375,376 ton of 100 %

Van het gemiddeld verkeer in deze beide jaren aan de l… zijde tusschen Nederland en Duitschland, kwam derhalve:

aan den Rijn.............................63.39 pC.
aan alle andere land- en waterwegen...........36.61 "

Dus blijft de Rijn nog altijd de groote handelsweg tus… Nederland en Duitschland.

Een vergelijkende staat van het algemeene verkeer met Duitschland aan de landzijde en het transport op den Rijn laat ik … volgen, (het gewicht in tonnen van 20 cntrs).

ALGEMEENE UITVOER UIT NEDERLAND IN PRUISSEN (DUITSCHLAND) AAN DE LANDZIJDE.				VERVOER OPWAARTS OP DEN RIJN LANGS LOBITH.			
ARTIKELEN.	Uitvoer 1873.	meer dan in 1872.	minder dan in 1872.	Transport 1873.	meer dan in 1872.	minder dan in 1872.	[illegible]
Aardewerk, porcelein, gebakken steen...........	75,876	36,981	—	10,640	—	14,906	1
Drogerijen, verfwaren, verfhout, chemicaliën......	46,314	—	2,571	14,933	—	4,793	[illegible]
Ertsen..................	252,137	62,301	—	107,609	12,702	—	4
Garens en manufacturen..	27,365	1:8	—	82,505	12,657	—	11
Granen..................	315,088	172,767	—	235,807	122,865	—	7
Hars, Harpuis..........	12,381	2,520	—	8,640	—	2,593	6
Hout (werk-)............	101,565	24,553	—	86,820	36,412	—	8
Huiden en leder.........	10,129	1,546	—	1,468	—	1,654	14
Katoen..................	41,945	—	5,030	5,840	—	5,501	14
Koffie..................	53,556	2,263	—	19,026	—	9,819	3
Meel....................	4,332	2,592	—	821	—	62	19
Mest....................	12,511	1,672	—	11,720	—	967	94
Metalen.................	343,290	33,401	—	136,404	—	176,340	40
Metaalwerk..............	35,677	—	5,183	16,824	7,724	—	47
Olie....................	75,565	15,570	—	20,658	—	3,007	27
Rijst...................	18,302	7,023	—	7,628	245	—	42
Steenen.................	40,491	—	2,829	39,677	31,783	—	98
Suiker en stroop.........	6,194	2,962	—	883	—	1,768	11
Tabak en sigaren........	17,146	2,176	—	1,277	—	3,892	7
Traan...................	3,368	—	1,313	1,444	—	1,608	43
Visch...................	13,933	—	2,585	2,737	—	2,147	20
Vruchten................	7,021	—	1,808	1,594	—	2,061	23
Werktuigen..............	22,089	7,305	—	3,016	—	735	14
Wijn....................	6,246	1,157	—	2,772	—	1,044	44
Wol.....................	8,333	1,288	—	1,297	—	209	16
Zaden...................	7,604	—	5,515	542	—	4,692	7
Zwavel..................	5,903	—	409	4,905	—	656	83

EMEENE INVOER IN NEDERLAND UIT EN (DUITSCHLAND) AAN DE LANDZIJDE				VERVOER AFWAARTS OP DEN RIJN LANGS LOBITH.			
ARTIKELEN.	Invoer 1873.	meer dan in 1872.	minder dan in 1872.	Transport 1873.	meer dan in 1872.	minder dan in 1872.	Zijnde van den invoer uit Pruissen aan de landzijde.
erk, porcelein, ge- en steen..........	8,838	—	1,817	3,980	—	2,801	45 pCt.
....	4,058	1,055	—	1,676	982	—	41 〃
ijen, verfw., chemic.	35,558	8,289	—	9,429	975	—	27 〃
....	10,512	—	2,556	10,823	—	4,228	103 〃
en Manufacturen..	11,008	1,490	—	2,659	387	—	24 〃
n................	32,884	—	8,282	6,008	—	18,308	18 〃
....	1,058	—	286	315	—	277	30 〃
(werk-)...........	80,048	20,462	—	56,887	—	24,510	71 〃
n en loder.........	2,390	273	—	1,033	151	—	43 〃
ertj..............	6,888	642	—	1,899	1,240	—	28 〃
....	18,053	—	4,054	7,372	883	—	41 〃
en................	75,198	—	145	35,705	—	26,280	47 〃
lwerken...........	18,612	—	7,219	7,701	—	11,250	42 〃
r.................	7,791	900	—	3 645	2,151	—	47 〃
en................	389,197	—	60,790	246,140	—	112,210	63 〃
kolen.............	1,470,525	234,925	—	1,026,119	144,901	—	70 〃
er en stroop.......	9,123	5,896	—	2,478	—	1,845	27 〃
k en sigaren.......	4,778	—	1,914	2,267	—	631	47 〃
hten..............	5,311	—	4,476	2,157	—	2,157	41 〃
raalwater..........	5,499	—	352	5,788	—	42	105 〃
ktuigen............	4,042	1,260	—	623	167	—	15 〃
n.................	15,087	648	—	11,235	—	274	74 〃
en................	22,981	20,527	—	220	—	253	1 〃
t..................	4,437	—	2,047	4,354	—	1,965	98 〃

In zeker opzicht bewijzen deze staten te veel: daaruit volgt toch, dat van sommige artikelen het vervoer naar en uit Pruissen aan de geheele landzijde kleiner is geweest, dan dat op den Rijn alleen; hetgeen natuurlijk eene onmogelijkheid is geweest. Dit is, bij den uitvoer, het geval met *garens en manufacturen*; bij den invoer met *ertsen* en *mineraalwater*. De aanleiding kan geweest zijn, hetzij eene fout in de cijfers, hetzij eene rangschikking van dezelfde soort goederen onder verschillende hoofden, daar de nomenclatuur, die voor de algemeene statistiek is aangenomen, verschilt van die, welke aan de Rijnvaart-statistiek ten grondslag ligt. Voor *garens en manufacturen* ben ik geneigd het eerste aan te nemen in het cijfer voor transport voorbij Lobith. Daarin zijn opgenomen *katoenen garens*, in 1873 voor 30,948 ton (waarvan 30,945 uit Rotterdam verscheept), tegen 5,948 ton in 1872. Op zich zelf is deze vermeerdering niet waarschijnlijk; te minder, daar het vervoer van garen en twist per Rijnspoorweg uit Rotterdam en Amsterdam naar Duitschland van 4363 ton in 1872, slechts tot 3954 ton in 1873 is gedaald. Maar buitendien geeft het verslag der Centrale Commissie, voor het bedrag van het vervoer van dit artikel op den Rijn over de Duitsch-Nederlandsche grenzen (kantoor Emmerik) de cijfers van 6223 ton in 1872 en 5190 in 1873, zoodat daar van de plotselinge vermeer-

dering in 1873 niets te bemerken is geweest. Daarom meen dat het transport van *garens en manufacturen* in 1873 voorbij Lobith te groot is aangegeven. Bij *ertsen* zou ik geneigd zijn oorzaak van de tegenstrijdigheid der cijfers te vinden in de soms bestemde grensscheiding tusschen *erts* en *metaal*; bij mineraalw. in het verschil tusschen netto- en brutogewicht.

Over het geheel verschillen de cijfers van het vervoer voor. Lobith in 1873 in sommige gevallen zooveel van die van h transport over de Duitsch-Nederlandsche grenzen (kantoor Emmerik), dat eene verklaring niet altijd gemakkelijk is. Dit laatste transport heeft (volgens de opgaven in de verslagen der Centrale Commissie bedragen (behalve het hout in vlotten):

	OPWAARTS. centenaars.	AFWAARTS. centenaars.	TE ZAMEN. centenaars.
1849	3,114,602	6,328,836	9,443,458
1850—1854 's jaars	5,060,443	8,427,934	13,488,377
1855—1859 "	6,094,787	10,828,694	16,923,481
1860—1864 "	6,065,050	17,660,226	23,725,276
1865—1869 "	6,774,563	27,205,038	33,979,601
1870	10 070,008	25,433 748	35,503,756
1871	12,689,281	24,163,735	36,853,016
1872	16,803,833	30,280,424	47,084,257
1873	19,949,902	31,233,113	51,183,025

Vooral is het verschil in 1873 tusschen het vervoer opwaarts voorbij Lobith en over de grenzen (kantoor Emmerik) zeer belangrijk; en bedraagt 3,066,079 cntrs. Voor ⅘ is dit in *ruw ijzer* te zoeken, waarvan het transport opwaarts te Lobith voor 2,746,074 cntrs. en te Emmerik voor 4,780,145 cntrs. wordt opgegeven. Men mag vragen: waarvan kwamen die 2 millioenen centenaars *ruw ijzer* op den Rijn tusschen Lobith en Emmerik? In 1872 had het vervoer bedragen, volgens het verslag der Centrale Commissie:

voorbij Lobith .... 6,219.695 cntrs.
over de grenzen (Emmerik) .... 5,936,084 "

Dit geeft een verschil van 280,000 cntrs. ongeveer, welke wellicht eerst in 1873 uit Emmerik zijn geëxpedieerd; maar er blijft nog eén verschil van 1⅘ millioen cntrs. ongeveer en om dit te expliceeren, waag ik de volgende onderstelling.

In 1872 en 1873 zijn er telken jare ongeveer 1.7 millioen cntrs. ruw ijzer uit en door België in Nederland gevoerd, waarvan het grootste deel voorzeker naar Duitschland transiteerde.

Van de in 1872 voorbij Lobith gevoerde 6,219,695 cntrs. ruw ijzer, waren 4,370,258 cntrs. uit Rotterdam, Amsterdam en Dordrecht verscheept, en 1,849,437 kwamen van elders. Behalve het oud ijzer uit het binnenland, was dit het genoemde Belgische ijzer.

Van de in 1873 voorbij Lobith gevoerde 2,746,074 cntrs. *ruw ijzer*, waren 2,696,260 cntrs. uit de bovengenoemde Hollandsche havens verscheept; en slechts 49,814 cntrs. van elders. Het in

1873 ingevoerde Belgische ijzer, dat ook wel grootendeels naar Duitschland zal zijn doorgevoerd, is dus hier niet onder begrepen. Neemt men aan, dat het bij vergissing, als transitogoed, niet in rekening is gebracht, dan expliceert zich het groote cijfer van het vervoer te Emmerik. En dit groote cijfer komt overeen met de Rijksstatistiek, volgens welke in 1872 309,819 ton = 6,196,380 cntrs. en in 1873 343,220 ton = 6,864,400 cntrs. *metalen* zijn uitgevoerd, waaronder waarschijnlijk in 1872 minstens 6 en in 1873 6½ millioen centenaars *ruw ijzer.* Wel is het transport van dit artikel te Emmerik in 1873 met 1,155,939 cntrs. verminderd, maar daar per Ned. Rijnspoorweg in 1873 van dat artikel juist ongeveer hetzelfde bedrag meer dan in 1872 werd vervoerd, komen de cijfers vrij wel overeen. Mijne onderstelling schijnt dus niet onaannemelijk.

De groote vermeerdering van den invoer in Duitschland van vreemd ijzer en ijzerents is vooral toe te schrijven aan de uitgebreide vervaardiging van Bessemer staal, dat gefabriceerd moet worden uit ijzer vrij van phosphorus. Dit is het Duitsche ijzer niet, en daarom wordt veel ijzer uit Zweden, Engeland, Spanje en Algerie geïmporteerd.

Ook voor andere artikelen zou eene vergelijking van de cijfers van Lobith en Emmerik misschien niet onbelangrijk zijn: b.v. voor *koffie,* waarvan, volgens de Rijksstatistiek, de uitvoer aan dé landzijde naar Duitschland in 1872 1,025,860 en in 1873 1,071,120 cntrs. bedragen heeft; waarvan uit en voorbij Emmerik zijn vervoerd 578,969 cntrs. in 1872 en 605,440 cntrs. in 1873, terwijl daarentegen het transport voorbij Lobith, van 576,890 cntrs. in 1872 tot 380,526 cntrs. in 1873 is gevallen. Maar ik zou te lang worden.

De in 1873 over de Duitsch-Nederlandsche grenzen Rijn-opwaarts vervoerde goederen, waren bestemd voor de volgende havens:

Emmerik	421,419	cntrs.	of	2.11	pCt.
Xanten	11,166	〃	〃	0.06	〃
Rees	67,882	〃	〃	0.34	〃
Wesel	184,071	〃	〃	0.92	〃
Ruhrort	5,997,007	〃	〃	30.06	〃
Duisburg	2,903,841	〃	〃	14.56	〃
Urdingen	193,101	〃	〃	0.97	〃
Dusseldorp	1,254,500	〃	〃	6.29	〃
Nuis	402,280	〃	〃	2.02	〃
Muhlheim	186,077	〃	〃	0.93	〃
Keulen	2,458,451	〃	〃	12.32	〃
Bonn	62,844	〃	〃	0.32	〃
Neuwied	812	〃	〃	0.01	〃
Coblentz	110,227	〃	〃	0.55	〃
Oberlahnstein	10,057	〃	〃	0.05	〃
Bingen	35,334	〃	〃	0.18	〃
Bieberich	30,336	〃	〃	0.15	〃
Frankfort	187,516	〃	〃	0.94	〃
Transporteeren	14,516,921	cntrs.	of	72.76	pCt.

Per transport..	14,516,921	cntrs.	of	72.78	pCt.
Mentz..............	932,189	"	"	4.67	"
Worms.............	33,044	"	"	0.17	"
Manheim...........	3,740,913	"	"	18.75	"
Ludwigshaven.......	460,550	"	"	2.31	"
Heilbron...........	144,189	"	"	0.72	"
Andere plaatsen.....	122,096	"	"	0.69	"
Te zamen....	19,949,902	cntrs.	of	100	pCt.

Het goederenvervoer op den Rijn over de Duitsch-Nederland-sche grenzen (behalve dat van hout in vlotten) geschiedde:

	1869—1873		1873.	
	Opwaarts.	Afwaarts.	Opwaarts.	Afwaarts.
in zeilschepen, zonder hulp van stoom............	19.3 pCt.	85.1 pCt.	24.57 pCt.	84.21 pCt.
in sleepbooten,..........	0.1 "	0.2 "	0.04 "	0.01 "
in gesleepte schepen.....	71.5 "	11.3 "	64.91 "	11.66 "
in personen- en goederen-stoombooten...........	9.1 "	3.4 "	10.48 "	4.0[illegible] "

In 1873 is dus het gebruik van stoomsleepkracht opwaarts geringer geweest dan in de voorgaande jaren, terwijl het aantal der per stoomboot verscheepte goederen zoo op- als afwaarts is gestegen. Het mindere gebruik van stoomsleepkracht mag wel aan de verhoogde sleeploonen wegens de duurte der steenkolen worden toegeschreven: de vermeerdering der stoombootvaart daarentegen aan de behoefte aan snel en geregeld vervoer. De goederenstoombooten der Bayerisch-Pfälzischen Dampfschiffahrts Gesellschaft, voeren dan ook in 4 dagen van Rotterdam naar Manheim—Ludingshaven, en het is gebeurd, dat binnen 5 dagen partijen koffie van Londen naar Manheim te water zijn vervoerd: zeker een termijn, waarin zulks zelden met gebruikmaking van den spoorweg zal geschieden.

Over het geheel kunnen ook de personen-stoombooten op den Rijn de concurrentie met de spoorwegen vrij wel volhouden; en in 1873 is na een tusschenruimte van 18 jaren door de Köln-Dusseldorfer stoombootmaatschappij de regelmatige dienst tusschen Manheim en Straatsburg weder hersteld. In den aanvang natuurlijk met geldelijk verlies, zal dit vervoer zeer waarschijnlijk, ten gevolge van het aldaar verbeterd vaarwater, aanzienlijk toenemen.

Dat het personenvervoer per stoombooten op den Rijn niet veel achteruit gaat, blijkt uit de volgende cijfers. Er werden vervoerd:

	door de Keulen-Dusseldorper Maatschappij in het algemeen	door de Nederlandsche Maatschappij voorbij Emmerik
1863—1872 's jaars.....	1 079,214 personen	11.503 personen
1873...............	1,019,389 "	18,780 "

Of het transport van personen door stoombooten de steeds scherper mededinging met de aan beide oevers gebouwde spoorwegen, (meest van Staatswege geprivilegiëerd, geëxploiteerd of gesubsi-

:erd) zal kunnen volhouden, kan wellicht aan twijfel onderhe- ; zijn, maar voor het goederenvervoer acht ik, dat de toepas- ıg der touwerij op den Rijn van veel nut kan worden. In een orgaand opstel heb ik er reeds op gewezen, waarin dat voordeel :staat en hoe in het einde van het jaar 1871 de Central-Actiën- esellschaft für Tauerei te Keulen tot stand is gekomen. Deze ad in het begin, en heeft nog, met veel bezwaren te kampen: ten ge- olge der hooge ijzerprijzen bleven de aannemers in gebreke den abel en de toueurs tijdig te leveren; de reeds bestaande stoom- ootveeren langs gezonken kabels dwars door de rivier waren hoogst elemmerend, en de tegenwerking van schippers en sleepbootka- piteins niet gering. Sedert het najaar van 1873 heeft zij echter net twee toueurs en een raderboot den dienst tusschen Emmerik en Duisburg geregeld voortgezet, terwijl in 1874 de kabel tot Keulen gelegd is en sedert Mei van dat jaar het materiëel met 2 toueurs en 1 raderboot is vermeerderd. Het plan is de vaart langzamerhand van Rotterdam tot Straatsburg uit te breiden, en het is te hopen, dat de Regeeringen der Oeverstaten, en met name de Nederlandsche, geene overbodige vorderingen zullen blijven stellen aan de concessie-aanvragers, daar bij een goeden uitslag, deze nieuwe toepassing van de stoomkracht zeker in het algemeen belang zal blijken te zijn.

Het aandeel van elke vlag in dit goederenvervoer over de Duitsch-Nederlandsche grenzen, was in de jaren 1869—1873 gemiddeld, volgens het verslag der Centrale Commissie:

	OPWAARTS.						AFWAARTS.					
	Aantal vaarten.			Bedrag der lading.			Aantal vaarten.			Bedrag der lading.		
			pCt.	centenaars.		pCt.			pCt.	centenaars.		pCt.
den........	151	of	2.8	453,266	of	3.3	156	of	1.6	456,679	of	1.7
ijeren......	133	"	2.6	368,178	"	2.7	140	"	1.3	298,254	"	1.1
elgië.........	45	"	0.7	107,173	"	0.8	86	"	0.7	215.254	"	0.5
uitsche Rijk..	27	"	0.5	114,942	"	0.8	23	"	0.3	113,620	"	0.4
essen.......	186	"	3.4	722,247	"	5.3	193	"	1.8	811,070	"	2.8
ederlanden.	2,672	"	49.6	5,305,379	"	39.0	7,212	"	66.8	16.492,921	"	58.9
ruissen....	2,177	"	40.5	6,547,743	"	48.1	2,980	"	27.7	9.738,303	"	34.3
e zamen...	5,391 vaart.			13,618,928 cntrs.			10,792 vaart.			28,126,108 cntrs.		
n 1873....	7,244 "			19,949,902 "			11,991 "			31,233,113 "		

Het aantal schepen, dat in 1873 den Rijn bevoer, was dus veel aanzienlijker, dan dat der voorgaande jaren.

Het grooter aandeel, dat de Nederlansche vlag had in het aantal schepen, dan in dat der vervoerde goederen was het gevolg van de omstandigheid:

1°. dat de schepen onder die vlag in den regel kleiner waren;

2°. dat het groote deel der voorbij Emmerik gepasseerde stoombooten onder die vlag voer, en de lading daarvan (voornamelijk der passagiersbooten) betrekkelijk klein is.

Evenals het bedrag der goederen, wordt ook het aantal der voorbij Lobith gevaren schepen in de *Staatscourant* van 5 en 6

Juli 1874, n°. 157, geheel verschillend opgegeven, van dat der de Nederlandsch-Duitsche grenzen (kantoor Emmerik) gepasseerde vaartuigen. Volgens de opgave toch in de *Staatscourant* zijn voor Lobith gevaren, en volgens het verslag der Centrale Commissie de grenzen gepasseerd in 1873:

	OPWAARTS.		AFWAARTS.	
	LOBITH. schepen.	EMMERIK. schepen.	LOBITH. schepen.	EMMERIK. schepen.
Baden	87	187	57	208
Beijeren	79	147	79	172
België	71	119	153	211
Duitsche Rijk	—	67	—	58
Hessen	—	161	—	188
Nederland	3,281	3,893	8,068	7,855
Pruissen	2,568	2,670	2,840	3,299
Te zamen	6,086	7,244	11,197	11,991

Deze beide opgaven zijn niet met elkander overeen te brengen. Het schijnt, dat de ledige sleepbooten te Emmerik wel, en niet te Lobith, zijn medegeteld, maar dit expliceert niet het groote verschil, en met name het missen der Duitsche rijks- en Hessische vlaggen te Lobith. Daar de opgaven te Lobith, gelijk ik reeds vroeger aantoonde, met weinig zorg schijnen te worden opgemaakt, en geen onbepaald vertrouwen verdienen, acht ik, dat de cijfers van het kantoor Emmerik meer met de waarheid overeenkomen.

In vlotten werden in 1873 900,836 centenaars hout afgevoerd tegen................1,053,916 in 1872
868,558 " 1871
810,043 " 1870

---

§ 2. *De Rynscheepvaart van Amsterdam in* 1873 *en* 1874.

Het goederenvervoer van Amsterdam naar den Rijn is in 1873 belangrijk toegenomen, namelijk van 44,992 ton (van 20 centen.) in 1872, tot 71,440 ton in 1873. De groote val van het vervoer in 1874 toont echter, dat er geene aanleiding was voor eene blijvende vermeerdering.

In de laatste jaren heeft het directe verkeer tusschen Nederland en Duitschland per Rijnschip en Ned. Rijnspoorweg bedragen, in tonnen (van 20 centen. of 1000 kilogr.):

	VAN AMSTERDAM NAAR DUITSCHLAND.			VAN DUITSCHLAND NAAR AMSTERDAM.		
	per Rijnschip.	per Rijnspoor.	Te zamen	per Rijnschip.	per Rijnspoor.	Te zamen.
1860—1864......	38,260	17,089	55,349	47,575	57,630	132,205
1865—1869......	26.917	26,758	53,675	67,678	158,540	226.213
1870—1874......	48,500	48,870	97,370	66,503	162,574	229,077
1870.........	34,655	34,129	68,784	62,820	164,333	227,153
1871.........	47,708	47,466	95,174	56,795	139,741	196,536
1872.........	44,992	51,549	96,541	65,444	160,822	226,266
1873.........	71,440	53,046	124,486	63,661	185,103	248,764
1874.........	43,707	58,160	101,867	83,796	162,871	246,667

Uit dezen staat blijkt, dat het vervoer van Amsterdam naar den Rijn in de vijf laatste jaren niet onbelangrijk is toegenomen, hoewel het geenszins den gelijkmatigen vooruitgang van het spoorwegverkeer kan aanwijzen. De groote vermeerdering in 1871 was het gevolg van bijzonder groote verschepingen van hout en granen. De aanvoeren zoowel per Rijnschip als per Ned. Rijnspoorweg waren afhankelijk van de meerdere of mindere prijzen der steenkolen, en daarom in 1871 zeer gevallen, terwijl de achteruitgang van het bedrag der in 1874 per Rijnspoorweg aangebrachte goederen weder te wijten is aan eene vermindering van den steenkolenaanvoer van 161,048 ton in 1873, tot 143,035 ton in 1874. Ook per Rijnschip is in 1874 minder daarvan aangebracht, maar zulks werd zeer ruim vergoed door de groote aanvoeren van *ijzerwerk* (vooral spoorwegstaven in doorvoer naar de Oostzee) en *steenen*, *puin en tras* voor de groote in aanbouw zijnde werken. Ik laat hier de cijfers volgen van de belangrijkste in de 3 laatste jaren per Rijnschip van Amsterdam direct naar den Rijn verscheepte en van daar te Amsterdam aangebrachte goederen, alles in tonnen van 20 centen. of 1000 kilogram.

OPWAARTS.

	1872.	1873.	1874.
Hout (werk-)............	18,445	39,949	20,920
Granen en meel..........	9,029	15,037	11,520
Koffie..................	3,223	3,493	751
Olie....................	2,183	2,560	3,787
Ruw en oud ijzer........	1,650	440	692
Katoen..................	1,636	567	627
Hars....................	1,519	2,644	400
Zaden...................	732	185	525
Wijn....................	716	707	310
Suiker..................	687	119	130
Rijst...................	684	1,194	759
Verfhout................	372	319	200
Tabak...................	129	185	125

en

AFWAARTS.

	1872.	1873.	1874.
Steenkolen	29,438	29,604	27,269
Aarde (pijp- en andere)	6,205	7,574	4,903
IJzer, ijzer- en staalwerk	6,078	3,046	12,182
Steenen en puin	4,900	4,446	18,111
Tras en trassteen	3,984	4,748	9,975
Hout (in schepen)	2,381	1,575	1,3[illegible]
Lood	2,296	3 062	1,437
Mineraalwater	1,635	1 678	1,652
Granen en meel	1 542	1,990	2,189
Verfwaren	1,486	1,389	766
Wijn	927	702	520
Aardewerk, kruiken enz.	702	1,013	856

De opgaven in de *Ned. Staatscourant* van 5 en 6 Juli 1874, n°. 157, omtrent de Amsterdamsche Rijnscheepvaart komt meer dan vroeger overeen met de staten der Rijnvaart-commissie aldaar, wat het bedrag der goederen betreft. Maar ten opzichte der schepen blijft nog een belangrijk verschil bestaan.

Volgens de juiste staten der commissie voor de Rijnvaart te Amsterdam zijn in 1873 met lading naar den Rijn vertrokken: 71 stoombooten en 341 zeilschepen, en van den Rijn aldaar met lading aangekomen 68 stoombooten en 273 zeilschepen (waarvan 68 elders en 205 in Amsterdam hebben gelost).

Het getal der vertrokken schepen wordt niet afzonderlijk vermeld in de *Staatscourant*: als voor Amsterdam bestemd worden echter opgegeven 64 stoombooten en 189 zeilschepen.

Het aandeel der hoofdstad in het goederenvervoer voorbij Lobith heeft bedragen:

	OPWAARTS.	AFWAARTS.
1873	8.46 pCt.	4.14 pCt.
1872	5.30 "	4.14 "
1871	7.17 "	4.17 "
1870	6.88 "	5.06 "

Dus eene belangrijke vermeerdering opwaarts, die — naar ik vrees — zal blijken in 1874 weder te zijn achteruitgegaan; terwijl het aandeel in de aangebrachte goederen vermeerderd zal zijn, ten gevolge van buitengewone aanvoeren van bouwmaterialen ter voorziening in eene behoefte, die slechts tijdelijk is.

En hoe zou ook van eene blijvende verbetering sprake kunnen zijn, terwijl de reden, die de ontwikkeling der Amsterdamsche Rijnscheepvaart sedert jaren tegenhoudt, in volle kracht is blijven bestaan. Ik spreek hier niet van de algemeene lusteloosheid en stilstand van den handel in het laatste jaar ten gevolge van weinig vertrouwen en hooge prijzen, bij overvoerde markten en beperkte consumptie; want dezen toestand deelde Nederland met geheel Europa; — maar van den gebrekkigen toestand van de vaarwaters, die Amsterdam met den Rijn verbinden, bij de steeds vermeerde-

de concurrentie der spoorwegen. Dat die waterwegen hoogst voldoende zijn wordt thans algemeen erkend, en bij de behandeling van elke begrooting wordt er door de volksvertegenwoordiging in beide Kamers op gewezen, terwijl de Minister verklaart heel dezelfde meening te zijn toegedaan. En toch — bleef alles bij het oude en werd niets gedaan. Wel waren er altijd, volgens de verstrekte inlichtingen, plannen aanhangig, die altijd met den meesten ijver werden onderzocht, soms ook afgekeurd *door den Minister van Oorlog, op grond, dat uit een overleg tusschen de ambtenaren van zijn departement en de hoofdofficieren der genie gebleken was, dat het niet in het belang van den handel zou zijn* (discussie over de kanaliseering van de Geldersche vallei bij de behandeling der begrooting voor 1874); — maar die overeenstemming en ijver en besprekingen hielpen niet. Alleen: deliberante senatu perit Saguntum.

En toch verdient de verbetering van dien waterweg de hoogste belangstelling, want het goederenvervoer daarop is nog altijd zoo groot, als waarschijnlijk nimmer zal worden bereikt door de meesten der reeds gebouwde of nog te bouwen spoorwegen. Buitendien kunnen deze uit hun aard slechts ten deele voorzien in het gebrek aan eene goede waterverbinding, en waar een goede rivier met een goeden spoorweg concurreert, zal de meerderheid der goederen het vervoer te water verkiezen, en is het de waterweg die het groote transito-verkeer tot zich lokt en het verkeer bloeien doet.

Dat bewijzen de volgende cijfers, die aantoonen in welke verhouding in 1873 te Rotterdam en Amsterdam van Rijnschip en Rijnspoorweg is gebruik gemaakt voor het directe verkeer met Duitschland.

In 1873 zijn verzonden naar Duitschland:

	van Rotterdam.	*van Amsterdam.*
per Rijnschip	612,495 ton of 73 pCt.	71,440 ton of 57 pCt.
„ Ned. Rijnspoorweg	226,184 „ „ 27 „	53,046 „ „ 43 „
Te zamen	838,679 ton	124,486 ton

In 1873 zijn aangebracht uit Duitschland:

	te Rotterdam.	*te Amsterdam.*
per Rijnschip	267,530 ton of 84 pCt.	63,661 ton of 26 pCt.
„ Ned. Rijnspoorweg	49,451 „ „ 16 „	185,103 „ „ 74 „
Te zamen	316,981 ton	248,764 ton

d… heeft het verkeer met Duitschland bedragen:

	te Rotterdam.	*te Amsterdam.*
Rijnschip	880,025 ton of 76 pCt.	135,101 ton of 36 pCt.
Ned. Rijnspoorweg	275,635 „ „ 24 „	238,149 „ „ 64 „
Te zamen	1,155,660 ton	373,250 ton

Derhalve gebruikte Rotterdam den Rijn voor ¾ en Amsterdam voor ⅓ van zijn goederenverkeer met Duitschland [1].

---

[1] Ik spreek hier alleen van den Ned. Rijnspoorweg, omdat het vervoer langs andere wegen mij niet bekend is, en ook van geen grooten invloed kan zijn op bovengemelde

De groote kosten, die op de vaart tusschen Amsterdam e rivier drukken, nemen het voornaamste deel, zoo niet het g weg van de vracht opwaarts, die na betaling der sleeploonen den schipper overblijft, zoodat er velen zijn, die te Amsterdam wenschen in lading te komen, behalve in tijden van opgedr vrachten. Een voorbeeld volge.

In 1874 was de zomervracht van *hout* naar Duisburg *f* 4 per last van 2000 kilogr., van *rogge* *f* 4½ à 5 per last van 210 Daarvan moest de schipper een sleeploon van *f* 3 per last bet zoodat hij nog geen *f* 1½ vrij geld overhield. Stelt men de va kosten tusschen Amsterdam en Gorinchem op *f* 1, tusschen A sterdam en Rotterdam op *f* 0.70 per last, hetgeen in vele geva te laag is, dan bleef er slechts *f* 0.50 of *f* 0.80 per last voor onderhoud van schip en scheepsvolk gedurende den tijd in lading liggen en lossen van het schip, die op een maand k gesteld worden. Alleen de vaart afwaarts bracht dus in den r eenig voordeel van belang. Als de bovengemelde schipper te Du burg weder steenkolen naar Holland innam, kreeg hij een vra van *f* 2.50 per last, welke niet door sleeploonen verminderd we Loste hij te Rotterdam, dan was dat verdiend geld, waaruit hij rente en reparatiën van zijn schip, het onderhoud van zijn ge en scheepsknecht, enz. kon betalen. Moest hij echter naar Amste dam varen, dan werd ook die vracht met ⅓ of ⅔ verminderd.

Een werkelijk goed scheepvaartkanaal tusschen Amsterdam e de Waal, geschikt voor stoomsleepvaart en touwerij, met sluizen v 10 meters doorvaart wijdte, en eene genoegzame geulbreedte, d schepen van 3 meter diepgang elkander overal kunnen voorbijvar zal natuurlijk veel geld kosten; maar de bloei van de hoofdsta is een zeer voorname factor in de welvaart en de belastbaarhe van Nederland.

Junij 1875. I. J. RAHUSEN.

---

verhouding. Wanneer het bekend was zou zeker blijken, dat ook dit voor Rotterda minder bedroeg dan voor Amsterdam. Alleen voor deze laatste stad is mij het dire verkeer met Duitschland per Staatsspoorwegen bekend; en dit bedroeg in 1873 13,696 en in 1874 10,651 ton. Voor de hoofdstad had dus dit verkeer plaats:

	1873.	1874.
per Rijnschip voor..	135,101 ton of 35 pCt.	127,503 ton of 35½ pCt.
" Ned. Rijnspoorweg.....	538,149 " " 61½ "	221,031 " " 61½ "
" Staatsspoorweg.........	13,696 " " 3½ "	10,651 " " 3 "
Te zamen.....	686,946 ton	359,185 ton

	1854.	1857.	1832.	1867.	18[illegible].
	ONROEREND:				
Grondrenten, tienden, enz.	69	248	53	60	[illegible]
	0.2	0.6	0.12	0.12	0.[illegible]
Ander onroerend goed....	13,094	13,103	17,553	17,699	28,3[illegible]
	33	31	40	36	[illegible]
	ROEREND:				
Gevestigde renten........	176	189	9	41	[illegible]
	0.5	0.4	0.02	0.1	0.0[illegible]
Schuldvorderingen.........	6,928	7,943	8,439	8,696	10,7[illegible]
	18	19	20	18	1[illegible]
Binnenl. Aandeelen.......	1,403	709	1,450	1,548	1,13[illegible]
	4	2	3	3	2
Andere binnenl. fondsen..	9,225	11,704	8,138	9,449	8,11[illegible]
	24	27	20	19	13
Buitenl. fondsen..........	6,684	6,745	6,588	9,828	18,09[illegible]
	17	16	15	20	28
Schepen.................	204	214	165	100	102
	0.5	0.5	0.5	0.2	0.2
Koopmansch. en grondst...	415	490	487	310	948
	1	1	1	0.7	1.5
Paarden en lev. have.....	238	256	277	262	325
	0.6	0.6	0.7	0.5	0.5
Kontanten..............	2,029	2,133	2,097	2,549	2,792
	5	5	5	5	4
Andere roer. zaken.......	2,527	2,260	2,431	2,565	3,476
	6	5	6	5	5
Totaal actief.....	42,992	46,016	47,720	53,104	69,854
Id. passief.....	3,732	3,465	4,257	4,405	6,132
Saldo............	39,260	42,557	43,463	48,699	63,722

Wat leeren ons deze cijfers? In de eerste plaats mag men uit de totaalcijfers der verschillende jaren afleiden, dat de nationale rijkdom steeds vooruitgaat. Het ware echter niet juist die vermeerdering op 32 pCt. in 5 jaren of ruim 6 pCt. 's jaars te stellen, gelijk het verschil tusschen 1867 en 1872 aanduidt. Immers de tabel loopt alleen over nalatenschappen, en daarvoor zijn sterfgevallen noodig, maar het aantal daarvan en de hoegrootheid der boedels wisselen in de verschillende jaren zeer af. Zoo brachten b. v. de rechten van successie en overgang, bij overlijden, in 1873 ongeveer 1 millioen of 20 pCt. minder op dan in 1872 en toch is er geen reden om aan te nemen, dat juist in het eerstgenoemde jaar de algemeene rijkdom zoozeer is achteruitgegaan. 1872 was voor het successierecht een buitengewoon gunstig jaar en dit moet men bij

nemen, als men namelijk mag aannemen, dat voor de geheele n[a]tie het grondbezit in gelijke verhouding tot het geheele vermo[gen] staat, als bij de nalatenschappen in één jaar. Nu kan het tot[aal] grondbezit in ons land op ongeveer 2000 millioen worden gesch[at], als men stelt, dat de belastbare opbrengst (voor de grondbelastin[g]) die in 1872 ongeveer 75 millioen bedroeg, ongeveer 4 pCt. van [de] waarde bedraagt. In 1872 nu bedroeg de waarde van de gron[d]eigendommen, die onder de belastbare nalatenschappen voorkwame[n], ongeveer 38 pCt. van het totaal. De overige 62 pCt. kan men d[us] op 62/38ste van 2000 millioen op $3\frac{1}{4}$ milliard stellen, zoodat h[et] geheel nationaal privaatvermogen in 1872 een cijfer van $5\frac{1}{4}$ milli[ard] bereikte. Daaronder zijn dan:

800 millioen aan binnenlandsche effecten,
$1\frac{1}{2}$ milliard aan buitenlandsche fondsen,
900 millioen aan schuldvorderingen (waarvan echter het passie[f] ad $\frac{1}{4}$ milliard en die, welke door Nederlanders verschuldigd zijn moeten worden afgetrokken),
210 millioen aan kontanten,
$10\frac{1}{2}$ millioen aan schepen,
79 millioen aan koopmanschappen,
26 millioen aan paarden en levende have en
260 millioen aan andere roerende goederen.

De berekening berust natuurlijk op de onderstelling, dat de totale waarde van het grondbezit terecht op 2 milliard is gesteld. Is dat cijfer, zooals zeer waarschijnlijk is, veel te laag, wegens de verouderde schatting der belastbare opbrengst, dan moeten ook de overige cijfers in gelijke verhouding worden verhoogd. Anders toch zou uit onze becijfering volgen, dat ons nationaal vermogen ongeveer het dubbel bedraagt van de oorlogsbelasting, die Frankrijk is opgelegd. Wanneer de uitkomsten der nieuwe schattingen bekend zullen zijn, is het niet onwaarschijnlijk, dat ons eindcijfer van $5\frac{1}{4}$ milliard met ongeveer de helft zal moeten vermeerderd worden.

Amsterdam, Juni 1875. A. P.

OVERZICHT der beweging in de Nederlandsche Gestichten voor Krankzinnigen, gedurende

GESTICHTEN : TE	Aanwezig den 1sten Jan. 1873.			Opgenomen.			Hersteld ontslagen.			Verhouding van de herstelden tot de opgenomenen.			Verpleegd.			Overleden.			Verhouding van de overledenen tot de verpleegden.			Verbeterd ontslagen.			Niet verbeterd ontslagen.			Aanwezig den 1sten Jan. 1874.		
	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.	Mannen.	Vrouwen.	Geheel.
Amsterdam	64	84	148	20	17	37	7	10	17	0.35	0.60	0.46			175	7	9	16	0.09	0.09	0.09	3	6	9	—	—	—	57	76	133
Coudewater	156	172	328	64	50	114	22	26	48	0.34	0.52	0.42			442	9	8	17	0.04	0.04	0.04	2	5	7	4	2	6	183	181	364
Delft	143	146	289	45	39	84	9	13	22	0.20	0.33	0.26			373	22	17	39	0.12	0.09	0.10	5	7	12	4	2	6	148	146	294
Deventer	101	90	191	22	22	44	12	13	25	0.54	0.60	0.57			235	8	12	20	0.08	0.11	0.08	3	1	4	5	3	8	95	83	178
Dordrecht	111	119	230	31	34	65	17	14	31	0.55	0.40	0.48			295	10	14	24	0.07	0.09	0.08	3	2	5	—	2	2	112	121	233
Franeker	100	92	192	30	39	69	8	27	35	0.27	0.70	0.51			261	9	16	25	0.07	0.12	0.10	4	4	8	—	—	—	109	84	193
's Gravenhage	47	87	134	10	20	30	1	2	3	0.10	0.10	0.10			164	8	8	16	0.14	0.07	0.10	2	6	8	1	1	2	45	90	135
's Hertogenbosch	187	178	365	51	43	94	18	10	28	0.35	0.20	0.30			459	20	13	33	0.09	0.06	0.07	2	2	4	2	2	4	196	194	390
Maastricht	42	34	76	9	14	23	3	5	8	0.33	0.36	0.35			99	5	5	10	0.10	0.10	0.10	1	1	2	2	2	4	40	35	75
Meerenberg	356	389	745	72	80	152	22	30	52	0.31	0.38	0.34			897	39	28	67	0.09	0.06	0.07	11	17	28	2	1	3	364	383	747
Rotterdam	68	105	173	28	22	50	5	6	11	0.18	0.27	0.22			223	12	4	16	0.12	0.06	0.08	3	—	3	—	1	1	76	114	190
Utrecht	152	151	303	77	58	135	24	26	50	0.31	0.46	0.38			438	20	11	31	0.09	0.06	0.07	13	9	22	6	2	8	166	160	326
Zutphen	212	226	438	60	68	128	26	29	55	0.38	0.45	0.43			566	34	32	66	0.09	0.11	0.10	1	8	9	4	2	6	225	215	440
Boekel	48	—	48	5	—	5	1	—	1	0.20	—	0.20			53	5	—	5	0.10	—	0.10	—	—	—	—	—	—	47	—	47
Nijmegen	7	6	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—			13	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	7	5	12
Sommen d. opgenomen en verpl.	.....	.....	.....	586	496	1082							2316	2375	4691															
Van h. eene gesticht n. h. and. overgeplaatst	.....	.....	.....	17	14	31	.....	.....	.....	.....	.....	.....	17	14	31															

De Eerste Kamer is vergaderd geweest van 16—18 Sept., 21—Oct., 18—26 Nov., 17—24 Dec. 1873 en 12—16 Jan., 9—15 … en 23 Juni tot 1 Juli 1874.

De Tweede Kamer is vergaderd geweest van 15 Sept.—7 … 28 Oct.—19 Dec. 1873, en van 18 Febr.—8 Mei, 2—23 Juni 1…

	De Eerste Kamer hield:	De Tweede Kamer hield
Zittingen	32	111
Zittingen met gesloten deuren	3	6
Avondzittingen	2	—
Bijeenkomsten	—	1

V. Behandelde wetsontwerpen. Het cijfer der door de R… geering ingediende wetsontwerpen bedroeg 186, van welke:

161 door de beide Kamers werden aangenomen en door d… Koning bekrachtigd,
3 door de Tweede Kamer verworpen;
geene " " Eerste " "
1 " " Regeering ingetrokken.
21 onafgedaan zijn gebleven.

Aangenomen wetsontwerpen. Deze waren, behalve 25 wette… tot naturalisatie (zie *Staatsbl.* 1873, N°. 143—147, 197—203 e… 1874, N°. 46—58), de volgende:

Financiëele wetten. — Muntwezen.

Staatsbegrooting 1872. Vijf wetten: van 25 en 26 Nov. e… 24 Dec. 1873 (*Staatsbl.* N°. 159, 172, 173, 174 en 189) tot wijziging van Hoofdst. II, IV, V, VI en VII der Staatsbegrooting 1872.

——— 1873. Vier wetten: van 26 Dec. 1873 (*Stbl.* N°. 210), verhooging van H. III, kosten van buitengewone zendingen; — van 16 April 1874 (*St.* N°. 35) tot wijziging van Hoofdst. V, verschillende onderwerpen; — 4 Juli 1874 (*Stbl.* N°. 77) tot wijziging en verhooging van Hoofdst. VI, verschillende onderwerpen, en van 4 Juli 1874 (*Stbl.* N°. 80), tot wijziging van Hoofdst. *VIII*, verschillende onderwerpen.

——— 1874. Veertien wetten: van 30 Dec. 1873 (*Stbl.* N°. 194—196) en 16, 17, 23, 24, 26 en 27 Jan. 1874 (*Stbl.* N°. 1—3, 8, 9, 11—13), tot vaststelling der Staatsbegr. 1874, Hoofdst. I—V, en VII*a* en *b*—X en wet op de Middelen; — van 20 Jan. 1874 (*Stbl.* N°. 10) tot voorloopige en van 30 Juni 1874 (*Stbl.* N°. 75) tot definitieve vaststelling van Hoofdst. VI en van 4 Juli 1874 (*Stbl.* N°. 83) tot wijziging en verhooging van Hoofdst. V, toelagen voor het opleiden van landbouwonderwijzers.

Zegelrecht. Wet van 4 Juli 1874 (*Stbl.* N°. 87) tot wijziging van de wettelijke bepalingen omtrent het zegelrecht wegens de akten van beleeningen.

ring van eenige artikelen der overeenkomst tusschen Nederland en het Duitsche Rijk, betreffende de wederzijdsche toelating v. geneeskundigen in grensgemeenten van het eene Rijk, tot uitoefening der geneeskunst, of van een harer takken in die van het andere.

Wijziging van Organieke Wetten.

BURGERLIJK WETBOEK. Drie Wetten: van 8 Juli 1874 (*St.* N°. 95) tot wijziging van de wettelijke bepalingen omtrent het *Paardrecht;* van 4 Juli 1874 (*St.* N°. 91), tot wijziging der bepalingen omtrent de beperkte handlichting, — en van 18 April 1874 (*St.* N°. 68), tot overbrenging van enkele bevoegdheden der arrondissements-rechtbanken bij de kantonrechters.

RECHTERLIJKE ORGANISATIE. Wet van 4 Juli 1874 (*St.* N°. 90), tot wijziging van de wettelijke bepalingen omtrent de *rechterlijke tucht.*

WETBOEK VAN KOOPHANDEL. Wet van 4 Juli 1874 (*St.* N°. 89), tot wijziging der wettelijke bepalingen omtrent het voorrecht der *commissionairs.*

WETBOEK VAN STRAFVORDERING. Wet van 26 Nov. 1873 (*St.* N°. 175), tot aanvulling van art. 96.

Andere Wetten.

CONSULAAT-RECHTEN. Wet van 18 April 1874 (*St.* N°. 65), tot regeling daarvan.

GERECHTSKOSTEN IN STRAFZAKEN. Twee Wetten van 18 April 1874 (*St.* N°. 64 en 66), tot vaststelling der tarieven van gerechtskosten in strafzaken, waarvan de gewone rechter en die waarvan de militaire rechter kennis neemt.

VESTINGWET. Wet van 18 April 1874 (*St.* N°. 64), tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel.

IJK VAN GASMETERS. Wet van 8 Juli 1874 (*St.* N°. 96), houdende vaststelling van nadere wettelijke bepalingen betreffende den ijk van gasmeters.

BEVOEGDHEID VAN GENEESKUNDIGEN. Wet van 8 Juli 1874 (*St.* N°. 97), tot wijziging der wet van 1 Juni 1865 (*St.* N°. 59), regelende de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid van geneeskundige, apotheker, hulp-apotheker, leerling apotheker en vroedvrouw.

VEEARTSENIJKUNST. Wet van 8 Juli 1874 (*St* N°. 98), tot regeling van de uitoefening der veeartsenijkunst.

VEEARTSENIJKUNDE. Wet van 8 Juli 1874 (*St.* N°. 99), tot regeling van het onderwijs in de veeartsenijkunde en van de voorwaarden tot verkrijging van het diploma van veearts.

VERKIEZINGEN. Wet van 15 April 1874 (*St.* N°. 31), tot bepaling van den dag, waarop de gewone verkiezing van leden der Provinciale Staten in 1874 zal plaats hebben.

in de gemeenten Beerts, Meerssen, Oost- en West-Souburg, Vlissingen; — Groningen en Goor. Wetten van 16 April 1874 (*St.* N°. 38—43).

de overeenkomst, gesloten door den Staat en de provincie Zuid-Holland, met Jhr. J. N. J. JANTSON VAN [illegible], Babyloniënbroek en Capelle te Dordrecht, over diens aanspraak op tiendrecht van gronden in den polder Prins Alexander. Wet van 4 Juli 1874 (*St.* N°. 86).

Overzeesche Bezittingen.

INDISCHE BEGROOTING 1867—1871. Twee Wetten: van 10 April 1874 (*St.* N°. 60), betrekkelijk het toestaan van kredieten ten behoeve van het tot de dienstjaren 1867 tot en met 1871 behoorende onverevende vorderingen ten laste der begrooting van N.-I., — en van 15 April 1874 (*St.* N°. 61), houdende bekrachtiging van kredieten, geopend boven de begrooting 1871.

——————— 1872. Twee Wetten: van 24 Dec. 1873 (*St.* N°. 191), tot wijziging van Hoofdst. I (uitgaven in Nederland), — en van 18 April 1874 (*St.* N°. 62), houdende bekrachtiging van kredieten, geopend boven de begrooting.

——————— 1873. Twee Wetten: van 8 Juli 1874 (*Stbl.* N°. 93), tot wijziging van Hoofdst. I (uitgaven in Nederland), — en van 18 April 1874 (*St.* N°. 63), houdende bekrachtiging van kredieten boven de begrooting.

——————— 1874. Vier Wetten: van 27 November 1873 (*St.* N°. 176—179), tot vaststelling dier begrooting.

MUNTWEZEN IN NED.-INDIË. Wet van 27 Nov. 1873 (*St.* N°. 180), tot wijziging der wet van 1 Mei 1854 (*St.* N°. 75), tot regeling daarvan.

BEGROOTING VAN SURINAME. Twee wetten: van 15 April 1874 (*Stbl.* N°. 32), tot vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Suriname, over het dienstjaar 1869, — en van 18 Januari 1874 (*St.* N°. 6), houdende definitieve vaststelling der koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor het dienstjaar 1874.

VOORSCHOTTEN AAN PLANTERS. Wet van 8 Juli 1874 (*St.* N°. 94), tot regeling der ontvangsten en uitgaven van het fonds tot het geven van voorschotten aan planters voor de kosten van aanvoer van vrije arbeiders in de kolonie Suriname.

BEGROOTING VAN CURAÇAO. Drie wetten: van 15 April 1874 (*Stbl.* N°. 33), tot vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en de ontvangsten over 1870; — van 24 Dec. 1873 (*St.* N°. 192), tot wijziging der begrooting 1873, en van 18 Januari 1874 (*St.* N°. 7, houdende definitieve vaststelling daarvan.

litaire officieren bij de landmacht. Ingediend zitting 1872—' De openbare behandeling heeft niet plaats gehad.

Onteigeningen. Drie wetsontwerpen tot onteigening ten behoeve den spoorweg ter verbinding van den Rijn- met den Hollandsc. ijzeren spoorweg, ingediend 5 Juni 1874. Het voorloopig ver- onbeantwoord gebleven; — ter verandering van een voetpad een rijweg in de gemeente Horssen en tot verbreeding van stra op den linker-Maasoever. Van de indiening van beide la... wetsontwerpen is geen kennis gegeven.

Onderhandschen verkoop, ruilingen, enz. Zes wetsontwerpen tot b... krachtiging van den onderhandschen verkoop aan A. VAN DEU... te Sleeuwwijk, gemeente de Werken, van een deel van den Rij... aanwas aan den Kalverwaard enz.; — van perceelen grond, beho... rende tot het kroondomein onder Heusden, Poortvliet en Nijker... — tot afstand aan de gemeente Sas van Gent van wegen op ... versterkingen aldaar, enz.; — en tot eene met de gemeente Amster- dam gesloten ruiling van een stuk militairen grond enz. Van de indiening dezer wetsontwerpen is geen kennis gegeven.

Naturalisatiewetten. Acht wetsontwerpen. Van de indiening is gee- kennis gegeven.

Indische begrooting. Drie wetsontwerpen tot bekrachtiging van cre- dieten, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië geopend boven de begrooting van Ned. Indië voor 1872—1874 Ingediend 5 Juni 1874. De eindverslagen zijn niet uitgebracht.

Immigratie in Suriname. Wetsontwerp tot goedkeuring eener kolo- niale verordening betreffende het aangaan van eene geldleening tot bevordering der immigratie ten laste der kolonie. Van de indiening is geen kennis gegeven.

VI. VOORSTELLEN VAN LEDEN.

Voorstel van Mr. S. VAN HOUTEN, ingediend in de zitting 1872—73 tot het nemen van maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen. Door beide Kamers aangenomen en door den Koning bekrachtigd. Wet van 24 Sept. 1874 (*Stbl.* N°. 130).

Voorstel van den Heer VAN ZUYLEN VAN NYEVELT tot het vervangen van het reglement van orde van 18 Maart 1872, door dat van 5 Mei 1852. Ingekomen 18 Sept. 1873. Verworpen 19 Maart met 33 tegen 32 stemmen, maar aangenomen de door de commissie bij haar verslag voorgestelde wijziging.

Voorstel van de Heeren TAK en 5 andere leden tot het houden van een onderzoek (enquête) omtrent de Nederlandsche koopvaardijvloot. Ingediend 22 Dec. 1873; aangenomen 3 Maart 1874.

Voorstel van den Heer OLDENHUIS GRATAMA en 3 andere leden, tot intrekking van de bijzondere bescherming van de jacht en het jachtbedrijf. Ingekomen 31 Oct. 1873. Het voorloopig verslag is onbeantwoord gebleven.

Voorstel van den Heer J. K. H. DE ROO VAN ALDERWERELT tot

Muntwezen. Inlichtingen op het verslag uit de Kamer ... treffende het verslag van het muntcollegie wegens de ko... circulatie hier te lande. Ingediend 19 Sept., behandeld 11 D... 1873. — Verslag nopens de muntwerkzaamheden over 18... Ingediend 25 Febr., behandeld 17 April 1874.

BINNENLANDSCH BESTUUR.

Schoolwezen. Verslagen van den staat der hooge, midd... bare en lagere scholen over:

1867/8,	ingediend zitting	1868/9,	behandeld 26 Maart 1874.
1868/9,	" "	1869/70,	" 7 Oct. 1873.
1869/70,	" "	1870/1,	" 7 " 1873.
1870/1,	" "	1872/3,	geen verslag uitgebracht.
1871/2,	"	18 Sept. 1873,	idem.

Armwezen. Verslag over de verrichtingen aangaande het arm-bestuur over 1870. Ingediend in de zitting 1872/3, behandeld 11 Dec. 1873. — Idem over 1871, ingediend 28 Nov. 1873 De commissie heeft geen verslag uitgebracht.

Rijksacademie van beeldende kunsten te Amsterdam. Verslag over 1873. Ingediend 17, behandeld 23 Maart 1874.

Spoorwegen. Stukken betrekkelijk den ontworpen spoorweg van Rotterdam naar den Hoek van Holland. Ingediend 16 Dec. 1873, behandeld 22 en 23 April 1874.

Geneeskundig staatstoezicht. Verslag van de bevindingen en handelingen over 1872. Ingediend 30 September, behandeld 12 Nov. 1873.

Veeartsenijkundig Staatstoezicht. Verslag van de bevindingen en handelingen over 1872. Ingediend 18 Sept. 1873; — over 1873. Ingediend 20 Juni, behandeld 23 Juni 1874.

OOST-INDIË.

Verslag van het beheer en den staat der O. I. bezittingen van 1872—73. Ingediend in de zitting 1872/3, behandeld 16 Dec. 1873; — van 1873. Ingediend 18 Sept. 1873. De commissie heeft geen verslag uitgebracht.

Algemeen verslag der uitkomsten van de koffiecultuur. Ingediend in de zitting 1869/70. De conclusie van het verslag der commissie is niet in behandeling genomen.

WEST-INDIË.

Koloniaal verslag van 1872. Ingediend 18 Sept. 1873, behandeld 6 Juni 1874.

Stukken betrekkelijk ongeregeldheden op Curaçao, 24 Nov. 1871, en betrekkelijk de concessie tot het graven van guano op het eiland Klein-Curaçao. Ingediend 19 Sept. 1873, behandeld 22 April 1874.

VIII. STATISTISCHE EN ANDERE BOEKWERKEN. Zie in den vorigen jaargang bladz. XXVIII, en boven de opgave van de verschenen jaarlijksche regeeringsverslagen.

kosten van overtocht van zijn gezin en uitbetaling van ingeb... pensioen. Ingediend 19 Sept. 1873, behandeld 12 Nov. 1873.

Inlichtingen op het adres van A. M. MEIJER en andere inge... nen van de gemeente Ruinerwold en de Wijk, verzoekende dat treinen tusschen Meppel en Hoogeveen te Broekhuizen zullen s... pen, tot het opnemen en uitlaten van reizigers. Ingediend 19 S... tember 1873, behandeld 11 Dec. 1873.

Inlichtingen op het adres van J. NIEMANTSVERDRIET, gepensioneer... luitenant-kolonel der artillerie van het leger in Nederl. Indië, h... dende verzoek tot nadere regeling van zijn pensioen. Ingedie... 19 September 1873, behandeld 26 Maart 1874.

Inlichtingen op het adres van B. BEGON te Roermond, betreffen... de uitlevering van zijn broeder JOHANNES BEGON. Ingediend 9 De... cember 1873, behandeld 4 Maart 1874.

Inlichtingen op het adres van D. KOUDIJS en andere ingelande... van ambachten van Rijnland, omtrent de wijze van overdracht d... werken van de ambachten in Rijnland. Ingediend in de zitting 1871/72. De commissie heeft geen verslag uitgebracht.

Inlichtingen op het adres van de schippersvereeniging *Schuttevaer*, houdende klachten omtrent het gebruik der schutsluizen te Schellingwoude. Ingediend 15 Dec. 1873. De conclusie van het verslag is niet in behandeling gekomen.

Inlichtingen op het adres van het hoofdbestuur van het Ned. Zendelinggenootschap, houdende klachten omtrent de handhaving van het verbod van godsdienstig onderwijs op de openbare inlandsche scholen in Ned. Indië. Ingediend 1 Febr. 1874. De commissie heeft geen verslag uitgebracht.

Inlichtingen op het adres van C. W. MIELING, eervol ontslagen directeur der algemeene landsdrukkerij. Ingediend 16 April 1874. De conclusie van het verslag is niet in behandeling gekomen.

Inlichtingen op het adres van handelaren te Amsterdam, over de late aankomst van de Noord-Duitsche en Engelsche posten. Ingediend 1 Mei 1874. De conclusie van het verslag is niet in behandeling gekomen.

Nota van toelichting op het adres van Gebr. SCHOONENBURG te Amsterdam, aannemers van het fort in de Laander- en West-Bijlmerpolder, houdende verzoek tot onderzoek hunner vordering door eene speciale commissie van deskundigen. Ingediend 7 Mei 1874. De commissie heeft geen verslag uitgebracht.

Nota van toelichting op het adres van M. STRAALMAN en A. ROUWENHORST, bouwkundigen te Deventer en te Apeldoorn, respectievelijk aannemers en gemachtigden voor den bouw van het fort bij Pannerden, houdende verzoek om hunne zaak tot eene billijke eindregeling te brengen. Ingediend 7 Mei 1874. De conclusie van het verslag is niet in behandeling gekomen.

Inlichtingen op het adres van de Zevenbergsche beetwortelsuikerfabriek *de Phoenix* te Zevenbergen, over het klasseeren van suiker. Ingediend 2 Juni 1874. De commissie heeft geen verslag uitgebracht.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

D'ER

VOORNAAMSTE STAATSGEBEURTENISSEN IN 1874.

JANUARI.

Nederland. 6. De missigit in Atjeh genomen. — 24. De kraton in Atjeh genomen. — Overlijden van den Sultan van Atjeh.

Groot-Brittanje. 23. De Hertog van Edinburgh huwt te St. Petersburg de Groot-hertogin MARIA ALEXANDROWNA. — 26. Ontbinding van het Parlement. — 31. Slag bij Amoavul gewonnen door Sir GARNET WOLSELY op de Ashantijnen.

Frankrijk. 12. Na een motie van vertrouwen in het Ministerie, door de Nationale Vergadering met 379 tegen 34 stemmen, trekt het Ministerie het verzoek om ontslag in.

België. 27. De afgevaardigde VERGÉ interpelleert de Regeering over eene Duitsche nota betreffende de houding der clericale pers tegenover Duitschland.

Duitschland. 29. De Pruissische kamer van afgevaardigden staat aan den Bisschop der oud-katholieken een jaarwedde van 16,000 thaler toe.

Rusland. 6. De Keizer bevestigt de statuten van 1871 en 1872 betreffende het lager- en middelbaar onderwijs. (Zie *Groot-Brittanje*).

Zwitserland. 16. De Bondsraad besluit geen acht te slaan op het protest der Zwitsersche bisschoppen tegen de uitzetting van den Pauselijken Nuntius.

Spanje. 2. De President-Minister CASTELAR neemt zijn ontslag, SALMERON neemt zijne plaats in, waarop de kapitein-generaal van Madrid, PAVIA, den Cortes door militaire macht sluit. — 3. Optreding van het Ministerie SERRANO. — 8. De Carlisten bezetten geheel Bilbao. — 12. De regeeringstroepen nemen Carthagena in.

Italië. De pausselijke academie, academie van SAN LUCA, opgeheven en vervangen door een academie van schoone kunsten.

Brazilië. 2. De Bisschop van Olinda te Pernambuco gevangen genomen wegens verzet tegen de staatswetten.

FEBRUARI.

Groot-Brittanje. 4. De Britsche troepen nemen Coôm (Ashantee) in na 5 dagen harden strijd. — 17. De Pres: Minister GLADSTONE treedt af en wordt vervangen door DISRAËL 18. Einde van het Tichborn-proces, na een rechtsgeding 188 dagen. — De bedrieger, ARTHUR ORTON, wordt tot 14-j: tuchthuisstraf veroordeeld.

Frankrijk. 4. Maarschalk MAC-MAHON verklaart, dat gedurende de aanstaande 7 jaren in staat zal zijn door allen stand van zaken, die op wettige wijze is gevestigd, te doen e biedigen,

Duitschland. 9. Indiening van een wetsontwerp aan d Rijksdag, houdende voorstel om het effectief van het leger op d voet van vrede te bepalen op 401.659 onderofficieren en m schappen.

Oostenrijk—Hongarije. 11. Vertrek van den Keizer n St. Petersburg.

Rusland. (Zie *Oostenrijk*).

Zwitserland. 9. De Pauselijke Nuntius vertrekt.

Spanje. 27. Maarschalk SERRANO benoemt Generaal ZABAL tot president van den ministerraad.

Griekenland. 19. Het ministerie DELIGEORGIS vervangen doo het ministerie BULGARIS.

Turkije. 13. De Groot-Visier RASCHED PACHA, van zijne waardigheid ontheven, wordt vervangen door den Minister van Oorlog HUSSEIN ARNI-PACHA.

Vereenigde Staten van Noord-Amerika. 12. De kamer der afgevaardigden neemt een besluit aan, waarbij alle verhooging van inkomende rechten even als iedere nieuwe leening wordt verboden, en daarentegen te verminderen de jaarwedden van ambtenaren en de algemeene staatskosten. — Opstand der Sioux-Indianen.

Bolivia. Overlijden van den President ALDOLPHO BALLIVIAN.

Venezuela. 6. Aardbeving in Laguayra.

MAART.

Nederland. 2. De Tweede Kamer verwerpt het wetsontwerp tot wederinvoering van den gouden muntstandaard. — 3. De Tweede Kamer der Staten-Generaal benoemt eene commissie van enquête tot het onderzoeken van den toestand der Nederlandsche koopvaardijvloot enz.

Groot-Brittanje. 5. Het nieuwe parlement komt bijeen. De Heer BRAND wordt herbenoemd als Voorzitter. — 16. Groote bijeenkomst van Bonapartisten te Chislehurst ter eere van den

len verjaardag van Prins LOUIS NAPOLEON. — 21. Sir GARNET LSLEY en zijn staf landen te Portsmouth; zij worden overal met grootste eerbewijzen ontvangen. — (Zie *Goudkust*).

Frankrijk. De Fransche academie besluit met 20 tegen 6 mmen OLLIVIER's receptie onbepaald uit te stellen. — 28. Een et, waarbij de landeigendommen van Keizer NAPOLEON van de questratie worden ontheven, wordt aangenomen met 319 tegen 0 stemmen.

Duitschland. 6. De bisschop van Trier, Dr. EBERHARD, ordt gevangengenomen wegens zijn verzet tegen de kerkelijke etten. — 9. Afkondiging in Pruissen van de nieuwe wet betreffende den burgerlijken stand en het verplicht burgerlijk huwelijk.

Oostenrijk-Hongarije. 9. De Keizer bezoekt Pesth, waar net Hongaarsche ministerie hem zijn ontslag indient, uit hoofde van de vijandige houding van de kamer der afgevaardigden. — Optreding van het Hongaarsch ministerie BITTO.

Italië. 23. Feestviering van de 25-jarige regeering van Koning VICTOR EMANUEL.

Noord-Amerika. 11. Overlijden van den Senateur CHARLES SUMNER.

Brazilië. De bisschop van Pernambuco wordt tot 4 jaren gevangenisstraf veroordeeld.

Goudkust. Onderteekening van een vredestractaat tusschen Groot-Brittanje en Ashantee.

A P R I L.

Nederland. 26. Generaal VAN SWIETEN draagt het kommandement over het expeditionaire leger tegen Atjeh aan den kolonel PEL over.

Groot-Brittanje. 2. Het wordt bekend, dat 2000 boerenarbeiders in de oostelijke graafschappen het werk gestaakt hebben. — 14. Ontploffing in eene steenkolenmijn te Dukenfield. — 18. Dr. LIVINGSTONE's overblijfselen worden begraven in de Abdy van West-Minster. — 24. De Heer MAGEE, vice-consul te Guatemale, ontvangt 200 geeselslagen op last van den kommandant Senor GONZALES. — 27. Kapitein HIJDE van de *Taena* wordt door de overheid van Chili gevangen genomen.

Frankrijk. 14. Het besluit van den Heer LESSEPS, om het Suez-kanaal te sluiten, noopt de Fransche diplomatie gezamenlijk met de Engelsche deze zaak te schikken.

België. 28. De afgevaardigde FRÈRE ORBAN verwijt der regeering hare zwakheid tegenover de ultramontanen. De regeering antwoordt daarop 30 April, dat zij een politiek naar den volkswensch volgt en die niet zal veranderen.

Duitschland. 14. Het Duitsche parlement neemt met 224

tegen 146 stemmen het eerste artikel der militaire wet aan. — Het Koninklijke gerechtshof voor kerkelijke zaken besluit tot .zetting van Graaf LEDOCHOWSKY, aartsbisschop van Posen en G-sen. — 20. De Rijksdag neemt bij derde lezing de keizerlijke m-litaire wet aan. — 25. De Rijksdag neemt de wet op de dr-pers aan.

Zwitserland. 19. Volkstemming in de verschillende kant-over de herziening der grondwet.

Griekenland. 28. Het ministerie BULGARIS neemt zijn o-slag, doch herneemt de portefeuilles bij de moeielijkheid om e-ander ministerie samen te stellen.

V. S. van Noord-Amerika. President GRANT legt z-veto op het besluit van de Kamer der afgevaardigden tot vermee-dering van papieren geld, waarmede 28 April de Senaat zich ve-eenigt.

M E I.

Nederland. 12. Feestviering der 25-jarige regeering van Koning WILLEM III.

Groot-Brittanje. Bezoek van den Keizer van Rusland aan het Engelsche hof. — 23. De stoomboot *British Admiral* vergaat bij Kings Island; meer dan 80 personen verdrinken.

Frankrijk. 16. Het ministerie DE BROGLIE wordt verslagen met 381 tegen 317 stemmen en treedt af. — 23. Een nieuw ministerie treedt op met Generaal CISSEY als president.

Duitschland. 3. De Keizer van Rusland bezoekt Berlijn. — 4. Afkondiging der wet, houdende verbod van het onwettelijk bekleeden van kerkelijke betrekkingen. — 9. De Pruissische kamer van afgevaardigden neemt met 257 tegen 95 stemmen aan het wetsontwerp betreffende de administratie der vacante katholieke episcopaten. — 25. Samenkomst der Duitsche en Russische keizers te Ems.

Rusland. 1. Uitnoodiging van Prins GORTSCHAKOW aan de mogendheden tot deelneming aan het congres te Brussel omtrent de algemeene gebruiken en beginselen in tijden van oorlog.

Spanje. 2. De Carlisten uit Bilbao verdreven. — 13. *Optreding* van het ministerie ZABALA.

Paraguay. Uitbarsting van een nieuwe revolutie.

Venezuela. 2. Opheffing der kloosters.

J U N I.

Nederland. 3. Tractaat met Duitschland betreffende den aanleg van een spoorweg van Nieuwe Schans naar Ihrhove. De Tweede Kamer verwerpt het wetsontwerp tot herziening der kies-

…t. — 10. Opening van den Ooster-Spoorweg Amsterdam—Hilversum—Utrecht—Amersfoort. — 19. Verdrag met Groot-Brittanje tot wederkeerige uitlevering van misdadigers. — 27. Overeenkomst met Oldenburg omtrent den spoorweg Nieuwe-Schans—Ihrhove.

Groot-Brittanje. 14. Gasthuis-zondag in Londen; 29,678 pond sterling wordt in de kerken gecollecteerd voor de gasthuizen. — 22. Het Lagerhuis neemt de wet aan op den verkoop van sterken drank en op het sluiten van bier- en wijnhuizen gedurende enkele uren des Zondags. — 24. Een wetsvoorstel van den Heer PLIMSOLL tot betere controle der zeewaardigheid van koopvaardijschepen wordt verworpen met 173 tegen 170 stemmen.

Frankrijk. Hevig debat tusschen de afgevaardigden GAMBETTA, republikein, en den bonapartist ROUHER. — 15. De motie van CASIMIR-PÉRIER tot organisatie van zijn voorstel tot de definitieve constitutie der Republiek wordt met 345 tegen 341 stemmen aangenomen. — 29. De Commissie van dertig verwerpt CASIMIR-PÉRIER'S constitutioneele wetten met 18 tegen 6 stemmen.

Denemarken. 15. Het Ministerie neemt zijn ontslag, dat echter door den Koning niet aangenomen wordt.

Spanje. 27. Maarschalk CONCHA sneuvelt in een gevecht tegen de Carlisten bij d'Estella. — 30. De Carlisten doen een tiende gedeelte hunner gevangenen fusilleeren, en onder hen den Duitschen dagblad-correspondent kapitein SCHMIDT.

Haïti. 11. Generaal MICHEL DOMINIQUE wordt eenstemmig tot president gekozen.

JULI.

Nederland. 9—23. Maastrichtsche "heiligdomsvaart."

Engeland. 27. De *National Agricultural Labourers Union* verklaart niet langer in staat te zijn de boerenarbeiders, die buiten werk zijn gesteld, te onderhouden. De werkstaking had 18 weken geduurd en aan de Unie bijna 18,000 p. st. gekost. — 28. De stoomboot *Milbanke* zinkt bij Dungeness, met een verlies van 14 menschenlevens. De landingsplaats te Liverpool wordt door brand geheel vernield. (De schade bedraagt *ƒ* 3,000,000).

Frankrijk. 2. De Hertog ROCHEFAUCOULD BISACCIA verlaat Engeland, waar hij gezant was. Hij is teruggeroepen wegens zijn voorstel tot uitroeping der monarchie. — 4. De *Union* wordt geschorst wegens het publiceeren van een manifest van den Graaf DE CHAMBORD. — 8. Het ministerie wordt verslagen met 368 tegen 331 stemmen, bij een motie, welke de Vergadering zou gebonden hebben om het Septennium te handhaven. De Maarschalk weigert het ontslag zijner ministers aan te nemen. — 9. Maarschalk MAC MAHON zendt een boodschap aan de Nationale Vergadering, haar verzoekende zoo spoedig mogelijk de constitutioneele wetten in stemming te brengen. — 16. De Heer MAGNE, Minister van Finan-

ciën, neemt zijn ontslag, na twee achtereenvolgende nederlagen zijn financieele plannen geleden te hebben. — 17. De Minister van Binnenlandsche Zaken, DE FOURTOU, volgt zijn voorbeeld. De heer CHABAUD-LATOUR wordt Minister van Binnenlandsche Zaken, en de Heer MATTHIEU BODET Minister van Financiën. — 23. Het voorstel van CASIMIR PERIER tot definitieve vaststelling van den republikeinschen regeeringsvorm wordt verworpen met 374 tegen 335 stemmen.

België. 27. Eerste zitting van de Internationale Conferentie over het oorlogs-volkenrecht te Brussel geopend.

Duitschland. 1. De Rijksdrukperswet treedt in werking. — 3. Keizerlijke verordening over den raad van eer der officieren. — 13. Moordaanslag op Vorst VON BISMARCK te Kissingen, door den kuipersgezel KULLMANN. — 27. De wij-bisschop JANISZEWSKI van Posen wordt opnieuw tot 15 maanden gevangenisstraf veroordeeld. Congres der sociaal-democraten te Coburg.

Oostenrijk—Hongarije. 1. Opening van het internationaal gezondheidscongres te Weenen. — 13. Acht arbeidersvereenigingen te Grätz worden gesloten wegens deelneming aan een geheime sociaal-democratischen bond. — Samenkomst van de Duitsche en Oostenrijksche keizers te Ischl. — 27. Overlijden van den bankier ANSELM VON ROTHSCHILD.

Denemarken. 30. De Koning bezoekt IJsland ter viering van het 1000-jarige jubilaeum van het bestaan der kolonie.

Spanje. 16. De Carlisten nemen Çuença in. — 19. Decreet waarbij het geheele land in staat van beleg is gesteld.

Turkije. Overwinning van het Egyptische leger op de Bedoeïnen van Darfoer.

V. S. van Noord-Amerika. Een orkaan, vergezeld van een stormvloed, richt groote verwoestingen in Pennsylvanië aan.

Venezuela. De Bisschop van Merida verbannen wegens zijn verzet tegen het burgerlijk huwelijk, terwijl de Apostolische vicaris van Carracas, die weigert zijne plaats te vervullen, in Laguyara wordt ingescheept.

AUGUSTUS.

Nederland. 14. Spoorwegongeluk bij Warmond. — 27. Optreding van het Ministerie HEEMSKERK c. s.

Frankrijk. 9. De ex-Maarschalk BAZAINE ontvlucht uit zijn gevangenis.

België. 28. Slotzitting van de internationale conferentie te Brussel over het oorlogs-volkenrecht.

Duitschland. 4. Bisschop MARTIN van Paderborn tot 4½ maand gevangenisstraf veroordeeld.

Oostenrijk—Hongarije. Het Servische kerkencongres te

Spanje. 4. Het ministerie ZABALA wordt vervangen door het ministerie SAGASTA. — 5. De Carlistische troepen beschieten bij Gutaria de Duitsche kanonneerbooten *Nautillus* en *Albatross*.

V. S. v. Noord-Amerika. President GRANT vermaant de revolutionnairen in New-Orleans om binnen 5 dagen tot orde en rust terug te keeren, waaraan dezen gehoor geven.

Peru. 22. Moordaanslag op President PARDO.

Bolivia. Opstand van de liberalen, die echter spoedig wordt onderdrukt.

Guatemala. Eene aardbeving vernielt bijna geheel de stad Antigua.

La Plata. Onder aanvoering van Generaal MITRE breekt in het laatst der maand eene opstand uit in Buenos Ayres.

OCTOBER.

Groot-Brittanje. 1. In de *Times* verschijnt een artikel aangaande den geldelijken toestand van den Prins van Wales. — 2. Buskruitontploffing in "Regents-Canal" te Londen; ontzettende vernieling van huizen. — 15. De hertogin van Edinburgh bevalt van een zoon.

Frankrijk. 12. Een vrij beftige nota wordt door den Spaanschen gezant aan de Fransche regeering overhandigd, waarin zij beschuldigd wordt van te kort te komen aan hare verplichtingen als neutrale mogendheid. — 13. De "*Orenoque* wordt teruggeroepen van Civita-Vechia.

Duitschland. 4 Huiszoeking bij den Graaf VON ARNIM, den vroegeren gezant in Frankrijk; hij wordt gevangen genomen. — 6. De wij-bisschop van Posen, JANISZEWSKI, wordt tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld. — 10. De Koningin weduwe van Beieren omhelst den Roomschen godsdienst. — 11. Vergadering der vereeniging voor "Social-politik" te Eisenach. — 16. Gevangenneming van den deken TOMASZEWSKI te Trzemeszno. — 28. Graaf VON ARNIM wordt tegen een cautie van 100,000 thaler voorloopig in vrijheid gesteld.

Italië. 21. De regeering ontbindt de vroegere pauselijke soldaten wegens de werving voor het Carlistische leger.

Turkije. 19/20. De Montenegrijnen vermoorden in Setinje een turk uit Podgoricza; de Turken nemen hierop een bloedige wraak door den moord op 20 Montenegrijnen.

V. S. v. Noord-Amerika. Uproerige bewegingen in Alabama.

La Plata. 12. De President AVELLANEDA aanvaardt zijne betrekking.

Paraguay. Senor GILL wordt tot president verkozen.

Costa-Rica. Opstand ter gunste van JOAQUIN FERNANDEZ; wordt spoedig onderdrukt.

China en Japan. 31. De kwestie wegens Formosa door een vredesverdrag geëindigd.

NOVEMBER.

Nederland. 13. Overeenkomsten met Duitschland tot regeling der aansluiting aan de Nederlandsch-Duitsche grens van den spoorweg van Antwerpen naar Gladbach; — van een spoorweg van Enschedé naar Dortmund en tot wijziging van de overeenkomst betreffende den aanleg van een spoorweg van Boxtel over Gennep naar Cleef, en langs Gogh naar Wezel. — 14. Handelstractaat met den Oranje-Vrijstaat. — 30. Oprichting van een gedenkteeken ter nagedachtenis van de gesneuvelden in 1830—1832 bij de verdediging van het Citadel van Antwerpen op het kerkhof te Ginneken bij Breda. — 21 Nov.—8 Dec. Additioneele overeenkomst met Zwitserland tot wijziging van het postverdrag van 1868. — 27. Aanneming van het voorstel der Heeren VAN ECK en BREDIUS door de Tweede Kamer, waarbij de wensch wordt uitgedrukt, dat de regeering, in hare betrekking tot het buitenland, zal trachten de arbitrage te doen worden het aangenomen en gebruikelijk middel om door het recht te doen beslissen alle internationale geschillen tusschen beschaafde volkeren over onderwerpen, die voor scheidsrechterlijke uitspraken vatbaar zijn; en dat zij, zoolang dat doel niet is bereikt, zal trachten bij alle geschikte gelegenheden, bij het sluiten van tractaten, te bedingen, dat de daarvoor vatbare geschillen, die tusschen Nederland en het land waarmeê het tractaat wordt gesloten, mogen ontstaan, aan de beslissing van scheidsrechters worden opgedragen.

Groot-Brittanje. 7. Het geschrift van den Heer GLADSTONE tegen de Vaticaansche decreten wordt uitgegeven. — 17. De regeering besluit een nieuwe expeditie naar de Noordpool te zenden. — 29. De stoomboot *la Plata* zinkt in de golf van Biscaye met 70 man aan boord.

Frankrijk. 26. De Parijsche gemeenteraad besluit een loterijleening van 220 millioen franken uit te schrijven.

Duitschland. 12. Het hof van appel te Munster veroordeelt de gravin NESSELRODE REICHENSTEIN en eenige andere aanzienlijke vrouwen tot geldboeten en gevangenisstraf wegens een adres aan den veroordeelden Bisschop van Paderborn.

Zwitserland. 18 Oprichting van eenen oud-katholieken leerstoel aan de hoogeschool te Bern.

Portugal. 3. Volkomen afschaffing der slavernij in de bezittingen.

Spanje. De Carlisten bombardeeren Irun, dat, 11 Nov., door de regeeringstroepen ontzet wordt.

Panama. De Aartsbisschop van San Jago en de bisschop van Conception en Serrena spreken den banvloek uit over de regeering wegens de wet, waarbij het afkondigen van pauselijke bullen, die onrust kunnen verwekken, wordt verboden.

La Plata. 15. Gevecht bij Laverde tusschen de regeeringstroepen onder Generaal ARIAS en die van Generaal MITRE.

Goudkust. 3. Gouverneur STRAHAN dringt bij de koningen en opperhoofden der Goudkust aan op de afschaffing van den slavenhandel.

DECEMBER.

Nederland. Bij K. B. van 17 December wordt op zijn verzoek als gouverneur-generaal van Ned. Indië ontslagen Mr. J. LOUDON, en vervangen door Mr. J. W. VAN LANSBERGE.

Groot-Brittanje. Vier deelen met dankadressen van Fransche steden voor bijstand door het Engelsche volk tijdens den oorlog geschonken, worden aan de Koningin aangeboden. — 16. Zware sneeuwstorm in Londen en geheel Engeland. — 24. Verschrikkelijk spoorwegongeluk te Shipton bij Oxford; 31 personen worden gedood en 70 zwaar gewond. — Een ontploffing in een steenkolenmijn in Nord-Staffordshire kost aan 17 man het leven. — 28. De tijding bereikt Engeland van het verbranden van het zeilschip *de Cospatrick* den 17den November bij de Kaap de Goede Hoop, waarbij 460 personen omkwamen.

Frankrijk. 5. De wet waarbij hooger onderwijs van Staatscontrole bevrijd wordt, wordt voor den tweeden keer gelezen, met 358 tegen 133 stemmen.

Duitschland. 9. Aanvang van het proces VON ARNIM. — 13. De deken TAPELSKI te Groeben wegens verzet tegen de regeering gevangen genomen. — 17. De deken DANIËLSKI gevangen genomen wegens het niet opvolgen der regeeringsbevelen.

Spanje. 31. Prins ALPHONSO wordt tot Koning van Spanje uitgeroepen door het leger te Santander. — Optreding van het Ministerie CANOVAS CASTILLO.

Italië. 2. De regeering dient een wetsontwerp in tot dotatie van GARIBALDI.

Turkije (Servië). 5/6. Het ministerie neemt zijn ontslag; optreding van het Ministerie ZUMITSCH.

Turkije. (Egypte). Annexatie van Darfoer.

La Plata. 2. Generaal MITRE geeft zich gevangen.

Peru. 7. Nederlaag van het opperhoofd der insurgenten PIEROLA.

GESCHRIFTEN

OVER

STAATKUNDE, STATISTIEK, STAATHUISHOUDKUNDE, STAATS- EN ADMINISTRATIEF RECHT EN STAATSGESCHIEDENIS

IN NEDERLAND VERSCHENEN

(1 JULI — 31 DECEMBER 1874). (*)

ALGEMEENE WERKEN.

J. STUART MILL's, Staathuishoudkunde, door J. Oppenheim, aflevering 1—4. Gron., J. B. Wolters, per afl. .... *f* 0.90.

R. VON IHERING, De strijd om het recht. Naar de 3e uitg. vert. door G. A. van Hamel. Leid., Jac. Hazenberg Cz. 1874. .*f* 1.20.

NEDERLANDSCHE STATISTIEK, STAATS- EN ADMINISTRATIEF RECHT ENZ.

ALGEMEENE WERKEN.

C. P. K. WINCKEL, La liquidation des comptes entre le Grand-Duché de Luxembourg et le Royaume des Pays-Bas. Utrecht, A. van Dorsten Jr. 1874 .... *f* 0.60.

Algemeene voorschriften voor de Nederlandsche consulaire ambtenaren met de daartoe betrekkelijke bescheiden, uitgeg. op last van den minister v. binnenl. zaken door M. L. van Deventer. (In de Holl., Fr. en Eng. talen). 's Hage, M. Nijhoff. .... *f* 6.50.

H. VERWOERT, Klapper op de wetten, besluiten, aanschrijvingen en rechterlijke uitspraken, betreffende het administratief burgerlijk bestuur in Nederland. 2e herz. dr., tot op den tegenwoordigen tijd bijgewerkt door H. G. Hartman Jr., onder toezicht van E. L. van Emden. Dl. I, afl. I. 's Hage, Gebr. Belinfante. .... *f* 1.—.

Beslissingen op geschillen van bestuur. Alphabetisch uittreksel uit de 10 eerste deelen van de verzameling: Raad van State, geschillen van bestuur, bevattende in den vorm van vragen de koninklijke besluiten op die geschillen, 1861—1870. 's Hage, Gebr. Belinfante .... *f* 2.—.

P. G. MELLINK PZ., Staatsregeling van Nederland en zijne koloniën. Een overzicht. 2e verm. druk. Amst., G. L. Funke. *f* 0.15.

(*) In deze opgaven worden alleen de nieuw verschenen tijdschriften en vervolgwerken genoemd, met verwijzing naar de volledige opgave der tijdschriften en vervolgwerken in jaargang 1872 en die in het *Jaarboekje* 1873 en 1874.

Wet van 28 Augustus 1851, *Stbl.* n°. 125, regelende de onteigening ten algemeenen nutte, met uittreksels uit de memoriën van toelichting en beantwoording en uit de beraadslagingen, en alphabetisch register door L. N. Schuurman. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink .... *f* 0.2'

Van Westminster naar het Binnenhof. Blikken in het inner leven van Engeland en Nederland. Klachten, opmerkingen, gedachten en wenschen, opgedragen aan bestuurders en volksvertegenwoordigers en aan hen, die dat zullen worden. Maassluis, J. van der Endt .... *f* 1.—

D. BINGER, De leer van het verstek, volgens de artikelen 76 en 77 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. 's Hage, Gebr. Belinfante .... *f* 0.80

Welke moet de houding zijn der liberale partij, tegenover de nieuw optredende regeering? een ernstige vraag gesteld en beantwoord door een pur-sang-liberaal. 's Hage, P. J. Kraft .... *f* 0.30

Kamerontbinding plichtmatig of ongeoorloofd? Door een oud-lid van de Tweede Kamer. 's Hage, M. M. Couvée .... *f* 0.30.

Nederlandsche geschiedenis en oudheidkunde. — Archieven. — Biographieën.

J. A. WIJNNE, Geschiedenis van het vaderland, 4e dr. Gron., J. B Wolters .... *f* 3.90.

P. H. DEWALD, Chronologisch handboek voor de geschiedenis van Nederland. 's Hage, Gebr. Belinfante .... *f* 1.90.

F. J. E VAN ZINNICQ BERGMANN, Het leven en de regeering van Jan de Eerste, Hertog van Lotharingen, Brabant en later ook van Limburg, 1e st. 's Bosch, van Heusden .... *f* 1.—.

J. L. MOTLEY, The life and death of John of Barneveld, advocate of Holland! with a view of the primary causes and movements of the thirty years' war. Vol. 2. (with illustr.) 's Hage, Mart. Nijhoff. 1874. De 2 dln. geb .... *f* 7.20.

——— Het leven en sterven van Johan van Oldenbarnevelt, advocaat van Holland, met een blik op de eerste aanleiding en ontwikkeling van den dertigjarigen oorlog. Vertaald en met aanteekeningen voorzien door M. L. van Deventer. 2e deel. 's Hage, W. P. van Stockum & Zn. Compl .... *f* 5.60.

R FRUIN, Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574. 's Hage, M. Nijhoff .... *f* 1.50.

De oude verhalen van het beleg en ontzet van Leiden, bij gelegenheid van het derde eeuwgetijde in hun oorspronkelijken vorm herdrukt. Namens de historische commissie van de Maatsch. der Ned. letterk., uitgeg. door R. Fruin, J. E. H. Hooft van Iddekinge en W. J. C. Rammelman Elsevier. 's Hage, M. Nijhoff ... *f* 6.—.

A. H. WESSELS, 1574—1874, of Leidens 3e eeuwfeest, eene roepstem tot ongereinsde dankbaarheid, uit de geschiedenis herinnerd. Leiden, R. Fuik .... *f* ?

F. VAN VERVOU Jr., Eenige aanteekeningen van 't gepasseerde in

[d]e vergadering van de Staten-Generaal, anno 1616, 1617, 1618, 1619, 1620. Uitgegeven door het Friesch genootschap van geschiedoudheid- en taalkunde. Leeuw., H. Kuipers.............*f* 1.50.

F. DER KINDEREN FZ., De Nederl. Republiek en Munster gedurende de jaren 1666—1679. Leiden, Gebr. v. d. Hoek........*f* 3.60.

Het archief van den raadpensionaris Antonie Heinsius. Uitgegeven door H. J. v. d. Heim. 2e dl. (Het 1e deel verscheen in 1867. 's Hage, M. Nijhoff, *f* 3.25; de 2 dln.................*f* 7.75.

Mr. LAURENS PIETER VAN DE SPIEGEL en zijn tijdgenooten. 1737—1800). 1e dl. Zeelands toestand en verhouding tot de Unie (1766—1786). Uit de nagelaten staatkundige geschriften, brieven en andere papieren van den raadpensionaris, toegelicht door G. W. Vreede. Middelb., J. C. & W. Altorffer.......................*f* 5.—.

THEOD. JORISSEN, De patriotten te Amsterdam in 1794. Amst., G. L. Funke..................................*f* 1.90.

W. J. HOFDIJK, Gedenkboek van de feestviering ter gelegenheid der 25jarige regeering van Z. M. Willem den derde. Afl. 1—3. Haarl., de Erven F. Bohn, per afl.....................*f* 0.50.

PROVINCIALE EN GEMEENTEHUISHOUDING. — ARCHIEVEN ENZ. —

W. HEINEKEN, De gemeentebelasting beschouwd, vooral met het oog op Amsterdam. Amst., J. C. Loman Jr.............*f* 1.50.

G. P. ROOS, Beknopt geschied- en aardrijkskundig woordenboek van Zeeuwsch-Vlaanderens westelijk deel, voormalig 4e district van Zeeland, met het oog op zijne wording en verdere ontwikkeling en op de nabij gelegene gemeenten van Oost- en West-Vlaanderen, grootendeels naar onuitgegeven kaarten en handschriften. Oostburg, A. J. Bronswijk...............................*f* 2.40.

Inventaris van het oud archief der provincie Zeeland. Dl. I. Kaarten en teekeningen, bewerkt door J. P. van Visvliet. Middelb., van Benthem & Jutting..........................*f* 1.50.

Register op het oud provinciaal archief van Overijssel. Aanhangsel. A°. 1225—1496. Zwolle, Erv. J. J. Tijl..... ....*f* 4.50.

P. H. WITKAMP, Amsterdam's zesde eeuwfeest op den 27en Oct. 1875. Eene voorlezing in de vergaderzaal van de Maatsch. voor den Werkenden Stand, op 27 Oct. 1874. Amst., L. van Bakkenes & C° *f* 0.50.

Instructie voor de stad Haarlem, ontworpen door Philips Wielant; uitgegeven en toegelicht door J. A. Fruin. Utr., J. L. Beijers *f* 3.—.

METEOROLOGIE. — GRONDGEBIED. — BEVOLKING. — MEDISCHE POLITIE ENZ.

Officieele uitgaven.

Uitkomsten der vijfde tienjarige volkstelling in het koningrijk der Nederlanden op 1 Dec. 1869. Uitgeg. op last van het dep. van binnenl. zaken. 3e deel. 's Hage, van Weelden en Mingelen *f* 1.50.

Statistische bescheiden voor het koningrijk der Nederlanden.

7e dl., 2e st. Sterfte naar de oorzaken van den dood in 's Hage, van Weelden en Mingelen . . . . ƒ 1.–
Verslag aan den Koning van de bevindingen en handelingen het geneeskundig staatstoezicht in het jaar 1873. 's Hage, v. Weelden & Mingelen . . . . ƒ 1.5

Nederlandsch meteorologisch Jaarboek voor 1870. Uitgeg. door Kon. Ned. Meteorolog. instituut. 22e jaarg. 2e dl. Utr., Kemink & 1874 . . . . ƒ 1.5
Verslagen van de vereeniging tot verbetering der volksgezondheid opgericht te Utrecht gedurende de cholera-epidemie in 1866. VI (Met bijdragen over schoolhygiène). Utr., K. A. Manssen. (Amst J. H. de Bussy). . . . . ƒ 1.50
Verslag van de vereeniging tot bevordering der volksgezondheid opgericht te Dordrecht in Mei 1867. (1872 en 1873). Dordrecht H. R. v. Elk. 1874 . . . . ƒ 1.50
M. SYMONS, Een woord naar aanleiding van eene onlangs verschenen brochure van den Heer Liernur en een en ander omtrent het koolclosetstelsel. 's Hage, Gebr. J. & H. van Langenhuysen. ƒ 0.30.
C. T. LIERNUR, Adres aan den gemeenteraad van Amsterdam. Een voorstel tot rioleering der stad, naar aanleiding van dat van den directeur der publieke werken. Amsterdam, Scheltema & Holkema 1874 . . . . ƒ 0.60.
C. P. POUS KOOLHAAS, De waterleiding en de bodemverontreiniging te 's Gravenhage. 's Hage, C. van Doorn & Zn. . . . . ƒ 0.30.

's Rijks geldmiddelen. — Muntwezen.

Officieele uitgaven.

Statistiek van het Koningrijk der Nederlanden. Bescheiden betreffende de geldmiddelen. 3e st. Overzicht van de opbrengst der directe belastingen, indirecte belastingen en accijnsen, gedurende de jaren 1869—1873. Overzicht van de opbrengst der belastingen enz. over de dienstjaren 1867—1873. Uitgeg. door het dep. van financiën. 's Hage, M. Nijhoff . . . . ƒ 3.—.
Wetten omtrent den accijns en het invoerrecht op gedistilleerd met de daartoe betrekk. algem. maatregelen van inwendig bestuur, benevens de administrat. voorschriften, welke voor de uitvoering zijn gegeven bij en na het in werking komen der wet van 20 Juni 1862. (Bijgew. tot 1 April 1874). Uitgeg. door het Minist. v. Financiën. 's Hage, Gebr. Guinta d'Albani . . . . ƒ 2.—.

J. P. L. SOUTENDIJK, Eenige beschouwingen over het kadaster. Assen., v. Gorcum & C° . . . . ƒ 0.30.
Wet op het recht van successie en van overgang bij overlijden, van den 13den Mei 1859, *Stbl.* n°. 36, zooals zij luidt na de wijzigingen en aanvullingen daarin bij de wet van den 28sten Mei 1869,

bl. n°. 95, gebracht, voorzien van een alphabetisch register en n eenige korte aanteekeningen en verwijzingen door J. B. Vroom. druk. Zwolle, W. E. J. Tj. Willink.................ƒ 0.50.

Accijnswet op den wijn van 20 Juli 1870, (*Stbl.* n°. 127, verz. '. 127). Bijgewerkt met de bestaande en gegevene resolutiën, oorschriften, enz., tot en met 15 Aug. 1874, door M. A. W. v. d. euvel Rijnders. Enschedé, M. J. v. d. Loeff...........ƒ 0.60.

Geschiedenis van het muntwezen der Vereenigde Nederl., van de ientsche bevrediging af tot aan het einde der Fransche overheerching, 1576—1813. Bew. door eene van wege het provinciaal Jtrechtsch genootschap voor kunsten en wetenschappen benoemde ommissie, en met ondersteuning van dat genootschap in het licht gegeven. 1e dl. Prov. Gelderland, door W. I. de Voogt. Amsterdam, G. Theod. Bom...............................ƒ 8.60.

D'ABLAING VAN GIESSENBURG, De muntquaestie uit een practisch oogpunt. Utr., P. van Loon.........................ƒ 0.25.

's RIJKS-VERDEDIGING.

Officieele uitgaven.

Mededeelingen betreffende het zeewezen. 17e dl. Met pltn. Uitgegeven door de zorg van het dep. van marine. 's Hage, Gebr. van Cleef...ƒ 3.75.

Wet op de inkwartieringen, transporten en leverantiën met daarop betrekking hebbende bepalingen en modellen. 2e verm. dr. 's Bosch, C. N. Teulings...................................ƒ 0.25.

Beschouwingen omtrent de Nederlandsche levende strijdkrachten, door F. 's Hage, W. P. v. Stockum & Zn...............ƒ 0.40.

Vertrouwelijke brief aan een lid der Eerste Kamer over de voltooiing van 't vestingstelsel, zonder excepties, in acht jaren, cijferloos, met een goed woord over de nationale instelling. 's Hage, Gebr. J. & H. v. Langenhuysen..........................ƒ 0.20.

De uitvoering der vestingwet en het korps der genie, beschouwd naar aanleiding van het voorloopig verslag over de verhooging van de begrooting van oorlog voor 1874, door M. S. 's Hage, Gebr. J. & H. van Langenhuysen.........................ƒ 1.50.

Een kalm woord over de afschaffing der dienstvervanging door een oud-milicien. 1874. Kemink & Zn...............ƒ 0.05.
(Zijnde n°. 1 der "Populaire geschriften," uitgegeven door de vereeniging tot verspreiding van kennis aangaande 's lands weerbaarheid).

A. C. KOUWENS, Open brief aan het bestuur der vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap over het regelen der schutterijen. 's Hage, Gebr. Belinfante.... ....ƒ 0.35.

KAINOS, De nieuwe Hollandsche waterlinie en hare verbetering naar de eischen des tijds. Met 2 kaarten. Breda, Broese & C°..ƒ 1.75.

ONDERWIJS. — ARMWEZEN. — SOCIALE QUAESTIËN ENZ.

J. VAN VLOTEN, Een en ander omtrent het jongste wetsont- op het hooger onderwijs. Haarl., W. C. de Graaff........ *f* 0..

W. MOLL, De idee der universiteit in hare historische ontwik- ling. Rede ter opening van den nieuwen leercurcus bij het at- naeum van Amst., op 28 Sept. 1874. Amst., E. S. Witkamp. *f* 0..

• A. H. G. P. VAN DEN ES, Het vierde eeuwfeest van het s- delijk gymnasium te Utrecht. Feestrede en feestgave. Utr., J. L. Beijers.. *f* 1.—

A. F. DE SAVORNIN LOHMAN, Gezag en vrijheid. Utrecht, K- mink & Zn.. *f* 2.50

O. HOMMERTS, Zonder volksonderwijs geen volkswelvaart. Toe- spraak gehouden op de 2e jaarlijksche algemeene vergadering va- het Ned. werkl. verbond te Amsterdam, 26 Dec. 1873. Sneek H. Pyttersen Tz. *f* 0.10; 100 ex.................... *f* 5.—.

W. M. MORREN, Open brief aan de Heeren A. J. Abbema, W. J d'Aulnis de Bourouill, G. Bosch, J. A. Kaub, J. K. Koch, H. C Mecima, J. Roosenburg, D. G. M. Roldanus en G. H. van de Schuyt, naar aanleiding hunner "Toelichting van het artikel van den Heer H. Pierson: "Eene protestantsche school voor lager on- derwijs te 's Hertogenbosch. 's Bosch, van Heusden...... *f* 0 10.

H. PIERSON, De Bossche schoolkwestie. Amsterdam, W. H. Kir- berger.. *f* 0.60.

Verslag omtrent de invoering van den leerplicht, uitgebracht door eene commissie uit het Ned. schoolverbond. Utrecht, J. L. Beijers.. *f* 0.20.

M. J. MEES, Hoe zullen wij onze weezen het best verzorgen? Een woord aan allen, die belang stellen in het lot der weezen. Rott., Nijgh & van Ditmar................................. *f* 0.40.

MULTAPATIOR, De 19e eeuw en eenige van hare maatschappelijke vraagstukken. 1e ged. Nieuwe uitg. Amst., Jan D. Brouwer. *f* 2.50.

D. ABLAING VAN GIESSENBURG, De tijdgeest. Utr., J. L. Beijers. *f* 0.15.

K. WÄCHTLER, Onze werklieden. Bewerkt door M. Niemeijer. Gron., Gebr. Hoitsema..................................... *f* 1.75.

PAUL LEROY-BEAULIEU, Het arbeiders-vraagstuk der 19e eeuw. Naar het Fransch. Met voorrede en aanteek. van N. G. Pierson. Haarl., Erven F. Bohn................................ *f* 2.90.

W. C. HOCHSTETTER en J. U. OSCHWALD, Het sociale vraagstuk en de kerk. Twee verhandelingen, bekroond door het Haagsche ge- nootschap tot verdediging van den chr. godsd. Leid., E. J. Brill. *f* 1.60.

M. J. DE WITT HAMER, Over productie-vereenigingen. Utr., J. L. Beijers.. *f* 0.20.

(Zijnde n°. 4 van "Coöperatie").

KERKELIJKE ZAKEN.

De synode en het beheer der kerkelijke goederen en fondsen in

le herv. kerk. Opmerkingen omtrent het door de synode op dit beheer ontworpen reglement. Utr., C. v. Bentum........*f* 0.25.

Een woord aan de leden der Ned. herv. gem. te Rotterdam, naar aanleiding van het door den algemeenen kerkeraad en de gemeentecommissie aangeboden concept-reglement op het beheer der kerkelijke goederen, door een oud-kerkeraadslid. Rotterdam, van Hengel & Eeltjes....................................*f* 0.25.

J. G. VAN SLEE, De kloostervereeniging van Windesheim, eene filiaalstichting van de broeders van het gemeene leven. Kerkhistorische studie. Leiden, A. W. Sijthoff..................*f* 3.60.

RECHTSWEZEN. — GERECHTELIJKE STATISTIEK. — GEVANGENISWEZEN. — POLITIE.

Officieele uitgaven.

Gerechtelijke statistiek van het Kon. der Nederlanden over 1871. Statistiek van het gevangeniswezen over 1872. 's Hage, v. Weelden en Mingelen...................................*f* 1.—.

E. VAN LIER, Onze rechterlijke inrichting, in populaire schetsen. Amst., G. L. Funke..................................*f* 1.25.

P. A. J. BOUVIN, De wet van 18 April 1874 tot overbrenging van enkele bevoegdheden der arrondissementsrechtbanken bij de kantonrechters (*Stbl.* n°. 68), met de daarbij overgebrachte bevoegdheden toegelicht en van formulieren voorzien. Zierikzee, S. Ochtman Jz...*f* 1.—.

De wet van den 18den April 1874 tot overbrenging van enkele bevoegdheden der arrondissements-rechtbanken bij de kantonrechters (*Stbl.* n°. 68), met de daarbij overgebrachte bevoegdheden toegelicht en van formulieren voorzien, door Ph. A. J. Bouvin. Zierikzee, S. Ochtman Jz.............................*f* 1.—.

HANDEL EN SCHEEPVAART. — NIJVERHEID. — LANDBOUW VEETEELT. — JACHT EN VISSCHERIJ.

Officieële uitgaven.

Statistiek van den handel en de scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden. In-, uit-, en doorvoer. Handel met verschillende rijken. Scheepvaart. Scheepsbouw. 1847—1873. 's Hage, Gebr. Giunta d'Albani.......................................*f* 3.—.

Idem over 1873. 2 dln. Als boven.................." 4.50.

Verzameling van consulaire en andere berichten en verslagen voor nijverheid, handel en scheepvaart, uitgegeven door het Ministerie van Buitenlandsche Zaken. Jaarg. 1874. Afl. 6 en 7. 's Hage, van Weelden & Mingelen.

Verslag van den landbouw in Nederland, over 1872. Opgemaakt op last van den Minister van Binnenlandsche Zaken. 's Hage, van Weelden en Mingelen....................................*f* 1.—.

Verslag aan den Koning van de bevindingen en handelingen het veeartsenijkundig staatstoezicht, in het jaar 1873. 's Hage, Weelden & Mingelen.......................... f 0.5
Verslag van den staat der Nederlandsche zeevisscherijen over 18. 's Hage, van Weelden & Mingelen.......................... f 0.8

G. DIEPHUIS, Handboek voor het Nederlandsche handelsrecht. 2 dln. 2e herz. dr. Gron., J. B. Wolters.......................... f 8.—
J. G. KIST, Beginselen van handelsrecht volgens de Nederlandsche wet. 1e deel. (Handelsrecht, handel, handelaar). 2e verm. dr. Amst., J. H. Gebhard & Co.......................... f 1.65
Wetboek van koophandel van het Koningrijk der Nederlanden (Holl. en Fr. tekst). 's-Hage, M. Nijhoff.......................... f 3.—
Wetten van 4 en 8 Juli 1874, betreffende de wijziging van het pandrecht, het zegelrecht wegens de akten van beleening en het voorrecht der commissionairs. Amst., Blikman & Sartorius. f 0.20.
J. J. DE LANGE, Proeve eener handelsgeschiedenis van Nederland over de jaren 1839—1870, in vier tienjarige tijdvakken verdeeld Rott., Nijgh & van Ditmar.......................... f 1.25.
J. A. RUEB, Où en sommes nous? La question des sucres en présence des faits acquis. Six mois après l'abolition complète des droits en Angleterre. Un mot à tous. Rott., J. P. Bladergroen. f 0.25.
G. M. JORDENS, Concept-statuten der naamlooze vennootschap van koophandel de Nederlandsche Handel-Maatschappij ter overweging aangeboden aan zijne mede-vennooten. Amst., Gebr. Binger. f 0.60.
J. A. LEVY, De rechtsverhouding tusschen trekker en acceptant. 's Hage, Gebr. Belinfante.......................... f 1.50.
C. A. W. HALVERHOUT, Jansen's brug over den oceaan. Breda, Broese & C°.......................... f 0.20.
Vlissingen—Engeland. Een open brief aan den Minister van Financiën. 's Hage, M. M. Couvée.......................... f 0.25.
B. W. A. E. baron SLOET TOT OLDHUIS en W. J. D. VAN ITERSON, Proeve eener opgave van bouwstoffen voor eene geschiedenis en statistiek van den Nederl. landbouw. Opgesteld ingev. opdracht van het 23e en uitgeg. door het 27e Nederl. landhuishoudk. congres. 's Hage, Mart. Nijhoff.......................... f 1.90.
Wet tot regeling van het veeartsenijkundig staatstoezicht en de veeartsenijkundige politie, door L. N. Schuurman. 2e bijgew. druk. Zwolle, W. E. J. Tj. Willink.......................... f 0.25.
W. J. D. VAN ITERSON, Iets over den mest der steden en de verzameling en bereiding daarvan, uit een landbouwkundig oogpunt. Haarl., Erven Loosjes.......................... f 0.50.
M. J. DE BONT, Over de kunstmatige oestercultuur. Haarl., Erven Loosjes.......................... f 0.25.

Middelen van vervoer. — Briefposterij. — Telegraphie.

Officieele uitgaven.

Postgids voor het Koningrijk der Nederlanden. Uitgegeven op last van den Minister van Financiën en onder medewerking van het hoofdbestuur der posterijen. 1874. No. 2. 's Hage, M. Nijhoff. *f* 0.60; bij abonn. .... *f* 0.50.

Verslag aan den Koning over den toestand der telegrafen in Nederland in het jaar 1873. 's Hage, van Weelden en Mingelen. *f* 0.50.

De spoorwegen in Nederland; physiologisch-humoristisch geschetst door een oud-spoorwegambtenaar, Dordr., J. P. Revers.... *f* 1.25.

De postquaestie, door H. v. d. G. Utr., W. F. Dannenfelser. „ 0.25.

Openbare werken. — Waterstaat enz.

Officieele uitgaven.

Verslag aan den Koning over de openbare werken in het jaar 1873. 's Hage, van Weelden en Mingelen.............. *f* 2.50.

J. F. W. CONRAD, Waterbouwkundige aanteekeningen over de Zeeuwsche oeververdediging. Middelburg, van Benthem & Jutting. *f* 2.—.

J. B. H. VAN ROYEN, Tweede en derde open brief aan dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland over de voorgestelde stoombemaling met centrifugaal-pompen te Katwijk aan Zee. Bevattende beschouwingen over de brochure: "Is Rijnland in gevaar?" van T. J. Stieltjes en ontwerpen tot het afmalen van Rijnland's boezem met groote waterraderen. Utr., J. v. Boekhoven.............. *f* 0.60.

T. J. STIELTJES, Is Rijnland in gevaar? Beschouwingen over den open brief van 2 April 1874, van J. B. H. van Royen aan dijkgraaf en heemraden van Rijnland. Rott., H. A. Kramers & Zn. *f* 0.30.

Practische beschouwingen en opmerkingen over het Noordzeekanaal voor Amsterdam. Een bemoedigend woord voor aandeelhouders. Amst., C. F. Stemler........................ *f* 0.30.

A. HUËT, Ontwerp tot uitbreiding van Amsterdam, langs het Noordzee-kanaal, met toelicht. en 1 pl. Amst., Jan D. Brouwer. *f* 3.50.

A. HUËT, Holland op zijn Smalst en de Hoek van Holland. Eene mededeeling betreffende de vorming van zeegaten aan de Nederlandsche kust. Amst., C. L. van Langenhuysen.......... *f* 1.90.

H. T. HORA SICCAMA, Eene haven te Scheveningen, met twee platen. 's Hage, W. P. v. Stockum & Zn.............. *f* 0.60.

Overzeesche bezittingen.

Officieele uitgaven.

Verslag van het beheer en den staat der Overzeesche bezittingen van 1874. 's Grav., Landsdrukkerij.

Regeerings-almanak voor Nederlandsch-Indië. 1874. Batavia, Landsdrukkerij. 's Hage, Mart. Nijhoff.................. *f* 4.—.

Naamlijst der Europeesche inwoners van Nederlandsch-Indië opgaven omtrent hun burgerlijken stand voor het jaar 1874. Batavia, Landsdrukkerij. ('s Hage, 1874, Mart. Nijhoff). *f* 2; de almanak en naamlijst samen .... *f* 5.—

Jaarboek van het mijnwezen in Ned. Oost-Indië. Uitgeg. op last van zijne exc. den Minister van Koloniën. 3e jaarg. 1e deel. 18.. Amst., C. F. Stemler........................ *f* 5.—

M. A. POSNO, Handboek voor den Oost-Ind. ambtenaar. 2 ... Korte inhoud van alle van kracht zijnde wetten en besluiten, voorkomende in het Staatsblad van Nederlandsch Indië, van af 1816 tot en met 1873, benevens Appendix, bevattende de veranderingen die in het jaar 1873, op de bepalingen vervat, in het 1e deel hebben plaats gevonden. Kampen, K. v. Hulst............ *f* 3.60

A. W. B. VERKERK PISTORIUS, Ceylon. Indische volksbelangen. 's Hage, M. Nijhoff.................................. *f* 2.90.

A. J. A. GERLACH, Nederlandsch Oost-Indië. 2e stuk. 's Hage. Joh. IJkema. Compleet................................ *f* 2.50.

J. H. F. SOLLEWIJN GELPKE, De rijstcultuur in Italië en op Java. 's Hage, M. Nijhoff.. .... *f* 3.60.

Handleiding voor de gouvernements-koffiekultuur, krachtens 't gouvernements besluit, dd. 22 Febr. 1873, door van Gorkum, Ples en Holle. Batavia, 1873. (Amst., J. Noordendorp)......... *f* 1.—.

N. P. VAN DEN BERG, De muntquaestie met betrekking tot Indië. Batavia, Bruijning & Wijt. (Leid., G. Kolff). 1874....... *f* 2.90.

A. LUYKEN, Algemeene orders, reglementen en instructiën voor het Nederlandsch Oost-Indisch leger, om- en bijgewerkt met registers en platen, 2 dln. Leiden, G. Kolff....... .... *f* 12.50.

VAN SWIETEN, Brief aan generaal Knoop over de Atjehsche expeditie. Breda, J. F. C. de Graauw.......................... *f* 0.25.

Open brief aan den generaal Knoop over de Atjeh-kwestie. (Naar aanl. van den brief van generaal van Swieten in "Het Vaderland"), door Brutus. Amst., L. van Bakkenes & C°............ *f* 0.40.

J. F. C. GERICKE, Javaansch-Nederduitsch handwoordenboek. Nieuwe bewerking door T. Roorda. 1e—5e afl. Amsterdam, Joh. Müller.. *f* 13.75.

T. ROORDA, Beknopte Javaansche grammatica, benevens een leesboek tot oefening in de Javaansche taal, 2e verb. uitg. van de Javaansche grammatica. Amst., Joh. Müller............ *f* 5.55.

A. C. VREEDE, Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal. Leiden, E. J. Brill........................... *f* 2.60.

J. F. W. VON DER W. VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT, Natuur- en staathuishoudkundige atlas der residentie Bagelen, eiland Java, in 8 afd. en 12 krtn., met ophelderenden tekst, vervaardigd naar de uitkomsten zijner geogr., topogr. en statist. opnemingen. Leiden, D. Nooth. v. Goor.................................. *f* 25.—.

Statistische bescheiden van het Kon. der Ned. Dl. VI, 3e stuk. Enkel provinciale en huishoudelijke rekeningen en gemeenterekeningen over 1870. 's Grav. 1875.

Gemeenteverslagen van:

Amsterdam over 1874.
Groningen " "
Deventer " "

METEOROLOGIE. — GRONDGEBIED. — BEVOLKING. — MEDISCHE STATISTIEK.

Nederlandsch meteorologisch Jaarboek voor 1874. Zesentwintigste jaarg., 1e deel. Waarnemingen in Nederland. Utrecht 1874.

R. D. Smeding en J. J. Bruinsma, Overzicht der weersgesteldheid te Leeuwarden in 1874.

Uitkomsten der 5de tienjarige volkstelling in het Koningrijk der Nederlanden op 1 Dec. 1869. 2e en 3e deel. 's Grav. 1874—5.

Archief van het kadaster, onder redactie van A. Gleuns. 1e jaarg. Afl. 1—4. Groningen, 1874—75.

Loop der bevolking in 1872 (Statistieke bescheiden. Deel VII, 1e stuk). 's Grav., 1874.

" " " " 1873 (Idem. Dl. IX, 1e st.). 's Grav., 1875

Sterfte naar de oorzaken van den dood in 1870 (Idem. Dl. VI 2e stuk). 's Grav., 1873.

" " " " in 1871 (Idem. Deel VII, 2e stuk 's Grav., 1874.

De cholera-epidemie in Nederland in 1866 en 1867. 's Grav., 1875

Verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig staatstoezicht in het jaar 1873. 's Grav., 1874.

Algemeene sterftetafel der Nationale Levensverzekeringsbank te Rotterdam. 1875.

Bijdragen tot de geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland. 3e stuk. (Dr. J. F. van Hengel, Geneesk. plaatsbeschrijving van Gooiland). 's Grav., 1875.

Sterftestaten van Amsterdam over 1873.

ARMWEZEN. — ONDERWIJS. — VOLKSOPVOEDING.

Erica. Jaarboekje der Maatschappij van Weldadigheid voor 1875. Amsterdam 1875.

Rapport van de commissie tot het instellen van een onderzoek naar spaarbanken, spaarkassen, hulp- en beleenbanken aan het hoofdbestuur der Maatsch. tot Nut van 't Algemeen, 1873 en 1874.

Verslag van het bestuur der vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse te 's Hage, over het jaar 1874.

Verslag omtrent den staat der hoogere, middelbare en lagere scholen over 1873.

Het openbaar lager onderwijs in de gemeente Arnhem. Arnh., 1875.
Diverse Verslagen van instellingen van onderwijs, armwezen enz.

GERECHTELIJKE STATISTIEK. — GEVANGENISWEZEN.

Gerechtelijke statistiek over 1871 en 1872. 's Grav, 1874 en 1875.
Statistiek van het gevangeniswezen over 1873. 's Gravenhage, 1875.

'S RIJKS GELDMIDDELEN. — MUNTWEZEN.

Concept-Staatsbegrooting 1875 met bijlagen.

Statistiek van het Kon. der Nederlanden. Bescheiden betreffende de geldmiddelen. 3e stuk. 's Hage, 1875.

Mr. A. Greebe, Voorstel tot tegemoetkoming aan de gemeenten voor het gemis der uitkeering van het 4/5 gedeelte van de opbrengst der personeele belasting. 1875.

————— Iets over de wet betreffende de belasting op het personeel. 1875.

A. van Eck, recensie van: De aard en de ontwikkeling der Zegel-, Registratie- en Successierechten in Frankrijk, Engeland en Nederland, Academisch Proefschrift door A. D. van Assendelft de Coningh. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1874.

HANDEL, SCHEEPVAART, LANDBOUW, NIJVERHEID ENZ.

Statistiek van den handel en scheepvaart van het Koningrijk der Nederlanden over 1873 en 1874, I. 's Hage, 1874 en 1875.

Statistiek van den handel en scheepvaart in het Kon. der Nederlanden (in-, uit- en doorvoer, handel met de verschillende rijken, scheepvaart en scheepsbouw, 1847—1873). 's Grav., 1874.

Verslag van den landbouw in Nederland over 1872 en 1873. 's Grav., 1874 en 1875.

Statistiek van de Fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland. 's Grav., 1875.

Verslag van den staat der Nederlandsche zeevisscherijen over 1873 en 1874. 's Grav. 1874 en 1875.

Verzameling van consulaire en andere berichten en verslagen over nijverheid, handel en scheepvaart; uitgegeven door het Dep. van buitenl. zaken. 's Hage 1875.

Maandstaten van den in- en uitvoer over 1875.

Tijdschrift ter bevordering van nijverheid 1875.

Tijdschrift "de Volksvlijt." 1875.

Verslag van de Kamer van koophandel en fabrieken te Amsterdam over 1874.

Verslag van den toestand van handel en nijverheid in de gem. Arnhem gedurende de jaren 1872 en 1873, uitgebracht door de Kamer van koophandel en fabrieken te Arnhem. Ald. 1874.

Verslag der Nederlandsche Bank over 1874/1875. Amst. 1875.

MIDDELEN VAN VERVOER. — OPENBARE WERKEN.

Verslag over den toestand der telegrafen in Nederland over 18..
en 1874. 's Grav., 1874 en 1875.

Verslag over de openbare werken van 1873 en 1874. 's Grav., 18..
en 1875.

Verslag der directie van de Ned. Rijn-Spoorwegmaatschappij over
1873/74.

A. C. Broekman, De spoorweg Utrecht—Breda. 's Grav., 1875.

Praktische beschouwing en opmerkingen over het Noordzee-kanaal van Amsterdam. Een bemoedigend woord aan aandeelhouders. Amst., 1874.

OVERZEESCHE BEZITTINGEN.

Verslag van het beheer en den staat der Koloniën van 1874.

Tijdschrift voor Neêrlandsch-Indië van W. R. Baron van Hoëvell voortgezet door eene vereeniging van staatslieden en geletterden. 1875.

Notulen van de algemeene en bestuurs-vergadering van het Batav. Genootsch. van kunsten en wetenschappen. Deel XII. 1874 Batav. 1874.

Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde. Batavia. 1874.

Bijdragen voor taal-, land- en volkenkunde. 's Grav., 1874.

Babad Tanah Djawi, in proza. Javaansche geschiedenis, loopende tot het jaar 1647, oude Javaansche jaartelling, van Mr. J. J. Meinsma. 1e stuk, tekst. 's Hage, 1874.

Reistochten naar de Geelvinksbaai in de jaren 1869 en 1870, door C. B. H. von Rosenberger. Uitgegeven door het Kon. Instituut van de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië. 's Gravenhage 1875.

Gustave Schlegel, Sing Chin Khao Youen. Uranographi Chinoise. La Haye et Leyde, 1875, 2e tomes avec atlas céleste.

Algemeen verslag van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Ned. Indië van 1871. Batavia, Landsdrukkerij, 1873.

Verslag omtrent den gouvernements-telegraaf in Ned. Indië over 1872 en 1873. Batavia, 1874 en 1875.

Verslag omtrent de Javasche bank over 1874/75. Batavia 1875.

N. P. van den Berg, De Muntquaestie met betrekking tot Indië. Batavia, 1874.

BUITENLANDSCHE STATISTIEK ENZ.

ALGEMEENE STATISTIEK.

Statistique générale de la télégraphie dans les différents pays de l'ancien continent, publiée par le bureau international des administrations télégraphiques. Année 1871 et 1872. Berne, 1874.

Noorwegen en Zweden.

Norges officielle statistik, udgiven 1874—75. Te zamen 16 st.

Berättelse hill 1874 års lagtima Riksdag angaende Riksbanken Riksdagen Revisorer år 1873. Stokholm 1873.

Noord-Amerika.

Joseph R. Chandler, Outlines of Penålogy. Philadelphia, 187

Fifty-fifth annual report of the board of public education of first school-district of Pennsylvania, comprises the city of Philadelphia, or the year ending, Decembre 31, 1873. Philadelphia, 18

Ben Perley Poore, Congressional Directory, compiled for the ... of congress. 2e ed. Washington, 1875.

The Journal of prison discipline and philantropy, Januari 18 Philadelphia. 1875.

Edward Young, Ph. D., L'immigration; accompagné de renseignements pour les émigrants etc. Washington, 1872.

Fifth annual report of the State board of Health of Massachuseths. Boston, 1874.

Fifth annual report of the board of commissioner of public charities of the State of Pennsylvania. Harrisburg. 1875.

Eleventh annual report of the board of State charities of Massachusetts, Januari 1875. Boston, 1875.

BIBLIOGRAPHIE.

C. L. Brinkmans' Alphabetische Naamlijst van boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende het jaar 1874 in Nederland uitgegeven of herdrukt zijn. Amsterd. 1875.

Verslag van de aanwinsten der Kon. bibliotheek gedurende 1874 's Grav., 1875.

Catalogus der Bibliotheek van het Indisch genootschap te 's Gravenhage, door J. Boudewijns. 's Grav., 1875.

